

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI
BEŞERİ VE EKONOMİK COĞRAFYA BİLİM DALI**

**KIRSAL KALKINMANIN ARACI OLARAK VAN'DA
HAYVANCILIK FAALİYETLERİ**

DOKTORA TEZİ

**HAZIRLAYAN
NUMAN ERTAŞ**

**DANIŞMAN
PROF. DR. ORHAN DENİZ**

MAYIS, 2019

KABUL VE ONAY

Numan ERTAŞ tarafından hazırlanan “Kırsal Kalkınmanın Aracı Olarak Van’da Hayvancılık Faaliyetleri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Coğrafya Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Başkan (Danışman): Prof. Dr. Orhan DENİZ Coğrafya / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Üye: Prof. Dr. Mehmet Zeydin YILDIZ Coğrafya / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Üye: Doç. Dr. Suvat PARİN Sosyoloji / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Üye: Prof. Dr. Hakkı YAZICI Coğrafya / Afyon Kocatepe Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Üye: Prof. Dr. Halil KOCA Coğrafya / Atatürk Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Yedek Üye: Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum
Yedek Üye: Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum
Tez Savunma Tarihi:	03/05/2019
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum. Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (03.05.2019)

Numan ERTAŞ

Doktora Tezi
Numan ERTAŞ
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Nisan, 2019
**(KIRSAL KALKINMANIN ARACI OLARAK VAN'DA HAYVANCILIK
FAALİYETLERİ)**

ÖZET

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kırsal alana yönelik bilimsel çalışmaların arttığı görülmektedir. Dünyada ve Türkiye’de kırsal alanların içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum, kırdan kente göçün artmasına neden olmuştur. Göç olgusu kentleşmeyi de beraberinde getirmiş fakat kentleşme aynı hızda gerçekleşmemiştir. Bu durum kırsal sorunların kentlere taşınmasına neden olmuş ve kırsal yapının bir bütün olarak kentlere taşınması “Kırsal Kalkınma” olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kırsal nüfusun ekonomik gelirlerini ve yaşam kalitelerini arttırmayı amaçlayan kırsal kalkınmanın kapsadığı çalışmaların başında özellikle tarım ve hayvancılık faaliyetleri gelmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı bölge ve Türkiye küçükbaş hayvancılığında birinci sırada yer alan Van’ın hayvancılık faaliyetlerinin kırsal kalkınma üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır. Yörenin sosyo-ekonomik yönden kalkınması bakımından hayati öneme sahip olan hayvancılık faaliyetlerinin önünde yatan engelleri tespit etmek hedeflenmektedir. İl hayvancılığının kültürel temellere dayanması, coğrafi koşullardan dolayı tarımın sınırlı olması ve kırsal nüfusun büyük çoğunluğunun temel geçim kaynağının sadece hayvancılık olması bu çalışmanın en önemli gerekliliklerindedir. Van, toplam hayvan sayısı bakımından Türkiye’de Konya’dan sonra ikinci sırada, küçükbaş hayvan sayısı bakımından da 2,7 milyon hayvan ile birinci sırada yer almaktadır. Buna rağmen yeterli verim sağlanamamakta ve hayvancılık faaliyetleri gittikçe azalmaktadır. Bu durumun temel nedenlerini ise toplam kırsal alanın yaklaşık % 30’unda güvenlik gerekçesiyle uygulanan yayla ve mera yasakları, yem ve saman fiyatlarının yüksek olması, yayla ve meraların aileler tarafından bölünmesi-sahiplenilmesi ve bazı yıllar etkili olan kuraklık

oluşturmaktadır. Hayvan sayısı bakımından önemli olması, verimin yetersiz olması ve aşılabilir engellerin olması bu çalışmanın gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

“Kırsal Kalkınmanın Aracı Olarak Van’da Hayvancılık Faaliyetleri” adını taşıyan bu çalışma doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü alan ile ilgili temel coğrafi bilgileri ve çalışmanın metodolojisini içermektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde kırsal kalkınma olgusuna yönelik temel kavramlar ve dünya ile Türkiye’deki durumları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde dünyada ve Türkiye’de hayvancılığın tarihsel gelişimi, mekânsal dağılışı ve güncel durumu değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde Van’da hayvancılığın coğrafi temelleri, mekânsal dağılışı, yapılan hayvancılık faaliyetleri ile türleri, Van’da hayvancılığın tarihsel gelişimi, hayvancılığın il ekonomisi üzerindeki etkisi ve hayvansal üretim ele alınmıştır. Çalışmanın alan araştırmasına dayanan son bölümünde ise elde edilen bulgular üzerinde durulmuştur. Alan araştırması kapsamında Van’ın 75 kırsal mahallesinde (köyünde) 225 kişi ile görüşülerek karma yöntem ile veri elde edilmiştir. Sahadan elde edilen veriler ışığında Van’da hayvancılığın temel sorunları tespit edilmiş ve muhtemel çözümleri üzerinde durulmuştur. Bu veriler Coğrafi Bilgi Sistemlerinin mekânsal betimleme teknikleriyle görselleştirilmiş ve çalışmanın zenginleşmesi sağlanmıştır. Çalışmada aynı zamanda TÜİK ile Tarım ve Ormancılık Bakanlığı verilerinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Van, Hayvancılık, Kırsal Kalkınma

Sayfa Adedi: 408

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Orhan DENİZ

Ph.D. Thesis

Numan ERTAŞ

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

April, 2019

**(LIVESTOCK ACTIVITIES IN VAN AS A MEANS OF RURAL
DEVELOPMENT)**

ABSTRACT

From the second half of the nineteenth century onwards, scientific studies on rural areas have increased. Socio-economic situation in rural areas in the world and as well as in Turkey, has led to increase the rural-urban migration. The phenomenon of migration brought urbanization together, however urbanization did not occur at the same rate. This situation led to the relocation of rural problems to the cities along with the structure as a whole which caused the emergence of a phenomenon, so called “Rural Development”. The rural development, which aims to increase the economic income and quality of life of the rural population, includes two main elements to its field of activities; agriculture and animal husbandry activities.

The main of this research is to discover the impact of livestock activities on rural development in Van which takes the first place in Turkey in terms of small breeding. It is aimed to determine the obstacles in the livestock activities which have a vital importance for the socioeconomic development of the region. The most important requirements of this study are the fact that provincial animal husbandry is based on cultural foundations, as agriculture is limited due to geographical conditions and it only means of livelihood of the majority of rural population. Van ranks second in terms of total number of animals followed Konya, and ranks first in terms of small breeding with 2,7 million animals total in Turkey. In spite of this, sufficient efficiency is not achieved and livestock activities are decreasing. The main reasons for this situation are the highland and pastureland bans which are applied for

security reasons in approximately 30% of the total rural area, high feed and hay prices, the division and ownership of highlands and pastures by families and for some years drought. It is concluded that this study should be important in terms of number of animals, inadequate efficiency and possible obstacles.

This Study titled in Livestock Activities In Van as a Means of Rural Development was prepared as a PhD thesis. The study consists of five main parts. The first part of the study includes basic geographical information about the area and method of study. In the second part of the study focused on the basic concepts for rural development cases and the situation about Turkey and the world. In the third part of the study historical development of livestock, spatial distribution and the current situation in the world and in Turkey was assessed. In the fourth chapter, geographic foundations of Van livestock, spatial distribution, livestock activities and species, historical development of livestock of Van, the effects of livestock on provincial economy and production of animal products are discussed. In the last part of the study, which is based on the field research, the findings obtained are emphasized. Within the scope of the field study 225 people were interviewed in 75 villages and data was obtained with mixed method. In the light of the data obtained from the field, the main problems of Van livestock have been identified and their possible solutions have been emphasized. These data were visualized by the spatial description techniques of Geographical Information Systems and the study was enriched. At the same time, data from TURKSTAT and Ministry of Agriculture and Forestry were used.

Key Words: Van, Livestock, Rural Development

Quantity of Page: 408

Scientific Director: Prof. Dr. Orhan DENİZ

ÖNSÖZ

Bu çalışma Van'da hayvancılık faaliyetlerinin kırsal kalkınma üzerindeki etkisini tespit etmeye yöneliktir. Çalışma, coğrafya ve beşeri bilimlerde uygulanan alan araştırmalarına dayanmaktadır. Çalışmanın ana verisini sahada elde edilen bulgular oluşturmakla birlikte çok sayıda kurum ve kuruluştan ikincil veriler elde edilmiştir. Kırsal kalkınma, hayvancılık ve Van ekseninde literatür taramasının yapıldığı bu çalışma Van kırsalına ayna tutmaktadır. Van kırsalının sosyoekonomik yapısına açıklık getiren bu çalışmanın temelini hayvancılık, hayvan yetiştiricileri ve hayvancılığın katma değeri gibi konular oluşturmaktadır.

Çalışma; literatür taraması ve analizi, saha çalışması, verilerin analizi ve kullanımı ile tezin yazımı olmak üzere yaklaşık 28 aylık süre içinde tamamlanmıştır. Çalışma alanında hayvancılık faaliyetleri ile uğraşan çiftçilerle anket ve mülakat uygulaması yapılmıştır. Alan araştırmasına dayanan bu eserin ortaya çıkmasında çok sayıda kişinin emeği söz konusudur. Dolayısıyla, öncelikle tez araştırmamın ve yazımının gerçekleşmesinde büyük katkıları bulunan danışmanım sayın Prof. Dr. Orhan DENİZ'e teşekkür ederim. Süreç boyunca görüşlerini aldığım ve jüri üyesi olarak desteklerini esirgemeyen, kaynak araştırmasında büyük katkılar sunan, kurumlar ile iletişim sağlamamı kolaylaştıran değerli hocalarım sayın Prof. Dr. Mehmet Zeydin YILDIZ ve sayın Doç. Dr. Suvat PARİN'e teşekkür ederim. Çalışma başlamadan önce ve çalışma sürecinde manevi desteğini esirgemeyen ve her daim varlığını hissettiren değerli ve merhum hocam sayın Dr. Öğretim Üyesi Rıdvan ERDOĞAN'a minnettarım.

Saha çalışmalarında yönlendirici olan ve desteğini esirgemeyen Araştırma Görevlisi Mehmet FIRAT'a ve yine saha çalışmaları esnasında destek olan Yusuf GÜL ve Yunus ERTAŞ'a teşekkür ederim. Saha çalışmamda emeği geçen ve her türlü soruma sabırla cevap veren bütün mahalle sakinlerine ve mahalle muhtarlarına teşekkür ederim. Çalışmanın maddi külfetini paylaşan Yüzüncü Yıl Üniversitesi BAP Koordinasyon birimine teşekkür ederim. Araştırma konusu ile ilgili temel verileri sağlamamda desteğini esirgemeyen Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA), Van Tarım ve Ormancılık İl Müdürlüğü (TOB), Van Ticaret ve Sanayi Odası, Van Damızcılar Birliği, VOTAŞ, Van Yem Fabrikaları, Vanet, Et ve Süt

Kurumu Van Et Kombinası, Ziraat Fakültesi ve Veterinerlik Fakültesi gibi kurum ve kuruluşlara teşekkür ederim. Çalışmamın farklı yönlerinde emeği geçen değerli hocam Doç. Dr. Murat YILMAZ'a, Dr. Öğretim Üyesi Enes Abdurrahman BİLGİN'e ve Araştırma Görevlisi Nurullah ESENDEMİR'e teşekkür ederim. Kaynak erişiminde çalışma boyunca bir an olsun desteğini esirgemeyen sevgili dostum Jan BAHAL'a teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatım ve çalışmam boyunca maddi ve manevi desteklerini asla esirgemeyen, topluma yararlı bir birey olmam için durmadan çaba sarf eden anne ve babam başta olmak üzere varlıklarından dolayı mutlu hissettiğim çok değerli ailemin bütün bireylerine minnettarlığımı ve şükranlarımı sunarım.

Çalışmam boyunca bana olan inancını eksiltmeyen, sabırla ve metanetle desteğini esirgemeyen, çalışmalarımın en zor anlarında bile beni destekleyen, moral veren, daha iyi çalışmamı teşvik eden, sağlığımda ve hastalığımda yanımda olan değerli eşim Ayfer ERTAŞ'a minnettarım ve şükranlarımı sunarım. Son olarak yorucu çalışmalarımın yorgunluğunu bir anda gideren ve çalışma şevkimi arttıran moral ve ilham kaynağım biricik kızıma ve oğluma teşekkür ederim.

Numan ERTAŞ

SDK-2018-6783 kodlu bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeler Birimi tarafından desteklenmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
ÇİZELGELER DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xvi
HARİTALAR DİZİNİ	xxi
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	xxii
GİRİŞ	1
1. Konu ve Çalışma Sahasının Genel Özellikleri	6
2. Çalışmanın Amacı ve Önemi	11
3. Metodoloji.....	13
3.a. Varsayımlar ve Araştırmanın Problemi.....	17
3.b. Araştırmanın Evren ve Örnekleme	19
3.c. Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri ve Analizi	22
3.d. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	23
3.e. Araştırmada Karşılaşılan Zorluklar	24
4. Kavramsal Çerçeve.....	25
5. Literatür Analizi	35
1. BÖLÜM: KIRSAL KALKINMA VE TÜRKİYE’DE KIRSAL KALKINMA ÇALIŞMALARI.....	42
1.1. Kırsal Kalkınmanın Küresel ve Yerel Aktörleri	43
1.2. Entegre Kırsal Kalkınma Projeleri	54
1.3. Bölgesel Kalkınma Projeleri	61
1.4. Van’da Kırsal Kalkınmanın Gelişimi ve Uygulamaları.....	64
1.5. Kırsal Kalkınma ve Hayvancılık İlişkisi	67
1.6. Türkiye’de Uygulanan Kalkınma Planlarında Kırsal Kalkınma ve Hayvancılığın Yeri	69
2. BÖLÜM: DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE HAYVANCILIK FAALİYETLERİ	83
2.1. Dünyada Hayvancılık Sektörünün Mevcut Durumu.....	83
2.2. Türkiye’de Hayvancılığın Tarihsel, Coğrafi ve Kültürel Temelleri	86

2.3.	Türkiye’de Hayvancılığın Mekânsal ve Zamansal Dağılışı.....	90
2.4.	Türkiye’de Hayvancılığın Önemi ve Ekonomideki Yeri	100
3.	BÖLÜM: VAN’DA HAYVANCILIK FAALİYETLERİ	111
3.1.	Van’da Hayvancılığın Coğrafi Temelleri.....	112
3.1.1.	İklim ve Bitki Örtüsü	113
3.1.2.	Topoğrafya.....	116
3.1.3.	Genel Arazi Kullanımı	118
3.1.4.	Nüfus.....	123
3.1.5.	Diğer Beşeri Özellikler	132
3.2.	Tarihsel ve Kültürel Çerçeve de Van’da Hayvancılık Faaliyetlerinin Gelişimi ...	138
3.3.	Van’da Hayvancılığın Mekânsal ve Zamansal Dağılışı.....	142
3.4.	Van’da Hayvancılık Faaliyetlerinin Başlıca Karakteristik Özellikleri	157
3.4.1.	Geçim Tipi Hayvancılık mı Ticari Hayvancılık mı?.....	158
3.4.2.	Mera ve Ahır Hayvancılığı	163
3.4.3.	Van’da Mera ve Yayla Alanları	168
3.5.	Van’da Yapılan Başlıca Hayvancılık Faaliyetleri.....	174
3.5.1.	Küçükbaş Hayvancılık	175
3.5.2.	Büyükbaş Hayvancılık	183
3.5.3.	Kanatlı Hayvancılık	187
3.5.4.	Arıcılık	188
3.5.5.	Tek Tırnaklılar	191
3.6.	Hayvancılığın Van Ekonomisindeki Yeri ve Önemi	192
3.7.	Hayvansal Ürün Üretimi ve Tüketimi.....	198
3.7.1.	Van’da Et Üretimi ve Tüketimi	200
3.7.2.	Van’da Süt ve Süt Ürünleri Üretimi ve Tüketimi	212
3.7.3.	Van’da Bal Ürünleri Üretimi ve Tüketimi	219
3.7.4.	Van’da Yapağı ve Kıl Üretimi	222
4.	BÖLÜM: ALAN ARAŞTIRMASI BULGULARI.....	227
4.1.	Demografik ve Sosyal Bulgular.....	227
4.2.	Ekonomik Bulgular	238
4.2.1.	Geçim Kaynakları ve Gelir Durumu	238
4.2.2.	Kredi, Talep ve Arz Kaynakları.....	246
4.2.3.	Yem Talepleri	259
4.2.4.	Pazarlama.....	265
4.2.5.	Üretim Giderleri.....	276
4.3.	Mekânsal Bulgular	281

4.4. Halkın Hayvancılığa Bakışı İle İlgili Bulgular	292
4.5. Yaylacılık ve Yayla Yasakları İle İlgili Bulgular	311
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	330
KAYNAKÇA	341
EKLER.....	358

**ÖZGEÇMİŞ
ORJİNALLİK RAPORU**

KISALTMALAR DİZİNİ

Kisaltmalar	Açıklamalar
AB	Avrupa Birliği
ABKF	Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BM	Birleşmiş Milletler
BKİ	Bölge Kalkınma İdareleri
BKP	Bölgesel Kalkınma Projeleri
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planları
CBS	Coğrafi Bilgi Sistemleri
DAK	Doğu Anadolu Kırmızısı
DAKA	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı
DAP	Doğu Anadolu Projesi
DB	Dünya Bankası
DOKAP	Doğu Karadeniz Projesi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSYB	Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği
EAGGF	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
EBRD	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EBK	Et ve Balık Kurumu
EIB	Avrupa Yatırım Bankası
ERDN	Avrupa Kırsal Kalkınma Ağı
ESK	Et ve Süt Kurumu
EURADA	Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği
EUROSTAT	Avrupa İstatistik Ofisi
FAO	Gıda ve Tarım Örgütü
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GEF	Küresel Çevre Fonu
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
HAYGEM	Hayvancılık Genel Müdürlüğü
IADB	Amerika Kalkınma Bankası
IFAD	Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu
IFOAM	Uluslararası Ekolojik Tarım Hareketleri Federasyonu
IPA	Katılım Öncesi Yardım Aracı
IPARD	Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Raporu
ISPA	Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı
İBBS	İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması
KİB	Köy İşleri Bakanlığı
KÖYDES	Köylerin Altyapısını Destekleme
KKP	Kırsal Kalkınma Planı
LEADER	Kırsal Ekonominin Kalkındırılması için Faaliyetler Arasındaki Bağlantılar
NRN	Ulusal Kırsal Ağ
NZHÖ	Ne zaman hayvan ölürse
OECD	İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

OGM	Orman Genel Müdürlüğü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
OTP	Ortak Tarım Politikası
PHARE	Polonya ve Macaristan Ekonomilerini Yapılandırmak İçin Yardım
SAPARD	Tarımsal ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Eylem Planı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği
TAGEM	Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TKDK	Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TKK	Tarım Kredi Kooperatifi
TOB	Tarım ve Ormancılık Bakanlığı
TOM	Tarım ve Ormancılık Müdürlüğü
TSEK	Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TVA	Tennessee Vadisi Kurumu
UKKS	Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi
UNDB	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
ÜSB	Ülke Strateji Belgesi
VANTSO	Van Ticaret ve Sanayi Odası
WTO	Dünya Ticaret Örgütü
YEG	Yerel Eylem Grubu
YHGP	Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi
YO	Yönetim Otoritesi
YÖK	Yüksek Öğrenim Kurumu
ZBK	Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1. Saha Çalışmasına İlişkin Metodik Detaylar	14
Çizelge 2. Mülakat Yapılan Kişilerin Köylere Göre Yaş ve Eğitim Durumu	16
Çizelge 3. Köy ve İlçelere Göre Anket Çalışmalarının Dağılımı	20
Çizelge 4. Hayvan Varlığına Göre İlçelere Düşen Köy ve Anket Sayısı	22
Çizelge 5. Dünyadaki Hayvan Varlığının Kıtalara Dağılımı (2017)	84
Çizelge 6. Dünya Hayvan Varlığının Yıllara Göre Durumu (1961–2017).....	84
Çizelge 7. Türkiye Hayvan Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929-2017).....	92
Çizelge 8. Türkiye’de Tür ve Irklarına Göre Büyükbaş Hayvan Sayıları (2017).....	95
Çizelge 9. Türkiye’de Tür ve Irklarına Göre Küçükbaş Hayvan Sayıları (2017).....	96
Çizelge 10. Türkiye’de Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığının İllere Dağılımı (2017).....	97
Çizelge 11. Türkiye’nin Hayvancılık Fasıllarının Dış Ticaretteki Dağılımı (2017)	103
Çizelge 12. Belirli Yıllarda Türkiye’nin ‘Hayvancılık’ İle İlgili İhracat ve İthalat Durumu	109
Çizelge 13. Van’ın Uzun Yıllık Ortalama Sıcaklık Değerleri (°C) (1960-2018*) ..	114
Çizelge 14. Van’ın Uzun Yıllık Ort. Yağış Değerleri (mm= kg/m ²) (1960-2018*)	116
Çizelge 15. Van’da Arazi Varlığının İlçelere Dağılımı	122
Çizelge 16. Türkiye ve Van İlinin Beş Yıllık Nüfusu ve Değişim Oranları.....	124
Çizelge 17. Nüfus ve Hayvan Varlığı İle Kırsal Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı (2017).....	127
Çizelge 18. Van’da Yükselti Basamaklarına Göre Yerleşme Sayısı ve Nüfusun İlçelere Dağılışı (2017)	129
Çizelge 19. Örnekleme Olarak Seçilen Yerleşmelerin, Nüfus ve Hayvan Varlıklarının Yükselti Basamaklarına Dağılışı.....	131
Çizelge 20. Ana Yollar ve İlçe Merkezinin İdari Sınırına Olan Uzaklığına Göre Hayvan Sayısı	136
Çizelge 21. Van Hayvancılık Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929-2017).....	142
Çizelge 22. Nüfus Sayım Yıllarına Göre Türkiye ve Van’da Kişi Başına Düşen Hayvan Sayısının Yıllara Göre Dağılışı (1927-2017).....	146
Çizelge 23. Hayvancılık Türlerinin ve Alt Gruplarının İlçelere Dağılımı (2017) ...	156
Çizelge 24. Van Köylerinde Çiftçilerin Hayvan Besleme Yöntemi	164

Çizelge 25. Van'ın Çayır ve Mera Alanlarının İlçelere Göre Dağılışı (2017).....	170
Çizelge 26. Küçükbaş Hayvan Irklarının İlçelere Göre Dağılımı (2017).....	181
Çizelge 27. Van'da Kovan ve İşletme Sayısının İlçelere Göre Dağılışı (2017)	189
Çizelge 28. Van'da Fasılların İthalat ve İhracattaki Oransal Dağılışı (2017).....	193
Çizelge 29. Van İli Hayvancılık ve Hayvancılık Mamullerinin Dış Ticaretteki Yeri (2017)	195
Çizelge 30. Van'ın Hayvancılık İle İlgili Fasılların İthalat ve İhracat Değerlerinin Yıllara Göre Dağılışı (2003–2017)	197
Çizelge 31. Van'da Üretilen Süt Miktarının Yıllara Göre Değişim (1995-2017) ...	213
Çizelge 32. Van'da İlçelere Göre Kovan Sayısı, Bal ve Bal Mumu Üretimi (2017)	220
Çizelge 33. Türkiye ve Van'ın Yün, Kıl ve Tiftik Üretimi (2017).....	223
Çizelge 34. Köyde Bulunan Okulların Dağılımı ve Görülen Eğitim Şekli (2017)..	232
Çizelge 35. Hayvan Yetiştiricilerinin Şehre Göç Etme İsteği (2017).....	235
Çizelge 36. Hayvan Yetiştiricilerinin Göç Etme İsteğinin Nedenleri (2017).....	237
Çizelge 37. Van'daki Çiftçilerin Hayvan Yetiştiriciliğindeki Mesleki Tecrübeleri (2017)	238
Çizelge 38. Çiftçi ve Babasının Temel Geçim Kaynağı (2017)	239
Çizelge 39. Van'da Çiftçinin Gelecekte Hayvancılığı Sürdürme Eğiliminin İlçelere Göre Değişimi (2017)	240
Çizelge 40. Van Köylerinde Temel Geçim Kaynağının İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017).....	241
Çizelge 41. Son 20 Yılda Temel Geçim Kaynağındaki Değişimler	242
Çizelge 42. DAKA tarafından % 50 Hibe İle Desteklenen Büyükbaş Hayvancılık Projeleri	247
Çizelge 43. TKDK'nın IPARD I Programı Kapsamında (2007-2013) İlçe Bazlı Proje, Yatırım, Destek ve Hibe Faaliyetleri	248
Tablo 44. Van Çiftçilerin Sahip Olduğu Toplam Hayvan Sayısı ve Satılan Toplam Hayvan Sayısının Dağılışı (2017)	267
Çizelge 45. Van Köylerinde Çiftçilerin Hayvancılıktan Memnuniyet Durumu	295
Çizelge 46. Hayvancılıktan Elde Edilen Kazancın Evi Geçindirmeye Yetme Durumu (2017).....	300

Çizelge 47. Van Köylerindeki Çiftçilerin Hayvancılığın Geleceği İle İlgili Düşünceleri (2017).....	301
Çizelge 48. Van Köylerindeki Çiftçilerin Hayvancılık Faaliyetini Yapma Nedeni (2017)	306

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Dünya Küçük ve Büyükbaş Hayvan Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1961–2017)	85
Şekil 2. Türkiye Hayvan Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929-2017).....	93
Şekil 3. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyetlere Göre İstihdamın Dağılımı (1996-2016)	102
Şekil 4. Türkiye Süt Üretiminin Yıllara Göre Dağılışı (1929–2017)	104
Şekil 5. Türkiye Et Üretiminin Yıllara Göre Dağılışı (1936–2017)	106
Şekil 6. Türkiye'nin İthalat ve İhracat Durumu (2017).....	107
Şekil 7. Türkiye'de Hayvancılığın İhracat ve İthalat Durumunun Yıllara Göre Dağılışı (1969-2017)	108
Şekil 8. Türkiye ve Van Nüfusunun 1927–2025 Yılları Arasındaki Gelişimi.....	123
Şekil 9. Türkiye ve Van İli Nüfusunun Beş Yıllık Değişim Oranları (1927-2025). 125	
Şekil 10. 2017 Yılı Van İli Nüfus Piramidi	126
Şekil 11. Van İli Kırsal Yerleşme ve Nüfusun Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı (2017).....	128
Şekil 12. Van'ın Toplam İthalat ve İhracat Tutarının Yıllara göre Dağılışı (2002-2017)	134
Şekil 13. Türkiye ve Van Hayvancılık Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929-2017)	144
Şekil 14. Van Hayvancılık Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929-2017).....	145
Şekil 15. Nüfus Sayım Yıllarına Göre Türkiye ve Van'da Kişi Başına Düşen Hayvan Sayısı.....	147
Şekil 16. Toplam (Küçükbaş ve Büyükbaş) Hayvan Varlığının İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017).....	149
Şekil 17. Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvan Varlığının İlçelere Göre Oransal Dağılışı (2017).....	151
Şekil 18. Van'da Hayvan Varlığının Türlerine Göre Dağılışı (2017)	155
Şekil 19. Köydeki Mera Alanının Yeterlilik Durumu	164
Şekil 20. Van'ın Çayır ve Mera Alanlarının İlçelere Göre Dağılışı (2017).....	171
Şekil 21. Van Küçükbaş Hayvan Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929 - 2017)..	176
Şekil 22. Koyun ve Keçi Varlığının İlçelere Göre Oransal Dağılışı (2017).....	178

Şekil 23. Koyun ve Keçi Varlığının İlçelere Göre Dağılışı (2017)	179
Şekil 24. Van'da Küçükbaş Hayvan Irklarının Oransal Dağılımı (2017).....	180
Şekil 25. Van'da Büyükbaş Hayvan Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929-2017).....	184
Şekil 26. Van'da Büyükbaş Hayvan Varlığının İlçelere Göre Dağılışı (2017)	185
Şekil 27. Van'da Büyükbaş Hayvan Irklarının Dağılımı (2017)	187
Şekil 28. Van'da Kanatlı Hayvan Sayısının Yıllara Göre Dağılışı (1991-2017).....	187
Şekil 29. Van'da Kanatlı Hayvanların Oransal Dağılımı (2017).....	188
Şekil 30. Arıcılık Yapan İşletme Sayısı ve Toplam Kovan Sayısının Yıllara Göre Dağılışı (1991-2017)	190
Şekil 31. Tek Tırnaklı Hayvanların İlçelere Göre Dağılışı (2017)	191
Şekil 32. Van'ın Dış Ticaretinin Yıllara Göre Değişim Durumu (2002-2017)	193
Şekil 33. Van'da Kesilen Küçükbaş Hayvan Sayısı ve Et Üretimine Yıllara Göre Dağılışı (1991-2010)	202
Şekil 34. Van'da Kesilen Büyükbaş Hayvan Sayısı ve Et Üretimine Yıllara Göre Dağılışı (1991-2017)	203
Şekil 35. Van'da Et Üretimine Yıllara Göre Dağılışı (1991-2009).....	204
Şekil 36. Van Köylerinde Et Tüketme Sıklığı (2017).....	208
Şekil 37. Van Köylerinde Et Tüketme Sıklığının İlçelere Dağılımı (2017)	210
Şekil 38. Van Köylerinde Et İhtiyacını Karşılama Şekli (2017)	211
Şekil 39. Van'da Süt Üretimine Yıllara Göre Değişimi (1991-2017).....	215
Şekil 40. Van'da Sağılan Büyükbaş Hayvan Sayısı ve Toplam Süt Üretimine Yıllara Göre Değişimi (1991-2017)	216
Şekil 41. Van'da Sağılan Küçükbaş Hayvan Sayısı ve Toplam Süt Üretimine Yıllara Göre Değişimi (1991-2017)	217
Şekil 42. Van'da Bal ve Balmumu Üretimine Yıllara Göre Değişimi (1991-2017)	221
Şekil 43. Van Köylerinde Bal Üretim / Tüketim Durumu (2017)	222
Şekil 44. Van'da Kırkılan Hayvan Sayısı ve Toplam Yün-Kıl Miktarının Yıllara Göre Dağılışı (1991-2017)	224
Şekil 45. Van'daki Hayvan Yetiştiricilerinin Ortalama Yaş Aralığı.....	228
Şekil 46. Van Köylerinde Hanedeki Mevcut Birey Sayısının Dağılımı (2017)	229
Şekil 47. Çalışma Yapılan Köylerin Eğitim Durumu (2017)	230

Şekil 48. Van Köylerinde Hane Başına Düşen Öğrenci Sayısı (2017).....	231
Şekil 49. Van'da Çiftçilerin Sağlık Güvencesi (2017)	233
Şekil 50. Hayvan Yetiştiricilerinin Göç Etme İsteğinin İlçelere Dağılımı (2017) ..	236
Şekil 51. Van'daki Hayvan Yetiştiricilerinin Kendilerini Ait Hissettiği Gelir Grubu (2017).....	244
Şekil 52. Van'daki Hayvan Yetiştiricilerinin Ekonomilerinin 10 Yıl Öncesiyle Karşılaştırılması (2017).....	245
Şekil 53. Hayvan Yetiştiricilerinin Devletin Hayvancılık Alanında Yaptığı Desteği Değerlendirme Şekli (2017).....	249
Şekil 54. Devletin Hayvancılık Alanında Yaptığı Desteklerin Olumsuz Olma Nedenlerinin Dağılımı (2017)	252
Şekil 55. Çiftçilerin Devletten Küpe Parası Desteğinin Dışında Destek Alma Durumu	253
Şekil 56. Çiftçilerin Devletin Hayvancılık İçin Verdiği Teşviklerle İlgili Görüşleri	255
Şekil 57. Çiftçilerin Devlet Teşvikini (Desteğini) İsteme Şekli	257
Şekil 58. Van'daki Çiftçilerin Yem İhtiyacını Karşılama Şekli (2017).....	261
Şekil 59. Van'daki Hayvan Yetiştiricilerinin Yıllık Satın Aldığı Yem Miktarı (2017)	262
Şekil 60. Van'daki Hayvan Yetiştiricilerinin Hayvancılıktan Kar Etme Şekli (2017)	266
Şekil 61. Van Köylerinde Süt ve Süt Ürünlerinin Üretim Durumu (2017)	269
Şekil 62. Van'da Ortalama Olarak Peynir Üretim Durumu (2017).....	270
Şekil 63. Van Köylerinde Hayvan ve Hayvansal Ürünlerin Satış Yeri (2017)	273
Şekil 64. Hayvansal Ürünlerin Satış Yerlerinin İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)	274
Şekil 65. Canlı Hayvanların Satış Yerlerinin İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)	275
Şekil 66. Van Köylerindeki Çiftçilerin En Önemli Gider Kalemlerinin Oransal Dağılımı (2017)	276
Şekil 67. Çiftçilerin Yaz Döneminde Hayvan Beslemede Çoban Tutma Durumu (2017).....	279

Şekil 68. Van Köylerinde Hayvansal Gübrenin Değerlendirilme Şekli (2017).....	282
Şekil 69. Van Köylerinde Hayvan Gübresinin Değerlendirilme Şeklinin İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)	283
Şekil 70. Van Köylerinde Hanelerin Isınma Şekli (2017)	283
Şekil 71. Van Köylerinde Hanelerin Isınma Şeklinin İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)	284
Şekil 72. Van Köylerindeki Hayvan Barınakları ile Konutların Durumu (2017)....	285
Şekil 73. Van'daki Köylerde Sulama Göleti Varlığı ile Hayvancılığın Yaz Kuraklığından Etkilenme Durumu (2017)	287
Şekil 74. Van'daki Köylerde Sulama Göleti Varlığı ile Hayvancılığın Yaz Kuraklığından Etkilenme Durumunun İlçelere Göre Oransal Dağılışı (2017)	287
Şekil 75. Van Köylerinde Hayvancılığın Yaz Kuraklığından Etkilenme Şekli (2017)	288
Şekil 76. Çiftçilere Göre Van Köylerinin En Önemli Sorunu (2017)	290
Şekil 77. Van, Büyük Şehir Olduktan Sonra Köylerde Meydana Gelen Değişiklikler (2017)	291
Şekil 78. Van Köylerindeki Çiftçilere Göre Hayvancılığın Önünde Görülen Engeller (2017)	297
Şekil 79. Van Çiftçilerine Göre Hayvancılığın Eskiye Oranla Gerileme Nedenleri (2017)	299
Şekil 80. Van Köylerindeki Çiftçilerin Hayvancılıkla İlgili Eğitim veya Bilgilendirme Faaliyetlerine Katılma Durumu (2017).....	308
Şekil 81. Van Köylerindeki Çiftçilerin Hayvan Hastalıklarında Veteriner Çağırma Durumu (2017).....	311
Şekil 82. Van'da Yaylacılık Durumu (2017).....	312
Şekil 83. Van'da Hayvan Yetiştiricilerinin Yaylaya Çıkamama Nedenleri (2017). 314	
Şekil 84. Van Köylerinde Yayla Yasakları İle Köy ve Mezraların Boşaltılmasının Hayvancılığı Etkileme Durumu (2017).....	315
Şekil 85. Van'daki Köylerde Yaylalara Çıkamamanın Nedenlerinin İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)	321
Şekil 86. Van Köylerinde Yayla Yasakları İle Köy Ve Mezraların Boşaltılmasının Hayvancılığı Etkileme Durumunun İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017).....	323

Şekil 87. Van Köylerinde Yaylalara Çıkış ve Yaylalardan Dönüş Zamanları (2017)	
.....	325
Şekil 88. Van Köylerinde Yaylaya Çıkış Zamanlarının İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)	
.....	328
Şekil 89. Van Köylerinde Yayladan Dönüş Zamanlarının İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)	
.....	328

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Van İli Lokasyon Haritası.....	8
Harita 2. Van İli Fiziki Coğrafya Haritası	9
Harita 3. Örnekleme Oluşturan Köyler (Mahalleler)	15
Harita 4. Türkiye’de Büyükbaş Hayvan Varlığının İllere Dağılımı (2017)	94
Harita 5. Türkiye’de Küçükbaş Hayvan Varlığının İllere Dağılımı (2017)	96
Harita 6. Van İli Genel Arazi Kullanımı	119
Harita 7. Van İli Büyük Toprak Gruplarının Dağılışı.....	121
Harita 8. Ana Yollar ve İlçe Merkezinin İdari Sınırına Olan Uzaklığına Göre Hayvan Sayısı (2017).....	137
Harita 9. Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvan Varlığının İlçelere Dağılışı (2017)	153
Harita 10. Van’da Yayla ve Meraların Dağılımı	173

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1. Norduz Yaylalarına Gitmekte Olan Göçer Bir Aile, Bahçesaray, Kartal	364
Fotoğraf 2. Sağım İçin Bekletilen Koyun Sürüsü, Bahçesaray.....	364
Fotoğraf 3. Konut İle Bitişik Olan Bir Hayvan Barınağı, Bahçesaray, Altındere ..	365
Fotoğraf 4. Hayvan Ağılı, Başkale, Yukarıdikmen	365
Fotoğraf 5. Bir Hayvan Barınağı, Başkale, Mahmutabat.....	366
Fotoğraf 6. Hayvan Barınağı, Başkale, Çaldıran	366
Fotoğraf 7. Kışlık Yakıt Tüketimi İçin Hazırlanmış Tezek Yığını, Başkale, Öncüler	367
Fotoğraf 8. Tezek Ve Ot Yığını, Başkale, Öncüler.....	367
Fotoğraf 9. Muradiye -Çaldıran Yolu Üzeri	368
Fotoğraf 10. Mera Sınırı, Ot Yığını Ve Hayvan Ağılı, Çaldıran	368
Fotoğraf 11. Bir Çoban İle Mülakat, Çatak Görentaş	369
Fotoğraf 12. Çatak – Bahçesaray Yolu, Hayvan Sürüsü.....	369
Fotoğraf 13. Bir Hayvan Sürüsü, Çatak İlçesi	370
Fotoğraf 14. Kışlık Yem Hazırlığı, Erciş.....	370
Fotoğraf 15. Konut İle Bitişik Olan Bir Hayvan Barınağı, Erciş.....	371
Fotoğraf 16. Konut İle Bitişik Olan Bir Hayvan Barınağı, Erciş.....	371
Fotoğraf 17. Tezek Saklama Alanı, Erciş	372
Fotoğraf 18. Hayvan Tuzlama Alanı, Erciş	372
Fotoğraf 19. Tezek Yığınları, Çavuştepe, Gürpınar.....	373
Fotoğraf 20. Konutla Bitişik Olan Hayvan Barınağı Gürpınar, Çavuştepe	373
Fotoğraf 21. Hamurkesen Köyü, Gürpınar	374
Fotoğraf 22. Sarılık Hastalığına Yakalanmış Bir Koyun, Bozyiğit, Gürpınar.....	374
Fotoğraf 23. Bozyiğit Köyü, Gürpınar	375
Fotoğraf 24. Bir Hayvan Barınağı ve Ot Yığını, Gürpınar	375
Fotoğraf 25. Çöpe Atılmış Yün, Gürpınar	376
Fotoğraf 26. Bir Hayvan Barınağı, Gürpınar	376
Fotoğraf 27. Norduz Yaylası, Koyun Sağımı, Gürpınar (Yayla yasaklarından önce)	377
Fotoğraf 28. Ağzıkara Köy Meydanı, İpekyolu.....	377

Fotoğraf 29. Hayvan Ağılı Ve Hayvan Tuzlama Alanı, Muradiye, Ünseli	378
Fotoğraf 30. Mera Bölünmesi Sorununa Çözüm Bulmak Amacıyla Hazırlanmış Dilekçe, Dorutay, Özalp.....	378
Fotoğraf 31. Mollatopuz Köyü, Özalp	379
Fotoğraf 32. Mollatopuz Köyü, Özalp	379
Fotoğraf 33. Sıımlı Köyü, Saray.....	380
Fotoğraf 34. Norduz Yaylası, Gürpınar (Yasaklardan önce)	380
Fotoğraf 35. Saray İlçe Yolu Üzeri.....	381
Fotoğraf 36. Tuşba İlçesinde Bir Hayvan Barınağı	381
Fotoğraf 37. Otoyoldan Geçiş Yapan Büyükbaş Hayvan Sürüsü, Tuşba	382
Fotoğraf 38. Erciş İlçesinin Tekler Köyü Sınırında Sahiplenilmiş Ve Gelişigüzel Örölmüş Duvarlarla Belirlenen Sınırları	382

GİRİŞ

Kentleşme oranlarının arttığı günümüz dünyasında kırsal kalkınma olgusu önemini korumaya devam etmektedir. Dünya nüfusunun kentsel alanlarda yoğunlaşmasıyla ilintili olarak demografik açıdan zayıflayan kırsal alanlar üstlendikleri üretim işlevi nedeniyle kalkınma sürecinde halen ve gittikçe önemli bir rol oynamaktadır. Kırsal kalkınma sıklıkla bağımsız bir olgu olarak kabul edilmektedir. Oysaki bütünsel bir bakış açısıyla düşünüldüğünde kırsal kalkınma süreci daha genel anlamda kentsel kalkınma, sınai kalkınma veya tarımsal kalkınmayla ilişkili çok bileşenli bir süreç anlamına gelmektedir. Kırsal kalkınmanın sadece tarım sorunu olarak değerlendirilmesi veya dar bir kalıba sığdırılması hem genel kalkınma sürecini hem de kırsal kalkınma sürecini sınırlandıran bir yaklaşım anlamına gelmektedir. Kırsal kalkınma bu yönüyle genel kalkınmanın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Tarımsal tabanlı ekonomide tarım ve hayvancılık kırsal kalkınmanın iki önemli ayağını oluşturmaktadır. Kırsal kalkınma çabaları ülkeye, bölgeye hatta yerleşim yerine (köye) göre değişiklik gösterse de, kırsal alanların temel ekonomik faaliyeti olan tarım ve hayvancılık ön planda yer almaktadır. Yeryüzü şekillerinin sade ve iklimin tarımsal faaliyetlere uygun olduğu alanlarda kırsal kalkınmanın temel faaliyetini bitkisel üretim oluşturmaktadır. Fakat yeryüzü şekillerinin dağlık ve engebeli olduğu aynı zamanda iklimin bitkisel üretime izin vermediği alanlarda ise çoğunlukla hayvancılık faaliyetleri ön planda olmaktadır. Çalışma alanını oluşturan Van gibi Türkiye'nin birçok yerinde kırsal kalkınma olgusu için hayvancılık birincil faaliyeti oluşturmaktadır. Hayvancılık hem ulusal veya bölgesel ekonomide hem insan beslenmesinde önem taşımaktadır. Bu gereklilik hayvancılık faaliyetinin kırsal kalkınma olgusundaki önemini daha da arttırmaktadır.

Dünya nüfusu sürekli bir artış eğilimi içerisinde ve bu artış çoğunlukla şehirlerde meydana gelmektedir. Şöyle ki; 2008 yılından beri dünya nüfusunun yarısından fazlası şehirlerde yaşamaktadır (Keyder ve Yenal, 2014: 13) Nüfusun bu şekilde artmasıyla beslenme ihtiyacı da gittikçe artmaktadır ve bu beslenmenin

önemli unsurlarından biri de hayvansal proteinlerin yeterli miktarda alınamamasıdır (Koday, 2005: 1-2). Bu husus göz önünde bulundurulduğunda, hayvansal ürünler taşıdıkları biyolojik özellikleri nedeniyle vazgeçilmez ve diğer besin maddeleri ile ikame edilemez bir konumdadır (Hacıhasanoğlu, 2015: 5).

Günümüz dünyasında insanların gittikçe daha organik beslenebilme çabaları kırsal faaliyetlerin önemini arttırmış ve özellikle hayvancılığa bağlı kırsal kalkınma daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Bu çalışmada il sınırları ile tespit edilmiş bir alanda kırsal kalkınmanın hayvancılık boyutu ele alınmıştır. Hayvancılığın Van ili genelinde kırsal kalkınmaya etkilerinin ne olduğu, kırsal kalkınmada hangi rolleri üstlendiği ve gittikçe cazibesini kaybeden kırsal yaşamın dinamikleşmesi için çözüm önerileri tartışılmıştır.

Kırsal sahalardaki mevcut potansiyelin harekete geçirilmesi ve kırsal alanlarda yaşayan nüfusun yaşam standartlarının iyileştirilmesi olarak tanımlanan kırsal kalkınma, hem geçmişte hem günümüzde ulusların en önemli yatırım alanlarından birini oluşturmaktadır (Bakırcı, 2016: 821 - 822). Giderek artan nüfusun yanında, kır-kent, gelişmiş-az gelişmiş bölgeler ve ülkeler arasındaki farklılıkların daha da derinleşmesi, sosyo-ekonomik adaletsizlikler, hızla tükenen doğal kaynaklar tüm dünyada kırsal kalkınma kavramını gündemde ve ön planda tutmaktadır. Bu gelişme veya değişimler Türkiye'yi de etkilemektedir. Türkiye, siyasi yaklaşımlar ve uluslararası kuruluşların etkisi ile çok sayıda kırsal kalkınma modeli uygulayan ülkelerden biridir (Gülçubuk ve diğ., 2010: 2).

Türkiye ölçeğinde de büyük bir potansiyele sahip olan bu primer faaliyet, bölgesel olarak Doğu Anadolu Bölgesi ve daha özeldense çalışma alanı olan Van ilinde ekonominin temelini oluşturan faaliyetler arasındadır. Van ilindeki hayvancılık faaliyetleri hem geçim, hem de büyük ölçekte ticari faaliyetler için yapılmaktadır. Van Tarım ve Ormancılık İl Müdürlüğünden alınan hayvancılık verileri incelendiği zaman ilçeler arasında veya hayvancılık türleri arasında farklar olsa dahi hayvan sayısının çok fazla olduğu görülmektedir. Sadece küçükbaş hayvan sayısının ilin toplam nüfusunun yaklaşık iki katından daha fazla olduğu görülmektedir.

İl geneli hayvancılık durumu değerlendirildiğinde ilçeler arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Bu fark hem hayvan sayısında hem de yapılan hayvancılık faaliyetinde görülmektedir. Örneğin ilin kuzey yarısında daha çok büyükbaş hayvancılık yapılıyorken, güney yarısında çoğunlukla küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Özellikle İpekyolu, Edremit, Tuşba gibi merkezi ilçeler başta olmak üzere Muradiye, Erciş ve Gevaş ilçelerinde diğer ilçelere göre daha fazla büyükbaş hayvan bulunmaktadır (Harita 9). Aynı şekilde Harita 9'da da görüldüğü gibi, Gürpınar, Başkale, Saray gibi ilçelerde ise büyükbaş hayvancılık küçükbaş hayvancılığa göre çok az yapılmaktadır. Dikkat çekici özelliklerden bir diğeri ise büyükbaş hayvanlardan manda sayısının çok az olması ve çoğu ilçede hiç görülmemesidir.

TÜİK ile Tarım ve Ormancılık İl Müdürlüğü'nün hayvan varlığına ilişkin sayısal verileri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu fark küçükbaş hayvan sayısında daha belirgindir. Tarım ve Ormancılık İl Müdürlüğü (TOM) verilerine göre 163.979 olan büyük baş hayvan sayısı TÜİK verilerine göre 162.728'tir. Aralarında 1.251 adet fark çıkmaktadır. Fakat küçükbaş hayvancılıkta bu fark çok daha yüksek boyutlardadır. TOM'a göre 2016 yılında 3.092.054 olan küçükbaş hayvan sayısı TÜİK'e göre 2.658.215'tir ve iki veri arasında 433.839 gibi büyük bir fark görülmektedir. Bu farklılıklar, çoğunlukla hayvancılıkla uğraşan kişilerin hayvan sayılarında veya hayvansal durumlarında meydana gelen değişiklikleri (doğum, ölüm, satış, kesim) bildirmemeleridir.

1991 ile 2016 yılları arasındaki hayvan varlığı ile ilgili verideki dalgalanma kimi zaman Türkiye verileriyle paralel olup kimi zaman da tersine olmuştur. Büyükbaş hayvan varlığında çok ciddi değişim olmamakla birlikte sadece 2000 ve 2001 yıllarında 200 binin üzerine çıkmış bulunmaktadır. Bu veri dikkate alındığında Van ilinin büyükbaş hayvan varlığının Türkiye içindeki payı % 2'ye ulaşmıştır. Diğer yıllarda büyükbaş hayvan sayısı minimum 143 bin olup genelde 200 binin altında seyretmiştir (Çizelge 21). Söz konusu yıllarda Van ilinin büyükbaş hayvan varlığının Türkiye içindeki oranı ise genelde % 1 ile % 1,6 arasında değişiklik göstermektedir. Küçükbaş hayvan sayısında da dikkat çekici dalgalanmalar görülmektedir. 1996–1998 yılları arasında 2 milyonun altına düşen küçükbaş hayvan

sayısı diğer bütün yıllarda 2 milyonun üstündedir. Hatta TÜİK verilerine göre 2016 yılında 2.658.215 olan küçükbaş hayvan sayısı TOM'a göre 3 milyonun üzerine çıkmıştır. Van ilinin küçükbaş hayvan sayısının Türkiye içindeki oranında görülen dalgalanmaların temel nedeni Van'da hayvan sayısının artıp azalmasıyla ilgili olmayıp, çoğunlukla Türkiye genelindeki hayvan sayısının artıp azalmasıyla ilişkilidir. Örneğin, Türkiye'de küçükbaş hayvan sayısının 51 milyon olduğu 1991 yılında Van'daki hayvan sayısı 2,4 milyon olup bu sayının Türkiye içindeki oranı % 4,75'tir. Aynı şekilde 2009 yılı, belirtilen tarihler arasında, küçükbaş hayvan varlığının en az olduğu yıl olmuştur. 26,8 milyon küçükbaş hayvanın 2,4 milyonu Van'da bulunmaktadır ki Türkiye'deki küçükbaş hayvan varlığının % 9,11'ine denk gelmektedir (Çizelge 21).

Kanatlı sayısında da diğer hayvancılık türleri gibi dalgalanmalar olmuştur. Fakat bu değişiklikler oransal olarak Türkiye genelinde önemsenecek düzeyde değildir. Toplam kovan sayısı değerlendirildiği zaman ise 1991'den 2016'ya sürekli ve kesintisiz olmasa da Türkiye geneline paralel olarak artış göstermiştir. 1991 yılında 9 bin civarında olan toplam kovan sayısı 2016 yılında neredeyse 16 katı artarak 155 bini geçmiştir. Tek tırnaklılarda görülen değişim ise çok daha keskin olmuştur, özellikle 2000'li yılların başında büyük bir oranda düşen tek tırnaklılar daha sonraki yıllarda tekrar toparlanarak eski sayıyı geçmiştir. Örneğin 1991 yılında 26 binin üzerinde toplam tek tırnaklı hayvan sayısı 2002 yılına kadar % 86 oranında azalıp 2000'li yılların ilk yarısından sonra tekrar artışa geçerek 11 binin üzerine çıkmıştır.

Van'ın hayvan varlığı ve hayvancılık faaliyeti ile uğraşan çiftçi sayısı göz önüne alındığında hayvancılığın kırsal kalkınmada önemli rol oynaması beklenilir. Nitekim toplam nüfusun % 38'inin kırsal nitelikteki mahallelerde (köylerde) yaşıyor olması ve bu yerleşmelerde yaşayan çiftçilerin % 94'ünün temel geçim kaynağının hayvancılık olması da bu beklentiyi haklı kılar. Fakat hayvancılık faaliyetinin kırsal ekonomideki katma değeri istenilen düzeyde değildir. Gerek hayvancılık faaliyetinin gider kalemlerinin fazla ve çeşitli olması, gerek coğrafi koşulların yarattığı olumsuz etkisi ve bu faaliyetin belirli bir sistematığının olmaması Van kırsalının ekonomik yönden yerinde saymasına neden olmuştur. Çiftçilerin % 53'ünün kendilerini orta

gelir ve % 41'inin alt gelir grubunda görmesi hayvancılığın çiftçileri ekonomik yönden tatmin etmediğini göstermektedir. Aynı zamanda çiftçilerin % 90'ının bu faaliyeti başka bir seçeneğin olmamasından yani mecburiyetten yapıyor olması, hayvancılığın kırsal ekonomiye olan katma değerinin yetersiz olduğunu göstermektedir. Sonuç itibari ile hayvancılığın tek geçim kaynağı olduğu Van kırsalında çiftçinin sosyoekonomik yönden yeterince gelişme sağlayamaması çiftçinin hayvancılık sektöründen uzaklaşmasına sebep olmuştur.

Yukarıda bazı özelliklerine değinilen kırsal kalkınma bakış açısıyla incelenen bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden önce çalışma alanının temel coğrafi özellikleri ve bu faktörlerin hayvancılıkla ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümü Kırsal Kalkınma ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Çabalarını kapsamaktadır. Bu bölüm kalkınma ve kırsal kalkınmayla ilgili teorik açıklamalar ve kavramsal çerçeveyi içermektedir. Dünyada, Türkiye'de ve Van'da kırsal kalkınmanın gelişimi ve yapılan uygulamalar, bu uygulamaların yabancı ve yerel aktörleri ile planlama aşamasındaki çalışmaları kapsamaktadır.

İkinci bölüm ise çoğunlukla istatistiki verilerden oluşan ve hem dünyada hem Türkiye'de hayvancılığın genel durumu ile ilgili temel bilgiler içermektedir. Özellikle Türkiye'de hayvancılığın ülke ekonomisindeki konumu ve bu durumun zamansal değişimi ele alınmaktadır.

Üçüncü Bölümde Van hayvancılığının zamansal ve mekânsal dağılışı ele alınmıştır. Hayvancılık faaliyetinin Van il sınırlarına indirgendiği bu bölümde TÜİK resmi istatistikleri yoğun bir şekilde kullanılmış ve Van hayvancılığının coğrafi sınırları açıklanmaya çalışılmıştır. Van hayvancılığının coğrafi temellerini oluşturan fiziki ve beşeri unsurlar ile hayvancılık faaliyeti arasında ilişki kurulmuştur. Bu bölümde hayvancılık faaliyetlerinin zamansal dağılışında kültürel boyutun önemine vurgu yapılmıştır. Hayvancılık türleri, yayla ve meraların durumu, devlet destek ve teşvik politikaları ve Van ile ilişkisi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca hayvansal ürün üretimi ve tüketiminin ele alındığı bu bölümde Van hayvancılığının il ekonomisi üzerinde de durulmuştur.

Dördüncü bölüm çalışmanın en özgün kısmını oluşturmaktadır. Çalışmanın bulgular kısmını oluşturan bu bölüm, alan araştırmasında elde edilen verilerin analizine dayanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde demografik ve mekânsal değişkenlere yönelik temel bulgular değerlendirilmiş olup bunların hayvancılık faaliyeti ile olan ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Öte yandan teşvik, destek, kredi, talep ve arz kaynaklarına dayanan ekonomik bulgular da bu bölümün önemli kısımlarını oluşturmaktadır. Bunun yanında yem kaynakları ve talepleri, hayvancılığın pazarlama durumu ile üretim giderleri, diğer ekonomik bulgular da bu bölümde yer almaktadır. Bulgular bölümünde önem arz eden diğer bir unsur ise çiftçilerin veya kırsal yerleşme sakinlerinin hayvancılık faaliyetlerine bakış açısıdır. Dolayısıyla dördüncü bölümde ele alınan önemli konulardan biri de halkın hayvancılığa bakışı ile ilgilidir. Dördüncü bölümün bu kısmında, hayvancılığın genel durumu, çiftçinin memnuniyeti, hayvancılıkla ilgili eğitim durumu, hayvancılığın sorunları ve faaliyetin geleceği gibi değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. Konu ve Çalışma Sahasının Genel Özellikleri

Doğu Anadolu yüksek yaylası tarih öncesi çağlarda yaşayan insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar elverişli bir yerd. Doğal sığınakların varlığı, su kaynaklarının bolluğu, ormanlık alanların, çayır alanların varlığına bağlı olarak av hayvanları bakımından zengin olması, insanları eski çağlardan itibaren buralara çekmiştir. Bölgenin en eski yerleşme birimlerinden birini oluşturan Van Gölü Havzası'nda yapılan kazılar, bölgenin yerleşim tarihinin M.Ö. 5000 yılına kadar gittiğini göstermektedir (Erzen, 1984: 15-21). Tilkitepe ve Yılantaş Höyükleri ile Van Gölü'nün kuzeyindeki Ernis mezarlıklarında yapılan son kazılarda bölgedeki yerleşik hayatın Kalkolitik dönemde başladığı anlaşılmış aynı zamanda Demir ve Bronz devirlerini de yaşadığı sonucuna varılmıştır (Çilingiroğlu, 1998: 12). Doğu Anadolu Bölgesinde neolitik çağın ne zaman başladığı net olarak bilinmese de Malatya–Elazığ yöresinde yapılan kazılarda neolitik devri yansıtan bir takım hububatlar ve ehlileştirilmiş hayvan kalıntılarına rastlanmıştır (Erzen, 1984: 15-16). Doğu Anadolu'nun, neolitik çağın en erken başladığı Mezopotamya bölgesine komşu olması ve elde edilen kalıntılar, Doğu Anadolu bölgesinde M.Ö. 5000'den bu yana tarım kültürünün var olduğunu göstermektedir (Yıldız, 2009: 46). Erciş

yakınlarındaki Çorbulak yerleşmesinde yontulmuş taşlar ve kaya anıtları tespit edilmiştir. Fakat bunların neolitiğe ait olup olmadığı netlik kazanmamıştır. Dolayısıyla Van Gölü çevresine ait en eski buluntuların Kalkolitik çağa ait olduğu düşünülmektedir (Van Kütüğü, 1993: 65)

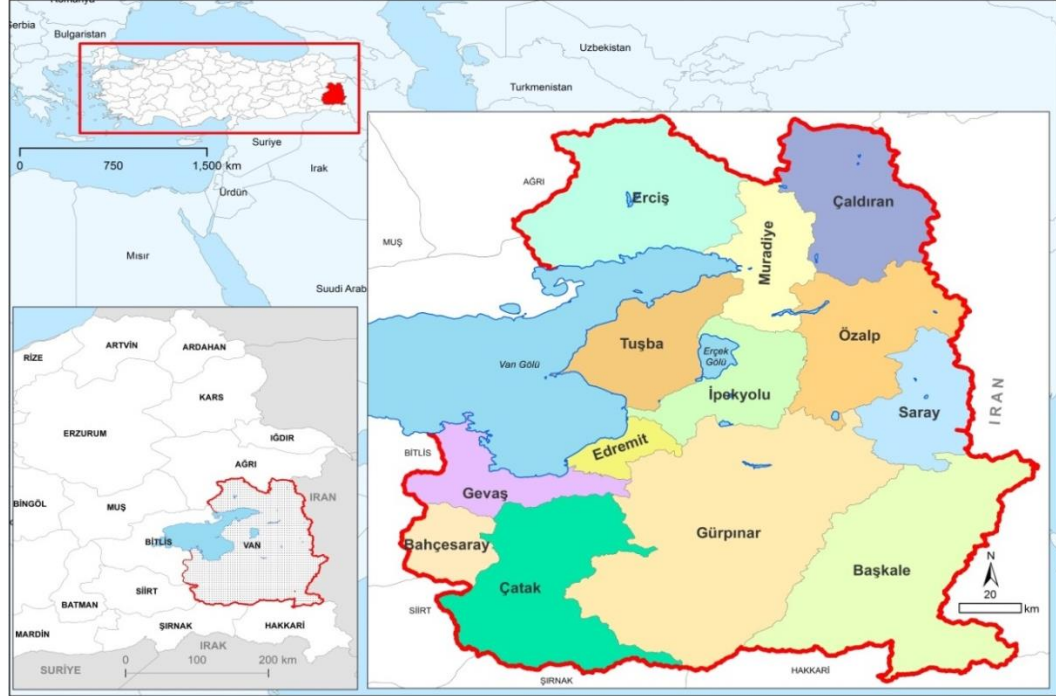
M.Ö. 2000 tarihinden sonra, yazılı kaynaklardan, bölgenin tarihi ile ilgili bilgi elde edilebilir (Russel, 1984: 189-192). M.Ö. 9.yüzyılın ortalarında bir devlet haline gelen Urartu Krallığının ilk başkenti M.Ö. 859–830 tarihlerinde “Arzaşkun” olmuştur (Öztuna, 1963: 30). Tarımsal hayatı, hayvancılığı ve madenciliği önemseyen Urartular hem Suriye ile hem Mezopotamya ile ticari ilişkiler geliştirmiştir. Sulama kanalları (Şamran Kanalı), sulama göletleri (Keşiş Gölü) veya sulama sistemlerinin varlığı Urartuların tarım ve hayvancılıkta oldukça ilerlediklerini göstermektedir. Bugünkü Erciş ilçesindeki dünyanın ilk ızgara planlı kentlerinden birinin kurulmuş olduğu ve bugün toprak örtüsüyle kaybolan Zernakitepe yerleşmesi, Urartuların kentsel yaşama da önem verdiklerini göstermektedir. Van ve çevresi; M.Ö. 590 yılında Med, M.Ö. 550 yılında Pers ve M.Ö. 334 yılında Makedonya Kralı İskender’in hâkimiyeti altına girmiştir (Yıldız, 2009: 47-49). 1548’de tamamen Osmanlı topraklarına katılan Van Gölü ve çevresi (Kılıç, 1997: 118) Cumhuriyet dönemine kadar Van Beylerbeyliği idari yapısında olup daha sonra bu idari yapı yerini vilayet-kaza sistemine bırakmıştır. Cumhuriyetten bu yana birtakım değişiklikler olmasına rağmen Van ili günümüze kadar idari yapısını korumuştur (Yıldız, 2009: 51).

Araştırma alanı Doğu Anadolu Bölgesinde ve Yukarı Murat Van Bölümünde bulunan Van ilinin sınırları içerisindedir. Kuzeyinde Ağrı ilinin; Patnos, Hamur, Diyadin ve Doğubeyazıt ilçeleri, batısında Bitlis ilinin; Adilcevaz, Tatvan ve Hizan ilçeleri ve Van Gölü, güneybatısında Siirt ilinin Pervari ilçesi, güneyinde Şırnak’ın Beytüşşebap ilçesi, Hakkâri Merkez ve Yüksekova ilçeleri bulunmaktadır. Çalışma alanının doğu sınırında ise İran bulunmaktadır (Harita 1).

Yüzölçümü 21823 km²’yi bulan Van ili, Anadolu’nun ya da Avrupalıların adlandırdığı şekliyle Küçük Asya (Asia Minor)’nın en kadim kentlerinden birisidir (Yıldız, 2016: 110) ve toplamda 13 ilçesi bulunmaktadır (Harita 1). Bunlardan

Tuşba, İpekyolu ve Edremit merkezi ilçeler olup diğerleri; Bahçesaray, Başkale, Çaldıran, Çatak, Erciş, Gevaş, Gürpınar, Muradiye, Özalp ve Saray şeklindedir.

Harita 1. Van İli Lokasyon Haritası

Van, güneyden Güneydoğu Toroslar, doğudan Türk-İran sınır dağları, batı ve kuzeyden Nemruttan Tendürek'e kadar uzanan volkanlar dizisiyle sınırlanır. Bölgenin ortalama yüksekliği oldukça fazla olup 2200-2500 metre arasında değişmektedir (Erinç, 1953: 60). Genel olarak Van ilinin yükseltisi 1500 metrenin üzerindedir ve en yüksek yerler ise 3000 metreyi aşmaktadır. İlin doğu tarafı ile Van Gölü çevresi güneyine ve kuzeyine göre daha alçak olup (2200-2400 m) çoğunlukla yüksek platolardan oluşuyorken güney ve kuzeyinde ise dağlar bulunmaktadır. İlin yeryüzü şekillerine göre dağılımı incelendiğinde büyük çoğunluğunun dağlarla kaplı olduğu görülmektedir (Harita 2).

Toplamda 1383 km² kadar olan volkanik oluşumlu kütleler arasında yer alan Van'ın ovaları Bendimahi, Memedik, Hoşap ve Karasu gibi ilin önemli akarsularının bulunduğu havzalarda yer almaktadır. 314 km² ile ilin en büyük ovasını oluşturan Çaldıran ovasını, 190 km² ile Havasor Ovası takip etmektedir. Bunları; Hoşap Ovası (180 km²), Erciş Ovası (150 km²), Van Ovası (150 km²), Karakallı Düzü (144 km²),

Noşar Düzü (80 km²), Erçek Düzü (80 km²), Tarhani Düzü (50 km²) ve Saray Düzü (45 km²) takip etmektedir (Kafalı, 1998: 3).

Harita 2. Van İli Fiziki Coğrafya Haritası

Erinç (1953); bölgenin yapı ve morfolojik bakımdan üç farklı şekilde ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Bunlar;

- Güneydeki eski Bitlis Kütlesi; Bitlis eski kütlesi gölün güney sınırı boyunca etkili olup gölün bu kısmının çok girintili çıkıntılı olmasına neden olmuştur. Gölün güneyinden itibaren yükselti birden artış göstermektedir. Kalkerlerin çok yer tuttuğu bazı alanlarda polyeler gibi geniş karstik şekiller meydana gelmiştir.
- Van Gölü ve Türk–İran sınırı arasında Mezozoik–Tersiyer yapılarının ve aynı zamanda genelde yeni depolar ile kaplı depresyonların yer aldığı alan; İran sınırı ile Van Gölü arasında kalan bu alan Kretase flişleri ve Nummulitli

kalkerleri kapsamaktadır. Mezozoikten daha eski tabakalar, metamorfik şistler ve permakarbon kalkerleri nispeten daha fazla alan kaplarlar. Tektonik bakımdan çok karışık olan bu saha morfolojik olarak diğer diğer bölümlere göre nispeten daha sade bir yapıya sahiptir. GB–KD yönünde vadiler tarafından yarılmış olan bu postmiosen peneplenin yükseltisi doğuda ve güneydoğuda 2500 metre civarında olup batıya doğru bu 2100–2200 metreye kadar düşmektedir.

- Volkan hatları ve lav alanları ile öne çıkan batı kısmı; Bu sahada platolar ve bu platolar üzerinde oturmuş olan volkan hatları ayrı arı ele alınmalıdır. Bu alanda bulunan platolar bölgenin dışında da geniş sahalara uzanan bir peneplene aittir. Ortalama 2300–2400 metre arasında olan bu alan Miosen tabakalarını ve andezit lavlarını içermektedir. Bu platolar üzerinde Doğu Anadolu'nun yüksek dağlarını oluşturan volkanik hatlar bulunmaktadır. Bu dağlar (*Nemrut 3050m, Süphan 4434m, Aladağ 3255m, Tendürek 3315m*) KD–GB yönünde düz bir hat boyunca sıralanmışlardır (Erinç, 1953: 60-63).

Yükselti ortalamasının fazla olması ve denizden uzak olması nedeniyle Van'da genel olarak yıllık sıcaklık farkının fazlalığı şeklinde etkili olan karasal bir iklime sahiptir. Fakat Van Gölü çevresi gölün sıcaklık farkını azaltıcı etkisine bağlı olarak daha ılıman bir yapıya sahiptir (Deniz, 2002: 2). İklimin en çok göze çarpan yönü ise bütün alana hâkim olan kuraklıktır. Yazların kısa ama sıcak geçmesi ve bulutluluğun az olması buharlaşma şiddetini arttırarak kuraklık seviyesini yükseltmektedir. Van Gölü kıyısında kalan yerlerde kışlar nispeten iç bölümlere göre daha az şiddetli geçer (Erinç, 1953: 67-68). Van istasyonunda ölçülen değerlere göre yıllık ortalama sıcaklık 8,7 °C'dir ve diğer istasyonlarla arasında çok fark olmadığı tespit edilmiştir. Havzanın kuzeyi ve batısı daha nemli koşullara sahip olup yağış ortalamasının da burada daha fazla olduğu belirtilmektedir. İklimin bu durumu bitki örtüsü üzerinde de etkisini göstermektedir (Yıldız, 2009: 114). İl arazinin yüksek olması kuraklığın hayvancılık faaliyeti üzerindeki olumsuz etkisini azaltmıştır.

Van Gölü ve çevresinin insanlık tarihinin eski zamanlarından bu yana yerleşilmiş bir alan olmasından dolayı bitki örtüsü çoğunlukla tahrip edilmiş bir yerdir. Ekolojik şartlara göre doğal bitki örtüsünün ağaçlı step olduğu (Gürbüz, 1994:

102) veya Van Gölü'nün güneyi hariç sayılacaksa gevenler ile kaplı step olduğu söylenebilir (Erinç, 1953: 68). Bu özellik, bilhassa arıcılık için önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Türkiye'nin en geniş kapalı havzalarından biri olan Van Gölü Havzası (16.000 km²), Van Gölü başta olmak üzere kapsadığı göl sayısının çok olması ile bilinmektedir. Bunların başlıcaları ise Van Gölü, Erçek Gölü, Haçlı Gölü, Balık Gölü ve Nazik Gölü şeklindedir. Bunlardan Van Gölü; Türkiye'nin ve dünyanın en büyük sodalı gölü olma özelliğiyle karakteristik bir özellik göstermektedir. Yüzölçümü 3574 km² ve hacmi de 607 km³ olan Van Gölü deniz seviyesinden 1648 metre yüksekte olup, gerek büyüklüğü, gerekse oluşumu ve çevresine kazandırdığı özellikler açısından önem taşımaktadır (Gürbüz, 1994: 107). Bunun yanında Van Gölü, ülkenin en büyük olmasına rağmen sularının sodalı olması balıkçılık potansiyelini önemli ölçüde sınırlandırmıştır.

Gölün doğusundan İran sınırına doğru yükselti ortalamasının artması buradaki akarsuların da eğime paralel olarak Batı–Doğu olmasını sağlamıştır. Erçek Gölüne dökülen Memedik Çayı, Miçinger Suyu, Karasuyun yukarı bölümü ve Bendimahı Çayının vadileri buna verilebilecek örnekler arasındadır (Sındır, 1996: 2). Bunların dışında Zilan, Deliçay, Osmangöl, Moralli, Akköprü ve Bakraçlı akarsuları ilin önemli hidroloji ağını oluşturmaktadır (Sındır, 1996: 7).

Nüfus ve alan olarak Doğu Anadolu'nun en büyük illerinden birini oluşturan Van, güncel nüfus verilerine göre (2018) 1.106.891 nüfusuyla bölgenin en kalabalık ili olma özelliğine sahiptir. 2018 verilerine göre nüfusun % 38'i kırsal, % 62'si kentsel alanlarda yaşamaktadır. Nitekim kırsal nüfusun büyük çoğunluğu (% 77) 1750–2500 metrelik yükseltiler arasında yaşamaktadır. İlin merkez ilçeleri olan İpekyolu, Edremit ve Tuşba ilçeleri nüfusun büyük bir kısmını barındırmaktadır.

2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Dünyada 19. Yüzyıl ile başlayan sanayileşme ve şehirleşme; savaşlar, krizler, sosyoekonomik yapı, hukuki ve sosyal yapıdaki değişikliklerden dolayı Türkiye'de ancak 20. yüzyılın son yarısında görülebilmektedir. Coğrafi mekân organizasyonları,

değişen fiziki ve sosyal yapı ile farklılaşmış ve bu değişim sanayi ile ticaret şehirlerini meydana getirmiştir (Akdemir, 1994: 10). Çalışma alanını oluşturan Van ili de bu gelişmelere birçok yönden ayak uydurmuş ve kentleşmenin hızla arttığı bir yer durumuna gelmiştir. İlde kırsal nüfusun gittikçe azalması, şehir merkezinde nüfusun sürekli olarak kırdan gelen göçlerle artması, birinci ekonomik faaliyet türü olan tarım ve hayvancılığın gittikçe çekiciliğini yitirmesi bunun en temel göstergesidir. Van ilinde meydana gelen bu değişimlerin, kırsal ile kentsel yerleşim alanlarındaki bu farklılaşmanın hayvancılıkla olan ilişkisini belirlemek, bu tezin en önemli amaçlarından birini oluşturur. Çünkü ilin ekonomisinde doğal çevre şartlarının bir sonucu olarak hayvancılığın önemli bir yeri bulunmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, hayvancılık faaliyetlerinin Van ilinin kalkınmasında ne derece etkili olduğunu, Van tarihi boyunca hangi boyutlara ulaştığını, bu faaliyetin il istihdamı ve ekonomisine katkılarını belirlemektir. Gün geçtikçe kırsal nüfusun kentsel nüfusa katılması ve primer faaliyetlerin ikinci planda kalmasına neden olmaktadır. Van'daki nüfus değişimi de buna paralellik göstermektedir. Dolayısıyla kırsal kesimde bilhassa hayvan yetiştiriciliği yapan çiftçilerin kırsalı terk etmesinin arkasında yatan sebepleri araştırmak büyük önem taşımaktadır. Hayvancılık ülkenin ekonomik durumu ve üreticilerin giderleri doğrultusunda şekillenen ve bünyesinde çok sayıda sorun barındıran bir yapıdadır. Dolayısıyla araştırma sahasındaki hayvancılık faaliyetlerine dair sorunları teşkil eden faktörlerin incelenmesi çalışmanın bir alt amacını oluşturmaktadır. Yayla yasakları, hayvancılık giderleri, kuraklık, mera sorunları gibi beşeri ve doğal faktörlerin yöre hayvancılığındaki etkisini incelemek, çalışmanın temel amacını oluştururken aynı zamanda nitelik bakımından çalışmaya katkı sağlaması beklenmiştir. Kırsal kalkınma özellikle çiftçilerin sosyoekonomik yönden gelişmelerini gerektirmektedir. Dolayısıyla hayvancılığın çiftçi ekonomisine katkıları, çiftçinin yaşam standartlarına olan etkileri ve sonuç itibari ile çiftçinin yaşam memnuniyetini değerlendirmek hem bir araç hem bir amaç niteliğindedir.

Hayvancılığın dolaylı etkilerini saptamak, bu dolaylı etkilerin demografik yapıda meydana getirdiği sosyoekonomik sebep ve sonuçları belirlemek çalışmanın

temel hedeflerini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda temel amaçlarımız arasında şunlar bulunmaktadır:

- Van'daki ekonomik faaliyet türlerini sınıflandırıp hayvancılık faaliyetinin yerini ve rolünü saptamak,
- Van ili genelinde hayvancılık faaliyetlerini ve bu faaliyetlere ait problemlerini teşhis edip çözüm önerileri sunmak,
- Van ilinde bulunan (yetiştirilen) hayvan sayısı ve türünün belirlenmesi, belirlenen tür ve sayının üretim ve tüketim seviyelerini saptamak,
- Çalışma alanındaki fiziki coğrafya faktörlerinin (iklim, yer şekilleri vb.) ve beşeri coğrafya faktörlerinin (nüfus, tarım, pazarlama, sanayi, ticaret, ulaşım, politika vb.) hayvancılık faaliyeti ile olan ilişkisini ve karşılıklı etkilerini belirlemek,
- Hayvancılık ile kırsal kalkınma bağıntısının incelenmesi ve kalkınma için hayvancılık faaliyetinde müdahale edilmesi gereken parametrelerin belirlenmesi,
- Hayvancılık faaliyetinin oransal olarak düşmesine bağlı olarak kırdan kente olan göçün önüne geçmek için bu faaliyetle ilgili yapılması gerekenlerin tespiti.

3. Metodoloji

Bu araştırmada, nicel ve nitel yöntemlerin bir arada kullanıldığı karma teknik kullanılmıştır. Karma teknik, nicel veya nitel yöntemlerin tek başına yeterli olmadığı durumlarda başvurulan bir yöntemdir. Yıldırım ve Şimşek'e göre (2016: 323); Karma yöntemin gerekliliği çalışma alanındaki olay ve olguların karmaşık ve çok boyutlu olmasına dayanmaktadır. Bu çalışmada karma yöntemin kullanılma sebebi ise; örnekleme oluşturan 225 çiftçinin sosyoekonomik yapı bakımından farklılık göstermesidir. Aynı zamanda çalışma alanını oluşturan 75 köyün il ve ilçe merkezlerine olan uzaklığı, ana yollarla olan bağlantısı, yer şekilleri gibi fiziki unsurlar da verilecek cevapların niteliğini etkilemesi karma yöntemin uygulanmasını gerekli kılmıştır. Karma yöntemin (anket ve mülakat) uygulandığı köylerde 75 kişi ile mülakat, 150 kişi ile anket uygulaması yapılmıştır. Anket ve mülakatın yapılacağı

çiftçilerin belirlenmesinde geçmiş yıllarda hayvancılık yapmış olma ve hayvan sayısının fazla olması şartı aranmıştır.

Türkiye'nin veri sağlayıcısı olan TÜİK'in verileri değerlendirildiği zaman, kırsal alana yönelik verilerin çok eksik olduğu görülmektedir. Çiftçi kayıt sisteminin yeni olması (2002) ve hâlen eksiklikler içermesi bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bazı konularda verilerin olmaması veya ulaşılmamasının zor olması, tezin hazırlanmasında karşılaşılan zorluklardan birini oluşturmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi 2000 yılı öncesi kırsal verilere ulaşmanın güç olması, bu veya buna benzer çalışmaların geçmiş yıllara ait istatistiklerine ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

Sosyal ve ekonomik analizlerin dışında karma yöntem uygulanarak nicel ve nitel veriler elde edilmiştir. Nitel veri elde etmek için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmış ve çalışmanın etik boyutu göz önüne alınıp çiftçinin rızası alınarak ses kayıt cihazı ile görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Nicel verilerin edinilmesi için de anket uygulaması yapılmıştır. Van ilçelerindeki toplam 584 köyün (mahalle) 75'inde saha çalışması yapılmıştır.

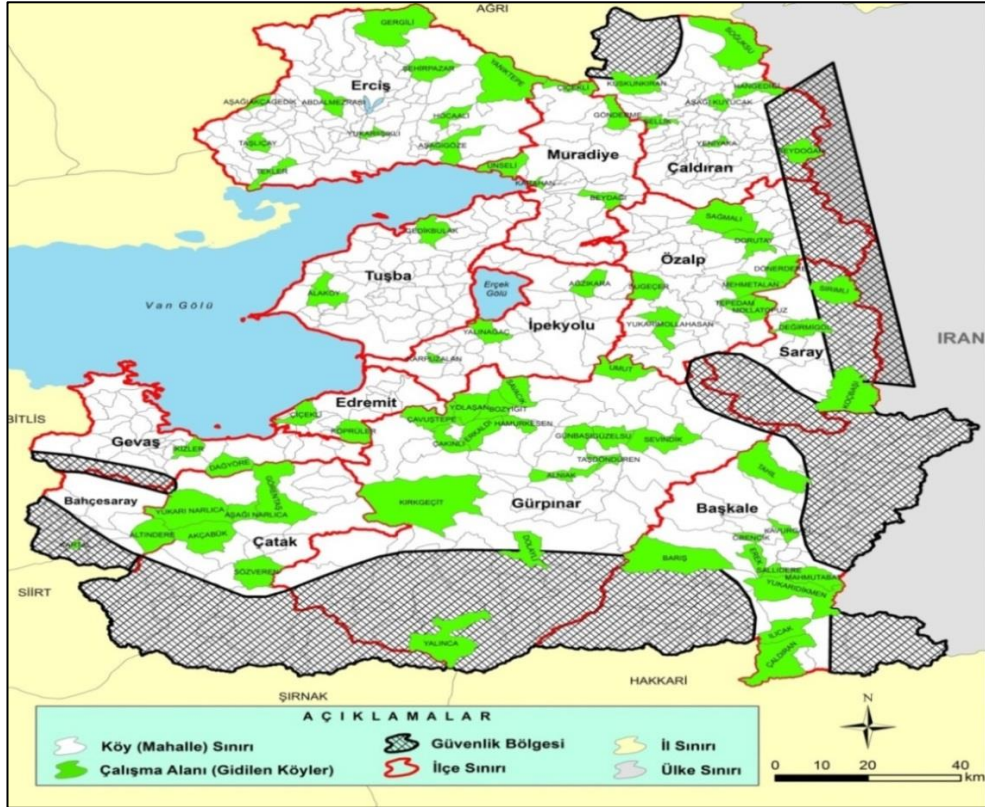
Çizelge 1. Saha Çalışmasına İlişkin Metodik Detaylar

İLÇE	Köy Sayısı	Gidilen Köy Sayısı	Saha Çalışmasında Yapılan;				Çalışma Süresi	Toplam Yol (Km)	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Toplam Hayvan Sayısı
			Anket Sayısı	Anket Oranı (%)	Mülakat	Toplam Görüşülen Kişi Sayısı					
Bahçeşaray	19	2	3	2.0	2	5	1	198	1.242	43.930	45.172
Başkale	63	10	20	13.3	10	30	3	472	5.375	328.015	333.390
Çaldıran	64	8	15	10.0	8	23	3	401	5.570	220.704	226.274
Çatak	28	5	10	6.7	5	15	2	258	1.197	171.077	172.274
Edremit	17	2	3	2.0	2	5	1	110	2.262	45.017	47.279
Erciş	86	10	21	14.0	10	31	4	533	31.149	350.793	381.942
Gevaş	31	2	4	2.7	2	6	1	173	5.014	72.186	77.200
Gürpınar	72	16	32	21.3	16	48	5	989	4.824	544.600	549.424
İpekyolu	30	2	5	3.3	2	7	2	129	18.259	94.603	112.862
Muradiye	41	5	11	7.3	5	16	2	279	12.444	188.185	200.629
Özalp	53	8	15	10.0	8	23	3	291	8.256	264.876	273.132
Saray	23	3	7	4.7	3	10	1	261	680	113.322	114.002
Tuşba	57	2	4	2.7	2	6	2	96	31.144	62.460	93.604
Toplam	584	75	150	100	75	225	30	4.190	127.416	2.499.768	2.627.184

Yukarıdaki örnekleme kullanılarak uygulama köy seçimi belirlenirken başka parametreler de kullanılmıştır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi *güvenlik*, ikincisi ise *ulaşım* sorunudur. Çalışma alanı konumu ve jeomorfolojik yapısından dolayı terör

olaylarının sık yaşandığı bir yer durumundadır. Can güvenliğinin olmadığı veya riskli olduğu yerler istatistiksel analizin içerisinde olsa bile aynı sayısal verilere (hayvan sayısı) sahip ancak güvenlik probleminin olmadığı başka bir köyle değiştirilmiştir. Bu nedenle gidilen köyler incelendiği zaman özellikle Başkale ve Gürpınar ilçelerinde bir yığılmanın olduğu görülmektedir(Harita 3). Güvenlik problemi genel olarak çalışma sahasının güneyinde görülmektedir. Harita 2 incelendiği zaman bunun topoğrafik yapıyla paralellik gösterdiği de anlaşılmaktadır. İlin özellikle İran sınırında bulunan köyler ile Tendürek ve Esruk dağlarının eteklerine kurulan köylerde de güvenlik problemi yaşanmaktadır. Yüzdelik dilimin içinde muadil köyün bulunmaması durumunda risk alınıp söz konusu köylere gidilmiştir. Ulaşım probleminin olduğu köyler de aynı şekilde muadilleriyle değiştirilmiştir.

Harita 3. Örneklemi Oluşturan Köyler (Mahalleler)

Çalışmanın Evren ve Örneklem kısmında da bahsedildiği gibi saha çalışmasının yapıldığı her mahallede bir mülakat uygulaması yapılmıştır. Mülakat yapılan bu 75 kişinin demografik yapılarının farklılık gösterdiği görülmektedir. Görüşülen kişilerin tamamı erkeklerden oluşmaktadır ve bu kişilerin büyük çoğunluğu 50 yaş ve üstündedir. Eğitim seviyesinin genellikle ilkokul olduğu fakat

lisans derecesine sahip olmasına rağmen hayvancılık faaliyeti ile uğraşan az sayıda çiftçinin varlığına da rastlanmaktadır (Çizelge 2).

Çizelge 2. Mülakat Yapılan Kişilerin Köylere Göre Yaş ve Eğitim Durumu

Görüşme Numarası	İlçe	Mahalle (Köy)	Yaş	Eğitim Durumu
G-1	Bahçesaray	Kartal	35	İlkokul
G-2	Bahçesaray	Altındere	53	İlkokul
G-3	Başkale	Erek	50	İlkokul
G-4	Başkale	Örencik	48	İlkokul
G-5	Başkale	Yukarıdikmen	41	Lisans
G-6	Başkale	Sallidere	32	Okuryazar değil
G-7	Başkale	Mahmutabat	47	İlkokul
G-8	Başkale	Kavurgalı	60	İlkokul
G-9	Başkale	Ilıcak	56	İlkokul
G-10	Başkale	Çaldıran	60	İlkokul
G-11	Başkale	Barış	53	İlkokul
G-12	Başkale	Tahl	60	İlkokul
G-13	Çaldıran	Beydoğan	59	İlkokul
G-14	Çaldıran	Aşağıkuyucak	45	Okuryazar değil
G-15	Çaldıran	Hangediği	52	Ortaokul
G-16	Çaldıran	Yeniyaka	60	İlkokul
G-17	Çaldıran	Kuskunkıran	65	Okuryazar değil
G-18	Çaldıran	Sellik	65	İlkokul
G-19	Çaldıran	Soğuksu	57	İlkokul
G-20	Çatak	Sözveren	25	Lisans
G-21	Çatak	Akçabük	41	İlkokul
G-22	Çatak	Görentaş	50	İlkokul
G-23	Çatak	Yukarınarlıca	59	İlkokul
G-24	Çatak	Aşağınarlıca	40	İlkokul
G-25	Edremit	Köprüler	45	İlkokul
G-26	Edremit	Çiçekli	51	İlkokul
G-27	Erciş	Taşlıçay	51	İlkokul
G-28	Erciş	Abdalmezrası	37	İlkokul
G-29	Erciş	Hocaali	38	İlkokul
G-30	Erciş	Aşağıgöze	73	Okuryazar değil
G-31	Erciş	Yukarışıklı	33	Ortaokul
G-32	Erciş	Yanıktepe	65	İlkokul
G-33	Erciş	Şehirpazar	44	İlkokul
G-34	Erciş	Gergili	50	İlkokul
G-35	Erciş	Tekler	55	İlkokul
G-36	Erciş	Aşağıakçagedik	65	İlkokul
G-37	Gevaş	Dağyöre	45	İlkokul
G-38	Gevaş	İkizler	28	Lise
G-39	Gürpınar	Çavuştepe	50	Ortaokul
G-40	Gürpınar	Kırkgeçit	90	Okuryazar değil
G-41	Gürpınar	Yolaşan	50	İlkokul
G-42	Gürpınar	Bozyiğit	58	İlkokul
G-43	Gürpınar	Savacık	47	Ortaokul
G-44	Gürpınar	Günbaşı	34	İlkokul
G-45	Gürpınar	Hamurkesen	45	Lisans
G-46	Gürpınar	Alınak	70	İlkokul
G-47	Gürpınar	Taşdöndüren	52	İlkokul

G-48	Gürpınar	Güzelsu	49	İlkokul
G-49	Gürpınar	Umut	51	Okuryazar değil
G-50	Gürpınar	Sevindik	62	İlkokul
G-51	Gürpınar	Yalınca	40	İlkokul
G-52	Gürpınar	Erkaldı	55	İlkokul
G-53	Gürpınar	Çakınlı	40	İlkokul
G-54	Gürpınar	Dolaylı	45	İlkokul
G-55	İpekyolu	Ağzıkara	63	İlkokul
G-56	İpekyolu	Karpuzalan	28	Ortaokul
G-57	İpekyolu	Yalınmağaç	63	İlkokul
G-58	Muradiye	Karahan	62	İlkokul
G-59	Muradiye	Ünseli	72	İlkokul
G-60	Muradiye	Çiçekli	51	İlkokul
G-61	Muradiye	Beydağı	45	Ortaokul
G-62	Muradiye	Gönderme	55	İlkokul
G-63	Özalp	Yukarımollahasan	50	İlkokul
G-64	Özalp	Sağmal	56	Ortaokul
G-65	Özalp	Sugeçer	55	Ortaokul
G-66	Özalp	Tepedam	55	İlkokul
G-67	Özalp	Mehmetalan	37	Lise
G-68	Özalp	Dorutay	60	İlkokul
G-69	Özalp	Mollatopuz	70	Okuryazar değil
G-70	Özalp	Dönerdere	65	İlkokul
G-71	Saray	Değirmigöl	40	İlkokul
G-72	Saray	Sırımlı	55	İlkokul
G-73	Saray	Koçbaşı	38	İlkokul
G-74	Tuşba	Gedikbulak	42	Lise
G-75	Tuşba	Alaköy	55	İlkokul

3.a. Varsayımlar ve Araştırmanın Problemi

Bu çalışmada öne sürülen temel varsayımlar bölge ve ülkeyi etkileyen bir sektör olarak hayvancılığın durumu ve sorunların tespiti doğrultusundadır. Van'da hayvancılık faaliyetine ve hayvansal ürünlere dayalı sanayi faaliyetlerinin yaygınlaştırılması, kırdan kente doğru olan göçün hızını azaltacağı gibi kırsal kalkınmayı da beraberinde getirecektir. Kırsal kalkınmayı sağlamak amacıyla incelenecek olan hayvancılık faaliyetleri, her yerleşim birimi için aynı derecede etkili değildir. Fiziksel veya beşeri engellerin olduğu bazı yerleşim birimlerinde, ekonomik faaliyet türleri de değişiklik göstermektedir. Çoğunlukla tarım için engellerin olduğu bir takım kırsal yerleşmelerde, hayvancılık faaliyeti daha çok tercih edilmektedir.

Saha çalışmasında elde edilen bulgular ışığında aşağıda sıralanan varsayımlar değerlendirilecektir.

- Çiftçilerin büyük çoğunluğu gelecekte hayvancılık yapmayı düşünmemektedir ve çiftçilerin çoğunluğu kırsal yaşamı terk etmek üzere kente göç etmeyi düşünmektedir.
- Hayvancılıktan elde edilen gelir çiftçinin geçimini sağlamada yetersiz olmaktadır. Bu nedenle hayvancılık cazibesini olmayan bir meslek durumuna gelmiştir.
- Çiftçilerin çoğu hayvancılık faaliyetlerini isteyerek değil, başka seçenek olmaması yapmaktadır.
- Çiftçilerin devletin verdiği hayvancılık desteklerinden veya teşviklerinden yeterli miktarda faydalanamamaktadır. Dolayısıyla devlet desteklerini yetersiz görmektedir.
- Çiftçi hayvan ve hayvansal ürün pazarlamasında sorun yaşamaktadır.
- Çiftçilerin çoğu hayvancılığın gelecek vaat etmediğine, çocuklarının ve torunlarının hayvancılık faaliyetleriyle ilgilenmemeleri gerektiğine ve söz konusu faaliyetin son demlerini yaşadığına inanmaktadır.

Kırsal yerleşim birimlerindeki bu farklılıklar göz önüne alınarak problem veya problemlerin çözümüne odaklanılacaktır. Bu temel varsayım çerçevesinde aşağıdaki araştırma problemlerine yanıt aranacaktır.

- Hane halkı reisinin hayvancılık faaliyetiyle ilgilendiği yıl sayısı, kırdan kente göç etme fikri üzerinde etkili midir?
- Van'da kırsal üretime bağlı ne tür sanayi kolları gelişmiştir?
- Van'ın hayvancılık açısından ülke içerisindeki konumu ile ilde üretilen hayvansal ürünlerin pazar hinterlandı arasında bir ilişki mevcut mudur?
- Bölgesel ve ülke düzeyinde yaygın bir pazar ağı meydana getirebilmek için hayvansal üretim deseninde ne tür değişiklikler yapılmalıdır?
- Van ilinde hayvancılık yapan çiftçiler ile mesleki eğitim arasında bir ilişki var mıdır?
- Van ilinde hayvansal üretim kapasitesi ile çiftçilere devletin yaptığı destek ve teşvikler arasında ne tür bir ilişki mevcuttur?

- Çiftçinin doğru ve verimli bir hayvancılık faaliyetinde bulunması için bir takım eğitimleri alması ile hayvandan alınan verim arasında bir ilişki var mıdır?
- Kırsal yerleşme birimlerinin kent merkezlerine yakınlığı ile yapılan hayvancılığın düzeyi arasında bir ilişki var mıdır?
- Yem, saman, arpa, buğday ve kepek fiyatları ile hayvancılık faaliyeti ve hayvansal üretim arasında bir ilişki var mıdır?
- Bölge genelinde yem üretimi yapan sanayi tesisi sayısının azlığı, üretim kapasitesini ve yem fiyatlarını nasıl etkilemektedir?
- Yayla ve mera yasakları hayvancılık faaliyetlerini ne ölçüde etkilemektedir?
- Köy ve mezra boşaltmaları hayvancılık faaliyetlerini nasıl etkilemektedir?
- İldeki kooperatifleşme düzeyi, hayvancılık faaliyetlerini nasıl etkilemektedir?
- AB, Tarım ve Ormancılık İl Müdürlüğü, TKDK gibi kurum ve kuruluşların organize etme, kooperatifleşme, kontrol mekanizmalarına sahip olma gibi faaliyetlerinin olması, hem hayvancılığın hem de hayvancılığa bağlı sanayinin gelişmesine olan katkıları nelerdir?
- Çiftçiler devletin yaptığı destek ve teşvikleri yeterli görüyorlar mı?
- Çiftçiler devletin teşvik ve destekleme yöntemini doğru buluyorlar mı?
- Çiftçiler üretim için eğitim desteği almış mı? Eğitim alma fikrini nasıl karşılıyorlar?
- Van ilinde hayvancılık faaliyetlerinin mevcut yapısında geleneksel ve kültürel faktörlerin rolü nedir?
- Hayvancılık faaliyeti geriliyorsa bunun hayvancılık faaliyeti türü ile bir ilgisi var mıdır?
- Hanede bulunan birey sayısı ile gelecekte hayvancılık yapmaya devam etme düşüncesi arasında bir ilişki var mıdır?

3.b. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Van ili kırsal alanı oluşturmaktadır. Bu alanda 584 kırsal mahalle (köy) bulunmaktadır. Bu kırsal mahallelerde hayvancılık yapan çiftçiler çalışmanın kapsam alanına girmektedirler. Bu çalışmada örneklem olarak ildeki köy sayısının (584) % 12,8'i yani 75 köy seçilmiştir. Söz konusu köylerde 150

denek üzerinde anket 75 kişi ile de mülakat yapılmıştır. Fakat kişi seçimi yapılırken ön görüşme sağlanarak hayvancılık yapan veya yapmayan (terk etme) şeklinde kriterler göz önüne alınarak belirlenmiştir. Hayvan sayısının diğer köylere göre çok az olduğu veya hiç olmadığı köyler birtakım istatistiksel analizler uygulanarak çalışma örnekleminin dışında tutulmuştur.

Çizelge 3. Köy ve İlçelere Göre Anket Çalışmalarının Dağılımı

İLÇE	KÖY	Anket Sayısı	Anket Oranı (%)	İLÇE	KÖY	Anket Sayısı	Anket Oranı (%)	
Bahçesaray	Altındere	1	0.7	Gürpınar	Almak	3	2.0	
	Kartal	2	1.3		Dolaylı	1	0.7	
Başkale	Barış	3	2.0		Günbaşı	2	1.3	
	Çaldıran	1	0.7		Kırkgeçit	2	1.3	
	Erek	2	1.3		Sevindik	2	1.3	
	Ilıcak	3	2.0		Umut	2	1.3	
	Mahmutabat	1	0.7		Bozyiğit	2	1.3	
	Kavurgalı	2	1.3		Savacık	2	1.3	
	Örencik	2	1.3		Taşdöndüren	2	1.3	
	Sallıdere	2	1.3		Çavuştepe	3	2.0	
	Tahıl	2	1.3		Erkaldı	2	1.3	
	Yukarıdikmen	2	1.3		Hamurkesen	2	1.3	
Çaldıran	Aşağıkuyucak	3	2.0		Güzelsu	2	1.3	
	Beydoğan	3	2.0		Çakınlı	2	1.3	
	Hangediği	3	2.0		Yalınca	1	0.7	
	Sellik	1	0.7		Yolaşan	2	1.3	
	Soğuksu	1	0.7		İpekyolu	Ağzıkara	1	0.7
	Kuskunkıran	3	2.0			Karpuzalanı	2	1.3
Yeniyağa	1	0.7	Yalınağaç			2	1.3	
Çatak	Aşağımarlıca	2	1.3		Muradiye	Beydağı	3	2.0
	Akçabük	3	2.0	Çiçekli		3	2.0	
	Yukarımarlıca	1	0.7	Gönderme		1	0.7	
	Görentaş	2	1.3	Karahan		2	1.3	
	Sözveren	2	1.3	Ünseli		2	1.3	
Edremit	Köprüler	2	1.3	Özalp	Durutay	2	1.3	
	Çiçekli	1	0.7		Dönerdere	2	1.3	
Erciş	Abdalmezrası	2	1.3		Mehmetalan	2	1.3	
	Aşağıgöze	1	0.7		Mollatopuz	2	1.3	
	Aşağıakçagedik	3	2.0		Sağmal	1	0.7	
	Yukarışıklı	2	1.3		Tepedam	2	1.3	
	Taşılcay	3	2.0		Sugeçer	2	1.3	
	Tekler	2	1.3		Yukarımollahasan	2	1.3	
	Gergili	2	1.3		Saray	Değirmigöl	3	2.0
	Şehirpazar	1	0.7			Koçbaşı	2	1.3
	Yanıktepe	2	1.3	Sırmalı		2	1.3	
	Gevaş	Hocaali	3	2.0	Tuşba	Alaköy	2	1.3
Dağyöre		1	0.7	Gedikbulak		2	1.3	
	İkizler	3	2.0	Toplam		150	100.0	

Çalışmada hayvan (özellikle küçükbaş) sayısı dikkate alınarak Gürpınar ilçesinde 32 anket–16 mülakat, Erciş ilçesinde 21 anket–10 mülakat, Başkale

ilçesinde 20 anket–10 mülakat, Çaldıran ilçesinde 15 anket–7 mülakat, Özalp ilçesinde 15 anket–8 mülakat, Muradiye ilçesinde 11 anket–5 mülakat, Çatak ilçesinde 10 anket–5 mülakat, Saray ilçesinde 7 anket–3 mülakat, İpekyolu ilçesinde 5 anket–3 Mülakat, Gevaş ilçesinde 4 Anket–2 Mülakat, Tuşba ilçesinde 4 Anket–2 Mülakat, Bahçesaray ilçesinde 3 Anket–2 Mülakat ve Edremit ilçesinde 3 Anket–2 Mülakat yapılmıştır (Çizelge 1 ve Çizelge 3). Anketler 67, Mülakatlar ise 12 sorudan oluşmaktadır. Hayvancılığın ağır ve zor bir iş olması nedeniyle çoğunlukla erkeklerin yaptığı bir iştir. Dolayısıyla hem erkek mesleği olması hem de bölgenin muhafazakâr bir yapısı nedeniyle uygulamanın hepsi erkeklerle yapılmıştır.

Saha çalışmasında yapılan anket ve mülakat sayılarının ilçelere dağılımında kullanılan temel istatistikler hayvancılık verileridir. Anket ve mülakatların uygulandığı köylerin seçiminde birden fazla parametre kullanılmıştır. Çalışmanın temelde hayvancılık eksenli olması hayvan sayısı verisinin kullanılmasını daha gerekli kılmıştır. Bundan hareketle uygulamanın yapılacağı köyler belirlenirken Tarım ve Ormancılık İl Müdürlüğünden elde edilen köy bazlı toplam küçükbaş ve büyükbaş hayvan sayısı kullanılmıştır. Her ilçenin hayvan sayısının il geneli toplam hayvan sayısı içindeki oranı tespit edilmiştir. Bu oran veya dağılım yapılırken küçükbaş hayvan sayısı dikkate alınarak 6 grup oluşturulmuştur (Çizelge 4). Uygulama yapılacak köy sayısı ve anket sayısı belirlenirken kullanılan bu hayvan sayısı gruplarında 30.000 hayvana kadar köy sayısının % 25'i, 30.001 ve üstü hayvan sayısı grubunda ise köy sayısının % 100'ü değerlendirmeye alınmıştır. Özetle uygulamada; Toplam hayvan sayısı oranı = a , Hayvan sayısı grubu içindeki toplam anket sayısı= b ise; $a.b / 100$ formülü uygulanmıştır. Köy sayısı bir diğer ilçeye göre daha fazla olmasına rağmen anket ve mülakat sayısının daha az olması, hayvan sayısının farklı olduğunu ve köy sayının dikkate alınmadığını göstermektedir. Örneğin Gevaş ilçesinde 31 köy bulunup 2 anket ve 4 mülakat uygulanmıştır (Çizelge 1 ve Çizelge 4). Çatak ilçesinde ise 28 köy bulunup 5 mülakat ve 10 anket uygulanmıştır. Bunun sebebi Çatak ilçesinde toplam 172.274, Gevaş ilçesinde ise toplam 77.200 hayvanın bulunmasıdır. Gözlem, anket ve mülakat yoluyla toplanan verilerin analizinde SPSS ve CBS ile betimsel analizler yapılmıştır. Mülakat yapılan bireylerden alıntı yapılarak çalışma zenginleştirilmiştir.

Çizelge 4. Hayvan Varlığına Göre İlçelere Düşen Köy ve Anket Sayısı

Hayvan Varlığına Göre Oluşturulan Gruplar (Hayvan Sayısı)	Anket (A) ve Köy (K) Sayısı	Hayvan Varlığına Göre İlçelere Düşen Köy ve Anket Sayısı (Küçükbaş)													
		Bahçesaray	Başkale	Çaldıran	Çatak	Edremit	Erciş	Gevaş	Gürpınar	İpekyolu	Muradiye	Özalp	Saray	Tuşba	Toplam
0 – 5.000	K	17	37	58	15	15	66	28	35	22	29	30	13	57	422
	A	2	14	9	7	2	15	3	22	4	8	11	5	4	106
5.001 – 10.000	K	2	20	2	8	1	14	2	19	7	8	22	10	-	115
	A	1	4	3	2	1	4	1	6	1	2	3	2	-	30
10.001 – 20.000	K	-	5	2	5	-	5	1	13	1	3	1	-	-	36
	A	-	1	1	1	-	1	-	2	-	1	1	-	-	8
20.001 – 30.000	K	-	1	1	-	1	-	-	4	-	1	-	-	-	8
	A	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	3
30.001 – 40.000	K	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
	A	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
40.001 +	K	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2
	A	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2
Toplam Köy (K) Sayısı		19	63	64	28	17	86	31	72	30	41	53	23	57	584
Toplam Anket (A) Sayısı		3	20	15	10	3	21	4	32	5	11	15	7	4	150

A:Anket, K:Köy

3.c. Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri ve Analizi

Araştırma verilerinin toplanmasında anket ve görüşme tekniklerinden yararlanılmıştır. Büyüköztürk ve diğerlerine göre (2016: 124); anket uygulaması diğer veri toplama tekniklerine göre daha büyük gruplara hızlıca ulaşma imkânına sahip olması gibi önemli bir avantaj sağlamaktadır. Bunun yanında çalışma alanı alt birimlerinin sosyo-ekonomik yapı bakımından farklılık göstermesi görüşme tekniğini de gerekli hale getirmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e göre (2016: 129); görüşme tekniği yirminci yüzyılın son çeyreğinde çok sayıda sosyal bilimlerde etkili ve verimli bir veri toplama yöntemi haline gelmiştir. Dolayısıyla elde edilen verilerin doğruluk derecesini arttırmak, mekânsal farklılıklardan doğabilecek yanıltıcı bilgileri en aza indirmek ve çalışmayı zenginleştirmek için görüşme tekniği kullanılmış ve yarı yapılandırılmış teknik uygulanmıştır.

Araştırmanın verilerinin toplanmasında kullanılan anket ve görüşme formları araştırmacı tarafından ilgili literatür taraması yapılarak oluşturulmuş ve uzman görüşü doğrultusunda şekillendirilmiştir. Araştırmanın uygulama basamağına

geçilmeden önce gerekli alan yazım taraması yapılmış ve verilerin bulunduğu kurum ve kuruluşların veri tabanlarına başvurularak incelemeler yapılmıştır.

Bu tez çalışması, temelde saha çalışmasında elde edilen verilerin değerlendirilmesine dayanmaktadır. Bu veriler birincil veri kaynağını oluşturmaktadır. TÜİK (ilçe bazlı) ve Tarım ve Ormancılık İl Müdürlüğünden (köy bazlı) temin edilen hayvancılık verileri ikincil kaynağı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ile Tarım ve Ormancılık Bakanlığı veya İl Müdürlüklerinin yanında, Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Van Büyükşehir Belediyesi, Van Ticaret ve Sanayi Odası (VANTSO), Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT) gibi farklı türde kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu kurumlardan elde edilen sayısal veriler uygulama yapılacak köylerin seçiminde kullanılmıştır

Çalışma sahasındaki çiftçilerin büyük çoğunluğunun Kürt olması sebebiyle mülakat ve anket soruları Kürtçe sorulmuştur. Dolayısıyla mülakat yoluyla elde edilen bulgular Kürtçe 'den Türkçe 'ye çevrilmiştir. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde; sosyal bilimlerde araştırmacıya derinlemesine bilgi sağlayan bir veri çözümlene tekniği olan betimsel analiz tekniğine başvurulmuştur. Araştırmanın nicel verileri SPSS programına aktararak incelenmiş ve ArcGIS programı ile haritalandırılarak veriler zenginleştirilmiştir.

3.d. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Yüzölçümü 21823 km² olan Van ilinin idari sınırları içerisinde 13 ilçe ve bu ilçelere bağlı olan 584 köy (kırsal mahalle) bulunmaktadır. 584 köyden 75 köy çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Birtakım istatistikler kullanılarak belirlenen bu köylerin ilçelere dağılımı eşit olmayıp farklılık göstermektedir. Çalışma alanının bulunduğu konum gereği sınırlılıklar birden fazla etkene bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Van'ın güvenlik bölgesinde olması, ilde terör olaylarının sık sık yaşanması ve yer şekillerinden dolayı ulaşım güçlüklerinin yaşanması çalışma alanını kısmen daraltmıştır. Nitekim sahada karşılaşılan zorluklar çalışmanın diğer sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

3.e. Araştırmada Karşılaşılan Zorluklar

Saha çalışmasında pek çok sorun ve zorlukla karşılaşmıştır. Bunların başında yasaklardan dolayı yayla ve meralara çıkamamak, iletişim güçlüğü, ulaşım ve kabul görmemek gelmektedir. Saha çalışması esnasında karşılaşılan güçlükler şu şekilde sıralanabilir:

- Genelde yabancı yüz görmeye çok alışık olmayan çoğu köy sakininin bizi devlet yetkilisi (maliyeci, vergi görevlisi vb.), asker veya ajan sanmaları nedeniyle anket yapmaktan veya görüşmekten kaçınmaları,
- Temel geçim kaynağının hayvancılık olduğu köylerde, hayvancılığın her geçen yıl kötüye gitmesi ve köylünün ekonomik kaygılarının maksimum seviyede olması, çalışmamızın da bu konuyla ilgili olması sebebiyle, köylünün gergin olması ve sinirli tepkiler vermesi,
- Köy sakinlerinin veya çiftçilerin, Devlet tarafından verilen desteğin (hayvan başına 23 TL) kesileceği korkusu köylünün doğru bilgi vermekten kaçınmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla hayvan sayısının az olduğunu söylemeye çalışmak, başka mal varlığının olmadığını savunmak, köy evinin kiralık olduğunu söylemeye çalışmak bu yanlış bilgilerin sadece bir kaçını oluşturmaktadır. Sonuç olarak doğru bilgiye ulaşmak için çiftçinin güvenini kazanmaya yönelik ekstra zaman harcanması çalışma süresinin uzamasına neden olmuştur.
- Köy sakinlerinin neredeyse hepsinin hayvancılıkla uğraşıyor olmasından dolayı, her evde köpeklerin olması ve bu köpeklerin de yabancı yüzlere karşı saldırgan olmaları,
- Temel ihtiyaç yeri olan tuvaletin her evde olmaması, dışarda olmasının ötesinde, eve çok uzak mesafede olması,
- Ahırların, hayvan barınaklarının gözlem amacıyla gezilmesi, görülmesi sonucunda bitlenme sorununun yaşanması,
- Kamera, fotoğraf makinesi gibi cihazların olmaması sebebiyle görüşmeye yanaşmayan ve kesinlikle görüşmeyi reddedenlerin olmasının yanında, ses kayıt cihazının olması sebebiyle, özellikle siyasi kaygı içeren korkulardan dolayı görüşmeyi reddetmesi gibi çelişkili durumların yaşanması,

- Dil, şive ve yöresel ağzın farkı olmasına bağlı olarak iletişim güçlüklerinin yaşanması sahada karşılaşılan en temel sorunları içermektedir.

4. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde çalışmanın ana hatlarını oluşturan temel kavramların tanımları bulunmaktadır. Kırsal alan, kalkınma, kırsal kalkınma, sürdürülebilir kırsal kalkınma, hayvancılık tipleri gibi kavramlar çalışma içerisinde sık sık kullanılacağı için açıklanmasına ihtiyaç duyulmamaktadır. Nitekim kırsallıkla ilgili kavramsal çerçevenin geniş olması ve çok sayıda parametre içermesi bunu zorunlu kılmaktadır. Halfacree'nin (2009: 449) de belirttiği gibi kırsallığın tanımlanabilmesi için öncelikle o yeri kırsal yapan kişilerin, olguların ve çevrenin tanımlanması gerekmektedir.

Kırsal Alan

1990'lı yılların başında kırsal alanın pozitivistik ölçümlerine odaklanmaktan uzaklaşan kırsal çalışmalar daha çok kantitatif ve nesnel göstergelere yönelmiştir. Dolayısıyla nüfus büyüklüğü, arazi kullanım türleri, tarım ekonomileri ve kırsal politika oluşumları gibi birden fazla faktör odaklı olması kavramın daha karmaşık olmasına neden olmuştur (Agyeman ve Neal, 2009: 278).

Kırsal alanların sosyoekonomik, demografik, kültürel ve mekânsal boyutlarının zamanla değişen koşullarla birlikte yeni anlamlar kazanması kırsal alanla ilgili kesin bir tanımın yapılmasını (UKKS, 2007: 3) ve bu kavramı tek bir tanıma sığdırmayı güçleştirmektedir. Dolayısıyla bu kavram ülkeden ülkeye, hatta bir ülke içinde bilim dallarına göre de farklılık göstermektedir. Kırsal alanın incelenmesinde yerleşim tarzı, bina yapısı, iktisadi faaliyet, nüfus, toplumsal yapı gibi çok sayıda parametre kullanılmaktadır.

Kırsal alan kavramı gün geçtikçe daha fazla kabul görmekte ve bu kavramın üzerinde daha fazla durulmaktadır. Kırsal yerleşmeler, içerisinde yer aldığı mekân esas alınarak incelenmektedir ve bu mekân farklı özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırılmanın yapılmasında çeşitli faktörler rol oynamaktadır. Bu da kırsal alanın evrensel bir tanımının yapılmasını oldukça zorlaştırmaktadır (Bakırcı, 2007: 25). Çoğu çağdaş coğrafyacı, sosyolog ve arazi

kullanım planlayıcıları kırsal alan kavramı ile ilgili objektif bir tanım yapılmasının zor olduğunu kabul etmektedirler. Her meslek veya bilim dalı kavrama farklı açılarla yaklaşmıştır. Örneğin ziraat faaliyetleri ile uğraşanlar için “Faydalanma Bölgesi”, ekonomistler için “Kullanılabilecek Üretim Bölgesi”, doğa koruyucuları için “Potansiyel Doğal Alanlar” gibi farklı yorumlar yapılmıştır (Elands ve Wgersum, 2001: 9).

Tarım ve Ormancılık Bakanlığına göre Kırsal Alan denince, düşük bir nüfus yoğunluğu, ekonomik hayatın tarım eksenli olduğu, hayatın şekillendirilmesinde daha çok doğal koşulların ve geleneksel değerlerin etkili olduğu, sosyoekonomik imkânların çok fazla gelişmediği, doğal zenginliklerin ve kaynakların bulunduğu alanlar ile toplumun büyük bir kesimi için dinlenme alanı anlaşılmaktadır (Bakırcı, 2007: 25).

OECD tarafından geliştirilen ve AB tarafından da kullanılan en yaygın tanım olduğunu belirten Tarım ve Ormancılık Bakanlığı kırsal alanı; “idari sınırlar itibarıyla nüfus yoğunluğu km² başına 150 kişiden az olan yerler nitelendirilmektedir. Aynı şekilde nüfusu 20 binden fazla olan yerleşim birimleri kent, nüfusu daha az olan yerleşim birimleri kırsal alan kabul edilmektedir (TOB, 2010: 25).” Kentsel alanların dışında kalan yerler olarak nitelendirilebilecek olan kırsal alan somut ve nesnel öğeleri bulunan bir mekândır. Bu alanda yaşam alanı ve ekonomik aktiviteler büyük ölçüde doğal üretim kaynaklarına bağlıdır (DPT, 2000: 2).

Kırsal alan hem ekonomik uğraş olarak hem de fiziki yapı bakımından kentten ayrılmaktadır. Fakat birçok kent sınırları içerisinde tarımsal alanlara rastlamak mümkündür. Dolayısıyla tarımsal alanın kalkınması veya geliştirilmesi kırsal alanda yapılan bir reformu ifade etmez. Kırsal alan; ekonomisi çoğunlukla tarım ve hayvancılığa dayanan, yaşam şartlarının çoğunlukla doğal faktörlerin etkisinde olduğu, nüfus yoğunluğunun fazla olmadığı, aile geleneklerinin sürdürüldüğü ve değişime nispeten daha kapalı olan mekânı ifade etmektedir. Kırsal kalkınma da bu doğrultuda tarımsal kalkınmadan ayrılmaktadır. Tarımsal kalkınma sadece tarımla ilgili yenilikleri ve ileriye yönelik planlamaları kapsarken kırsal kalkınma tarımsal kalkınmayı da içine alarak her türlü sosyal, ekonomik ve kültürel yönden gelişmeyi kapsamaktadır.

Kalkınma

Bütüncül bir özelliğe sahip olan kalkınmayı, birbiriyle etkileşim içinde olan ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutları olan bir süreç olarak değerlendirmek mümkündür (Bakırcı, 2007: 33). Büyüme, gelişme ve ilerleme eylemlerini bir bütün olarak kapsayan bu kavram sadece ekonomik gelişmişlikle sınırlı değildir. Aynı zamanda nüfus, eğitim, sağlık ve toplumsal yapı gibi çok sayıda beşeri faktörü de kapsamaktadır. Kalkınma süreci farklı şekillerde olabilir ve çeşitli hedeflere sahip olabilir. Bunlar;

- Kalkınma, modern üretim yöntemleri ve geliştirilmiş sosyal organizasyon yoluyla kişi başına daha yüksek gelir üretmek için bir sosyal sisteme yeni fikirler getirmeyi kapsar.
- Kalkınma, geleneksel ya da öncül bir toplumun batı dünyasının gelişmiş istikrarlı uluslarını karakterize eden teknoloji ve ilişkili sosyal organizasyonlara dönüştürülmesini gerektirir. (Oakley ve Gerforth, 1985).

Kalkınmayı, kesin sınırları olmayan ve değişkenlik içinde bir kavram olarak gören Bakırcı'ya göre (2007: 31); günün koşullarına ve değişen şartlara göre farklılaşan ve bu şartların getirdiği sorunların çözümüne odaklanan değişken ve dinamik bir olgudur. Dolayısıyla bu değişkenlik içinde kavramın ele alınış ve tanımlanmasında da farklılıkların ortaya çıkması normal görünmektedir. İnsanlığın ortaya çıkışından günümüze kadar her dönem farklı sorunlarla karşı karşıya kalmış (kırsal veya kentsel) ve bu sorunların çözümüne yönelik çabalar ve yaklaşımlar geliştirilmiş olması, kavramın veya olgunun zaman içerisinde farklı şekillerde algılanmasına yol açmıştır. Aynı şekilde Willis ve Kumar da (2009:192) kalkınmayla ilgili terminolojinin veya tanımlamaların zamana ve mekâna göre değiştiğini, coğrafyacıların da bu değişimin neden ve nasıl olduğu üzerinde durduğunu ifade etmektedir.

Her anlamda gelişmeyi ve büyümeyi ifade eden kalkınma farklı bileşenleri olan uzun süreli bir olgudur. Temel gereksinimi iktisadi kalkınma olsa da bunun yanında sosyokültürel anlamda gelişmeyi de gerektirmektedir. Fiziki unsurları da

içeren kalkınma aynı zamanda hem ileriye yönelik temel hedefleri olması gereken hem de dinamik kalma zorunluluğu olan bir süreci ifade etmektedir.

Kırsal Kalkınma

“Kırsal kalkınma bileşeninde temel hedef, kırsal sayılan alan veya yerleşmelerde yaşam seviyesi ve kalitesini yükseltmek olarak belirlemekle birlikte aynı amaca hizmet etmesine rağmen bu kavram da zaman içerisinde farklı isim ve tanımlar içermiştir. Bu kavram dünyanın hem gelişmekte olan, hem de gelişmiş ülkeleri tarafından yaygın olarak kabul gören ve ilgi odağı olan bir kavramdır. Bununla beraber evrensel anlamda kabul gören kırsal kalkınma ayrımı veya tanımlaması yoktur. Bu kavram geçmişten günümüze farklı yollardan ve farklı amaçlarla kullanılmış ve buna göre tanımlanmıştır” (Bakırcı, 2007: 31-33). Kırsal kalkınma çok yönlü olması gerektiği gibi uzun süreli ve kalıcı olmak da durumundadır. Bunun yanında sürdürülebilir olması ve yaşam koşullarını değiştirici etkiye sahip olması gerekmektedir. Bu doğrultuda Moseley (2003: 4) kırsal kalkınmanın gerçekleşebilmesi için aşağıdaki parametrelerin sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunlar;

- Kalıcı olma (*sustained*): Kısa süreli değil de uzun zaman alan bir olgu olmalı,
- Sürdürülebilirlik (*sustainable*): Mevcut kaynakların ve sermayenin en iyi şekilde kullanılarak sürekliliği sağlanmalı,
- Ekonomik (*economic*): Kırsal alandakilerin üretim, dağıtım ve hizmetlerden daha fazla faydalanması için gereken yaklaşımlar olmalı,
- Sosyal (*social*): İnsan ilişkileri canlı ve olumlu hale getirilmeli,
- Kültürel (*cultural*): Yaşam biçimlerin ve kalitesinin artırılması yönünde politikalar geliştirilmeli,
- Çevresel (*environmental*): Fiziksel ve biyotik çevrenin daha yaşanılır hale getirilmesi için çalışmalar yapılmalı,
- Dizayn - Tasarı (*design*): Yaşam alanlarının bilinçli olarak tasarlanması ve düzenlenmesi için belirli değişiklikler yapılmalı,
- Uzun-vadeli (*long term*): Yıllık değil on yılları kapsayan planlar yapılmalı ve bu doğrultuda politikalar geliştirilmeli,

- Esenlik – İyi yaşam (*well-being*): Sadece maddi kalkınma değil aynı zamanda eğitim, sosyal, kültürel ve sağlık gibi alanların da gelişmesini sağlayacak yönde adımlar atılmalı,
- Bütünsellik (*whole*): Kırsal kalkınma bütün yaş ve cinsiyet grupları ile bütün toplumsal grupları kapsamalı,
- Topluluk (*community*): Kırsal nüfusun temel çıkarları ön planda tutulmalıdır gibi faktörler kırsal kalkınmanın çok yönlü niteliğın ortaya koymak ve uygulamalardan nitelikli sonuçların elde edilmesi için gereklidir (Moseley, 2003: 4).

Moseley'in yukarıda değinilen kırsal kalkınma parametrelerinin Van kırsalında ve hayvancılık ekseninde uygulanması durumunda gelişme sağlanabilir. Van kırsalında egemen faaliyetin hayvancılık olduğu göz önüne alındığında bu faaliyetin kırsal kalkınmanın temel araçlarından biri olduğu sonucuna ulaşılabilir. Hayvancılık faaliyetlerinin kırsal kalkınmada etkili olabilmesi için öncelikle uzun süreli ve sürdürülebilir projeler kapsamında yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda hayvancılıkla uğraşan çiftçilerin sosyo-ekonomik ve kültürel anlamda iyileştirilmelerinin sağlanması çiftçinin hayvancılığı terk etmemesi sonucunu doğurması muhtemeldir. Yapılacak planların uzun süreli olması çiftçinin ekonomik, sosyal, sağlık, kültür gibi alanlarda gelişmesini sağlayarak hayvancılık albenisinin artmasını sağlayacaktır.

Kırsal kalkınmanın doğru sonuçlar doğurabilmesi için öncelikle insan merkezli veya insan odaklı olması gerekmektedir. Kırsal kalkınmanın çok yönlü olması ve ilgili olduğu alan ile nüfusun fazla olması, kavramsal tanımının da değişken ve çeşitli olmasına neden olmaktadır. Bir süreçten ibaret olan bu kavram sosyal, ekonomik ve kültürel boyutları içeren bütüncül bir yapıya sahiptir. Bu şekilde bütüncül bir yapıya sahip olması, tanımlanmasını güçleştirmektedir. Yapılan tanımların bazılarına baktığımızda;

1970'li yıllarda Birleşmiş Milletlerin yapmış olduğu tanım ile kırsal kalkınmaya farklı bir bakış açısı getirilmiştir. Buna göre kırsal kalkınma, tarımın veya ekonominin büyümesi şeklinde dar anlamlı değildir. Kırsal kalkınma kırsal

toplumu dönüştürmeye, daha iyi ve güvenli bir geçim kaynağı sağlamaya çalışan ekonomik ve sosyal hedeflerle bütünleşik bir süreçtir (Oakle ve Garforth, 1985: 5).

Bakırcı, kırsal kalkınmayı (2007: 33); “Kırsal alan veya kırsal yerleşme olarak tanımlanan alanlardaki sosyal, kültürel ve ekonomik tüm şartların, çevre koruma ve sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde, bu bölgelerde yaşayan insanların refah ve yaşam düzeylerinin yükseltilmesine yönelik plan, politika ve uygulamaların tamamı olarak tanımlamak mümkündür” şeklinde bütüncü bir yaklaşımla tanımlamaktadır.

Kalkınma Bakanlığının, Ön Ulusal Kalkınma Planına göre Kırsal Kalkınma (2003); “Kırsal alanda istihdam alanlarının artırılması ve gelir yaratacak faaliyetlerin desteklenmesi; tarımsal arazilerin daha etkin kullanılması için kapasitenin geliştirilmesi; modern tarımsal tekniklerin kullanılması yoluyla kırsal kesimdeki nüfusun yaşam kalitesinin artırılması; turizm, tekstil, dokumacılık ve el sanatları gibi tarım dışı sektör istihdamının sağlanması ve dezavantajlı alanlarda tarım dışı gelir getirici faaliyetlerin yaygınlaştırılması” şeklindedir.

Kırsal kalkınmayı, doğal üretim kaynaklarının korunması, geliştirilmesi ve daha verimli hale getirilmesi olarak tanımlayan DPT (2000: 3), kavramın aşağıdaki özellikleri içermesi gerektiğini belirtmektedir.

- Ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutları bulunan bir süreç olması,
- Kırsal toplumun ülke gelişmişliği ve refahından, yerinde kalkınarak pay alması,
- Kırsal emeğin üretken olduğu ve haklarını aldığı bir istihdam biçimi olması,
- Kaynaklara daha iyi ulaşım, refah ve gelirin dengeli paylaşılarak geliştirilen yaşam düzeyi olması,
- Kırsal alanda yoksulluğun ve kötü beslenmenin yok edilmesi,
- Kırsal toplum yaşamının modernizasyonu olması,
- Kent/kır ayrışımının azaltılması,
- Kırsal sayılan ortamların ekonomik kalkınması olarak sıralanabilir.

Kırsal kalkınmayı, temel hedefi kırsal nüfusun sosyoekonomik yaşam düzeyini arttırmak olarak tanımlayan Bakırcı (2007: 349), aynı zamanda entegre

kırsal kalkınma yaklaşımını da öne sürmektedir. Bu yaklaşıma göre, Kırsal Kalkınma; çok boyutlu, çok bileşenli, sosyokültürel olanakları geliştirmeyi hedefleyen, eğitim ve örgütlenmeyi içine alan, kaynakları verimli kullanmaya yönlendiren ilerici ve rasyonel bir kalkınma modelidir.

Kırsal kalkınma; kırsal olarak kabul edilen alanların veya yerleşim birimlerinin bütüncül olarak gelişim ve değişim sürecine girmesini ifade etmektedir. Kırsal yerleşme sakinlerinin sosyoekonomik yapısında gelişmeyi gerektirdiği gibi yerleşmenin de kaliteli alt yapı ve iyi görünümlü fiziki yapıya sahip olması gerekmektedir. Kırsal kalkınmayı sadece kırsal ekonominin büyümesi olarak açıklamak doğru değildir. Bunun yanında bu tür alanlarda yaşayan bireylerin yaşam standartları, eğitim şekilleri, sağlık hizmetlerinden faydalanma şekli, beslenme türü ve şekli, kazancın kullanma şekli gibi birçok değişken de kırsal kalkınmanın parametreleri arasında yer almaktadır. Bu parametrelere ilişkin çalışma sahasında uygulanabilmesi veya kırsalın kalkındırılabilmesi için hayvancılık önem taşımaktadır. Nitekim çalışmanın önceki kısımlarında da değinildiği gibi Van kırsalının temel geçim kaynağını hayvancılık oluşturmaktaydı. Dolayısıyla hayvancılığın kırsal kalkınmadaki rolünden önce mevcut hayvancılık türlerinin ne olduğu ve hangilerinin Van'da uygulandığının bilinmesi bir gerekliliktir.

Hayvancılık tipleri

Tarımsal faaliyetler, çok genel olarak;

- Esas faaliyetin hayvan yetiştirilmesi olduğu,
- Belirli bir ürün ya da ürünleri elde etmenin egemen olduğu,
- Çiftçinin faaliyetinde bu iki temel fonksiyonun aynı derecede yer aldığı şeklinde üç geniş grupta toplanabilir. Ayrıntılı bir inceleme ile bunların her biri daha küçük bölümlere ayrılabilir (Tümertekin ve Özgüç, 2016: 204). Özellikle yukarıda yer alan tarımsal faaliyetlerin ilkinde bulunan faaliyetlerden göçebe hayvancılık, ticari hayvancılık veya ranch hayvancılığı, geçim tipi hayvancılık, mera hayvancılığı, besi ve ahır hayvancılığı ile mandıracılık şeklinde çeşitlenmektedir.

Göçebe Hayvancılık ve Geçim Hayvancılığı: Her bilim dalı için farklı bir anlam taşıyan göçebelik kavramının tanımı için temelde iki eğilim üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi; ekonomik özgünlüğünden bağımsız olarak hareketli bir yaşam biçimini tercih eden olgu veya kişiler, ikincisi; tarımla hiçbir ilgisi olmayan ya da ikincil ve tamamlayıcı bir etkinlik şeklindedir (Khazanov, 1994: 15) ki buna en iyi örnek göçebe hayvancılıktır. Toplayıcılıktan bir derece daha ileri olan ve genelde *Pastoral Nomadizm* ile eş anlamlı olarak kullanılan göçebe hayvancılık veya göçebe çobanlık (Denker, 1977: 35) hayvancılık faaliyetlerinin en ilkel şeklidir. Toprakta asıl yararlanmanın “yerleşik tarım”, daha geniş anlamı ile “yerleşik yaşam” a geçişle başlaması, bu tip hayvancılığın artık ilerleyememesine ve belirli yerlerde kalmasına neden olmuştur. Göçebe hayvancılığın yer aldığı alanlar genellikle stepler, çöllerin çevresi ve tundralar gibi fiziksel ya da fizyolojik kuraklığın egemen olduğu yerlerdir. Bu tip hayvancılıkta sonu gelmeyen bir otlak arayışı söz konusudur. Sürüleriyle birlikte insanlar su ve otlak bulmak için sürekli bir yerden ötekine göçerler (Tümertekin ve Özgüç, 2016: 204-205).

Pastoral Nomadizm; Transhüman (Transhumance) veya Yaylacılık (*Alp – Alm Hayvancılığı*) ile karıştırılmamalıdır. Her ne kadar üçünde de ortak yön olarak hayvanların göçü ve otlakların yer değiştirmesi söz konusu olsa da Transhüman ve Alp yaylacılığı faaliyetleri farklıdır. Bir göçebe hayvancılık türü olan Transhüman’da hayvanlar otlaklar arasında yer değiştirmektedir (Denker, 1977: 35-37). Transhüman; mevsim ile engebenin eseridir ve her türden fizik, insani, tarihsel koşulu devreye sokan dikine yönde bir yer değiştirmedir (Braudel, 1993: 104). Fakat Transhümanın en karakteristik özelliği söz konusu faaliyetin ziraat sahaları ile ve onun bir parçası olmaksızın yan yana yapılmasıdır. Pastoral Nomadizm ise ziraat alanlarının dışındaki yerlerde sürdürülen bir faaliyettir. Transhüman’ın Pastoral Nomadizm’den ayrılan bir diğer özelliği sürü sahiplerinin sürü ile beraber gitmemesidir (Denker, 1977: 35-37). Yayla ekonomisi ve Transhüman yüksek dağlık bölgeler için karakteristiktir. Ortak olan tarafları dağların yüksek ve tarıma elverişsiz alanları, vadide tarımla uğraşan çiftçilerin otlak olarak kullanmasıdır. Yaylacılıkta, hayvanlar köylerdeki ahırlarda beslenirken Trabshüman’da komşu ovalar kışlık otlak olarak kullanılmaktadır (Denker, 1977: 42). Dolayısıyla kış şartlarının Van gibi soğuk ve karlı olduğu alanlarda Transhüman’ın yapılması pek

mümkün görülmemektedir. Bunun aksine aşağıda da belirtildiği gibi yılın yarısının ahırda yarısının da otlakta geçtiği yaylacılık veya diğer bir ifade ile Alp hayvancılığı yöntemi uygulanmaktadır.

Göçebe otlak ekonomisi ile yerleşik ziraat arasındaki sıkı ilişkinin örneği Alp Hayvancılığı veya başka bir ifade ile Alp Ekonomisidir. Alp Hayvancılığı (Yaylacılık) vadide ziraat ile uğraşanların yaz aylarında hayvanlarını yüksek yerlerdeki otlaklarda otlatması ve kışın altı ay süre ile vadideki ahırlarda beslemesi şeklinde gerçekleşmektedir (Denker, 1977: 37). Çalışma alanını oluşturan Van ili genelinde de ekseriyetle bu şekilde bir hayvancılık yöntemi uygulanmaktadır. Temmuz ve Ağustos ayları itibari ile kuraklık şiddetinin artması sonucu otlak ve meraların yetersiz olmaya başlaması çiftçileri veya daha çok çobanları daha yüksek yerlere yönlendirmektedir. Yaylacılık veya yarı yaylacılık yapan aileler arasında farklılıklar olabilir. Bu fark temelde hayvan sayısı ile ilgili olmaktadır. Hayvan sayısının az olması durumunda, birkaç aile hayvanlarını birleştirerek bu faaliyette bulunmaktadır. Çalışma sahasında eskiden yaylacılık adı altında yaygın olarak yapılan bu hayvancılık tipi özel güvenlik bölgelerinin oluşturulması ve yaylalara çıkışların yasaklanmasından dolayı neredeyse hiç yapılmamaktadır ve bu da yarı yaylacılık faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur.

Yarı yaylacılık veya yarı göçebelik ise, step bölgelerde tarla tarımı ile birlikte hayvancılık yapan insan gruplarına ait sürüleri, sıcaklığın, kuraklığın artmasıyla ot ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla, çoban nezaretinde yaylalardaki meralara gönderme faaliyetidir” (Emiroğlu, 1977: 21). Bunlarda ziraat daha ön planda olduğu için sağlam kışlık yerleşmelere sahiptirler. Fakat bu çiftçiler yazı köyde değil yüksek otlaklarda geçirmektedirler (Denker, 1977: 38).

Ticari Hayvancılık ve Ranch Hayvancılığı: Ticari tarım türleri arasında pazarlardan en uzakta yer alanı ticari hayvancılık ya da ranch (renç) hayvancılığıdır. Çok az işgücü talep etmesi fakat çok geniş alanlarda sürdürülmesi bunun başlıca nedenidir. Ticari hayvancılığın temeli doğal otlaklardır fakat bu otlaklarda da kişisel mülkiyet söz konusudur. “Ranch, işte bu mülkiyeti belli olan arazi parçasıdır. Hayvanlar bu alan içinde otlatılır. Göçebe hayvancılıktan farklı olarak, hayvan çiftliği topraktan ticari bir yararlanma şeklidir. Hayvan ürünlerinin tüketimi sınırlıdır.

Söz konusu ürünler çoğunlukla yerel ya da dünya pazarlarına satılır. Hayvanların seçimi ve yetiştirilmesi, yeraltı sularından yararlanma, toprağın işlenmesi gibi noktalar göz önüne alınırsa, bu tipin göçebe hayvancılığa oranla daha yoğun bir faaliyet olduğu görülür. Ranch hayvancılığı, aslında doğal bitki örtüsünden yararlanarak ticari amaç ile yapılan bir faaliyettir. Fakat artık, dünyadaki toplam büyükbaş hayvanların yalnızca onda biri, küçükbaş hayvanların da yalnızca üçte biri ranch'lerde yetiştirilmekte ve tarımdan gelir elde edenlerin yalnızca yüzde birini ranch hayvancılığı yapanlar oluşturmaktadır. Günümüzün gelişmiş ülkelerinde hayvan sürülerinin tamamen doğal otlaklara bağımlı olduğunu düşünmek yanlışır; hayvancılık faaliyetleri artık tarımsal sistemin bir parçası haline gelmiştir ve hayvanların otlayacağı otlakları bile insanlar yetiştirmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2016: 211-212)''.

Mandıracılık: "Mandıracılık, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin daha entansif bir aşamasıdır. Bu türde ürün özellikle süt hayvanlarına yem olarak yetiştirilir. Çiftçilerin esas gelirini de hayvanlardan çok, süt ve süt ürünleri sağlar. Mandıracılık, kasaplık et üretimi amacıyla yapılan hayvancılık faaliyetine göre arazinin daha entansif kullanıldığı bir şekildir. Üretim çiftçinin daha fazla zamanını ve daha çok işgücünü gerektirir. Son derece makineleşmiş bir çiftlik işletmesi olmasına karşın, bu faaliyetle uğraşan çiftçi bütün yıl meşguldür. Hayvancılığın bu şeklinde ürünün hazırlanışı, hatta satışına kadar bütün çalışmalar bilimsel yöntemlere göre yapılır (Tümertekin ve Özgüç, 2016: 212-213)."

Organik Hayvancılık: "Organik hayvancılık, organik tarım ile sıkı ilişki içerisindedir. Dolayısıyla organik tarımın tanımlanmasında fayda vardır. IFOAM'a göre (2008: 1) Organik Tarım; toprakların, ekosistemlerin ve insanların sağlığını devam ettiren bir üretim sistemidir. Ters etkilerin olduğu girdilerin yerine biyoçeşitliliğe, ekolojik süreçlere ve yerel koşullara uyulanmış döngülere dayanan bir tarım yöntemidir. Organik hayvancılık ise çiftlik hayvanlarına doğal davranışlarının tüm hallerini göstermelerine izin veren, organik yemlerle beslenen, verimi arttırmak amacıyla hormon, antibiyotik gibi yem katkı maddeleri kullanılmayan, tüketicilere daha sağlıklı ürünler sunan ve her aşaması kontrol ve

sertifika kuruluşları tarafından denetlenen çevre dostu bir üretim şeklidir (Yavuzer ve Bengisu, 2015: 5).”

5. Literatür Analizi

Türkiye genelinde hayvancılık veya kırsal kalkınma kapsamında yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Fakat kırsal kalkınma aracı olarak hayvancılık faaliyeti nispeten daha azdır. 1940’lı yıllar itibari ile yayınlanmaya başlayan coğrafi dergiler incelendiğinde, hayvancılık eksenli çalışmaların çok az olduğu görülmektedir. Fakat şu da belirtilmelidir ki; tarım coğrafyası ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmış olup bu çalışmaların birçoğu hayvancılık konularını da kapsamaktadır. Türkiye’de veya Dünya genelinde yapılmış birkaç eseri inceleyecek olursak; Agriculture, Tarım ve Hayvancılık, Livestock, Rural Development, Kırsal Kalkınma, Hayvancılık ve Van gibi anahtar kelimelerle DergiPark, ULAKBİM, ASOS Journalist, EBSCO, Web Of Science indexlerinde tarama yapılmıştır. Birçok üniversite bünyesinde yayın yapan özellikle Sosyal Bilimler Araştırma Dergilerinin dışında Türk Coğrafya Dergisi, Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Tarım Ekonomisi Dergisi, Çiftlik ve Performans Dergileri en çok çalışmanın yapıldığı dergiler olmuştur. Dergilerin yanında Yüksek Öğretim Kurumu’nun (YÖK) Ulusal Tez Sayfası arşivinden veya veri tabanından çalışma konusuyla ilgili çok sayıda (yaklaşık 500) tez örneği elde edilmiştir. Elde edilen veya faydalanılan kaynakların çoğu konuyla dolaylı bir şekilde ilgilidir. Bu durum temelde hayvancılık ve biraz daha özelden Van’da hayvancılık çalışmalarının ne derece sınırlı olduğunu göstermektedir. Faydalanılan kaynaklar çalışmamızın teorik ve sistemsal kısmını oluşturmaktadır. Kronolojik olarak sıralanan bu çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:

Erinç (1953), Doğu Anadolu Coğrafyası adlı çalışmasında bölgenin bütün coğrafi unsurlarını ele alınmıştır. Doğu Anadolu bölgesinin hem fiziki hem beşeri ve ekonomik coğrafyasını inceleyen çalışmada, hayvancılık fonksiyonuna da yer verilmiştir. Bölgenin, bölüm ve illere ayrılarak incelendiği bu eserde hayvancılıkta Van ilinin en önemli iller arasında olduğu belirtilmektedir.

Tarım ve Orman Bakanlığı’nın (1965) *Hayvancılık Bilgileri* çalışmasında çoğunlukla kavramsal çerçeve üzerinde durulmuş olup hayvancılıkla ilgili temel ve

nitelikli bilgiler sunmaktadır. Hayvan ırkları, hayvan bakımları, hayvan besleme şekilleri, süt üretim yöntemleri, otlama sistemleri gibi teorik bilgiler içermektedir.

Tanoğlu (1968), *Ziraat Hayatı, Ziraat Tarihine Bir Bakış Ve Orta İklim Memleketlerinde Ziraat* adlı eserinde, hayvanların evcilleştirilmesi ve hayvancılığın temellerini ele almaktadır. Çoğunlukla tarım içerikli olan bu çalışmada hayvancılığa nispeten daha az yer verilmiştir. Fakat hayvan türlerinin beşeri ve ekonomik hayatta yer almaya başlamasını ele alması çalışmamız için önem arz etmektedir.

Emiroğlu'nun (1977), hayvancılığın kavramsal boyutu ile yaylacılığı içeren *Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık* adlı çalışması hayvan besleme yöntemleri konusunda önemlidir. Özelde Bolu ilini ele alan Emiroğlu, genelde yaylacılık, yarı yaylacılık gibi kavramlara da açıklık getirmektedir.

Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun (1973) *Hayvancılık* adlı çalışmasında çoğunlukla hayvancılıkta maksimum verimin elde etme yöntemleri üzerinde durulmaktadır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştirme şekli veya yöntemlerinin yanı sıra yem ve yemlemenin esasları ele alınmaktadır. Çalışmanın, hayvancılığın temelini oluşturan et ve süt üretimi, hayvancılığın zirai üretimlerdeki yeri, kimlerin nasıl hayvancılık yapması gerektiği, hayvan bakımlarının nasıl olması gerektiği konusunda detaylı bilgiler içermektedir.

Ceyhun (1978), *Türkiye'de Hayvancılık* adlı çalışmasında, Türkiye hayvancılığının 1970'li yıllardaki profilini ele almaktadır. 1971–1977 yılları arasında Türkiye genelinde hayvan istatistikleri kullanılarak hayvancılık değerlendirilmiştir. Hayvan varlığının yanında et ve süt verimi ile diğer hayvansal ürünlerin verimi üzerinde durmaktadır. Hayvancılığın Türkiye ekonomisindeki yeri irdelenmiş, hayvancılığın ihracat ve ithalattaki yerine değinilmiştir. Çalışmanın Et ve Balık Kurumu, Yem Sanayii, Hayvan hastalıklarıyla mücadele, Süt Endüstrisi gibi konuların hayvan varlığıyla birlikte ele alınması bakımından önem arz etmektedir. Türkiye hayvancılığının bu yıllarda karşı karşıya olduğu sorunların tespiti ve bu doğrultudaki çözüm önerileri bakımından çalışma önemlidir.

Yıldırım (1991), Van ilinin 1965 ve 1988 yılları arasındaki hayvan varlığını ele alarak Van ile ilgili tarımsal bir analiz yapmıştır. *Van İlinin Tarımsal Üretim Potansiyeli ve Ürün Deseninin Genel Bir Değerlendirilmesi* adlı çalışması tarım ve tarımsal ürünlerin yanında hayvancılığın istatistiki boyutunu da ele almıştır.

Khazanov (1994), *Nomads And The Outside World* adlı eserde göçebe, yarı göçebe, yaylacılık kavramlarını ve bu kavramların hayvancılık ile ilişkilerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Kavramsal anlamda önemli olan bu çalışma göçebe hayvancılık veya geçim tipi hayvancılık olan pastoral nomadizm faaliyetini birçok ekonomik faaliyetle olan ilişkisine açıklık getirmektedir. Göçebe hayvancılık veya göçebeliğin dünyadaki genel durumunu ve dünyada en çok görüldüğü yerleri belirtmesi çalışmamız için önemlidir.

Gürbüz (1994), *Van Gölü Çevresinin Coğrafyası* adlı doktora tezi Van ve çevresinin bütün coğrafi özelliklerini açıklamaktadır. Çalışma her ne kadar beşeri ve ekonomik bir çalışma olsa da yörenin doğal ve fiziki çevre özelliklerini de değerlendirmeye almıştır. Van Gölü çevresinde hayvancılığın büyük önem taşıdığını belirten Gürbüz, aynı zamanda ziraat faaliyetlerini tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirmektedir. Çalışma yöre hayvancılığının durumunu, yapılış şeklini, 1964 – 1988 yılları arası toplam varlığı, hayvan ırklarının genel dağılımını, yaylacılık faaliyetlerini, et ile süt verimini ve hayvan hastalıklarını ele alması bakımından önemlidir.

Özçağlar (1995), “*Türkiye’de Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık*” adlı çalışmasında iki hayvancılık türünü alt dallarıyla birlikte incelemiştir. Yazar çalışmada 1935, 1965 ve 1991 yıllarında hayvan sayılarını dağılımlarını ve bunun doğal şartlarla ilişkisini ele almıştır. Dağılım çoğunlukla bölge bazlı yapılmıştır. Söz konusu çalışmada Doğu Anadolu bölgesinin hayvan sayısı bakımından diğer bölgelere göre büyük farklarla daha zengin olduğu üzerinde durulmaktadır. Haritalarla desteklenen bu çalışmada bölgesel analizin dışında büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar kendi aralarında gruplandırılarak bölgesel veya yöresel analizler yapılmıştır.

Akyüz (1998), *Van Yöresi Aile İşletmelerinde Büyükbaş Hayvan Barınaklarının Yapısal Durumu ve Geliştirilme Olanakları* adlı doktora tezinde ahır hayvancılığı yapılan işletmelerin yapısal özelliklerinin nasıl olması gerektiği konusunda detaylar verilmektedir. Süt ve besi sığırcılığında uygulanan barınak tiplerinin seçiminde etkili olan faktörler üzerinde durulmaktadır.

Telli (2013), “*AB Kırsal Kalkınma Politikalarının Türkiye’ye Etkileri: Pozantı Örneği*” adlı makalede kırsal yerleşim birimlerinin birden fazla faktör ile, ki bunlardan birinin hayvancılık olduğu vurgusunu yaparak, kalkınmasına açıklık getirmektedir. Bu ve bunun gibi çalışmaların temel amacı, yukarıda da belirtildiği gibi, kırsal kesimde yaşayan halkın hem gelir, hem de yaşam seviyelerini yükseltmektir. Bu amaç doğrultusunda; Pozantı’da kırsal ve tarımsal alt yapının güçlendirilmesi, gıda güvenliği ve seracılık, hayvancılık ve su ürünleri üretim altyapısının modern hale getirilmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda Türkiye’de üyelik sonrası yapısal fon uygulamaları için bugünden kapasite oluşmasına doğrudan katkılar sağlayacak olan IPARD kapsamında yürütülecek hazırlıkların, Türkiye için bir ilk olacağı belirtilerek, bu açıdan önemli fırsatlar sunacak olan IPARD Programı’nın kırsal kesimde tarım dışı istihdam olanaklarının geliştirilerek uzun vadede ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesine katkıda bulunacağı vurgulanmıştır

Bakırcı (2003), *Kırsal Türkiye; Tarihsel Gelişim, Sorunlar ve Kırsal Kalkınma Yaklaşımları* adlı çalışmada, Anadolu’nun kırsal yerleşme tarihinden günümüze kırsal alanların değişimini ve gelişimini ele almaktadır. Beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde kırsal kalkınma ve kırsal kalkınmayla ilgili sorunlar işlenmiştir.

Koday (2005), “*Doğu Anadolu’da Hayvancılık*” adlı eserinde hayvancılığın ekonomik yönü başta olmak üzere hayvancılığın dağılışı ve Doğu Anadolu Bölgesi başta olmak üzere Türkiye kapsamında genel hayvan varlığına değinmektedir. Özçağlar’ın (1995) aşağıda belirtilmiş olan çalışmasına benzer nitelikte olan bu çalışmada hayvancılığı etkileyen fiziki ve beşeri çevre unsurlarının dışında hayvancılığın bölge ekonomisindeki yerinin önemine de vurgu yapılmıştır.

Çalışmamızı yakından ilgilendiren bu eser bölgenin bütün illerini detaylı bir şekilde ele almıştır.

Tolunay ve Akyol (2006), *Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar* adlı çalışmada kalkınmayla gelişmişlik karşılaştırılmıştır. Az gelişmiş ülkelerin ekonomik, demografik, sosyal ve teknolojik özellikleri dikkate alınarak kalkınmayla ilişkilendirilmiştir.

Bulut'un (2006), "*Genel Tarım Bilgileri ve Tarımın Coğrafi Esasları (Ziraat Coğrafyası)*" adıyla yayınlanan eserinde genelde tarımsal faaliyetler ve biraz daha özelde ise hayvancılık konuları ele alınmıştır. Bu çalışmada bütün hayvancılık türlerinin dünyadaki genel durumu ele alınmış ve nüfusla ilişkilendirilmiştir. Bu çalışmada Ziraat Coğrafyasının önemli bir kısmını oluşturan hayvancılık konusu çok sınırlı bir şekilde ele alınmıştır.

Bakırcı (2007) "*Türkiye'de Kırsal Kalkınma, Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar*" adlı çalışmasında ise sadece tarım veya hayvancılık eksenli olmaksızın kapsayıcı olarak Kırsal Kalkınmayı ele almaktadır. Daha çok kavramsal açıklamalarda bulunan Bakırcı; kalkınma, kırsal alan, kırsal yerleşme, kırsal kalkınma gibi çalışmamızın temelini oluşturan kavramları çok yönlü olarak ele almıştır. Söz konusu eser Türkiye'de kırsal kalkınmayla ilgili çalışmalara öncülük etmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi kırsal kalkınmanın tek çözümü hayvancılık değildir. Fakat hayvancılık kırsal kalkınmada önemli bir unsurdur. Türkiye'nin birçok yeri ve özellikle Van ili ele alındığında ise hayvancılık kırsal kalkınma için en önemli faktörler arasında yer almaktadır.

Aksoy ve Yavuz (2008)'un Tarım Ekonomisi Dergisinde yayınlamış oldukları "*Hayvancılık İşletmelerinin Avrupa Birliğine Uyumu Ve Rekabet Edebilirliği; Doğu Anadolu Örneği*" makalelerinde Doğu Anadolu Bölgesinde hayvancılığın ekonomideki rolünün önemine vurgu yapılmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesinin belirli illerinde (*Erzurum, Ağrı, Van, Elazığ*) uygulamalı olarak yapılan çalışma, hem hayvancılığın Türkiye içindeki dağılımlarını hem hayvancılık ile demografik yapı arasındaki ilişkiyi ele almaktadır.

Yıldız (2009), *Avrupa Birliği'nde Kırsal Kalkınma İstatistikleri ve Uyum Sürecinde Türkiye'nin Durumu* adlı doktora tezinde kırsal kalkınma ile ilgili temel kavramlara OECD, Eurostat ve Türkiye perspektifinde tanımlamalar yapmıştır. Kırsal kalkınma faaliyetleri ve bölgesel kalkınma projeleri, OECD ülkeleri, Avrupa ülkeleri ve Türkiye kapsamında ele alınmıştır.

Ruhela ve Sinha (2010) ise, "*Livestock Economics*" kitabında Mandıra Ekonomisi, Hayvancılık Kaynaklarının Maliyetleri ve Sürdürülebilir Hayvancılık Üretimi ekseninde hayvancılığa ve hayvansal ürünlere ticari bir bakış açısı getirmektedir.

Herren (2010), *The Art And Science Of Livestock Evaluation* adlı eserinde hayvancılığı çok yönlü olarak ele almaktadır. Hayvancılığın bir bilim mi yoksa bir sanat mı tartışmasını yapan ve bu işi yapmak için etkili tercihlerin yapılması zorunluluğunun olduğunu belirtmektedir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarının yanı sıra domuz ve binek hayvanlarının da yetiştirme, ürün elde etme ve besleme şekillerini ayrı ayrı ele almaktadır.

Kara ve Kızıloğlu (2012), "*Erzurum'da Meraya Dayalı Üretim Yapan Hayvancılık İşletmelerinin Sosyoekonomik Analizi*" adlı çalışmalarında meraya dayalı hayvancılığın kırsal ekonomi üzerindeki ekonomik etkilerine değinmektedirler.

Yılmaz'ın (2013), *Erçek Gölü Havzasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) adlı çalışmasında Özalp ve Saray ilçelerinin hayvancılık faaliyetleri ve bu faaliyetin kırsal ekonomi üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Ayrıca *Çaybağı Havzasında (Saray / Van) Coğrafi Çevre Koşulları, Kırsal Yerleşmeler ve Ekonomik Faaliyetler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (2016) adlı makalede geri kalmış yörelerin geliştirilmesi için alternatifler önermektedir.

Hacıhasanoğlu (2015), *Hayvancılık Sektöründe Maliyet – Hacim – Kâr Analizi* adlı çalışmada büyükbaş hayvancılığın ekonomideki yönlerini ve bu alanda farklı yatırım alternatiflerinin karşılaştırılmasını ele almaktadır. Eserde, hayvancılıkla

ilgili genel teorik bilgilerin yanında et ve süt üretim tesislerinin maliyetlerini belirleyerek hayvancılığın ekonomik girdi ve çıktılarını belirtmektedir.

Yavuzer ve Bengisu (2015), Organik Hayvancılık adlı çalışmalarında hayvancılığın kavramsal boyutunda önem arz etmektedir. Organik hayvancılığı bütün yönleriyle ele alan çalışma, aynı zamanda organik hayvansal ürünlerin üretimi, işlenmesi ve pazarlanmasını da ele almaktadır.

Özgüç ve Tümertekin (2016), *Ekonomik Coğrafya* adlı eseri Beşeri Coğrafyada başvurulacak temel kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Bu eserde konumuzun daha çok felsefi temellerini, tarımdaki yerini, hayvancılığın dünyadaki genel profili hakkında bilgi vermektedir. Bunun yanında hayvan besleme yöntemleri ve hayvancılık türleri ile ilgili detaylı bilgiler sunmaktadır. Eserde aynı zamanda *Tarım Bölgeleri* başlığı altında hayvancılığın genel dağılışı ele alınmaktadır.

olak ve Jvorka'nın (2017), Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman adlı çalışmalarında hayvancılığın cumhuriyet dönemindeki durumuna ışık tutmaktadırlar. Sadece Cumhuriyet dönemi ile sınırlı kalmayıp öncesini de ele alan bu alışma Türkiye ile Macaristan'ın hayvancılık politikalarını karşılaştırmaktadır.

1. BÖLÜM: KIRSAL KALKINMA VE TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA ÇALIŞMALARI

İnsanlık tarihi boyunca geçim kaynaklarında sürekli değişiklikler meydana gelmiş ve günümüzde de bu geçim kaynaklarının sürdürülebilirliği üzerinde durulmaktadır. Fakat geçim kaynaklarındaki bu değişime rağmen insan-toprak ilişkisi tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Kırsal alanların temel geçim kaynağını şekillendiren ve çok sayıda geçim türüne kaynaklık eden insan-toprak ilişkisi, kırsal kalkınmanın hem teorilerini hem de uygulamalarını oluşturmaktadır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu genel sosyo-ekonomik durum ve kırsal alanda yaşanan sorunlar ile kırdan-kente göçlerin getirdiği ekonomik, sosyal ve kültürel sorunların boyutu, önlemlerin çeşitliliğini ve entegre yaklaşımları gerektirmektedir. Özellikle kırsal alandaki sorunların tespiti ve bu sorunlara kalıcı çözümler bulunması gereksinimi “kırsal kalkınma” konusunu ülkemizde de gündemin ilk sıralarına oturtmuştur. Bundan dolayı da kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalar ve arayışlar hızlanmıştır (Gülçubuk vd., 2010: 2). Başlangıç tarihi 19. yüzyılın başlarına dayanan “kırsal kalkınma yaklaşımları”, zaman içinde teknolojik ve sosyoekonomik faktörler ile ortaya çıkan değişikliklerin etkisi ile farklılaşmıştır. 1960'larda “modernizasyon”, fakat Bakırcı'ya (2007: 347) göre de “Gıda ihtiyacı temelinde tarımsal üretimi” arttırma amacı, 1970'lerde “devlet müdahaleleri”, 1980'lerde “serbest pazar” ve 1990'larda “katılım ve yetkilendirme” ile karakterize edilebilecek bu farklılaşma sırasında öne çıkan popüler fikirler ve terminolojiler de dikkat çekici olmuştur. Örneğin, 1980'lerde duyulmaya başlanan gıda güvenliği ve açlık analizlerinden, 1990'larda “sürdürülebilir geçim” kavramı ortaya çıkmıştır. Bazen de aynı konuyla ilgili terminoloji zaman içinde değişmektedir. Örneğin, 1980'lerde yoksulluğun hafifletilmesi, 1990'larda yoksulluğun azaltılması şeklinde kullanılırken 2000'lerde yoksulluğun ortadan kaldırılması olarak kullanılmaya başlamıştır (Gülçubuk vd., 2010: 2). 2000'lerden sonra özellikle kırsal nüfusun azalması ve yaşlanmasına bağlı olarak kırsal nüfusun yaşam koşullarının bulunduğu yerlerde iyileştirme çabalarına girilmiştir.

1.1.Kırsal Kalkınmanın Küresel ve Yerel Aktörleri

Kırsal kalkınma mekânı dikkate alması ve ilgili olduğu sektörlerin fazla olması sebebiyle önemli bir olgudur. Dolayısıyla kırsal alanın mevcut potansiyelini, ulusal ve uluslararası kırsal kalkınma politikalarını sosyo-ekonomik yönleriyle incelemek gerekmektedir (Tartıcı, 2010: 226). 1990'ların başından bu yana kalkınma coğrafyası kapsamında geniş çalışmalar yapılmış olup hükümet dışı kuruluşlar ile kalkınma ajansları tarafından kırsal yoksulluğu azaltmak gibi sürdürülebilir hedefler belirlenmiştir (Owusu, 2009: 218). Bu çerçevede Avrupa Birliği (AB), Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası birçok örgüt kırsal kalkınma programlarını gerçekleştirmektedir.

Kırsal kalkınma uygulamaları; kırsal alanlara uygulanan ekonomik sektör faaliyetlerinin yanında, kırsal kalkınma projeleri, bölgesel kalkınma planları ve AB destekli bölgesel programlar kapsamında ele alınmaktadır. Kırsal kalkınma planının temelini de tarım, hayvancılık, ormancılık, kırsal altyapı, çevre, eğitim ve sağlık gibi alanlar oluşturmaktadır. Aynı zamanda 1970'li yıllardan sonra Dünya Bankası kredisi kullanılarak kırsal kalkınma projeleri yapılmıştır (Tartıcı, 2010: 226). Yapılan çoğu kırsal kalkınma girişiminde; başarısız olma, hedef gruba ulaşamama gibi çeşitli nedenlerden dolayı strateji değişikliğine de gidilmiştir.

Dünyadaki zorluklar, sorunlar ve çözümler değişebilir. Fakat bütün çözüm önerilerinin ortak paydası “sürdürülebilir” özelliğe sahip olması gerekliliğidir. Bu nedenle; Avrupa Birliğinde ekonomik açıdan uygulanabilir bir gıda sektörünün olması için sürdürülebilir bir rekabet gücünün olması gerekmektedir (Commision Of The European Communities, 2011: 6). Avrupa Birliğinin kırsal kalkınma politikaları sürekli değişmiştir. Avrupa Birliğinin ortak tarım politikası zamanla kırsal alanların karşı karşıya kaldığı sorunları dikkate alan bir politika haline gelmiştir. Avrupa ülkelerindeki kırsal kalkınma çalışmalarının meydana getirdiği değişimler sadece tarımı değil aynı zamanda kırsal alanlardaki yerel ekonomiyi de etkilemektedir. Tarımsal gelişmelerin yanında ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanabilmesi için Ortak Tarım Politikası (OTP) uygulanabilirliği önemlidir (Gülçubuk vd., 2010: 4). Avrupa Birliğinin kırsal kalkınma çabaları çok sayıda program kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu programların çoğu bölgesel farklılıklar göz önüne alınarak

uygulanmaktadır. Bu doğrultuda etki alanı ve kapsamı değişen LEADER, IPA, IPARD, SAPARD ve PHARE gibi programlar veya fonlar oluşturulmuştur.

IPA'nın bileşeni olan IPARD'ın iki temel amacı vardır (TKDK, 2015: 18). Bunlar;

- “AB Ortak Tarım Politikaları ile ilgili AB Mevzuatının uygulanmasına yardımcı olmak ve bu çerçevede çevre, hayvan sağlığı, bitki sağlığı ve gıda güvenliği gibi konularda AB standartlarının benimsenmesine destek olmak”
- “Tarım sektörü ve kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına destek sağlamak.”

Avrupa Birliğinin bugünkü kırsal kalkınma politikası tarihsel süreç içerisinde çok defa değişerek şekil kazanmıştır. AB tarımsal yapılarla ilgili politikalardan, çiftliklerin yapısal sorunlarının çözümüne ve OTP'ye kadar çok sayıda strateji değişikliğine giderek bugünkü politikasını oluşturmuştur. OTP, 50'li yılların sonunda, tarımın modernizasyonu üzerine odaklanarak, tarımın iyileştirilmesi politikasını gütmüş ve gıda üretimini teşvik etmek için kurulmuş bir programdır (Commission Of The European Communities, 2004: 4). OTP; Gıda yetersizliğinin önüne geçmek, tarım ve hayvancılık alanlarında çalışanların gelir düzeylerini arttırmak ve tarımsal nüfusun fiyat dalgalanmalarından etkilenmemesini sağlamak gibi ihtiyaçlardan doğan bir ortak politikadır (Acar ve Bulut: 2010, 147).

AB tarihsel gelişim süreci içerisinde sosyo-kültürel ve siyasi konularda önemli politik değişim ve dönüşümler yaşamıştır ki bunların başında tarım ve kırsal kalkınma gelmektedir. AB'nin ilk ortak politikası Roma Anlaşmasıyla (1957) hatları belirlenen Ortak Tarım Politikası (OTP) olmuştur ve 1962 yılından beri üye ülkelerin tarım politikalarını belirlemektedir (Bakırcı, 2007: 279). OTP; enflasyon oranı ve ihtiyaca bağlı olarak oluşan fiyat ile serbest piyasada oluşan fiyat arasındaki farkın Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) tarafından kapatılması ve tarım üreticilerine ihracat desteği vererek faaliyet göstermektedir (Ülger, 2008: 140). Uzun süre tarımsal kalkınma olarak algılanan Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikası OTP'nin içinde değerlendirilmiştir. Fakat günümüzde OTP'den bağımsız hatta OTP'yi içine alacak kadar kapsamlı olmaya başlamıştır. 1950'lerden sonra sadece tarım değil kırsalla ilgili diğer unsurların da öneminin farkına varılmış ve

kırsal kalkınma alanında kapsamlı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. AB Kırsal Kalkınma Politikası 1960'lı yıllara kadar çoğunlukla tarımsal faaliyetler üzerinde durmuştur. 1968 yılında ortaya konulan Mansholt Planında kırsal kalkınma alanında çok yönlü çalışmalar yapılmıştır (Bakırcı, 2007: 287).

AB aday ülkelere farklı programlar ile yardımda bulunmaktadır. AB, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerine katılım öncesi mali destek sağlamaktadır. Fakat Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Destek Programı (PHARE), Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı (SAPARD) ve Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı (ISPA) olmak üzere üç temel program uygulanmaktadır (Oktay ve Çukur, 2004: 1). ISPA; ulaştırma ve çevre koruma alanlarındaki alt yapı yatırımlarına finansman sağlamak, SAPARD; tarımsal sektörlerde ve kırsal alanlarda OTP ile ilgili topluluk müktesebatının uygulanmasıyla ilgili sorunların çözümü için oluşturulmuştur. PHARE ise SAPARD ve ISPA programlarının içermediği alanlarda farklı projelere finansman sağlayana bir programdır (Sevinç ve diğ. 2011: 54-55). Bunların yanında, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF), özellikle az gelişmiş bölgelerde sosyal ve ekonomik farklılıkları azaltmaya yönelik yardımda bulunmak amacıyla 1975'te kurulmuştur.

Türkiye, kırsal ve tarımsal alt yapıyı iyileştirmek için AB kaynaklarını en iyi şekilde kullanmayı sağlayacak kurumsal yapılanmayı gerçekleştirmek durumundadır. 2004 yılında aday ülke statüsünü kazanan Türkiye, AB tarafından sadece 2000–2006 yılları için hazırlanan ve aday ülkelerin yararlandığı Tarım ve Kırsal Kalkınma Özel Katılım Programı (SAPARD) fonlarını kullanamamıştır. Fakat SAPARD yerine, 2007–2013 yıllarında Türkiye, Hırvatistan ve beş Balkan ülkesi Katılım Öncesi Araç (IPA) programı uygulanmıştır (Can ve Esengül, 2007: 43).

Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü tarafından kurulan ve IPARD Programı teknik destek tedbiri kapsamında finanse edilen Avrupa Kırsal Kalkınma Ağı (ERDN) bir Ulusal Kırsal Ağ (NRN) oluşturma bakımından önem taşımaktadır. Bölgeler ve yerler arasında kalkınma faktörünün yerel düzeyde ve uygulanacak faaliyetler bakımından farklılık göstermesi, yerler arasında doğal ve beşeri etkenlerin farklı olması ile ihtiyaçların farklı olması Ulusal Kırsal Ağ gereksiniminin duyulmasına neden olmaktadır.

Ulusal Kırsal Ağa İhtiyaç duyulmasının nedenleri ise şu şekilde sıralanabilir¹.

- Kırsal Kalkınma Programlarının veya projelerinin daha etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak,
- Kırsal Kalkınma Faaliyetleri arasında iş birliği ve koordineli çalışmanın yapılmasını sağlamak,
- Kırsal Kalkınma Programı konusunda ilgili kişi veya kurumların bilgilendirilmesi ve kuruluşlar arasındaki ilişkileri daha güçlü kılmak,
- Önceliklerin ulusal ve yerel düzeyde uyumlu hale getirilip, ilgililerin faaliyetlere katılımını sağlamaktır.

“Avrupa Birliği, aday ve potansiyel aday ülkelere adaylık sürecinde destek olmak amacıyla, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı'nı oluşturmuştur. Aday ülke konumunda olan Türkiye, IPA'nın V. Bileşeninden (Kırsal Kalkınma) faydalanmak amacıyla, IPARD Programı'nı hazırlamıştır. Bu program, Avrupa Komisyonu tarafından 25 Şubat 2008 tarihinde, Türkiye'deki Yüksek Planlama Kurulu tarafından da 30 Aralık 2009 tarihinde onaylanmıştır. Katılım Öncesi Yardım Aracının (IPA) bileşeni olan IPARD uygulama yapıları olarak; Tarım ve Ormanlık Bakanlığı (TOB), Yönetim Otoritesi (YO) olarak; Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) da IPARD Ajansı olarak belirlenmiştir. 2007-2013 yılları için hazırlanan IPARD Programı'na ilişkin uygulamalar, 29 Ağustos 2011 tarih ve C(2011)/6079 sayılı Avrupa Komisyonu kararı ile yetki devri verilmesinin ardından başlamıştır. 2012 yılı sonuna kadar 20 ilde devam eden uygulamalar, Avrupa Komisyonu'nun 25 Temmuz 2013 tarihli yetki devri kararı ile 42 ile yaygınlaştırılmıştır².”

“Türkiye için 2014-2020 yıllarında IPA-II için seçilmiş sektörlerdeki öncelikleri ortaya koyan Ülke Strateji Belgesi'nde (ÜSB) Tarım ve Kırsal Kalkınma, AB'nin seçilmiş öncelikli alanlarından yardımlarını yoğunlaştıracağı dokuz sektörden birisi olarak belirlenmiştir. Ülke Strateji Belgesi'nde, Tarım ve Kırsal Kalkınma sektörü için IPA II'nin temel hedefi, OTP'nin gelecekte uygulanmasına

¹ IPARD, <http://www.ipard.gov.tr/ukatr>, Erişim Tarihi: 05.03.2018

² IPARD, <http://www.ipard.gov.tr/Prog>, Erişim Tarihi: 28.02.2018

yönelik olarak Türkiye'nin hazırlanması konusunda IPA-II tarafından hâlihazırda kapsanan alanlarda Türkiye'nin çabalarının sürdürülebilir kılınması ve aynı zamanda gıda güvenilirliği, veterinerlik, bitki sağlığı politikası ve balıkçılık alanlarında müktesebat ile uyumun sağlanması olarak belirlenmiştir (TOB, 2014: 61).”

IPARD programının tedbirlerinden biri olan LEADER yaklaşımı ise yerel kalkınma stratejilerinin uygulanmasıdır. Uygulamaya yönelik kapasite oluşturma çalışmaları IPARD uygulama illerinde kademeli olarak yürütülmektedir ve çalışma alanı olan Van da bu iller kapsamına girmektedir. 2015 yılından itibaren LEADER yaklaşımının öğrenilmesini sağlamak, yerel eylem gruplarının kurulmasını ve kalkınma ajanslarının hazırlanmasını teşvik etmek için kapasite geliştirme aktiviteleri başlamıştır. AB ülkelerinin kırsal kesimlerinde insanların yaşamlarını önemli ölçüde değiştiren LEADER yaklaşımı, kırsal alanlar için sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin hazırlanması ve uygulanması bakımından önemli bir kaynaktır. 2007–2013 Türkiye programına dâhil edilen bu yaklaşımın amacı, Yerel Kırsal Kalkınma Stratejilerinin hazırlanması ve uygulanması tedbiri kapsamında Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası (OTP) ve Kırsal Kalkınma Politikasının uygulanmasıdır ³.

IPARD Programının LEADER tedbiri kapsamında Şanlıurfa ilinin Birecik ilçesi ve Çorum ilinin İskilip ilçesinde iki pilot Yerel Eylem Grubu (YEG) oluşturulmuştur. Bu iki yer sahip oldukları yerel ürünler ve turizm potansiyeli nedeni ile seçilmiştir (TOB, 2014: 120). Sosyo-ekonomik desteği ve yerel yönetimlerin geliştirilmesini amaçlayan bir kırsal kalkınma programı olan LEADER belirli bir yönteme dayanmaktadır. Temel hedef gruplarının kadınlar ve gençler olduğu bu yaklaşımın diğer gruplarla işbirliğine dayanan bir çalışma şekli bulunmaktadır ve bu programın yedi temel özelliği vardır (Gülçubuk vd., 2010: 5). Bunlar;

1. En temel ilke olarak uygulamalarda işbirliği ve dayanışmayı önemsemek,
2. Yerel düzeyde kamu ve özel ortaklığın ve sorumluluğun paylaşılması,
3. Yerel kaynakların kullanılmasıyla yerel kalkınma stratejisi oluşturmak,
4. Çalışma dayanağının “Aşağıdan Yukarıya (bottom - up)” şeklinde olması,
5. Çok sektörlü ve bütünleşik faaliyetlerde bulunmak,

³ IPARD, <http://www.ipard.gov.tr/LeaderTr#sample-1c>. Erişim Tarihi: 28.02.2018

6. Farklı uzmanlık alanlarıyla paylaşımlarda bulunmak,
7. Yeniliklerin kırsal kalkınmaya kazandırılması şeklindedir.

Dünya Bankasının (DB) kırsal kalkınma yaklaşımlarına baktığımız zaman, DB 2003 yılında kırsal kalkınma stratejilerinde çok sayıda değişiklik yapmıştır (Worldbank, 2003: 2). Dünya Bankasının bu şekilde yeni strateji arayışlarına girmesinin nedeni ise kırsal nüfusun mevcut durumunun olumsuz ve kötü şartlara sahip olmasıdır (Gülçubuk vd., 2010: 3). Bu dönemde Dünya Bankasının kırsal kalkınma stratejileri için ayırdığı bütçe toplam banka kredilerinin % 25'ini oluşturmaktadır ve aynı zamanda banka tarihinin tarımla ilgili en düşük faiz oranlarını içermektedir. Başka uluslararası kuruluşlarda da buna benzer çalışmalar görülmektedir. Strateji değişikliğinin en önemli sebebi ise günde bir dolardan daha az bir parayla yaşayan insanların % 75'inin kırsal alanlarda yaşaması ve çoğunun tarımla uğraşıyor olmasıdır (Worldbank, 2003: 2). Bu veriler ışığında, DB kır ile kent nüfusu arasında oluşan yoksulluk farkını gidermek, kırsal nüfusun yaşam standartlarını iyileştirmek, kırsal nüfusun yeniliklere adapte olmasını sağlamak amacıyla Yeni Kırsal Kalkınma Stratejisi belirlemiştir.

Yeni Kırsal Kalkınma Stratejisi misyonunu gerçekleştirmek için geliştirilen vizyon ise beş madde ile özetlenebilir (Gülçubuk vd., 2010: 3). Bunlar;

1. Kırsal alanda yaşayanlar ile kentsel alanda yaşayanlar arasında yaşam standardı ve yaşam kalitesi bakımından farkları ortadan kaldırmak,
2. Kırsal nüfusa sosyal, ekonomik ve kültürel imkânlar sağlamak,
3. Kırsal alanın yaşanılabilir kılınması ve bu çekiciliği sürdürülebilir kılmak,
4. Kırsal alanları her türlü değişikliğe, yeniliğe açık hale getirmek,
5. Kırsal kalkınma ile ilgili bütün faaliyetlerin kapsayıcı olmasıdır.

Türkiye'deki kırsal kalkınma projeleri dış kaynaklı kredilerden finanse edilmektedir ki bunların bir tanesi Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) diğeri ise Dünya Bankasıdır (WB). Bu projeler finans kuruluşlarının önceliklerine uygun olarak belirlendikten sonra bu finans ve kredi kuruluşlarına teklif edilmektedir (Çelik, 2005: 68). IFAD, Birleşmiş Milletlere bağlı olarak çalışan ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal kalkınmayı sağlamak için finansman olma özelliği

taşımaktadır. Aynı şekilde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) da yine özellikle az gelişmiş ülkelerde yoksulluk ve eşitsizliği gidermeye çalışan bir programdır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri arasındaki farkı azaltmak amacı başta olmak üzere, dünyada meydana gelen birçok gelişmeden dolayı Birleşmiş Milletler (BM) de kırsal kalkınmayla ilgili çeşitli uygulamalara gitmiştir. 2000’de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler (BM) Milenyum zirvesinde bütün üyeler tarafından imzalanan Milenyum Bildirgesinde kırsal kalkınma ile ilgili önemli konular gündeme alınmıştır. 2002 yılında Johannesburg’da düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde, Türkiye ve diğer bütün üyeler konuyla ilgili bağlılıklarını taahhüt etmişlerdir (Gülçubuk vd., 2010: 3).

1970’li yıllarda Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın desteği ile yapılan bir toplantıda ele alınan en çarpıcı konulardan biri kırsal kalkınmanın kapsamı olmuştur. Bilinenin aksine kırsal kalkınmanın; sadece tarımsal veya ekonomik gelişim olmayıp, sosyo-ekonomik ve kültürel yönler başta olmak üzere bütünleşik bir süreç olduğu vurgusu yapılmıştır. Bunun sonucunda kırsal kalkınma sürecinin fiziksel ve fiziksel olmayan sorunlar şeklinde ele alınıp detaylandırılması gerekmektedir (Oakley ve Garforth, 1985: 10). Birleşmiş Milletlerin Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) 1982 yılından itibaren Türkiye’de; kırsal kalkınma faaliyetlerinde yatırım ve teknik destek sağlamaktadır. FAO; hayvansal ve bitkisel üretim, hayvan sağlığı, balıkçılık, su, toprak, tarım ve kırsal kalkınma alanlarında yatırımlarda bulunmaktadır⁴.

Avrupa Birliği’nin 2014 – 2020 dönemi için Ortak Tarım Politikasını (OTP) oluşturduğunda Amerika Birleşik Devletleri de 2014 yılında Tarım Kanununu yürürlüğe koymuştur. Bu kanun kapsamında Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kırsal kalkınma için tarımsal harcamalarda bulunmaktadır.

ABD’nin her eyaletinde kırsal kalkınma programlarında farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların ortaya çıkmasının nedeni diğer yerlerde olduğu gibi gelişmişlik derecelerinin aynı olmamasıdır. ABD’nin kırsal alanlara olan müdahalesi

⁴ BM, <http://www.un.org.tr/BMAnkaraweb.pdf>, Erişim Tarihi: 10.04.2018

daha çok az gelişmiş yerlerle sınırlıdır. Kırsal kalkınma ile ilgili çalışmalarını hem sivil toplum örgütleri hem de üniversitelere bağlı olarak faaliyet gösteren kırsal kalkınma grupları yapmaktadır. Devletin bu çalışmalarda payı ise programları denetlemek ve teşvik edici görevler üstlenmektir, dolayısıyla ABD'deki kırsal kalkınma çalışmalarının yarı özerk bir yapıda olduğu sonucuna varılabilir (Gürlük, 2001: 3).

1999 yılında ABD'nin Nebraska eyaletinde yapılan bir anket çalışmasında kırsal toplumun istek ve ihtiyaçları öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmaya göre tarımsal üretimi arttırmak ilk sırada yer almıştır. Tarımsal üretimden sonra sırasıyla; küçük işletmelerin geliştirilmesi, bölgede ticari firmaların kurulması, var olan endüstrilerin geliştirilmesi, turizm imkânlarının artırılması, endüstri parklarının geliştirilmesi, iletişim ağlarının geliştirilmesi ve alışveriş merkezlerinin geliştirilmesi şeklinde olmuştur. Sonuç olarak kırsal toplumun arz ve talepleri tarımsal yapıyı geliştirmekle sınırlı olmayıp; eğitim, sosyal yapı, kültür, sağlık ve altyapı gibi hizmetlerin de beklentiler içerisinde olduğu görülmektedir (Gürlük, 2001: 5).

Latin Amerika'da kırsal kalkınma projelerinde ABD'den farklı bir strateji izlenmiştir. Daha çok politik önlemler alınarak ve kamu harcamalarının yeniden dizayn edilmesi şeklinde bir yol izlenmiştir. Latin Amerika'da hükümetler, kırsal kalkınma ile ilgili girişimlere öncelikler tanıyarak sigortacılık ve bankacılık alanlarındaki rollerini azaltmışlardır. Örneğin 1990-1994 yılları arasında Kolombiya'da kırsal kalkınma bankalarının reel faiz oranlarını indirmesi, Haiti'nin 1989 yılında kırsal bölge kurumlarının faaliyetlerini arttırması, 1989 yılında Meksika'da kırsal kesimlerle ilgili reformların başlaması, kırsal bankaların 200 şubesinin özelleştirilmesi ve bu sayede memur sayısının 22.000 den 10.000'e düşürülmesi hükümetlerin almış oldukları tedbirleri oluşturmaktadır. Bu politikalarla elde edilen finansal kaynaklar ise kırsal altyapıya ayrılmıştır (Gürlük, 2001: 5).

Kırsal Kalkınmanın Rehovot yaklaşımı ve İsrail'in kırsal kalkınma politikalarına baktığımız zaman; 1950'li yıllarda meydana gelen büyük göçün etkisiyle İsrail, Lakiş bölgesinde bir değişim planlaması yapmıştır. Bu plan doğrultusunda kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi öngörülmüş ve bir dizi önlem alınmıştır. Rehovot yaklaşımında; kırsal alanda gelir kaynaklarının oluşturulması,

etkili bir ekonomik sistemin geliştirilmesi, kırdan kente göçü engelleyecek şekilde kırsal yatırımların yapılması şeklinde tedbirler alınmıştır. Yaklaşımın metodoloji ise, çok amaçlı faaliyetlerin eş zamanlı planlamasını sağlayan bir program olup kalkınma sürecinin kurumsal ve sosyoekonomik yönlerini dikkate alması şeklindedir (Abay ve Çıkın, 1994: 433).

Tarım sektörünün çok önem arz ettiği ve bütün yerlerden daha hayati olduğu Sahra-Altı Afrika ülkelerinde ise kırsal kalkınma politikaları zayıf kalmaktadır. Belirli ülkeler dışındaki çoğu ülke, insani ihtiyaç olan günlük kalori miktarını karşılayamamaktadır. Bu ve bu gibi sorunların çözümü için 1970'li yıllarda kırsal nüfus artışını durdurmak için müdahalelerde bulunulmuş fakat başarı sağlanamamıştır. Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) başta olmak üzere birçok uluslararası kurum, Sahra Altı ülkelerin kırsal kalkınması için yardımlarda bulunmaktadır (Gürlük, 2001: 8). Sahra-Altı Afrika'da sürdürülebilir kırsal kalkınmanın gerçekleşmesi ve yoksulluğun azaltılması için öncelikle kadın çiftçilere daha fazla yatırımın yapılması, cinsiyet farklılıklarının giderilmesi ve yapılacak bütün kırsal kalkınma planlarında bu kriterlerin göz önüne alınması gerekmektedir (IFAD, 2009: 14).

1.1. Türkiye'de Kırsal Kalkınmanın Gelişimi ve Uygulamaları

Türkiye, 1930'lu yıllarda ekonomik, kültürel ve sosyal kalkınmayı belirli programlar dâhilinde yürütme gereği duyan ve uygulayan çok az ülkeden biridir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren kır ve kent arasındaki farkları gidermek için çok sayıda yerel ve bölgesel çalışma yapılmıştır. Bu kırsal kalkınma yaklaşımları tarımda ve kırsal alanlarda etkisini göstermiştir. Nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal alanlarda yaşadığı bu yıllarda ekonomi çoğunlukla tarıma dayalıydı. Bu nedenle kalkınmada tarıma ve kırsal kalkınmaya özel bir önem verilmiştir (Gülçubuk vd., 2010: 6) Cumhuriyetin ilanından itibaren kırsal alan sorunları sistemli bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Kalkınma planlarında kırsal kalkınma ile ilgili yaklaşımlardaki temel amaç kırsal nüfusun daha iyi şartlarda yaşamasını sağlamak olmuştur (Başbüyük, 2004: 51).

Cumhuriyetin ilk yılları zorlu koşullara rağmen en etkili ve hızlı kalkınma yaklaşımlarının gerçekleştirildiği dönem olarak bilinmektedir. Toplam nüfusun % 80'inin kırsal alanlarda yaşadığı bu dönemde toplam iş gücünün % 90'ı da tarımsal alanlarda istihdam etmekteydi (Bakırcı, 2007: 58). Kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki ağırlığı düşünüldüğünde bu alanlara yönelik kalkınma çabalarının fazla olmasının dayanağı ortaya çıkmaktadır.

1929 dünya ekonomik krizi Türkiye'nin de ekonomik ve sosyal yapısında değişikliklere neden olmuştur. Dolayısıyla kalkınmayı sağlamak için yeni arayışlar içine girilmiştir. Bu kalkınma çabalarının çoğu tarım faaliyetlerine yönelik olmuştur. Çiftçilerin ödediği vergilerin indirilmesi veya ödeme planından çıkarılması, çiftçilerin uğradığı zararların hafifletilmeye çalışılması, çiftçinin topraklandırılması, kooperatif veya destek birimlerinin oluşturulması kırsal kalkınmaya yönelik çabaların bazılarını oluşturmaktadır (Bakırcı, 2007: 73-74). İzmir İktisat Kongresinde kalkınma yaklaşımlarının ele alınmış olması ve 1938'te 1. Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresinin yapılmış olması, kırsal kalkınmaya yönelik çalışmaların önemini göstermektedir. Fakat Türkiye'de sanayileşmenin ve şehirleşmenin ivme kazandığı 1950'li yıllardan sonra bu durumda değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır.

Sanayileşmeyle birlikte şehirleşmenin de hızla arttığı 1950'li yıllarda kırdan kente göç olgusu yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Bu göç hareketlerinin kırsal nüfusu azaltacağı düşünülerek olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Fakat kırdan kente yoğun göçlerin süreklilik kazanması kentlerin iş ve konut olanaklarının bu nüfusun ihtiyacını karşılayamamasına neden olmuştur. Bu nedenle istenilen gelişme meydana gelmemiştir. Bu durum hem kırsal alanlarda hem de kentsel alanlarda sorunlara neden olmuş ve çözüm için daha çok kentlere odaklanılmıştır. Kır ve kent sorunlarının çözümünde önceliğin kentlere verilmesi kırsal alanların ihmal edilmesine neden olmuş ve kırsal kalkınma yatırımları yerini daha çok kentsel yatırımlara bırakmıştır (Bakırcı, 2003: 79).

1960'lı yıllarda planlı dönemin başlamasıyla birlikte önceki dönemlerden farklı bir yol izlenmiştir. Bu dönemde kırsal kalkınma kavramı farklı veya dolaylı

şekillerde dile getirilmiştir. Toplum Kalkınması, Köy ve Köylü Sorunları, Merkez Köy, Köykent gibi farklı kavramlarla tanımlanmıştır.

Kırsal kalkınmanın temel amaçları; kır ile kent arasındaki farkları azaltmak, kırsal alanların varlığının sürdürülmesi, doğal kaynak potansiyelinin kullanımını sağlamak, yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin katkılarını arttırmak, gelirin büyük çoğunluğunu tarım ve hayvancılıktan elde eden çiftçinin yaşam standartlarını iyileştirmek gibi sıralanabilir. “4 Mayıs 2007 tarihinde kabul edilen 5648 sayılı “Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” ile Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu ulusal kalkınma plan, program ve stratejilerinde öngörülen ilke ve hedefler çerçevesinde, Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakları da kapsayacak şekilde, “Kırsal Kalkınma” programlarının uygulanmasına yönelik faaliyetleri gerçekleştirmek kurulmuş ve faaliyetlere başlamıştır. Kurum 25 Şubat 2008 tarihinde Avrupa Komisyon tarafından kabul edilen IPARD Programı’nı 29 Ağustos 2011 tarihinde alınan yetki devri (akreditasyon) ile birlikte uygulamaya başlanmıştır (TKDK, 2005: 20)”. 2011 yılından itibaren Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) kapsamında kırsal kalkınma programlarının akreditasyonu ile 42 ilde uygulanmış ve özellikle tarım sektöründe sürdürülebilir modernizasyon süreci sağlanmıştır. 2011 yılından bugüne kadar yaklaşık 11 bin projenin uygulandığı Türkiye’de 2,3 milyon avroluk yatırım gerçekleştirilmiş aynı zamanda IPARD I kapsamında yaklaşık 1,2 milyar TL’lik vergi muafiyeti sağlanmıştır. Günümüze kadar yapılan yatırımların 8 milyar lirayı bulması ve 57 bin kişiye istihdam sağlaması önem arz etmektedir. TKDK’nın yaptığı açıklamaya göre bu rakamların ötesinde TKDK’nın en büyük yatırımının kırsal kalkınma bilincinin ve birikiminin sağlanmış olduğu anlaşılmaktadır (TKDK, 2018: 7).

1.1.1. Türkiye’de Uygulanan Kırsal Kalkınma Projeleri

Entegre nitelikli kırsal kalkınma projeleri, Türkiye’de ilk olarak 1970’li yıllarda tarımda verimlilik ve modernizasyon odaklı olarak uygulanmaya başlamıştır. Bu uygulama çoğunlukla az gelişmiş illere uygulanmıştır. 1990’lı yıllarda, Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikası da tarımın daha verimli olması ve modernize edilmesi bakımından destek olmaya başlamıştır (UKKS, 2015: 11). Yakın geçmişte

Ordu-Giresun; Sivas-Erzincan ve Ardahan-Kars-Artvin illerinde gerçekleştirilen IFAD malî destekli kırsal kalkınma projelerinin kısmen LEADER yaklaşımı üzerine kurulu olduğu söylenebilir (TOB, 2014: 41).

1.2.Entegre Kırsal Kalkınma Projeleri

Entegre Kırsal Kalkınma Projeleri, Tarım ve Ormanlık Bakanlığı (TOB) ve Orman Genel Müdürlüğü (OGM) tarafından, finans kuruluşlarından sağlanan kredilerle havza rehabilitasyon adıyla uygulanan projelerdir. Bu projelerin amacı ise uygulanan yerin tarımsal, sosyal ve altyapı faaliyetleri dikkate alınarak, sürdürülebilir geçim kaynaklarının sağlanmasıdır (UKKS, 2015: 41). Kırsal altyapıyı iyileştirmenin yanında yoksulluğun azaltılması, tarım dışı ekonomik faaliyetlerin rehabilite edilmesi, hayvansal ve bitkisel üretimi arttırmak gibi amaçlar taşıyan projelerdir. Bu projelerin çok amaçlı olması, gerçekleşmesi için birden fazla kurumun faaliyet göstermesi gerekliliği entegre olarak anılmasına neden olmuştur.

Türkiye’de uygulanan bu entegre kırsal kalkınma projeleri Uluslararası Tarım Kalkınma Fonu (IFAD) ve Dünya Bankası (WB) tarafından finansal anlamda desteklenmektedir. Bunlardan ‘‘Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi’’ ilk kırsal kalkınma projesi olma özelliğine sahip olup 1972’de Dünya Bankası(WB) ile Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından destek alarak başlamıştır⁵.

Tamamlanmış ya da halen yürütülmekte olan kırsal kalkınma projeleri ve kırsal kalkınmaya katkıda bulunan projeler aşağıda sıralanmıştır.

Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi

Çorum – Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi Türkiye’de uygulanan ilk entegre kırsal kalkınma projesidir. Proje başlangıcından itibaren kapsamlı olma özelliğine sahiptir. Tarımsal üretim ve tarımsal altyapının yanında; yol, elektrik ve su gibi altyapı unsurların geliştirilmesini hedef almıştır. Hayvansal ve bitkisel üretimi arttırmak, kırdan kente göçü durdurmak, nadas alanlarını daraltıp yeni üretim alanları açmak ve altyapı hizmetlerinin gerçekleştirilmesi projenin başlıca amaçlarını

⁵Armağan, G., Türkiye’de Uygulanan Kırsal Kalkınma Politikaları, 3–8. URL: <http://gokselarmagan.com/tr/kirsal/kk09.pdf>, Erişim Tarihi: 16.06.2018

oluşturmaktadır. Proje sonucunda ise nadas alanları % 46'dan % 20'ye düşmüş, arpa ve buğday verimi artmış, altyapı hizmetleri tamamlanmıştır⁶.

Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi

1982 yılında başlamış olan bu proje Doğu Anadolu Bölgesinin ilk Türkiye'nin de ikinci entegre kırsal kalkınma projesidir. 7 yıllık bir süre (1989) ile tamamlanan bu proje 1976 yılında gündeme gelmiş fakat imzalanıp uygulamaya konulması 1982 yılını bulmuştur. Projenin temel amaçları; bölgesel göç olaylarının durdurulması, hayvansal ve bitkisel üretimin artırılması dolayısıyla çiftçi gelirinin artırılması, kredi hizmetlerinin artırılması, çiftçilerin danışmanlık ve eğitim almasını sağlamak, istihdam alanlarının artırılması ve bunun sonucunda çiftçi ailelerin sosyoekonomik yönden kalkınmasını sağlamak şeklindedir (Tuncel ve Yalçın, 2001: 34). Proje sonucunda tahıl, yem bitkileri ve baklagiller verimi % 8'den % 62'ye yükselmiş aynı zamanda tohumlarını ilaçlayan çiftçi sayısı oranı % 37'den % 54'e çıkmıştır. Çok sayıda çiftçi eğitilmiş ve gelir şartlarının iyileştirilmesiyle göç oranı % 12,5'ten % 5,9'a geriletmiştir⁷.

Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi

1990–1999 yılları arasında 52,5 milyon dolarlık bir bütçeye sahip olan bu proje, kırsal altyapının geliştirilmesi, hayvansal ve bitkisel üretimin artırılması yoluyla uygulamaya konulmuştur. Bingöl ve Muş illerini kapsayan ve 35 bin kırsal aileye yönelik olan bu entegre kırsal kalkınma projesi diğer projeler gibi çok amaçlıdır. Tarımsal ve hayvansal üretimi arttırmak, kırsal istihdam alanlarını genişletmek, küçük çiftçi ve ailelerin teşebbüslerde bulunmasını sağlamak, kadınların yaşam standartlarını yükseltmek projenin başlıca amaçlarını oluşturmaktadır. Proje sonucunda; kırsal altyapı, hayvancılık, gelir getirici tedbirleri tarımsal krediler gibi konularda çalışmalar yapılmıştır (Can, 2007: 27).

⁶ Anonim, 2003a, 9.

URL: http://www.onuracar.com/Wpcontent/uploads/2014/02/Kirsal_Kalkinma_Projeleri.Pdf, Erişim Tarihi 06.03.2018

⁷ Acar, O. Kırsal Kalkınma Projeleri, 9, 15, 16, 17.

URL: http://www.onuracar.com/WpContent/uploads/2014/02/Kirsal_Kalkinma_Projeleri.Pdf, Erişim Tarihi 06.03.2018

Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi

1991 yılında başlayan bu proje 2001 yılında son bulmuştur. 40,5 milyon dolarlık bütçe ile yürütülen Yozgat Kırsal Kalkınma Projesinin temel amacı hayvansal ve bitkisel üretimin artırılması, yoksul çiftçi ailelerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve kırsal altyapının geliştirilmesidir. Proje sonucunda asfalt yol oranı % 24'ten % 48,3'e yükselmiştir. Büyükbaş hayvan varlığı ve süt üretiminde artışlar yaşanmıştır. Aynı şekilde köylerin içme suyu % 31,2'den % 82,3'e yükselmiştir⁸.

Doğu Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi

Kırsal fakirlik ve doğal kaynakların bozulmasını ele alan Doğu Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi diğer projeler gibi çok sayıda amaç için 1991–2001 yılları arasında gerçekleştirilmiştir (TOB, 2012: 23). Adıyaman, Malatya ve Elazığ öncelikli olmak üzere Kahramanmaraş, Adana, Sivas, Mersin ve Antalya da projeye dâhil edilmiştir. Toprak Muhafaza Ağaçlandırması, Mera Islahı, Sulanabilir ve Sulanamayan Zirai Teras İnşaatı, Sulama Kanalı, Meşe Rehabilitasyonu, Hayvan Yemi Üretimi, Nadas Azaltma Uygulamaları, Arı Kovanı Dağıtımı gibi birçok faaliyet proje kapsamında yer almıştır (OGM, 2004: 44).

Sivas – Erzincan Kırsal Kalkınma Projesi

Proje uygulama döneminin 2006–2013 olduğu Sivas–Erzincan Kırsal Kalkınma Projesi OPEC, IFAD ve ulusal katkı tarafından finanse edilmiştir. Projenin temel amaçları; bu illerin gelişmemiş veya az gelişmiş bölgelerinde tarımsal verimliliği ve gelir düzeyini arttırarak kırdan kente göçü azaltmaktır. Sulama kanallarının inşası, bir takım fabrikaların kurulması, doğal arıtma tesislerinin yapılması, toprak analiz laboratuvarının kurulması, ahırların inşa edilmesi ve modernize edilmesi gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir (TOB, 2014: 66). Birleşmiş Milletler tarafından idare edilen proje başta kadınlar olmak üzere kırsal kesimdeki yoksulların yaşam

⁸ Armağan, G., Türkiye'de Uygulanan Kırsal Kalkınma Politikaları, 5. URL: (<http://gokselarmagan.com/tr/kirsal/kk09.pdf>). Erişim Tarihi: 16.06.2018

standartlarını iyileştirmek ve küçük hissedarların birey ve grup girişimlerini teşvik etmek proje için önemlidir⁹.

Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi

Tokat, Sivas, Kayseri, Çorum ve Amasya, Samsun illerinde olmak üzere Karadeniz Bölgesinde 28 mikro havzada uygulanan bu proje 2004–2012 yılları arasında Dünya Bankası (WB), Küresel Çevre Fonu (GEF) ve ulusal katkı tarafından 13,2 milyon dolar ile desteklenmiştir (TOB, 2014: 58). Mera ve orman alanlarının rehabilite edilmesi (Işık ve Baysal, 2011: 175), sürdürülebilir doğal kaynak yönetim uygulamalarını destekleyerek kaynakların bozulmasından etkilenen nüfusun gelirinin artırılması (OGM, 2004: 39), ulusal kaynaklar üzerindeki baskıyı azaltmak, tarım ve ormancılık faaliyetlerinin çevreye duyarlı olmasını sağlamak, söz konusu illerde katılımcı planlamayı oluşturmak projenin başlıca amaçlarını oluşturmaktadır. Nadasa bırakılan arazileri azaltmak, Tarım arazilerinin doğru şekilde kullanımı, ormansız mera alanlarının rehabilitasyonu, arazi kenarlarının ağaçlandırılması, meralarda kullanılacak olan mobil su kanallarının satın alınması sebze ve yem bitkilerinin yetiştirilmesi, 100 ünitelik damlama sulama sisteminin kurulması proje kapsamında ve amaçlar çerçevesinde gerçekleştirilen başlıca faaliyetlerdir (TOB, 2014: 58).

Ardahan–Kars–Artvin Kalkınma Projesi

2010-2015 dönemini kapsayan ve toplam maliyeti 26,4 milyon dolar olan proje, IFAD ve ulusal katkı tarafından desteklenmiştir. Ardahan, Kars ve Artvin illerinde kırsal yokluğu en aza indirmek ve tarımsal üretim ile tarımsal verimliliği arttırmak projenin en temel amacıdır¹⁰. Bu çerçevede; hayvansal ve bitkisel üretimi arttırmak, hayvancılığın geliştirilmesinde yeni teknolojilerin kullanılması, kırsal altyapı imkânlarının rehabilite edilmesi, tarımsal ve hayvansal pazarlama ünitelerinin güçlendirilmesi yoluyla kırsal kalkınma gerçekleştirilmektedir (TOB, 2014: 58).

⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı; <http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-tarimsal-kalkinma-fonu.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 07.03.2018

¹⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı; <http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-tarimsal-kalkinma-fonu.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 07.03.2018

Diyarbakır–Batman–Siirt Kalkınma projesi

2007-2014 yılları arasında uygulanan proje IFAD, UNDP ve ulusal katkı tarafından 37 milyon dolar ile desteklenmiştir. Projenin temel amacı Diyarbakır, Batman ve Siirt illerinin kırsal bölgelerinde yaşayan kişilerin sosyoekonomik statülerinin geliştirilmesi, tarım ve tarım dışı gelir türlerinin artırılması (TOB, 2014: 58), köylerin sosyal ve fiziki altyapılarının geliştirilmesi, gençlerin ve kadınların eğitimlerine öncelik verilmesi¹¹ şeklinde sıralanabilir. Kanalizasyon ve arıtma sistemlerinin kurulması, suyollarının inşa edilmesi, hayvanlar için içme suyu göletlerin inşa edilmesi, çiftçilere ve teknik personellere eğitimlerin verilmesi, koyun yetiştiriciliği, süt üretimi, meyve yetiştiriciliği ve özel bir nar türü için yedi adet stratejik kalkınma planının yapılması (TOB, 2014: 58) proje kapsamında gerçekleştirilen başlıca faaliyetlerdir.

Entegre kırsal kalkınma projelerindeki temel amaç yerel ölçekte reformlar gerçekleştirmektir. Bu reformlar gerçekleştirilirken birden fazla sektörün ihtiyaçları göz önünde tutulmaktadır. Bu projelerin uygulanma aşamasında; kamu, köy sakini, sivil toplum kuruluşları, üniversitelerin işbirliği içinde olması gerekmektedir. Yukarıda adı geçen entegre kırsal kalkınma projelerinin dışında çok sayıda proje bulunmaktadır. Bunların bazıları şunlardır; Çoruh Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi, Tarım–Gıda KOBİ’lerinin Modernizasyonu, Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projeleri, Ortak Ormanlık İçin Uygun Metotların Geliştirilmesi Projesi, Köy-Kent Projesi (Ordu/Mesudiye/Çavdar ve Yöresi Köyleri Köy-Kent Projesi, Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı, Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi, Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi şeklinde sıralanabilir.

Tamamlanan Kırsal Kalkınma Projelerinden Çıkarılan Deneyimler

Bir projenin başarı ölçütü amaçlar ile sonuçların birbiriyle örtüşmesiyle ölçülebilir fakat bu yeterli değildir. Bunun yanında projenin uygulama aşamasında izlenen veya kullanılan metot da önemlidir. Temel amaç kırsal halkın sosyal ve ekonomik durumlarının iyileştirilmesidir. Bu amaca ulaşmada izlenen yolun nasıl

¹¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı; <http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-tarimsal-kalkinma-fonu.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 07.03.2018

olduğu, yapılacak değerlendirme ve tartişmalar neticesinde ortaya konulabilir. 1970’li yıllardan günümüze kadar uygulanan kırsal kalkınma projelerinin birçok olumlu gelişme ve çok yönlü iyileştirme sağladığı söylenebilir. Uygulanmış ve tamamlanmış kırsal kalkınma projelerinde görülen yanlışların dzaltılması, eksikliklerin giderilmesi daha sonraki projelerin başarılı ve yararlı olmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede, uygulanan kırsal kalkınma projelerinde elde edilen başarının sınırlı olmasına sebep olan yanlışlıklar veya eksiklikler şu şekilde sıralanabilir¹²:

- Kalkınma projeleri uygulanırken genelde merkezi veya yetkili karar organlarının onayı alınmaktadır. Projenin hedef kitlesi olan kırsal alan sakinlerin istekleri dikkate alınmaktadır. Çağdaş kalkınma yaklaşımları ise uygulamaların kırsal halkın istekleri doğrultusunda yürütülmesini gerektirmektedir.
- Hedef kitlenin beklentilerini, gereksinimlerini ve isteklerini projede görememesi, proje ile arasında kopukluğa neden olmakta ve dolayısıyla bütünleşme sağlanamamaktadır. Projede hedef kitlenin görüşlerin yer verilmesi karşılıklı güven ortamının oluşmasını sağlamaktadır. Proje, karşılıklı güven ortamının olmadığı durumda gerçekleştirilmeye çalışıldığı zaman da bütünleşme sağlanamadığı için hedeflerin çok gerisinde kalmaktadır.
- Projelerde yer seçimi ve öncelikler belirlenirken genelde siyasi tercihler ön plandadır. Fakat bu tercih şekli, zararlara yol açmakta ve yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunun yerine gerçek anlamda kalkınma gereksinimi olan yerlerin öncelikli yer olarak seçilmesi gerekmektedir.
- Projeyi uygulayan temel kuruluşların sık sık değiştirilmesi adaptasyon ve organizasyon eksikliğine neden olmaktadır. Bu durum çalışmalarda aksama ve gecikmelere neden olduğu için proje uygulama sürelerinin uzamasına ve aynı zamanda maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır.
- Proje ile ilgili karar verme yetkisi olan merci ile proje uygulayıcısı arasındaki kopukluk ve karar vericinin proje alanının koşullarından ve sorunlarından

¹² Acar, O. Kırsal Kalkınma Projeleri, 9, 15, 16, 17. URL: [Http://Www.Onuracar.Com/WpContent/Uploads/2014/02/Kırsal_Kalkınma_Projeleri.Pdf](http://www.onuracar.com/WpContent/Uploads/2014/02/Kırsal_Kalkınma_Projeleri.Pdf), Erişim Tarihi 06.03.2018

uzak olması proje uygulayıcısının zor durumda kalmasına ve projenin başarısız olmasına neden olmaktadır.

- Projeler hazırlanmadan önce geniş kapsamlı ve ayrıntılı fizibilite çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Projenin uygulanacağı yerlerin sosyoekonomik yapısı, doğal kaynak potansiyeli, tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile sanayi ve işgücünün analiz edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde kapsamlı saha çalışmalarının yapılmaması durumunda proje ile ilgili kısa, orta ve uzun vadede nelerin yapılması gerektiği konusunda netlik sağlanamaz.
- Projelerde; sağlık, çocuk bakımı ve sağlığı, beslenme, aile planlaması, köy kadınlarının eğitimi, meslek kursları ve çevre gibi sosyal faktörlere gerektiği kadar önem verilmemiştir. Dolayısıyla projelerin ilgili boyutlarının eksik kalmasına neden olmaktadır.
- Genel olarak çoğu projede hayvansal ve bitkisel üretimin ve verimin artışı planlanmaktadır. Fakat bu ürünlerin nerede ve nasıl işleneceği / pazarlanacağı yeterince düşünülmemiştir. Çiftçinin yüksek verimle elde ettiği ürünün işlenmesi veya pazarlanması sürdürülebilir bir üretime zemin hazırlayacaktır.
- Projelerin yürütücüsü olarak atanan teknik personelin mevcut il ve ilçe teşkilatından seçilmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde sürekli eleman bulamamak sürecin işleyişini olumsuz etkilemektedir.
- Projelerin üretici örgütlenmelerinin desteklenmesi gerekmektedir. Destekleme çalışmalarına gereken önem verilmediği zaman proje uygulama bitiminde kalıcılık ve süreklilik şansının azalmasıyla karşı karşıya kalmaktadır.
- Projelerin uygulanması sırasında ve sonrasında kontrol izleme ve değerlendirme çalışmalarının eksik yapılması, birçok eksikliğin yok sayılması, projelerin uygulama sürecinin tamamlanmasıyla bitmiş ve görevin tamamlanmış kabul edilmesi projelerin çok eksik ve başarısız kalmasına neden olmaktadır. Bu deneyim yeni projelerin geliştirilmesini engellediği gibi eksikliklerin ve hataların sürekli olmasına neden olmaktadır.
- Uluslararası kaynaklı projeler başta olmak üzere kırsal kalkınma çalışmalarında kamu ve kamu dışı ulusal uzmanların motivasyon durumları göz önüne alınmamıştır.

- Proje kaynaklarının amaç dışı kullanılması ve yönetilmesi, proje kapsamında olmayıp girdi olarak gösterilmesi proje maliyetlerinin artmasına sebep olmuştur.
- Son olarak her projenin bir sonraki proje için tecrübe özelliği taşıması nedeniyle referans alınması gerekmektedir. Fakat birçok projede aynı hatanın veya yanlışlığın yapılması bunun pek dikkate alınmadığını göstermektedir.

1.3.Bölgesel Kalkınma Projeleri

Türkiye’de planlı dönemin başlamasıyla birlikte, bölgesel gelişme ve bölgesel politikaların çalışma şekillerini ve yaklaşımlarını belirleyen temel doküman Beş Yıllık Kalkınma Planları (BYKP) olmuştur. Fakat bu kalkınma planlarının; kırsal kalkınma, göç ve kentleşme hedeflerinden dolayı, bölgesel politikaları belirleme, izleme ve değerlendirme gibi birçok konuda yetersiz kalmıştır. Bunun sonucunda bölgesel kalkınmanın temel belirleyici etkeni yatırım programı ve bütçeler olmuştur (DPT, 2006: 20). Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Planlarına baktığımızda; geçmiş dönemlerde hazırlanan Güneydoğu Anadolu Bölgesel Kalkınma Projesi (GAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBK), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) ve Doğu Anadolu Projesi ana planının (DAP) uygulamaları ile Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP) çalışmaları devam etmektedir. GAP’ın dışındaki projelerin finansman imkânları daha sınırlı olmuştur (DPT, 2006: 47). Bölgesel Kalkınma Projelerinin (BKP) genel olarak hayvancılıkla ilgili faaliyetlerine baktığımızda; 2017 yılı için Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Konya Ovası ve Doğu Karadeniz Projeleri kapsamındaki illerde hayvancılık yatırımlarının desteklenmesine ilişkin bir Proje Uygulama Rehberi yayınlanmıştır.

Söz konusu rehber aynı zamanda, Tarım ve Ormancılık Bakanlığı tarafından sağlanacak desteklerin etkin, etkili, şeffaf ve güvenilir bir programlama, yönetim, uygulama, izleme ve değerlendirme sistemi çerçevesinde gerçekleştirilebilmesi ve yatırım illerinde farklılıklar olmaksızın rasyonel standartların oluşturulması amacıyla Hayvancılık Genel Müdürlüğü (HAYGEM) tarafından hazırlanmıştır (TOB, 2015: 2).

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Kalkınma Ajanslarının yanı sıra Bölge Kalkınma İdarelerinin ilki olan GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından belirlenen ilçelerde tarım ve tarım dışı ekonomik faaliyetlere yönelik entegre kırsal kalkınma projeleri yürütülmektedir (UKKS, 2015: 40). Dünyanın önde gelen projelerden biri olan GAP'ın uygulandığı alanda Türkiye nüfusunun yaklaşık % 10'u yaşamaktadır. GAP, genel bir sosyoekonomik kalkınmaya yönelik entegre ve sürdürülebilir gelişme ilkelerine bağlıdır¹³. GAP; Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Şanlıurfa, Siirt ve Şırnak olmak üzere 9 ili kapsamaktadır. Ekonomik kalkınma, tarım ve kırsal kalkınma, yenilenebilir enerji, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının kalitesinin artırılması gibi birçok konuda proje tamamlanmıştır. Projenin hayvancılık boyutunu değerlendirdiğimizde ise; yem hazırlama araçları, koyunculuk, büyükbaş hayvan barınaklarının modernizasyonu gibi birçok konuda projeler gerçekleştirilmiştir. GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığına göre¹⁴ projenin hayvancılıkla ilgili nihai hedefleri; hayvancılık sektörünün canlandırılması, sürdürülebilir hayvancılık modelinin çiftçi koşullarına göre uygulanması, bölge içi gelişmişlik farklılıklarının en aza indirilmesi, göçün önlenmesi ve temel geçimin küçükbaş hayvancılığa dayandığı kırsal nüfusun, hayvancılığı canlandırma yoluyla, gelirlerini arttırmak ve yaşam standartlarını yükseltmektir.

Doğu Anadolu Projesi (DAP)

Bölgeler arasında büyük dengesizliklerin olduğu ve bir Doğu Anadolu sorununun olduğu eskiden beri bilinmektedir. Bu dengesizliği azaltma iddiasıyla yürütülen DAP Erzurum'da faaliyet göstermekte olup görev alanı; Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illerini kapsamaktayken 8 Haziran 2016 tarihinde bu illere Sivas eklenerek il sayısı 15'e yükseltilmiştir (DAP, 2018: 2). DAP; bölgenin sosyal ve ekonomik gelişmişlik farkını azaltmak ve ülke ekonomisine katkı sağlamak amacıyla

¹³Acar, O. Kırsal Kalkınma Projeleri, 9, 15, 16, 17. URL: [Http://Www.Onuracar.Com/WpContent/Uploads/2014/02/Kirsal_Kalkinma_Projeleri.Pdf](http://Www.Onuracar.Com/WpContent/Uploads/2014/02/Kirsal_Kalkinma_Projeleri.Pdf), Erişim Tarihi 06.03.2018

¹⁴GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, URL: [Http://Www.Gap.Gov.Tr/Gap-Bolgesi-Hayvanciligini-Gelistirme-Projesi-Sayfa-70.Html](http://Www.Gap.Gov.Tr/Gap-Bolgesi-Hayvanciligini-Gelistirme-Projesi-Sayfa-70.Html) Erişim Tarihi: 09.03.2018

1988 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından Doğu Anadolu Projesi (DAP) ana planı Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer bölgelerle olan gelişmişlik farkını azaltmak, mevcut verimlilik düzeyini geliştirerek ülke ekonomisine katkısını artırmak amacıyla 27 Ağustos 1988 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından Doğu Anadolu Projesi oluşturulmuştur. Bu proje Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinin kendi aralarında oluşturdukları “Ortak Girişim” aracılığı ile yürütülmüştür¹⁵. Doğu Anadolu Bölgesi'nin özellikle Kuzeydoğu Anadolu Bölümü ile Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerini kapsayan kesimlerinde hayvancılık faaliyetlerinin daha verimli ve katma değeri yüksek hale getirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla projelerin çoğunun hayvancılık eksenli olması gerekmektedir. Mera hayvancılığında üretkenlik ve verimliliğin artırılması, bölgede küçükbaş hayvancılık altyapısı iyileştirilmesi, hayvancılık sektöründe girdi maliyetlerinin azaltılması, Hayvan içme suyu projelerinin yapılması ve hayvancılık altyapısının geliştirilmesi hayvancılıkla ilgili temel planları oluşturmaktadır (DAP, 2018: 19-33).

Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP)

DOKAP, Devlet Planlama Teşkilatı ile Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) tarafından 2000 yılında hazırlanan bir projedir. DOKAP Bölgesel Gelişme Planı, Doğu Karadeniz bölgesinin potansiyelinin değerlendirilememesi ve gelişmişliğinin önünde engellerin olması nedeniyle yapılmıştır. Plan kapsamında 5 sektörel gelişme stratejisi, tanımlanan 10 adet programla 52 adet projenin hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. DOKAP, bölgenin potansiyel kaynaklarını değerlendirerek yöre insanının gelir düzeyini arttırmak, yaşam kalitesini yükseltmek, bölge içi farkları en aza indirmek ve ulusal ekonomiye katkıda bulunmayı hedeflemektedir (DOKAP, 2013: 13). Hayvancılık potansiyeline sahip olan Bayburt ve Gümüşhane illeri DAP hayvancılık desteklerinden faydalanmışlardır. Daha sonra DOKAP hayvancılık desteğinin ilan edilmesiyle hem söz konusu iller, hem de diğer DOKAP illeri hayvancılık desteklerinden faydalanma imkânına sahip olabileceklerdir.

¹⁵ Armağan, G., Türkiye’de Uygulanan Kırsal Kalkınma Politikaları, 8. URL: <http://gokselarmagan.com/tr/kirsal/kk09.pdf>, Erişim Tarihi: 16.06.2018

Organik hayvancılığın geliştirilmesi, hayvancılıkta örnek üretim sistemlerinin geliştirilmesi, hayvancılık destekleme programlarının geliştirilmesi, bölgede büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi amacıyla yeni hayvancılık işletmesi kurulması, hayvancılıkta örnek üretim sistemlerinin, arıcılık, alabalık tesisleri ve avcılığın desteklenmesi projenin hayvancılığa önem verdiğini göstermektedir (DOKAP, 2013: 25-35).

1.4. Van'da Kırsal Kalkınmanın Gelişimi ve Uygulamaları

Türkiye geniş kırsal coğrafyaya ve yüksek miktarda kırsal nüfusa sahip bir ülke olarak, ulusal kalkınmaya ivme kazandırabilecek mahiyette önemli bir kırsal ekonomik ve beşeri kaynak potansiyeline sahiptir (TOB, 2015: 5). Bu potansiyel; yer şekilleri, yeraltı–yer üstü kaynakları ve beşeri faaliyetlere göre bölgesel farklılıklar göstermektedir. Van ili genelinde de söz konusu potansiyeller fazladır. Özellikle yer şekillerinin engebeli bir yapıya sahip olması (Harita 2), genellikle yükseltin fazla olması (2000–2500 m) ve bir yıl içinde kurak dönemlerin olması tarımı sınırlandırmaktadır. Bu sınırlandırma yöre insanının hayvancılık yapmasını zorunlu kılmıştır.

Bölgesel Kalkınma Ajansları, Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA) ve Hayvancılıkla İlgili Faaliyetleri

1992 yılında kurulan Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği'ne (EURADA) göre Bölgesel Kalkınma Ajansı, kalkınmanın problemlerini ve bu problemlerin çözümüne dair seçenekleri geliştiren projeler bütünüdür. Kalkınma anlayış veya yaklaşımlarının daha organize edilmiş ve örgütlenmiş hali olarak ifade edilebilecek Kırsal Kalkınma Ajanslarının (BKA) temel amacı, bölgeler arasındaki farkları en aza indirmektir. Toplumun ekonomik, kültürel, toplumsal ve siyasal boyutlarını bir bütün olarak ele alan BKA'lar, ulusal ve uluslararası finans kaynaklarından faydalanarak faaliyetlerini gerçekleştirmektedir.

Kalkınma Ajansları; çiftçilere ayni yardım, mali yardım ve teknik yardım şeklinde desteklemelerde bulunmaktadır. Bunlardan ayni yardım, hayvan yemleri ve tarımsal girdiler ve gıda yardımı kapsamındadır (Oksay, 2015: 108).

Bölgesel Kalkınma Ajanslarının esas varlık nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Akiş, 2011: 244).

- Bölgesel stratejilerin uygulanması,
- Yerel ve bölgesel girişimciliği destekleme,
- Alt yapı hizmetlerinin sağlanmasına yardımcı olma,
- Özel sektörün yakın geleceği için yerel-bölgesel çözümler araştırmak,
- Bölgesel talepleri karşılayacak yeni ürün ve hizmet üretimi için parasal garantiler ve çözümler aramak şeklinde özetlenmektedir.

DPT tarafından yapılan çalışmalarda, Düzey 2 Bölgeleri birer “plan bölge” olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda 26 plan bölgenin kurumsallaşmasını sağlamak üzere Bölgesel Kalkınma Ajansları oluşturulmuştur. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına (İBBS) göre genel olarak her bölge kapsamında üç düzeyde yapıldığı ve BKA’nın da çok istisnai ve büyük bölgeler olmadığı takdirde genelde Düzey-2 seviyesinde kuruldukları bilinmektedir¹⁶.

Çalışma alanımızı oluşturan Van ili ise TRB Ortadoğu Anadolu Bölgesinin TRB2 (Düzey 2) bölümünde faaliyet gösteren Doğu Anadolu Kalkınma Ajansının (DAKA) kapsadığı dört il (Bitlis, Hakkâri, Muş, Van) içerisinde yer almaktadır.

DAKA’nın hayvancılık ile ilgili çalışmaları sınırlı olup sadece Van ili sınırları içerisinde 2011–2013 yılları arasında; “Model Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yaygınlaştırılması Mali Destek Programı Van İli Projesi” kapsamında Erciş, Gevaş ve Özalp ilçelerinde ikişer, Çaldıran, İpekyolu, Tuşba ve Edremit ilçelerinde birer olmak üzere 10 işletme desteklenmiştir. Özalp 915 bin, Gevaş 857 bin, Erciş 751 bin, Tuşba 378 bin, İpekyolu 355 bin ve Edremit 335 bin olmak üzere toplamda 3 milyon 813 bin TL proje bütçesi belirlenmiş ve bunun % 50’sini (1. 906 milyon) DAKA hibe olarak desteklemiştir. Bu işletmelere program kapsamında Simental ırkı damızlık saf gebe düve olmak üzere yurtdışı ve yurtiçinden toplam 307 adet canlı süt sığırtı satın alınmıştır. Alınan bu süt sığırtıları dışında tüm projelerde tam otomatik süt sağım ünitesi ve soğutma tankı alımı mecburi kılınmış ve işletmelerin ihtiyacı olan

¹⁶Planlama.Org. URL: [Http://www.Planlama.Org/Index.Php/Tuerkiyede-Boelgesel-Kalknma-Ajanslar/Tuerkiyedeki-Statistiksel-Boelge-Birimleri-Bb](http://www.planlama.org/index.php/tuerkiyede-boelgesel-kalknma-Ajanslar/tuerkiyedeki-Statistiksel-Boelge-Birimleri-Bb), Erişim Tarihi: 09.03.2018

çiftlik ekipmanları uygun maliyet olarak belirlenmiştir. Hayvan barınaklarının tadilatı veya inşa edilmesinin dışında, kaba yem ihtiyaçlarının karşılanması için; korunga, mısır, arpa, buğday ve yonca ekim şartı uygulanmıştır (DAKA, 2018). Türkiye'deki İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre TRB2 bölümü çoğunlukla kırsal bir yapıya sahiptir. Doğu Anadolu bölgesinin genelinde kalkınma ve ekonomik büyüme için hayvancılık çok önemli bir yere sahip olmasına rağmen bölgesel kalkınma ajanslarında hayvancılığa gereken önem verilmemektedir. DAKA'nın belirtilen yıllar içerisinde desteklemiş olduğu 10 işletme büyükbaş hayvancılık eksenli olup çoğunlukla süt üretimi ile sınırlı kalmıştır. Van ili, küçükbaş hayvancılık bakımından Türkiye'de birinci olmasına rağmen bu hayvancılık ile ilgili herhangi bir proje veya destekleme türü gerçekleşmemiştir. DAKA'ya göre bunun temel nedeni ise Tarım ve Ormancılık Bakanlığına ait olan çalışma alanının işgal edildiği düşüncesidir.

Van Ticaret ve Sanayi Odası (VANTSO) ile birlikte DAKA ve Tarım İl Müdürlüğü tarafından 2017 yılında çalışmalara başlanan *“Hayvancılık İşletmelerinin Şehir Dışına Çıkarılması İçin Kümelenme Modeli: Organize Hayvancılık Bölgesi”* projesi ile il hayvancılığına yeni bir boyut kazandırılmaya çalışılmaktadır. Yapılan bu çalışmaya göre merkezindeki 28 mahallede bulunan ve 1341 adedi aktif olmak üzere 1567 hayvancılık işletmesinin yer aldığı ve bunların da % 65'inin Bostaniçi, Seyrantepe, Hacıbekir, Eminpaşa ve Beyüzümü olmak üzere 5 mahallede toplandığı belirtilmektedir. Şehir merkezinde faaliyet gösteren bu işletmelerde 18.769'u büyükbaş ve 79.277'si de küçükbaş olmak üzere toplamda 98.046 hayvan barındırılmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise şehir merkezindeki hayvancılık işletmelerinin şehir dışına nakledilerek organize, kontrol edilebilir ve sürdürülebilir bir hayvancılık modeli geliştirmektedir. Bunun yanında şehir içi hayvancılığın yaratmış olduğu kirlilik ve sorunların giderilmesi ayrı bir amacı oluşturmaktadır. Proje kapsamında ilin belirli yerlerinde; hayvan pazarı, mezbahana, soğuk hava deposu, süt fabrikası ve yem fabrikasının kurulması planlanmaktadır. Toplam maliyeti 260 milyon TL olan projenin çıktılarını ise yıllık 4.500 ton et, 22.000 ton süt üretimi ile 450 kişilik istihdam alanının oluşturmaktır (VANTSO, DAKA, TOM; 2017: 2, 15).

1.5.Kırsal Kalkınma ve Hayvancılık İlişkisi

Hayvancılık, kimi zaman tarımın bir kolu kimi zaman da ayrı bir ekonomik faaliyet türü olarak ele alınmıştır. Entegre kırsal kalkınma projelerinin hemen hemen tümünde direkt hayvancılık kavramı yerine tarımsal gelişim, tarımsal verim veya tarımsal altyapı gibi kavramlar kullanılmaktadır. Fakat bu genelleyici tabirlerin içinde hayvancılık da yer almaktadır.

Hayvancılık; doğayı sömürmemesi, ekolojik dengeyi bozmaması, beslenmenin önemli unsurlarında üretici durumda olması ile kırsal işsizliği gidermesi bakımından önemlidir. Bu da dünyada ve Türkiye’de hayvancılığın tarımsal üretim içerisindeki payının fazla olması gerekliliğini açıklar¹⁷. Hayvancılık faaliyeti, Türkiye’nin kırsal alanlarında çok önemli potansiyele sahip olmasına rağmen yeterli oranda değerlendirilmeyen ve önemsenmeyen bir kaynak niteliği taşımaktadır. Hayvancılık, kırsal ekonomik faaliyetler içerisinde ön sıralarda olmasına rağmen Türkiye’de sürekli olarak tarımın gölgesinde kalmış, kırsal planlamalarda da genellikle geri planda tutulmuştur (Bakırcı, 2007: 366-367). Çoğu ülkede hayvancılığın tarımsal üretim içindeki payı % 50’nin üzerinde olup, bu pay sürekli artış eğilimindedir. Örneğin; Fransa’da % 60, İngiltere’de % 70 ve Almanya’da % 75 civarındadır. Türkiye’de ise bu oran % 25–30 civarındadır. Türkiye’deki tarım işletmelerinde sadece hayvansal üretim faaliyetlerine yer veren işletmelerin oranı % 3,6’dır, % 96,4’ünde hayvansal ve bitkisel üretim birlikte yapılmaktadır. Bu durum Türkiye’de hayvancılığın ihtisaslaşma konusunda geride kaldığını göstermektedir. Bu ihtisaslaşmanın gerçekleşmesi için, entegre kırsal kalkınma projelerinde hayvancılığa ayrılan payın artırılması, hayvancılıkla uğraşan çiftçilerin örgütlenmesi ve kooperatifçilik çalışmalarının artırılması gerekmektedir¹⁸.

Türkiye’nin hemen hemen her bölgesinde belirli bir yükselti ortalamasından sonra çayır ve mera alanları hayvancılık faaliyetleri için imkânlar sağlamaktadır. Aynı şekilde alçak alanlarda da modern ahır hayvancılığı yapılmaktadır. Bu şekilde yaygın ve sürdürülebilir bir faaliyet olmasına rağmen hayvancılık alanında uygun politikalar geliştirilememiştir ve bu da hayvancılık faaliyetlerini olumsuz

¹⁷TOB, URL: <https://www.tarim.gov.tr/konular/kirsal-kalkinma/projeler>, Erişim Tarihi: 07.03.2018

¹⁸ TOB, URL: <https://www.tarim.gov.tr/konular/kirsal-kalkinma/projeler>, Erişim Tarihi: 07.03.2018

etkilemiştir. Bölge ve ülke ekonomisine büyük katkılar sunan hayvancılığın entegre kırsal kalkınma planlarında göz ardı edilmemesi gereken bir faaliyet olduğu bilinmelidir (Bakırcı, 2007: 367). Van ili için düşündüğümüzde ise hayvancılık faaliyetinin yerel ekonomideki yeri göz ardı edilmeyecek kadar fazladır. İl yüzölçümünün büyük çoğunluğunun 2000 metre ve üstünde bir yükseltiye sahip olması ve kurak dönemin olması, hayvancılık faaliyetleri için bölgenin uygun olduğunu göstermektedir. Küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin yaygın olarak yapıldığı Van ilinde, entegre kırsal kalkınmada tarımdan önce hayvancılığın ele alınması ve değerlendirilmesinin gerektiği kanaatindeyiz.

Türkiye'deki hayvancılık faaliyetleri büyük ölçüde küçükbaş ve büyükbaş hayvancılıkla ilgilidir. Fakat bunların yanında tatlı su ve tuzlu su balıkçılığı ve ipekböcekçiliği de kırsal uğraşlar arasında yer almaktadır. Bu yönüyle bakıldığında hayvancılık faaliyetlerinin tarım faaliyetleri gibi zengin ve çeşitli olduğu görülmektedir. Fakat bu potansiyel kaynakların kırsal kalkınmada ve toplum yararına kullanımında birtakım sorunlar ve eksiklikler ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların çözülmesi ve hayvancılık faaliyetlerinin kırsal kalkınmaya kazandırılması için ulusal hayvancılık politikasında bazı değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Geleneksel hayvancılık yerine modern hayvancılık modellerinin benimsenmesi, hayvancılıkta önemli bir sorun olan ırk ıslahının gerektiğinde ithal damızlık veya melezleme yöntemiyle çözülmesi, en önemli bir diğer sorun olan yem sorununun çözümü için de yem bitkilerinin üretim miktarı artırılmalıdır (Bakırcı, 2007: 367). Hayvancılık faaliyetlerinin kırsal kalkınmada etkin bir şekilde kullanılması ve verim elde edilmesi için reformların yanında bir dizi önlemlerin de alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda; çiftçi projelerinin doğru hedefe ulaştığı konusunda reel hesapların yapılması, devlet destek türünün doğru belirlenmesi, hayvan hastalıklarıyla mücadelelerin artması için veterinerlik hizmetlerinin artırılması gerekmektedir. TOB hayvancılık projelerinin amaçları, faaliyet türleri veya sonuçlarının şu şekilde olması gerektiğini belirtmektedir¹⁹.

1. İnsanların hijyenik ve kaliteli et / süt ihtiyaçlarını karşılamının yanında dengeli, düzenli ve yeterli beslenmeleri,

¹⁹ TOB, URL: <https://www.Tarim.Gov.Tr/Konular/Kırsal-Kalkınma/Projeler>, Erişim Tarihi: 07.03.2018

2. Bitkisel ürün artıklarını (küspe gibi) değerli hayvansal ürünlere dönüştürmek (yem gibi),
3. Hayvansal üretimde sermayenin yıl içindeki devir hızının bitkisel üretime göre daha yüksek olması göz önüne alınarak hayvancılığın istihdama katkısı,
4. Hayvancılık sektörlerinde verim artışına gidilmesi,
5. Çiftçilerin veterinerlik hizmetlerine ulaşmalarının ve faydalanmanın hızlandırılması ve kolaylaştırılması,
6. Girdilerin temini konusunda yaşanan sıkıntıların giderilmesiyle çiftçinin pazar karşısında daha güçlü olması,
7. İşgücü isteğinin sürekli olduğu hayvancılık faaliyeti, kırsalda bulunan gizli işsizliğin çözümünde katkı sağlaması,
8. Hayvancılığa dayalı sanayi kollarında (yem, et mamulleri, süt mamulleri, dericilik, tekstil, veteriner ilaçları, hayvancılık ekipmanları vb.) yeni istihdam alanlarının oluşturulması, dolayısıyla hayvancılıkta katma değer artışının sağlaması,
9. Kırsal nüfusun hayat standartlarını arttırmak amacıyla hayvansal ürün üretiminin geliştirilmesi,
10. Damızlık işletmelerinin yaygınlaştırılması ve bu yolla elde edilen hayvanların yetiştirme, dağıtım ve pazarlama aşamalarında desteklenmesi,
11. Çayır ve mera alanlarının ıslah edilmesi, korunması ve kalitesinin artırılması yönünde çabaların olması,
12. Çiftçilerin en temel ihtiyacı olan hayvan barınaklarının inşa edilmesi, restore ve rehabilite çalışmalarının yapılması şeklinde sıralanabilir.

1.6.Türkiye’de Uygulanan Kalkınma Planlarında Kırsal Kalkınma ve Hayvancılığın Yeri

Gelişen ülkelerde milli kalkınma fikirleri gittikçe önem kazanmaktadır. Bu planların amacı, öncelikle ekonomik ve sosyal yapıyı değiştirmeye ve geliştirmeye yöneliktir. Çok kapsamlı ve çok yönlü olan kalkınma planları siyasi, teknik ve idari yönlerde sahiptir (Aktan, 1970: 45). Türkiye, kırsal alanları ve kırsal nüfusu fazla olan bir ülke olduğu için, kırsal alanlar ulusal kalkınmaya büyük katkılar sunacak kadar önemli bir ekonomik kaynak potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin aktif hale

getirilmesi için kırsal alanların hem kısıtları hem de ihtiyaçları dikkate alınması, kamu kaynaklarının kullanımında öncelikli alanların tespit edilmesi gerekmektedir. Bu ihtiyaçlar kapsamında Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2014–2020 (UKKS) ile TOB tarafından eksenler, öncelikler ve tedbirler tespit edilmiştir. UKKS ile ulusal refah düzeyinin gerisinde kalan kırsal alanların kalkınma dinamiklerinin tespit edilip kırsal alanlardaki beşeri ve ekonomik potansiyelinin belirlenen stratejiler kapsamında harekete geçirilmesi planlanmıştır (TOB, 2015: 5). Kır ve kent arasında sosyoekonomik dengesizliklerin olması, sayıca çok olan kırsal alanlardaki tarımsal ve hayvansal üretkenliğin düşmesi dolayısıyla çiftçilerin gelir düzeyinin Türkiye ortalamasından düşük olması, kırsal alanlarda istihdamın sınırlı olması, örgütlenme ve kooperatifleşme eksikliğinin olması, kırdan kente olan göç olayının artması gibi sorunlar kırsal alanlara yönelik planlamaları zorunlu hale getirmiştir (Çelik, 2005: 61). Kırsal kalkınmanın bütüncül bir yaklaşım gerektirmesi, kırsal kaynakların bir bütün olarak ele alınması zorunluluğunu doğurmaktadır. Fakat kırsal olan her alanın kaynaklarının aynı türde olması mümkün değildir. Kırsal kalkınma politikaları ya da eylem planları uygulanırken bu hususun dikkate alınması gerekmektedir. Kırsal alanların temel potansiyeli tarım ve hayvancılık olsa dahi bunun üretim, ulaştırma ve pazarlama faktörlerinin detaylı bir şekilde ele alınması, kalkınma planının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Çalışma alanını oluşturan Van ilinin özellikle küçükbaş hayvancılık bakımından Türkiye’de önemli bir konumda olması kalkınma unsurlarından hayvancılık faaliyetlerinin ele alınmasını gerekli kılmıştır.

Türkiye’de kırsal kalkınma süreçleri olarak ele alacağımız planlı dönem 1963 ile 2018 yıllarını kapsamaktadır ve çalışmanın bu kısmında ise 1963 yılında uygulanmaya başlanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarında (BYKP) “Kırsal Kalkınma” ve “Hayvancılık” faktörlerinin değerlendirilmeleri ve rolleri ele alınacaktır.

1960’lı yıllarda başlayan planlı dönemden neredeyse 40 yıl sonraya denk gelen sekizinci kalkınma planına kadar olan hiçbir kalkınma planında kırsal kalkınma doğrudan yer bulmamıştır. Köy veya toplum kalkınması, köy ve köylü sorunları, kırsal yerleşmeler, kalkınmada öncelikli yerler, köylüye yönelik birtakım politikalar, kırsal altyapı gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Hayvancılık konusu ise

neredeysi bütün kalkınma planlarında yer almıştır. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planından sonra gerek kırsal kalkınma konusuna gerek hayvancılık konusuna yer verilmiş hatta bu konularla ilgili özel ihtisas komisyonları tarafından raporlar hazırlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

1963 yılında yayımlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1963–1967) Kırsal Kalkınma konusu Toplum Kalkınması (Köy Kalkınması) başlığı altında ele alınmıştır. Yavuz (1968: 2) Toplum Kalkınması ihtiyacı, planlı dönemden önce yapılan kırsal çalışmaların başarısız olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Geray’a göre (1964: 2, 1981: 14-15) ise bunu başarıya dönüştürmenin ön koşulu; toplum kalkınması çalışmalarının yöneldiği yersel topluluklar ile ilgili gerektiği kadar bilgi sahibi olunmaması ve tanınmamasıdır. Aynı zamanda değişim süreci ve yöntem ilkelerine bağlı olarak toplumsal kalkınmanın mümkün olacağı belirtilmektedir.

İlk olarak 1948 yılında Afrika İdaresi Cambridge Konferansında kullanılan (Çağlar, 1972: 5), aynı zamanda sına ve yanılma diyebileceğimiz pragmatik bir yol izleyen (Yavuz, 1968: 1-2); Toplum Kalkınması; kooperatifleşme, yönetim birimleri ile toplulukların işbirliği içinde olması, halkın gönüllü teşkilatlanması ve hizmetlere katılması, gereksiz yere kaynakların ve insan gücünün kullanımını engellemesi, köylere götürülen hizmetlerin daha kapsamlı hale getirilmesi ilkelerine dayanmaktadır. Toplum Kalkınmasında kırsal işsizliğin tarım dışı sektörlerde değerlendirilmesi planlanmıştır. Bu ve bu gibi sorunların çözümünde halkın gönüllü olarak katılması üzerinde önemle durulmuştur ve plan sonunda halk katkısının % 30 olması öngörülmüştür. Halk katılımlarının etkin ve verimli olmasını sağlamak amacıyla hem halka, hem yönetim birimlerine konuyla ilgili eğitimler verilmiştir. Bu dönemde toplum kalkınması programları bütün illeri kapsamsına rağmen her ilin bütününe kapsamamaktadır fakat 1967–1977döneminde toplum kalkınması programı bütün köyleri kapsayacak şekilde uygulanması planlanmıştır (DPT, 1963: 101 - 105).

Ekonomik ve zirai kalkınmanın bütünü olan ve temelinde insanın kalkınmasını hedef alan (Türkdoğan, 1977: 92) Toplum Kalkınmasının başarıya

ulaşabilmesi için üç prensibin benimsenmesi gerekmektedir (Yavuz, 1969: 11). Bunlar; işbirliğinin önemine inanmak, karşılıklı yardım esasını benimsemek ve gönüllülüğe dayanan örgütleşmeyi gerçekleştirmektir.

Bu kalkınma planında tarım; tarımsal yapı, tarım politikaları ve bu politikaların ülke ekonomisine katkıları, gelir seviyelerindeki farkı en aza indirmek amacıyla tarım reformunun planlanması gibi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Tarım faktöründen ayrı olarak ele alınan hayvancılık sisteminde ise köklü bir değişikliğin başlayacağı varsayımına dayanarak toplam hayvan ürünleri üretiminin plânın başlangıcına göre % 31 daha fazla olması beklenmiştir. Hayvansal ürünlerin üretimi ile ilgili tahminlerde güçlükler çekilmiş, hayvanların mezbahalardaki kesimleri yerin üreme ve ölüm oranları esas alınmıştır ve aynı zamanda besin ürünleri tahsislerinin hesapları yapılmıştır. Hayvancılıktan beklentiler çoğunlukla hayvansal ürünlerle ilgili olup kişi başı et tüketiminin 14,7 kg'dan 17,7 kg'a yükselmesi ve süt üretiminin de beşte bir oranda artması beklenmiştir. 1962 yılında mevcut mera alanlarının büyükbaş hayvan birimi olarak otlatma kapasitesi 15 milyon baş olarak hesaplanmış ve bu birimin artırılması için mera ıslahıyla ilgili çalışmaların yapılacağı öngörülmüştür. Tarım ve hayvancılık alanında en büyük artışın ise balıkçılıkta meydana geldiği söylenebilir. 1963'ten 1967 yılına kadar üç katına yakın bir artış başka bir tarımsal veya hayvansal faaliyetinde görülmemiştir. Köylülerin, kalkınmanın imkânlarından faydalanmaları kalkınma çabalarına gönüllü olarak katılmaları ile gerçekleşeceği düşünülmektedir. Bu çabadan köylünün alacağı pay ise bugüne kadar devam eden dengesizlikleri gidererek sosyal adalet çerçevesinde olması planlanmaktadır (DPT, 1963: 158).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

1968–1972 yıllarını kapsayan İkinci BYKP'de Kırsal Kalkınma konusu Köy ve Köylü Sorunu ile Küçük Toplum Birimlerinde Teşebbüs Gücünün Geliştirilmesi Programları başlıkları altında ele alınmıştır. Köy ve Köylü Sorunlarını çözme yaklaşımı, amaç ve ilke bakımından Toplum Kalkınmasında izlenen yöntemden çok farklı olmamıştır. Kırsal kalkınma ile ilgili çalışmaların temelinde kır ve kent arasındaki sosyoekonomik farkları azaltmak ve bunu dengeli hale getirmektir. Köy ve Köylü sorunlarının çözümü de bu dengesizliği gidermektir. Lange'nin

(1961/1963: 25) deyişiiyle fiziki ve nakdi (mali) denge olmak üzere iki tür denge vardır. Bunlardan fiziki denge yatırım ve üretim ilişkileri arasındaki dengeyi sağlamaktır. Nakdi denge ise kırsal nüfusun geliri ile tüketime sunulacak ürünleri arasındaki dengeyi sağlamaktır. Kırsal nüfusun sosyal ve ekonomik dengeleri sağlandığı zaman kalkınmanın gerçekleşmesi daha hızlı olacaktır.

Köylü nüfusun tarımsal verimini arttırmak için uygun şartların sağlanması, köy çocuklarının eğitim ve sağlık hizmetlerinden maksimum derecede faydalanmalarını sağlamak gibi genel amaçlar çerçevesinde bir yol izlenmiştir. Birinci BYKP’da uygulanan Toplum Kalkınması ile neredeyse aynı olan Köy ve Köylü Sorunlarının Çözümü başlıklı kırsal kalkınma çalışmalarında veya planın bütününde Toplum Kalkınması kavramı hiç kullanılmamıştır (DPT, 1968: 235-237).

Hayvancılıkla ilgili planlanan çalışmaların başında, hayvancılığın ekolojik şartlara göre düzenlenmesi gelmektedir. Dolayısıyla, özellikle Doğu illerinde meraya dayanan hayvancılığının, tarla ziraatının ve Pazar durumunun elverişli olduğu yerlerde ise yem üretimi ile bağlantılı olan yoğun hayvancılığın geliştirilmesidir. Hayvansal verimin ve bu verimden faydalanma imkânlarının arttırılması, hayvansal ürün ihtiyacının yurt içinden karşılanması, besin dengesinde hayvansal ürünlere daha fazla yer verilmesi hayvancılıkla ilgili yapılanların temel öğelerini oluşturmaktadır. Birinci BYKP’da hayvancılıkla ilgili yapılan çalışmaların çoğu başarısız olmuştur. Planlar ile ilgili eleştiriler kısmında yer verilecek olan bu başarısızlıkların giderilmesi için İkinci BYKP’da farklı bir program yapılmamıştır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Toplum (Köy) Kalkınması ve Köy / Köylü Sorunları olarak ele alınan Kırsal Kalkınma bu planda hiçbir şekilde yer almamıştır. Kırsal Yerleşme başlığı altında kısmen ele alınan konu, üretimin dışında kalan eğitim, sağlık, altyapı gibi sorunların dile getirilmesinden ibarettir. Planlamada; Türkiye’nin eriştiği ekonomik seviyenin tarımsal kaynaklı olduğu, tarım sektörünün üretim sektörleri içerisinde en önemli paya sahip olduğu özellikle belirtilmiştir. Fakat ülke ekonomisinde önem arz eden tarımın kaynağı olan kırsal kalkınma söz konusu edilmemiştir. Tarım Sektörü ise; genel ve toprak – su

kaynakları, bitkisel üretim, hayvancılık, su ürünleri ve Ormancılık alt dallarıyla incelenmiştir (DPT, 1973: 7, 238). Merkezi nitelikli köy kavramının kullanıldığı bu planda kalkınmada öncelikli yöreler çalışması yapılmıştır. Merkezi nitelikli köy projesinde toprak reformunun yapılmasıyla kırsal nüfusun gelir durumu düzeltilmesi ve kırsal nüfusun yaşam standartlarını yükseltmesi amaçlanmıştır.

Bu planın hayvancılık sektörüyle ilgili çalışmaları ise temelde hayvancılığın tarımsal üretim içerisindeki payını arttırmaya yöneliktir. Hayvansal ürünlerin talebi ile ilgili sıkıntılar yaşanmasının yanında hayvansal varlığın fazla olduğunun bilinmesi gelecekte hayvancılığın geliştirilmesine ağırlık verileceği planlanmaktadır. Meraların daha verimli hale getirilmesinin yanında yeni mera alanlarının açılmasının engellenmesi ve mera kullanım şekli ile kanunların henüz çıkartılmadığı fakat planlandığı belirtilmektedir. Besi hayvancılığı projelerinin artırılması, düşük verimli yerli hayvanların ıslah edilerek yüksek verimli türlere dönüştürülmesi, teknik hayvancılık işletmelerinin kurulması gibi planlamalar yapılmış ve önlemler alınmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen hayvancılık sorunu sürmeye devam etmiştir (DPT, 1973: 242).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Toplumun farklı kesimleri arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğini gidermek, tarımdan sanayiye geçişi köylünün katkısıyla sağlamak, köylünün üretim gücünü ve gelirini arttırmak, yaşam standartlarını yükseltmek amaçlarıyla Köylüye Yönelik Politikalar başlığı altında, tarımsal gelişmeyle köylünün kalkınması bir tutulmuştur. Bu kalkınmanın sağlanması için; etkili bir tarım–toprak reformu, kooperatifleşme, köylüye devlet desteği, köykentler vasıtasıyla yeni bir üretim düzeninin sağlanması şeklinde araçların kullanılması amaçlanmıştır (DPT, 1979: 288). Kalkınma planının sosyoekonomik kararlarının, mekâna uygulama aracı olarak önerilen Köykentler, kent ile köy arasında yeni bir araç olarak planlanmıştır (Çelik, 2005: 62). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri başta olmak üzere geri kalmış bölgelerin gelişmesini sağlamak amacıyla Kalkınmada Öncelikli Yöreler çalışması uygulanmıştır. Bu çalışmayla daha kapsamlı ve büyük projelerin uygulamaya sokulması planlanmaktadır (DPT, 1979: 293).

Doğu Anadolu Bölgesinde hayvancılığı geliştirebilmek için bölge hayvancılığının tüm yönlerini kapsayan ve hayvancılığı ilgili sanayilerle birlikte düşünen geniş kapsamlı proje çalışmasının planın ilk yılı içinde tamamlanması planlanmaktadır. Hayvan soylarının iyileştirilip verimin arttırılması, hayvan sayılarının arttırılması yerine verimli soyların çoğaltılması, birim hayvandan elde edilen et ve süt veriminin arttırılması, yem üretiminin büyük ölçüde yetersiz olması nedeniyle kaba yem üretimini arttırmak, canlı hayvan kaçakçılığının önüne geçmek planın en önemli hayvancılık ilkelerini oluşturmaktadır (DPT, 1979: 299-375).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Köylere götürülen hizmetler başlığı altında başlıca altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi yoluyla şehir ile köy arasındaki hayat standartları farklarını gidermek planlanmaktadır. Kalkınmada öncelikli yörelerdeki mevcut potansiyelin değerlendirilmesi ve büyük ölçekli yatırımların yanında küçük ölçekli sanayi projelerine teşvik edici uygulamaların yapılması öngörülmüştür. Kırsal alandaki yerleşmelere temel altyapı ve iktisadi hizmetlerin yaygınlaştırılması sağlanmış ve bunun için de merkez köylerin araç olarak kullanılması planlanmıştır. Tarımsal alanların miras yoluyla parçalanıp bölünmesi hedeflenmiş fakat bu konuda başarı sağlanamamıştır. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde gelişmişlik farkını en aza indirmek için bölgesel kalkınma ajanslarının uygulanması planlanmıştır (DPT, 1985: 157-163).

Hayvancılıktaki temel hedef; verimi yüksek olan ırkların çoğaltılması, hayvansal ürünlerin miktar ve kalitesinin arttırılmasıdır. Aynı zamanda düşük verimli yerli ırk hayvanlarının et ve süt verimini arttıracak çalışmalar da planlanmaktadır. Hayvancılığın önündeki en önemli engel yem kalitesi olduğu için bu konuda düzenlemeler planlanmış, çayır ve mera arazilerinin işletilme esasları düzenlenmesi planlanmıştır. Aynı zamanda hayvan hastalıklarıyla

mücadele ve hayvancılıkla ilgili ihracat artışının planlanması, planda önemli bir yer tutmaktadır (DPT, 1985: 194).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Bu planda kırsal kalkınma ile ilgili temel ilke; kırsal kesimde çağdaş ihtiyaçlara uygun hizmet ve bilgi akımını kolaylaştırmak olmuştur. Kırsal Alan Planlaması yaklaşımı ile tarımsal sanayi faaliyetlerinin veya yatırımlarının merkez köylere yönlendirilmesi, tarımsal yapı bozukluklarının giderilmesi, kırsal alanda istihdamın artırılması, eğitim ve kültür düzeyinin artırılması hedeflenmiştir. Yüksek verimli kültür ırkı yerli hayvanlardan elde edilen melez hayvan sayısının arttırmak ve bu yolla daha fazla kaliteli hayvansal ürün elde etmek, suni ve tabii tohumlama çalışmalarını geliştirmek önceki planda olduğu gibi bu planda da hedeflenmiştir. Çayır ve mera kullanımı esaslarını düzenlemek, damızlık hayvan teşkilatlarını özendirmek ve hayvan hastalıklarıyla mücadele, planın hayvancılıkla ilgili temel ilke ve politikalarını oluşturmaktadır (DPT: 1990: 321 - 348).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Bu planda tarım sektörünün Gayri Safi Yurt İçi Hasıladaki (GSYH) payının % 17,5'ten % 15'e düştüğü, buna bağlı olarak tarım sektörünün ekonomideki payının azaldığı fakat tarımın sivil istihdamdaki payının % 45 ile ağırlığını sürdürdüğü belirtilmektedir. Bu da nüfusun önemli bir kısmının gelir kaynağının tarım olduğunu göstermektedir. Arazilerin tarım dışı kullanımının artışı, arazi kullanım planlarının olmaması, şehirleşme, küçük işletmelerin artması ve erozyon gibi nedenler tarım alanlarının azalmasına neden olmuştur. Hayvancılık, yapılan çoğu olumlu çalışmalara rağmen istenilen seviyeye ulaşamamış, hayvansal ürünlerin tarımsal ürünler içindeki payı % 25,2 ile sınırlı kalmıştır. Gelişmiş ülkelerin çoğundan daha hayvan sayısı olmasına rağmen verimin düşük olması hayvan ırkının verimsizliğini göstermektedir. Sığır mevcudunun % 65-70'i koyun mevcudunun ise % 90-95'i yerli ırktan oluşmaktadır. Hayvan ırklarının büyük çoğunlukla yerli ırklardan oluşmasına bağlı olarak verimin düşük olması, hayvan barınaklarının ilkel olması, hayvan besleme ve bakım şartlarının kötü olması, üreticilerin pazarlama imkânlarının kısıtlı olması, sermaye birikiminin ve hayvan sağlığı hizmetlerinin istenilen seviyeye

ulaşmaması hayvancılığın gelişmesi önündeki en büyük engeller olarak görülmektedir. Gelişmişlik düzeyinin hayvansal protein içeren maddelerin tüketim miktarı ile yakından ilgili olduğu fikrinden yola çıkarak hayvancılık sektörünün tarım içindeki payının artırılması temel hedefler arasında olmuştur. Geçim tipi hayvancılığının yanında ticari hayvancılığı geliştirmek ve besicilik projelerinin artırılması planlanmıştır. Bütün bu hedeflerin ve planların uygulamaya ve hayata geçirilmesi için Başbakanlığa bağlı Hayvancılık Müsteşarlığının kurulması planlanmıştır (DPT, 1996: 57-157).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Bölgesel gelişme konularında önemli adımlar atılmış olmasına ve planlı dönemin 40.yılına yaklaşmış olmasına rağmen bölgeler arası gelişmişlik farkları sorun teşkil etmeye devam etmektedir. Bu çerçevede kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilmesi çalışmaları istenilen başarıyı elde edememiştir. Sekizinci BYKP’de, gelişmişlik farkını ve bölgesel sorunları ve bu doğrultudaki hedef, ilke ve politikaları ilk defa Kırsal Kalkınma kavramını kullanarak ifade edilmiştir. Yeni entegre kırsal kalkınma planlarının uygulanmaya başladığı bu plan döneminde bölgeler arası dengesizliklerin asgari düzeye indirilmesi hedeflenmiştir. Bu planın kırsal alan ile ilgili ilke ve politikaları ise; kırsal alanda istihdamın artırılması için kırsal potansiyellerin kullanılması, kırsal nüfusun gelirini arttırıcı faaliyetlerin geliştirilmesi, yaşam ve refah kalitesinin iyileştirilmesi, etkili örgütlenme ve katılımcılığın desteklenmesi, terör nedeniyle köylerinden olanların köye dönüş için uygun ortamın sağlanması şeklindedir (DPT, 2001: 68-71).

Yedinci planda da bahsedildiği gibi bu planda da hayvan potansiyelinin büyük çoğunluğunun yerli ırklardan oluşmasına bağlı olarak verim düşüklüğünden söz edilmektedir. Gelişmiş ülkelerde ortalama sığır karkas ağırlığı 250 kg civarında iken, Türkiye’de 160–170 kg civarında olduğu belirtilmektedir. Bu plan çerçevesinde; hayvan ıslahı, kaliteli yem bitkilerinin üretiminin arttırılması, hayvan hastalıklarıyla mücadelenin arttırılması, iç talebin karşılanmasından sonra ihracata yönelik üretimlerin yapılması ve hayvansal ürünlere dayalı sanayi faaliyetlerin arttırılması planın hayvancılıkla ilgili hedeflerini ve politikalarını göstermektedir (DPT, 2001: 137-138).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)

Uluslararası yükümlülükler, AB'ye üyelik süreci ve tarımsal yapıda hızlanan dönüşümün kırsal kesimde uyum sorunları ortaya çıkartmıştır. Bu sorunları çözmek ve kırsal kalkınma projelerinin ve faaliyetlerinin çerçevesini oluşturmak üzere 2006 yılında Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi hazırlanmış yürürlüğe konulmuştur. Avrupa Birliğinin bölgesel politikalarına uyum sağlama çalışmalarının arttırıldığı bu planda, daha önceki planlarda da yer verilen fakat sorun olarak varlığını sürdüren tarımsal verimsizliğin giderilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bunlar; arazi toplulaştırma çalışmalarının hızlandırılması, üretici örgütlenmelerinin güçlendirilmesi, eğitim veya yayım faaliyetlerinin etkinleştirilmesi şeklindedir. Aynı zamanda 2005–2006 yıllarında köy altyapılarının iyileştirilmesi amacıyla devlet tarafından il özel idareleri ile mahalli birliklere kaynaklar tahsis edilmiştir. Bu kaynaklarla, Köylerin Altyapısını Destekleme projesi (KÖYDES) uygulamaya konulmuştur. Sekizinci planda başlayan köye geri dönüş alt yapısı hazırlama çalışmaları bu planda da devam etmekte ve önemini korumaktadır (DPT, 2007: 49).

Dokuzuncu BYKP'da Hayvancılık Sektörü Raporuna göre; hayvancılık başta olmak üzere genel olarak da tarım sektörü sanayiye feda edilmiş ve bitme noktasına getirilmiştir. Rapora göre; hayvansal proteinin üretim miktarı ölçüt olarak alındığında Türkiye'de hayvansal kökenli gıda maddeleri açısından üretim seviyesinin tatmin edici olmadığı ve hatta yetersiz beslenmeyi düşündürecek boyutlarda olduğu söylenebilir. Kişi başına düşen hayvansal protein miktarının düşük seviyelerde olması sorun teşkil etmektedir. Türkiye hayvancılığının en büyük sorunu ise sayısal olarak gittikçe azalıyor olmasıdır. Sürekli olarak azalan büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığının içinde en çok azalan tür, keçi ve manda olarak görülmektedir (DPT, 2007: 1-11). Bunun yanında hayvansal verimin gittikçe azalması, yem bitkilerinin yetersiz olmaya devam etmesi, suni tohumlama sayısının uluslararası ortalamaların altında olması hayvancılık sorunlarının sürekli ve çok yönlü olduğunu göstermektedir (DPT, 2007: 31). Çoğu planda olduğu gibi bu planda da hayvan başına verimin arttırılması temel amaçtı fakat bu alanda sınırlı düzeyde bir ilerleme söz konusu olmuştur.

2007 yılında yayımlanan Hayvancılık Özel İhtisas Komisyon Raporu çoğunlukla Türkiye hayvancılığının mevcut durumu üzerinde durmaktadır. Raporunda; uygulanan hayvancılık yöntemlerinde eksikliklerin olduğu, hayvancılığın kırsal kalkınmanın aracı sayılabileceği ve planlamaların önem arz ettiği belirtilmektedir. Rapor, Türkiye hayvancılığının mevcut durumunu altı madde ile açıklamaktadır (DPT, 2007: 11).

1. Üretim düşüklüğünün üretim koşullarının eksikliğinden değil, potansiyelin kullanılmamasından kaynaklandığı,
2. Bazı sektörlerde (tavuk ve hindi) özellikle damızlık bakımından tamamen dışa bağımlı olmanın tedbir alınmazsa bir takım sorunları beraberinde taşıyacağı,
3. Türkiye’de koyun ve keçi yetiştiriciliğinin hayvansal üretim yanında kırsal kalkınmanın da bir aracı olarak ele alınmasının uygun olacağı,
4. Sığır yetiştiriciliğinde bazı yapısal sorunlar çözülmez ve kayıt alt yapısı geliştirilmezse AB ile görüşmelerde yeterince güçlü olunamayacağı,
5. Türkiye sığırcılığında bölgesel planlamaya başvurulması gerektiği,
6. İpekte ithalatçı olmaya kayan anlayışın değiştirilmesinin ülkeye yarar sağlayacağı vurgulanmıştır.

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)

Dokuzuncu BYKP döneminde kırsal kalkınma politikaları genelde altyapının geliştirilmesi ve tarım dışı ekonomik faaliyetleri tarımla eşgüdüm içerisinde çeşitlendirilmesini kapsamaktaydı. Kırsal kalkınma uygulamalarının büyük çoğunluğunun yerel birimlere devredildiği bu plan döneminde ilk defa UKKS ve Kırsal Kalkınma Planı belgeleri yürürlüğe konulmuştur. Bu birimlerin başında; Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA), İl Özel İdareleri ve Köylere Hizmet Götürme Birlikleri gelmektedir. 2005 yılında pilot düzeyde başlayan KÖYDES bu planda da özellikle yol ve su başta olmak üzere altyapı ünitelerinin geliştirilmesine önem verilmiştir. Kırsal nüfustaki azalma ve yaşlanma eğilimi devam ederek kırsal nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı % 32,5’ten % 27,7’ye düşmüştür. Ancak buna rağmen kırsal

kesimde işgücüne katılma oranı, ağırlıklı olarak tarım sektörü olmak üzere, % 50,8'den % 53,6'ya yükselmiştir. Kırsal alanlar ile ilgili planın temel hedefi; kırsal refah düzeyinin ülke ortalamasıyla aynı düzeye ulaştırmaktır. Bu çerçevede; kırsal toplumun yaşam koşullarının bulunduğu yörede iyileştirilmesi, kırsal ekonomik faaliyetlerin güçlendirilmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi, sosyal yapının ve fiziki altyapının iyileştirilmesi, yoksulluğun en az seviyeye indirilmesi, yerel düzeyde kamunun hizmet sunum kapasitesinin güçlendirilmesi, kırsal alanlarda iletişim ağlarının geliştirilmesi ve doğal kaynaklarının korunması temel politika ve amaçları kapsamındadır (DPT, 2014: 134-135).

Tarım ve Gıda başlığı altında kısmen ele alınan hayvancılık konusu ise kırsal kalkınma çalışmalarında yer aldığını ve çok sayıda düzenlemenin yapıldığı belirtilmektedir. Bu plan döneminde hayvancılık desteklemeleri hem miktar hem de çeşit olarak arttırılmış, bölgesel projelerde yer alımı ve bu desteklemelerle et ve süt veriminde artışların olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda et üretiminde arz ve talep dengesizliği et fiyatlarında dalgalanmalara neden olmuş ve 2010 yılında başlatılan et ithalatı devam etmiştir. Bu bağlamda etçi tip sığır ve koyun yetiştiriciliğinin geliştirilmesi ve buna dair bölgesel planlamaların devam edeceği belirtilmiştir (DPT, 2014: 98-101).

Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Kırsal Kalkınma ve Hayvancılık Kapsamına Eleştirel Bir Bakış

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar kırsal alanların gelişimi, kırsal ile kent arasındaki gelir farkını azaltmak, kırsal nüfusun bulunduğu yerde yaşam standartlarını iyileştirmek ve kırsal refah seviyesini arttırmak için planlamalar, programlar yapılmış ve uygulanmıştır. Günümüze kadar uygulanan on adet kalkınma planı bulunmasına rağmen kalkınma ile ilgili sorunlar şekil değiştirerek devam etmektedir. Planların temel ilkesi kalkınma hedefli olmasıdır ve kırsal kalkınma bu hedeflerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Fakat buna rağmen kırsal kalkınma kavramının dahi kullanılmaması sorunun ne olduğunun tespit edilmeden çözüm arayışları içerisine girildiğini göstermektedir. 2001–2005 yıllarını kapsayan Sekizinci BYKP dönemine kadar 'Kırsal Kalkınma' kavramı kullanılmamıştır. Bu plan dönemine kadar Kırsal Kalkınma; Toplum Kalkınması, Köy ve Köylü Sorunu ve

Kırsal Altyapı gibi dolaylı kavramlar kullanılarak ifade edilmiştir. Planların, kır alanları ile ilgili temel hedefi, kır ile kent arasındaki farkları gidermektir. Fakat giderilmeye çalışılan fark çoğu zaman sosyal yapı ve alt yapı hizmetleri olup daha önemlisi olan ekonomik yapı ya da gelir durumu ikinci plana atılmıştır. Bu farkların giderilmesi için; örnek köy yaklaşımı, toplumsal kalkınma yaklaşımı, çok yönlü kırsal alan planlaması yaklaşımı, merkez köy yaklaşımı, köykent yaklaşımı, Tarım kent yaklaşımı ve entegre kırsal kalkınma projeleri gibi çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu programların birçoğu ya hiç uygulanamamış ya da pilot konumdan öteye gidememiştir.

Örnek köylerin ortaya çıktığı 1963 – 1965 döneminde, seçilmiş olan bütün köylerde uygulama gerçekleştirilmiş fakat bütün hizmetin sadece bir köyde toplanması, köydeki sosyoekonomik yapıyı geliştirmenin yerine köyün genel görünümünü geliştirmesi ve yerel halkın projeye katılımını sağlamaması projenin başarısız olmasına ve eleştirilmesine neden olmuştur (Çelik, 2005: 65). Bu durum toplum kalkınması gibi diğer yaklaşımlar için de geçerlidir. Her hangi bir projenin yönetim biriminin değişmesi, devredilmesi çalışmaların aksamasına neden olmaktadır. Toplum Kalkınması da buna bir örnek teşkil etmektedir. Aslında kalkınma çalışmalarının çoğu bu gibi sorunlardan etkilenmiştir. Üst düzey yöneticilerin yanında yerel birim yöneticileri değiştiğinde de proje çalışmaları etkilenebiliyor. Toplum Kalkınması çalışmalarının Devlet Planlama Teşkilatından (DPT), Köy İşleri Bakanlığına (KİB) ve daha sonra da İçişleri Bakanlığına devredilmesi, çalışmalarla ilgili yasal değişikliklerin olmasına sebep olduğu söylenebilir.

Birinci kalkınma planında hayvancılık ile ilgili köklü ve kalıcı çözüm planlarından bahsedilmektedir. Meraların ıslah edilmesi, hayvancılık ile bitkisel tarım faaliyetlerinin bir bütün olarak ele alınıp üretimin karşılıklı olarak arttırılması hedeflenmiştir. Hayvancılık ve bitkisel tarımın bir çatı altında geliştirilmeye çalışılması özellikle yem üretimini arttırmaya yönelik olmuştur. Fakat bitkisel üretim ile hayvancılığın birlikte yürütülememesi planlamanın sadece teoride kalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla hayvancılığın gelişmesi için en önemli kriter haline gelen yem sorunu çözülememiştir. Bunun yanında bitkisel üretim planlandığı şekilde gerçekleşiyorken hayvansal üretim plan hedefine ulaşamamıştır. Bununun Türkiye

tarımı için şaşırtıcı değildir zira bitkisel üretime ayrılan enerji ve bütçe her zaman hayvansal üretimden fazla olmuştur. Aynı şekilde plan hedefine göre gerçekleşen eylemlerde hayvancılık daima ikinci planda kalmıştır. Örneğin 1962–1967 döneminde hayvancılık ürünleri üretiminde planlanan % 5,6 iken gerçekleşen % 2,6 olmuştur. Aslında ikinci BYKP’da da yem üretiminin hayvancılık üzerindeki önemi üzerinde durulmuş fakat plan ve hedef arasındaki fark kapanmaktan uzak kalmıştır. 1968–1972 yıllarını kapsayan ikinci BYKP’da lise seviyesinde hayvan sağlık okullarının veya bölge tarım okullarının açılması konuya olan ilgiyi göstermektedir. Fakat bu ilgi uygulamaya dönüşmemiş ve beklenen gelişimi sağlayamamıştır. Hayvancılığın beslenme içindeki payı düşünülerek hayvancılıkla ilgili kamu harcamalarının çoğunluğun hayvan sağlığına yatırılacağı planlanmıştır fakat buna rağmen ülkeye dışardan getirilen hayvanların getirdiği hastalıklarla başa çıkılamamıştır. Üçüncü plan döneminde de öncekilerde olduğu gibi hayvancılık planları ile hedefleri arasında açık farkların olduğu görülmektedir. Bu dönemde kişi başına düşen hayvansal protein tüketim miktarının ve hayvansal ürünlerin ihracat paylarının artırılması planlanmıştır. Fakat bu durumda da plan ile hedef örtüşmemiştir. Sektör içerisinde üretim paylarının bir önceki plana göre artırılması sektörün planlandığı gibi gelişme gösterdiği anlamına gelmeyebilir. Zira hayvancılık sektörünün payı 1972’de % 34 iken 1977 yılında yaklaşık % 38’e kadar arttırılmıştır. Bütçe artışına rağmen planlanan gelişmeler ile varılan sonuçlar arasında çok önemli farklar görülmektedir.

Söz konusu örnekler doğrultusunda beş yıllık kalkınma planlarının hepsinde tarımın alt sektörü olan hayvancılık ele alınmış ve hayvancılıkla ilgili ciddi yatırım ve eylem planlarından bahsedilmektedir. Fakat yukarıda da değinildiği gibi hayvancılık ile ilgili plan – hedef uyumsuzluğunun ısrarla devam etmesi günümüzde uygulanan hayvancılık politikalarına da yansımıştır. Öncelikle, kalkınmanın hayvancılık boyutu ele alındığında bölgesel ve yöresel analizlerin yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla hayvancılıkla ilgili yapılan genelleyici planlar veya düzenlemelerin pratiğe dönüşme ihtimali artabilir. Söz konusu planların neredeyse hepsi teorik planlamaların yanında hayvancılığın mevcut durum analizini ve bunun raporlanmasını içermektedir.

2. BÖLÜM: DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE HAYVANCILIK FAALİYETLERİ

İnsanoğlunun geçmişte var olan, günümüzde yaşanan ve gelecekte de yaşanması muhtemel olan temel sorunlarının başında yeterli ve dengeli beslenme gelmektedir. Bu beslenmede dengeyi sağlayacak en önemli besin maddelerini ise, başka bir ürün ile değiştirilemeyecek olan hayvansal kökenli ürünler (et, süt, yumurta, bal vb.) oluşturmaktadır (TİGEM, 2010: 3). Bu besinlerin protein içeriği veya protein tüketimi ile kalkınma arasında ilişki bulunmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde kullanılan kriterlerden biri de kişi başına tüketilen hayvansal besin miktarıdır. Hayvancılık, dengeli beslenmeyi sağlamanın yanında; ulusal geliri, arttırmak, istihdam oluşturmak birçok sanayi dalına hammadde sağlamak, ihracat yolu ile döviz girdisi sağlamak ve kalkınmayı sağlamak gibi amaçları güden önemli bir ekonomik faaliyettir (TİGEM, 2013: 6).

2.1.Dünyada Hayvancılık Sektörünün Mevcut Durumu

Hayvancılığın dünyadaki genel durumuna bakıldığı zaman çok ilginç durumların olduğu görülmektedir. Dünya hayvan varlığı 2017 itibari ile 3,6 Milyar (büyükbaş ve küçükbaş) civarında olup genel olarak artış eğiliminde olmasına rağmen bir önceki yıla göre 145 milyon civarında hayvanın azaldığı görülmektedir. Hayvan varlığının bu şekilde sürekli artış eğiliminde olması ulusal ekonominin önemli bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Dünyada nüfus düzenli ve dengeli dağılışa sahip olmadığı gibi hayvan varlığı da düzenli bir yapıya sahip değildir. 2017 yılında dünya hayvan varlığının yarısı (% 49,2) Asya kıtasında bulunmaktaydı. Asya kıtasında, özellikle büyükbaş hayvan sayısının 666 milyon olmasında Hindu inancından dolayı Hindistan'ın etkisi fazladır.

Asya kıtasının büyükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 45'ine, dünya büyükbaş hayvan varlığının da yaklaşık % 18'ine denk gelen Hindistan büyükbaş hayvan varlığı kıtanın hayvan dağılış dengesini etkilemektedir. Asya kıtasından sonra dünya toplam hayvan varlığının yaklaşık % 21'i Afrika, % 18'i Amerika, %

7,8'i Avrupa ve % 4'ü ise Okyanusya kıtasında bulunmaktadır. Türkiye'nin buradaki payı ise % 1,72 şeklindedir (Çizelge 5).

Çizelge 5. Dünyadaki Hayvan Varlığının Kıtalara Dağılımı (2017)

Kıtalar	Büyükbaş Hayvan Varlığı		Küçükbaş Hayvan Varlığı		Toplam Hayvan Varlığı	
	Sayı	Oran (%)*	Sayı	Oran (%)*	Sayı	Oran (%)*
Asya	666.002.010	39.35	1.059.313.414	58.39	1.725.315.424	49.20
Afrika	349.851.018	20.67	381.229.566	21.01	731.080.584	20.85
Amerika	517.890.081	30.60	118.371.462	6.53	636.261.543	18.14
Avrupa	121.826.652	7.20	151.458.810	8.35	273.285.462	7.79
Okyanusya	37.085.226	2.19	103.725.895	5.72	140.811.121	4.02
Türkiye	16.105.025	0.95	44.312.308	2.44	60.417.333	1.72
Dünya	1.692.654.987		1.814.099.147		3.506.754.134	

Kaynak: FAOSTAT: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA> Erişim Tarihi: Erişim Tarihi 21.12.2018

Dünya büyükbaş hayvan varlığında 666 milyon baş ve % 39,3'lük oran ile Asya ilk sırada yer almaktadır. Asya'yı % 30,6'lık bir oran ile Amerika Kıtası, % 20,6 ile Afrika Kıtası, % 7,2 ile Avrupa Kıtası ve sadece % 2,2'lik bir oran ile Okyanusya takip etmektedir (Çizelge 5). Türkiye'nin büyükbaş hayvancılık içindeki payı ise 16 milyonu aşan hayvan sayısı ile yaklaşık % 1 civarındadır. 1960'tan sonra dünya genelinde büyükbaş hayvan varlığı bazı yıllarda dalgalanma gösterse de genel olarak sürekli bir artış eğilimindedir. 1961 yılında 942 milyon olan büyükbaş hayvan sayısı 2017 yılında yaklaşık olarak 1,7 milyara ulaşmıştır (Çizelge 6).

Büyükbaş hayvan varlığındaki en önemli değişimler 1970 ile 1975 yılları ve 1995–2000 yılları arasında meydana gelmiştir. Genel olarak birbirine yakın oran ve sayılarla artış eğiliminde olan hayvan sayısında 1970 ile 1975 yılları arasında 100 milyonun üstünde bir artış görülmüştür. Bunun yanında 1995 ile 2000 yılları arasında ise 14 milyonluk bir düşüş yaşanmaktadır (Çizelge 6).

Çizelge 6. Dünya Hayvan Varlığının Yıllara Göre Durumu (1961–2017)

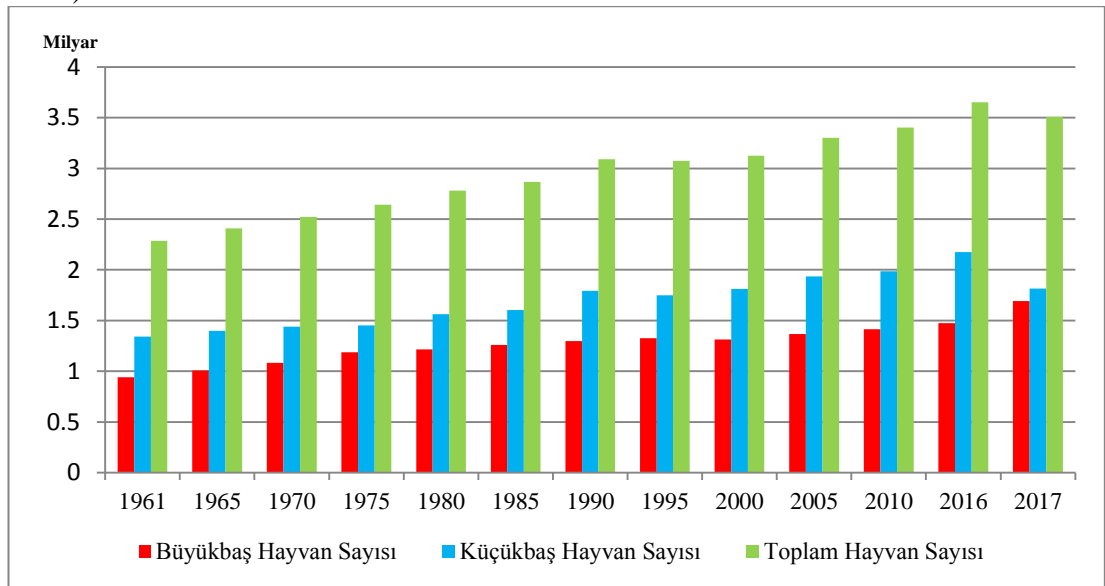
Yıl	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Toplam Hayvan Sayısı
1961	942.175.069	1.342.995.529	2.285.170.598
1965	1.008.908.424	1.398.303.022	2.407.211.446
1970	1.081.641.464	1.440.966.260	2.522.607.724
1975	1.187.927.592	1.453.373.553	2.641.301.145
1980	1.217.018.356	1.562.997.291	2.780.015.647
1985	1.260.012.902	1.604.860.413	2.864.873.315
1990	1.296.635.892	1.794.586.658	3.091.222.550
1995	1.326.105.634	1.749.653.214	3.075.758.848
2000	1.314.387.908	1.811.958.524	3.126.346.432
2005	1.366.963.881	1.934.462.566	3.301.426.447
2010	1.415.683.054	1.985.566.189	3.401.249.243
2016	1.474.887.717	2.176.164.158	3.651.051.875
2017	1.692.654.987	1.814.099.147	3.506.754.134

Kaynak: FAOSTAT: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA> Erişim Tarihi 20.03.2018

Küçükbaş hayvan (koyun) çoğunlukla orta iklim kuşağında yer alan geniş step sahalarında ve nüfusun nispeten seyrek olduğu yerlerde yaşamaktadır (Tanoğlu, 1968: 23). Dolayısıyla küçükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 58,3'ünün Asya kıtasında bulunması iklim ile ilişkilendirilebilir. Asya kıtasını % 21 ile Afrika Kıtası takip etmektedir. Bunun dışında kalan diğer kıtalar toplamda yaklaşık % 20'lik bir paya sahiptir. Avrupa kıtasının küçükbaş hayvan varlığı içindeki payı büyükbaş hayvan payından fazla olup yaklaşık % 8,4 civarındadır. Büyükbaş hayvancılıkta ikinci sırada olan Amerika'da ise bu oran sadece % 6,5 olup son sırada da % 5,7'lik oran ile Okyanusya gelmektedir. Türkiye'nin dünya küçükbaş hayvan varlığı içindeki payı ise % 2,4 civarında olup 44 milyon küçükbaş hayvan ile dünyada sekizinci sıradadır. (Çizelge 5).

Dünya genelinde küçükbaş hayvancılığa bakıldığı zaman ise benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. Çoğunluğu Çin, Hindistan ve Avustralya²⁰ gibi ülkelerde bulunduğu küçükbaş hayvan varlığı, 1961–2017 yılları arasında bazı yıllarda (1990-1995) azalma eğilimi göstermiş olsa da, genel olarak artmıştır. 1961 yılında 1,3 milyar olan dünya küçükbaş hayvan varlığı, 2016 yılında 2,1 milyara ulaşmış fakat 2017 itibari ile 1,8 milyara düşmüştür (Çizelge 6 ve Şekil 1).

Şekil 1. Dünya Küçük ve Büyükbaş Hayvan Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1961–2017)

Kaynak: FAOSTAT: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA>. Erişim Tarihi 20.03.2018

²⁰ FAOSTAT: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA>. Erişim Tarihi 20.03.2018

Daha önce de bahsedildiği gibi gelişmişliğin ölçütlerinden biri de kişi başına tüketilen hayvansal protein miktarıdır. Dünya genelinde hayvan sayısı ile hayvansal protein tüketimi ve nüfus dağılışı arasında bir çelişki bulunmaktadır. Bu çelişki hayvan sayısının fazla olduğu yerlerde hayvansal protein tüketiminin az hayvan sayısının az olduğu yerlerde ise genellikle tüketimin çok olmasıdır. Türkoğlu (1983: 2446)'na göre; 70 kg ağırlığındaki bir insanın protein ihtiyacı 70 gr/gün olup, bunun yarısı hayvan kökenli olmalıdır. FAO'ya göre kişi başına ortalama protein tüketimi 77 gram/gün şeklindedir. Bunun 30 gramı (% 40'ı) hayvansal proteinlerden karşılanmaktadır. Bu oran gelişmiş ülkelerde % 65 civarında iken gelişmekte olan ülkelerde % 20 civarındadır.

Üretim miktarının tüketim miktarından genellikle fazla olduğu, bu farkın kapanmadığı Afrika kıtasında hayvan varlığı bakımından ilk sıralarda yer almasına rağmen tüketilen protein miktarı en az seviyededir. TİGEM'e göre (2010: 4); ABD'de bir kişinin bir günde tükettiği protein miktarı 73 gram, Avrupa Birliği ülkelerinde 62 gram ve dünya ortalaması 30 gram iken Afrika ülkelerinde sadece 13 gramdır. Avrupa kıtası, hayvan varlığı bakımından son sıralarda yer almasına rağmen tüketilen protein miktarı bakımından ilk sıralarda yer almaktadır ve Afrika ise tam tersi durumdadır. Türkiye'de ise bu 27 gram civarında olup gelişmiş ülkelerin ve dünya ortalamasının altında yer almaktadır. Türkiye'de kişi başına tüketilen toplam protein miktarı 105 gram olup hayvansal proteinin toplam içindeki oranı sadece % 26'dır. ABD'de bu oran % 64, AB ülkelerinde % 58, Afrika ülkelerinde % 21 ve dünya ortalaması % 39 şeklindedir.

2.2. Türkiye'de Hayvancılığın Tarihsel, Coğrafi ve Kültürel Temelleri

İnsanlar, Neolitik dönemle birlikte avcılık ve toplayıcılık kültürünü terk edip kendi besinlerini üretme yoluna gitmiştir. Bu dönemde insanlar hayvan yetiştirerek ve küçük çapta tarımsal faaliyetlerde bulunarak üretime başlamışlardır. Kültepe'den çivi yazılı kaynaklara göre Anadolu'da en çok yetiştirilen hayvanların koyun, keçi, sığır ve domuz olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Anadolu'da elde edilen hayvan kalıntılarının analizlerinden hayvanların % 50'sinin koyun ve keçiden oluştuğu % 22'sinin ise sığır ve domuzdan oluştuğu tespit edilmiştir (Öz, 2014: 77). Aynı zamanda perdum (katır) yetiştiriciliği ve ticareti de özellikle Asurlu tüccarlar için

alım-satımı yapılan değerli bir mal olarak görülmekteydi. Hatta perdum; koyun ve sığır gibi küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardan daha değerli ve özel görülmekteydi (Öz, 2014: 94-95).

Akad kralı Sargon, Anadolu'ya yaptığı askeri seferden bahsederken bir günde 6000 koyun ve 1000 sığır kestirdiğinden bahsetmektedir. Anadolu'ya doğru ilerlerken ordusunun beslenmesi için kestiği bu hayvanların hepsini beraberinde getirmeyip Anadolu şehirlerinden hayvan alıp kestirmektedir (Öz, 2014: 80). Bu durum, özellikle koyun sayısının binlerle ifade edilmesinden Anadolu'da küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin yaygın olduğunu göstermektedir.

Anadolu'da bulunan hayvanlar, günümüzden 9–10 bin yıl kadar önce Paleolitik ve özellikle Neolitik dönemde yaşayan insanlar tarafından evcilleştirilmiştir. Bu hayvanların çoğu Anadolu'nun kendine özgü ortam şartlarını yansıtan yerel türlerden oluşmaktadır. İç Anadolu'nun güneyi ve Göller yöresi civarında kurulan Neolitik ve Paleolitik yerleşmelerin etrafında; at, eşek, sığır, koyun, keçi, domuz, geyik, köpek, aslan ve kaplanların yaşadığı ve bu hayvanlardan at, eşek, koyun, keçi, sığır gibi hayvanların ehlileştirildiği belirtilmektedir. Ehlileştirilen bu hayvanların et, süt ve derilerinin yanında güç anlamında kullanıldığı aynı zamanda tropik kökenli aslan ve kaplan gibi hayvanların bile avlandığı belirtilmektedir. Dolayısıyla; Anadolu'nun omurgalı hayvan bakımından önemli ve zengin bir potansiyele sahip olduğunu ve Anadolu'nun hayvan popülasyonunun günümüzdeki uzantısı olduğunu kanıtlamaktadır (Atalay, 1992: 212).

Türkiye'nin sosyoekonomik yapısı içerisinde önemli bir yer tutan hayvancılık faaliyetlerini ve politikalarını belirleyen temel koşullar genellikle Osmanlı döneminden kalmadır. Osmanlı Devletinde ekonomik yapının tüm bileşenleri 16.yüzyıla kadar olgunlaşma seviyesine gelerek özgün bir Osmanlı üretim tarzını meydana getirmişlerdir. (Pala, 1996: 41). Ekonominin temelde tarıma dayalı olduğu Osmanlı Devletinde, tarım kesimi imparatorluğun son yıllarında milli hasılanın yaklaşık % 55'ini, nüfusun % 80'ini (Şahin, 2002: 9) ve işgücünün % 75 – 80'ini (Pamuk, 2017: 217) oluşturmaktaydı. Osmanlı Devletinin ekonomik yapısında, insan ve hayvan enerjisiyle dönen yayılcı politikasından dolayı hayvancılık daima önemli bir role sahip olmuştur. Fakat 19.yüzyılın ilk çeyreğine

kadar hayvancılık bilimsel bir şekilde ele alınmamıştır. 19.yüzyıl boyunca bu alandaki eksikliklerin giderilmesi için sivil ve askeri veterinerlik hizmetleri geliştirilmiştir.

Osmanlı'da hayvancılık, XIX. Yüzyıldan itibaren; salgın hastalıklar, mera, çayır, yayla ve otlakların tarıma açılması, vergilerin yüksek olması, savaş durumları, erken kesimleri gibi nedenlerden ötürü dolaylı olarak gerilemiştir (Çolak ve Javorka, 2017: 12). Fakat bu gerilemelere rağmen hayvancılık Osmanlı ekonomisinin veya sosyal yapının önemli unsuru olmaya devam etmiştir.

Ekonomik yapısında hayvancılığın rolünün fazla olduğu Osmanlı Devletinde hayvansal üretimin artırılması ve bunun süreklilik kazanması için teşvik ve destek yoluyla çiftçi korunmaya çalışılmıştır. Örneğin; 1862'de ipek böcekçiliğinin geliştirilmesi için ilk ürün yılından itibaren 3 yıl vergi muafiyeti sağlanmıştır, 1839'da 600 baş merinos cinsi damızlık koyun Edirne'de halka dağıtılırken, 1843'de merinos cinsi koyunlardan 10 yıl süreyle hiçbir vergi alınmaması kararlaştırılmıştır (Yıldırım, 2001:313-326). Aynı zamanda İslimye ve İzmit Çuka fabrikalarının kurulması, Feshane'nin kaliteli yapağı ihtiyacının ülke içinde giderilmesi için merinos cinsi koyunların çoğaltılması hayvancılık alanındaki en önemli teşvik uygulamalarındandır (Karabulut ve Akyol: 2017: 72).

Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi potansiyel, farkı coğrafi bölge ve yörelerde çeşitli hayvan topluluklarının barınmalarına olanak sağlamıştır. Bu durum Türkiye'nin Avrupa kıtası kadar hayvan çeşidi barındırmasını sağlamıştır. Bunun dışında Türkiye'nin kuzey güney ve doğu batı yönlü geçiş kuşağında olması, Sibiryaya, Arabistan ve Avrupa gibi yerlerin ortasında olması, buralara ait olan hayvan popülasyonlarının Türkiye'de yaşamasına neden olmuştur. Kuaternerde meydana gelen iklimsel değişiklikler, Türkiye'nin kuzeyinde ve güneyinde bulunan hayvanların Anadolu'da barınma ortamı bulmalarına, yerel hayvanlarla temas sonucunda alt hayvan türlerin oluşmasına ve hayvanların fiziki görünümünde değişikliklere sebep olmuştur (Atalay, 1992: 212).

Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğunun en geri kalmış ve yoksul bölgelerinden biri olan Anadolu'da kurulması ve nüfusun % 80'nin kırsal

yerleşmelerde olması, Atatürk'ün başlattığı kalkınma girişimlerinde tarım ve hayvancılığa özel bir önem verilmesini gerekli kılmıştır (Çolak ve Javorka, 2017: 18).

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımsal potansiyelin yarısından azının kullanıldığı söylenebilir. Yaklaşık 12 milyon hektar ekilebilir arazi; işgücü, sermaye yetersizlikleri gibi nedenlerden dolayı boş bırakılmıştır. Toprağı işleyecek işgücünün elinde gerekli araç gerecin olmaması, üretimin genellikle öz tüketim için yapılması toprakların büyük bir kısmının boş kalmasına neden olmuş ve dolayısıyla mera hayvancılığının gelişmesini sağlamıştır. Mera hayvancılığı çoğunlukla ilkel yöntemlerle yapıldığı için salgın hastalıklar ve kitle halinde ölümler yaşanmış ve hayvansal üretimin gelişmemesine veya sınırlı kalmasına neden olmuştur (Şahin, 2002: 10-11).

Hayvancılığın; ülke ekonomisinde geleceği belirlemede önemli bir faktör olması, hayvanlardan alınan verginin devlet gelirleri arasında önemli olması Türkiye'de hayvan yetiştiriciliğinin ve hayvancılıkla ilgili faaliyetlerin önemini arttırıyordu. 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresinde hayvancılığın ülke ekonomisinde yükleneceği fonksiyonlara vurgu yapılarak hayvan sayısının arttırılması, hayvan hastalıklarıyla mücadelelerin arttırılması ve hayvansal verimin arttırılmasının önem belirtilmiştir (Çolak ve Javorka, 2017: 18).

Cumhuriyetin kurulmasından itibaren hayvancılıkla ilgili çalışmalar devam etmiş ve özellikle hayvan sayısında artış sağlanmıştır. Bulgaristan, Fransa, İngiltere gibi ülkelerden hayvan ithalatı yapılmış ve yerel hayvan ırklarının dışında hayvan türü çeşitliliği arttırılmıştır. 1923 yılında, 9.357.100 olan koyun sayısı 1931 yılında 11.762.126'ya kadar çıkartılmıştı. Aynı şekilde 1923 yılında 7.834.471 olan kıl keçisi 1931 yılında 8.777.071, 1923 yılında 2.024.052 olan tiftik keçisi ise 1931 yılında 3.454.639 olmuştur. Ülkenin sığır varlığı ise 1928 yılında 5.503.873 olarak bilinmektedir (Çolak ve Javorka, 2017: 32-37). Hayvan sayısındaki bu reel artışlar söz konusu sektörle ilgili yapılan çalışmaların verimli olduğunu düşündürebilir. Fakat artışların çoğunun ithalat yolu ile yapılması ve hayvancılıktan elde edilen gelirin tam olarak bilinmemesi durumun netlik kazanmasını engellemektedir.

2.3. Türkiye’de Hayvancılığın Mekânsal ve Zamansal Dağılışı

Türkiye hayvan varlığı, Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar çok önemli değişimlere uğramıştır. 1970’li yıllara kadar büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığının hemen hemen tamamı yerli ırk hayvanlardan oluşmaktaydı. Bu yıllara kadar hayvancılık mera hayvancılığı şeklinde yapılmıştır. Türkiye, 1980 yılına kadar bu potansiyeli değerlendirmiş ve hayvan varlığında sürekli artışlar görülmüştür. 2000’den önce hayvancılık küçük işletmeler şeklinde yapılıyorken 2000 yılından sonra teşvikler ve destekler yoluyla büyük ölçekli hayvancılık tesisleri arttırılmıştır (TOB, 2014: 4).

Tarımsal üretim içerisinde bitkisel üretimin hayvansal üretimden daha fazla olması, hayvansal üretimin yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir. Hayvancılığın ve hayvansal üretimin yeterli düzeyde gelişmemesi ithalatı arttırmakta ve ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuz etkinin giderilmesi için ithal hayvan alımının durdurulması ve hayvan sayısını arttırmanın yerine hayvansal verimin arttırılması gerekmektedir. Ağırlık, karkas et ve süt verimi bakımından sığır önem taşımaktadır. Fakat ülkemizin küçükbaş hayvan varlığı büyükbaş hayvan varlığının yaklaşık üç katını oluşturmaktadır.

1965 yılında Türkiye’de 30 milyon nüfus ve 76 milyonun üzerinde hayvan vardı, dolayısıyla kişi başına yaklaşık 2,5 baş hayvan düşmekteydi (TOB, 1965: 1), 2016 yılında ise; 80 milyon nüfus, 55,5 milyon hayvan varlığı ve kişi başına düşen hayvan sayısı 0,6 baş civarındaydı. Türkiye nüfusundaki istikrarlı artışa paralel olarak hayvan sayısında artış sağlanamamıştır. Özellikle 1961 ile 2016 yılları arasındaki 55 yıllık periyotta Türkiye hayvancılığında meydana gelen değişimlere bakıldığı zaman küçükbaş hayvancılıkta çok önemli iniş çıkışlar görülmektedir. 1961 yılında yaklaşık olarak 12,5 milyon civarında olan büyükbaş hayvan sayısı, 2016 yılında çok fazla değişmeyerek yaklaşık 14 milyon olmuş ve % 11 civarında bir artış meydana gelmiştir (Çizelge 7).

2016 yılı itibari ile dünya küçükbaş hayvan varlığı yaklaşık olarak 2,1 milyar olup Türkiye’nin küçükbaş hayvan varlığı 42 milyon civarındadır ve Okyanusya kıtasının neredeyse yarısına tekabül etmektedir. Bu da dünya küçükbaş

hayvan varlığının yaklaşık % 2'sine denk gelmektedir. 200'den fazla olan ülke içinde % 2'lik bir orana sahip olması, hayvan potansiyelinin önemli olduğunu ve yine önemli bir ekonomik güç olduğunu göstermektedir. Bu oran Amerika, Avrupa ve Okyanusya gibi kıtalarda % 7'nin altında bir seviyededir (Çizelge 5). Ülkemiz küçükbaş hayvancılık kadar olmasa da büyükbaş hayvancılıkta ikinci dereceden önemli bir sıralamaya sahiptir. 2016 yılında dünya büyükbaş hayvan varlığı yaklaşık olarak 1,5 milyar dolaylardaydı. Türkiye'nin sahip olduğu büyükbaş hayvan sayısı ise 14 milyon civarında olup dünya büyükbaş hayvancılığının yaklaşık % 1'ine denk gelmektedir.

1929 ile 2017 yılları Türkiye'nin hayvan varlığını değerlendirdiğimizde; Cumhuriyet tarihinde en düşük sayının 1934 yılında en yüksek sayının ise 1981 yılında gerçekleştiği görülmektedir. 1934 yılında toplam hayvan sayısı 25,5 milyon civarında iken 1981 yılında bu rakam 85,5 milyon civarına yükselmiştir (Çizelge 7).

Çizelge 7. Türkiye Hayvan Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929-2017)

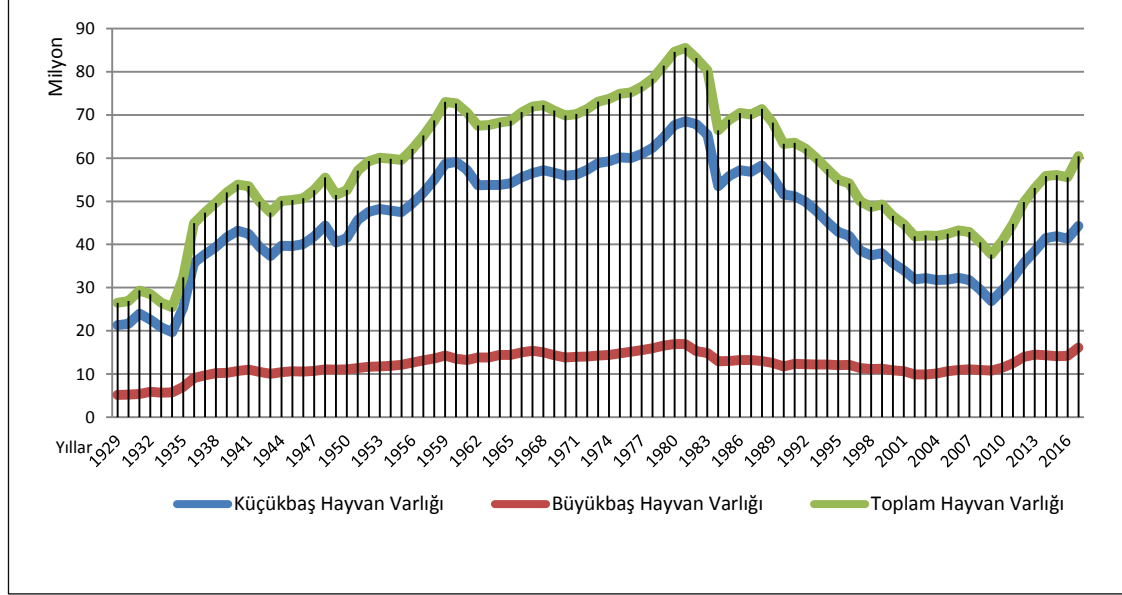
Yıl	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Toplam Hayvan Sayısı	Yıl	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Toplam Hayvan Sayısı
1929	21.312.045	5.177.000	26.489.045	1974	59.285.000	14.410.000	73.695.000
1930	21.654.406	5.243.000	26.897.406	1975	60.129.000	14.802.000	74.931.000
1931	23.994.053	5.363.000	29.357.053	1976	60.012.000	15.158.000	75.170.000
1932	22.585.038	5.900.000	28.485.038	1977	60.984.000	15.552.000	76.536.000
1933	20.823.740	5.666.000	26.489.740	1978	62.389.000	15.964.000	78.353.000
1934	19.727.547	5.748.000	25.475.547	1979	64.801.000	16.607.000	81.408.000
1935	25.352.424	7.026.360	32.378.784	1980	67.673.000	16.925.000	84.598.000
1936	35.794.049	9.129.736	44.923.785	1981	68.524.000	16.983.000	85.507.000
1937	37.733.489	9.669.369	47.402.858	1982	67.849.000	15.292.000	83.141.000
1938	39.413.042	10.196.083	49.609.125	1983	65.439.000	14.857.000	80.296.000
1939	41.738.591	10.302.107	52.040.698	1984	53.491.000	12.954.000	66.445.000
1940	43.167.443	10.706.490	53.873.933	1985	55.836.000	13.017.000	68.853.000
1941	42.468.547	11.027.386	53.495.933	1986	57.164.000	13.253.000	70.417.000
1942	39.370.280	10.500.692	49.870.972	1987	56.853.000	13.237.000	70.090.000
1943	37.310.879	10.078.955	47.389.834	1988	58.298.000	13.047.000	71.345.000
1944	39.675.984	10.406.235	50.082.219	1989	55.589.000	12.602.000	68.191.000
1945	39.634.426	10.658.092	50.292.518	1990	51.530.000	11.748.000	63.278.000
1946	40.069.721	10.606.919	50.676.640	1991	51.196.538	12.339.073	63.535.611
1947	41.837.704	10.748.341	52.586.045	1992	49.869.878	12.303.317	62.173.195
1948	44.398.116	11.116.072	55.514.188	1993	47.674.000	12.226.000	59.900.000
1949	40.476.292	11.000.815	51.477.107	1994	45.210.000	12.206.000	57.416.000
1950	41.547.125	11.070.916	52.618.041	1995	42.902.000	12.044.000	54.946.000
1951	45.733.863	11.362.920	57.096.783	1996	42.023.000	12.121.000	54.144.000
1952	47.578.601	11.708.195	59.286.796	1997	38.614.000	11.379.000	49.993.000
1953	48.249.850	11.802.687	60.052.537	1998	37.492.000	11.207.000	48.699.000
1954	47.886.989	11.938.216	59.825.205	1999	38.030.000	11.219.000	49.249.000
1955	47.476.740	12.114.935	59.591.675	2000	35.693.000	10.907.000	46.600.000
1956	49.488.039	12.621.646	62.109.685	2001	33.994.000	10.686.000	44.680.000
1957	52.030.554	13.185.857	65.216.411	2002	31.953.800	9.924.575	41.878.375
1958	55.054.966	13.646.014	68.700.980	2003	32.203.214	9.901.458	42.104.672
1959	58.691.200	14.305.000	72.996.200	2004	31.811.092	10.173.246	41.984.338
1960	59.095.400	13.575.000	72.670.400	2005	31.821.789	10.631.405	42.453.194
1961	57.255.500	13.237.700	70.493.200	2006	32.260.206	10.971.880	43.232.086
1962	53.689.000	13.821.900	67.510.900	2007	31.748.651	11.121.458	42.870.109
1963	53.783.890	13.869.990	67.653.880	2008	29.568.152	10.946.239	40.514.391
1964	53.816.000	14.413.500	68.229.500	2009	26.877.793	10.811.165	37.688.958
1965	54.187.000	14.419.000	68.606.000	2010	29.382.924	11.454.526	40.837.450
1966	55.595.000	15.022.000	70.617.000	2011	32.309.518	12.483.969	44.793.487
1967	56.537.000	15.413.000	71.950.000	2012	35.782.519	14.022.347	49.804.866
1968	57.224.000	15.018.000	72.242.000	2013	38.509.795	14.532.848	53.042.643
1969	56.618.000	14.367.000	70.985.000	2014	41.485.180	14.345.223	55.830.403
1970	55.954.000	13.873.000	69.827.000	2015	41.924.100	14.127.837	56.051.937
1971	56.177.000	14.001.000	70.178.000	2016	41.329.232	14.222.228	55.551.460
1972	57.269.000	14.084.000	71.353.000	2017	44.312.308	16.105.025	60.417.333
1973	58.793.000	14.259.000	73.052.000				

Kaynak: TÜİK, 1923 – 2017 İstatistik Göstergeleri verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi: 03.04.2018

1980 öncesinde çoğunlukla aile işletmeleri şeklinde sürdürülen hayvancılık faaliyetlerinin bu yıldan sonra büyük işletmeler şeklinde yapılmaya başlamasının bu artış üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Fakat 1982 yılına kadar keskin değişimler görülmeden iniş çıkışlar görülmekte olup, genel olarak artış eğiliminde olan hayvan

sayısı bu tarihten itibaren düşmeye başlamıştır. Türkiye söz konusu yıllardaki hayvancılığının genel profiline bakıldığı zaman (Şekil 2) bir üçgeni andırmaktadır. Maksimum eviyenin yaşandığı 1981 yılından sonra cumhuriyet tarihinin hiçbir yılında bu seviyeye ulaşılammıştır. 1934 yılında en düşük seviye görüldükten sonra 1940'a kadar sürekli bir artış göstermiş 1940'tan sonra da bu artış eğilimi devam etmiştir.

Şekil 2. Türkiye Hayvan Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929-2017)

Kaynak: TÜİK, 1923 – 2013 İstatistik Göstergeleri verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi: 03.04.2018

En üst seviyenin görüldüğü 1981 yılından önceki zirve 1959 – 1960 yıllarında görülmüştür. Toplam hayvan sayısının 70 milyonu geçtiği bu yıllardan sonra hayvan sayısı tekrar azalmaya başlamış ve bu azalma 1970 yılında son bulmuştur. 1970 ile 1981 yılları arasında hiç düşüş yaşanmaksızın artış meydana gelmiş ve Türkiye toplam hayvan sayısı 85 milyonu geçmiştir. Elbette bu yıldaki hayvan varlığının % 80,2'si küçükbaş olup % 19,8'i de büyükbaş hayvandan oluşmaktadır. 1981 yılında maksimum seviye görüldükten sonra hayvan sayısında % 22'lik bir düşüş yaşanarak 1984 yılında hayvan sayısı 66 milyona kadar düşmüştür. 1984 ile 1988 yılında sürekli artış görülse de 1989 yılından sonra tekrar aynı seviyeye gelmeyecek şekilde düşüş görülmüş ve 2009 yılında 1935 yılı verisine yaklaşarak 37 milyona kadar düşmüştür. Terör ve güvenlik olaylarının çok fazla yaşandığı 1990'lı yılların başında Türkiye hayvancılığı yaklaşık 20 yıl boyunca sürekli bir düşüş eğilimine girmiştir (Şekil 2).

Türkiye'nin büyükbaş hayvan dağılımının ülke dağılımına bakıldığı zaman ise küçükbaş hayvancılıktan farklı olarak yığılmanın ötesinde serpilmiş bir görünüm vermektedir (Harita 4). 2017 yılı itibari ile 16 milyonu geçen büyükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 20'si beş ilde (Konya, Erzurum, İzmir, Diyarbakır ve Balıkesir) toplanmıştır. Tunceli, Yalova, Kilis, Siirt ve Hakkâri gibi iller ise büyükbaş hayvan varlığının en az olduğu illeri oluşturmaktadır. Konya ili hem büyükbaş hayvancılıkta (0,8 milyon) hem de toplam hayvancılıkta 3 milyon birinci sırada yer almaktadır.

Harita 4. Türkiye’de Büyükbaş Hayvan Varlığının İllere Dağılımı (2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur

Türkiye’de büyükbaş hayvancılık denildiğinde akla sığırcılık gelmektedir ve büyükbaş hayvan varlığının büyük çoğunluğunu sığır grubu oluşturmaktadır. 16 milyonluk hayvan varlığının % 99’unu sığır oluşturuyorken sadece % 1’ini de manda oluşturmaktadır. Sığır grubu ise kendi içerisinde Kültür, Kültür Melezi ve Yerli Sığır olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. 16.105.025 olan toplam büyükbaş hayvan varlığının 15.943.586’sı sığırlardan oluşmakta ve bu grup Türkiye toplam hayvan varlığının % 26,3’üne denk gelmektedir. Manda grubu ise 161.439 ile Türkiye büyükbaş hayvan varlığının % 1’ine toplam hayvancılığın ise sadece % 0,3’üne denk gelmektedir.

Çizelge 8. Türkiye’de Tür ve Irklarına Göre Büyükbaş Hayvan Sayıları (2017)

Hayvan Türleri	Sayı (Baş)	Oran (%)	Türkiye Toplam Hayvan Sayısı İçerisindeki Payı (%)
Sığır	15.943.586	99	26.3
<i>Kültür</i>	7.804.588	48.9	12.9
<i>Kültür melezi</i>	6.536.073	40.9	10.8
<i>Yerli</i>	1.602.925	10	2.6
Manda	161.439	1	0.3
Toplam	16.105.025	100.0	26.6

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 25.03.2018

Sığır grubunun da büyük çoğunluğunu kültür ırkı oluşturmaktadır. Yaklaşık yarısının kültür ırkı olduğu sığır grubunun % 40,9’u kültür melezi, % 10’u da yerli gruptan oluşmaktadır. Kültür ve kültür melezi ırkları toplam hayvancılığın yaklaşık % 24’ünü oluşturuyorken yerli ırk sığır grubu toplam hayvancılığın sadece % 2,6’sını oluşturmaktadır (Çizelge 8).

Küçükbaş hayvan varlığının Türkiye genelindeki dağılımına bakıldığı zaman çoğunlukla Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu bölgelerinde yoğunluk göstermektedir. Dönemsel kuraklık isteyen ve daha çok bozkır alanlara adapte olan koyunculuk Karadeniz ve Marmara bölgelerinde diğer bölgelere göre daha az yapılmaktadır. Küçükbaş hayvan sayısının en fazla olduğu il Van (2,7 milyon) olup bunu sırasıyla; Konya (2,1 milyon), Şanlıurfa (1,9 milyon), Diyarbakır (1,8 milyon) ve Ağrı (1,8 milyon) illeri takip etmektedir. Söz konusu beş il, Türkiye küçükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 23’ünü oluşturmaktadır. Harita 5’e bakıldığında; Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu’nun güney kısımları yoğunluğun en fazla olduğu yerler olarak dikkat çekmektedir. Bunun sebeplerinin başında elbette iklim ve yeryüzü şekilleri gelmektedir.

Harita 5. Türkiye’de Küçükbaş Hayvan Varlığının İllere Dağılımı (2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur

Akdeniz Bölgesi ile Doğu ve Güneydoğu Bölgelerine kadar devam eden step bölgeleri ve Mezopotamya, koyunun evcilleştirildiği ve anavatamı sayıldığı yerlerdir (Tanoğlu, 1968: 23). Bu da küçükbaş hayvancılığın yoğunlaştığı yerlerin kültürel boyutunu ve küçükbaş hayvancılığın tarihi boyutunu göstermektedir. Tarihi ve kültürel boyutu olan küçükbaş hayvancılık sadece koyunculuktan veya koyun türlerinden ibaret değildir. Türkiye’de küçükbaş hayvancılık; koyun ve keçi olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Koyun da yerli ve merinos olmak üzere iki türden oluşmaktadır. Keçi ise kıl keçisi ve tiftik keçisi şeklinde iki türe sahiptir.

Çizelge 9. Türkiye’de Tür ve Irklarına Göre Küçükbaş Hayvan Sayıları (2017)

Hayvan türleri	Sayı (Baş)	Oran (%)	Türkiye Toplam Hayvan Sayısı İçerisindeki Payı (%)
Koyun	33.677.636	76	55.7
<i>Merinos</i>	2.420.228	7.2	4.0
<i>Yerli</i>	31.257.408	92.8	51.7
Keçi	10.634.672	24	17.6
<i>Kıl keçisi</i>	10.419.027	97.9	17.2
<i>Tiftik keçisi</i>	215.645	2.1	0.3
Toplam	44.312.308	100.0	73.3

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 25.03.2018

Her ne kadar küçükbaş hayvancılık koyunculuktan ibaret olmasa da bu hayvancılık faaliyetinin temelini ve büyük çoğunluğunu koyun oluşturmaktadır. Türkiye’de küçükbaş hayvancılık toplam hayvancılığın $\frac{3}{4}$ ünü oluşturmaktadır. Küçükbaş hayvancılıkta koyunculüğün oranı ise % 76’dır. Koyunculukta ise yerli

koyunculuk yaklaşık % 93'lük bir oran ile ezici bir çoğunluğa sahiptir. Geri kalan merinos koyunculugu ise sadece % 7,2'lik bir orana sahiptir. Türkiye toplam hayvancılığının % 17,6'sını oluşturan keçi türü faaliyet ise küçükbaş hayvancılık içerisinde % 24'lük bir orana sahiptir. Bu faaliyet içerisinde de dağlık ve engebeli arazide yaşamayı seven kıl keçisi yetiştiriciliği tiftik keçisine göre büyük bir paya sahiptir. Kıl keçisinin toplam hayvancılık içerisindeki oranı % 17,2 ve keçi faaliyetleri içerisindeki oranı % 97,9'dur. Tiftik keçisinin toplam hayvancılık içerisindeki oranı % 0,3 olup manda yetiştiriciliği ile aynı orana sahiptir (Çizelge 9).

Hayvan sayısının illere dağılımını gösteren Çizelge 10'a baktığımızda her iki hayvancılık türünün toplamında sayı olarak birinci olan ilin 3 milyon hayvan ile Konya olduğu görülmektedir. Toplam hayvan sayısında Konya'yı sırasıyla Van (2,9 milyon), Diyarbakır (2,3 milyon) ve Şanlıurfa (2,2 milyon) takip etmektedir. Söz konusu dört il Türkiye toplam hayvan varlığının yaklaşık % 18'ine sahiptir. (Çizelge 10).

Çizelge 10. Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığının İllere Dağılımı (2017)

İl Adı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Toplam Hayvan Sayısı	Toplam Hayvan Sayısı İçindeki Oranı (%)
Adana	776.049	235.141	1.011.190	1.67
Adıyaman	320.507	117.380	437.887	0.72
Afyon	895.946	374.417	1.270.363	2.10
Ağrı	1.494.584	352.864	1.847.448	3.06
Aksaray	609.657	235.759	845.416	1.40
Amasya	178.408	208.309	386.717	0.64
Ankara	1.487.209	464.408	1.951.617	3.23
Antalya	1.131.915	174.002	1.305.917	2.16
Ardahan	60.914	289.815	350.729	0.58
Artvin	122.261	58.394	180.655	0.30
Aydın	311.713	410.361	722.074	1.20
Balıkesir	1.172.899	525.124	1.698.023	2.81
Bartın	5.834	52.746	58.580	0.10
Batman	811.749	85.776	897.525	1.49
Bayburt	45.317	78.931	124.248	0.21
Bilecik	140.137	35.775	175.912	0.29
Bingöl	504.732	137.512	642.244	1.06
Bitlis	594.752	80.504	675.256	1.12
Bolu	118.961	132.952	251.913	0.42
Burdur	400.272	208.936	609.208	1.01
Bursa	472.467	201.288	673.755	1.12
Çanakkale	696.842	205.662	902.504	1.49
Çankırı	129.575	139.515	269.090	0.45
Çorum	241.568	234.346	475.914	0.79
Denizli	616.815	264.097	880.912	1.46
Diyarbakır	1.805.644	538.980	2.344.624	3.88
Düzce	13.619	63.084	76.703	0.13
Edirne	330.698	154.503	485.201	0.80
Elazığ	603.377	159.135	762.512	1.26

Erzincan	464.999	114.204	579.203	0.96
Erzurum	714.229	731.282	1.445.511	2.39
Eskişehir	733.738	136.779	870.517	1.44
Gaziantep	612.906	191.842	804.748	1.33
Giresun	100.843	99.897	200.740	0.33
Gümüşhane	35.200	76.103	111.303	0.18
Hakkâri	706.351	44.208	750.559	1.24
Hatay	391.259	149.518	540.777	0.90
İğdır	974.861	146.451	1.121.312	1.86
İsparta	418.653	133.654	552.307	0.91
İstanbul	132.772	99.031	231.803	0.38
İzmir	870.527	694.517	1.565.044	2.59
Kahramanmaraş	761.818	207.750	969.568	1.60
Karabük	22.574	47.512	70.086	0.12
Karaman	584.645	62.238	646.883	1.07
Kars	481.869	467.362	949.231	1.57
Kastamonu	92.816	262.037	354.853	0.59
Kayseri	647.024	351.351	998.375	1.65
Kırkkale	128.038	69.738	197.776	0.33
Kırklareli	320.940	143.592	464.532	0.77
Kırşehir	220.973	189.734	410.707	0.68
Kilis	197.114	8.886	206.000	0.34
Kocaeli	103.506	115.727	219.233	0.36
Konya	2.134.897	868.551	3.003.448	4.97
Kütahya	459.441	187.550	646.991	1.07
Malatya	339.987	171.963	511.950	0.85
Manisa	984.999	230.890	1.215.889	2.01
Mardin	966.765	118.302	1.085.067	1.80
Mersin	132.1761	115.120	1.436.881	2.38
Muğla	378.437	221.952	600.389	0.99
Muş	1.049.367	306.508	1.355.875	2.24
Nevşehir	135.078	79.429	214.507	0.36
Niğde	551.480	147.911	699.391	1.16
Ordu	129.392	142.709	272.101	0.45
Osmaniye	209.666	83.025	292.691	0.48
Rize	29.314	23.028	52.342	0.09
Sakarya	62.245	161.040	223.285	0.37
Samsun	244.028	405.133	649.161	1.07
Siirt	1.123.116	28.147	1.151.263	1.91
Sinop	105.872	101.145	207.017	0.34
Sivas	556.204	337.471	893.675	1.48
Şanlıurfa	1.969.120	321.940	2.291.060	3.79
Şırnak	1.037.065	53.188	1.090.253	1.80
Tekirdağ	310.876	154.207	465.083	0.77
Tokat	352.188	278.652	630.840	1.04
Trabzon	159.943	135.540	295.483	0.49
Tunceli	336.518	28.516	365.034	0.60
Uşak	402.248	129.270	531.518	0.88
Van	2.738.054	186.099	2.924.153	4.84
Yalova	25.357	14.077	39.434	0.07
Yozgat	348.673	23.5527	584.200	0.97
Zonguldak	38.141	75.006	113.147	0.19
Toplam	44.312.308	16.105.025	60.417.333	100.0

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 04.04.2018

Toplam hayvan sayısının en az olduğu iller ise Rize, Bartın, Karabük ve Düzce illeridir. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye hayvan sayısında belirleyici olan hayvancılık türü küçükbaş hayvancılıktır. Küçükbaş hayvancılıkta da ilk sırada 2,7

milyon hayvan ile Van ili gelmektedir. Van ilinden sonra küçükbaş hayvan varlığı bakımından ilk sıralarda Konya (2,1 milyon), Şanlıurfa (1,9 milyon) ve Diyarbakır (1,8 milyon) gelmektedir. Bu dört ilin toplam küçükbaş hayvan varlığı Türkiye'nin toplam küçükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 20'sine denk gelmektedir. Büyükbaş hayvan dağılımına baktığımız zaman ise toplam hayvan sayısında olduğu gibi büyükbaş hayvancılıkta da Konya ili ilk sırada yer almaktadır. 868.550 büyükbaş hayvanın bulunduğu Konya ilinden sonra sırasıyla Erzurum (731.280), İzmir (694.520) ve Diyarbakır (538.980) gelmektedir. Çalışma alanımızı oluşturan Van ili ise 186 bin baş hayvan ile büyükbaş hayvancılık bakımından orta sıralarda (33) yer almaktadır (Çizelge 10).

Türkiye hayvancılığının temelini büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık oluşturmaktadır. Fakat bölgesel farklılıklara bağlı olarak yöreye özgü farklı hayvancılık faaliyetleri yapılabilmektedir. Bunların başında da Arıcılık, Kümes Hayvancılığı ve İpek Böcekçiliğidir.

Türkiye'de arıcılığın gelişmesi, 1923-1950'li yıllar arasında devletin sağladığı sınırlı miktardaki eğitim ve yayınlarla sağlanabilmiştir (Fıratlı, 1983: 2452). Arıcılık, zengin bitki örtüsüne sahip olması sebebiyle Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinde yapılmaktadır. TÜİK'in belirlediği sayısal değerlere göre Türkiye'de 2017 yılı itibari ile 83.210 arıcılık işletmesi bulunmaktadır ve bu işletmelerin büyük çoğunluğu (% 20) Muğla, Sivas, Ordu, Antalya ve Rize illerinde bulunmaktadır. 2017 yılı itibari ile 7,9 milyon olan toplam kovandan elde edilen toplam bal miktarı 114.471 ton, bal mumu ise 4.488 tondur ve bu üretimde genelde Muğla birinci sırada yer almaktadır. Bal üretiminde Ordu, Muğla ve Adana yaklaşık olarak % 38'lik bir orana sahiptir.

Çoğunlukla büyükşehirlerde ve büyük işletmelerde yapılan kümes hayvancılığında ise farklı gruplar bulunmaktadır. Et ve yumurta tavuğu, hindi, kaz ve ördekten oluşan kümes hayvan sayısı 2017 yılı itibari ile 349 milyon civarındadır ve bunun yaklaşık % 98,5'i önce et tavuğundan ardından da yumurta tavuğundan oluşmaktadır, geri kalanı ise kaz, hindi ve ördek şeklindedir. Et tavuğunda; Balıkesir, Sakarya, Mersin, Bolu ve Manisa ön planda iken, yumurta tavuğunda Manisa, Afyon ve Konya illeri ön planda yer almaktadır.

İpekböcekçiliğinde köy ve hane sayısının yanında açılan kutu sayısı ve yaş koza üretimi temel kriteri oluşturmaktadır. TÜİK verilerine göre 2017 yılı itibari ile 659 köyden 2.128 hane ipekböcekçiliği faaliyetinde bulunmaktadır. Açılan 5.686 kutudan 102 bin ton yaş koza üretilmiştir. Bu faaliyette en ön sırada Diyarbakır ili gelmektedir. Toplam hanelerin % 31'ini tek başına oluşturan Diyarbakır, aynı zamanda yaş koza üretiminin de % 41,1'ini oluşturmaktadır.

Bu hayvancılık faaliyetlerinin dışında; ülkemizde çoğunlukla turistik amaçla kullanılan deve, genelde yük taşımacılığı başta olmak üzere farklı alanlarda kullanılan tek tırnaklılar ve domuz bulunmaktadır. Türkiye'de 2017 yılı itibari ile toplamda 1.703 deve bulunmaktadır ve bunların çoğunluğu Aydın ve İzmir illerinde bulunmaktadır. Çoğunluğu eşeklerden oluşmak üzere toplamda yaklaşık olarak 290 bin tek tırnaklı hayvan bulunmaktadır. Domuz ise; İstanbul, İzmir, Aydın, Bursa, Ankara ve Antalya illerinde bulunmakta olup toplam sayı 1703'tür.

2.4. Türkiye'de Hayvancılığın Önemi ve Ekonomideki Yeri

Gelişen dünya ile birlikte ekonomik faaliyet türlerinde de değişiklikler ve artışla meydana gelmektedir. Doğaya bağımlı ve primer faaliyet olarak bilinen tarım ve hayvancılık faaliyeti ülkelerin hem genel ekonomik yapısında hem de kalkınmasında önemli bir etkidir.

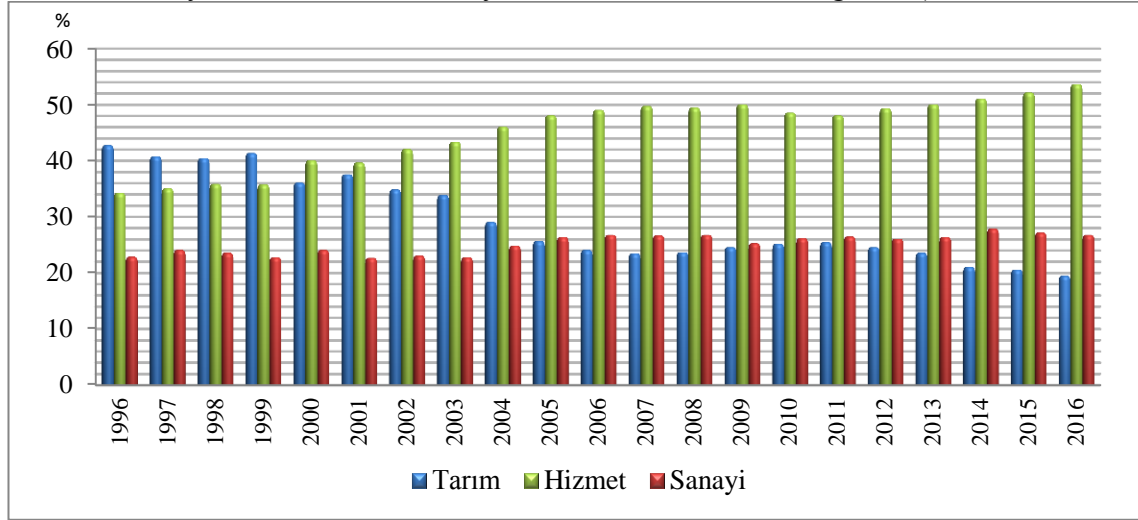
Dünyada ve şehirlerin kırsal kesim üzerinde siyasi ve ekonomik hâkimiyete sahip oldukları bir bölge olan Anadolu'da (Keyder, 1983: 1254-1259) tarım ve hayvancılığın genel ekonomik yapı içindeki ağırlığının gittikçe azaldığını (Şahinöz, 2001: 73) söyleyebiliriz. Türkiye'de genel ekonomi ve tarım sektörü içerisinde önemli bir potansiyele sahip olan hayvancılık dengeli ve sağlıklı beslenme bakımından toplum sağlığı yönüyle önem taşımaktadır. Hayvancılığın önemi bununla sınırlı olmayıp çok sayıda fabrika veya işletmeye katkılar sunmakta ve hammadde sağlamaktadır. Bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi, işgücünden alınan verimin artırılması, kâr oranının artırılması, doğal veya beşeri şartlardan oluşan risk faktörünün azaltılması gibi faktörler, işletme veya fabrikalara olumlu katkılar sağlamaktadır. Ekolojik, iklimsel ve diğer koşulların elverişli olduğu Türkiye'de hayvancılıkla ilgili izlenen yanlış politikalar bu sektörün gelişimini engellemiş ve

gerilemeler yaşanmıştır. Dolayısıyla hem hayvan sayısının azalması, hem hayvansal ürün fiyatlarının artması hayvansal ürünlerinin tüketimini aza indirmiştir (Vural ve Fidan, 2007: 51).

1923 yılında, Gayri Safi Milli Hasılanın (GSMH) % 43'ünü tarım oluşturmaktaydı ve bu oran 1963'e kadar bu oranlarda kaldı. Fakat 1997 yılına kadar sanayi ve hizmet sektörünün büyümesiyle tarımın GSMH'deki payında % 13'lük bir düşüş meydana gelmiştir. Fakat buna rağmen bu yıllarda aktif nüfusun yaklaşık % 40'ı tarımda istihdam edilmekteydi (Köksal, 2001: 41), çünkü küreselleşmenin miladı diyebileceğimiz 1980 yılında Türkiye nüfusunun yarıdan fazlası hala köylerde yaşıyor, kırsal nüfus her bağlamda ağırlığını koruyordu (Kazgan, 2004: 356). Bu durum Türkiye ekonomisinde tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde hayvancılık faaliyetlerinin ülke ekonomisindeki önemi ele alınmıştır.

Hayvansal üretimin bitkisel üretim kadar önemli ve gerekli olmasına rağmen hayvancılık faaliyeti genelde ikinci planda kalmaktadır. Bu nedenle, Türkiye ekonomisinde tarımdan bağımsız olarak hayvancılık verisi elde etmek güçtür. Çoğu ülkede olduğu gibi ve daha önce de bahsedildiği gibi tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin ekonomideki ve kalkınmadaki önemi azalmaktadır. Türkiye'nin 20 yıllık ekonomik faaliyet durumuna göre istihdam dağılımına bakıldığı zaman tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde istihdam edenlerin yarı yarıya azaldığı görülmektedir. 1996 yılında % 40'ın üzerinde bir paya sahip olan tarım istihdamı 2016 yılında % 20'nin altına düşmüştür (Şekil 3). Sanayideki gelişmeler, kırdan kente göç ve şehirleşme çabası kırsal faaliyetleri olumsuz etkilemiştir.

Şekil 3. Türkiye'nin Ekonomik Faaliyetlere Göre İstihdamın Dağılımı (1996-2016)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 30.03.2018

1996 ile 2016 yılları arasında sanayide meydana gelen değişimin çok fazla olmadığı fakat yine de artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Hizmet sektörü ise 1996 yılında yaklaşık % 30'luk bir orana sahip iken 2016 yılında % 50'yi geçmiştir. Toplam nüfus içerisinde kırsal nüfus oranının giderek azalması ve kentsel nüfus oranının giderek artması bu sonucun olağan olduğunu göstermektedir.

Hayvancılık ekonomisinde, canlı hayvanlar ve et ile süt başta olmak üzere hayvansal ürünler gelmektedir. Fakat 2017 yılında Türkiye'de yapılan hayvancılık dış ticaretinde önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Hayvancılıkla ilgili ithalat ve ihracat değerleri karşılaştırıldığında ihracatın büyük çoğunluğunun su ürünleri, et, süt ve hayvansal yağlar ile ilgili olduğunu ithalatın büyük çoğunluğunun ise mamul madde ile ilgili olduğu görülmektedir (Çizelge 11).

Canlı hayvan ihracatının neredeyse bitme noktasında olduğu buna karşılık canlı hayvan ithalatının toplam ithalat içinde % 23'ün üzerinde bir orana sahip olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye hayvan sayısındaki artışta etkili olan faktörlerden birinin ithal hayvan olduğunu göstermektedir. 2017 yılında 34,6 milyon dolarlık canlı hayvan satımı yapılmışken 1,2 milyar dolarlık canlı hayvan alımı gerçekleştirilmiştir.

İhracatta % 30,5'lik oran ile birinci sırada olan Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemelik katı yağlar aynı zamanda ithalatta da önemli bir orana sahiptir.

Bu fasıl % 28,2'lik oran ile kaba yem alımından hemen sonra gelmektedir. Hayvancılık ihracatının ikinci sırasında ise balık grubu gelmektedir. % 23,6 olan balık gurubundan sonra ise %21'lik bir oran ile hayvansal menşeli yenilebilir ürünler (süt ürünleri, bal, yumurta) gelmektedir (Çizelge 11).

Çizelge 11. Türkiye'nin Hayvancılık Fasıllarının Dış Ticaretteki Dağılımı (2017)

Fasıl adı	İhracat (\$)	Toplam Hayvancılık İhracatı İçindeki Oranı (%)	İthalat (\$)	Toplam Hayvancılık İthalatı İçindeki Oranı (%)
Canlı hayvanlar	34.672.803	1.02	1.212.230.537	23.1
Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	797.272.346	23.6	223.161.392	4.1
Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	702.231.793	21.0	121.208.843	2.3
Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	54.644.619	1.5	58.348.252	1.2
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	1.033.998.697	30.5	1.476.557.311	28.2
Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	109.438.504	3.2	7.451.389	0.1
Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	186.823.626	5.5	1.571.323.741	30.0
Deri-saraciye, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	303.207.475	9.0	300.940.538	5.8
Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	149.076.808	4.5	272.938.113	5.2
Toplam	3.371.366.671	100.0	5.244.160.116	100.0

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 31.03.2018

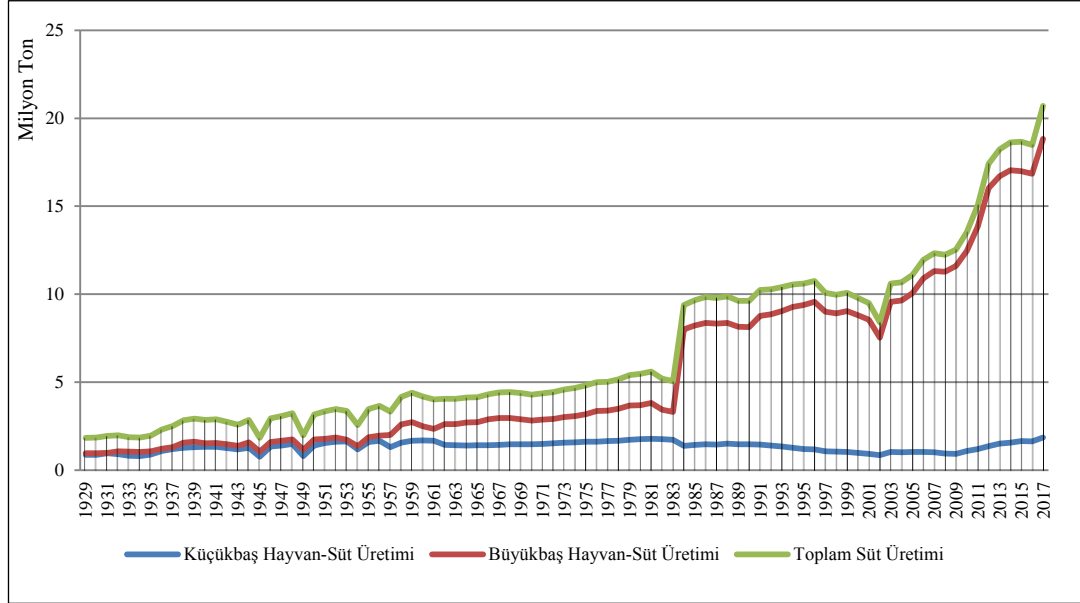
Hayvancılık ihracatının yaklaşık % 75'ini; hayvansal yağlar, balık grubu ve hayvansal meşeli yenilebilir ürünler (süt, yumurta, bal) oluşturmaktadır. Diğer kısmını ise çoğunlukla mamul madde çatısı altında toplanabilecek olan yün, tekstil ürünü, deri vb günlük kullanım eşyaları oluşturmaktadır.

Hayvancılık ithalatında ise Türkiye hayvancılığının en önemli sorunlarından birini oluşturan yem birinci sırada yer almaktadır. Hayvancılık ile ilgili yapılan

ithalatın % 30'u kaba yem alımından oluşmaktadır ve bu faslın ihracattaki değeri sadece % 5 civarındadır. İthalatın ikinci başmağını ise ihracatın birinci sırasında yer alan hayvansal yağlar oluşturmaktadır. Hayvansal yağlar toplam hayvancılık ithalatının % 28'ini oluşturmaktadır. Üçüncü sırada ise canlı hayvan alımı yer almaktadır. 2017 yılında 1,2 milyar dolarlık canlı hayvan alımı gerçekleştirilmiştir ve sadece bu üç fasıl toplam hayvancılık ithalatının % 80'inini oluşturmaktadır. Toplam hayvancılık ithalatı ile toplam hayvancılık ihracatını karşılaştırdığımız zaman ithalatın yaklaşık olarak ihracattan % 35 oranla ve 1,8 milyar dolar daha fazla olduğu söylenebilir (Şekil 3).

Hayvancılık ekonomisinin önemli bir kolunu oluşturan süt üretimi ise ton olarak sürekli artmaktadır. 1929 ile 2017 yılları arasındaki yaklaşık 90 yıllık üretim durumuna bakıldığında zaman 1980'li yılların ilk çeyreğine kadar toplam süt üretiminin 5 milyon tonun altında olduğu görülmektedir. 1983 yılı, o tarihten günümüze kadar en düşük üretimin olduğu yıl olarak görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Türkiye Süt Üretiminin Yıllara Göre Dağılışı (1929–2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 01.04.2018

1983 ile 1984 yılları arasında bir yıllık dönemde meydana gelen değişim yaklaşık olarak % 50 oranındadır ve bu oranda büyük değişim başka bir yılda yaşanmamıştır. 1984 yılından 2004 yılına kadar 20 yıllık bir dönemde toplam süt üretiminde çok ciddi değişiklikler veya gelişmeler yaşanmamıştır. 2004 yılından

günümüze kadar ise sürekli artış görülmüştür (Şekil 4). Genel süt üretimi ile kişi başına düşen süt üretim miktarının profili birbirine paralellik göstermektedir. Süt üretiminde görülen değişimler nüfus başına düşen süt miktarını da belirlemektedir. 2017 yılı verilerine göre kişi başına düşen süt miktarı 256 kg civarında olup belirtilen yıllar içinde en yüksek değeri oluşturmaktadır.

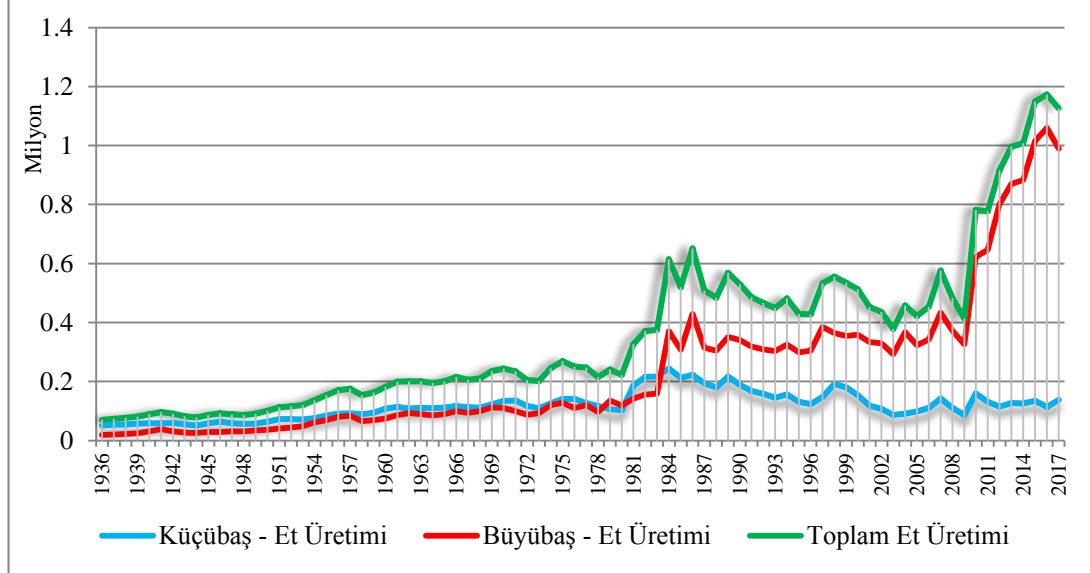
Sayı bakımından yeterli olan koyun varlığımız verim konusunda yetersizdir. Koyun varlığımızın % 97'si yerli ırklardan oluşmaktadır ve bu yerli ırklar ülkemizin iklim ve bitki örtüsüne çok iyi uyum sağlamışlardır. Fakat bu yerli ırklar sert kışlara dayanıklı mor karaman ırkı gibi et ve süt bakımından verimli değildir. 1980'li yıllara ait verilere göre dünya kırmızı et tüketiminde koyunun payı % 10, Türkiye'de ise bu ora yaklaşık % 45 civarındadır. Bu oranın Türkiye'de yüksek olmasının nedeni koyun türlerinin yüksek et verimine sahip olmasından ziyade tüketim alışkanlıklarından kaynaklanmaktadır. Bu sebeplerden dolayı süt üretiminde büyükbaş hayvancılık daha belirleyicidir (Aşkın, 1983: 2437-2439). Büyükbaş hayvan et üretiminin küçükbaş hayvan et üretimine göre daha fazla olması büyükbaşın çok verimli olduğu anlamına gelmez. Türkiye hayvancılığının niceliksel olarak iyi olduğunu söylemek bir derece mümkün olsa da niteliksel olarak iyi olduğunu söylemek mümkün değildir.

Küçükbaş hayvan varlığında olduğu gibi sığır varlığımızın % 80'i, yurdumuzun koşullarına büyük uyum sağlamış olan yerli ırklardır. Fakat bunların da et ve süt verimi son derece düşüktür (Akman, 1983: 2430 - 2432). 1929 yılından günümüze kadar küçükbaş hayvandan elde edilen süt üretiminin toplam süt üretimi içindeki payı genelde aynı kalmıştır. Bu pay ise genelde 2 milyon ton civarında seyretmiştir. Büyükbaş hayvandan elde edilen süt üretimi ise toplam süt üretiminde belirleyici role sahiptir. Toplam süt üretimi ile büyükbaş hayvandan elde edilen süt miktarı çizelgesi neredeyse birbirine paralel olup küçükbaş hayvandan elde edilen süt üretiminin toplam süt üretimi üzerindeki etkisi neredeyse yok gibidir (Şekil 4).

Türkiye'nin yaklaşık 77 yıllık et üretimi ise süt üretimi gibi istikrarlı bir artış göstermemiştir. 1980'li yılların ilk çeyreğine kadar et üretimi süt üretimine paralellik göstermektedir. Süt üretimi gibi, et üretimi de 1982 ile 1984 yılında ani bir artış

göstermiştir. Bir yılda 200 milyon tonluk artış gösteren et üretimi 2010 yılına kadar dalgalanma göstererek 2013 yılında maksimum seviyeye ulaşmıştır.

Şekil 5. Türkiye Et Üretimini Yıllara Göre Dağılışı (1936–2017)

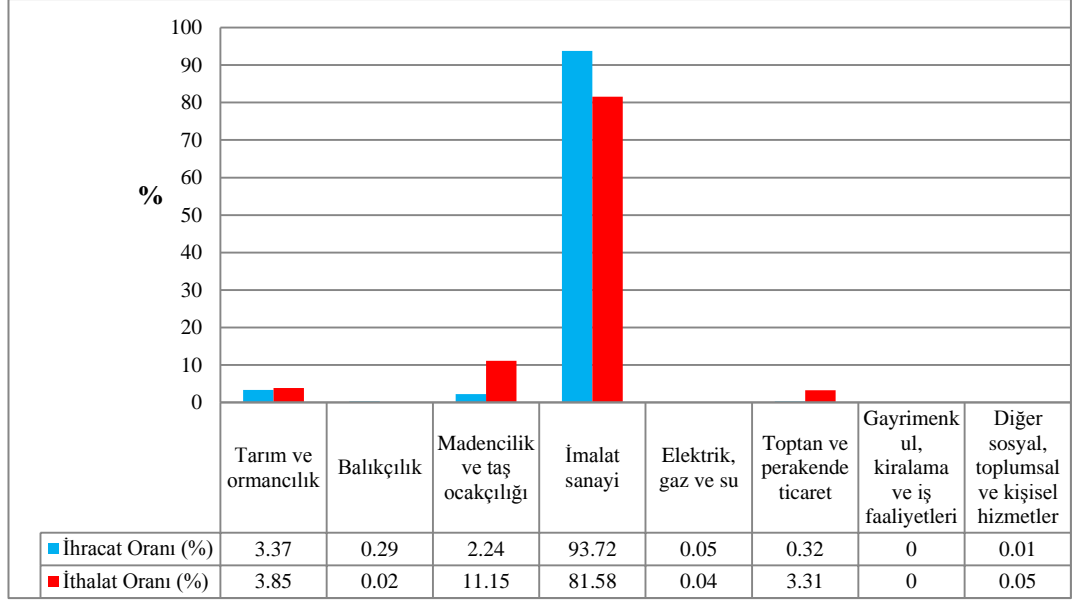

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 01.04.2018

Süt üretiminde olduğu gibi et üretiminde de belirleyici olan hayvancılık türü çoğunlukla büyükbaş hayvancılıktır. 1960'lı yılların ilk çeyreğine kadar toplam et üretimi 200 milyon tonun üzerine geçmemiştir. Bu tarihten 1980 yılına kadar ise genel olarak artış eğiliminde olup 1983 yılından sonra toplam et üretimi 400 milyon tonu geçmiştir. 1980'li yılların ilk çeyreği hem süt hem et üretimi için ani artışın yaşandığı dönemdir ve genel olarak bu tarihten itibaren üretimde durgunluk yaşanmıştır. 2010 yılından 2016 yılına kadar sürekli artış gösteren et üretimi 2017 yılında tekrar düşmüştür. 2013 yılında 996 bin ton olarak gerçekleşen et üretimi 2016 yılına kadar yaklaşık % 18'lik artış göstererek 1 milyon 170 bin tonu geçmiştir. 2017 yılında ise bu değer 1 milyon 126 bin tona gerilemiştir. (Şekil 5). Üretilen et miktarının kişi başına dağılımına bakıldığı zaman çoğunlukla profilin genel et üretimiyle aynı olduğu görülmektedir. TÜİK resmi verilerine göre kişi başına düşen et üretiminin de en fazla olduğu yılın 14.70 ton ile 2016 olduğu görülmektedir. Yıllara göre dalgalanma görülse et üretiminin genelde artış eğilimi göstermesi kişi başına düşen et miktarının da artmasını sağlamıştır. Özellikle 2009 yılından sonra bu değer 10 kilonun üzerine çıkmıştır ve 2017 yılında kişi başına düşen et miktarı 13.94 kg olarak belirtilmektedir.

Hayvancılık, ithalat ve ihracatta çok ciddi bir paya sahip değildir. 1969 yılı itibari ile bütün yılların en yüksek ihracat miktarı 2017 yılında yapılmış ve 1,2 milyar dolar civarında olmuştur. Aynı yılda toplam ihracat miktarı ise yaklaşık 240 milyar dolar civarındadır (Şekil 6).

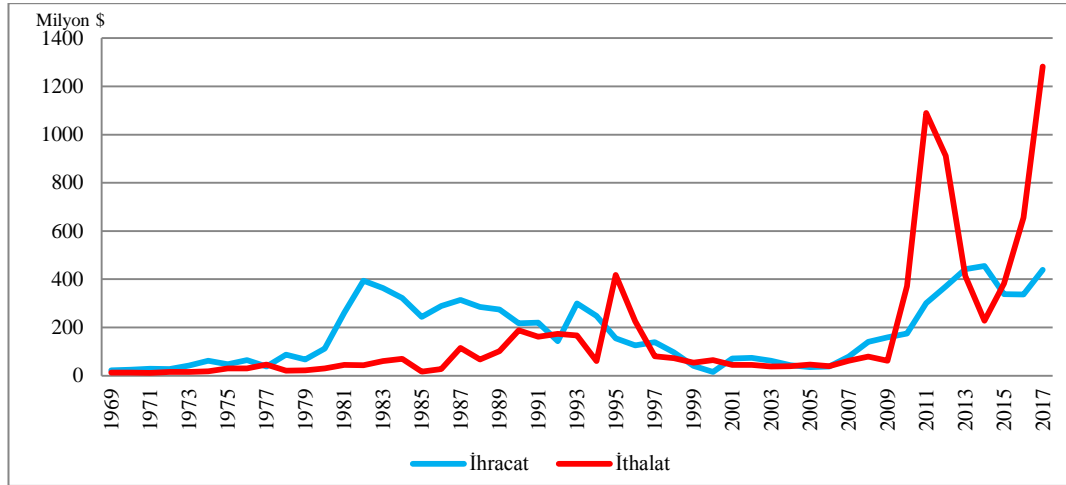
Şekil 6. Türkiye'nin İthalat ve İhracat Durumu (2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 03.04.2018

Tarım ve ormancılığın ihracat değeri 5,2 milyar dolar olup toplam ihracatın % 3,3'ünü karşılamaktadır. Hayvancılığın bunun içindeki payı ise 1,2 milyar dolar civarında olup % 23'lük bir orana sahiptir. Toplam dış ticarete ciddi bir öneme sahip olmasa da özellikle ihracattaki oranı gittikçe artmaktadır. 1969 ile 2017 yılları arası hayvancılık ihracat ve ithalat değerlerine baktığımız zaman; hayvancılığın dış ticaret hacmindeki payının 1980 yılına kadar 200 milyon doların altında olduğu görülmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Türkiye'de Hayvancılığın İhracat ve İthalat Durumunun Yıllara Göre Dağılışı (1969-2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 03.04.2018

1980 yılından sonra hayvancılık ihracatı 1982 yılına kadar hızlı bir artış gösterip aynı yılda tekrar düşüşe geçmiştir. 1969 yılından 1992 yılına kadar ihracat ithalattan fazla olup bu tarihten sonra sürekli değişiklik göstermiştir. 2009'dan 2012'ye kadar sürekli ve büyük bir artış meydana gelmiş ve 2012'den sonra aynı hızda ve oranda düşüş göstermiştir. 2014 yılındaki ihracat değeri 1994 yılıyla eşit olup aynı yıldan sonra tekrar yükselişe geçerek 2017 yılında belirlenen yıllar içinde en üst seviyeye ulaşarak 1,2 milyar doları geçmiştir (Şekil 7).

Hayvancılık ihracatının ülkelere dağılımına baktığımızda; ihracatın büyük çoğunluğunun belirli ülkelere yapıldığı göze çarpmaktadır. 1970 yılından günümüze 10 yıllık dönemlerle ele alınan ihracat ve ithalatın ülkelere dağılımında genel olarak % 60'ın üstünde ihracat ve ithalat üç ülkeye yapılmıştır (Çizelge 12).

Çizelge 12. Belirli Yıllarda Türkiye'nin 'Hayvancılık' İle İlgili İhracat ve İthalat Durumu

Yıl	Ülke Adı	İhracat (\$)	Hayvancılık İhracatındaki Oranı (%)	Ülke Adı	İthalat (\$)	Hayvancılık İthalatındaki Oranı (%)
1970	Lübnan	7.219.206	29.7	Avustralya	7.562.616	58.5
	S.S.C.B.	6.194.927	25.5	İngiltere	2.911.015	22.5
	İran	2.300.214	9.5	Almanya	1.054.843	8.2
	Diğer	8.560.662	35.3	Diğer		10.8
	Toplam	24.275.009	100.0	Toplam	12.935.211	100.0
1980	Kuveyt	32.294.899	28.7	Avustralya	12.812.614	43.2
	Suriye	29.263.999	26.0	Almanya	6.559.631	22.1
	Lübnan	20.971.801	18.5	Hollanda	2.736.249	9.2
	Diğer	30.315.137	26.8	Diğer		25.5
	Toplam	112.845.836	100.0	Toplam	29.628.911	100.0
1990	S. Arabistan	126.930.187	58.2	Polonya	57.552.767	30.5
	Kuveyt	34.780.162	16.0	Avustralya	36.255.960	19.2
	Suriye	28.110.191	13.0	Yeni Zelanda	22.279.167	11.9
	Diğer		12.8	Diğer		38.4
	Toplam	218.009.098	100.0	Toplam	188.121.252	100.0
2000	Almanya	3.275.388	21.4	Avustralya	14.646.060	22.0
	S. Arabistan	1.972.238	13.0	ABD	10.968.603	17.0
	Gürcistan	1.333.773	8.8	İngiltere	10.399.783	16.0
	Diğer		56.8	Diğer		45.0
	Toplam	15.316.664	100.0	Toplam	65.174.222	100.0
2010	Irak	109.295.414	62.5	Uruguay	124.211.835	33.5
	Suriye	30.274.404	17.3	ABD	64.914.115	17.5
	İsrail	7.135.797	4.1	Macaristan	62.573.637	16.9
	Diğer		16.1	Diğer		32.1
	Toplam	174.723.139	100.0	Toplam	370.866.860	100.0
2017	Irak	315.830.408	72.0	Uruguay	319.164.161	24.9
	Suriye	30.339.023	7.0	Brezilya	173.256.173	13.5
	Katar	11.145.786	2.5	Çek Cum.	131.886.714	10.2
	Diğer		18.5	Diğer		52.4
	Toplam	439.275.950	100.0	Toplam	1.282.432.189	100.0

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 03.04.2018

2017 yılında toplam hayvancılık ihracatının % 72'si Irak, % 7'si Suriye olmak üzere büyük çoğunluğu komşu ülkelere yapılmıştır. Bu dönemde Katar'a uygulanan birtakım ambargolar nedeniyle Türkiye'nin farklı tepki göstererek Katar'a gıda ürünlerini ihraç etmesi Katar'a yapılan ihracat oranının % 2,5 olmasına neden olmuştur. 11 milyon dolar olarak gerçekleşen bu ihracat miktarıyla Katar üçüncü sıraya girmiştir. Avrupa Kıtasının belirli ülkeleri, Latin Amerika ülkeleri ve Afrika kıtasının bazı ülkeleri başta olmak üzere çok sayıda ülke ile hayvansal ticaret ya gerçekleşmemiş ya da ithalat ile sınırlı kalmıştır. 2010 yılında 370 milyon dolar olarak gerçekleşen ve 2017 yılında yaklaşık 912 milyon dolarlık bir artış gösterip 1,2 milyar dolara ulaşan toplam hayvancılık ithalatının yaklaşık yarısı üç ülkeden

yapılmıştır. Uruguay birinci sırada olup toplam hayvancılık ithalatının $\frac{1}{4}$ üne sahiptir. Uruguay, Brezilya ve Çek Cumhuriyeti'nden yapılan ithalat oranı yaklaşık % 49 olup toplam ithalat miktarı 625 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

3. BÖLÜM: VAN'DA HAYVANCILIK FAALİYETLERİ

Doğu Anadolu Bölgesi, hayvancılık bakımından önemli bir bölgedir. Tarım topraklarının sınırlı olması, çayır, mera ve otlak alanlarının geniş yer kaplaması gibi faktörler hayvancılık faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda zorlu ve uzun kış şartları, hem hayvanın uzun süre kapalı ortamda kalmasına hem de yem teminini güçleştirmektedir. Bu da hayvancılığın gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Her ne kadar son yıllarda bölge hayvancılığında gerilemeler yaşansa da Doğu Anadolu Türkiye hayvancılığı açısından hala önem arz etmektedir (Arınç, 2009: 71-72). Bölge, Türkiye toplam hayvancılığının % 21,7'sini, küçükbaş hayvancılığının % 22,31'ini büyükbaş hayvancılığının yaklaşık % 20'sine sahiptir. Van ili ise hem bölge içinde hem Türkiye içinde özellikle küçükbaş hayvancılık bakımından özel bir öneme sahiptir. Van ili de Türkiye toplam hayvan varlığının yaklaşık % 5'ini, küçükbaş hayvan varlığının % 6,18'ine, büyükbaş hayvan varlığının ise % 1,18'ine sahiptir. İl, Doğu Anadolu Bölgesi içindeki toplam hayvan varlığında % 22, büyükbaş hayvan varlığında % 5,8 ve küçükbaş hayvan varlığında yaklaşık % 28'lik bir paya sahiptir.

Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Murat–Van Bölümünde yer alan Van ili, yüksek dağlar, geniş plato ve ovalık alanlar ile diğer illerden ayrılmaktadır. Bu platolar hayvancılık açısından önem taşıyan otlak ve mera alanlarından oluşmaktadır. İkliminin karasal olması, bitki örtüsünün de step formasyonu olmasına neden olmuştur. Bütün bu faktörler Van ilinde hayvansal üretimin bitkisel üretimden daha çok yapılmasına neden olmuştur. Temel ekonomik faaliyetin hayvancılık olduğu ilde, tarım faaliyetleri de yine hayvancılığı destekler niteliktedir. Doğal potansiyelin ve hayvan varlığının önemine rağmen elde edilen hayvansal verim düşüktür (Koday, 2005: 235). Bu durumun nedenleri dönemsel olarak değişmiştir (veya değişmektedir). Daha önce; meraların aşırı kullanımı ve ıslah edilememesi, bitki kalitesinin düşmesi, hayvan ırklarının ıslah edilmemesi gibi nedenler etkili iken, bugün bu sebepler farklıdır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı bir şekilde ele alınacağı gibi; yayla ve mera yasakları, güvenlik endişeleri, yem ve hayvansal unsurların pahalılığı gibi nedenler, bugünün hayvancılığının gelişmemesinin önündeki önemli engellerdir.

Van ili hem Doğu Anadolu Bölgesi'nde, hem Türkiye'de en fazla küçükbaş hayvanın beslendiği ildir. İilde beslenen küçükbaş hayvan içerisinde de koyun yetiştiriciliği ön planda yer almaktadır. 2017 yılı verilerine göre toplamda 2.738.054 küçükbaş hayvanın % 92'sini koyun % 8'ini keçi oluşturmaktadır. Yetiştirilen koyun ırkları ise çoğunlukla yerli ve merinos ırklarından oluşmaktadır. Yetiştirilen kıl keçisi ırkı ise çoğunlukla kıl keçisi şeklindedir. Küçükbaş hayvancılığın il genelindeki dağılımı değerlendirildiğinde ise hayvan varlığının büyük çoğunluğunun Gürpınar ilçesinde (612.346) olduğu görülmektedir. Toplam hayvan varlığının % 93,7' sinin küçükbaş % 6,3'ünün de büyükbaş hayvan varlığından oluştuğu Van ili, Türkiye toplam hayvan varlığının % 4,84'ünü oluşturmaktadır. İl hayvancılığında büyükbaş hayvancılık sayısal bir öneme sahip değildir. İilde bulunan toplam 186.099 büyükbaş hayvanın % 99,5'ini sığır grubu ve % 0,5'ini de manda oluşturmaktadır. Büyükbaş hayvan varlığının büyük çoğunluğu ise İpekyolu ve Tuşba ilçelerinde bulunmaktadır. Bunun yanında 2017 yılı verilerine göre il genelinde 140.554 arı kovanı, 626 arıcılık tesisi, 441.571 kanatlı hayvan, 8.585 tek tırnaklı hayvan ve 45 deve bulunmaktadır.

3.1.Van'da Hayvancılığın Coğrafi Temelleri

Van'da hayvancılık, önem taşıyan bir iktisadi faaliyettir. Araştırma alanımızda; koyun ve sığır başta olmak üzere keçi, manda, at, eşek, katır, kümes hayvanı yetiştiriciliği ve arıcılık faaliyetleri yapılmaktadır. Beslenen hayvan türleri çeşitli olsa da iktisadi önem bakımından koyun yetiştiriciliği ve sığır yetiştiriciliği ön sırada yer almaktadır.

Hayvancılık faaliyetlerinin doğanın etkisinden arındırılarak sürdürülmesi pek mümkün değildir. Dolayısıyla bu faaliyetler iklim, bitki örtüsü ve yer şekilleri gibi doğal faktörlerden etkilenmekte hatta bu faktörler hayvancılık faaliyetlerinin belirleyicisi durumundadır. İklimin nispeten yarı kurak olduğu ve steplerin olduğu yerlerde yaygın olarak küçükbaş hayvancılığın yapıyor olması, iklimin bu faaliyet üzerindeki etkisini göstermektedir. Van ilinde de ortalama yükseltinin 2000 metrenin üzerinde olması, kurak dönemin uzun sürmesi, bitki örtüsünün çoğunlukla steplerden oluşması, geniş yayla ve meraların olması, küçükbaş hayvancılığın gelişmesini ve önemli bir ekonomik faaliyet olmasını sağlamıştır.

Van bölgesinin; bitki çeşitliliği bakımından zengin olması, çayır ve meraların geniş alan kaplaması, su kaynakları ve iklim özellikleri bakımından yem bitkileri üretimi için elverişli olmasına rağmen her yıl artarak devam eden toprak ve su kayıpları üretimde verimin düşmesine neden olmaktadır (Turan ve Altuner, 2014: 92).

Sonuç itibari ile iklim şartları, bitki örtüsü ve topoğrafik özellikler, çayır ve meraların fazla olması, hayvancılık faaliyetlerin Van ili genelinde önemli bir ekonomik faaliyet olmasına neden olmuştur. Özellikle yükselti, eğim ve engebe oranının fazla olduğu yerlerde hayvancılık faaliyetleri, yüzyıllardan beri başlıca geçim kaynağı olma özelliği taşımıştır (Gürbüz, 1994: 289). Çalışmanın bu kısmında; iklim, bitki örtüsü ve topoğrafyanın hayvancılık faaliyetleri üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

3.1.1. İklim ve Bitki Örtüsü

Van ikliminin en göze çarpan özelliği kuraklığıdır. Yüksek sıcaklıkla birlikte artan buharlaşma, kuraklık derecesini arttırmaktadır (Erinç, 1953: 67). Yıllık sıcaklık ortalamasının 8,3 °C olduğu Van ovasında, kışlar soğuk, yazlar ise sıcak ve kuraktır. Kış aylarının hem bu şekilde soğuk ve donlu geçmesi, kış mevsiminin ve karın yerde kalma süresinin uzun olması ile yaz aylarının sıcak ve kısa sürmesi toprak kullanımını sınırlandırmaktadır. Yakar'a göre (2007: 134) bölgede kışların uzun sürmesi, dışarıda yapılan tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yılın daha sıcak veya ılık olan zamanlarıyla sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Kış mevsiminin uzun sürmesi hayvancılık faaliyetlerinde; yem ve saman temini başta olmak üzere, dayanıklı ahır yapımı, kışlık çoban ihtiyacı, hayvanın kış şartlarına dayanamayıp telef olması ve ekonomik giderlerin fazla olmasına sebep olmaktadır. Aynı şekilde yaz mevsiminin kısa ve kurak geçmesi, sıcaklık ortalamasının fazla olması, yem ve saman temini, hayvanların sarılık hatalığına yakalanması ve telef olması, mera ve yaylaların verimsiz olması ve otların çabuk kuruması gibi sorunlara neden olmaktadır. Çalışma alanının Muradiye ilçesinin Çiçekli köyünden M. Emin beyin "*Önceleri her şey ucuzdu, yeşillik vardı, kuraklık yoktu, verim fazlaydı. Şimdi ise kuraklık var, suyumuz yok, otumuz yok. Yıldan yıla kuzularımızı satarız ve o parayla da sadece hayvanın yem ihtiyacını karşılıyoruz (G-60)*" ifadesi iklimin hayvancılık

üzerindeki etkisine açıklık getirmektedir. Aynı şekilde Saray ilçesinin Koçbaşı köyünden Abdulhalim beyin; “Önceden hayvanlarımıza yetecek kadar otumuz vardı ve kuraklık arttığı için ot elde edemiyoruz. Önceden 4 bin bağ ot biçirdim şimdi ise 600 bağ ot biçebiliyorum. Böyle olduğu için hayvanı artık besleyemiyorum. Mecbur yem satın almak zorunda kalıyorum ve alamıyorum. (G-73)” İfadesi bunu destekler niteliktedir.

Van’ın yeryüzü şekilleri bakımından çeşitlilik göstermesi, ortalama yükseltinin kısa mesafelerde değişebilmesi, belirli yerlerde Van Gölünün etkili olması iklim şartlarının da yere göre değişkenlik göstermesine neden olmaktadır. Van genelinde yıllık sıcaklık ortalaması 8 ile 9 °C arasında olsa da bu değer ilçeden ilçeye önemli ölçüde değişiklik göstermektedir. Yıllık sıcaklık ortalamasının en fazla olduğu ilçe 11,2 °C ile Çatak olup bunu Çaldıran (10,8 °C), Van il merkezi (9,5 °C) Özalp (9,4 °C) ve Gevaş (9 °C) takip etmektedir. Bu ilçelerin yıllık sıcaklık ortalaması genel sıcaklık ortalamasından yüksek seyretmektedir. Bahçesaray (5,8 °C), Muradiye (5,8 °C) ve Başkale (6 °C) ilçeleri il genelinde ortalama sıcaklığın düşük olduğu ilçeleri oluşturmaktadır. Geriye kalan ilçelerden Gürpınar 8,7 °C, Erciş 8,1 °C ve Saray ilçesi 7,5 °C’lik yıllık sıcaklık ortalamasına sahiptir (Çizelge 13).

Çizelge 13. Van’ın Uzun Yıllık Ortalama Sıcaklık Değerleri (°C) (1960-2018*)

İstasyon Adı	A y l a r												Yıllık Sıcaklık Ort.
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
Bahçesaray	-1.5	0.8	4.7	9.5	13.4	18.9	23.9	23.7	18.9	11.9	5.5	0.5	5.8
Başkale	-6.7	-5.7	-1.6	4.2	9.3	14.5	18.9	19.0	14.8	8.2	1.5	-4.2	6.0
Çaldıran	-11.0	-8.6	-0.7	6.1	10.7	15.7	20.5	20.4	15.6	7.9	1.5	-8.2	10.8
Çatak	-1.5	1.6	7.4	10.6	14.1	19.0	23.2	22.8	18.4	12.1	5.7	0.7	11.2
Erciş	-5.4	-4.5	0.5	7.1	12.3	17.4	21.8	21.3	16.1	9.6	3.2	-2.4	8.1
Gevaş	-3.1	-2.4	1.9	8.2	12.8	17.7	21.6	21.1	16.8	10.5	4.1	-0.7	9.0
Gürpınar	-3.9	-2.1	4.1	8.9	13.4	18.4	22.8	22.5	17.9	10.6	4.2	-2.4	8.7
Muradiye	-5.1	-4.2	0.7	7.4	12.8	18.0	22.7	22.3	17.3	10.7	3.7	-2.1	5.8
Özalp	-10.3	-8.7	-2.1	5.5	10.7	15.7	20.3	20.2	15.1	8.2	1.2	-5.9	9.4
Saray	-7.8	-5.0	2.9	6.4	11.0	16.4	21.2	21.6	16.7	9.0	1.4	-4.3	7.5
Van	-3.2	-2.5	1.9	7.8	13.0	18.0	22.2	22.0	17.7	11.3	4.8	-0.4	9.5
Genel Ort.	-5.4	-3.8	1.8	7.4	12.1	17.2	21.7	21.5	16.8	10.0	3.3	-2.7	8.3

*Van, Başkale ve Özalp istasyonları 1960, Muradiye ve Erciş İstasyonları 1965, Gevaş İstasyonu 1982, Bahçesaray, Çaldıran, Çatak, Gürpınar ve Saray İstasyonları 2013 yılı itibari ile faaliyet göstermiştir. Ortalamalar hesaplanırken başlangıç yılları dikkate alınmıştır.

Kaynak: Meteoroloji 14. Bölge Müdürlüğü, Van

Sıcaklık ortalamasının en düşük olduğu Ocak ayında il genelinde ortalama sıcaklık -5,4 °C şeklindedir. Bu ayda en düşük sıcaklığın olduğu yerler ise Çaldıran (-11 °C) ve Özalp (10,3 °C) ilçeleridir. Çatak ilçesi ise Ocak ayı sıcaklık ortalamasının en yüksek olduğu alanı oluşturmaktadır. Nitekim Çatak ilçesi yıllık

ortalama sıcaklıkta da en yüksek değere sahiptir. Vadi içerisinde olması, çevresine göre nispeten daha alçak bir yapıya sahip olması sıcaklık ortalamasının da yüksek olmasını sağlamıştır. Sıcaklık ortalamasının en yüksek olduğu aylar ise kuraklığın da en fazla olduğu Temmuz ve Ağustos aylarıdır. Temmuz ayında Van genelinde sıcaklık ortalaması yaklaşık 22 °C iken aynı ayda m²'ye düşen yağış miktarı 7,7 mm şeklindedir. Temmuz ayında sıcaklık ortalamasının en yüksek olduğu ilçenin yaklaşık 24 °C ile Bahçesaray olduğu görülmektedir. Bu sıcaklık ortalamasına rağmen diğer birçok ilçeye göre kuraklığın daha az olduğu görülmektedir. Çatak (23,2 °C), Erciş (21,8 °C) ve Gürpınar (22,8 °C) ilçeleri Temmuz ayı sıcaklık ortalamaları Bahçesaray'a göre daha az olmasına rağmen bu ilçelere düşen yağış miktarı Bahçesaray ilçesine göre daha düşüktür. Bu durum kuraklığın daha etkili olmasına neden olmaktadır. Bahçesaray ilçesine Temmuz ayında m²'ye düşen yağış miktarı yaklaşık 3 mm iken bu değer Çatak ilçesinde 2,4 mm, Erciş ilçesinde 2,2 mm ve Gürpınar ilçesinde 2 mm şeklindedir (Çizelge 13 ve Çizelge 14).

Van genelinde yıllık yağış miktarı yaklaşık 36 kg/m²'dir. Bu değer sıcaklıkta olduğu gibi ilçeye göre değişiklik göstermektedir. Yıllık yağış miktarının hem en fazla olduğu hem il ortalamasının üzerinde olduğu ilçeler Bahçesaray (747 mm), Çatak (690 mm), Gevaş (450 mm) ve Muradiye (446 mm) şeklindedir. Özellikle küçükbaş hayvan sayısı bakımından lider konumunda olan Gürpınar (282 mm) ve sonrasında Erciş (329 mm) ilçeleri yıllık düşen yağış miktarının en az olduğu ilçeleri oluşturmaktadır. Yıl içerisinde yağışın en az düştüğü ay 7,7 mm ile Temmuz ayıdır. Nitekim Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında düşen toplam yağış miktarı Mart (66,2 mm) ayında düşen yağış miktarından daha azdır (Çizelge 14).

Çizelge 14. Van'ın Uzun Yıllık Ort. Yağış Değerleri (1960-2018*) ($mm = kg/m^2$)

İstasyon Adı	A y l a r												Toplam
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
Bahçesaray	91.8	46.8	112.4	90.2	98.9	23.1	2.9	11.3	7.5	80.6	79.6	101	746.75
Başkale	26.2	16.8	42.0	58.9	57.0	26.6	10.4	12.0	6.8	31.4	31.6	30	349.64
Çaldıran	32.0	10.4	36.0	27.1	59.6	35.3	8.0	14.4	19.1	52.1	31.9	37.2	362.92
Çatak	72.0	45.2	90.5	88.1	77.6	17.2	2.4	7.5	8.1	90.3	73.4	117	689.36
Erciş	25.3	17.7	44.6	49.2	62.2	17.2	2.2	2.4	8.5	41.0	25.0	34.1	329.38
Gevaş	48.0	29.0	50.2	60.1	77.8	23.1	8.1	6.1	11.0	52.7	32.1	52.2	450.49
Gürpınar	30.5	13.8	26.8	38.5	53.0	17.7	2.0	7.1	4.9	35.5	21.6	31.1	282.30
Muradiye	41.6	36.4	65.2	60.8	67.5	20.4	11.4	7.7	15.2	43.5	31.3	45.2	446.24
Özalp	20.2	15.6	28.9	47.7	63.8	29.5	8.9	11.3	4.4	34.2	27.7	23	315.04
Saray	23.5	15.8	33.5	38.9	59.8	28.8	25.8	11.1	11.7	57.7	30.3	27.6	364.44
Van	38.1	21.0	38.0	54.4	51.3	19.1	2.9	4.4	14.4	60.7	29.1	37.7	371.09
Genel Ort.	40.8	24.4	51.6	55.8	66.2	23.5	7.7	8.6	10.1	52.7	37.6	49	427.97

*Van, Başkale ve Özalp istasyonları 1960, Muradiye ve Erciş İstasyonları 1965, Gevaş İstasyonu 1982, Bahçesaray, Çaldıran, Çatak, Gürpınar ve Saray İstasyonları 2013 yılı itibari ile faaliyet göstermiştir. Ortalamalar hesaplanırken başlangıç yılları dikkate alınmıştır.

Kaynak: Meteoroloji 14. Bölge Müdürlüğü, Van

Kuraklığın diğer ilçelere göre en az hissedildiği ilçe olan Bahçesaray'da Ocak, Mart, Nisan, Mayıs ve Aralık aylarında 90 mm'den fazla yağış düşmektedir. Küçükbaş hayvancılık bakımından önemli olan Gürpınar ilçesinde ise en yüksek ayda bile m^2 'ye düşen yağış miktarı Mart ayı olup 53 mm'dir. Dolayısıyla bütün aylarda Gürpınar ilçesi Van ortalamasının altında yağış değerlerine sahiptir (Çizelge 14). Sonuç itibari ile yaz aylarında il genelinde kuraklığın belirgin bir şekilde hissedildiği gibi kış aylarında sıcaklık ortalamalarının 0'ın altında olduğu görülmektedir. İklimin bu şekilde verimli bir tarıma izin vermemesi, hayvancılık faaliyetlerin ön planda olmasına neden olmaktadır. Tarımın sınırlı olduğu alanlarda çoğunlukla ot örtüsünün olması, alanın mera ve otlak olarak kullanılmasına veya nihayetinde yem ürününün ekilmesine neden olmaktadır. Bu durumda, kurak alanlarda tarım tamamlayıcı ekonomik faaliyet olarak ikinci planda kalmaktadır.

3.1.2. Topoğrafya

Hayvancılığın coğrafi açıdan önem kazanmasının temel sebebi, Van Gölü çevresinin fiziki şartlarıdır. Genel olarak ortalama yükseltinin fazla olduğu Van ilinde, göl kıyılarından çevreye doğru kısa mesafeler içinde yükselti 2000 metreyi geçmektedir. Eğim ve toprak şartları tarım için uygun olsa da yükselti, kısıtlayıcı bir özelliğe sahiptir. İl genelinde tarım yapılacak geniş alanlar bulunmasına rağmen ziraatın bu şekilde doğal olarak kısıtlanması hayvan yetiştiriciliğinin başlıca ekonomik faaliyet olmasına neden olmaktadır (Gürbüz, 1994: 287). İklim özellikleri uygun olsa bile topoğrafik koşullar yüzünden zirai faaliyetler dağlar arasında kalan vadilerdeki bir avuç toprakla sınırlı kalmaktadır (Yakar, 2013: 134).

2000–2500 metre arasındaki Neojen ve Miyosen arazilerde alüvyon bakımından zengin olan havzalardaki mera ve otlakların Van Gölü çevresinin hayvancılık faaliyetlerinde ve ekonomisinde önemli rolü vardır. Bu çayır ve meralar hayvanlar için önemli besin kaynakları oluşturmaktadır (Gürbüz, 1994: 289). Araştırma alanımızda, hayvan sayısının çok olduğu, hayvancılık faaliyetlerin temel geçim kaynağı olduğu yerleşim birimlerinin büyük çoğunluğu da 1750 metrenin üzerinde (1750–2500 m arası) yer almaktadır. Toplam kırsal yerleşme sayısının 584 olduğu Van ilinde yerleşmelerin yaklaşık % 85'i, hayvan varlığının da yaklaşık % 88'i 1750 metre rakımın üzerinde bulunmaktadır. 2000 metreden sonra büyükbaş hayvancılık faaliyetleri hızlı bir azalış gösterirken küçükbaş hayvan sayısı artmaktadır. Bu durum şehir merkezi ve yakınları gibi ovalık alanlarda ekonomik faaliyet türlerinin değiştiği yüksek ve kırsal kesimlerde ise hayvancılık faaliyetlerinin aktif olarak yürütüldüğünü göstermektedir. Bunun yanında ovalık alanlarda daha çok besicilik şeklinde yapılan büyükbaş hayvancılık faaliyetleri yaygın iken yükselti ortalamasının fazla olduğu dağlık ve bozkır alanlarında ise küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Küçükbaş hayvancılıkta yaylaya duyulan ihtiyacın büyükbaş hayvancılığa göre daha fazla olması da bununla ilgilidir.

Topoğrafya tarımsal faaliyetler önünde engel oluşturmaktadır. Eğimin fazla olduğu dik yamaçların bulunduğu yörelerde tarımsal faaliyetler sınırlı olacağı için hayvancılık faaliyetleri önem kazanmaktadır. Örneğin; Van ilinin güneyini oluşturan Bitlis Masifi, derin vadilerle parçalanmış dik bir arazidir. Bu yeryüzü şekilleri tarımsal faaliyetlerin vadi tabanlarıyla sınırlı kalmasına ve tarımsal gelirin de yetersiz olmasına neden olmaktadır. Bu durum yöre halkını hayvancılığa teşvik etmiştir (Gürbüz, 1994: 287). Harita 2 incelendiği zaman Van ilinin özellikle güney ve güneybatısını oluşturan Gürpınar, Bahçesaray, Çatak ve Başkale ilçelerinin büyük bir kısmı yüksek ve eğimli bir araziden oluşmaktadır. Özellikle belirtilen ilçelerde tarımsal alanların darlığı ve kuraklık yöre halkının hayvancılıkla uğraşmasını zorunlu hale getirmiştir. Nitekim DAKA'ya göre (2014: 18) il genelinde sulanabilir arazi toplam arazinin sadece % 33'ünü oluşturuyorken kuru arazi % 67'lik bir oranda seyretmektedir. Hayvancılığın zorunlu hale gelmiş olması yüksek seviyede verim alındığı anlamına gelmemektedir. Gürpınar ilçesinin Hamurkesen Köyünden Abdullah beyin "*Buradaki insanların temel ve tek geçim kaynağı hayvancılık ve*

tarımdır. Tarım ise genelde ikinci planda kalıyor çünkü arazi hem dik, hem kurak ve çiftçi de bilgisizdir.” ifadesi bunu doğrular niteliktedir. (G-45)

3.1.3. Genel Arazi Kullanımı

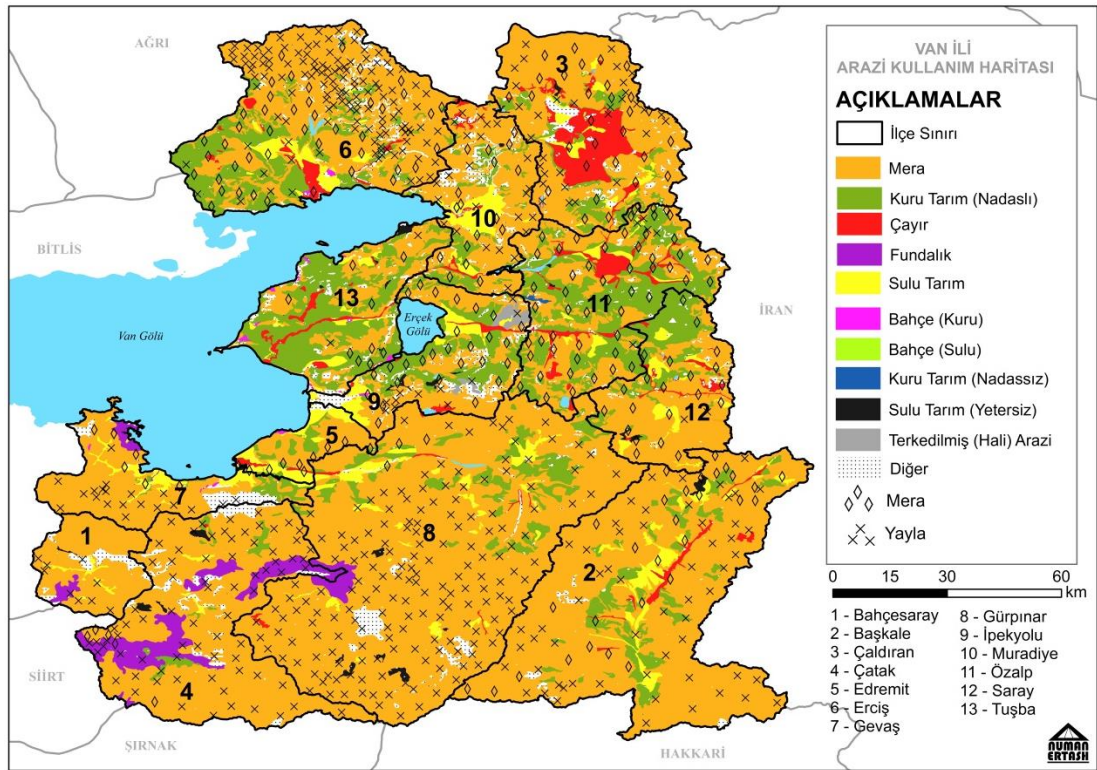
2017 yılı verilerine göre, Van nüfusunun % 38,5’i kırsal nitelikte olan 584 köyde yaşamaktadır. Dolayısıyla bu alanlarda yaşayan nüfusun temel geçim kaynağının ziraat ve hayvancılık olması, toprağın ve toprak kullanımının detaylı bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Toprağın ziraat alanında kullanımı ile hayvancılık arasında ilişki bulunmaktadır ve bu ilişkinin doğru kurulması kırsal nüfusun gelir seviyesinin artmasını sağlamaktadır.

Tarıma elverişli toprakların olması; bu toprakların kimyasal - fiziksel özellikleri ile eğim ve engebe dereceleri tam anlamıyla bilinmeden uygulanan ziraat planları istenilen sonucu vermemektedir (Gürbüz, 1994: 79). Arazinin bu şekilde yanlış kullanılması bağlantılı olarak hem hayvancılığın hem hayvancılık ekonomisinin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

İklimin kurak olması arazi kullanımını önemli oranda etkilemektedir. İl genelinde tarla arazisi olarak kullanılan alan toplamın % 55,3’ünü oluştururken nadas alanı yaklaşık olarak % 31 civarındadır. Türkiye’deki nadas alanlarının oranı ise % 17 civarında iken tarla arazilerinin oranı % 67’nin üstündedir. Öte yandan meyve, sebze ve bağ alanları için kullanılan arazi oranı sadece % 1,6 iken hiç kullanılmayan tarım arazileri ise yaklaşık % 12’lik bir dilim oluşturmaktadır (DAKA, 2014: 17). Nitekim Harita 6’ya bakıldığı zaman il arazisinin büyük çoğunluğunun meralardan oluştuğu görülmektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında da bahsedildiği gibi iklimin sınırlayıcı etkisi hayvancılığı zorunlu kılmış ve bu durum arazi kullanımında da açık olarak görülebilmektedir. İlin orta kısımlarını oluşturan Tuşba, İpekyolu, Özalp ve Saray ilçeleri dışında diğer bütün ilçeler çoğunlukla mera alanlarından oluşmaktadır. Erciş ilçesinin güneybatısı, İpekyolu ilçesinin kuzeyi, Muradiye ilçesinin güney kısımları, Saray ilçesinin kuzeybatı kısımları ve Özalp ilçesinin neredeyse tamamı nadaslı kuru tarım alanlarından oluşmaktadır. Öte yandan Gürpınar ve Başkale ilçelerinin nispeten alçak kısımlarında da nadaslı tarım yapılabilmektedir. Bütün ilçelerde sulu tarım son derece sınırlıdır. Çoğunlukla yer

şekillerinin sade olduğu alanlarda veya vadi tabanlarında bu faaliyet sürdürülmektedir. Muradiye, Erciş, Gevaş, Edremit ve Başkale ilçesi sulu tarımın yapıldığı başlıca yerleri oluşturmaktadır. Çatak ilçesi başta olmak üzere Bahçesaray, Gevaş ve Gürpınar ilçelerinde aynı zamanda fundalık alanlar da yer almaktadır. Çayır alanlarının en fazla olduğu ilçe ise Çaldıran'dır. İlçenin dağ içi ovası şeklindeki orta kısımları çoğunlukla çayır alanlarından oluşmaktadır. Arazinin bahçe olarak kullanılan kısmı ise Tuşba başta olmak üzere Erciş, Edremit ve Gevaş gibi kıyı ilçelerde yoğunlaşmıştır (Harita 6).

Harita 6. Van İli Genel Arazi Kullanımı

Kaynak: DSİ verilerinden oluşturulmuştur

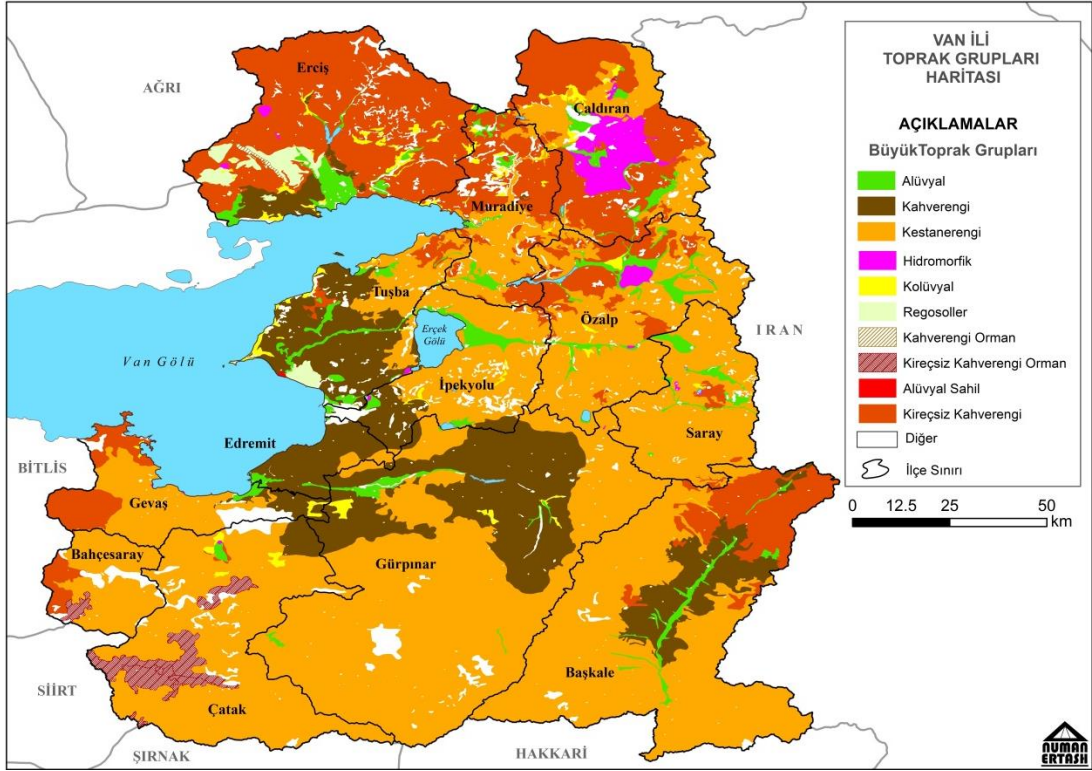
Harita Genel Komutanlığına göre Van ilinin yüzölçümü 20.911 km²'dir. Van ili üçü merkez (Edremit, İpekyolu, Tuşba) olmak üzere 13 ilçeden oluşmaktadır. Mahallelerin büyük çoğunluğu kırsal yapıda (köy) olan Van ilinin büyük çoğunluğu çayır ve meralardan oluşmaktadır. 13.546 km² olan çayır ve mera alanları il toplamının % 64,7'sini oluşturmaktadır (Çizelge 15). Çayır ve mera alanlarının il topraklarının büyük bir kısmını kaplıyor olması hayvancılığın neden gerekli bir faaliyet olduğuna açıklık getirmektedir. Zira mera olarak kullanılan alanlar ile yayla alanlarının çoğunlukla paralellik gösterdiği görülmektedir. Aynı zamanda kuru

tarımın yaygın olduğu alanlarda da yayladan çok mera olgusunun olduğu görülmektedir (Harita 6). İl genelinde orman varlığı son derece seyrek. DAKA'ya göre (2014: 16) ilin orman varlığı yaklaşık olarak 26 hektar olup ilin toplam arazisinin sadece % 1.25'ine denk gelmektedir.

İlin toprak türü dağılışına bakıldığı zaman ise büyük toprak gruplarının üçünün çok yaygın olduğu görülmektedir. En fazla görülen toprak türü Kestane rengi olup (973 bin ha.) bunu Kireçsiz Kahverengi ve Kahverengi (293 bin ha.) topraklar takip etmektedir. İlin kuzeyinde bulunan Erciş, Muradiye ve Çaldıran ilçelerinde kireçsiz kahverengi topraklar hâkim olup aynı zamanda Çaldıran ilçesinin ovalık kısımlarında Hidromorfik topraklar yer almaktadır. Bu toprak türü aynı zamanda Başkale ilçesinin kuzeydoğu kısımlarında, Özalp ilçesinin Çaldıran sınırında, Gevaş ve Bahçesaray ilçelerinin batı kısımlarında görülmektedir (Harita 7).

İlin merkezini oluşturan Edermit, İpekyolu ve Tuşba ilçeleri başta olmak üzere Gürpınar ilçesinin alçak alanlarında, Başkale ilçesinin vadi tabanında ve Erciş ilçesinin sahil kısımlarında kahve rengi toprakların yaygın olduğu görülmektedir. Bunun dışında Gevaş, Bahçesaray, Gürpınar, Başkale, Saray, Özalp ve İpekyolu ilçelerinde hâkim toprak türünün kestanerengi olduğu görülmektedir. Vadi tabanlarında ve kıyı alanlarında görülen alüvyal topraklar ise 68 bin hektarlık alan kaplamaktadır. Çoğunlukla Erciş kıyıları, doğu batı yönünde uzanan akarsu tabanları ve Başkale ilçesinin ortasından geçen akarsu yatağında görülmektedir. Regosol topraklarının (19 bin ha.) en fazla olduğu ilçelerin ise Erciş ve Tuşba kıyıları olduğu göze çarpmaktadır (Harita 7).

Harita 7. Van İli Büyük Toprak Gruplarının Dağılışı

Kaynak: DSİ verilerinden oluşturulmuştur

İlin tarım alanları ise 3.153 km² olup toplam il arazisinin sadece % 15'ini oluşturmaktadır. İlçelerin il içinde kapladığı alana baktığımızda; % 19,2 oran ile Gürpınar, % 12,9 ile Başkale ve % 10,2 oran ile Erciş ilçeleri ilk sıralarda yer almaktadır. Diğer ilçeler ise; Çatak (% 9,33), Tuşba (% 9,32), Gevaş (7,38), Çaldıran (% 7,07), Özalp (% 6,84), İpekyolu (% 4,57), Muradiye (% 4,36), Saray (% 4,17), Edremit (% 2,46) ve Bahçesaray (% 2,04) şeklinde sıralanmaktadır. Tarım alanları ise ilçe büyüklüğü ile paralellik göstermemektedir. Birçok ilçe alan olarak büyük olmasına rağmen tarım alanlarının az olduğu görülmektedir. Yer şekillerine bağlı olarak ilin güneyinde bulunan ilçelerde kuzeydeki ilçelere göre tarım alanları nispeten daha azdır. Örneğin Başkale ilçesi 2717 km² ile ilin yaklaşık % 13'ünü oluşturup tarım alanları ildeki tarım alanlarının % 12,5'ini oluşturmaktadır. Erciş ilçesi ise 2133 km² ile ilin % 10,2'sine denk gelip ilin tarım alanlarının % 13,5'ini oluşturmaktadır. Erciş ilçesinin daha sade bir yapıya sahip olması, tarım alanlarının daha fazla olmasını sağlamıştır. Aynı şekilde Başkale'nin, ilçe merkezinin yer aldığı vadi dışında dağlık ve yüksek bir yapıya sahip olması ilçede tarım alanlarının az olmasına neden olmuştur(Çizelge 15).

Çizelge 15. Van'da Arazi Varlığının İlçelere Dağılımı

İlçe	Toplam Alan (km ²)	İlçe Alanının İl Alanı İçindeki Oranı (%)	Tarım Alanı (km ²)	Tarım Alanının İlçe Alanı İçindeki Oranı (%)	İlçe Tarım Alanının Toplam Tarım Alanı İçindeki Oranı (%)
Gürpınar	4.028	19.26	473	11.74	15.00
Başkale	2.717	12.99	395	14.54	12.53
Erciş	2.133	10.20	428	20.07	13.57
Çatak	1.952	9.33	182	9.32	5.77
Tuşba	1.948	9.32	306	15.71	9.71
Gevaş	1.544	7.38	76	4.92	2.41
Çaldıran	1.478	7.07	249	16.85	7.90
Özalp	1.430	6.84	310	21.68	9.83
İpekyolu	956	4.57	214	22.38	6.79
Muradiye	912	4.36	321	35.20	10.18
Saray	872	4.17	74	8.49	2.35
Edremit	515	2.46	103	20.00	3.27
Bahçesaray	426	2.04	22	5.16	0.70
Toplam	20911	100	3153	15.08	100

Kaynak: TÜİK ve Harita Genel Komutanlığı verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi: 18.08.2018

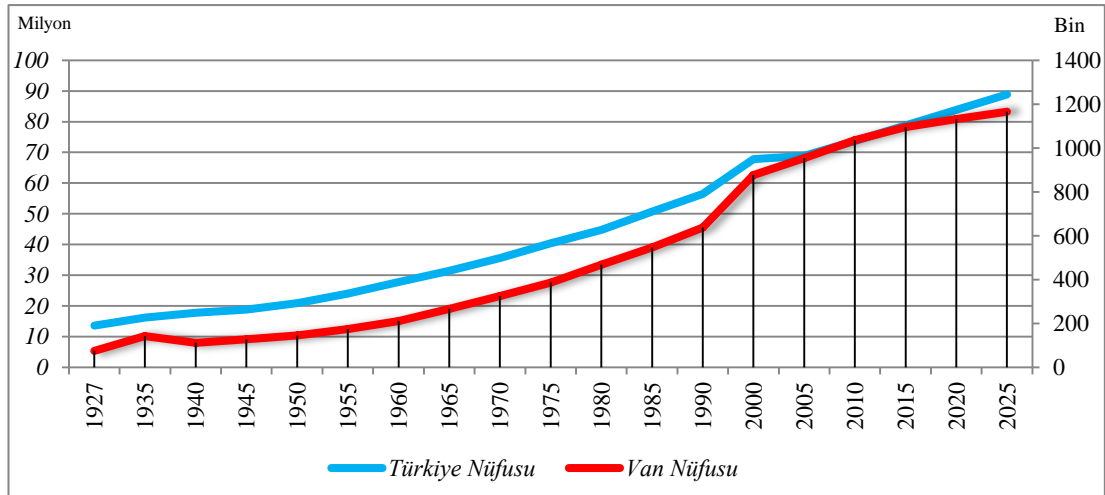
İlin % 15'ini oluşturan tarım alanlarında hasat olarak en çok alan kaplayan tarım ürününü yem bitkileri oluşturmaktadır. 2017 verilerine göre Türkiye'de yaklaşık 2 milyon hektarlık alanda saman ve ot üretilmiş olup bu alanın % 6,57'si Van'a aittir. Van'da 130 bin hektar alanda yaklaşık 2,5 milyon ton saman ve ot üretimi gerçekleşmiştir. Bu üretim miktarı Türkiye üretiminin sadece % 4,85'ini oluşturmaktadır. Üretilen toplam saman ve ot miktarı ile hayvan sayısı arasında bir ilişki (*saman-ot miktarı / hayvan sayısı*) kurulması durumunda Van Türkiye ortalaması ile neredeyse aynı olduğu sonucu çıkmaktadır. Türkiye genelinde hayvan başına düşen saman ve ot miktarı 0,84 ton iken, Van'da bu miktar 0,85 ton şeklindedir.

Hayvancılığın ön planda olması üretilen tarım ürününü de şekillendirmektedir. Tahıl ürünleri üretiminin temel amaçlarından biri yem ürünleri elde etmektir. Çalışmanın bulgular kısmında da değinildiği gibi görüşülen çiftçilerin % 50'si hayvancılığın yanında bitkisel üretimle da uğraşmaktadır. İkinci faaliyet olarak uğraşılan tarımsal üretimde % 80 oranında buğday ve yonca üretimi % 7,4 oranında da arpa ve korunga üretimi yapılmaktadır.

3.1.4. Nüfus

Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet döneminde Türkiye nüfusunda sürekli olarak demografik dönüşüm süreçleri yaşanmıştır. Kurtuluş savaşından hemen sonra Cumhuriyet tarihinin ilk nüfus sayımında tespit edilen nüfus ile günümüz nüfusu kıyaslandığında yaklaşık olarak 15 katlık bir artışın olduğu görülmektedir. Nüfusta meydana gelen değişim ve dönüşüm sadece nicel şekilde değil aynı zamanda nitel yönde de kendini göstermektedir. Türkiye genelinde kırsal nüfus sürekli azalırken kentsel nüfus artmaktadır ve bununla birlikte eğitilmiş nüfusun da artması Türkiye nüfusunun niteliğini ve yapısını değiştirmiştir. Bu dönüşüm bütün illerde olduğu gibi Van ilinde de kendini göstermektedir. İlk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında Van ilinin toplam nüfusu 75 bin civarındayken 2017 yılında bu değer 1 milyonun üzerine çıkmıştır. 1927 yılında Türkiye nüfusu 13,6 milyon civarında olup Van ili bu nüfusun sadece % 0,5'ine denk gelmekteydi. Hakkari, Tatvan, Ahlat ve Adilcevaz gibi yerleşim birimlerinin Van ilinden ayrılmasıyla dönemsel bir azalış göstermiş olsa da Van nüfusu sürekli artış eğilimindedir. Bu durum Türkiye geneli için de geçerlidir. 1927 yılı itibari ile Türkiye nüfusunun azalma gösterdiği yıl görülmemiştir (Şekil 8)

Şekil 8. Türkiye ve Van Nüfusunun 1927–2025 Yılları Arasındaki Gelişimi

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 30.06.2018

Cumhuriyetin ilk yıllarında savaştan henüz çıkmış, sanayinin ve ticaretin çok az olduğu bir dönemde nüfusun büyük bir kısmı kırsal nitelikteydi. 1927 yılında

Türkiye nüfusunun % 75'i kırsal alanlarda yaşıyorken Van ilinde de bu oran % 82 civarındaydı (TÜİK). Günümüzde ise bu oranlar tamamen tersine dönmüş Türkiye'de kırsal nüfus oranı sadece % 7,5 civarında olup kentsel nüfus oranı % 92,5 civarına ulaşmıştır. Van ili için ise, 1927 yılında % 82 civarında olan kırsal nüfus oranı 2017 yılında % 38 civarına kadar düşmüştür. 2013 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı büyükşehir yasasıyla mahalle statüsüne kazandırılan köylerle birlikte nüfusun tamamı kent kategorisine alınmıştır. Buna rağmen 583 yerleşme kırsal nitelikte olup toplam nüfusun % 38'ini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin ve Van'ın 1927 ile nüfus tahminlerinin de dâhil edildiği 2025 yılları arasındaki sayı ve değişim oranlarına bakıldığında zaman her ne kadar bazı yıllarda değişiklik gösterse de genel olarak Van'ın Türkiye ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir. Birinci nüfus sayımı ile ikinci nüfus sayımı arasında Türkiye nüfus artış oranı % 18 iken Van nüfusünde % 90'lık bir artış oranı görülmektedir. 1927 yılında 75 bin civarında olan toplam nüfus bir diğer sayımda neredeyse iki katına çıkmıştır (Çizelge 16 ve Şekil 8).

Çizelge 16. Türkiye ve Van İlinin Beş Yıllık Nüfusu ve Değişim Oranları

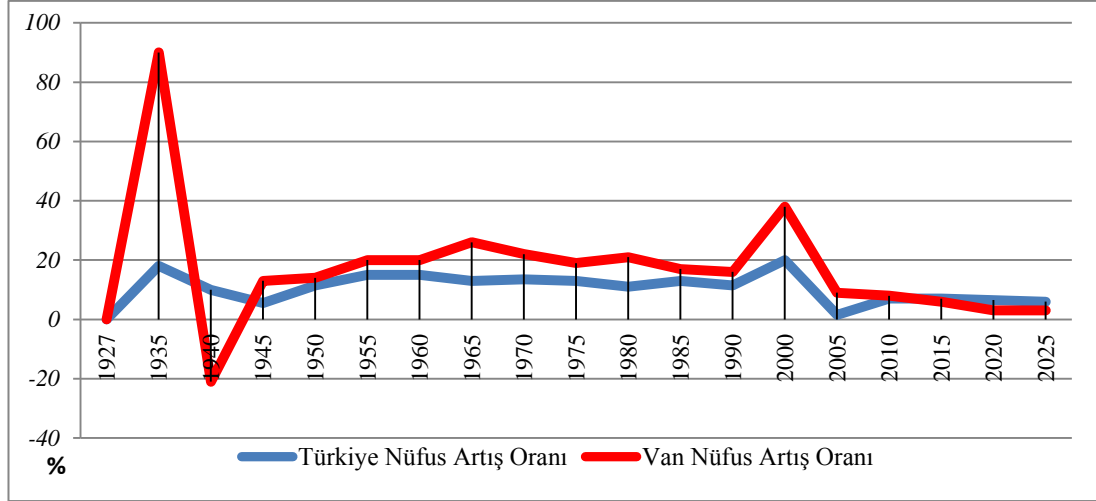
Yıllar	Türkiye		Van		
	Toplam Nüfus	Nüfus Artış Oranı (%)	Toplam Nüfus	Nüfus Artış Miktarı	Nüfus Artış Oranı (%)
1927	13.648.270	-	75.437	-	-
1935	16.158.018	18	143.434	67.997	90
1940	17.820.950	10	112.975	-30.459	-21
1945	18.790.174	5,5	127.858	14.883	13
1950	20.947.188	11,5	145.944	18.086	14
1955	24.064.763	15	175.250	29.306	20
1960	27.754.820	15	211.034	35.784	20
1965	31.391.421	13	266.840	55.806	26
1970	35.605.176	13,5	325.763	58.923	22
1975	40.347.719	13	386.314	60.551	19
1980	44.736.957	11	468.646	82.332	21
1985	50.664.458	13	547.216	78.570	17
1990	56.473.035	11,5	637.433	90.217	16
2000	67.803.927	20	877.524	240.091	38
2005	68.860.539	1,5	954.945	77.421	9
2010	73.722.988	7	1.035.418	80.473	8
2015	78.741.053	7	1.096.397	60.979	6
2020	83.900.373	6,5	1.132.341	35.944	3
2025	88.844.934	6	1.166.331	33.990	3

1927-2005 yılları Genel Nüfus Sayımları, 2010 – 2015 ADNKS, 2020 – 2025 Nüfus Projeksiyonlarından elde edilmiştir.

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 25.04.2018

1935 ile 1940 yılları arasında nüfusun ve nüfus artış oranının düşmesi 2885 sayılı kanun doğrultusunda yapılan değişikliklerdir. Hakkâri (9.615), Yüksekova (8.451) ve Ahlât (14.880) gibi yerleşmelerin Van'dan ayrılması ile il nüfusunda önemli oranda azalmalar görülmüştür (T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 1937: 7-8). 1936 yılında meydana gelen bu değişiklikten sonra Van ili nüfusu sürekli artış eğilimine girmiştir. 1927-2015 arasında Van ili nüfus artış oranının en fazla olduğu yılın 1965 olduğu göze çarpmaktadır. Her ne kadar Türkiye ortalamasının iki katı kadar olsa da aslında Türkiye nüfus artış oranının da en fazla olduğu yıllarda Van'da artış en hızlı olmuştur. 1965 yılında % 26 olan nüfus artış hızı 2005 yılı itibari ile % 6'ya kadar düşmüştür (Çizelge 16 ve Şekil 9).

Şekil 9. Türkiye ve Van İli Nüfusunun Beş Yıllık Değişim Oranları (1927-2025)

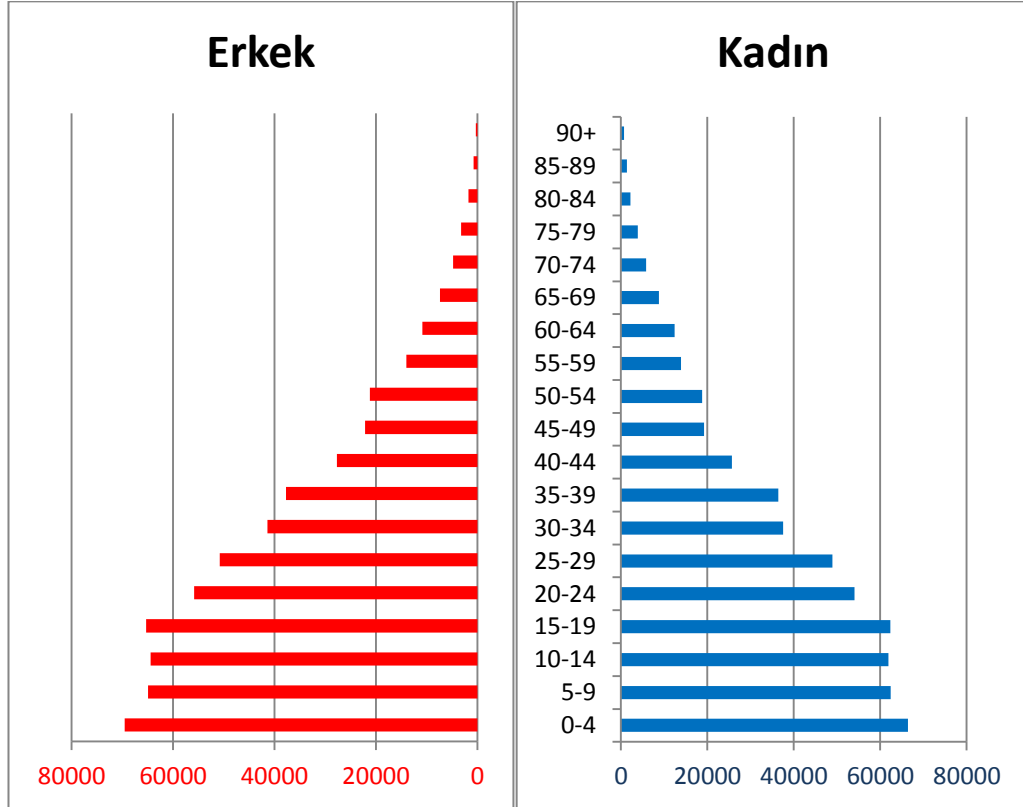
Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi 01.04.2018 ve T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 1937; 7-8.

1940 yılındaki istisnai durum hariç tutulduğunda Van ili nüfus artış oranı 2010 yılına kadar Türkiye ortalamasının üzerindedir. 2010 yılından sonra Türkiye nüfus artış oranı % 7 civarında bir değerdeyken Van ilinde bu değer % 6 civarındadır. Tahmini nüfus değerleri (projeksiyonlar) dikkate alındığından Türkiye ve Van nüfusunda artışlar devam etmektedir. Fakat hem Türkiye'de hem Van'da nüfus artış oranları ilerleyen yıllarda düşecektir. Özellikle Van'da bir önceki dönemdeki orana göre % 50 düşüş göstermektedir. 2020 yılında öngörülen artış oranının 2025 yılında da aynı olacağı öngörülmektedir (Şekil 9).

Herhangi bir yerleşim biriminin nüfus piramitlerine bakılarak o alandaki nüfus hareketleri, yaş grupları, cinsiyet durumu ve ekonomik özellikleri hakkında bilgi sahibi olunabilir. Van ilinin 2017 yılına ait nüfus piramidine bakıldığı zaman henüz

gelişmeye başlayan bir ülkenin piramidine benzediğini söyleyebiliriz. Nüfusun en fazla olduğu yaş aralığının 0-4 yaş aralığı olduğu ve bu aralıkta erkek doğumların daha fazla olduğu göze çarpmaktadır (Şekil 10).

Şekil 10. 2017 Yılı Van İli Nüfus Piramidi

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 28.04.2018

İl genelinde cinsiyet dağılımına bakıldığında zaman çok ciddi farkların olmadığı dikkat çekmektedir. 2017 yılı itibari ile 1.106.891 olan Van ili toplam nüfusunun % 51'ini (563.824) erkek grubu, % 49'unu (543.067) da kadın grubu oluşturmaktadır. Her iki grupta da 35-39 yaş grubundan sonra hızlı düşüşler meydana gelmiştir. Erkek ve kadın yaş gruplarında 0-4 yaş grubundan sonra en fazla nüfus barındıran yaş aralığı ise 15-19 olmuştur. 65 yaş ve üstü grupların tamamında kadın nüfusun daha fazla, dolayısıyla kadın yaşam süresinin daha uzun olduğu görülmektedir. 20 ile 65 yaş aralığı çalışan nüfus olarak kabul edilecek ise eğer, bu aralıkta bulunan erkek sayısı 289 bin, kadın sayısı ise 276 bin civarındadır. Bu da çalışma çağındaki erkeklerin toplam nüfusun % 26, kadınların ise % 25'ine denk gelmesi anlamına gelmektedir. Erkek ve kadınların yaş gruplarındaki yakınlık veya eşitlik neredeyse bütün yaş gruplarında net olarak görülmektedir (Şekil 10).

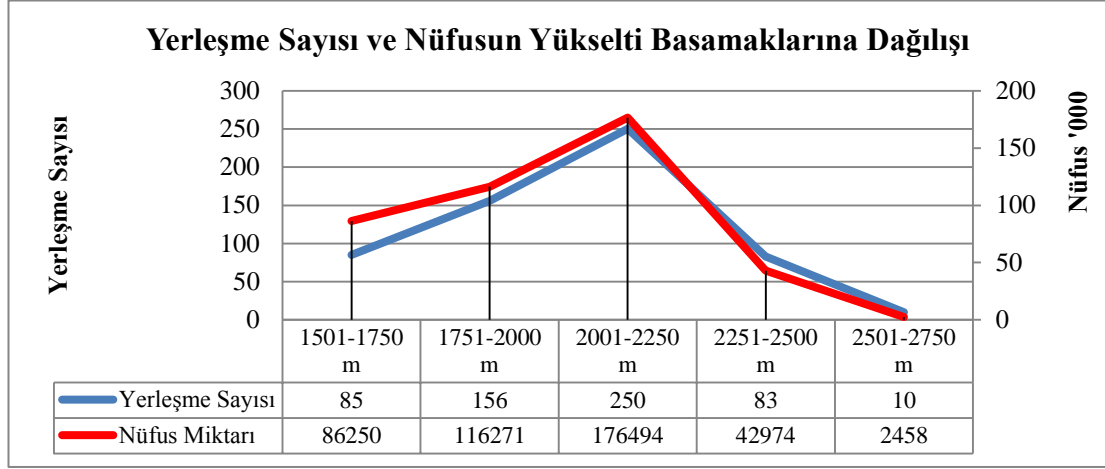
Van'da yükselti genelde 2000 metrenin üzerindedir. Bu durum yerleşmelerin ve nüfusun dağılımını da belirlemektedir. Kırsal yerleşmelerin yaklaşık % 60'ı, kırsal nüfusun ise yaklaşık % 53'ü 2000 metrenin üzerinde bulunmaktadır. Kırsal yerleşmelerin büyük çoğunluğu 1751 metre ile 2250 metre aralığında yer almaktadır. Bunun dağılışı ise 1751 ile 2000 metreler arasında yerleşmelerin yaklaşık % 27'si, 2001 ile 2250 metreler arasında yerleşmelerin yaklaşık % 43'ü ve 2251 ile 2500 metreler arasında da kırsal yerleşmelerin % 14,2'si yer almaktadır. Buna ek olarak, ikinci derecede yerleşme barındıran yükselti aralığı ise % 14,6 ile 1501-1750 metre aralığı ve % 1,7 ile 2501-2750 metre aralıklarıdır (Çizelge 17 ve Şekil 11).

Çizelge 17. Nüfus ve Hayvan Varlığı İle Kırsal Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı (2017)

Nüfus ve Yerleşme Dağılışı (2017)					Hayvan Varlığı Dağılışı (2017)					
Yükselti Aralığı (metre)	Yerleşme Sayısı	Kır Yerleşmeler İçindeki Oranı (%)	Nüfus Miktarı	Kırsal Nüfus İçindeki Oranı (%)	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Kendi Grubu (KB) İçindeki Oranı (%)	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Kendi Grubu (BB) İçindeki Oranı (%)	Toplam Hayvan Sayısı	Toplam Hayvan İçindeki Oranı (%)
1501-1750	85	14,6	86.250	20,32	294.457	11,74	33.880	26,59	328.337	12,46
1751-2000	156	26,7	116.271	27,39	648.473	25,86	57.937	45,47	706.410	26,81
2001-2250	250	42,8	176.494	41,58	1.260.947	50,29	32.201	25,27	1.293.148	49,08
2251-2500	83	14,2	42.974	10,12	271.239	10,82	3.371	2,65	274.610	10,42
2501-2750	10	1,7	2.458	0,58	32.334	1,29	27	0,02	32.361	1,23
Toplam	584	100 ±	424.447	100 ±	2.507.450	100 ±	127.416	100 ±	2.634.866	100 ±

2500 metrenin üzerinde olan yerleşmelerin 5'i Başkale, 4'ü Gürpınar ve 1'i de Saray ilçesinde yer almaktadır. Yerleşmelerin yükselti aralıklarına bağlı olarak göstermiş olduğu bu durum nüfus dağılımının da belirleyicisidir. Kırsal nüfus da çoğunlukla 1750 metre ile 2250 metre arasında dağılışı göstermektedir. 2001-2250 metre aralığı hem kırsal yerleşme bakımından hem kırsal nüfus bakımından en yoğun aralığı oluşturmaktadır. Bu yükselti aralığında kırsal yerleşmelerin % 42,8'ini oluşturan 250 köy bulunduğu gibi yaklaşık 177 bin nüfus ile kırsal nüfusun yaklaşık % 41,6'sına denk gelmektedir (Çizelge 17 ve Şekil 11).

Şekil 11. Van İli Kırsal Yerleşme ve Nüfusun Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı (2017)

İkinci derecede çok yerleşme ve nüfus barındıran yükselti aralığı ise 1751-2000 metre aralığıdır. Kırsal yerleşmelerin % 26,7'si ve kırsal nüfusun yaklaşık % 27,4'ü bu yükselti aralığında yer almaktadır. 2001-2250 metre yükselti aralığında 250 kırsal yerleşme ve 176 binin üzerinde nüfus yer alırken 1751-2000 metre yükselti aralığında 156 yerleşme ve 116 binin üzerinde nüfus yer almaktadır. Yerleşme ve nüfusun en fazla olduğu üçüncü yükselti aralığı ise 1501-1750 metreler arasındır. Bu yükselti aralığında 85 kırsal yerleşme ve 86 bin civarında nüfus barınmaktadır. Dolayısıyla kırsal yerleşmelerin yaklaşık % 15'i ve kırsal nüfusun da % 20'den fazlası bu yükselti aralığında yer almaktadır. Yerleşmelerin % 14,2'sini ve kırsal nüfusun da % 10'unu barındıran yükselti aralığı ise 2251-2500 metredir. Öte yandan 2501-2750 metreler arasında kırsal yerleşmelerin % 1,7'si ve kırsal nüfusun da yaklaşık % 0,6'sı yer almaktadır. Sonuç itibari ile 2750 metre itibari ile Van genelinde yerleşmelerin olmadığı görülmektedir (Çizelge 18 ve Şekil 11).

Yerleşme sayısı veya nüfusun yükselti ortalamasına göre gösterdiği değişiklik ilçelere göre farklılık gösterse de bütün yoğunlukların yer aldığı 1750-2500 metre aralığı neredeyse bütün ilçelerde aynıdır. Kırsal nüfusun % 20,32'sini bulandıran 1500-1750 metre aralığında en çok yerleşme Tuşba (23) ilçesinde yer almaktadır. Tuşba'dan sonra Erciş (14), Muradiye (14), Edremit (11), Gevaş (10), Çatak (8) ve Bahçesaray (5) ilçelerinin bu yükselti aralığında yerleşmesi bulunmaktadır. Bu yükselti aralığında en yüksek nüfus varlığına sahip olan ilçe ise 31.337 kişi ile Erciş'tir. 1751-2000 metrelik yükselti aralığında Çaldıran ve Saray

ilçeleri dışında bütün ilçelerin yerleşmeleri bulunmaktadır. Bu yükselti aralığında en fazla kırsal yerleşmeye sahip olan ilçeler sırasıyla; Erciş (43), Tuşba (26), Gevaş (17) ve İpekyolu (15) şeklindedir. Nüfus bakımından da Erciş'ten sonra Tuşba, İpekyolu ve Muradiye ilçeleri ilk sırada yer almaktadır. Kırsal yerleşmelerin yaklaşık % 43'ünü ve kırsal nüfusun da yaklaşık % 42'sini bulunduğu 2001-2250 metre aralığı her iki parametre açısından en yoğun yükselti aralığını oluşturmaktadır. Bu aralıkta bulunan 250 yerleşmenin yaklaşık % 25'i Çaldıran ilçesine aittir. Çaldıran ilçesinde yer alan 64 kırsal yerleşmenin 61'i bu aralıkta geri kalanları ise 2251-2500 metreler arasında yer almaktadır. Bu aralıktaki yerleşmelerin % 18'i Özalp, % 12'si Başkale, % 11'i Gürpınar ve % 10'u da Erciş ilçesine aittir. 83 kırsal yerleşmenin ve yaklaşık 43 bin nüfusun yer aldığı diğer yükselti aralığı 2251-2500 metredir. Bu yükselti aralığında en fazla yerleşmenin olduğu ilçeler Gürpınar (23), Başkale (19) ve Saray (11) ilçeleridir. Bu yükselti aralığında en fazla nüfus barındıran ilçe ise 13.146 ile Başkale'dir. Van genelinde yerleşme üst sınırında 10 kırsal yerleşme bulunmaktadır. Bu yerleşmelerin 5'i Başkale ilçesinde, 4'ü Gürpınar ve 1'i de Saray ilçesinde yer almaktadır. Yerleşme üst sınırına yakına olan bu 10 kırsal yerleşme 2458 kişilik nüfus barındırmaktadır (Çizelge 18).

Çizelge 18. Van'da Yükselti Basamaklarına Göre Yerleşme Sayısı ve Nüfusun İlçelere Dağılışı (2017)

İlçeler	Yükselti Basamaklarına Göre Yerleşme Sayısı ve Nüfus Miktarının İlçelere Dağılışı (2017)													
	1501-1750 metre		1751-2000 metre		2001-2250 metre		2251-2500 metre		2501- 2750 metre		Toplam		Toplam (%)	
	Y	N	Y	N	Y	N	Y	N	Y	N	Y	N	Y	N
Bahçesaray	5	2.627	9	5.439	5	3.367	0	0	0	0	19	11.433	3.25	2.69
Başkale	0	0	8	5.483	31	20.649	19	13.146	5	724	63	40.002	10.8	9.42
Çaldıran	0	0	0	0	61	45.330	3	2.700	0	0	64	48.030	10.7	11.3
Çatak	8	6.258	4	2.804	8	2.980	8	2.742	0	0	28	14.784	4.79	3.48
Edremit	11	9.753	6	4.809	0	0	0	0	0	0	17	14.562	2.91	3.43
Erciş	14	31.337	43	36.032	25	13.489	4	776	0	0	86	81.634	14.7	19.2
Gevaş	10	6.787	17	8.439	4	1.596	0	0	0	0	31	16.822	5.31	3.96
Gürpınar	0	0	14	9.053	27	10.253	27	9.413	4	1.207	72	29.926	12.3	7.05
İpekyolu	0	0	15	17.979	14	11.649	1	1.063	0	0	30	30.691	5.14	7.23
Muradiye	14	15.181	12	11.604	12	7.743	3	674	0	0	41	35.202	7.02	8.29
Özalp	0	0	2	1.771	45	48.298	6	4.804	0	0	53	54.873	9.08	12.9
Saray	0	0	0	0	11	9.564	11	7.555	1	527	23	17.646	3.94	4.16
Tuşba	23	14.307	26	12.858	7	1.576	1	101	0	0	57	28.842	9.76	6.80
Toplam	88	86.250	156	116271	250	176494	83	42974	10	2458	584			
Toplam (%)	14,6	20,32	26,7	27,39	42,8	41,58	14,2	10,12	1,7	0,58	100	424.447		100

584 kır yerleşmesinden 250'sinin bulunduğu yükselti aralığında (2001-2250) sadece Edremit ilçesinin yerleşmesi bulunmamaktadır. 2251 metreden sonra bütün

ilde toplamda 93 yerleşme yer almaktadır ve bu da hem nüfusun hem hayvan sayısının bu yükseltiden sonra hızlıca azalmaya başladığını göstermektedir.

Kırsal yerleşme ve kırsal nüfusun dağılımını belirleyen yeryüzü şekilleri ve yükselti ortalaması temel geçim kaynağını oluşturan hayvan dağılımını da belirlemektedir. Van'ın hayvancılık faaliyetlerini genellikle küçükbaş hayvan karakterize etmektedir ve bunların da çoğunluğu köylerde (mahalle) yaşamaktadır ya da yetiştirilmektedir. Bu sonuca yükselti aralıklarındaki hayvan dağılımına bakılarak da varılabilir. Çizelge 17'de görüldüğü gibi bütün hayvan grupları dağılımlarının yerleşme ve nüfus ile paralel bir dağılım içinde olduğunu görmekteyiz. Kırsal nüfusun büyük çoğunluğunun hayvan yetiştiricisi olduğu göz önüne alındığında aslında bunların da dağılımı görülebilmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi, kırsal yerleşme ve kırsal nüfusun yoğunluk kazandığı yükselti aralığı 1751 ile 2500 metreleri arasındaki 750 metrelik bir alandır. Küçükbaş veya büyükbaş hayvan varlığının da dağılımına baktığımız zaman bu yükselti aralığının ilk sırada olduğunu görmekteyiz. Toplam hayvancılığın % 86'dan fazlası, küçükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 87'si ve büyükbaş hayvan varlığının da yaklaşık % 73,4'ü söz konusu yükselti aralığında yer almaktadır. Üç kademedan oluşan bu yükselti aralığında ise en çok hayvan barındıranı, yerleşme ve nüfusta olduğu gibi, % 49,08'lik oran ile 2001-2250 metre aralığıdır. Bu yükselti aralığında yaklaşık 1,3 milyon küçükbaş ve 32 binin üzerinde büyükbaş hayvan yer almaktadır. Küçükbaş hayvanın yer aldığı ikinci yükselti aralığı ise % 25,86 oran ve yaklaşık 649 bin hayvan ile 1751-2000 metredir. Fakat büyükbaş hayvan varlığının yükselti aralıklarındaki dağılımı farklılık göstermektedir ki yoğunlukla yükseltinin daha az olduğu yerlerde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla küçükbaş ve toplam hayvan dağılımının tersine büyükbaş hayvan varlığının % 72'si 2000 metreden daha alçak yerlerde toplanmıştır. Büyükbaş hayvan varlığının en fazla toplandığı yükselti aralığı % 45 oran ve yaklaşık 60 bin baş hayvan ile 1751-2000 metrelerdir. Küçükbaş hayvan varlığının bu yükselti aralığındaki payı yaklaşık % 26 şeklindedir. Aynı şekilde 1501-1750 metreler arasında büyükbaş hayvan varlığının % 26,59'u yer alırken küçükbaş hayvan varlığının ise sadece % 11,7'si yer almaktadır. 2001-2250 metrelik yükselti aralığında büyükbaş hayvan varlığının % 25'i, 2251-2501 arasında % 2,6'sı ve 2501-2750 metrelik yükselti aralığında ise sadece % 0,02'si yer almaktadır. (Çizelge 18).

Saha çalışmasında örneklem olarak seçilen yerleşmeler ile diğer yerleşmeler arasında çok önemli farkların olmadığı görülmüştür. Saha çalışmasının yöntemi belirlenirken yerleşmelerin veya hayvan varlığının yükselti kademelerine göre dağılışı dikkate alınmamasına rağmen doğru orantı olduğu görülmektedir. Bu da hayvan varlığının ve hayvan yetiştiricilerinin toplam nüfusa paralel şekilde bir dağılışı içinde olduğunu göstermektedir. Toplam yerleşme, nüfus ve hayvan varlığında olduğu gibi örneklem yerleşmelerde de yoğunluğun önemli oranlarda 1751 ile 2500 metreler arasında olduğu söylenebilir. Örneklem yerleşmelerin % 88'inin bu yükselti aralığında olduğu görülmektedir. Aynı şekilde nüfusun da % 76'sı yine bu aralıkta yer almaktadır (Çizelge 19).

Çizelge 19. Örneklem Olarak Seçilen Yerleşmelerin, Nüfus ve Hayvan Varlıklarının Yükselti Basamaklarına Dağılışı

Yükselti Aralığı (metre)	Yerleşme			Nüfus		Hayvan	
	Toplam Yerleşme Sayısı	Örneklem Yerleşme Sayısı	Örneklem Yerleşme Oranı (%)	Sayı	Oran (%)	Toplam Hayvan Sayısı	Oran (%)
1501-1750	85	8	10,67	16.339	23,40	34.061	6,07
1751-2000	156	25	33,33	22.711	32,50	172.539	30,72
2001-2250	250	29	38,67	25.774	36,90	234.781	41,81
2251-2500	83	12	16,00	4.697	6,72	115.575	20,58
2501-2750	10	1	1,33	341	0,50	4.620	0,82
Toplam	584	75	100,00	69.862	100,00	561.576	100,00

Saha çalışmasının yapıldığı 75 kırsal yerleşmenin % 39'a yakını 2001-2250 metrelik yükseltide yer almaktadır. Bu yükselti aralığında 25.774 kişi yaşamaktadır ki bu da örneklem yerleşmelerinin yaklaşık % 37'sine denk gelmektedir. Yoğunluğun en fazla olduğu bu yükselti aralığında toplamda yaklaşık 235 bin hayvan barındırılmakta olup örneklem yerleşmelerindeki toplam hayvan varlığının yaklaşık % 42'sini oluşturmaktadır. Saha çalışmasının yapıldığı yerleşmelerin ikinci derecede yoğunluk gösterdiği yükselti aralığı 1751-2000 metrelerdir. Bu yükselti aralığındaki yerleşmeler örneklem yerleşmeleri içinde % 33,3'lük bir paya sahiptir. 25 yerleşmeden oluşan bu grupta toplamda 22.711 kişi yaşamakta olup örneklem yerleşmeleri nüfusunun % 32,5'ini oluşturmaktadır. Bu yükselti aralığında toplamda 172 binden fazla hayvan barındırılmakta ve buda örneklem yerleşmelerindeki hayvan varlığının % 30,7'sine tekabül etmektedir. Toplamda 8 örneklem yerleşmenin olduğu 1501-1750 metrelik yükselti aralığı örneklemin % 10,6'sını ve örneklem nüfusunun

da % 23,4'ünü oluşturmaktadır. Bu yükselti aralığında toplamda 34 binin üzerinde hayvan bulunmaktadır ki bu da örneklem yerleşmelerindeki hayvan varlığının % 6'sını oluşturmaktadır. 2251-2500 metrelik yükselti aralığında ise 12 yerleşme bulunmasına rağmen bu yerleşmelerdeki nüfus miktarı sadece 4.697'dir. Nüfus bakımından örneklemin sadece % 6,7'sini oluşturan bu aralık hayvan sayısı bakımından 1501-1750 yükselti aralığına göre daha öndedir. 2251-2500 metrelik yükselti aralığında toplamda 115 binin üzerinde hayvan barındırılmakta ve bu da örneklem hayvancılığının % 20,58'sine denk gelmektedir. Van genelinde 2500 metrenin üzerinde toplamda 10 yerleşme yer almaktadır ki bunlardan biri çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. 341 kişinin yaşadığı bu yerleşmede toplamda 4620 hayvan barındırılmaktadır.

3.1.5. Diğer Beşeri Özellikler

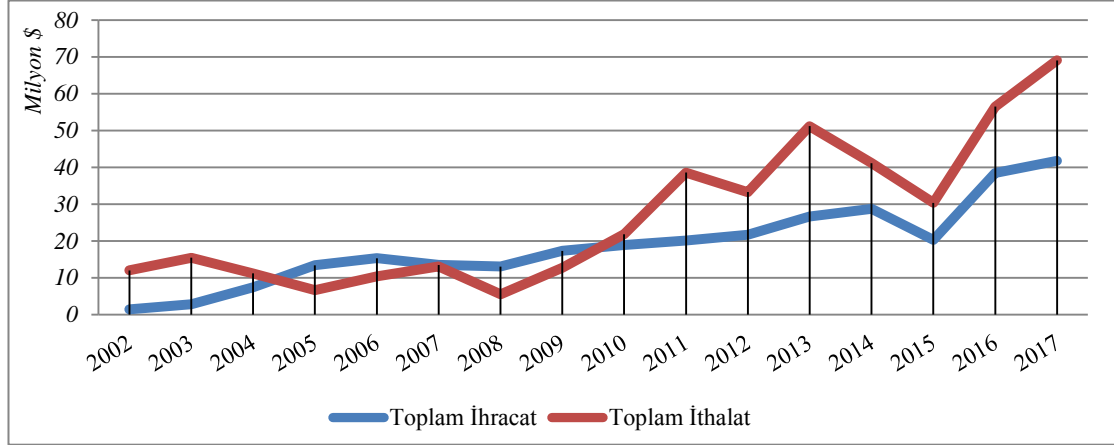
Van ilinin ekonomik yapısı genel olarak tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dayanmaktadır. Fakat tarımsal faaliyetlerin yanında; sanayi, ticaret ve turizm de il ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır (ÇSGB, 2012: 5). Van ilinin fiziki ortam özellikleri (yükselti, yer şekilleri, iklim, bitki örtüsü vb) sanayi faaliyetlerinin belirleyicisi değildir. Fakat hem sağladığı avantajlar hem de sebep olduğu dezavantajlar bakımından önem arz etmektedir. Bu ve buna benzer nedenler Van ilinde sanayi faaliyetlerinin sınırlı kalmasına sebep olmuştur (Yıldız, 2009: 23).

Van ilinde sanayi faaliyetlerinin geçmişi çok eskilere dayanmamaktadır. 17.yüzyılın başlarında boyahane, bozahane, mumhane ve dokuma atölyeleri bulunmaktaydı. 1861 yılında Van'da Ticaret Meclisinin kurulması önemli ticari yollar üzerinde olduğunu göstermektedir. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte il genelinde sanayi faaliyetlerinin en önemli yapıları atölye tipli tesislerden oluşmaktaydı. 1960'lı yıllara kadar Van ilinde birkaç un fabrikası dışında sanayi alanında herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Fakat 1962 yılından sonra Van'ın Kalkınmada Öncelikli Yörelere kapsamına alınmasının ardından ilde önemli sanayi faaliyetlerine başlanmıştır (Yıldız, 2009: 130). Endüstriyel faaliyetler Türkiye'nin gelişmiş yerlerinden farklı olarak hammaddeyi yerinde işlemek ve istihdam katkılarında dolayı önemli bir işleve sahiptir. İlde ilk önemli sanayileşme hareketi; 1966 yılında temeli atılan ve 1969 yılında üretime başlayan Van Çimento

Fabrikasının yapımı olmuştur. 1977 yılında üretime başlayan Van Yün İpliği Sanayi, 1980 yılında üretime başlayan Et ve Balık Kurumu Van Et Kombinası, 1981 yılında üretime başlayan Sümer Holding ve 1988 yılında üretime başlayan Van-Et Entegre Et Sanayi ilk sanayileşme hareketini takip etmiştir. Ayrıca; un ve yem fabrikaları, ağaç sanayi, plastik sanayi ile süt mamulleri işletmesi de söz konusu dönemde faaliyete geçmiş ve ilde kurulan Organize Sanayi Bölgesi (OSB) alanında inşa edilen sanayi tesisleri 1998 yılından itibaren üretime geçmeye başlamışlardır (ÇSGB, 2012: 5).

Van'ın İran sınırında olması, çevresindeki illere göre ve bölge içinde de en gelişmiş illerden olması günümüzde de ticari açıdan cazibe merkezini oluşturmaktadır. Van ili genelinde kırsal alanlarda temel ekonomik faaliyet tarım ve hayvancılık iken kent merkezinde daha çok hizmet ve ticaret ön plana çıkmaktadır. Van ticaretinin çevresindeki illere göre daha canlı ve dinamik olmasını sağlayan temel unsur coğrafi konumudur. Sınır ticaretinin canlı olması, İranlı turistler için önemli bir destinasyon olması ve ulaşım ağlarının gelişmiş olması ticaretin de gelişmesini sağlamaktadır. Bir milyonun üzerinde nüfusa sahip olması ve her an daha fazla insan ile etkileşimin olması tüketimin artmasını ve bu doğrultuda üretimin de artması gerekliliğini ortaya çıkartmaktadır. Bu nedenle ithalat ve ithalatta ülkedeki birçok ilden önce gelmektedir. Van'ın toplam ithalat ve ihracat değerleri karşılaştırıldığı zaman çoğunlukla ithalatın fazla olduğunu görmekteyiz. Üretimin tüketimden az olduğu Van ilinde 2017 yılında toplamda yaklaşık 70 milyon dolarlık ithalat yapılmışken aynı yılda yaklaşık 40 milyon ton ihracat gerçekleştirilmiştir. 2005 ile 2009 yılları arasında genelde ihracat ithalattan fazla olmuştur (Şekil 12).

Şekil 12. Van'ın Toplam İthalat ve İhracat Tutarının Yıllara göre Dağılışı (2002-2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 05.05.2018

Van ticaretinin önemli bir kolunu da Kapıköy sınır kapısı oluşturmaktadır. Saray ilçesinde ve İran sınırında bulunan sınır kapısı Van ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. 1987 yılında Van Kapıköy sınır kapısından İran ile sınır ticareti başlatılmış ve günümüze kadar da aktif olarak Van ekonomisine katkı sunmaktadır.

Van ekonomisinin önemli bir kısmını da turizm oluşturmaktadır. Van ili; kaleleri, tarihi dokusu, dünyaca ünlü kedisi ve çok sayıda turizm aktivitesine olanak sunan coğrafi yapısı ile doğunun önemli turizm kaynaklarından (VANTSO, 2015: 1). Aslında, turizm değerleri bakımından oldukça zengin olan Doğu Anadolu Bölgesi; ulaşım kaynaklarının ve turistik tesislerin yetersiz olması nedeniyle turizm potansiyelini açığa çıkaramamıştır. (Kalelioğlu, 1980: 74). Hayvansal ürünlerin yoğunlukta olduğu Van Kahvaltısı da turistik bir diğer değeri oluşturmaktadır. Bunun yanında Van Otlı Peyniri hem ekonomik hem turistik değeri olan önemli bir hayvansal üründür.

Yollar farklı yerler arasındaki ticareti, etkileşimi ve iletişimi mümkün kılarak sanayi, tarım ve diğer ekonomik faaliyetlerin oluşmasını ve gelişmesini sağlar (Gürbüz, 1994: 306). Bu da ulaşımın; bir ülkenin veya yerleşim biriminin bütün ekonomik faaliyetlerinde ve gelişme seyrinde çok önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Van ilinin de çevresindeki diğer illere göre daha gelişmiş olmasının nedenlerinden biri çeşitli ulaşım sistemlerine sahip olmasıdır.

Ulaşım faktörü diğer bütün ekonomik faktörler üzerinde olduğu gibi hayvancılık üzerinde de etkilidir. Van, genel olarak dağlık ve engebeli bir yapıya sahip olması sebebiyle ulaşım fonksiyonu birçok ekonomik faaliyetin gelişmemesine neden olmaktadır. İl genelinde sanayinin gelişmemesinin tek nedeni ulaşım sorunları olmasa da önemli bir etken olma özelliğine sahiptir. Ulaşımın gelişmiş olması ve gerek il merkezine gerek ilçe merkezine yakınlık durumu tarım ve hayvancılık dışında diğer ekonomik faktörlerin gelişmesini sağlayabilir. Bu durum tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin il ve ilçe merkezlerinin ve ana yolların uzağında gelişmesine neden olmaktadır. Bu durum Van'ın bütün ilçeleri veya yerleşim birimleri için geçerli değildir. Bunun temel belirleyici faktörü ise yer şekillerinin ne derece engebeli olduğudur. Daha önce de değinildiği gibi il genelinde küçükbaş hayvancılık faaliyeti çoğunlukla 2000 ile 2500 metrelik yükselti aralıklarında yapılmakta iken büyükbaş hayvancılık çoğunlukla merkezi yerlere yakın yerlerde yapılmaktadır (Şekil 11). Bu durum nüfusun yoğun olduğu kent merkezinin hayvansal ihtiyaçlarını gidermek ile ilgili olabilir fakat küçükbaş hayvancılık bunun tersi bir durum oluşturmaktadır. Yaya ihtiyacının olması, yaz sıcaklıklarından kolay etkilenmesi ve yem ihtiyacından dolayı bu faaliyet çoğunlukla ilin yüksek yerlerinde yapılmaktadır. Harita 8'de il merkezinden ilçe merkezlerine giden il içi ana yolların sağ ve sol yönlerinde 3'er kilometre kuş uçuşu uzaklık belirlenerek tampon (*buffer*) bölge oluşturulmuştur. Aynı şekilde ilçe merkezlerinin idari sınırları itibari ile 3 kilometrelik bir tampon oluşturularak bu alan içinde kalan yerleşmeler ve yerleşmelerin toplam hayvan sayıları belirlenmiştir (Harita 8). Dolayısıyla toplamda 583 olan köylerin 191'i ya da % 32'si bu tampon bölge içerisinde kalmaktadır. Küçükbaş hayvan varlığının sadece % 27'si bu yerleşmelere ait iken büyükbaş hayvan varlığının % 46'sı bu alan içerisinde kalmaktadır (Çizelge 20 ve Harita 8).

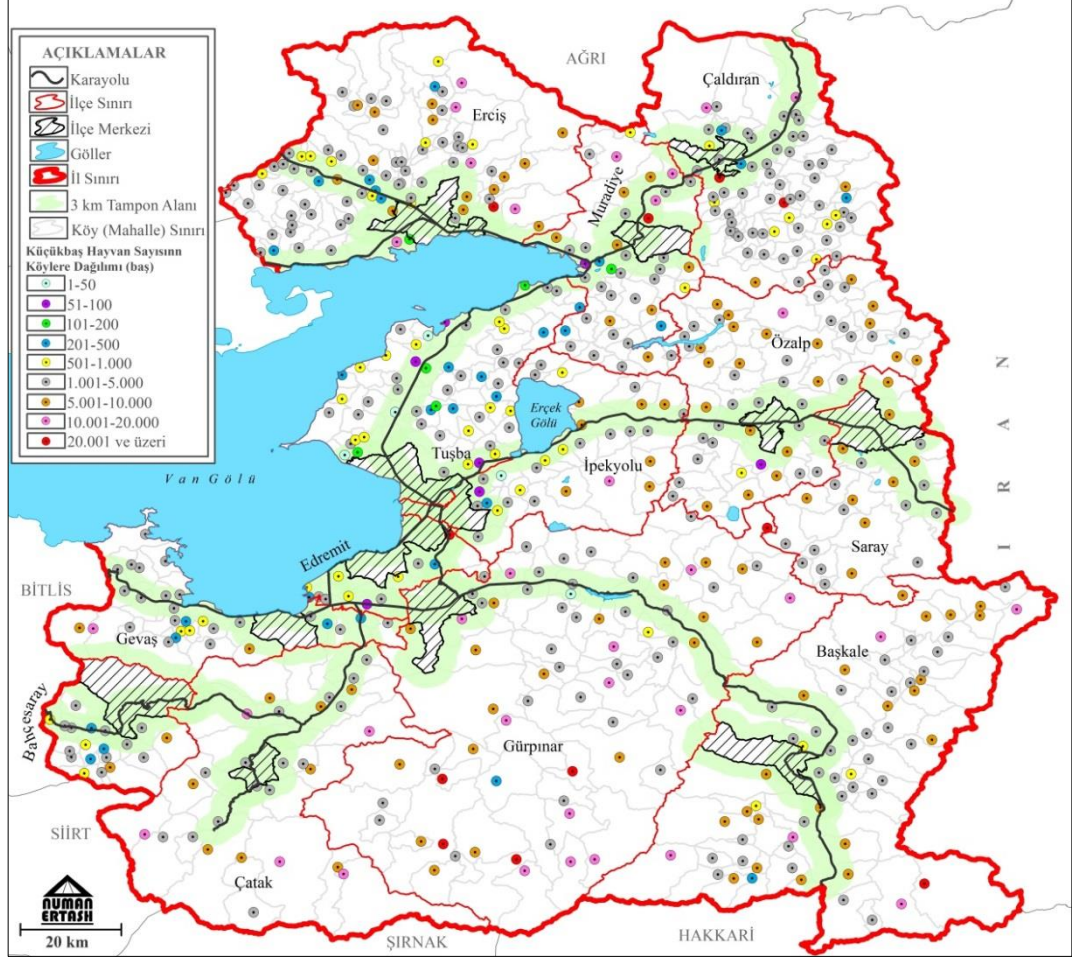
Çizelge 20. Ana Yollar ve İlçe Merkezinin İdari Sınırına Olan Uzaklığına Göre Hayvan Sayısı

Ana Yollar ve İlçe Merkezinin İdari Sınırına 3 Km Uzaklıktaki Yerleşme ve Hayvan Sayısı								
İlçe	Yerleşme Sayısı		Büyükbaş Hayvan		Küçükbaş Hayvan		Toplam Hayvan	
	3 km tampon içinde kalan	Toplam (İlçe) İçindeki Oranı (%)	3 km tampon içinde kalan	Toplam (İlçe) İçindeki Oranı (%)	3 km tampon içinde kalan	Toplam (İlçe) İçindeki Oranı (%)	3 km tampon içinde kalan	Toplam (İlçe) İçindeki Oranı (%)
Bahçesaray	5	26	460	37	9.652	22	10.112	22
Başkale	12	19	810	15	52.258	15	53.068	15
Çaldıran	18	28	1.948	35	68.090	31	70.038	31
Çatak	12	43	458	38	54.243	32	54.701	32
Edremit	13	81	1.941	89	34.860	94	36.801	94
Erciş	29	34	17.994	59	98.982	28	116.976	30
Gevaş	14	45	2.749	55	26.052	36	28.801	37
Gürpınar	13	18	1.146	19	78.501	15	79.647	15
İpekyolu	15	50	7.970	44	30.637	31	38.607	33
Muradiye	19	46	5.915	47	102.637	55	108.552	55
Özalp	11	21	1.962	24	42.472	16	44.434	16
Saray	9	39	303	44	46.249	41	46.552	41
Tuşba	21	37	14.860	48	23.475	37	38.335	40
Toplam	191	32	58.516	46	668.108	27	726.624	28

Ana yollara veya kent merkezine yakınlık durumu bütün ilçeler için aynı sonuçlar doğurmamaktadır. Yer şekillerinin sade olduğu ve kent merkezi gibi köylerin de ova tabanlarına veya düzlüklere yerleşmiş olması ulaşım faktörünün olumsuz etkisini en aza indirmektedir. Bunun yanı sıra engebeli ve yüksek ilçelerde ise ana yollara yakınlık durumunun hayvan varlığı üzerindeki etkisi görülebilmektedir. Özellikle yer şekillerinin dağlık ve engebeli olduğu Gürpınar ve Başkale gibi ilçelerde bu durum net olarak görülebilmektedir. Gürpınar ilçesi yerleşmelerinin % 18'ü bu alan içinde kalıp toplam hayvancılığın ve küçükbaş hayvancılığın sadece % 15'ini kapsamaktadır. Aynı durum Başkale ilçesi için de geçerlidir. Bunun zıttı olarak; Edremit ilçesinin hem alan olarak dar bir yer kaplaması hem de yer şekillerinin daha sade bir yapıya sahip olması yerleşmelerin % 81'inin bu alan içerisinde kalmasına dolayısıyla hayvan varlığının % 94'ünün de bu alan içinde kalmasına neden olmuştur. Bu durum merkezi ilçe olan Tuşba için de geçerlidir. İlçe hayvanlarının yarısına yakını (40) yerleşmelerin % 39'unu oluşturan bu alan içerisinde kalmaktadır. Fakat merkezi ilçe olmasına rağmen İpekyolu ilçesinde bu durum farklılık göstermektedir. İpekyolu ilçesinde bulunan 30 kırsal yerleşmenin yarısı bu tampon bölgesi içerisinde kalmasına rağmen toplam hayvan varlığının sadece % 30'unu kapsamaktadır. Bu oranı biraz da olsa arttıran ilçe merkezine yakın olan yerleşmelerde bulunan büyükbaş hayvan varlığı olmuştur,

çünkü büyükbaş hayvan varlığının bu alan içindeki oranı % 44 civarındadır (Çizelge 20 ve Harita 8).

Harita 8. Ana Yollar ve İlçe Merkezinin İdari Sınırına Olan Uzaklığına Göre Hayvan Sayısı (2017)

Muradiye ilçesinde tampon alan içerisinde kalan yerleşmelerin oranı % 46 olup bu yerleşmelerin hayvan varlığı ilçenin toplam hayvan varlığının % 55'ini oluşturmaktadır. Vadi boyunca kümelenmenin olduğu ilçede yerleşmelerin yarıya yakını ve hayvan varlığının ise yarısından fazlası ilçe merkezinin ve ana yolun etrafında toplanmıştır. Çaldıran ilçesi ise; yerleşmelerin çoğu ilçe merkezi gibi ovalık alanda bulunmasına rağmen kent merkezi yakınındaki hayvan varlığı % 30 civarındadır. Erciş ilçesinde ise; ilçe giriş çıkış yollarının iki hat üzerinde gerçekleşmesi ve nispeten daha düzlük bir yapıya sahip olması, kırsal yerleşmelerin merkezi mahalle gibi kent merkezi ile iç içe olması ve yakın olması bu gibi yerlerde hayvan sayısının diğer yerleşmelere göre daha az olmasına neden olmuştur (Çizelge 20 ve Harita 8). İlçenin toplam hayvan varlığının % 30'u bu alan içinde kalan

yerleşmelerde bulunmaktadır. Bu yerleşmelerin toplam yerleşme içerisindeki oranı ise % 34 olup 29 yerleşmeye denk gelmektedir.

Genel olarak ilçelerin çoğunda büyükbaş hayvan varlığının yarısı veya daha fazlası bu alan içerisinde kalmaktadır. Buna özellikle merkezi ilçeler örnek olarak gösterilebilir. Dağlık ve engebeli olan Gürpınar ile Başkale ilçelerinde bu oran en düşük olup % 19 ve % 15 civarındadır. Fakat Edremit (% 89), Erciş (% 59), Gevaş (% 55), Tuşba (% 48), Muradiye (% 47) ve İpekyolu (% 44) gibi ilçelerde bu oran yüksektir (Çizelge 20 ve Harita 8).

3.2.Tarihsel ve Kültürel Çerçeve de Van'da Hayvancılık Faaliyetlerinin Gelişimi

Doğu Anadolu'da hayvancılık, insanların yaşamlarına olan katkıları bakımından düşünüldüğü zaman Anadolu'nun diğer bölgelerinden daha önemli bir durumdadır. Bölgenin coğrafi özelliklerinden dolayı hayvancılık bitkisel tarıma göre ön plandadır. Bunun sebebi ise bitkisel üretimin yapılabilir alanların azlığı ve buna karşın çayır, mera ve yayla gibi hayvansal faaliyet alanlarının daha fazla olmasıdır. Ayrıca nüfusun seyrek olması ekonomik olarak hayvancılığı önemli bir geçim kaynağı olmasını sağlamaktadır. Bunun yanında yaz mevsiminin kısa kış mevsiminin uzun olması, gece gündüz arasındaki sıcaklık farkının fazla olması gibi iklimsel faktörler tarımı sınırlandırırken hayvancılığın gelişmesine imkan sağlamıştır (Sağlamtimur, 2017: 2). Bölge için geçerli olan hayvancılık faaliyetinin temelinde yatan sebepler Van için de geçerlidir. Van'da hayvancılığın yerleşme tarihi kadar eski olduğu tam olarak bilinmese de Urartular döneminde bu faaliyetin aktif olarak yapıldığı bilinmektedir.

Urartu toplumunda hayvancılık ve hayvan besiciliği ekonominin en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Hayvan; etinden, sütünden, gücünden ve yününden faydalanılan bir canlı varlık ve bir geçim kaynağı olmanın yanında kültürel bir değer barındırmaktadır. Dolayısıyla seferlerde elde edilen ganimetlerde hayvan önemli bir yer tutmaktadır. II. Sardur döneminde Van Kalesi'ndeki Analıkız yazıtında 113.860 adet büyükbaş ve 403.887 adet küçükbaş hayvanın ganimet olarak alındığı yazılmaktadır (Sağlamtimur, 2017: 7). Sonuç itibari ile bu şekilde elde edilen

hayvanların ganimetler içinde önemli bir yerde olması hayvanın ekonomik olarak önemli bir unsur olduğu anlamına gelmektedir.

Aslında Urartu öncesi bölgede varlığını sürdüren toplulukların da daha çok hayvancılık faaliyetiyle geçinen, yarı göçer aşiretlerden oluştuğu bilinmektedir. Burney'in (1966: 425) "Buralarda çok sayıda koyun, keçi ve sığır ve sayısız at beslenir" şeklindeki ifadesi hayvancılığın Urartular için günlük yaşamın önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Bölgenin belirtilen coğrafi özelliklere sahip olması çoğu yerde hayvancılığın birincil geçim kaynağı olarak tarımın önüne geçmesine neden olmuştur. Urartu Krallığı, tarımsal teşviklerde bulunmasına rağmen tarımsal alanların sınırlı olması, verimin düşük olması ve tarımsal faaliyetleri zorlaştıran iklimsel koşullar hayvancılığı ön plana taşımıştır (Sağlamtimur, 2017: 4).

Hayvan potansiyeli bakımından koyun başta olmak üzere keçi ve sığır ana türleri oluşturmaktadır. Koyun; keçi ve sığıra göre daha fazla tercih edilmektedir. Sayısal olarak daha fazla olan koyunun tercih edilmesinin nedenleri ise; et ve süt verimi, yapağı ve kışa dayanıklı olması şeklinde bilinmektedir. Urartu krallığında da sayısal oran buna benzer olmuştur. Ayanıs kazısında ortaya çıkartılan 248 adet hayvan kemiğinin laboratuvar sonuçlarına göre koyun ve keçi oranının sığır ve diğer hayvanlara göre çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Sağlamtimur, 2017: 3).

Urartularla birlikte bu coğrafyada etkili olan bütün medeniyetler gibi Osmanlı zamanında da hayvancılık faaliyetleri etkisini korumuştur. Van'da meraların kullanımı veya yayla faaliyetleri Osmanlı zamanında yapılmaktaydı. Nitekim Brant ve Glascott'un (1840: 425); "*Buradaki insanların çok sayıda koyun, sığır ve kısrakları ayrıca geniş meraları vardı, akşamları meralardan dönenleri görürdüm*" ifadesi hayvancılığa verilen önemi göstermektedir.

Osmanlı zamanında kırsal kaynakların, dolayısıyla hayvancılığın ekonomideki payı daha fazla olmuştur. Kılıç (1997: 266): 1597–1606 yılları arasında Van Sancağı gelirinin % 57'sini 1.668.217 akçe ile kırsal alan gelirleri karşılamaktaydı. Şehir gelirlerinin payı ise sadece % 17 şeklindeydi (Kılıç, 1997: 266) ifadesiyle hayvancılık faaliyetlerinin ekonomideki önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca elde edilen vergi unsurlarına bakıldığı zaman hayvan faktörünün ne derece

önemli olduğu görülebilir. Kılıç'ın (1997: 261): Osmanlı İmparatorluğunun birçok yerinde olduğu gibi Van Sancağında da 2 koyun karşılığında 1 akçe Adet-i Ağnam vergisi (koyun vergisi) alınmıştır. Van beylerbeyi içinde 1604-1606 yılları arasında adet-i ağnam vergisi 68.000 akçe olarak kayıtlara geçmiştir.

1913 tarihli Osmanlı Ziraat İstatistiğine göre Van'daki hayvan varlığı 122.279 büyükbaş ve 257.177 küçükbaş olmak üzere toplamda 379.456 hayvan şeklindedir. Dolayısıyla toplam hayvan varlığının % 33'ünü büyükbaş hayvan grubu oluşturuyorken % 67'lik oran küçükbaş hayvan varlığına aittir. Osmanlı'nın 1913 yılı hayvan türlerinin oransal dağılışı günümüze benzer bir dağılışı göstermektedir. Günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de küçükbaş hayvancılığın ve özellikle de koyunculüğün daha yoğun olduğu görülmektedir. Küçükbaş hayvan varlığının % 74'ünü koyun grubu oluşturuyorken % 26'sını da keçi grubu oluşturmaktadır. Aynı şekilde büyükbaş hayvan varlığında da sığır grubu büyükbaş hayvan varlığının % 90'ını oluşturuyorken manda grubu ise sadece % 10'una denk gelmektedir (Yıldız, 2002; 290).

Van'da hayvancılık veya bir bütün olarak tarımsal faaliyetler ekonomik bakımdan tatmin edici olmasa da geleneksel olarak sürdürülmektedir. Çalışma alanındaki çok sayıda yerleşim biriminde çoğu hanenin hayvan sayısı 20'yi geçmemektedir. Dolayısıyla bu hayvan sayısının ekonomik girdi sağlaması pek mümkün değildir. Çünkü hayvanın ekonomik girdi sağlaması için yazlık otlak ve çoban ihtiyacının dışında kışlık yem ihtiyacının karşılanması ve bir artı sağlaması gerekmektedir. Fakat buna rağmen hayvancılık faaliyetini sürdürmeleri geçmişten gelen alışkanlık, terk edememe ve gelenekleri yaşatmaya bağlanmaktadır.

Hayvancılık sadece ekonomik faaliyet olarak değil aynı zamanda atadan kalma bir geleneği sürdürmek gibi kültürel boyutu olan bir etkinlik olarak görülmektedir. Başkale ilçesinin Barış köyünde yaşayan Atilla Bey, hayvancılık faaliyetinin sadece geçmişe saygı ile ilgili olduğunu "*Hem mecburi hem severek yapıyoruz bu işi. Mecburi yönü nedir? Başka bir iş seçeneğimiz yok. Severek yapmak ise, hayvanı seviyoruz bin yıllık geleneğimizdir, yaşamımızdır. Bu yüzden biz bırakamayız (G-11)*" ifadeleri ile dile getirmektedir. Aynı şekilde direkt ekonomik getiri sağlamasa da evin süt, peynir ve tezek ihtiyacının karşılanması için hayvancılık

faaliyetlerinin yapıldığı ve söz konusu ürünlerin satın alınmaması gerektiği sebebiyle az sayıda hayvan beslenmektedir. Gelir kaynağının sınırlı olduğu bu gibi ailelerde hayvancılık faaliyeti, temel gıda ürünlerin karşılanması için yapılmaktadır. Çaldıran ilçesinin Beydoğan Köyünden M. Salih Beyin; *“Mecbur olduğumuz için, çünkü başka bir gelirimiz yok bir de atadan geldiği için yapıyoruz. Bir gelenektir, baba mesleğini devam ettiriyoruz. Hem mecburi yapıyoruz hem de vazgeçemiyoruz. (G-13)”* şeklindeki ifadesi bunu destekler niteliktedir. İşin mecburi boyutu söz konusu temel gıdaları garanti altına almak, vaz geçememe boyutu ise geleneği sürdürmek olarak düşünülebilir. Şehir hayatının konforunu yaşayan genç nesiller ise bu geleneği aile baskısıyla ve isteksizce sürdürmektedir. Erciş ilçesinin Yukarı Işıklı Köyünden Halis beyin: *“Babadan kalma meslek olduğu için, alıştığımız için yapıyoruz yoksa çok da sevdiğimiz için değil, mecbur olduğumuz için yapıyoruz.(G-31)”* şeklindeki ifadesi ile Gürpınar ilçesinin Günbaşı Köyünden Bahri beyin *“Geliri veya kazancı yok bu işin. Başa baş bile değil gerçekten zarar ediyoruz ama gelenek haline geldiği için bu işi devam ettiriyoruz. (G-44)”* şeklindeki ifadesi bunu destekler niteliktedir. Kimi zaman hayvan sayısı fazla olmasına rağmen ekonomik gelir sağlamadığı görülmektedir. Aile bireylerinin veya büyük aileye bağlı çekirdek ailelerin sayıca çok olması, hayvansal ürün hasılatının paylaşılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla ekonomik getiri sağlanmadığı için hayvancılık temel gider olarak görülmektedir. Sonuç itibari ile aile bireylerinin birçoğu hayvanların kışlık ihtiyaçlarını gidermek için farklı işlerde çalışmaktadır. Bu kimi zaman geçmişe saygının dışında çaresizlik olarak dışa vurmaktadır. Gürpınar ilçesinin Sevindik Köyünden Bahri beyin: *“Hiçbir geliri yok, sadece gelenek haline gelmiş terk etmiyoruz, hepsi budur. Oğullarım yılın yarısında gidip İstanbul’da çalışır para toplar saman almak için. Onlar hayvanların beslenmesi için uzaklara gidiyorlar, gurbete gidiyorlar. Eğer geliri olsaydı giderler miydi? (G-50)”* ifadesi buna bir örnek olarak gösterilebilir.

Sonuç itibari ile Van ilinde yapılan hayvancılığın temel ve tek amacı ekonomik kazanç elde etmek değildir. Bu daha çok küçük küçükbaş hayvancılık faaliyeti için söylenebilir. Zira büyükbaş hayvancılık çoğunlukla yükseltinin az olduğu ve merkez ilçelere yakın olan alanlarda ve çoğunlukla ticari olarak yapılmaktadır. Küçükbaş hayvancılık ise hem ticari, hem geçim hem de baba mesleği olarak geleneği sürdürmek ve temel gıda giderlerinin karşılanması için

yapılmaktadır. Temel ekonomik faaliyet iken temel gıda maddelerini karşılayan ve aile içindeki ekonomik faaliyetin sadece bir kolu haline gelen hayvancılığın neden bu şekilde format değiştirdiği hususu çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacaktır.

3.3. Van'da Hayvancılığın Mekânsal ve Zamansal Dağılışı

İl hayvan varlığının genel durumuna bakıldığı zaman, hayvan sayısında çoğunlukla artış görülmektedir. Bütün yıllarda il hayvancılığında sayısal olarak küçükbaş hayvancılık ön planda geçmektedir. Fakat hayvancılıkta elde edilen ürünler (karkas et, süt vb.) ilerde de değinileceği gibi değişiklik göstermektedir. 1929 yılında 356 bin civarında olan toplam hayvan varlığı yıllar içinde çok ciddi azalış ve artışlar göstererek günümüzde yaklaşık olarak on kat artıp 3,5 milyona yaklaşmıştır (Çizelge 21 ve Şekil 13).

Çizelge 21. Van Hayvancılık Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929-2017)

Yıl	Toplam Küçükbaş	Toplam Büyükbaş	Toplam	Yıl	Toplam Küçükbaş	Toplam Büyükbaş	Toplam
1929	315536	40599	356135	1978	2759510	368670	3128180
1930	394819	58397	453216	1979	2789090	374710	3163800
1931	376678	44418	421096	1981	2991810	409790	3401600
1932	432185	57319	489504	1982	2951430	220493	3171923
1933	370674	51105	421779	1983	2853820	221578	3075398
1934	413586	52477	466063	1984	2130160	203378	2333538
1935	626179	145156	771335	1985	2112170	200180	2312350
1936	704527	80662	785189	1986	2470950	198850	2669800
1937	739666	113842	853508	1987	2578300	196000	2774300
1938	793350	138850	932200	1988	2711460	192480	2903940
1939	967053	138190	1105243	1989	2568560	136805	2705365
1940	592124	82166	674290	1990	2417680	143678	2561358
1941	566186	84749	650935	1991	2433496	143412	2576908
1942	617942	86168	704110	1992	2461040	151740	2612780
1943	614773	84938	699711	1993	2013590	136650	2150240
1944	608004	83445	691449	1994	2041170	150890	2192060
1945	728263	86450	814713	1995	2027720	154050	2181770
1946	975613	104062	1079675	1996	1860400	165130	2025530
1947	972687	105709	1078396	1997	1829660	146990	1976650
1948	965914	113998	1079912	1998	1529260	150360	1679620
1949	957881	118560	1076441	1999	2360690	199760	2560450
1950	928045	118683	1046728	2000	2666660	218950	2885610
1951	717166	104696	821862	2001	2578340	213820	2792160
1959	1259872	165821	1425693	2002	2333700	146238	2479938
1960	1312484	175123	1487607	2003	2450385	154511	2604896
1961	1361795	180463	1542258	2004	2696435	170999	2867434
1964	1362469	205147	1567616	2005	2559184	172429	2731613
1965	1426490	194560	1621050	2006	2663440	180530	2843970
1966	1429400	194960	1624360	2007	2665446	71513	2736959
1967	1546270	223490	1769760	2008	2553175	172138	2725313
1968	1602840	220620	1823460	2009	2451078	174612	2625690
1969	1575145	215355	1790500	2010	2332697	158033	2490730
1970	1678570	237080	1915650	2011	2304525	198049	2502574

1971	1763793	250808	2014601		2012	2372499	194690	2567189
1972	1950720	263250	2213970		2013	2483657	192843	2676500
1973	2028760	255836	2284596		2014	2691934	163958	2855892
1974	2143640	295480	2439120		2015	2703581	167388	2870969
1975	2205620	315270	2520890		2016	2658215	162728	2820943
1976	2267630	326403	2594033		2017	2738054	186099	2924153
1977	2665100	331272	2996372					

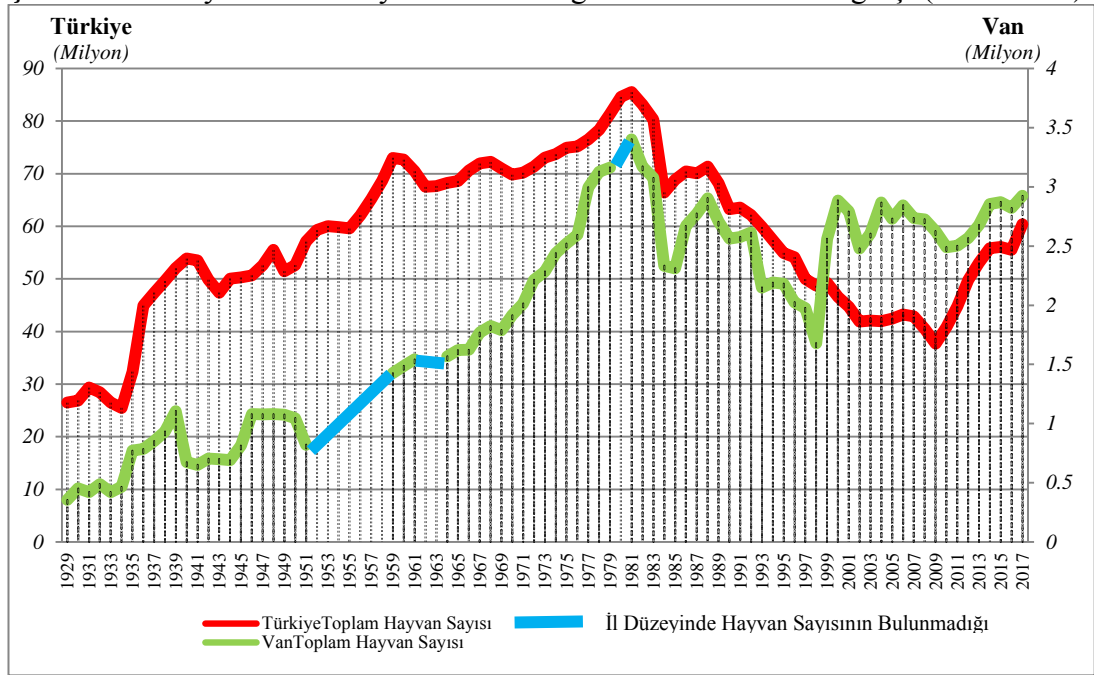
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 25.05.2018

1923 yılında cumhuriyet kurulduktan sonra hemen hemen bütün ekonomik faaliyetlerde revizyonlar gerçekleştirildiği gibi tarım ve hayvancılıkta da çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Kırsal Kalkınma başlığında ele alındığı gibi kırsal alana yönelik çalışmaların artırılması, hayvancılıkla ilgili çalışmaların ve yeniliklerin artırılması gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

Van'da 1929 yılında 356 bin civarında olan toplam hayvan sayısı 1939 yılına kadar genel olarak sürekli artış göstererek bir milyonu aşmıştır. 1,1 milyon olan hayvan sayısı ani bir düşüş yaşayarak 1940 yılında 674 bin hayvana düşmüştür. İkinci dünya savaşı yıllarında genel olarak hayvan sayısında çok ciddi değişiklikler yaşanmamış olup 1946 yılında hayvan sayısının birden artmasıyla 1939 yılındaki sayıya yaklaşmıştır. 1946 yılı da hayvan sayısı bakımından durağan bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1950 yılına kadar hayvan sayısında çok az değişiklikler meydana gelmiş ve bu yıldan sonra 1959 yılına kadar il bazında hayvan sayımları gerçekleştirilmemiştir. TÜİK'e göre; 1951 yılı hayvan verisi ise, hayvancılık alanında alınan vergilerin hesaplanmasıyla elde edilen tahmini rakamlardan oluşmaktadır.

Planlı dönemi de kapsayan 1960 ve sonrasında Van'da hayvancılık genel olarak Türkiye ile paralellik göstermiş ve artış eğilimine girmiştir. 1959 yılı il hayvan sayısının bir milyonu geçtiği yıl olarak görülmektedir. Söz konusu yılda 1,2 milyona ulaşan hayvan sayısında küçük azalışlar hariç tutulacak olursa 1981 yılına kadar sürekli artmıştır (Çizelge 21 ve Şekil 13).

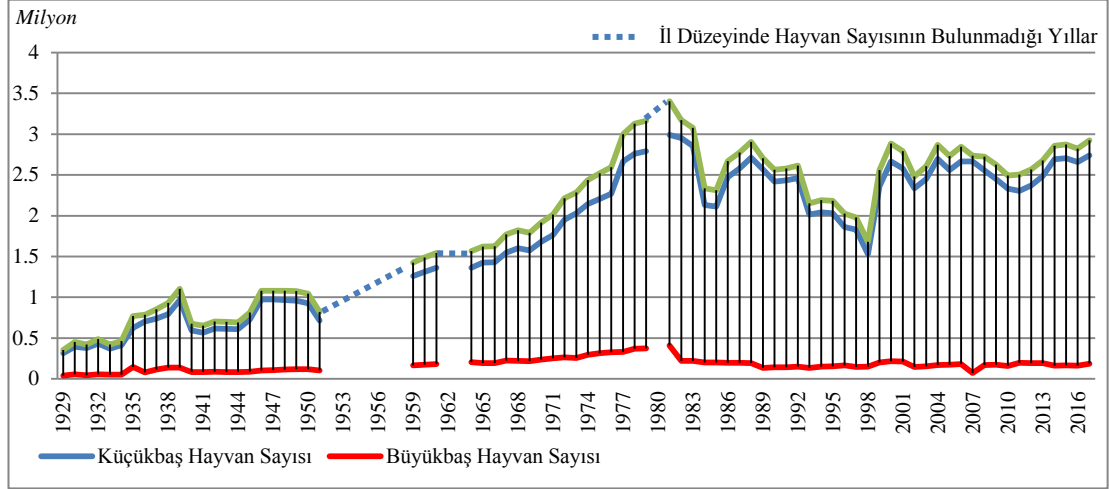
Şekil 13. Türkiye ve Van Hayvancılık Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929-2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 25.04.2018

1978 ile 1983 yılları Van hayvan varlığının 3 milyonun üzerinde olan yıllar olarak görülmektedir. 1981 ile 1984 yılları arasında ise yaklaşık % 32'lik bir düşüş yaşanmıştır. 1984'ten sonra ilin hayvan sayısı 1988 yılına kadar tekrar artmaya başlayarak söz konusu yılda 2,9 milyona ulaşmıştır. Fakat bu yıl sayılan hayvan sayısı Türkiye ve Van ili hayvan varlığının ikinci zirvesini oluşturmaktadır. Bu yıldan sonra ilin hayvan varlığı 1998 yılına kadar küçük artışlar hariç tutulduğunda sürekli azalış gösterip 1,6 milyona kadar düşmüştür. 1988 ile 1998 yılları arasındaki on yıllık periyotta % 42'lik bir azalış görülmektedir. Bu dönemde güvenlik ve şiddet olaylarının fazla yaşanmasına bağlı olarak köy ve mezraların boşaltılması ile yaylaların yasaklanması bu azalışın en önemli nedenlerini oluşturmaktadır. 1999 yılından sonra Van ili hayvan sayısı tekrar artış gösterip 2000 yılında 2,8 milyona ulaşmıştır. 2009 yılına kadar sürekli dalgalanma gösteren il hayvan sayısı 2010 yılında devlet destek ve teşvikleriyle birlikte artış eğilimine girmiştir. Söz konusu artış ve azalışları etkileyen hayvancılık faaliyeti türü ise daha önce de belirtildiği gibi küçükbaş hayvancılıktır. Küçükbaşta ise % 90'a yakın oranla koyun ilk sırada yer almaktadır (Çizelge 21 ve Şekil 14).

Şekil 14. Van Hayvancılık Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929-2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 25.04.2018

Bütün yıllarda küçükbaş hayvan varlığı büyükbaş hayvan varlığının beş katından fazla olmuştur. 1980 yılı il genelinde hayvan sayısı bilinmediği için büyükbaş hayvan varlığının en fazla olduğu yılın 1981 olduğu görülmektedir. Yaklaşık 0,4 milyon büyükbaş hayvanın beslendiği bu yıldan sonra hayvan sayısı sürekli azalma eğilimine girmiştir. 2007 yılında ise hayvan sayısı 1940'lı yılların altında bir rakama düşmüştür. Büyükbaş hayvan varlığında özellikle manda grubunda çok önemli düşüşler görülmektedir. 1967 yılında 32 bini aşan manda sayısı % 98 azalarak 2017'de 750'ye kadar düşmüştür. Küçükbaş hayvan varlığı ise toplam hayvan grafiğine paralel olarak değişiklik göstermektedir (Çizelge 21 ve Şekil 14).

Van'daki küçükbaş ve büyükbaş hayvan varlığının nüfus ile birlikte incelenmesi durumunda iki parametrenin (hayvan sayısı ve nüfus) birbiriyle paralel bir eğilimde olmadığı görülmektedir. Hayvan sayısında önemli dalgalanmalar görülüyorken il nüfusunun istikrarlı bir artış içinde olduğu görülmektedir. Hayvan sayısında 1951 ile 1981 yılları arasındaki istikrarlı artış bu şekilde başka uzun bir dönemde görülmemiştir. 1981 yılından günümüze kadar düzenli artış içinde olmayan hayvan sayısı özellikle 1998 yılına kadar çoğunlukla azalış eğilimine girmiştir. Bu periyotta hayvan sayısı % 50'den fazla bir oranda düşüş göstermiştir. Nüfusun zamansal dağılışına bakıldığı zaman ise Hakkari, Tatvan, Ahlat ve Adilcevaz'ın Van'dan ayrıldığı 1936 yılındaki düşüşün haricinde sürekli artmıştır. Bu durum kişi başına düşen hayvan sayısını belirlemektedir. 1927'den günümüze kadar hayvan

sayısında olduğu gibi kişi başına düşen hayvan sayısında da önemli dalgalanmalar görülmektedir. Kişi başına düşen toplam ve küçükbaş hayvan varlığı artış ve azalışlar gösterirken kişi başına düşen büyükbaş hayvan varlığında istisnai yıllar haricinde sürekli düşüş göstermiştir. Nüfus artıyorken kişi başına düşen hayvan sayısındaki azalma durumu Türkiye için de geçerlidir. Küçükbaş hayvan varlığı büyükbaş hayvan varlığına göre daha fazla olduğu için toplam hayvancılık üzerinde birinci derecede etkilidir. Verilen bütün yıllarda kişi başına düşen toplam ve küçükbaş hayvan varlığında Van Türkiye ortalamasının çok üzerindedir. Aslında son yıllardaki eşitlenme sayılmazsa kişi başına düşen büyükbaş hayvan varlığı bakımından da Van'ın Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu söylenebilir. Kişi başına düşen toplam hayvan sayısının en fazla olduğu Van için 1980 iken (7.25) Türkiye için 1940 yılı (3.02) olmuştur ki 1940 yılında Van'da kişi başına düşen toplam hayvan sayısı 5.97 şeklindedir. 1940 yılında Türkiye ortalamasının bir önceki sayım yılına göre artmasının nedeni ise nüfus artışının hayvan sayısı artışına göre daha zayıf kalmasıdır. Söz konusu yılda Türkiye nüfusu bir önceki sayım yılına göre % 10 oranında artış göstermişken hayvan sayısı % 66 oranında artış göstermiştir. Türkiye'nin Van'ın kişi başına düşen toplam hayvan sayısı bakımından ortak yönü ise 1980 yılından sonra kişi başına düşen toplam hayvan sayısının istikrarlı bir şekilde düşmesi ve günümüzde en az seviyeye ulaşmasıdır (Çizelge 22 ve Şekil 15).

Çizelge 22. Nüfus Sayım Yıllarına Göre Türkiye ve Van'da Kişi Başına Düşen Hayvan Sayısının Yıllara Göre Dağılışı (1927-2017)

Yıllar	Türkiye Toplam Hayvan Sayısı	Van Toplam Hayvan Sayısı	Kişi Başına Düşen Toplam Hayvan Sayısı		Kişi Başına Düşen Küçükbaş Hayvan Sayısı		Kişi Başına Düşen Büyükbaş Hayvan Sayısı	
			Türkiye	Van	Türkiye	Van	Türkiye	Van
1927*	26.489.045	356.135	1.95	4.72	1.57	4.17	0.38	0.55
1935	32.378.784	771.335	2.01	5.37	1.57	4.35	0.44	1.02
1940	53.873.933	674.290	3.02	5.97	2.42	5.23	0.60	0.74
1945	50.292.518	814.713	2.68	6.37	2.11	5.70	0.57	0.68
1950	52.618.041	1.046.728	2.52	7.17	1.99	6.35	0.53	0.82
1960	72.670.400	1.487.607	2.62	7.04	2.13	6.20	0.49	0.84
1965	68.606.000	1.621.050	2.19	6.07	1.73	5.33	0.46	0.74
1970	69.827.000	1.915.650	1.97	5.88	1.57	5.14	0.40	0.74
1975	74.931.000	2.520.890	1.86	6.52	1.49	5.70	0.37	0.82
1980*	84.598.000	3.401.600	1.90	7.25	1.51	6.38	0.39	0.87
1985	68.853.000	2.312.350	1.36	4.22	1.10	3.86	0.26	0.36
1990	63.278.000	2.561.358	1.13	4.02	0.91	3.80	0.22	0.22
2000	46.600.000	2.885.610	0.69	3.28	0.52	3.03	0.17	0.25
2007	42.870.109	2.731.613	0.61	2.79	0.44	2.61	0.17	0.18
2010	40.837.450	2.490.730	0.56	2.40	0.40	2.25	0.16	0.15
2015	56.051.937	2.870.969	0.72	2.61	0.53	2.46	0.19	0.15
2017	60.417.333	2.924.153	0.75	2.64	0.55	2.47	0.20	0.17

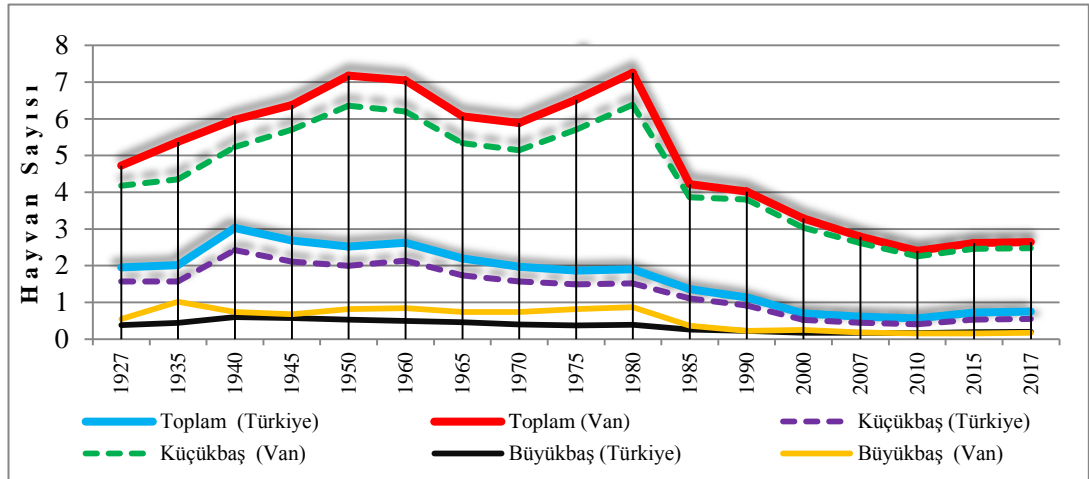
*1927 ve 1980 yıllarına ait hayvan sayısı verisi il bazında bulunamadığı için 1927 yerine 1929, 1980 yerine de 1981 verisi kullanılmıştır.

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 26.04.2018

1940 yılından sonra Türkiye'nin kişi başına düşen hayvan sayısı sürekli azalmıştır fakat özellikle 2000 yılı ve sonrasında bu değer 1'in altına düşerek 2010 yılında 0.56'ya kadar gerilemiştir. Bu yıllar arasındaki düşüş eğilimi Van'da da yaşanmıştır ve aynı şekilde Van'da kişi başına toplam hayvan sayısının en az olduğu yılın 2010 olduğu (2.40) görülmektedir. Söz konusu yıllarda kişi başına düşen hayvan sayısındaki önemli azalışların temel sebebi ise nüfusta meydana gelen artışlardır. 2017 yılı kişi başına düşen hayvan sayısı bakımından en zayıf yıllardan biri olmasına rağmen Van ortalaması Türkiye ortalamasından yüksektir. 2017 yılı güncel durum olarak değerlendirilecek olursa Van'ın nüfusu 1,1 milyon iken toplam hayvan sayısı 2,9 milyondur. Dolayısıyla kişi başına düşen toplam hayvan sayısı 2.64'tür ve bunun büyük çoğunluğunu kesinlikle küçükbaş hayvan varlığı oluşturmaktadır. Aynı şekilde 2017 yılında Türkiye nüfusu 80.810.525 iken toplam hayvan sayısı 60,4 milyondur ve kişi başına düşen toplam hayvan sayısı da 0.75 şeklindedir. Van'da, 2,7 milyon küçükbaş hayvan varlığının olduğu 2017 yılında kişi başına düşen hayvan sayısı 2.46, kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı ise 0.17'dir. Türkiye'de ise aynı yılda kişi başına düşen küçükbaş hayvan sayısı 0.55 iken büyükbaş hayvan sayısı da 0.20 şeklindedir.

1927 yılında Van'da kişi başına düşen toplam hayvan sayısı 4.72 iken Türkiye'de bu değer 1.95'tir. Aynı yılda Van'da kişi başına düşen küçükbaş hayvan sayısı 4.17, büyükbaş hayvan sayısı 0.55 iken Türkiye'de bu rakam sırasıyla 1.57 ve 0.38 şeklindedir (Çizelge 22 ve Şekil 15).

Şekil 15. Nüfus Sayım Yıllarına Göre Türkiye ve Van'da Kişi Başına Düşen Hayvan Sayısı

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi: 25.01.2019

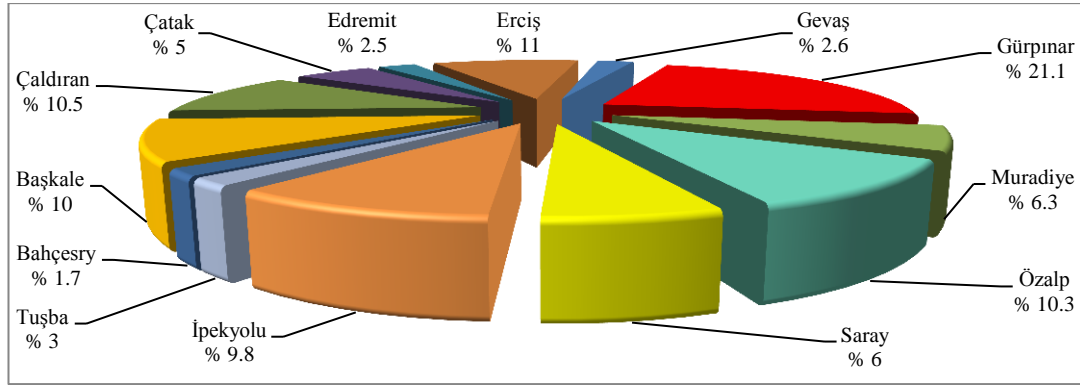
Kişi aşına düşen küçükbaş hayvan sayısında en iyi yılın Van için 1980 (6.38), Türkiye için ise 2.42 ile 1940 olduğu görülmektedir ve yukarıda da değinildiği gibi bu durum toplam hayvan sayısı için de geçerliydi. Nitekim Van'daki hayvan sayısının da en fazla olduğu periyodun 1980'li yılların ilk çeyreği olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen hayvan sayısı bakımından Türkiye ile Van arasında farkın en fazla olduğu yılların sırasıyla; 1980, 1950, 1975 ve 1960 olduğu görülmektedir. 1980 yılında Van'da kişi başına düşen küçükbaş hayvan sayısı 6.38 iken Türkiye için bu rakam 1.51'dir dolayısıyla 4.87'lik bir fark ortaya çıkmaktadır. 1950 yılında bu fark 4.36, 1975 yılında 4.21 ve 1960 yılında 4.07 çıkmaktadır. Farkın en az olduğu yıllar ise sırasıyla 2010 (1.85), 2017 (1.92) ve 2015 (1.93) yıllarıdır.

Kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı (nicel olarak) en zayıf halkayı oluşturmaktadır. 1935 yılı haricinde, verilen yılların hiç birinde Van'da kişi başına büyükbaş hayvan sayısı 1'e ulaşmamıştır. Cumhuriyetten günümüze kadar iklim ve yer şekilleri gibi doğal unsurlar ile kültürel değerlere bağlı olarak çoğunlukla küçükbaş hayvancılığın yapılması bu sonucun temel sebeplerinden birini oluşturmaktadır. 1935 yılı (1.02) dışında Van'da kişi başına büyükbaş hayvan sayısının en fazla olduğu yıllar ise 0.87 hayvan sayısı ile 1980, 0.84 ile 1960 ve 0.82 ile 1950 ve 1975'tir. Kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısının ez olduğu yıllar ise 2010 (0.15), 2015 (0.15) ve 2017 (0.17) yıllarıdır. Türkiye'de kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı bakımından Van ile kısmen paralellik göstermektedir. Van'da olduğu gibi Türkiye'de de verilen yılların hiç birinde kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı 1'e ulaşmamıştır. Kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısının en fazla olduğu yıllar ise 1940, 1945 ve 1950 yıllarıdır. Nitekim en üst seviyenin yaşandığı 1940 yılından sonra bu rakam istisnai yıllar haricinde düzenli olarak düşme eğilimine girmiştir. 1940 yılında Türkiye'de kişi başına düşen büyükbaş hayvan sayısı 0.60 iken bu rakam 1945'te 0.57, 1950'de 0.53'e gerilemiştir. 2000 ve 2007 yılında 0.17'ye gerileyen bu rakam 2010 yılında 0.16'ya düşmüştür (Çizelge 22 ve Şekil 15).

TÜİK'in 2017 yılı verilerine göre Van'da bulunan toplam 2,9 milyon hayvanın ilçelere dağılışı çok belirgin farklar göstermektedir. İlçe toplam hayvan

(büyükbaş ve küçükbaş) dağılımlarına baktığımız zaman Gürpınar ilçesi % 22'lik bir oranla birinci sırada gelmektedir. Bunu % 11'lik bir oran ile Çaldıran ve Özalp, 10'luk bir oran ile Başkale, Erciş ve İpekyolu ilçeleri, 6'lık bir oran ile Muradiye ve Saray ilçeleri, 5'lik bir oran ile Çatak ilçesi, 3'lük bir oran ile Edremit ilçesi ve % 2'lik bir oran ile Bahçesaray, Gevaş ve Tuşba ilçeleri takip etmektedir (Şekil 16). Gürpınar ilçesi 600 bin küçükbaş hayvan ile Türkiye'deki ilçeler arasında lider konumundadır. Edremit, Tuşba ve İpekyolu gibi merkezi ilçelerde ise çoğunlukla büyükbaş hayvan bulunup daha çok ticaretin, hizmetin ve sanayinin gelişmiş olduğu ilçeler olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 16. Toplam (Küçükbaş ve Büyükbaş) Hayvan Varlığının İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 10.07.2018

Küçükbaş hayvan varlığının ilçelere dağılımına baktığımız zaman ise toplam hayvancılığın dağılımından çok farklı olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Toplam hayvan varlığı ile küçükbaş hayvan varlığı oranlarının birbirine yakın olmasının tek nedeni ise il genelinde baskın olan hayvancılık türünün küçükbaş hayvan olmasıdır. Büyük oranda koyun ve daha sonra kıl keçisinden oluşan Van küçükbaş hayvancılığında önde gelen ilçe % 22,3 oran ile Gürpınar'dır. Göçerlere ve yerel halka ev sahipliği yapan yüksek yaylaları, Norduz ırkı koyun ve keçi²¹ varlığı ile ön plana çıkan Gürpınar, Van hayvancılığında en önemli ilçedir. 2017 yılı itibari ile bu

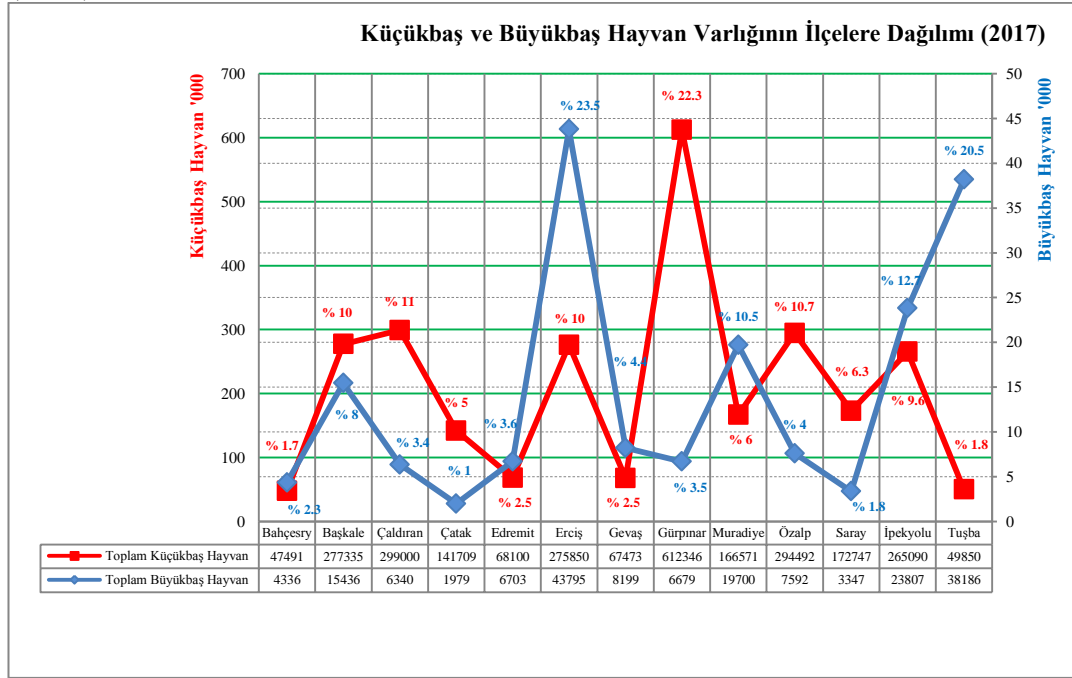
²¹ Van İli Gürpınar ilçesi civarından köken alan Norduz keçileri, yüzyıllarca lokal ekolojik koşullara uyum sağlamış özel bir keçi genotipidir. Yetiştiriciler arasında vücut büyüklüğü, görünümü ve süt veriminin yüksekliği ile tanınmaktadır. Son yıllarda ağır tehdit altında olduğu bildirilen Norduz keçisini koruma programları devreye girmiştir. (<https://www.esk.gov.tr/> / 30.01.2019) Yüksek yapıları ve yağlı kuyrukları ile bilinen Norduz koyunlarının akkaraman ırkının bir varyetesi olduğu düşünülmektedir. Vücutları genel olarak beyaz olmakla birlikte beyazdan sonra kül rengi çoğunlukta olup az miktarda gri-beyaz ve kahverengi beyaz renklerde de rastlanmaktadır. (Bingöl, 1999: 37) Hem Norduz Koyunu hem Norduz Keçisi Türkiye'de sadece Van'ın Gürpınar ilçesinin Norduz bölgesinde yetiştirilmektedir.

ilçede 577.225 koyun ve 35.121 keçi olmak üzere toplamda 612.346 küçükbaş hayvanı bulunmaktadır. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için coğrafi şartların uygun olması bu faaliyetin ilçede yoğun olarak yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Söz konusu coğrafi şartlar sadece iklim ve bitki örtüsü ile sınırlı olmayıp geniş çayır ve mera alanlarına sahip olmasıyla da ilgilidir. İlçe alanının yaklaşık % 84'ünün çayır ve meralardan oluşması bu faaliyetin yaygın olmasının önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Gürpınar ilçesi toplam hayvancılıkta da ilde birinci sırada yer almaktadır. 6.679 büyükbaş hayvan barındıran ilçe toplamda yaklaşık olarak 620 bin hayvan ve % 21,1 oranla lider konumundadır. Toplam hayvancılıkta yaklaşık 320 bin hayvan ve % 10,9 oranla ikinci sırada yer alan Erciş ilçesi, büyükbaş hayvancılıkta % 23,5 oran ve 43.795 hayvan ile ilk sırada yer almaktadır. İl genelinde büyükbaş hayvan sayısı küçükbaş hayvan sayısına göre çok az olup bunun neredeyse dörtte biri Erciş ilçesinde bulunmaktadır. Sadece Erciş ve il merkezini oluşturan İpekyolu, Tuşba ve Edremit ilçelerinin büyükbaş hayvancılıktaki payı % 60'ı geçmektedir (Şekil 16 ve Şekil 17). Yer şekilleri bakımından daha sade olmaları veya kıyı ilçeleri olmaları, merkezi ilçe olmaları büyükbaş hayvancılık faaliyetlerinin daha yoğun yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Nitekim nüfusun büyük çoğunluğunun bu ilçelerde barınması hayvansal üretimin de buralarda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Çaldıran ve Muradiye ilçeleri de merkezi olmamalarına karşın ovalık alan üzerine kurulmuş olmaları yine aynı sonucu doğurmuştur.

Çaldıran ilçesinde toplamda 305.340 hayvan bulunmaktadır. Bu sayı ile üçüncü sırada olan ilçenin toplam hayvancılık içindeki oranı % 10,5 civarındadır. Küçükbaş hayvancılığın % 11'ini, büyükbaş hayvancılığın ise % 3,4'ünü karşılamaktadır. Toplamda 302 binin üzerinde hayvana sahip olan Özalp ilçesi ise hayvan sayısı bakımından dördüncü sırada yer alıp % 10,3 gibi bir paya sahiptir. Özalp ilçesi küçükbaş hayvan varlığının % 10,7'sini büyükbaş hayvan varlığının ise % 4'ünü barındırmaktadır (Şekil 16 ve Şekil 17). Toplam hayvan sayısı bakımından beşinci sırada yer alan Başkale ilçesi ise yaklaşık 293 bin hayvan barındırmaktadır. Diğer birçok ilçe gibi elbette bunun büyük çoğunluğu küçükbaş hayvandan oluşmaktadır. Gürpınar, Çatak, Bahçesaray gibi Başkale ilçesinin de dağlık olması, ilçede steplerin yaygın olması küçükbaş hayvancılığın daha yaygın olmasıyla sonuçlanmıştır. 277.335'i küçükbaş ve 15.436'sının da büyükbaş hayvan olduğu

Başkale hayvan varlığı, toplam hayvancılığın ve küçükbaş hayvancılığın % 10'unu, büyükbaş hayvancılığın ise % 8'ini oluşturmaktadır. Merkezi ilçe olan İpekyolu ise büyükbaş hayvan varlığında önemlidir ve il genelinde büyükbaş hayvan varlığında Erciş ve Tuşba'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Toplam hayvancılıkta ise yaklaşık 289 bin hayvan ve % 9,8'lik oran ile altıncı sırada yer almaktadır. İpekyolu ilçesi küçükbaş hayvan varlığının da % 9,6'sını barındırmaktadır.

Şekil 17. Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvan Varlığının İlçelere Göre Oransal Dağılışı (2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 15.07.2018

Muradiye ilçesinde toplamda 186.271 hayvan bulunmaktadır. Bunun yaklaşık 20 bini büyükbaş hayvandan oluşmaktadır. İlçe toplam hayvancılıkta % 6,3 ile yedinci sırada yer almaktadır. Küçükbaş hayvan varlığının % 6'sını ve büyükbaş hayvan varlığının ise % 10,7'sini oluşturmaktadır. 176.094 toplam hayvan sayısı ile sekizinci sırada yer alan Saray ilçesi büyükbaş hayvancılık bakımından Bahçesary'a benzer özellik göstermektedir. Çatak (1.979) ilçesinden sonra 3.347 büyükbaş hayvan ile bu hayvancılıkta son sırada yer almaktadır. Saray ilçesi il geneli toplam hayvan varlığının % 6'sını, küçükbaş hayvan varlığının % 6,3'ünü ve büyükbaş hayvan varlığının da % 1,8'ini oluşturmaktadır. İlin güneyinde kalan, dağlık ve engebeli bir alanda vadi içine yerleşen Çatak ilçesi ise hayvan sayısı bakımından dokuzuncu ilçedir. Yaklaşık 142 bini küçükbaş ve 2 bini büyükbaş olmak üzere

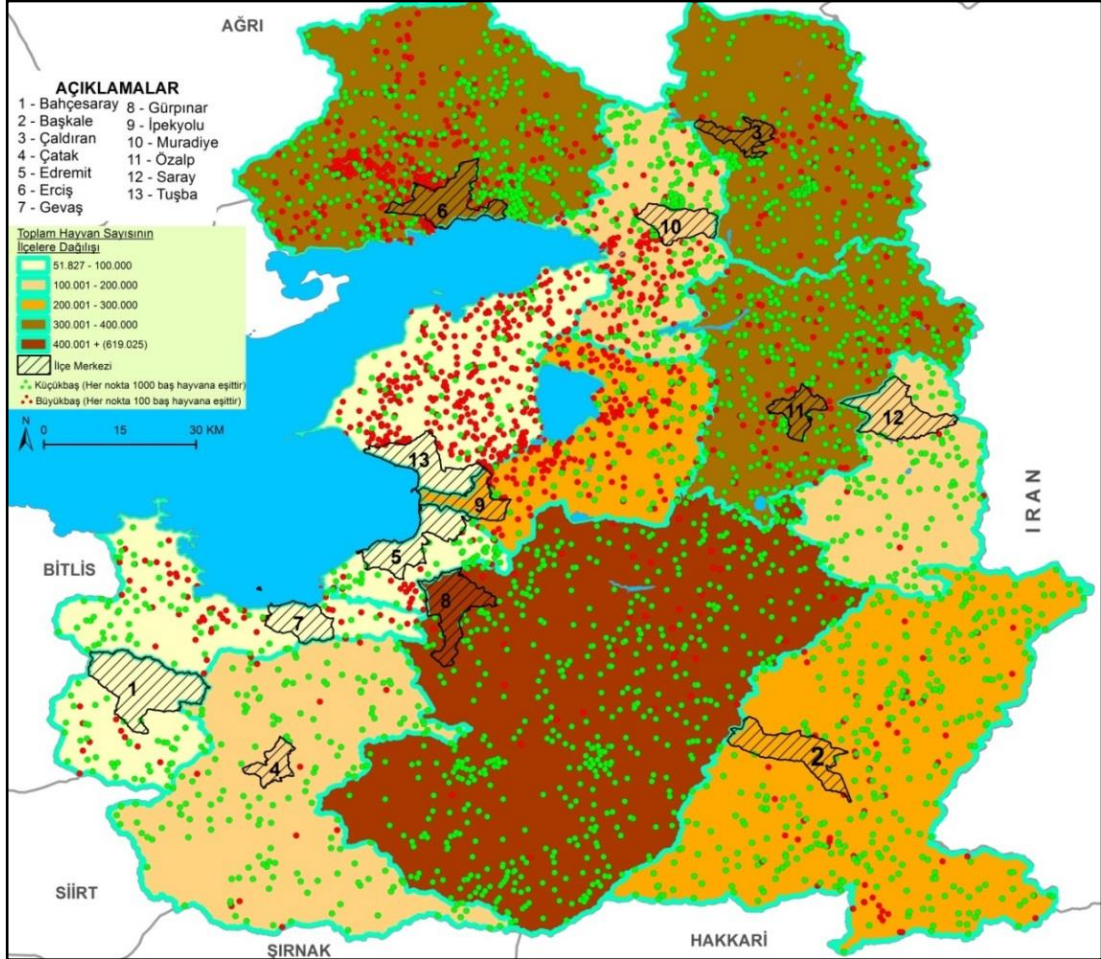
toplamda yaklaşık 144 bin hayvan barındırılmaktadır. Toplam hayvancılığın % 4,9'ünü oluşturan Çatak ilçesinde küçükbaş hayvancılığın % 5'ini, büyükbaş hayvancılığın da sadece % 1'ini oluşturmaktadır (Şekil 16 ve Şekil 17).

Büyükbaş hayvan varlığının % 20'sini barındıran Tuşba ilçesinde toplam 88 bin hayvan yaşamaktadır. Büyükbaş hayvan varlığında Erciş ilçesinden sonra ikinci sırada yer alan Tuşba ilçesi toplam hayvancılıkta % 3'lük bir oran ile onuncu sırada yer almaktadır. Küçükbaş hayvancılıkta ise sadece % 1,8'lik bir oran ile son sıralarda yer almaktadır. Merkezi ilçe olması ve ilçenin çoğunlukla yükselti ortalamasının en az olduğu göl kıyısında olması küçükbaş hayvancılığın diğer birçok ilçeden daha az olmasına neden olmuştur. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı arasındaki farkın ez olduğu ilçe olarak görülmektedir.

Gevaş ilçesi hayvan varlığı bakımından Edremit ilçesiyle neredeyse aynıdır. On birinci sırada yer alan Gevaş ilçesinde toplam 75 bin hayvan barınıyorken Edremit ilçesinde de yaklaşık 75 bin hayvan yaşamaktadır. Toplamda hayvancılıkta Gevaş ve Edremit % 2,5'lik oran ile son sıralarda yer almaktadır. Her iki ilçe de küçükbaş hayvancılıkta toplam hayvancılıkta olduğu gibi % 2,5 gibi bir orana sahiptir. Büyükbaş hayvancılıkta ise Gevaş ilçesi 8.199 hayvan ile % 4,4 Edremit ise 6.703 hayvan ile % 3,6 gibi bir paya sahiptir. Bahçesaray ilçesi, hem hayvan varlığı hem de ilçe içindeki oran bakımından en son sırada yer almaktadır. İl içindeki toplam büyükbaş hayvan içindeki oranı % 2,3 iken küçükbaş hayvan içindeki oranı sadece % 1,7'dir (Şekil 16 ve Şekil 17). Bu oranın veya sayının az olması elbette tesadüf değildir. Bahçesaray ilçesinde nüfusun büyük çoğunluğunun korucu olması nedeniyle hayvancılığı bırakması, hayvancılığın azalmasının önemli bir nedenini oluşturmaktadır. Kartal Köyünden İzzettin Bey'in "*Hayvancılığı artık bırakıyorum zaten korucu oldum. Artık işim herkes gibi koruculuk. Bir iki aydır bu işe girdim. Hayvancılık yapmak çok zordur, insanlar da hayvancılıktan kaçıyor çünkü insanlar rahatına düşkündür. Gençler yapmıyor, çünkü şehre gidiyor. 70 koyunumu sattım çünkü debar (saman-yem) pahalıydı, her şey parayla ve pahalı. Onun için hayvancılık burada iyi değil (G-1)*" şeklindeki fikirleri hayvan sayısının azalma sebeplerine ışık tutmaktadır.

Büyükbaş ve Küçükbaş hayvan varlığının ilçe sınırları dâhilinde ile dağılımını gösteren Harita 9'a bakıldığı zaman küçükbaş hayvan varlığının belirli yerler haricinde ilçelerin çoğunda yoğun olduğu görülmektedir.

Harita 9. Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvan Varlığının İlçelere Dağılışı (2017)

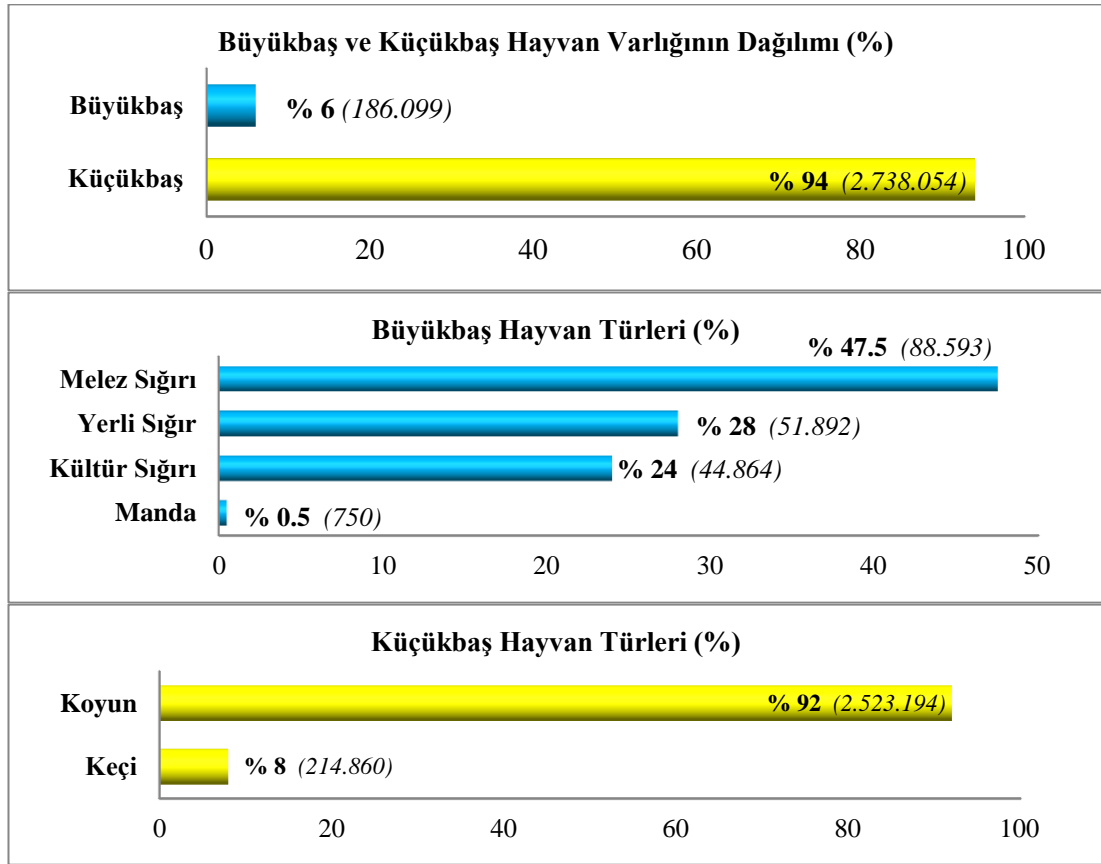
Tuşba ilçesi küçükbaş hayvan yoğunluğunun en az olduğu ilçe olarak göze çarpmaktadır. Büyükbaş hayvan yoğunluğunun en fazla olduğu ilçeler; Erciş, Tuşba, Muradiye, İpekyolu, Edremit'tir. Bunun yanında Başkale ve Gevaş ilçelerinin de geri kalan ilçelere göre daha yoğun olduğu görülmektedir. Merkezi ilçe durumunda olan Tuşba, İpekyolu, Edremit ve Erciş ilçelerinde büyükbaş hayvan yoğunluğunun fazla olması; kent merkezini oluşturmaları ve yerleşmenin ovalık alan üzerinde kurulmasıyla ilgili olabilir. Muradiye ilçesinin de düzlük alanların daha fazla olması, yayla mera gibi avantajların daha az olması büyükbaş hayvancılığın da daha fazla yapılmasına sebep olmaktadır.

Küçükbaş hayvan yoğunluğunda ise ters hilal şeklinde bir dağılış göstererek Tuşba haricinde bütün ilçelerde yoğunluk göstermektedir. Hayvan sayısının en fazla olduğu ilçenin Gürpınar olmasına rağmen noktasal yoğunluğun (*dot density*) az olması ilçe alanının diğeri ilçelere göre daha fazla olmasıdır (Harita 9). Çatak, Gevaş ve Bahçesaray ilçelerinde ise diğeri ilçelere göre yoğunluk nispeten daha azdır.

Büyükbaş ve Küçükbaş hayvancılık faaliyeti kendi içerisinde gruplara ayrılmaktadır. Bu ayırım hayvan türünün iklim, yer şekilleri gibi doğal unsurlara adaptasyonu ile ilgili olmaktadır. Küçükbaş hayvan türleri koyun ve keçi olarak ayrılmaktadır fakat koyun (*yerli ve merinos*) ve keçi (*kıl ve tiftik*) de kendi içerisinde alt türlere ayrılabilir. Aynı sınıflandırma büyükbaş hayvan türleri için de alt gruplara ayrılmaktadır. Sığır ve Manda olarak iki grup altında ele alacağımız büyükbaş hayvan türlerinde sığır; kültür, melez ve yerli olmak üzere üç alt tür olarak incelenecektir.

2017 yılı itibari ile Türkiye'nin büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı durumuna bakıldığında zaman hayvan sayısı toplamda 60 milyonu geçmiş bulunmaktadır. Bu hayvan varlığının % 73,4'ünü küçükbaş hayvan türleri, % 26,6'sını ise büyükbaş hayvan türleri oluşturmaktadır. Van ilinde bu fark daha da belirgindir. 2017 yılında il genelinde bulunan toplam yaklaşık 2,9 milyon hayvanın % 93,4'ü küçükbaş ve sadece % 6,6'sı büyükbaş hayvan türlerinden oluşmaktadır (Şekil 18).

Şekil 18. Van’da Hayvan Varlığının Türlerine Göre Dağılışı (2017)

İlde bulunan 2,6 milyon küçükbaş hayvanın da % 92’si yerli koyundan oluşmaktadır. Merinos koyunu ve tiftik keçisi yetiştiriciliğinin yapılmadığı ilde kıl keçisi yetiştiriciliğinin payı ise sadece % 8 oranındadır. İl genelinde bulunan yaklaşık 215 bin keçinin büyük çoğunluğu Erciş ve Gürpınar ilçelerinde bulunmaktadır. Her ne kadar küçükbaş hayvancılıkta Gürpınar ilçesi birinci durumda olsa da keçi yetiştiriciliğinde Erciş önde gelmektedir. İl genelinde keçi yetiştiriciliğinin % 19’u Erciş, % 16’sı da Gürpınar ilçesinde yapılmaktadır. İl genelinde bulunan 186 bin büyükbaş hayvanın neredeyse yarısını (% 47,5) Melez Sığırı oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla Yerli Sığır (% 28) ve Kültür Sığırı (% 24) takip etmektedir. Manda yetiştiriciliğinin payı ise 750 hayvan ile sadece % 0,5’tir. Bütün ilçelerde koyunun varlığı keçi varlığından fazladır ve toplam hayvancılıkta da görüldüğü gibi bu fark belirgindir. Fakat büyükbaş hayvan gruplarında ilçeye göre değişiklik gösterebilmektedir. Değişmeyen tek istatistik ise Manda grubunun her ilçede en az sayıya sahip olmasıdır (Çizelge 23).

Çizelge 23. Hayvancılık Türlerinin ve Alt Gruplarının İlçelere Dağılımı (2017)

İlçe	Hayvancılık Türü	Alt Tür	Hayvan Sayısı	İlçe	Hayvancılık Türü	Alt Tür	Hayvan Sayısı
Bağcısaray	Küçükbaş	Koyun	38.684	Gürpınar	Küçükbaş	Koyun	577.225
		Keçi	8.807			Keçi	35.121
		Toplam	47.491			Toplam	612.346
	Büyükbaş	Sığır (Y)	1.750		Büyükbaş	Sığır (Y)	3.605
		Sığır (M)	1.327			Sığır (M)	1.664
		Sığır (K)	1.259			Sığır (K)	1.410
		Manda	-			Manda	-
		Toplam	4.336			Toplam	6.679
	Başkale	Küçükbaş	Koyun		260.750	İpekyolu	Küçükbaş
Keçi			16.585	Keçi	16.040		
Toplam			277.335	Toplam	265.090		
Büyükbaş		Sığır (Y)	2.086	Büyükbaş	Sığır (Y)		9.064
		Sığır (M)	5.364		Sığır (M)		12.837
		Sığır (K)	7.933		Sığır (K)		1.851
		Manda	53		Manda		55
Toplam	15.436	Toplam	23.807				
Çaldıran	Küçükbaş	Koyun	288.000	Muradiye	Küçükbaş	Koyun	154.350
		Keçi	11.000			Keçi	12.221
		Toplam	299.000			Toplam	166.571
	Büyükbaş	Sığır (Y)	2.050		Büyükbaş	Sığır (Y)	2.813
		Sığır (M)	2.870			Sığır (M)	11.930
		Sığır (K)	1.110			Sığır (K)	4.957
		Manda	310			Manda	-
Toplam	6.340	Toplam	19.700				
Çatak	Küçükbaş	Koyun	111.405	Özalp	Küçükbaş	Koyun	289.000
		Keçi	30.304			Keçi	5.492
		Toplam	141.709			Toplam	294.492
	Büyükbaş	Sığır (Y)	216		Büyükbaş	Sığır (Y)	3.030
		Sığır (M)	1.288			Sığır (M)	2.262
		Sığır (K)	475			Sığır (K)	2.300
Manda	-	Manda	-				
Toplam	1.979	Toplam	7.592				
Edremit	Küçükbaş	Koyun	61.200	Saray	Küçükbaş	Koyun	166.100
		Keçi	6.900			Keçi	6.647
		Toplam	68.100			Toplam	172.747
	Büyükbaş	Sığır (Y)	640		Büyükbaş	Sığır (Y)	1.559
		Sığır (M)	3.650			Sığır (M)	1.764
		Sığır (K)	2.310			Sığır (K)	24
Manda	103	Manda	-				
Toplam	6.703	Toplam	3.347				
Erciş	Küçükbaş	Koyun	235.290	Tuşba	Küçükbaş	Koyun	37.300
		Keçi	40.560			Keçi	12.550
		Toplam	275.850			Toplam	49.850
	Büyükbaş	Sığır (Y)	5.840		Büyükbaş	Sığır (Y)	17.945
		Sığır (M)	26.950			Sığır (M)	12.217
		Sığır (K)	10.850			Sığır (K)	7.950
Manda	155	Manda	74				
Toplam	43.795	Toplam	38.186				
Gevaş	Küçükbaş	Koyun	54.840	Van (Toplam)	Küçükbaş	Koyun	2.523.194
		Keçi	12.633			Keçi	214.860
		Toplam	67.473			Toplam	2.624.364
	Büyükbaş	Sığır (Y)	1.294		Büyükbaş	Sığır (Y)	51.892
		Sığır (M)	4.470			Sığır (M)	88.593
		Sığır (K)	2.435			Sığır (K)	44.864
Manda	-	Manda	750				
Toplam	8.199	Toplam	186.099				

Y: Yerli, M: Melez, K: Kültür

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 17.07.2018

Büyükbaş hayvancılık faaliyetinin yaygın olarak yapıldığı Erciş ve Tuşba ilçelerinde çoğunlukla Melez Sığırı yetiştiriciliği yapılmaktadır. Tuşba ilçesinde ikinci sırada Yerli Sığır yetiştiriciliği geliyorken Erciş ilçesinde Kültür Sığırı yetiştiriciliği gelmektedir. Aslında Özalp, Başkale, Gürpınar ve Bahçesaray ilçelerinin dışında bütün ilçelerde Melez Sığırı yetiştiriciliği ilk sırada yer almaktadır. Başkale ilçesinde daha çok Kültür Sığırı yetiştiriciliği yapıyorken Özalp, Gürpınar ve Bahçesaray ilçelerinde ise çoğunlukla Yerli Sığır yetiştiriciliği yapılmaktadır. Neredeyse tamamının Van'ın kuzeyinde (Muradiye hariç) yapıldığı Manda yetiştiriciliğinde ise birinci sırada Çaldıran ilçesi gelmektedir. İl genelinde bulunan toplam 750 mandacılığın % 41'i Çaldıran ilçesinde yapılmaktadır. Sadece Çaldıran, Erciş ve Tuşba ilçelerinde toplam manda yetiştiriciliğinin % 72'si yapılmaktadır. Bunun yanında Edremit (% 13,73), Tuşba (% 9,87), İpekyolu (% 7,3) ve Başkale (% 7,07) ilçelerinde de mandacılık faaliyetleri yapılmaktadır (Çizelge 23).

3.4. Van'da Hayvancılık Faaliyetlerinin Başlıca Karakteristik Özellikleri

Van ili Doğu Anadolu Bölgesinin sosyoekonomik yapısı ve gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Daha önce de belirtildiği gibi coğrafi yapı özellikle koyun yetiştiriciliği için avantaj sağlamaktadır. Van genelinde yapılan hayvancılığın büyük bir çoğunluğunu küçükbaş hayvancılık faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu küçükbaş hayvan varlığının ise büyük çoğunluğu ilin güneyindeki dağlık alanda toplanmıştır. Merkezi ilçeler ve kuzeyindeki ovalık alanlarda ise çoğunlukla besi hayvancılığı, büyükbaş hayvancılık faaliyetleri yapılmaktadır. Büyükbaş hayvancılığın yapılış şekli genelde şehir ihtiyaçlarını gidermek üzere besiciliktir. Büyükbaş hayvancılık faaliyeti; çiftliklerde veya modern ahırlarda yapıp hayvanlar yıl içerisinde düzenli olarak kesime götürülmektedir. Fakat küçükbaş hayvancılık faaliyeti yoğunlukla farklı olarak geçim kaynağını oluşturmaktadır. Küçükbaş hayvancılıkla uğraşan kırsal nüfusun büyük çoğunluğu günlük ihtiyaçlarını gidermek ve ailenin ekonomisine katkıda bulunmak amacındadır. Koyunculuk faaliyetinde sığırcılık faaliyetinden farklı olarak hayvanın maksimum süre canlı kalması ve hayvansal ürün vermesi hedeflenmektedir. Dolayısıyla sığırcılıkta hayvanın olgunlaşp karkas et ağırlığının artması temel hedef iken koyunculukta üreme ve süt verimi temel hedefdir.

3.4.1. Geçim Tipi Hayvancılık mı Ticari Hayvancılık mı?

Küçük aile işletmeleri geçim tipi hayvancılık türü grubuna girmektedir. Üretimin kazanç amaçlı olması ve bu kazancın da aileyi geçindirme amacı gütmesi faaliyetin ticari olduğunu göstermemektedir. Hayvan sayısının bu durumda kriter olarak ele alınması yanlış sonuçlar doğurmaktadır. Hayvan sayısı fazla olmasına rağmen bir sonraki yıl çok önemli oranda değişikliğin olmaması hatta değişiklik olması durumunda bunun azalma yönünde olması geçim tipi hayvancılık yaptığını göstermektedir (06.06.2018 tarihinde Turgut Aygün ile yapılan görüşme). Koyun sayısı çok fazla olmasına rağmen çiftçinin ekonomik yapısında, yaşam standartlarında ve gayrimenkul ediniminde değişikliklerin olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum yapılan hayvancılık faaliyetin sadece günü kurtarma niteliğinde olduğunu göstermektedir. Karaca ve diğerleri (1993: 47)'nin "*Doğu Anadolu Bölgesinde Koyun Yetiştiriciliğinin Sosyolojik Ekonomik ve Genetik Görünüşü*" adlı çalışmasında bütün Doğu Anadolu'da koyun yetiştiriciliğinin yaşam düzeyini yükseltecek bir faaliyet olmadığını belirtmektedir. Ayrıca çalışmada, çiftçilerin yaşam düzeylerini yükseltmek için işletme bireylerinden bazılarının büyük şehirlerden hatta bazen yurt dışından kaynak aktarmasının gerekli görüldüğü belirtilmektedir. Yöre insanının yaşamlarını sürdürebilmeleri için koyun yetiştiriciliği yaşamsal zorunluluk taşımaktadır. Koyunun temel istihdam unsuru olduğu Van'ın kırsal alanlarında yazın elde edilen peynir evin birtakım küçük ihtiyaçlarını karşılayırken sonbaharda kuzuların satımıyla da kışlık ihtiyaçlar giderilmektedir (Karaca ve diğ., 1993: 47).

Büyük çoğunluğunun verim düzeyinin düşük olduğu Van'daki koyun yetiştiriciliği genel olarak ekstansif bir yapı içinde meraya dayalı küçük aile işletmelerinde geleneksel üretim tekniğiyle yapılmaktadır (Bingöl, 1999: 2-3). Aile işletmelerinin ise kâr amaçlı çağdaş üretim birimleri olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. İşletme bireylerinin yaşam biçimleri ve doğal koşullara göre şekil alan üretimi yapılan faaliyetin ticari amaçlı olmaktan uzak olduğunu göstermektedir (Karaca vd., 1993: 47). Koyunculukla uğraşan çiftçinin elde ettiği ürün ve ürünlerin bedeli ile tüketilen veya satın alınan yem miktarının veya bedelinin birbirine paralel olduğu gözlemlenmiştir. Tek gider kaleminin yem olmadığı düşünüldüğünde bu

faaliyetten elde edilen kâr miktarının az olduğu ve bunun da sadece geçim kaynağı olabileceği düşünülebilir.

Bütün girdi ve çıktılar göz önüne alındığından koyun yetiştiriciliğinin kârlı olduğunu söylemek olanaksızdır. Yetiştirici açısından değerlendirildiğinde olayı kârlılık kavramından ziyade yararlılık kavramıyla açıklamanın daha anlamlı olduğu görülmektedir. Koyun yetiştiriciliğinin ekonomik unsurlarının temelini oluşturmasına rağmen yaşam standartlarını yükseltmek için bir araç olarak görülmemekle beraber yararlılığının artırılması adına yapılacak bir şeyin olmadığı inancı da yaygındır (Karaca vd., 1993: 47). Sürdürülen hayvancılık politikaları, çiftçilerin eğitim düzeyi, ülke genelinde hayvancılık ile ilgili girdi ve çıktılarının sürekli değişimi, yem fiyatlarının istikrarlı artışları düşünüldüğünde ise çiftçinin haklılık payının ne derece büyük olduğu görülür.

Van'da bulunan bu küçük aile işletmelerinin kâr elde etmeleri için elde edilen gelirin yem giderlerinin çok üstünde olması gerekmektedir. Bu durumda koyunculunun yüksek gelir sağlaması için ya yem ihtiyacının çiftçinin kendi arazisinden elde edebilmesi ya da yem ücretlerinin çok önemli oranda düşmesi gerekmektedir. Bu durum ailelerin veya işletmelerin yem potansiyelleri ile bu faaliyetin yararlılığı arasında doğru orantının olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu tip işletmelerin çiftçiye geçimi sağlama dışında katkılarının olabilmesi için önemli revizelerden geçmesi gerekmektedir. Öncelikli olarak, yukarıda da değinildiği gibi, koyunculuk faaliyeti ile uğraşan çiftçinin en önemli girdi kalemini oluşturan ve kârını en aza indiren yem sorununun çözülmesi gerekmektedir. İşletme ekonomisinin gelişmesini ve büyümesini engelleyen en temel faktörün bu olduğu gözlemlenmiştir. Van çiftçilerinin yaklaşık % 59'unun birincil gider kalemini yem unsurları oluşturmaktadır ve bu gider kaleminin karşılanması neticesinde kırsal ekonominin canlanması ve hayvancılığın kaliteli yaşam standartları için uygun bir meslek olabileceği düşünülebilir. Van çiftçilerinin temel uğraşı olan hayvancılık, özelde de koyunculuk, yeni kazanılmış bir ekonomik faaliyet değildir. Çiftçilerin büyük çoğunluğu 50 yaş ve üstü olup dededen kalma mesleği devam ettirmektedirler. Fakat buna rağmen çiftçinin hayvan sayısında bir artışın olmadığı ve yatırım anlamında yoksun olduğu gözlemlenmiştir.

Edremit ilçesi Köprüler köyünden Orhan beyin aşağıdaki ifadesi saman gibi girdi fiyatlarının artması sonucu hayvancılığın durağan bir yapıda olduğunu göstermektedir.

“Eskiden mazot ucuz olduğu için hayvancılık da çok iyiydi. Biz kendimiz eker biçer ve hayvanımızı arttırırdık, ama şimdi mazot pahalı olduğu için ekip biçemiyoruz. Saman, yem, ot çok pahalı, bu nedenle hayvancılık gittikçe azalıyor. Eskiden benim 50 tonunum vardı ve Elazığ’dan yem alırdım, 400 kilo olan tonum 6 ayda 600 kiloya çıkardı. Ama şimdi yok mümkün değil, zaten buradaki yem üçüncü sınıf ve kalitesiz. Yem ve saman da ucuzdu bol bol verirdik ama şimdi o imkânlar yok ve her şey çok pahalı. Şimdi ne söylersem ucu yeme dayanacak, anlayacağın ancak geçimimi sağlıyorum, hayvanı çoğaltamıyorum. Eskiden biz dişi hayvanı satmazdık sadece erkek hayvanı satardık, dişi hayvanın kesimi yasak şu an, ama dinleyen yok, bir yolu bulunuyor. (G-25)”

Van ilinde yapılan besi hayvancılığı çoğunlukla büyükbaş eksenindedir. Fakat her ne kadar ahır hayvancılığı yapılsa da aynı sebeplerden dolayı yapılan faaliyet ticari olmaktan çıkmaktadır. Yapılan gözlemlerde ahır işletmelerinin modern yöntemlerle işletilmediği (Ek 45) ve buna bağlı olarak elde edilen kârın sadece geçim kaynağı olarak sınırlı olduğu görülmüştür. Örneğin büyükbaş hayvancılığın yaygın olduğu dolayısıyla besi ve ahır hayvancılığın yapıldığı Tuşba ilçesinin Gedikbulak köyünden Süleyman beyin *“Ben besicilik yapıyorum, hayvanımı aldığım gibi ahırda tutuyorum bir yıla kadar hiç çıkartmıyorum. Benim işim büyükbaş hayvancılık dolayısıyla yaylaya, meraya çıkartmıyorum. Biz hayvancılık yapıyoruz, hayvan besliyoruz ama hep aynı yerimizdeyiz, hiç ilerlemiyoruz. Neden diye soracaksın. Çünkü yemi satın alıyoruz, kepeği satın alıyoruz. Samanın üçte birini kendi arazimden alıyorum geri kalanını da satın alıyorum ve sarı samanın tonu 700 lira, Arpanın tonu 1000 lira olmuş. 40 büyükbaş hayvanım var ve geçimimi sağlayabiliyorum ama hep yerimde sayıyorum. Mesela bir ahır yapacağım, kepeyi çağırılmışım buraya 15 bin lira masraf çıktı ve üç hayvanımı satacağım ki yapabileyim ve böylece hayvanım eksilmiş oldu. Ben ticari hayvancılık yapmama rağmen ancak evi geçindirebiliyorum (G-74)”* şeklindeki ifadesi görünürde ticari olan bir faaliyetin aslında geçim odaklı olduğunu göstermektedir.

Van’da hayvancılığın herhangi bir çekiciliğinin kalmamış olması, opsiyonel bir durumdan çok mecburi olarak yapılıyor olması yapılan işin bir tercih olmadığı gözlemlenmiştir. Çok sayıda çiftçi şehirde veya köyde herhangi bir iş olması

durumunda hayvancılığı anında bırakabileceğini belirtmektedir. Gürpınar ilçesinin Çakınlı Köyünden Hasan beyin “*Hayvancılığı seviyoruz ama şartlardan dolayı rezil olduk onun için mecburi yapıyoruz. Mecbur olmasak bir gün bile uğraşmam. Tek geçim kaynağımız hayvancılık ama ne kazanıyorsak hayvana yatırıyoruz. Madem sadece hayvan için çalışıyoruz o zaman bırakırız kendimiz için çalışırız. (G-53)*” şeklindeki ifadesi ile Dolaylı Köyünden Fethi beyin “*Hayvancılık kötüye gidiyor. Başka bir sektörde iş bulabilen, geçimini sağlayabilenler anında hayvancılığı bırakıyor. Çünkü hayvancılıkla geçinmek hem fakirleştiriyor hem geri kalmasına neden oluyor. Hayat standardımız kötü oluyor, sosyal yaşamımız olmuyor ve hep zarar ettiğimiz için yavaş yavaş bu işi bırakıyoruz. (G-54)*” şeklindeki ifadeleri bunu desteklemektedir.

Hayvan sayısı ile elde edilen kazanç her ne kadar doğru orantılı olsa da hayvan sayısı ile gider miktarı arasında da doğru orantı bulunmaktadır. Saman ve yem başta olmak üzere hayvan masraflarının fazla olması 500’ün üzerinde hayvanı olan bir çiftçinin de elde ettiği kârın sınırlı olmasına neden olmaktadır. Bu durumda çiftçinin yüksek oranda kâr elde edebilmesi için saman ve yem gibi girdileri satın almaması veya kendi arazisinden elde etmesi gerekmektedir. Fakat hayvan sayısı fazla olmasına rağmen çiftçinin yaptığı faaliyeti geliştirememesinin veya ticarileştirememesinin tek nedeni saman ve yem pahalılığı değildir. Bunun yanında yeterli miktarda tarla veya araziye sahip olan çiftçinin önünde de yakıt pahalılığı gelmektedir. Başkale ilçesinin Barış köyünden Atilla beyin “*Hayvancılık gün geçtikçe azalıyor. Neden azalıyor? Besleyemiyoruz, koyuna yeterli kadar yem alamıyoruz. Bugün mesela mazot 4.30 lira, traktörün saati 120 lira, mesela bu gördüğün arsanın hepsi bizim ama gidip hayvan için yonca, korunga, buğday ekemiyoruz, ekemediğimiz için de yeterli ürün alamıyoruz, yeterli ürün alamadığımız için mecbur koyunu satıyoruz, dolayısıyla koyunu eksiltiyoruz. Yani sıkıntımız budur (G-11)*” şeklindeki ifadesi buna bir örnek olarak gösterilebilir. Aynı şekilde Erciş ilçesinin Abdalmezrası köyünden İsmail beyin “*Geçen sene benim 80 hayvanım vardı bu yıl bu pahalılıklardan dolayı 50’ye düştü. Şu gördüğün saman bana aittir ve ben kendi tarlamdan aldım ama 9 bin lira param gitti. Mazot 5 lira olmuş traktör kirası çok fazla ve eğer kendi tarlamdan almasaydım o zaman da yaklaşık 20 bin lira verecektim. Ama mazot ucuz olsaydı bu kadar param gitmezdi (G-28)*” şeklindeki

ifadesi pahalılığın yapılan hayvancılık türünü ne derece etkilediğini veya belirlediğini göstermektedir. Çiftçinin bu şekilde yüksek gider kalemlerine sahip olması hem hayvan sayısının hem de var olan hayvandan elde ettiği verimin sürekli olarak düşmesine neden olmaktadır. 2017 yılında 100 küçükbaş hayvan satan ve kâr olarak sayılabilecek miktarın sadece 10 bin civarında olması koyunculüğün neden cazip olmadığına ışık tutmaktadır. Buna örnek olarak Muradiye ilçesinin Çiçekli köyünden M. Emin beyin: *“Kimseye muhtaç olmuyoruz, şimdi eğer birinin çayırı merası varsa onun getirisi de fazla olur ama yoksa az olur. Geçimimi sağlıyorum işte, bu sene 100 tane koyun sattım 50 bin lira kazandım. Bununun 20 bin lirasını samana verdim, 20 bin lirasını çobana verdim ve gerisini de ihtiyaçlara verdim. Çocuklar da çalışmasaydı yapamazdım. (G-60)”* şeklindeki ifadesi verilebilir. Çiftçi girdilerinin bu şekilde fazla ve çeşitli olması bir kısır döngüye sebep olmaktadır. Bu döngü ise çiftçilerin *“doğacak olan kuzu var olan hayvanı besleyecek”* şeklindeki yaklaşımıdır. Her yıl elde edilen hayvansal ürünler sadece süt ve peynir değil aynı zamanda canlı hayvandır ve canlı hayvan kırsal ekonominin en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Çünkü doğacak olan kuzu, sonraki yıl yapılacak olan hayvancılığın garantisi ve aynı zamanda her an kullanılabilir nakit para şeklindedir. Çaldıran ilçesinin Beydoğan köyünden M. Salih beyin: *“Hayvancılığın büyük bir getirisi yoktur. Ben Beydoğan için veya Çaldıran için konuşabilirim, hayvancılık sadece geçimi sağlamak içindir. Herkes ortalama 30 – 40 hayvan besliyor ve onların kuzularını satıp diğer kuzulama dönemine kadar onunla geçiniyor sonra yeni doğan kuzuları tekrar satıyor, bu şekilde devam ediyor. Nakit para lazım olduğu zaman satıyoruz, onun dışında etinden ve sütünden faydalanıyoruz. (G-13)”* şeklindeki ifadesi bunu desteklemektedir. Yem ve saman girdilerinin veya hayvansal masrafların daha az olduğu önceki yıllarda, yapılan koyunculüğün ticari boyutunun daha fazla olduğu söylenebilir. Örneğin 2005 yılında en düşük kalitede olan yemin tonu 280 lira iken 2018 yılında 1400 liraya kadar çıkmıştır Bu da söz konusu yıllardan günümüze yem ve saman fiyatlarının % 400 civarında artış gösterdiği anlamına gelmektedir ki bu artış da faaliyetin gidişatını tamamen değiştirmiştir (14.09.2018 tarihinde Van Hak-San Yem Fabrikasından İsmet bey ile yapılan görüşme). Örneğin Çaldıran ilçesinin Beydoğan köyünden M. Salih beyin: *“Eskiden hayvanımız çok fazlaydı bazen Gaziantep’e götürür satardık çünkü işin ticaretini*

yapardık ama şimdi sadece geçimimizi sağlamak için satıyoruz, zaten hayvan da az, dolayısıyla Van'a bile götüremiyoruz. (G-13)'' şeklindeki ifadesi ile Erciş ilçesinin Tekler Köyünden Nusrettin Bey'in: *"Çocuklarımı onurlu büyütmek için yetecek kadar kazanıyorum hepsi budur. Hayvanım çok fazla olmasına rağmen parayı yetiştiremiyorum ve ancak kendi geçimimi sağlayabiliyorum. Evi geçindiremiyorum hatta borçlanıyorum ama on yıl önce durumum ve gelirim çok iyiydi.(G-35)''* şeklindeki ifadesi önceki yıllara göre hayvancılık faaliyetinin ne derece değiştiğini göstermektedir.

3.4.2. Mera ve Ahır Hayvancılığı

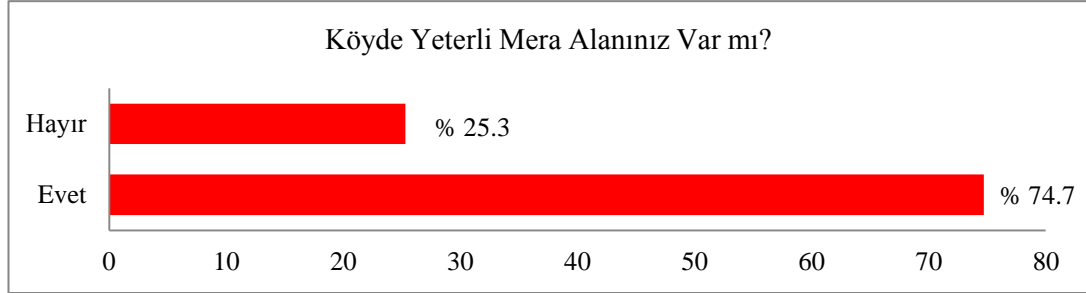
Hayvancılık için belirli bir yetiştirme hedefine sahip olmak, maliyetlerin etkin olarak kullanılmasının ve yeni stratejilerin geliştirilmesinin ön koşulunu oluşturmaktadır (Amer ve diğ., 2001: 225). Doğru hayvancılık türünün uygulanması için öncelikli olarak bütün coğrafi ortam özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Bu, iklim veya yer şekilleri olduğu gibi nüfus, pazarlama veya arz-talep dengesini de kapsamaktadır. Yörenin veya bölgenin fiziki ve beşeri ortam özellikleri yapılacak olan hayvancılık türünü ve şeklini belirlemektedir. Örneğin Van'ın merkezi ilçeleri ile ovalık alanlarında genelde ahır hayvancılığı yapılırken dağlık ve engebeli alanlarında da daha çok mera hayvancılığı yapılmaktadır.

Zengin bir biyoçeşitlilik kaynağı olan meralar; ekolojik dengenin korunması, erozyonun önlenmesi ile hayvancılığın önemli bir gider kaynağını oluşturan kaba yemi kolay ve ucuz yoldan sağlaması bakımından önem taşımaktadır. En iyi değerlendirme şeklinin otlatma olduğu meralar Doğu Anadolu Bölgesi için yüz yıllardır ekstansif hayvancılığın en önemli bileşenini oluşturmaktadır (Kara ve Kızıloğlu, 2013: 63-73).

Van hayvancılığının en karakteristik özelliği meraya dayalı olmasıdır. Toplamda 1,3 milyon hektar mera ve çayır arazisine sahip olan Van Türkiye mera ve çayır alanlarının % 8,5'ine denk gelmektedir (TÜİK, 2017). Çalışmanın yapıldığı köylerin % 75'e yakını köy sınırları içerisindeki meraların yeterli olduğunu belirtmektedir (Şekil 19). Geriye kalan % 25'lik dilim ise meraların yetersiz

olduğunu, bunun sebeplerinin de; kuraklık ve mera bölünmesi şeklinde sıralanmaktadır.

Şekil 19. Köydeki Mera Alanının Yeterlilik Durumu

Van'daki mera ve çayır varlığı hayvancılık alanında önemli bir avantaj sağlamaktadır. Bu avantaj sadece mera zenginliği ile sınırlı değildir. Aynı zamanda hayvanların sıcaktan etkilenip hastalanmalarını engellemesi, süt verimlerinin artması ve hayvanın kilo alması çiftçinin somut olarak edindiği faydalar arasında yer almaktadır. Yazlık ve kışlık besi kaynağı olan meralar Van hayvancılığında vazgeçilmezdir. Öyle ki bir yıllık otlatma ve kullanım için ortalama 20 dönümlük mera için 30–40 bin lira karşılığında kiralayan çiftçi sayısı küçümsenmeyecek şekildedir. Yapılan mülakat çalışmasında “Nasıl hayvan besliyorsunuz, hayvancılığı nasıl yapıyorsunuz” şeklindeki soruya büyük çoğunluk mera kullanımını öne çıkarmıştır (Çizelge 24).

Çizelge 24. Van Köylerinde Çiftçilerin Hayvan Besleme Yöntemi

Yöntem	%
Yılın yarısında merada otlatıp diğer yarısında ahırda besleyenler	94.67
12 ay boyunca ahırda tutup besicilik yapanlar	5.33

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında da değinileceği gibi besicilik yapanların büyük çoğunluğu büyükbaş hayvancılık faaliyetini sürdürmektedir. Karpuzalan Köyünden Suat beyin “*Biz besicilik yapıyoruz. Hayvanlarım Simental ırkı Hollanda ineğidir. Yılın 12 ayı boyunca hayvanlarım ahırda kalıyor. (G-56)*” İfadesi buna bir örnek teşkil etmektedir. Fakat koyunculuk yapan çiftçilerin neredeyse tamamı yöntem olarak yılın belirli dönemlerinde mera ve yaylada çoban tutarak hayvan otlatmaktadır.

Edremit, Gevaş, İpekyolu, Tuşba ve Saray ilçeleri dışında geriye kalan bütün ilçelerde çayır ve mera alanı ilçenin toplam alanının % 70'ten fazlasını oluşturmaktadır (Şekil 20 ve Çizelge 15). Fakat bu zengin mera varlığına rağmen güvenlik gerekçesiyle konulan yasaklar, meraların köy sakinleri tarafından sahiplenilmiş ve bölünmüş olması, kuraklık, erken otlatma gibi birtakım sebeplerden dolayı etkin bir şekilde kullanılamamaktadır. Van meralarında bu sorunların yaşanması, hayvan sayısını ve hayvansal üretimi önemli oranda etkilemektedir. İlçelere göre değişiklik göstermesine karşın genelde yedi ay boyunca (*Nisan başından Ekim sonuna kadar*) mera ve yaylada beslenen hayvan bu sebeplerden dolayı yılın büyük bir kısmını köy içinde veya ahırda geçirmektedir. Bu da hayvanın yeterince beslenememesine, sıcaktan ve sıcaklık kaynaklı hastalıklardan dolayı zayıflamasına ve telef olmasına neden olmaktadır.

Genelde Doğu Anadolu, özelde de Van'da sert iklim şartlarının olması meralardan faydalanma süresinin kısa olmasına neden olmaktadır. Bu durum hayvancılığın en önemli girdisini oluşturan saman ve yem masraflarının da artmasına neden olmaktadır. Kurak hava şartlarına bağlı olarak çoraklaşması da bir diğer doğal etken sayılabilir. Fakat Van meralarının tek sorunu kullanım süresinin kısa olması veya doğal engeller değildir. Bunun yanında meraların köy sakinleri tarafından parçalanmış ve sahiplenilmiş olması hayvancılık faaliyetlerinin azalmasında önemli bir etkiye sahiptir. 1998 yılında yayımlanan ve günümüze kadar çok sayıda kanunla değiştirilen 4342 sayılı Mera Kanununun dördüncü maddesinde "*Mera, yaylak ve kışlaklar; özel mülkiyete geçirilemez, amacı dışında kullanılamaz, zaman aşımı uygulanamaz, sınırları daraltılamaz. Ancak, kullanım hakkı kiralanabilir. Kiralama ilkeleri yönetmelikle belirlenir*" şeklindeki ibare ile on ikinci maddede geçen "*Mera, yaylak ve kışlaklar ile bunlarla ilgili sulama ve geçit yeri olarak tespit edilen alanlar halkın ortak olarak yararlanmaları amacıyla*" şeklindeki ibareye rağmen çok sayıda köyde buna uyulmamaktadır. Özellikle İlin kuzeyini ve doğusunu oluşturan Muradiye, Erciş, Çaldıran ve Özalp ilçelerinde yoğun olan mera bölünmesi çok sayıda çiftçinin hayvanlarını satmalarına, kısmen tarımla uğraşmalarına veya şehre göç etmelerine neden olmuştur. Örneğin Çaldıran ilçesinin Yenyaka Köyünden Bedirhan beyin "*1976 depreminden sonra meraların bölünüp sahiplenilmesinden sonra hayvancılık bitmeye başladı. 10 yıl önce çok iyiydim, şimdi ise bu meralardan*

dolayı kıt kanaat geçiniyorum(G-16)” şeklindeki ifadesi Çaldıran ilçesindeki birçok köyde yaşanan ortak problemi yansıtmaktadır. Dolayısıyla meralar Van hayvancılığı için hayati bir öneme sahip olduğu gibi “*Mera Sorunu*” da değinilmesi gereken bir problematik durumundadır. Yukarıda da söz edildiği gibi meraların sahiplenilmesinden dolayı Van’ın birçok köyünde hayvancılığı terk eden çiftçiler bulunmaktadır.

Mera sahiplenmesi genelde köyde söz sahibi, varlıklı ve nüfuzu olan kişiler tarafından yapılmaktadır. Bu şekilde etkili olan kişilerin kendi köyünün dışında komşu köyün de meralarını sahiplendiği görülmektedir. Örneğin Erciş ilçesinin Taşlıçay Köyünden Mazhar beyin “*Önceleri meralar herkesindi, herkes istediği şekilde faydalanıyordu. Ama şimdi herkes meraları sahiplenmiş, insanımız açgözlüdür. Mera sahiplenmesi fazla olduğu için kimse hayvancılık yapamıyor. Devlet de bu konuda yardımcı olmuyor. Bazı kişilerin 20 dönüm tarlası vardı şimdi 500 dönüm olmuş. Devlet caydırıcı bir ceza verseydi bu insanlara kimse bunu yapmazdı. Mera da olmadığı zaman hayvan nasıl beslenir ki? Mesela bizim komşu köyden biri var köydeki bütün araziye sahiplenmiş yetmemiş bizim köyde de 120 dönümlük arazi sahiplenmiş, kimse de bir şey diyemiyor. Durum böyle olunca bir kişi 100 hayvana bakmak yerine 20 hayvana ancak bakabiliyor, onun için üretmiyor, hayvan sayısını arttıramıyor. (G-27)*” şeklindeki ifadesi buna açıklık getirmektedir. Bu sorunun çözümü için çoğu köyün muhtarı devletin farklı mercilerine başvurmuş olsa bile çözüm sağlanılamamıştır. Özalp ilçesi Dorutay Köyü muhtarı Vezir Bey: “*Eskiden herkes köyde oturmak isterdi, köyde bir huzur vardı. Herkes hayvancılık yapardı. Kimse meraları sahiplenmezdi. Şimdi ise köyün bütün meraları birkaç kişinin elindedir ve kimse kimsenin arazisinden geçemiyor. Köyde bir huzursuzluk var ve herkes herkesle dargın. Bu meralar yüzünden 500 hanelik köyümüz 150 haneye düştü. Devlete gidiyoruz bize yardım etmeleri için ama bize ‘yol yaptık daha ne istiyorsunuz?’ diye cevap veriyorlar. Yol yaptılar doğrudur ama yoldan geçecek insan kalmadı ki burada, herkes göçtü. Haritada yol diye geçen yer mera olmuş ve sahiplenmiş, kişi yolu kapatmış. Böyle olunca da kimse köyde durmuyor ve hayvanını satıp gidiyor.(G-68)*” şeklinde ifade ederek devletin bu sorun için çözüm üretmediğini belirtmektedir. Nitekim Korf’un (2009: 198) deyişiyle; sosyal ve

ekonomik kalkınmanın, refah ve güvenliğin temel işlevlerinin sağlanması için devletin fiili olarak rol alması gereklidir.

Birçok kişi hayvancılık faaliyeti ile uğraşmamasına rağmen geniş meraları sahiplenmiş ve ya merayı kiralayarak ya da meraya giriş çıkışları yasaklayıp daha sonra biçerek elde ettiği ot bağlarını satmaktadır. Buna karşın çok sayıda hayvanı olan birçok çiftçi ise hiçbir meradan faydalanamamaktadır. Örneğin Muradiye ilçesinin Beydağı Köyünden Halit Bey bu durumu şu şekilde belirtmektedir: *“Eskiden bütün meralar açıktı ve hayvancılık çok güzeldi, besi konusunda sıkıntı yoktu. Şimdi ise bütün meralar tutulmuş, yol yok, giriş çıkış bile yok çünkü herkes meraları işgal etmiş. Hemen hemen herkesin merası var ve köyün her tarafı mera olmasına rağmen köye sadece iki yoldan girebiliyorsun. Çünkü kimse merasından geçilmesine izin vermiyor. Onun için şimdi hayvancılık zor, bir yere götürmek istesen bile yol olmadığı için götüremezsin. Eskiden mera bölünmesi olmadığı için ben rahatlıkla her yerde hayvanımı olatıyordum ama şimdi hayvan olatamıyorum. Şimdi baharda hayvanımı olatmak için mera kiralyorum. Hayvanı olmayıp mera sahibi olan da çoktur. Onlar da ya merayı kiralyor ya da biçip otunu satıyor. Dolayısıyla eskiyle şimdi çok farklı, eskiden iyi hayvan bakılıyordu ama şimdi her şey çok zor.(G-61)”*

Tespit, tahdit ve tahsisin Tarım ve Ormancılık Bakanlığınca yapıldığı mera ve yaylaların mera kanunu gereği işletilmesi ve kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu sorun çok sayıda çiftçinin hayvancılığı bırakmasına neden olduğu gibi kırdan kente göçün artmasına ve yerleşme içinde anlaşmazlık sorunlarının çıkmasına neden olmaktadır. İl genelinde kırsal kalkınmanın en temel faktörlerden birinin hayvancılık olduğu göz önüne alınarak bu faaliyeti sınırlandıran her türlü engelin aşılması için maksimum düzeyde çaba gösterilmesi gerekmektedir. Gürpınar, Başkale, Çatak gibi dağlık ve engebeli ilçeler için yayla yasağı ne ifade ediyorsa Çaldıran, Muradiye ve Erciş gibi ovalık alanlar için de mera bölünmesi aynı şeyi ifade etmektedir. Kışlık besi ürünü olan saman ve yemin pahalı olması hayvancılığı yeterince engellemektedir bunun yanında yazlık besi kaynaklarının da kesilmesi hayvancılığın gelişmesine ket vurmaktadır.

3.4.3. Van'da Mera ve Yayla Alanları

Beşeri ve Ekonomik Coğrafya bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir konu olan yaylalar, dağ ve yamaç gibi farklı reliefler üzerinde yer alan köy ve köy altı gibi yerlerde yaşayan insanların önemli bir ekonomik faaliyet alanını oluşturmaktadır. Kırsal hayat üzerinde önemli etkisi olan yaylaların dağılımları, yoğunlukları, yararlanma şekilleri ve kullanma süreleri farklılık göstermektedir. Yaylaların kullanılabilir olması sadece fiziki özelliklere bağlı değildir. Bunun yanında kırsal yerleşmelere ek bir geçim alanı olabilme niteliğinin olması gerekmektedir. Hayvancılık başta olmak üzere Türkiye'nin tarımsal hayatında yaylaların önemi büyüktür. Yaylacılığın en yalın ve temel nedeni; hayvan beslemede özellikle step karakteri gösteren yerlerde otlak alanlara, çayır ve meralara ihtiyaç duyulmasıdır (Emiroğlu, 1977: 9-11). Alçak kısımların yazın aşırı sıcak olmasına bağlı olarak hayvanların otlatılmak amacıyla yüksek yerlere, yamaçlara ve düzlüklere yayılmasıyla yaylak ve yayla kavramları türemiştir (Darkot, 1968: 131-132). Yaylacılık faaliyeti Türkiye'nin her yerinde ayrı bir öneme sahip olsa da kullanım şekli ve süresi önemli oranda çeşitlilik göstermektedir. Tarımsal faaliyet, hayvan otlatma, dinlenme, turistik faaliyetler gibi çeşitlilik gösteren yaylacılık aslında geçici bir yerleşme biçiminin farklı şekillerde kullanılmasından türemektedir. Faaliyet alanı ve kullanım şekli yere göre farklılık gösterse de temelde yazın sıcak aylarında daha serin olan yüksek yerlerin tercih edilmesi, ortak sonucu oluşturmaktadır.

Emiroğlu (1977: 109); Türkiye genelinde çayır, mera veya yayla gibi otlak alanlarının giderek azaldığı, yerini ekili alanlara ve ahır hayvancılığına bıraktığını belirtmektedir. Fakat bu değişim Van için geçerli sayılmayabilir, bunun yanında Van yaylacılığının Türkiye genelinde yaylacılıkla benzer yönlerin olduğu söylenebilir. Sebepler aynı olmasa da uzun mesafeli yatay yaylacılık hareketleri Van'da da kısıtlanmış bunun yerine kısa mesafeler içinde uygulanan dikey yaylacılık hareketlerinin yoğunlaştığı söylenebilir. Türkiye genelinde yaylacılık faaliyetlerinin azalmasının temel sebepleri; ekili alanların artması, yerleşmelerin yapıların yoğunlaşması, turistik faaliyetlerin artış göstermiş olması şeklinde sıralanabilir. Fakat Doğu Anadolu ve Van için bu sebepler daha az etkilidir. Van'daki yaylacılığın

azalmış olmasının arkasında yatan en temel sebepler ise güvenlik gerekçesiyle yasaklanmış olması ve kuraklık şeklinde sıralanabilmektedir.

Van'ın tarım ekonomisinde; iklim, yükselti ve toprak durumuna bağlı olarak hayvancılık ön sırada gelmektedir. Toprağın ve şartların tarıma yeterli oranda elverişli olmaması hayvancılığı zorunlu hale getirmiştir. Yaylacılık geleneği yıllara göre oluşan engelleyici sebeplere rağmen kısmen de olsa sürdürülmektedir. Yükseltinin fazla ve yerleşimin olmadığı alanların fazla olması bu alanların otlak olarak kullanılmasını gerektirmiştir. Toplam alanı yaklaşık 2 milyon hektar olan Van ilinin 1,3 milyon hektarı çayır ve meralardan oluşmaktadır ki bu da toplam alanın % 65'ine denk gelmektedir. Sadece il sınırları içerisinde kapladığı alan düşünüldüğünde mera ve yaylaların önemi anlaşılabilir (Çizelge 25). 2,7 milyon civarında küçükbaş hayvanın bulunduğu Van'da hayvan başına düşen çayır ve mera alanı 2.15 ha civarındadır. Fakat hem hayvan sayısı hem çayır ve mera varlığı ilçelere göre farklılık göstermektedir. Çayır ve mera alanlarının en fazla olduğu ilçenin Gürpınar olduğu görülmektedir. İlçe alanı olarak da en büyük ilçeyi oluşturan Gürpınar yaklaşık 403 bin hektarlık alana sahip olup bunun % 83'ünü çayır ve mera alanı oluşturmaktadır. Gürpınar ilçesi tek başına Van'ın toplam çayır ve meralarının % 25'ine, ilin toplam alanının da % 16'sına denk gelmektedir. İlçede 2017 yılı itibari ile 612.346 küçükbaş hayvan bulunmaktadır ve ilçenin toplam alanının büyük olması diğer ilçelere göre çayır ve mera alanları bakımından oransal olarak da ilk sırada yer almasını sağlamıştır. Gürpınar ilçesini Başkale ilçesi takip etmektedir. Toplamda yaklaşık 272 bin hektarlık bir alana sahip olan Başkale ilçesinin % 76'sı çayır ve meralardan oluşup Van çayır ve meralarının da % 15'ine denk gelmektedir. Yaylacılık faaliyetlerinin en çok yapıldığı Gürpınar ve Başkale ilçelerinin toplam çayır ve meralarının kümülatif oranına bakıldığında zaman neredeyse Van çayır ve meralarının yarısına (% 40.3) denk gelmektedir (Çizelge 25).

Çizelge 25. Van'ın Çayır ve Mera Alanlarının İlçelere Göre Dağılışı (2017)

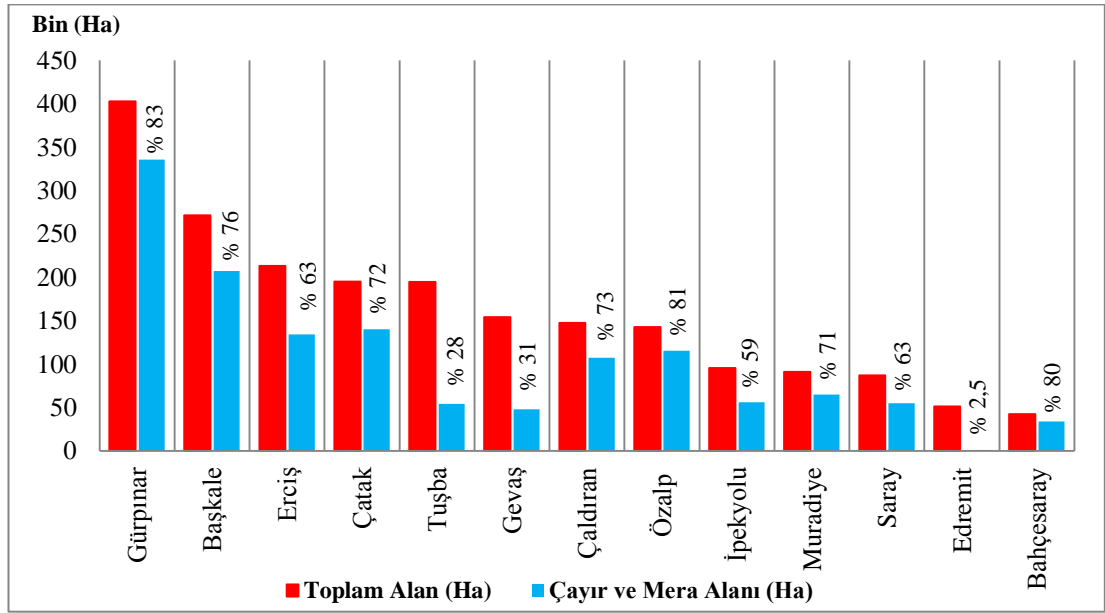
İLÇE ADI	Toplam Alan (Ha)	Çayır ve Mera Alanı (Ha)	Çayır ve Meraların İl Alanı İçindeki Oranı (%)	Van Çayır ve Meraları İçindeki Oranı (%)	Çayır ve Meraların İlçe İçindeki Oranı (%)
Gürpınar	402.800	335.621	16	25	83
Başkale	271.700	207.432	10	15.3	76
Erciş	213.300	134.434	6.5	10	63
Çatak	195.200	140.406	6.7	10.3	72
Tuşba	194.800	54.421	2.6	4	28
Gevaş	154.400	48.012	2.3	3.5	31
Çaldıran	147.800	107.370	5.1	8	73
Özalp	143.000	115.596	5.5	8.5	81
İpekyolu	95.600	56.089	2.7	4.1	59
Muradiye	91.200	64.886	3.1	4.8	71
Saray	87.200	55.077	2.6	4	63
Edremit	51.500	1.283	0.06	0.09	2,5
Bahçesaray	42.600	33.999	1.6	2.5	80
Toplam	2.091.100	1.354.626	65	100	65

Kaynak: Van Tarım ve Orman İl Müdürlüğü (2017)

Erciş ve Çatak ilçeleri sahip oldukları çayır ve mera alanları bakımından birbirine benzerlik göstermektedir. İdari alan olarak daha büyük (213 bin ha) olan Erciş ilçesi Çatak ilçesine göre daha yoğun nüfuslu olması ve daha yoğun yerleşmelerin olması sebebiyle bu tür otlak alanlarının daha az olmasına neden olmuştur. Toplamda 195 bin ha alana sahip olan Çatak ilçesinin Van çayır ve meraları içindeki oranı Erciş ile aynı olup % 10 civarındadır. Özalp ve Çaldıran ilçeleri hem toplam ilçe alanı hem de toplam çayır ve mera alanı bakımından birbirine yakınlık göstermektedir. Fakat çayır ve meraların ilçe içindeki oranına baktığımız zaman Özalp % 81 iken Çaldıran % 73 civarındadır (Çizelge 25 ve Şekil 20).

Bahçesaray ilçesinin % 80'i çayır ve mera alanlarından oluşmasına rağmen en küçük ilçe olması sebebiyle toplam çayır ve mera alanlarının sadece % 2,5'ine denk gelmektedir. Çoğunlukla ovalık bir alandan oluşan Muradiye ilçesinin ise % 71'i çayır ve meralardan oluşmaktadır. 91 bin hektarın üzerinde alana sahip olan Muradiye ilçesi Van çayır ve mera arazilerinin sadece % 4,8'ine karşılık gelmektedir. Gevaş ilçesi ise birçok ilçeye göre alan olarak daha büyük olmasına rağmen çayır ve mera alanı bakımından son sıralarda yer almaktadır. Merkezi ilçelere yakın olan Gevaş toplamda yaklaşık 155 bin hektar alana sahip olmasına rağmen bunun sadece % 31'i çayır ve meradan oluşmaktadır.

Şekil 20. Van'ın Çayır ve Mera Alanlarının İlçelere Göre Dağılışı (2017)

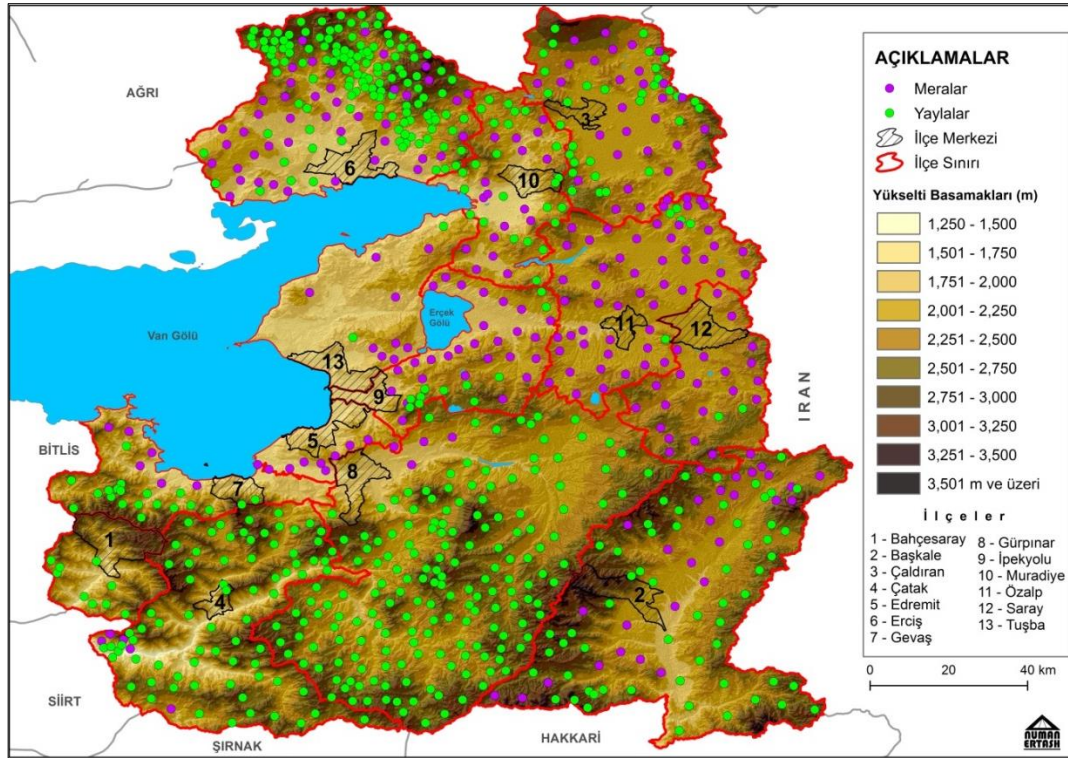
Toplam alan bakımından en yakın olan ilçe Çaldıran olup bu ilçenin çayır ve mera alanı ilçenin % 71'ne denk gelmektedir. Saray ilçesi Tuşba'nın yarısından daha az bir alana sahip olmasına rağmen çayır ve mera arazileri birbirine çok yakındır hatta Saray ilçesinin çayır ve mera alanı daha fazladır. Her iki ilçenin Van'ın toplam çayır ve mera alanları içindeki oranları % 4, il içindeki oranı ise % 2,6 civarındadır. Fakat çayır ve mera alanlarının ilçe alanı içindeki oranları arasında % 50'den daha fazla bir fark görülmektedir. Saray ilçesinde çayır ve mera alanlarının ilçe sınırları içindeki oranı % 63 iken Tuşba'da bu oran % 28'dir. İl merkezini oluşturan Tuşba, İpekyolu ve Edremit ilçeleri ise Van'ın toplam çayır ve meralarının yaklaşık % 8,1'ine denk gelmektedir. Bunların arasında en fazla paya sahip olan ilçe 56 bin hektar ile İpekyolu'dur. Bu ilçede bulunan çayır ve mera alanları ilçenin % 59'una denk gelmektedir. Bu oran Tuşba ilçesinde % 28 iken Edremit ilçesinde sadece % 2,5'tir. Edremit, bütün ilçelere arasında en az paya sahiptir (Çizelge 25 ve Şekil 20). Tuşba alan ve kırsal yerleşme sayısı bakımından İpekyolu ilçesine göre ön sırada yer almasına rağmen çayır ve mera alanları daha dardır. İpekyolu ilçesinin kuzeydoğu, doğu ve güneydoğu kısımlarının Tuşba ilçe geneline göre daha yüksek ve dağlık olması bunun temel sebebini oluşturmaktadır.

Yayla ve mera alanları hayvancılık faaliyeti açısından düşündüğümüz zaman, mevcut doğal bitki örtüsü ve sıcaklık şartlarının hayvan bakımı açısından iyi ve serin olması hayvan ve üretilen hayvansal ürünlerin sağlığı bakımından önem taşımaktadır. Van'da 1,3 milyon hektar alana sahip olan 673 yayla ve mera ilin hayvancılık faaliyetleri için çok önemli bir besi ve yem kaynağı oluşturmaktadır. Sıcaklık ortalamalarının en yüksek seviyede olduğu Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları yaylacılık faaliyetlerinin en yüksek olduğu ayları oluşturmaktadır. Yaylaların özel güvenlik bölgesi dâhilinde olmadığı zamanlarda ve belirtilen aylarda özellikle Gürpınar, Çatak ve Başkale ilçelerinde yerleşme merkezlerinde neredeyse hiç küçükbaş hayvan kalmamaktadır. Fakat mevcut durum analizi yapıldığında 2017 yılında neredeyse bütün yaylaların yasaklı bölge olması sebebiyle hiç kullanılmamaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı bir şekilde ele alınacağı gibi bu durum Van hayvancılığının en büyük engelini oluşturmaktadır. Hayvancılık açısından yaylacılığı sadece yazın hayvan otlatılacak alan olarak düşünmek doğru değildir. Bu yaylacılık faaliyeti duruma ve yere göre farklılık gösterse de ortalama üç veya dört ay sürmektedir. Geriye kalan diğer zamanlarda ise hayvan ahırda tutularak yem ve saman ile beslenmektedir. Van yaylaları sadece hayvan otlatılması için değil aynı zamanda kışlık besi ihtiyacını gidermek üzere ot toplanması için de kullanılmaktadır. Yaylalarda biçilen otlar kurutulularak saman haline getirilerek kış boyunca hayvanlara verilmektedir. Dolayısıyla Van yaylalarından hayvanların hem yazlık hem kışlık besi ihtiyacı karşılanmaktadır. Sonuç itibari ile yazın yaylaların kullanılmaması yıl boyunca hayvancılığı ve çiftçiyi olumsuz etkilemektedir.

Van'ın yayla dağılışına bakıldığı zaman yayla ve meraların sayısal olarak köylerden daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. 2017 yılında köy sayısı 584 iken toplam mera ve yayla sayısı 673'tür. Bu, her köyde yaylanın olduğu anlamına gelmez dolayısıyla birden fazla yaylaya sahip köylerin olduğunu söyleyebiliriz. Yayla ve mera alanlarının en fazla olduğu ilk iki ilçe Gürpınar (172) ve Erciş'tir (160). Bu ilçeleri sırasıyla; Çatak (81), Başkale (64), Özalp (59), İpekyolu (38), Çaldıran (32) Muradiye (26), Saray (23), Gevaş (21), Edremit (11), Bahçesaray (9) ve Tuşba (9) takip etmektedir (Çizelge 25 ve Şekil 20). Yükselti ve arazinin kullanım şeklinin ilçeden ilçeye farklılık göstermesi arazinin niteliğini de belirlemektedir.

Dolayısıyla ilin yüksek ve dağlık yerlerinde yaylalar yoğunluk gösterirken nispeten daha alçak ve daha düz yerlerde ise meralar daha geniş yer tutmaktadır. İlin güneyini oluşturan Bahçesaray, Çatak, Gürpınar ve Başkale ilçeleri ile kuzeyinde bulunan Erciş ilçesinde yoğunlukla yaylalar yer almaktadır. Bunun yanında Tuşba, Edremit ve İpekyolu gibi merkezi ilçeler başta olmak üzere Özalp ve Saray ilçelerinde meraların daha fazla olduğu görülmektedir (Harita 10).

Harita 10. Van'da Yayla ve Meraların Dağılımı

Başkale, Muradiye ve Çaldıran ilçelerinde mera ve yayla alanları birbirine kısmen paralellik göstermektedir. Fakat merkezi ilçeler dışında özellikle Özalp ve Saray ilçelerinde yaylaların neredeyse hiç olmadığı göze çarpmaktadır. Etrafı dağlarla çevrili bir dağ içi ovasını andıran Çaldıran ovasının iç kısımlarında meralar yoğunluk gösteriyorken yüksek yerlerde ise yaylaların daha fazla olduğu görülmektedir. Erciş ve Başkale ilçelerinde de bu durum aynıdır. Erciş ilçesinin kuzeyini oluşturan dağlık ve yüksek alanda yaylaların önemli bir yoğunluk gösterdiği söylenebilir. Gürpınar ilçesinde ise mera alanlarının neredeyse hiç olmadığı ve çoğunlukla yaylaların olduğu görülmektedir (Harita 10).

673 adet ve 1,3 milyon hektarlık yayla ve mera ile 2,7 milyon küçükbaş hayvan düşünülürken yayla başına düşen hayvan sayısı 4 bin veya hektar başına düşen hayvan sayısı 2.021 civarındadır. Türkiye’de ise 44 milyon küçükbaş hayvan ve 16 milyon hektar çayır ve mera alanı vardır. Bu durumda Türkiye genelinde hektar başına düşen hayvan sayısı 2.769’dur. Van’ın Türkiye ortalamasının altında olması ilde hayvan başına düşen otlama alanının daha fazla olduğunu göstermektedir. Yayla ve mera alanlarının kullanım, iklim ve verim şartları göz önüne alınmadığı zaman Van’da yayla ve meralarında hayvan otlatma kapasitesinin daha fazla olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak diğer koşulları da göz önüne aldığımızda özellikle uzun süren yaz kuraklığının hayvancılığı olumsuz etkilediği görülmektedir. Öte yandan mera alanlarının hesaplanmasında çorak veya verimsiz yerler de bu alanlara dâhil edilmektedir. Bu durum alan başına düşen hayvan sayısı ile ilgili nicel sonuçlara ulaştırılabilir fakat hayvanın faydalanması veya beslenmesi durumunda kesin sonuca varılması mümkün değildir. Nitekim erken otlatılması, ağır otlatılması, tahrip edilmesi veya kuraklığa bağlı olarak oluşan erozyon sonucunda çoğu mera alanı çoraklaşmıştır. “Van’ın mera potansiyeli rakamsal olarak fazla olabilir fakat mevcut durumdaki hayvan sayısını kaldıracak durumda değildir. Meraların aşırı kullanımı, bilinçsiz otlatılması, hem erke hem ağır otlatılması sonucunda çoğu alan çoraklaşmış ve kullanılamamaktadır. Van’ın toplam alanının % 65’i çayır ve meralardan oluşsa bile bunun % 80’i kullanılamaz durumdadır. Fakat yasaklara bağlı olarak yayla alanları meralardan daha iyi durumdadır. Van meralarının bu durumda olmasına bağlı olarak hayvan varlığı göz önüne alınıp yeterlilik durumu ile ilgili bir hesabın yapılması doğru sonuçlar doğurmamaktadır nitekim bunu tahmin etmek mümkün değildir. Mera izafi bir durum gerektirmektedir ve günümüz itibari ile Van meraları mevcut hayvan potansiyelini kaldıramayacak durumdadır. Hayvan sayısını arttırıp çoraklaşmayı veya mera tahribini arttırmak yerine hayvanı nicel olarak azaltıp nitel olarak arttırmak gerekmektedir (16.05.2019 tarihinde Prof. Dr. Suphi Deniz ile yapılan görüşme)”

3.5. Van’da Yapılan Başlıca Hayvancılık Faaliyetleri

Her coğrafi bölgenin, bölümün veya yörenin mekânla bütünleşen bir ekonomik faaliyet türü vardır. Mekâna göre farklılık gösteren bu faaliyet türü yine

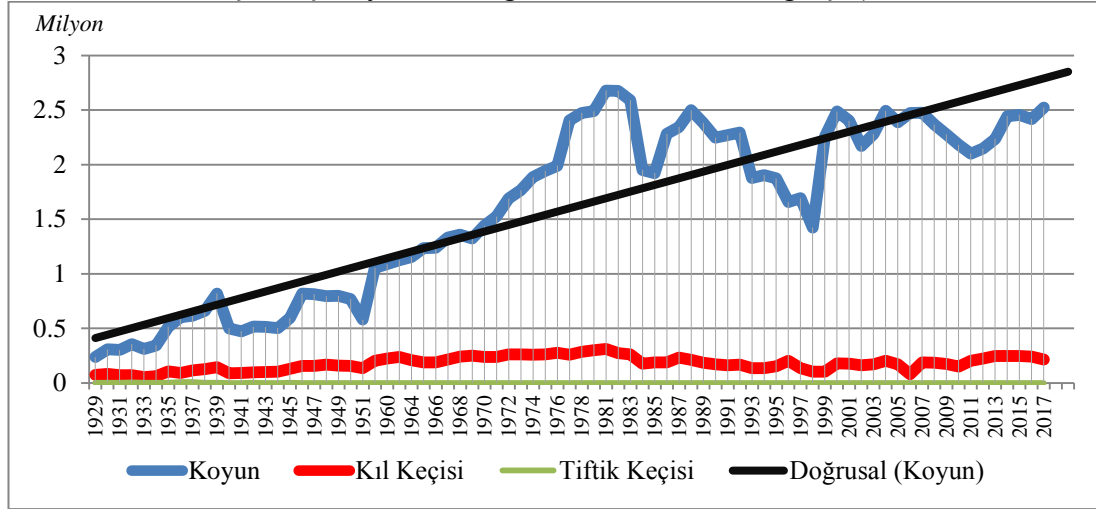
mekânın tanımlayıcıdır. Bu tanımlayıcı unsur kimi zaman sanayi, kimi zaman turizm, kimi zaman tarımdır. Hayvancılık çerçevesinde değerlendirdiğimiz zaman ise Türkiye'nin ve dünyanın önde gelen bölge ve bölümleri bulunmaktadır. Dolayısıyla küçükbaş hayvancılıkta da Türkiye içinde lider konumunda olan Van ili koyunculuk bakımından da önemli bir bölge durumundadır.

Mekânın ekonomik faaliyet ile bütünleşmesi fiziksel unsurların da uyumlu olmasını gerektirmektedir. Van ilinde, daha önce de belirtildiği gibi, bozkırların geniş yer tutması, yıl içinde kurak dönemlerin olması ve ortalama yükseltinin fazla olması küçükbaş hayvancılık faaliyetinin gelişmesini veya sayısal olarak artmasını sağlamıştır. Bunun tek nedeni söz konusu doğal şartların hayvancılığa imkân vermesi değil aynı zamanda bu fiziksel şartların diğer ekonomik faaliyetler önünde engel teşkil etmesidir. Sonuç olarak; ekonomik faaliyetlerin bu şekilde sınırlı olması, hayvancılık faaliyetlerinin artmasını sağlamıştır. Van hayvancılığının temel profilini elbette küçükbaş hayvancılık oluşturmaktadır. Fakat bunun yanında büyükbaş hayvancılık (sığırcılık), arıcılık ve balıkçılık da yapılmaktadır.

3.5.1. Küçükbaş Hayvancılık

Küçükbaş hayvancılık Van ili kırsal yaşamında ve genel ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. 2017 yılı itibari ile 2,7 milyon küçükbaş hayvan ile Türkiye'de birinci sırada olan Van ili Türkiye küçükbaş hayvan varlığının % 6,18'ine sahiptir. İlin hayvancılık varlığının da % 94'ünü küçükbaş hayvancılık oluşturmaktadır. İldeki küçükbaş hayvan sayısı yıllara bağlı dalgalanma gösterse de genel itibari ile artış göstermektedir. İlde 80 yıllık süreçte toplam küçükbaş hayvan varlığı yaklaşık on kat artış göstermiştir. Günümüzde olduğu gibi cumhuriyetin ilk yıllarında da küçükbaş hayvancılıkta koyunculuk her zaman ön planda olmuştur. 1929'dan günümüze kıl keçisi daim varlığını korumuştur. Bütün yıllarda 0,3 milyonun altında bir sayıya sahip olan kıl keçisi genelde durağan bir yapıya sahip olmuştur. Tiftik keçisi ise 1951 yılına kadar sürekli olarak varlığını korumuştur. Sonraki süreçte ise 1964 ve 2014 yıllarının dışında hiç olmamıştır. Toplam küçükbaş hayvan ve koyun varlığının en fazla olduğu yılın 1981, tiftik keçisinin 1936, kıl keçisinin de 1979 olduğu görülmektedir (Şekil 21).

Şekil 21. Van Küçükbaş Hayvan Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929 - 2017)

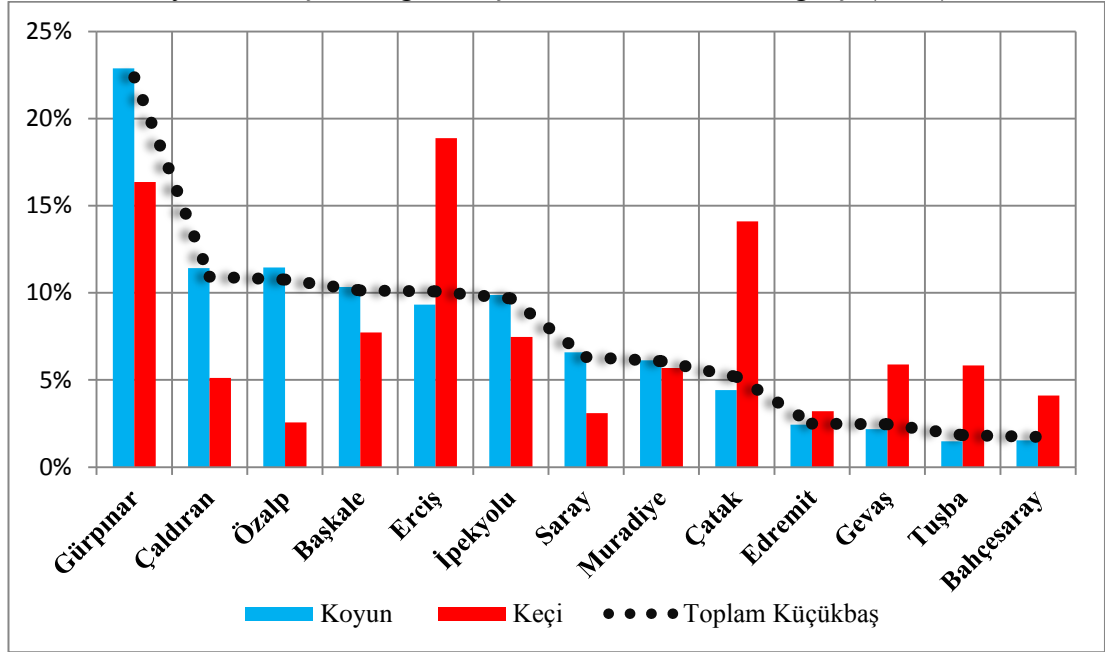
Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 19.08.2018

1980 yılı itibari ile bölgede yoğun olarak yaşanan güvenlik ve şiddet olayları çok sayıda köyün veya mezranın boşaltılmasına, mera ve yaylaların yasaklanmasına neden olmuştur. Mera ve yaylalarının kullanılmamasının yanında köy veya mezranın yerleşime kapatılması çiftçinin hayvanını satmasına ve kente göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Hayvan sayısını önemli ölçüde azaltan bu etkenlere ek olarak özellikle 1990 ile 2000 yılları arasında İran'dan kaçak hayvanın ülkeye sokulması mevcut hayvan ve hayvancılık potansiyelini önemli ölçüde etkilemiştir. 1981 ile 2000 yılları arasında yaklaşık % 20 oranında azalan küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinde yasaklar, köy boşaltmaları ve güvenlik sorunlarına ek olarak kaçak hayvancılığın etkisini Prof. Dr. Suphi Deniz şu şekilde belirtmektedir. "1990'lı yıllarda İran'dan çok sayıda koyun getirilirdi. İran'dan getirilen hayvanlar Van'ın mevcut hayvanının çiftçinin elinde kalmasına ve çoğu çiftçinin zararına hayvanını satmasına neden olmuştur. 1990'dan sonra il hayvan varlığındaki düşüşün en önemli sebeplerden biri de kaçak hayvancılıktır. Vanet Entegre Et Tesislerinin 1990'lı yıllarda aktif fakat günümüzde pasif olmasının nedeni de yine kaçak hayvancılık faaliyetleridir (16.05.2019 tarihinde Prof. Dr. Suphi Deniz ile yapılan görüşme)." Nitekim bölge arazisinin sarp ve dağlık olması sınır kontrolünü güçleştirmektedir. Ekonomik faaliyet olarak hayvancılık ön plana çıkarsa da güvenlik, yayla yasağı ve hayvansal üretim girdilerinin yükselmesinin yanında bu yıllarda kaçak hayvan ticaretinden dolayı eski önemini kaybetmiştir (Deniz ve Doğu, 2008: 64).

Küçükbaş hayvancılık; koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisi, büyükbaş hayvancılık ise; kültür sığırı, melez sığırı, yerli sığır ve manda olmak üzere farklı gruplara ayrılmaktadır. İlçelere göre farklılık gösteren ve yukarıda sınıflandırılan büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı daha genelleyicidir. Hangi ilçede hangi hayvan alt grubunun bulunduğunu belirtmek konunun daha ayrıntılı bir şekilde analizinin yapılması için gerekli görülmektedir. Van'da tüketim (kesim), yasaklar, pahalılık, göç ve besleyememe gibi nedenlerden dolayı hayvancılık faaliyetleri gittikçe önem kaybetmektedir. İlkel ve konforsuz bir yaşam şekli olarak algılanmaya başlanan hayvancılık faaliyeti, gittikçe terk edilmekte ve kırsal nüfus şehirlere kaymaktadır. Bu durum her ilçede benzer sonucu doğurabilir. Fakat nedenler birbirinden farklılık göstermektedir. Bu farklılık çoğunlukla il merkezini oluşturan ilçelerin olması (Tuşba, İpekyolu ve Edremit) dolayısıyla arz ve taleplerin farklı olması, terör ve güvenlik sorunlarının ilin güneyi başta olmak üzere birçok yerinde aktif olarak yaşanması ve insanların daha modern olma çabaları gibi nedenlerden oluşmaktadır

Küçükbaş hayvancılıkta daha önce de değinildiği gibi koyun büyük bir oranla ilk sırada yer almaktadır. 2,7 milyon olan küçükbaş hayvan sayısının 2,5 milyonu koyun, 215 bini de keçiden oluşmaktadır. Bu da koyunun küçükbaş hayvan varlığı içindeki oranının % 92, keçinin ise % 8 olduğunu göstermektedir. Van'da üçü merkezi ilçe olmak üzere toplamda 13 ilçe bulunmaktadır. Fakat küçükbaş hayvan varlığı ilçelere eşit bir şekilde dağılmamıştır. İlde ve Türkiye genelinde küçükbaş hayvancılık bakımından lider konumunda olan Gürpınar ilçesi ilin küçükbaş hayvan varlığının % 22'sine sahiptir. 2017 itibariyle ilçede 577 bin koyun ve 35 bin keçi bulunmaktadır. Bu sayı ile birçok ilin hayvan varlığından daha fazla hayvana sahip olan Gürpınar ilçesinde 72 kırsal yerleşme bulunmaktadır. Bu yerleşmelerin hemen hemen hepsinde hayvancılık faaliyet aile işletmesi şeklinde yapılmaktadır. Gürpınar ilçesinden sonra küçükbaş hayvancılıkta ikinci ve üçüncü sırada olan ilçeler ise Çaldıran ve Özalp ilçeleridir. Çaldıran 299 bin küçükbaş hayvan barındırıp il küçükbaş hayvancılığının % 11'ine karşılık gelmektedir. Aynı şekilde Özalp ilçesi ise yaklaşık 294 bin küçükbaş hayvan ile il küçükbaş hayvancılığının yine % 11'ini oluşturmaktadır. Çaldıran ilçesinin keçi varlığı Özalp ilçesinin iki katından fazla bir sayıya sahiptir. Çaldıran ilçesinde 11 bin, Özalp ilçesinde ise yaklaşık 5,5 bin keçi bulunmaktadır (Şekil 22 ve Şekil 23).

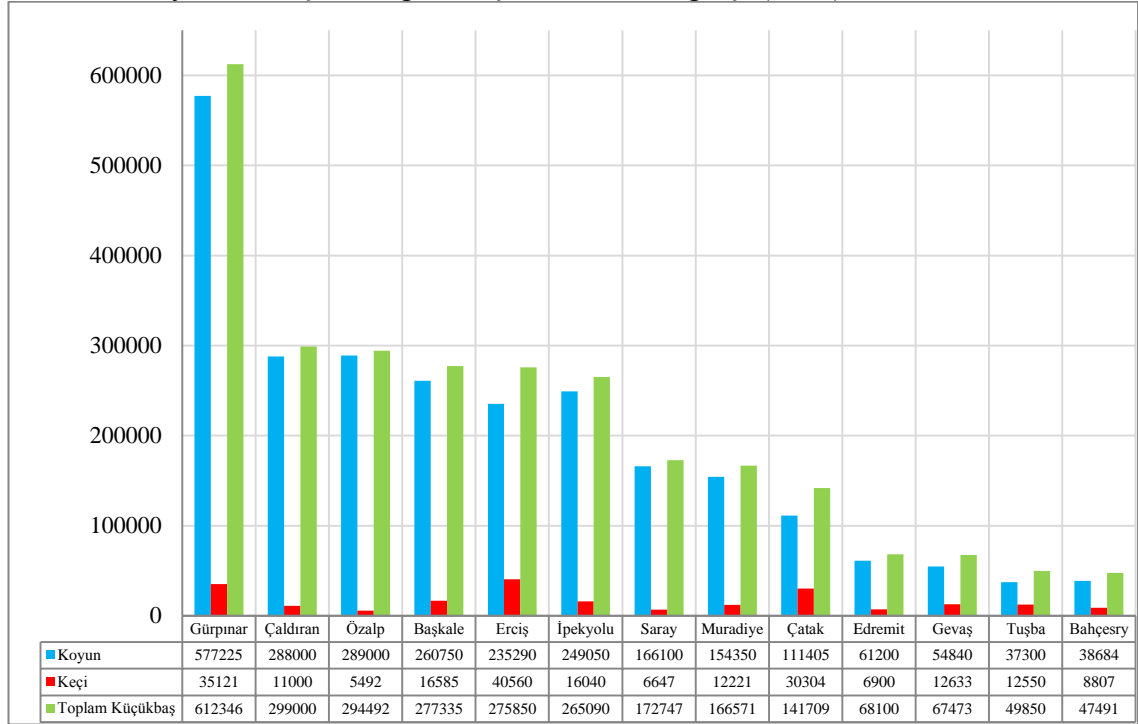
Şekil 22. Koyun ve Keçi Varlığının İlçelere Göre Oransal Dağılışı (2017)

Erciş, İpekyolu ve Başkale ilçeleri toplam küçükbaş hayvan varlığında aynı orana sahiptir. Başkale ilçesinde 277 bin, Erciş ilçesinde 276 bin ve İpekyolu ilçesinde 265 bin küçükbaş hayvan bulunmakta ve her bir ilçenin il içindeki oranı yaklaşık % 10'dur. Erciş ilçesi Van'da keçi sayısı bakımından birinci sırada yer almaktadır. İl genelinde bulunan yaklaşık 215 bin keçinin 40 binden fazlası Erciş ilçesinde bulunmaktadır. Bu Van keçi varlığının % 19'una denk gelmekte olup bu oran ile Gürpınar ilçesini geçmektedir. Başkale ve İpekyolu ilçelerinde ise 16'şar bin keçi bulunmaktadır. Başkale ve İpekyolu ilçeleri bu sayı ile il keçi varlığının % 7 ve 8'ini oluşturmaktadır (Şekil 22 ve Şekil 23).

Muradiye ilçesinde ise yayla gibi yüksek alanların azlığı ve ovalık alanların geniş yer tutması gibi nedenlerden dolayı küçükbaş hayvancılıktan çok büyükbaş hayvancılık yapılmaktadır. İl küçükbaş hayvancılığının sadece % 6'sını karşılayan Muradiye ilçesi; 154 bini koyun ve 12 bini keçi olmak üzere 166 bin küçükbaş hayvan barındırmaktadır. Muradiye ilçesinden hemen sonra gelen ilçe ise Saray ilçesidir. İran sınırında yer alan Saray ilçesinde Van küçükbaş hayvan varlığının % 6'sı bulunmaktadır. İlçede 166 bin koyun ve 6,6 bin keçi olmak üzere toplamda 172 bin küçükbaş hayvan barındırılmaktadır (Şekil 22 ve Şekil 23).

Şekil 23. Koyun ve Keçi Varlığının İlçelere Göre Dağılışı (2017)

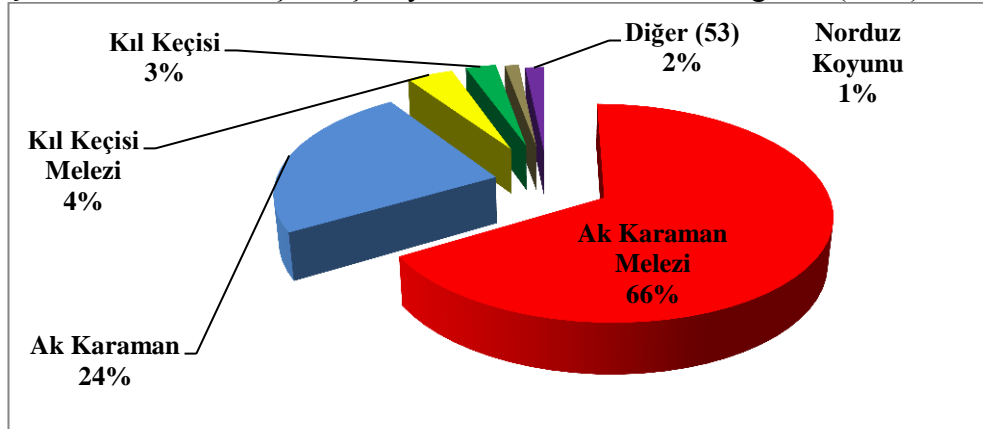
Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 19.08.2018

Dağlık ve engebeli olmasına rağmen küçükbaş hayvan sayısının az olduğu Çatak ilçesi il geneli küçükbaş hayvancılığının sadece % 5'ini karşılamaktadır. Yayla alanlarının olması ve yer şekilleri bakımından küçükbaş hayvancılığa uygun olması bu hayvancılık faaliyetinin yaygın olarak yapılmasını gerektirmektedir. Fakat koruculuk gibi alternatif mesleğin olması, hayvansal ürün pazarlama sorununun yaşanması ve güvenlik gibi sebeplerden dolayı bu faaliyet önem kaybetmiştir. İlçede toplamda yaklaşık 142 bin küçükbaş hayvan bulunmaktadır. 30 binin üzerinde keçi varlığıyla il keçi varlığının % 14'ünü oluşturmaktadır. İlçe keçi besleyiciliğinde üçüncü sırada yer almaktadır. Dağlık, engebeli ve kayalık yerlerde yaşamayı seven kıl keçisi için arazinin uygun olması hayvan varlığının fazla olmasına sebep olmuştur. Çatak ilçesinin koyun varlığının il içindeki oranı ise sadece % 4'tür. Çatak ilçesi ile benzer topoğrafik özellikler taşıyan Bahçesaray ilçesi ise bütün hayvancılık gruplarının ve toplam hayvan varlığının en az olduğu ilçedir. İlçede toplamda 47 bin küçükbaş hayvan bulunmaktadır ve bu değer il küçükbaş hayvan varlığının sadece % 2'sine denk gelmektedir. İlçede toplamda 38 bin koyun ve yaklaşık 9 bin keçi bulunmaktadır. Keçi sayısı ise birçok ilçeye göre fazla olup il içinde % 4'lük bir orana sahiptir. Daha çok büyükbaş hayvancılıkla ön plana çıkan Tuşba, Edremit ve

Gevaş ilçeleri ise Bahçesaray ilçesi gibi düşük oranlara sahiptir. Toplam küçükbaş hayvancılıkta Edremit'in payı % 3 iken Tuşba ve Gevaş ilçeleri % 2'ser paya sahiptir. Edremit ilçesinde 68 bin, Gevaş ilçesinde 67 bin ve Tuşba ilçesinde de 50 bine yakın küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Söz konusu üç ilçe toplam koyun varlığında da % 2'ser paya sahiptir. Keçi varlığında ise Tuşba ve Gevaş ilçeleri % 6'şar, Edremit ilçesi ise % 3'lük bir orana sahiptir (Şekil 22 ve Şekil 23).

Fiziki ve beşeri faktörler canlıların yeryüzüne dağılımını belirlerler. Hayvan ırklarının dağılımını belirleyen bu etkenler hayvan popülasyonlarının farklı habitatlarda yayılış göstermesine neden olmaktadır. Van'da bulunan hayvan varlığının karakterini de bu faktörler belirlemiştir. İlde bulunan küçükbaş hayvan varlığının büyük bir kısmını Ak Karaman Melezi ırkı oluşturmaktadır. % 66'lık bir paya sahip olan bu ırkı % 24 ile Ak Karaman ırkı takip etmektedir. İlde Kıl Keçisi Melezi % 4, Kıl Keçisi % 3, Norduz Koyunu % 1 ve 53 ırktan oluşan diğer ırklar ise toplamda % 2'lik bir orana sahiptir (Şekil 24).

Şekil 24. Van'da Küçükbaş Hayvan Irklarının Oransal Dağılımı (2017)

Kaynak: İl Tarım ve Orman İl Müdürlüğü, Van, 2018

Van'da bulunan küçükbaş hayvan varlığının neredeyse tamamını (% 90) Akkaraman ve Akkaraman Melezi ırkı oluşturmaktadır. Temel yayılma alanının Orta Anadolu ve komşu bölgeler olduğu bu ırk iri yapılı ve verimli olarak bilinmektedir. Akkaraman koyun ırkı Türkiye koyunculugunda da % 40 oranla birinci sırada yer almaktadır. Van'da toplam koyunculugun % 24'üne denk gelen Akkaramanın en yoğun olduğu ilçe yaklaşık % 25'lik bir oran ile Özalp ilçesidir. Bunu Çaldıran (% 15,5), Muradiye (% 14) ve Çatak (% 12) takip etmektedir. Toplam koyunculugun da % 66'sına denk gelen Akkaraman Melezi ırkının da en yoğun olduğu ilçe toplam

koyun sayısının da en fazla olduğu Gürpınar ilçesidir. Akkaraman Melezi ırkının yaklaşık % 30'u bu ilçeden bulunmaktadır. Gürpınar ilçesini Başkale (% 18) ve Erciş (% 15) ilçeleri takip etmektedir (Çizelge 26).

Çizelge 26. Küçükbaş Hayvan Irklarının İlçelere Göre Dağılımı (2017)

İlçeler	Ak Karaman	Ak Karaman Melezi	Kıl Keçisi	Kıl Keçisi Melezi	Norduz Koyunu	Norduz Koyunu Melezi	Mor Karaman	Hamdani Melezi
Hayvan ırkının İl Toplam Küçükbaş Hayvan İçindeki Oranı (%)	24.0	66.6	2.7	4.1	1.3	0.3	0.4	0.3
Bahçesaray	0.1	2.0	0.3	7.2	0.3	0.0	1.4	0.3
Başkale	3.2	18.0	4.2	11.1	0.0	0.0	1.5	2.7
Çaldıran	15.5	4.3	4.9	2.0	0.0	0.0	2.1	22.3
Çatak	11.8	2.0	36.1	3.8	0.0	0.0	1.8	11.0
Edremit	3.5	2.1	4.8	2.9	1.2	2.9	2.4	9.2
Erciş	6.9	15.3	6.6	6.3	0.3	0.0	35.4	2.2
Gevaş	0.3	3.2	0.3	17.3	1.9	2.9	5.1	1.5
Gürpınar	12.0	29.3	10.1	25.2	95.0	84.5	5.9	16.5
İpekyolu	4.4	6.0	7.0	9.8	0.3	2.9	10.1	14.1
Muradiye	13.6	4.0	15.6	1.2	0.0	0.0	1.6	0.0
Özalp	24.5	4.5	1.7	3.4	0.0	0.0	6.1	0.0
Saray	0.5	5.3	0.1	4.0	0.0	0.0	1.6	0.0
Tuşba	3.7	4.0	8.3	5.8	0.6	6.5	25.0	20.1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Tarım ve Orman İl Müdürlüğü, Van, 2018

Akkaraman ve Akkaraman Melezinin dışında koyun ırkı olarak sayısal varlığından söz edilebilecek ırk Norduz koyunu ve melezi ile Mor Karaman koyunudur. Gürpınar ilçesinin Norduz Yaylası civarında yetiştirilen Norduz koyunu ve Melezi toplamda % 1,6 gibi düşük bir orana sahiptir. % 85'inin sadece Gürpınar ilçesinde bulunduğu ve et veriminin yüksek olduğu bu koyun ırkı yüksek ve iri yapılı olarak bilinmektedir. Bunun dışında Mor Karaman ırkı ise % 0,4'lük bir paya sahiptir. Erciş (% 35), Tuşba (% 25) ve İpekyolu (% 10) gibi merkezi ilçelere temel yayılma alanını göstermektedir (Çizelge 26). Mor Karaman ırkının özellikle Erciş ilçesinde yayılmasının nedeni ise burada kurulan Altındere Tarım işletmesine devlet tarafından bu ırkın getirilmesi veya yetiştirilmesidir (14.03.2019 tarihinde Prof. Dr. Suphi Deniz ile yapılan görüşme).

Kıl Keçisi ve Melezi ise Türkiye’de de en çok görülen keçi ırkını oluşturmaktadır. Süt, et ve kıl gibi ürünler bakımından verim sağlanan bu keçi ırkı Türkiye’nin hemen hemen her bölgesinde yetiştirilmektedir (TAGEM, 2009). Van ilinin toplam küçükbaş hayvan varlığının % 2,7’sini oluşturan bu ırk, yer şekillerinin dağlık ve engebeli olduğu Çatak ilçesinde yaşamaktadır. % 36’lık bir orana sahip olan Çatak ilçesini Muradiye (% 15) ve Gürpınar (% 10) ilçeleri takip etmektedir. Kıl Keçisi Melezinin ise en yoğun olduğu ilçeler Gürpınar (% 25) ve Gevaş (% 17) olup bunları Başkale ve İpekyolu takip etmektedir (Çizelge 26).

Temel amacın et, süt, yapağı, kıl, deri, tiftik ve döl veriminin artırılması olduğu hayvan ırkı ıslahı için başlıca iki yöntem veya araçtan söz edilebilir. Bunlardan birincisi, kalıcı olan seleksiyon yöntemidir. Seleksiyon yönteminde genler üzerinde birtakım değişikliklerin yapılması yoluyla ıslahat gerçekleştirilmektedir. İkincisi ise daha çok geçici yöntem olan melezleme diğer bir deyiş ile çiftleştirme sistemidir. Buna aynı zamanda akrabalı yetiştirme adı da verilmektedir (06.06.2018 tarihinde Prof. Dr. Turgut Aygün ile yapılan görüşme)

1934 yılında Marmara Bölgesi’ndeki Merinoslaştırma denemeleri Türkiye’de koyun ıslahına yönelik ilk çalışmalarlardır. Kıvırcık ırkının kullanıldığı bu çalışma dokuma endüstrimizin yapağı ihtiyacını karşılamaya yönelik olmuştur. Orta ve Doğu Anadolu Türkiye’nin en fazla hayvan barındıran bölge veya bölümleri olmasına rağmen bu bölgelerde hayvan ırkı ıslah çalışmaları ancak 1950’li yıllarda başlamıştır. Bu bölgedeki koyunculuk ıslah çalışmaları da çoğunlukla morkaraman ırkının merinoslaştırılması amacıyla yapılmıştır. Altındere harasında başlatılan melezleme çalışmalarına Atatürk Üniversitesi Tarım İşletmesinde devam etmiştir. Fakat başlangıç tarihi 1952 yılına dayanan melezleme çalışmaları deneysel bazda kalmıştır. Aynı zamanda son yıllarda Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ziraat Fakültesi tarafından Karakaş ırkının çeşitli verim özelliklerine ilişkin farklı araştırmalar yapılmıştır (Bingöl, 1999: 2-3). Tarım ve Ormancılık Bakanlığının Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM) birimi tarafından yapılan Halk Elinde Hayvan Islahı Ülkesel Projesine göre Van ilinde 2011 ile 2015 yılları arasında Morkaraman, Norduz ve Karakaş gibi koyun ırklarında birtakım ıslahat çalışmaları gerçekleştirilmiştir (TAGEM, 2005: 6).

Van ilinde yapılan en önemli ıslah çalışması ise Norduz koyun ırkı ile ilgili olmuştur. Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Norduz koyun ırkının gen kaynaklarının korunması için 1997 yılında 120 Norduz koyunu Yüzüncü Yıl Üniversitesi bünyesinde korumaya alınmıştır (Karakuş, 2000: 1).

3.5.2. Büyükbaş Hayvancılık

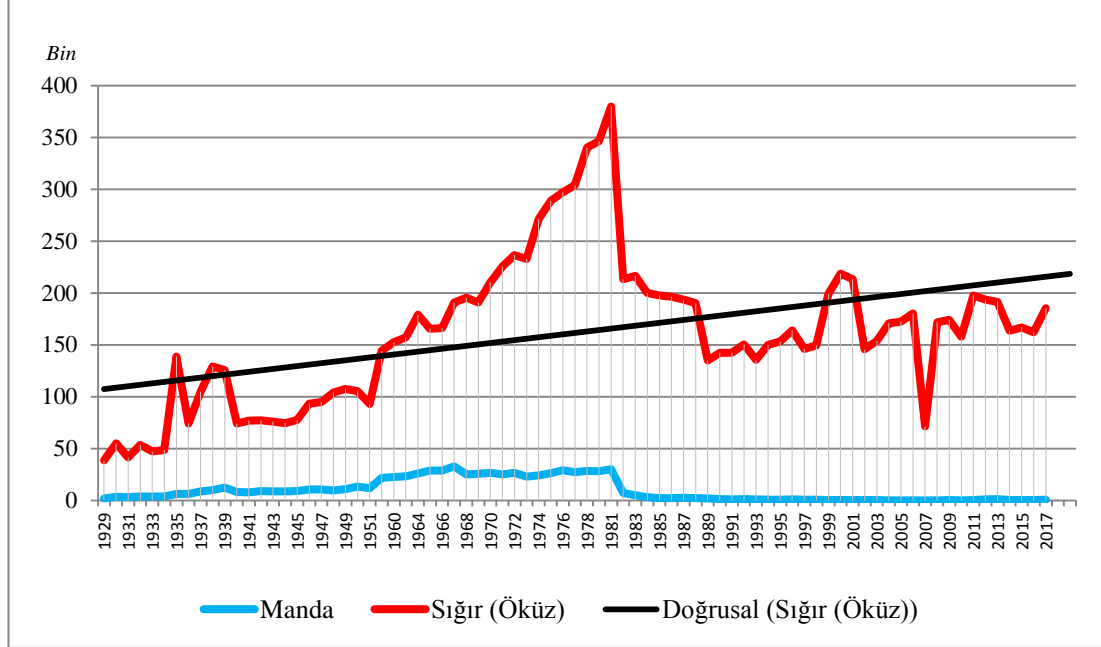
Van'da hayvancılık denildiğinde akla ilk gelen faaliyet küçükbaş hayvancılıktır. Sayısal üstünlük ve mekânsal yoğunluk bunu doğrulamaktadır. Fakat elde edilen hayvansal ürünlere bakıldığı zaman (Şekil 4 ve Şekil 5) oransal olarak büyükbaş hayvancılıktan elde edilen ürün miktarının daha fazla olduğu görülmektedir. İlde yapılan büyükbaş hayvancılık genel olarak il merkezini oluşturan merkezi ilçelerde yoğunlaşma göstermektedir.

TÜİK'in 2017 yılı verilerine göre ilde toplamda 186.099 büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Bu sayı ildeki hayvan varlığının sadece % 6'sını oluşturmaktadır. Cumhuriyet tarihi boyunca ilde bulunan büyükbaş hayvan sayısı hiçbir zaman 400 bini aşmamıştır. Bu hayvan potansiyelinin de neredeyse tamamını sığır grubu oluşturmaktadır. İldeki- büyükbaş hayvan varlığı 1929'dan günümüze, küçükbaş hayvan varlığına benzer şekilde dalgalanma göstermesine rağmen genel olarak artış eğilimi göstermektedir (Şekil 25).

1929'dan 1934 yılına kadar 50 binin altında olan büyükbaş hayvan varlığı, 1935 yılında üç misli artış göstermiş ve 1940'lı yıllara kadar keskin dalgalanmalar göstermiştir. 1940 yılında yaklaşık olarak 75 bin olan büyükbaş hayvan varlığı 1981 yılına kadar en az olduğu dönemi yaşamıştır. 1981 yılı ilin toplam hayvancılığında olduğu gibi büyükbaş hayvancılığın da en iyi olduğu yıl olarak görülmektedir. 1981 yılında 380 bine ulaşan büyükbaş hayvan sayısı, iki yıllık bir süre içerisinde 1970 yılı verisi olan 237 bine kadar düşmüştür. 1983 yılından sonra hayvan sayısında sürekli dalgalanmalar yaşanmış, bu değer 2000 yılında 1983 yılının verisine ulaşabilmiştir. 2006 yılında 180 bin olan büyükbaş hayvan sayısı 2007 yılında yarısından fazla düşerek 70 bine kadar inmiştir. 2007 yılından sonra devlet teşvik ve desteklerinin artırılması ile birlikte hayvan sayısında artışlar görülmektedir(Şekil 25). İlde bulunan büyükbaş hayvan varlığının % 47'si Melez Sığırından oluşmaktadır. Bunu

Yerli Sığır (% 28) ve Kültür Sığırı ırkı (% 24) takip etmektedir. Manda grubunun ildeki büyükbaş hayvan varlığı içindeki payı sadece % 0,5'tir.

Şekil 25. Van'da Büyükbaş Hayvan Varlığının Yıllara Göre Dağılışı (1929-2017)

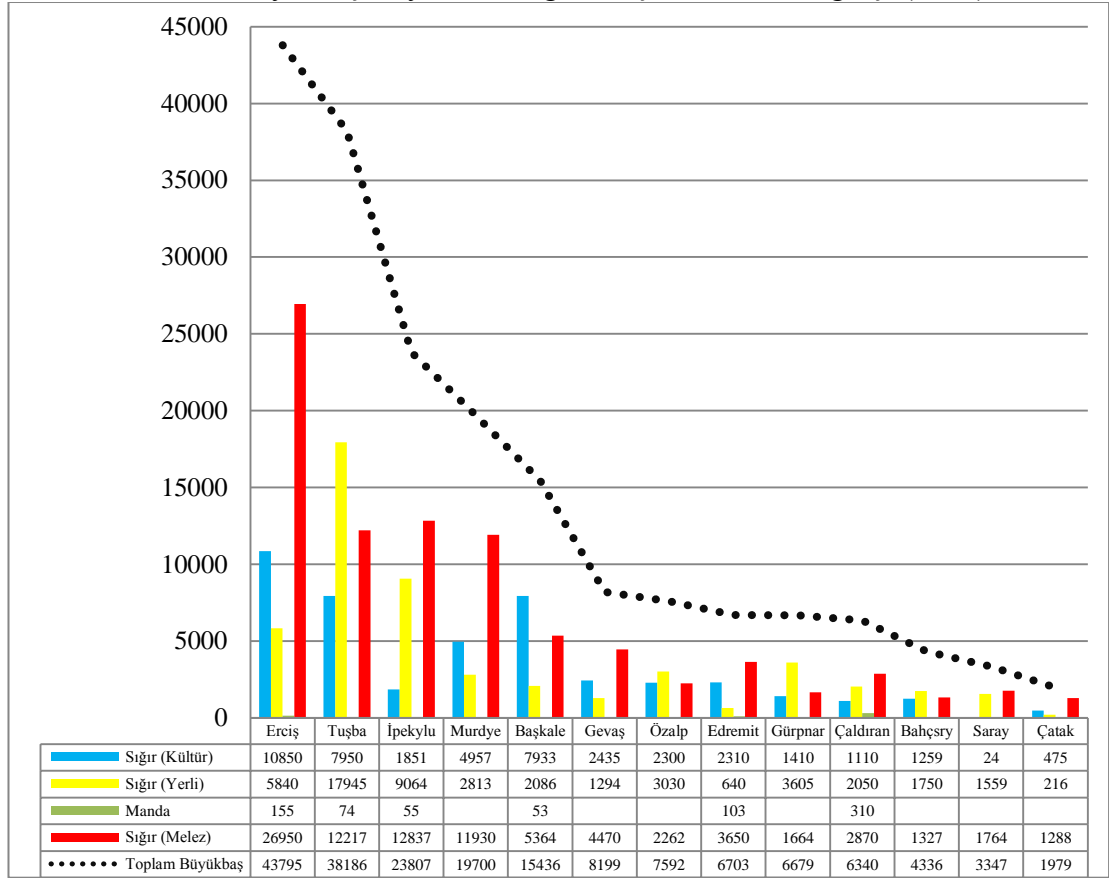
Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 01.08. 2018

Küçükbaş hayvancılıktan farklı olarak büyükbaş hayvancılık faaliyetinde ilin belirli ilçelerinde yığılma söz konusudur. Daha önce de belirtildiği gibi merkezi ilçelerin yakınlarında yoğunlaşan büyükbaş hayvancılık faaliyetleri daha çok düzlük veya ovalık alanlarda toplanmıştır. Harita 9'a bakıldığında zaman büyükbaş hayvan yoğunluğunun genellikle İpekyolu, Tuşba ve Erciş ilçelerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

İldeki büyükbaş hayvan varlığında en büyük pay % 23,5 ile Erciş ilçesine aittir. Yaklaşık olarak 44 bin hayvanın bulunduğu bu ilçede, çoğunlukla melez sığırı besiciliği yapılmaktadır. Erciş ilçesinde yapılan bu hayvancılık faaliyeti, Erciş-Patnos yolu üzerinde yoğunlaşmaktadır (Harita 9). Bu da büyükbaş hayvancılık faaliyetlerinin il merkezine yakın yerlerde veya ana arterlerde yoğunlaştığını göstermektedir. İlde bulunan toplam 750 mandanın % 20'si de bu ilçede bulunmaktadır. Erciş ilçesinden sonra en çok büyükbaş hayvanın bulunduğu ilçe yaklaşık 38 bin hayvan ile Tuşba ilçesi olup il içinde % 20,5'lik bir orana sahiptir. Tuşba ilçesinde, diğer ilçelerden farklı olarak Yerli Sığırın diğer ırklara göre daha

fazla olduğu görülmektedir. Yaklaşık olarak 18 bin yerli sığır ile ilde birinci durumdadır. Manda varlığının ise % 10'una sahiptir. Merkezi ilçe olan İpekyolu ise en çok büyükbaş hayvanın bulunduğu üçüncü ilçe konumundadır. İlçede yaklaşık olarak 24 bin hayvan bulunmaktadır ve il büyükbaş hayvancılığının yaklaşık % 13'üne denk gelmektedir (Şekil 26). Manda yetiştiriciliğinin yapıldığı 6 ilçeden biri olan İpekyolu ilçesi manda yetiştiriciliğinin % 7'sine sahiptir.

Şekil 26. Van'da Büyükbaş Hayvan Varlığının İlçelere Göre Dağılışı (2017)

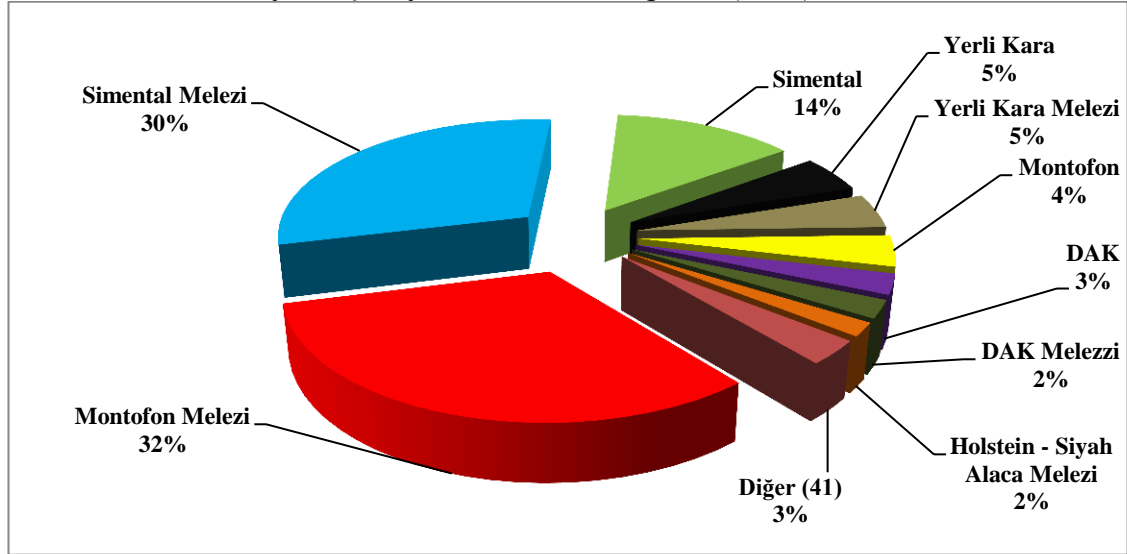
Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 01.08. 2018

Muradiye ilçesi büyükbaş hayvancılıkta dördüncü sırada yer almaktadır. Yaklaşık 20 bin büyükbaş hayvanın bulunduğu ilçe, büyükbaş hayvancılığın % 10,5'ine sahiptir. Hayvan varlığı, ilçe merkezinden çok Erciş yolu üzerinde yoğunluk göstermektedir. Manda yetiştiriciliğinin yapılmadığı ilçede çoğunlukla Melez Sığırı yetiştiriciliği yapılmaktadır. Muradiye ilçesinden sonra büyükbaş hayvancılıkta Başkale ilçesi gelmektedir. Başkale ilçesinde toplamda 15 binden fazla hayvan bulunmaktadır. Bu hayvanların da büyük çoğunluğu Van–Hakkâri yolunun geçtiği ovalık alan üzerine kurulan yerleşmelerde bulunmaktadır (Harita 9). İl

hayvancılığının % 8'ini karşılayan Başkale ilçesinde daha çok Kültür Sığırı yetiştiriciliği yapılmaktadır. Manda yetiştiriciliğinde ise İpekyolu ilçesiyle aynı olup % 7'lik bir paya sahiptir. Başkale ilçesini takip eden Gevaş ilçesi ise 8 binin üzerinde büyükbaş hayvana sahiptir. İl hayvancılığının % 4,5'ini kapsayan ilçede % 50 oranında Melez Sığırcılık faaliyetleri güdülmektedir. Büyükbaş hayvan varlığı bakımından Gevaş'a benzer olan Özalp ilçesinde ise 7 bin 500 büyükbaş hayvan bulunmaktadır. İl hayvancılığının % 4'üne sahip olan Özalp ilçesinde çoğunlukla Yerli Sığır yetiştiriciliği yapılmakta olup manda yetiştiriciliği yapılmamaktadır. Gürpınar, Edremit ve Çaldıran ilçelerinin büyükbaş hayvan varlıkları birbirine yakın olup her bir ilçe yaklaşık olarak % 3'lük bir paya sahiptir. Her bir ilçe 6 bin ve üzeri hayvana sahip olup Çaldıran ilçesi il genelinde en çok mandanın bulunduğu ilçe olarak görülmektedir. 310 manda ile il mandacılığının % 41'ini karşılamaktadır. Edremit ilçesinde bu oran % 14 civarında iken Gürpınar ilçesinde manda yetiştiriciliği yapılmamaktadır. Geri kalan Bahçesaray, Çatak ve Saray ilçeleri ise il hayvancılığında % 2 ve altında bir orana sahiptir. En az büyükbaş hayvanın bulunduğu ilçe Çatak olup il içerisinde % 1'lik bir orana sahiptir.

İl geneli büyükbaş hayvan ırkları arasında yoğunluk Montofon Melezindedir. 32'lik bir paya sahip olan Montofon Melezinden sonra % 30'luk bir oran ile Simental Melezi gelmektedir. Montofon, Simental ve Melezlerinin toplam oranı % 60 civarındadır. Bunları Yerli Kara ve Yerli Kara Melezi toplamda % 10'luk bir oran ile takip etmektedir. Bu ırkların haricinde Doğu Anadolu Kırmızısı (DAK) ve DAK Melezi toplamda % 5, Holstein-Siyah Alaca Melezi % 2 ve 41 ayrı ırktan oluşan diğer ırklar toplamda % 3'lük bir paya sahiptir (Şekil 27).

Şekil 27. Van'da Büyükbaş Hayvan Irklarının Dağılımı (2017)

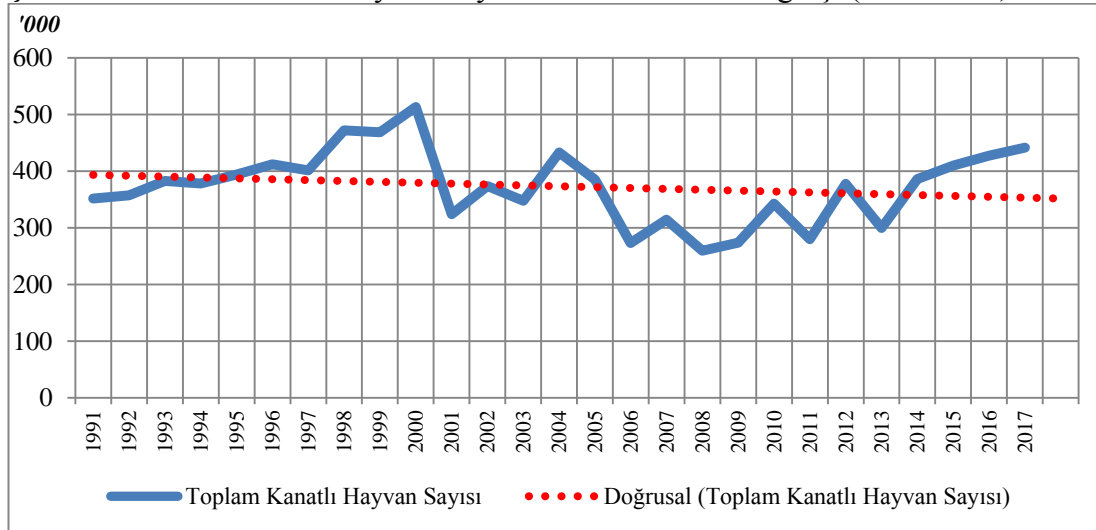

Kaynak: Tarım ve Ormancılık İl Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir, Van. 2018.

3.5.3. Kanatlı Hayvancılık

1991 ile 2017 yılları arasındaki değişim grafiğine baktığımız zaman hayvan sayısında artış ve azalışlar görülse de doğrusal olarak azalış eğilimi göstermektedir. En fazla hayvanın bulunduğu yılın 2000 yılı olduğu görülmektedir. 2000 yılından sonra en yüksek değer 2004 yılında görülmektedir. 2004 yılından sonra sürekli dalgalanma göstererek 2013 yılında 300 bine düşerek bu yıldan sonra sürekli artış eğilimine girmiştir (Şekil 28).

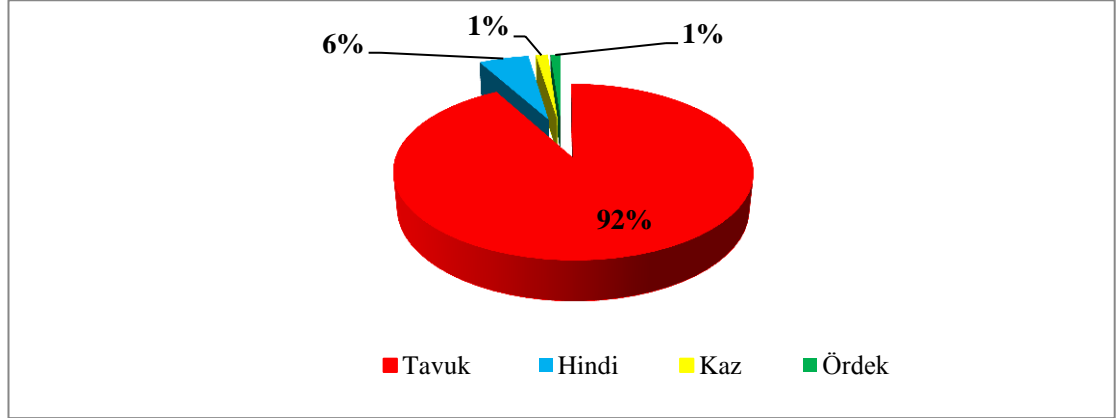
Şekil 28. Van'da Kanatlı Hayvan Sayısının Yıllara Göre Dağılışı (1991-2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 02.08. 2018

İlçede bulunan toplam 441 bin hayvanın 406 bini yumurta tavuğu grubundan oluşmaktadır ve bu da il kümes hayvancılığının % 92'sini oluşturmaktadır. Yumurta tavuğundan sonra % 6'lık bir oran ile Hindi, % 1 ile Kaz ve % 1 ile Ördek şeklinde bir dağılıma sahiptir (Şekil 29)

Şekil 29. Van'da Kanatlı Hayvanların Oransal Dağılımı (2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 27.07. 2018

3.5.4. Arıcılık

İnsanlığın ilk dönemlerine gidecek kadar eski olan arıcılık, tarım ve hayvancılığın bal ve bal mumu elde edilen kârlı bir koludur. Arıcılık bazı teknik ve biyolojik bilgiler gerektirmektedir, fakat aynı zamanda coğrafi ortamla da ilişkilidir. Coğrafi ortamın; topoğrafya, iklim, bitki örtüsü ve hidroğrafya unsurları arıcılık ile doğrudan bağlantılıdır. Arıcılık faaliyetinin sürdürülebilmesi için yazların serin veya çok sıcak geçen bölgeler ile yılın bütün zamanlarının yağışlı ve rüzgarlı olduğu alanların tercih edilmemesi gerekmektedir. Sosyal bir topluluk olan arıların, 29 °C ile 33 °C arasında çok faal oldukları 10 °C'nin altı ile 37 °C'nin üstünde ise hiç faaliyette bulunmadıkları yapılan deneylerle test edilmiştir (Tunçel, 1992: 97-126). İklim, bitki örtüsü ve yeryüzü şekillerinin çeşitlilik göstermesi Türkiye'nin birçok bölgesinde arıcılığın gelişmesini sağlamıştır. Van ilinde ve bilhassa belirli ilçelerinde yükselti ortalamasının fazla olması, su kaynaklarının fazla olması ve zengin floraya sahip olması arıcılık anlamında avantaj sağlamaktadır.

Türkiye'de 2012 verilerine göre; 11707 damarlı bitki taksonu bulunmaktadır. Bunlardan 3035 türün endemik olması Türkiye florasının değerini arttırmaktadır.

Bahçesaray ve çevresinde yapılan bir floristik çalışmada 928 bitki türü tespit edilmiştir. Bu taksonların % 40'ı Van'ında içinde yer aldığı İç ve Doğu Anadolu'yu kapsayan İran Turan Fitocoğrafik Bölgesinde yer almaktadır (Fırat, 2002). Bu çalışmaya göre arıların tercih ettiği ve bal verimini artırdığı bilinen iki büyük bitki familyası Baklagiller (Fabaceae) ve Papatyagiller (Asteraceae) türlerinin çoğunlukta olduğu belirtilmiştir. Arıcılıkta bal verimini önemli derecede artıran baklagiller ailesinin en önemli cinsi Gevenler (*Astragalus*) İran-Turan fitocoğrafik bölgesinin hâkim step bitkisidir. Van ili bitki pupulasyonu bakımından hakim türler geven bitkisinden oluşmaktadır. Ülkemizdeki Geven taksonları üzerinde yürütülen araştırmalarda; 425-450 arası taksonun bulunduğu, bu taksonlardan 201-224'ünün endemik olduğu ve endemizm oranının da %47-50 arasında değiştiği bildirilmiştir (Akan ve diğ., 2008). Gevenlerin çalışma alanında bilhassa da Bahçesaray ve Çatak ilçelerinde yaygın olması arıcılığın da yine buralarda yaygın olmasıyla sonuçlanmıştır.

Türkiye'de 2017 yılı itibari ile yaklaşık 8 milyon toplam kovan bulunmaktadır. 2013 yılı itibar ile 'Arıcılık yapan köy sayısı' ibaresi 'Arıcılık yapan işletme sayısı' olarak değiştirilmiş ve Türkiye genelinde toplamda 83.210 işletme faaliyet göstermektedir. Van'da ise 2017 yılı itibari ile 626 işletme ve toplamda 140.554 kovan bulunmaktadır (Çizelge 27).

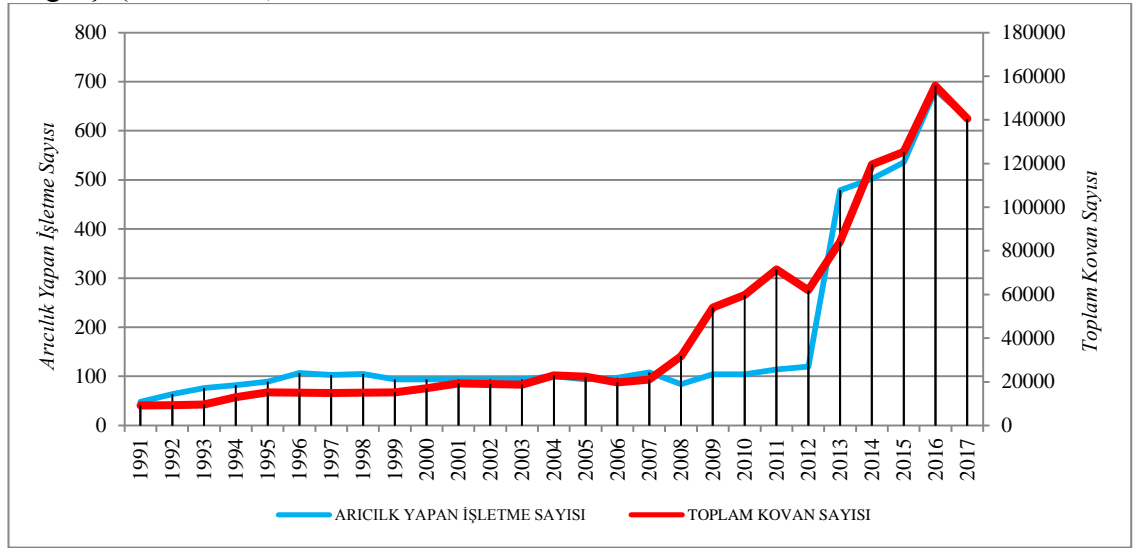
Çizelge 27. Van'da Kovan ve İşletme Sayısının İlçelere Göre Dağılışı (2017)

İlçe Adı	Arıcılık Yapan İşletme Sayısı	Arıcılık Yapan İşletme Oranı(%)	Yeni Kovan Sayısı	Eski Kovan Sayısı	Toplam Kovan Sayısı	Toplam Kovan Oranı (%)
Bahçesaray	165	26.36	17.600	3.900	21.500	15.29
Başkale	6	0.96	955	0	955	0.68
Çaldıran	0	0	0	0	0	0
Çatak	162	25.88	17.419	4.000	21.419	15.23
Edremit	31	4.95	9.700	825	10.525	7.49
Erciş	30	4.79	5.210	0	5210	3.71
Gevaş	71	11.34	9.360	945	10.305	7.36
Gürpınar	3	0.48	660	240	900	0.64
Muradiye	7	1.12	600	0	600	0.43
İpekyolu	100	15.97	39.900	1.090	40.990	29.15
Özalp	0	0	0	0	0	0
Saray	0	0	0	0	0	0
Tuşba	51	8.15	27.000	1.150	28.150	20.02
Toplam	626	100.0	128.404	12.150	140.554	100.0

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Son Erişim Tarihi 30.08. 2018

İşletme sayısı bakımından Van ili Türkiye'nin sadece % 0,7'sine ve kovan sayısı olarak da % 1,7'sine denk gelmektedir. Bu da Van ilinin Türkiye arıcılığında ön sıralarda yer almadığını göstermektedir. İlin birçok ilçesinde arıcılık faaliyeti hiç yapılmamaktadır. Çaldıran, Özalp ve Saray ilçelerinde arıcılık faaliyetleri yer almayıp işletme sayısının en fazla olduğu ilçelerin Bahçesaray (% 26) ve Çatak (% 26) ilçeleri olduğu görülmektedir. İpekyolu ilçesinde arıcılık yapan işletme sayısı Çatak ve Bahçesaray ilçelerine göre daha az olsa da toplam kovan sayısı bakımından her iki ilçenin toplamından daha fazladır. İpekyolu ilçesinde bulunan toplam kovan sayısı 41 bin civarında olup il toplam kovan sayısının yaklaşık % 30'una denk gelmektedir. Arıcılık yapan işletme sayısı veya toplam kovan sayısı her ne kadar 2016 yılına göre düşmüş olsa da 1990'lı yıllara göre en az 6 kat artış göstermiştir (Çizelge 27 ve Şekil 30).

Şekil 30. Arıcılık Yapan İşletme Sayısı ve Toplam Kovan Sayısının Yıllara Göre Dağılışı (1991-2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Son Erişim Tarihi 08.08. 2018

2012 yılına kadar 100 bin dolaylarında seyreden işletme sayısı 2013 yılında 0,5 milyona yaklaşmıştır. 2013 yılından sonra artmaya devam eden işletme sayısı 2016 yılında 0,7 milyona yaklaşarak tekrar azalma eğilimine girmiştir. Bu durumun aynısı kovan sayısı için de geçerlidir. Kovan sayısı 2007 yılına kadar 20 binin altında seyretmiştir. 2007 yılı ile 2013 yılı arasında arıcılık yapan işletme sayısı çok değişmese de toplam kovan sayısında değişiklikler ve çoğunlukla artışlar görülmektedir. 2011 yılında zirve yapıp tekrar düşen kovan sayısı 2012 yılında sonra

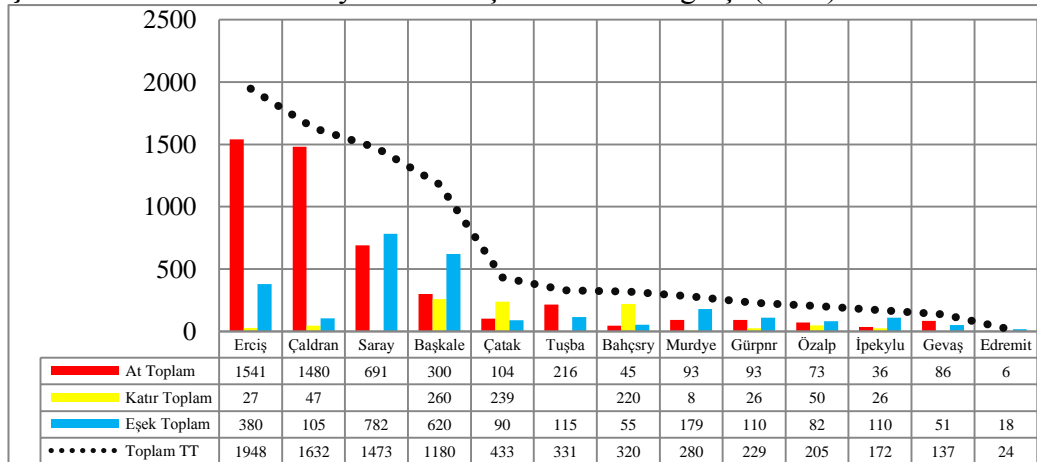
2016 yılına kadar sürekli artış göstermiş ve belirlenen tarih aralığında en yüksek sayıya ulaşarak 160 bin civarında olmuştur. İşletme sayısı gibi kovan sayısı da bu yıldan sonra tekrar düşüş eğilimine girmiştir (Şekil 30).

3.5.5. Tek Tırnaklılar

Yük taşıma, kaçakçılık, tarla sürme ve binme gibi çok sayıda faaliyet; at, eşek ve katır gibi tek tırnaklı hayvanlar aracılığıyla yapılmaktadır. TÜİK'in 2017 yılı verilerine göre Türkiye'de toplamda 289 bin tek tırnaklı hayvan bulunmaktadır. Bunun % 48'i eşek, 40'ı at ve %12'si de katırlardan oluşmaktadır. Van'da ise 2017 yılı itibari ile toplamda 8.364 tek tırnaklı hayvan bulunmaktadır. Bu da Türkiye tek tırnaklı hayvan varlığının % 3'ünü oluşturmaktadır. Van'da bulunan tek tırnaklı hayvanların büyük çoğunluğu (% 57) atlardan oluşmaktadır. Bunun % 32 ile eşek ve % 11 ile katırlar takip etmektedir. Van'da bulunan atlar Türkiye tek tırnaklı hayvanların %4,2'sini oluşturuyorken katırlar % 2,7 ve eşekler de % 2'sini oluşturmaktadır.

Tek tırnaklı hayvanların mekânsal dağılımında ilçelere göre farklılıklar görülmektedir. Diğer bütün evcil hayvanlar gibi tek tırnaklılar da iklim ve yeryüzü şekillerine göre bir dağılım sergilerler. Daha çok dağlık ve yüksek ilçelerden oluşan Bahçesaray, Başkale ve Çatak ilçelerinde katırın diğer ilçelere göre daha yoğun olduğu görülmektedir. Çaldıran ve Erciş gibi ovalık alanlardan oluşan ilçelerde ise büyük farklarla atların yaşadığı görülebilmektedir (Şekil 31).

Şekil 31. Tek Tırnaklı Hayvanların İlçelere Göre Dağılışı (2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 08.08. 2018

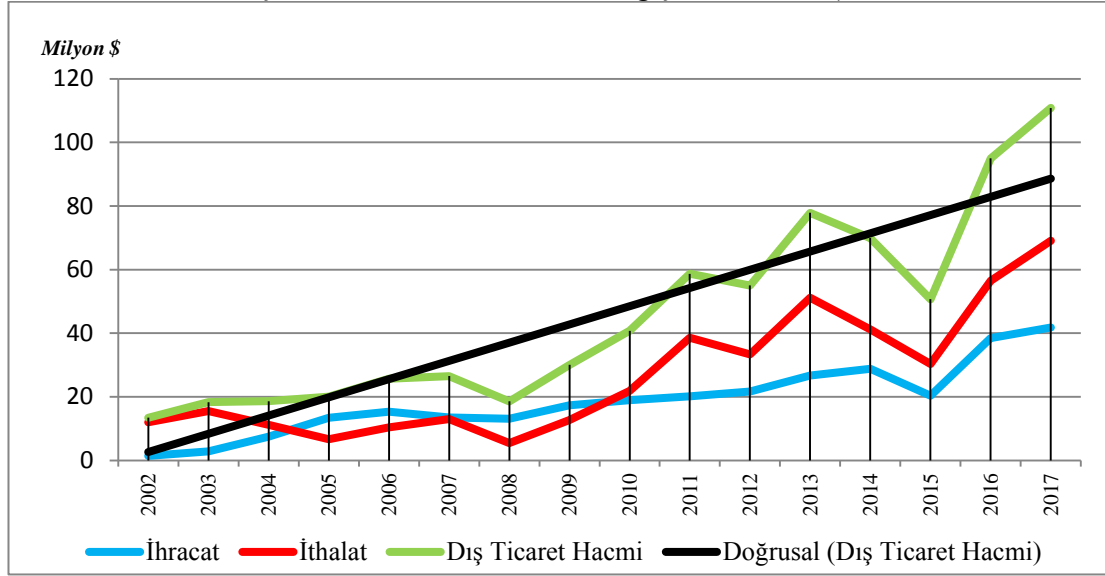
Erciş ilçesi hariç tutulacak olursa Başkale, Çaldıran ve Saray ilçelerinin sınırdaki olması sebebiyle sınır ticaretinin (kaçakçılığın) yapıyor olması sebebiyle hayvan sayısının fazla olması düşünülebilir. Bunun yanında söz konusu dört ilçenin dışında geri kalan diğer ilçelerde tek tırnaklı hayvan sayısı son derece azdır. Edremit, Gevaş, Saray ve Tuşba ilçelerinde se katır varlığından söz edilemez. En fazla atın bulunduğu ilçenin Çaldıran, En fazla katırın bulunduğu ilçenin Başkale ve en fazla eşeğin bulunduğu ilçenin ise Saray olduğu görülmektedir (Şekil 31).

3.6. Hayvancılığın Van Ekonomisindeki Yeri ve Önemi

Kırsal ekonomi temelde tarım ve hayvancılık üzerine kurulu olan bir yapıya sahiptir. Fakat yerin özelliklerine ve konumuna göre bu öncelik değişmektedir. Farklı iklim sahalarına ve çeşitli yeryüzü şekillerine sahip olan Türkiye, ekonomik faaliyetlerin bölgeye ve yöreye göre değişiklik gösterdiği bir ülkedir. Dolayısıyla kimi kırsal alanlarda bitkisel tarım ön plana çıkarken kimi kırsal alanlarda da hayvancılık ön plana çıkmaktadır. Van ise ikinci gruptaki yerlere iyi bir örnek teşkil etmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi yeryüzü şekillerinin yüksek ve dağlık olması ile iklimin nispeten kurak olması bitkisel üretimin sınırlı olmasına ve hayvancılığın da neredeyse tek alternatif olmasına neden olmuştur. Van ili küçükbaş hayvancılıkta Türkiye’de birinci sırada yer almasına rağmen il ekonomisinde aynı sıraya sahip değildir. Her ne kadar il ekonomisinde birinci sırada yer almasa da kırsal ekonominin önemli bir kolunu oluşturan hayvancılık faaliyeti Van’ın neredeyse bütün köylerinde yapılmaktadır.

Van ekonomisinde hayvancılığın yerinin tespiti için ilin genel ekonomisinin yanında dış ticaretinin de bilinmesi gerekmektedir. TÜİK’in 2017 yılı verilerine göre 2017 yılı Van ili için dış ticaret hacminin 100 milyon doları geçtiği yıl olarak bilinmektedir. Fakat belirli dönemlerdeki fazlalıklar ve eşitlenmeler haricinde her yıl dış ticaret açığının da olduğu görülmektedir. Sadece 2005, 2006, 2008 ve 2009 yılları ihracatın ithalattan fazla olduğu yılları oluşturmaktadır. 2002 ile 2017 yılları arasında genel olarak sürekli artış gösteren dış ticaretteki en önemli düşüş 2015 yılında yaşanmıştır. Hem ithalatın hem ihracatın düştüğü 2015 yılından sonra sürekli yükseliş eğilimine girerek yaklaşık % 50’lik bir artış görülmektedir (Şekil 32).

Şekil 32. Van'ın Dış Ticaretinin Yıllara Göre Değişim Durumu (2002-2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Son Erişim Tarihi 03.07. 2018

2017 yılında 41,8 milyon dolar olan toplam ihracat tutarının % 62'si İran'a yapılmıştır. İran'ı sırasıyla Macaristan (% 6), Irak (% 5), Finlandiya (% 3,8) ve Bulgaristan (% 3,6) takip etmektedir. Geriye kalan yaklaşık % 20'lik ihracat ise 51 farklı ülkeye gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu ihracatta ilk sırada yaklaşık % 94'lük bir oran ile imalat sanayi yer almaktadır. İkinci sırada Tarım ve ormancılık gelmektedir fakat imalat sanayiinin ihracattaki payı yaklaşık % 94 iken tarım, ormancılık ve balıkçılığın payı sadece % 3,6 civarındadır. Hayvancılığın da içinde yer aldığı tarım, ormancılık ve balıkçılık grubunda ise hayvansal ürünler ve hayvansal ürünlerden elde edilen mamul maddeler yer almaktadır (Çizelge 28).

Çizelge 28. Van'da Fasılların İthalat ve İhracattaki Oransal Dağılışı (2017)

Fasıllar (Van 2017)	İhracat Oranı (%)	İthalat Oranı (%)
Tarım ve ormancılık	3.37	3.85
Balıkçılık	0.29	0.02
Madencilik ve taş ocakçılığı	2.24	11.15
İmalat sanayi	93.72	81.58
Elektrik, gaz ve su	0.05	0.04
Toptan ve perakende ticaret	0.32	3.31
Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri	0.00	0.00
Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler	0.01	0.05

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 03.07. 2018

Yaklaşık 70 milyon dolarlık ithalatta da % 66'lık oran ile yine İran birinci sırada yer almaktadır. İthalatta İran'ı sarasıyla yaklaşık % 12 ile Yunanistan, 7 ile Rusya, 3,2 ile Azerbaycan ve % 2,8 ile Çin takip etmektedir. İhracatta olduğu gibi

toplam ithalatta da ilk sırada yine mamul madde yer almaktadır. Yaklaşık olarak % 81,5 olan toplam ithalat oranında ikinci sırada yaklaşık % 11 ile madencilik ve taş ocakçılığı yer almaktadır. Çalışma konumuzu oluşturan hayvancılık ise Tarım, ormancılık ve balıkçılık başlığında yer alıp hepsinin toplam oranı % 3,87 civarındadır (Çizelge 28).

2017 yılı itibari ile Türkiye’de toplamda yaklaşık 157 milyar dolarlık ihracat ve toplamda yaklaşık olarak 234 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu ihracatın sadece % 2,14’üne denk gelen 3,4 milyar dolarlık ihracat ile toplam ithalatın % 2,24’üne denk gelen 5,3 milyar dolarlık ithalat çizelge 29’da belirtilen hayvancılık ve hayvancılık fasıllarını kapsamaktadır. Türkiye’nin hayvancılık ihracatında en önemli faslı hayvansal ve bitkisel katı–sıvı yağlar (% 30,5) ile balıkçılık grubu (% 23,6) oluşturmaktadır. İthalatında ise Gıda sanayisinin kalıntı döküntüleri ile kaba yem (% 30) ve hayvansal bitkisel katı–sıvı yağ (% 28,2) grubu oluşturmaktadır. Van’ın hayvancılık ile ilgili ithalatında büyük çoğunluk canlı hayvan alımına aittir. % 93’ün üstünde bir orana sahip olan canlı hayvan ithalatını hayvansal menşeli ürünler ve hazırlanmış kaba yem takip etmektedir. Van’ın hayvancılık ihracatında ise canlı hayvan hiç yer almamaktadır. İhracat fasıllarında da yoğunluğun bir fasılda toplandığı Van dış ticaretinde birinci sırada deri ve sarraciyeye ürünleri yer almaktadır. % 87,5 oran ile birinci sırada olan deri, sarraciyeye gibi hayvansal ürünlerden sonra hayvansal bitkisel sıvı–katı yağlar (% 5,8) ile süt ürünleri (% 5,1) gelmektedir (Çizelge 29).

Hayvancılık fasıllarının dış ticaretinde ihracat ile ithalat değerleri arasında çok ciddi farklar bulunmamaktadır. 2017 yılı toplamında hayvancılık fasılları dış ticaretinde 85 bin dolarlık bir açık görülmektedir. Fakat önceki yıllarla karşılaştırıldığı zaman bu değerlerin çok değişken olduğu görülebilmektedir.

Çizelge 29. Van İli Hayvancılık ve Hayvancılık Mamullerinin Dış Ticaretteki Yeri (2017)

Fasıl adı	İHRACAT				İTHALAT			
	Dolar		Toplam Hayvancılık İçindeki Oranı (%)		Dolar		Toplam Hayvancılık İçindeki Oranı (%)	
	Türkiye	Van	Türkiye	Van	Türkiye	Van	Türkiye	Van
Canlı hayvanlar	34.672.803		1.02		1.212.230.537	552.724	23.1	93.1
Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	797.272.346		23.6		223.161.392	7.643	4.1	1.2
Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	702.231.793	25.984	21.0	5.10	121.208.843		2.3	
Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	54.644.619		1.5		58.348.252	11.702	1.2	2.0
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	1.033.998.697	29.418	30.5	5.80	1.476.557.311		28.2	
Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	109.438.504	815	3.2	0.2	7.451.389		0.1	
Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	186.823.626		5.5		1.571.323.741	11.800	30.0	2.0
Deri-saraciye, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	303.207.475	444.234	9.0	87.5	300.940.538	9.697	5.8	1.6
Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	149.076.808	7.548	4.5	1.5	272.938.113		5.2	
Toplam	3.371.366.671	507.999	100.0	100	5.244.160.116	593.386	100	100

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 05.07.2018

2003 yılında 30 bin doların altında bir değere sahip olan toplam hayvancılık dış ticareti 2007 yılından sonra on kat artış göstermeye başlamıştır. 2008 yılı haricinde 2005 ile 2010 arasındaki bütün yıllarda ihracat değerleri ithalat değerlerinden fazla olmuştur (Çizelge 30). 2005 ve 2009 yıllarında ise hayvancılıkla ilgili hiçbir fasılda ithalat gerçekleştirilmemiştir. Aslında 2003 ile 2010 yılları arasında iki üç fasıl haricinde diğer bütün fasıllarda yoğun bir dış ticaret

görülmemektedir. 2010 yılından sonra bu fasılların dış ticaretteki yerinin arttığını görmekteyiz. Özellikle deri, sarraciye ve kaba yem gibi hayvansal ürünlerin ihracatının yapılmadığı yıl yoktur.

Buna karşılık bazı fasıllarda ise hiçbir yılda ne ithalat ne de ihracat faaliyetinin olmadığı görülmektedir. Belirtilen yıllarda ihracatta yeri olmayan fasılların başında canlı hayvan ve balık grubu yer almaktadır. 2011 yılından sonra hayvancılıkla ilgili ithalatın neredeyse tamamına karşılık gelen canlı hayvan grubunun 2010 yılına kadar önemsiz olduğu görülmektedir. 2011 yılı itibari ile 2015 yılı haricinde, sürekli olarak canlı hayvan ithalatı gerçekleştirilmiş ve 2016 yılında bu ithalat değeri 1,5 milyon doların üstüne çıkmıştır. Canlı hayvan ithalatının yapılmadığı 2015 yılında en dikkat çekici değer balık grubunun ithalat değerinde görülmektedir. 2015 yılında yapılan toplam ithalatın % 95'ten fazlası balık grubunda gerçekleştirilmiştir. Hiçbir yılda ihracatı gerçekleştirilmeyen balık grubunda 2007, 2015 ve 2017 yıllarında ithalat yapılmıştır. 2011 yılında ihraç edilmeye başlanan süt, yumurta ve bal gibi ürünlerin dış ticaretteki yeri sürekli bir düşüş eğilimindedir. 2011 yılında 650 bin dolar civarında olan ihracat değeri 2017 yılında 25 bin dolara kadar düşmüştür. Aynı grupta hiçbir yılda ithalat yapılmamıştır (Çizelge 30).

Hayvansal ve bitkisel sıvı yağlar gurubu da hayvancılık fasıllarında ihracatta önemli yer tutan gruplar arasında yer almaktadır.2010 yılına kadar sadece 2004 yılında 2 bin dolar civarında olan ihracat tutarı, 2017 yılında 30 bin dolar civarına ulaşmıştır. Kıl, kemik ve boynuz gibi hayvanın dış uzuvlarından elde edilen ürünler de çoğunlukla ithal edilen ürünler arasında yer almaktadır. Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları ise sadece 2011 ve 2017 yıllarında düşük bir ihracat değerine sahip olup dış ticarete herhangi bir öneme sahip değildir. Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler ise 2008 yılına kadar ithal edilen ürünlerdir. Belirli yıllarda ne ihracat ne ithalatta yer almayan bu fasılda sadece 2008 yılında 227 bin dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Yapağı, yün ve hayvan kılı grubu söz konusu tarihlerde hiç ithal edilmeyen ve birkaç yıl dışında her yıl ihraç edilen ürünler arasındadır. En fazla ihracat geliri ise 2012 yılına ait olup 115 bin dolar civarındadır (Çizelge 30).

Çizelge 30. Van'ın Hayvancılık İle İlgili Fasılların İthalat ve İhracat Değerlerinin Yıllara Göre Dağılışı (2003–2017)

Fasıllar	\$	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Canlı hayvanlar	İhracat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	İthalat	0	0	0	0	0	0	0	0	487.096	556.167	881.281	463.526	0	1.518.651	552.724
Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	İhracat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	İthalat	0	0	0	0	9.931	0	0	0	0	0	0	0	1.461.310	0	7.643
Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	İhracat	0	0	0	0	0	0	0	0	649.450	0	0	62.733	57.163	37.453	25.984
	İthalat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	İhracat	0	0	0	707	0	0	0	0	0	0	0	2.077	2.406	0	0
	İthalat	0	0	0	0	0	0	0	0	17.355	2.201	4.919	3.061	5.136	7.634	11.702
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	İhracat	0	2.012	0	0	0	0	0	5.864	6.388	2.130	0	1.620	0	642	29.418
	İthalat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	İhracat	0	0	0	0	0	0	0	0	2.136	0	0	0	0	0	815
	İthalat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	İhracat	0	0	0	0	0	0	0	0	6.390	3.137	0	2.720	7.584	0	0
	İthalat	21.625	18.753	0	23.675	6.855	227.272	0	0	0	0	0	0	0	0	11.800
Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	İhracat	1.420	1.792	60.797	37.589	43.569	145.282	406.691	305.481	260.134	21.310	25.062	23.098	17.685	496.423	444.234
	İthalat	6.201	7.316	0	0	0	19.118	0	1.582	156.824	3.090	0	0	0	2.123	9.697
Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	İhracat	0	0	0	32.497	0	0	870	0	5.380	114.746	15.718	20.508	3.836	110.437	7.548
	İthalat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	İhracat	1.420	3.804	60.797	70.793	43.569	145.282	407.561	311.345	929.806	141.323	40.240	112.756	88.674	644.955	507.999
	İthalat	27.826	26.069	0	23.675	16.786	246.390	0	1.582	661.275	561.458	886.200	466.587	1.466.446	1.528.408	593.386
İhracat ve İthalat Toplamı (Dış Ticaret Hacmi)		29.246	29.873	60.797	94.468	60.355	391.672	407.561	312.927	1.591.081	702.781	926.440	579.343	1.555.120	2.173.363	1.101.385

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 06.07. 2018

Hayvancılık dış ticaretinde ve özellikle ihracatında en önemli fasıl “Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya” adlı fasıldır. Bu fasıl bütün yıllarda ihraç edilmekte ve genellikle artış eğilimi göstermektedir. Çoğu yılların toplam ihracat tutarının ya tamamına ya da büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. En fazla ihracat ise 496 bin dolar ve üstü olarak 2016 yılında gerçekleşmiştir (Çizelge 30). Hayvancılık dış ticarete önemli bir unsur olduğu gibi iç ticarete veya özellikle il piyasasında önemli bir etkidir. Kırsal hanelerin hemen hemen hepsinde kentsel hanelerin ise çoğunda kışlık peynir hazırlığının yapılması, kentte peynirciler ve sakatatçılar çarşısının olması hayvancılığın il ekonomisindeki önemine ışık tutmaktadır. İl nüfusunun yaklaşık % 40’ının kırsal yapıda olması ve bu kırsal nüfusun temel geçim kaynağının çoğunlukla hayvancılık olması bu sektörün iç piyasa için hayati öneme sahip olduğunu göstermektedir.

3.7. Hayvansal Ürün Üretimi ve Tüketimi

İnsanoğlunun sağlıklı ve yeterli beslenmesinde proteinin önemli bir yer tuttuğu ve bu ihtiyacın büyük oranda hayvansal ürünlerle karşılandığı çalışmanın önceki kısımlarında belirtilmişti. Türkiye’de ve dünyada bu protein ihtiyacının büyük bir kısmı büyükbaş hayvan unsurlarından karşılanmaktadır. TÜİK’in 2006 yılı verilerine göre kesilen büyükbaş hayvan sayısı 1,7 milyon civarında olup bu hayvanlardan 342 bin ton et elde edilmiştir. Aynı yıl kesilen küçükbaş hayvan sayısı ise 5,5 milyon civarında olup üretilen et miktarı 96 bin ton civarında olmuştur. Bu da Türkiye et üretiminin % 78’inin büyükbaş % 22’sinin küçükbaş hayvanlardan karşılandığını göstermektedir. Türkiye’de olduğu gibi Van’da et üretiminde büyükbaş hayvanlar ön sırada gelmektedir. 2009 yılında Van’da kesilen hayvanların % 88’ini küçükbaş hayvan oluşturuyorken % 12’sini de büyükbaş hayvan oluşturmaktadır. Kesilen 9287 büyükbaş hayvandan elde edilen et miktarı 1877 ton iken aynı yılda kesilen 71.543 küçükbaş hayvandan elde edilen et miktarı 1379 ton olmuştur. Bu da ilde üretilen etin % 57,7’sinin büyükbaş ve % 42,3’ünün de

küçükbaş hayvandan elde edildiğini göstermektedir. Bu farklılık sadece et ve et ürünleri için değil aynı zamanda süt ürünleri içinde geçerliliğini korumaktadır.

2017 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye’de yaklaşık 29 milyon hayvanın sağımı gerçekleşmiştir. Sağılan bu hayvanların sadece % 21’i büyükbaş hayvan olup elde edilen süt üretimi yaklaşık 19 milyon ton civarında olmuştur. Sağılan küçükbaş hayvan sayısı 22 milyon civarında olup sağılan toplam hayvan sayısının % 79’una karşılık gelmesine rağmen toplam süt üretimindeki payı sadece % 9 civarında gerçekleşmiştir. Van’da ise 2017 yılında toplamda 1,4 milyon hayvanın sağımı yapılmış ve toplamda yaklaşık 303 bin ton süt elde edilmiştir. Sağılan bu hayvanların sadece % 5,5’i büyükbaş hayvana ait olup bu hayvan varlığından elde edilen süt miktarı 187 bin tonu geçmektedir ki bu da toplam süt üretiminin % 62’sine karşılık gelmektedir. Sağılan küçükbaş hayvan sayısı ise 1,3 milyon civarında olup üretilen süt miktarı 115 bin ton civarında olmuştur. Bu da süt üretiminin % 38’ine denk gelmektedir.

2017 yılında yapılan toplam 13,4 milyon dolarlık ihracatın sadece % 0.08’lük bir kısmı süt ver süt ürünlerinden sağlanmıştır. Bu değer hayvan ve hayvansal ürünlerin ihracatında ise yaklaşık % 6’lık bir paya sahiptir. İl genelinde tüketilen süt ve süt ürünlerinin tespitinin mümkün olmaması ve ilgili verinin elde edilememesi sebebiyle rakamsal bir sonuca ulaşılamamaktadır. Fakat Van’da üretilen hayvansal ürünlerin yanında il dışından gelen ürünlerin olması ve bunların birtakım zincir marketlerde daha ekonomik olarak satılması sebebiyle daha çok tercih edilmesi gibi çok sayıda faktör yerel ürünlerin kullanımını sınırlandırmaktadır. Özellikle koyundan elde edilen sütün büyük çoğunluğunun peynir yapımı için kullanılması, içme sütü olarak tüketilmesini veya yoğurt olarak tüketilmesini sınırlandırmaktadır. Kısa süreli sağım döneminin dışında, ilde koyun sütü veya koyun yoğurdu bulmak pek mümkün değildir.

Van’da hayvancılık faaliyeti denildiğinde her ne kadar akla ilk gelen küçükbaş ve sonrasında büyükbaş hayvancılık faaliyeti olsa da bunların dışında kanatlı

hayvancılık ve arıcılık gibi faaliyetler de yapılmaktadır. 2009 yılında ilde toplamda yaklaşık 274 bin kanatlı hayvan bulunup yaklaşık 50 milyon yumurta üretimi gerçekleşmiştir. Aynı yılda 1.022.310 olan toplam nüfusa oranlandığında kişi başına düşen yumurta sayısı 49 olarak hesaplanabilmektedir. İlin belirli yerlerinde üretimi yapılan arıcılık ürünlerinde ise önemli artışlar söz konusudur. 2017 yılı itibari ile il genelinde bulunan 626 arıcılık işletmesinden (140.554 kovan) 1928 ton bal ve 148 ton balmumu üretimi gerçekleştirilmiştir.

Ham olarak üretiminin yapıldığı fakat ekonomik değerinin hiç kalmadığı yün ise önemli bir hayvansal ürün olmasına rağmen gerektiği gibi kullanılmamaktadır. Aşağıda detaylandırılan yün üretimi, Van'ın tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kalelioğlu'nun (1980; 32) "Şehir halkının bir kısmının el sanatlarıyla uğraştığı 19 yüzyılda Van önemli bir imalat merkeziydi. Bu el sanatları içinde dokumacılık önde gelmekteydi. Van bezi, şayak aba gibi yünlü kumaşlar, pamuklu kumaşlar, tiftik şalı, kadife ve halı üretimi Van genelinde çok sık yapılmaktaydı (Kalelioğlu, 1980: 32)" ifadesi bunu doğrulamaktadır.

3.7.1. Van'da Et Üretimi ve Tüketimi

Et tüketimi özellikle kırmızı et tüketimi, dengeli ve sağlıklı beslenmenin yanında ülkelerin veya bölgelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde de belirleyici olan bir faktördür. Türkiye sahip olduğu coğrafi ortam gereği hayvan sayısının fazla olduğu ve hayvancılık faaliyetlerinin de yoğunlukla yapıldığı bir ülkedir. Dolayısıyla et veya etçilik ülke ekonomisinde önemli bir parametredir. Dünya Tarım Örgütü'nün 2012 verilerine göre dünyada et tüketiminin en fazla olduğu ülkeler sırasıyla Hong Kong (123 kg), ABD (109 kg), Arjantin (99 kg), Brezilya (97 kg) ve Avustralya (92 kg)'dır. Avrupa Birliği ülkelerinin ortalaması ise 77 kg olup bu ülkelerde Türkiye'nin iki katından daha fazla et tüketilmektedir. Türkiye'nin ortalama 32,6 kg'lık et tüketimi ile dünyada 18.inci sırada yer almaktadır.

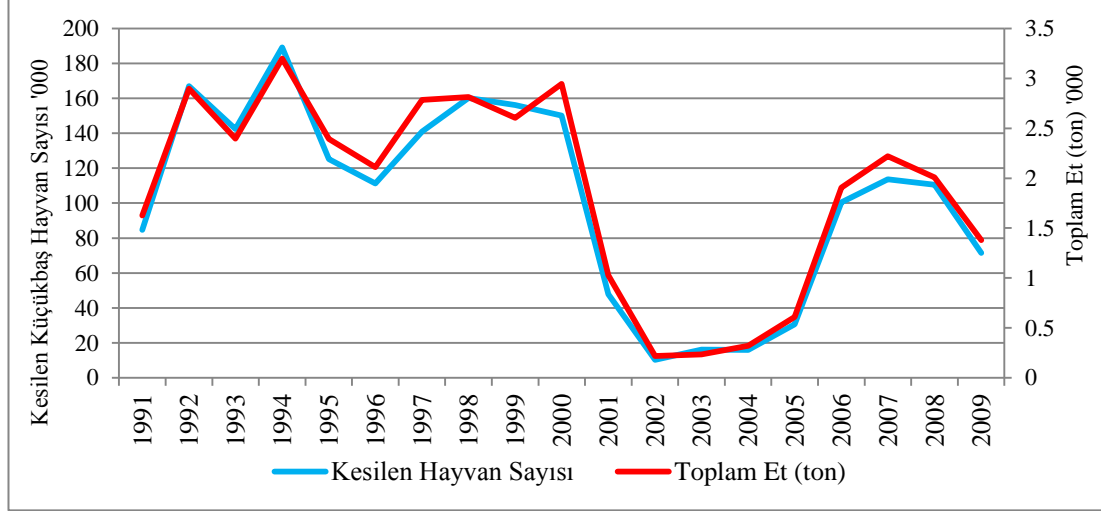
Dünya Tarım Örgütünün 2012 verilerine göre Türkiye'de yaşayan kişiler günlük ortalama 89,3 gram et tüketebilmektedir. Bu miktar ABD'lilerde 298,3 gram, AB vatandaşlarında ise 211,2 gramdır.

Et cinslerine bakıldığında Türkiye'de yıllık kişi başı 32,6 kilogramlık et tüketiminin 10,7 kilogramını sığır, 19,3 kilogramını piliç, 1,5 kilogramını da koyun eti oluşturmaktadır. Geri kalan kısım ise avlanan hayvanların etlerinden oluşmaktadır. Nitelikli, dengeli ve sağlıklı beslenmenin temel gerekliliklerinden biri kişi başına düşen et tüketiminin 33 kg / yıl şeklinde olmasıdır. Bu da Türkiye'de kırmızı et tüketiminin artırılmasının önemini ortaya koymaktadır (Kavakoğlu ve Okur, 2014: 34). TÜİK, 2009 yılı itibariyle illerde kesilen hayvan sayısı ve üretilen et miktarının gerçekten uzak sonuçlar doğurabileceği ve çeşitli farklılıklar göstereceği gerekçesiyle il bazlı veri yayınlamamaktadır. Fakat Türkiye geneli et üretimine bakıldığı zaman 2017 yılında toplamda 1.126.413 ton kırmızı et üretimi gerçekleştirilmiştir. Bunun % 87,6'sı sığır, % 8,9'u koyun, % 3,3'ü keçi ve % 0,1'inin de manda eti olduğu görülmektedir. Aynı yılda üretilen beyaz et ise toplamda 2,2 milyon ton olarak gerçekleşmiştir ve bunun da % 98'ini tavuk eti oluşturmaktadır.

TÜİK'in 2009 verilerine göre Van'da üretilen toplam et miktarı 3256 ton olarak gerçekleşmiştir. Fakat 1991 ile 2009 yılları arasında çok önemli farklılıkların ve değişimlerin olduğu görülebilmektedir. Belirtilen yıllar arasında kesilen hayvan sayısı ise üretilen et miktarının azalış ve artış eğilimlerinin birbirine paralellik gösterdiğini görmekteyiz. Bu durum hem büyükbaş hem küçükbaş hayvan için geçerlidir. Kesilen küçükbaş hayvan sayısının değişimi yıllara göre değişimi büyükbaşa göre çok daha belirgin ve keskindir. Artış ve azalışların daha net olduğu küçükbaş hayvanda en fazla 1994 yılında kesim gerçekleşmiştir. Bu yılda yaklaşık 190 bin küçükbaş hayvanın kesimi yapılmış ve sadece küçükbaş hayvandan 3200 ton civarında et üretimi gerçekleştirilmiştir. Et üretiminin en fazla olduğu 1994 yılı ile 2000 arasında yaklaşık olarak % 9'luk bir azalış söz konusudur. Bu yıllar arasındaki

değişim dalgalanma şeklindedir. Fakat 1994 ile et üretiminin en aza indiği 2002 yılı arasında % 94'lük bir azalış gerçekleşmiştir. 1994 yılında 3200 ton civarındaki et üretimi, 2002 yılında 216 tona kadar düşmüştür (Şekil 33).

Şekil 33. Van'da Kesilen Küçükbaş Hayvan Sayısı ve Et Üretimini Yıllara Göre Dağılışı (1991-2010)

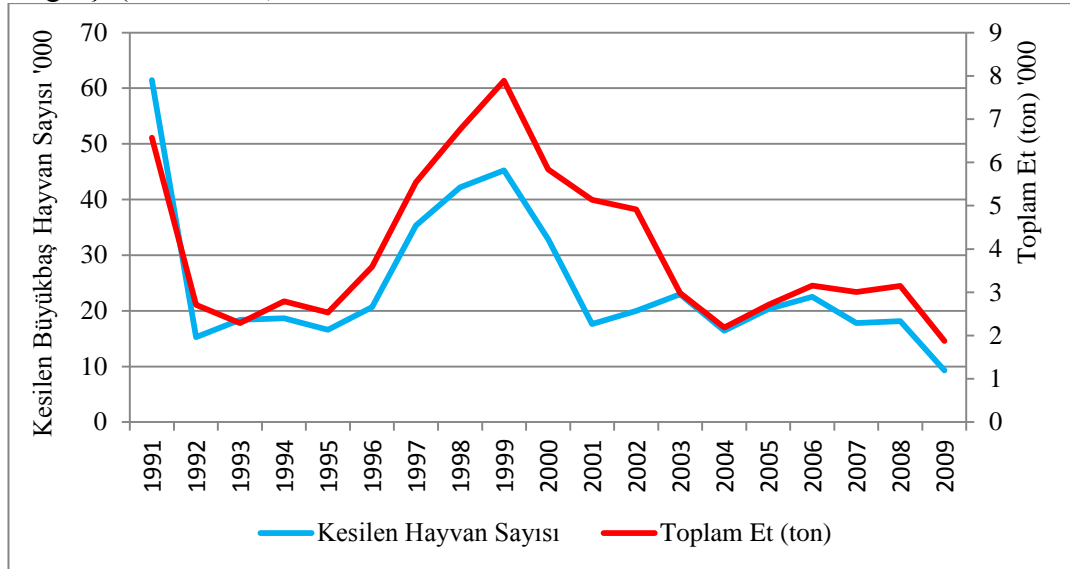
Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 07.07. 2018

2001 ile 2002 yılları arasındaki et üretiminin önemli oranda azalış göstermesinin toplam hayvan sayısındaki azalmayla ilgisinin çok olmadığı düşünülebilir. Çünkü 2001 ile 2002 yılları arasında toplam hayvan sayısındaki azalma oranı sadece % 9 civarındadır. Fakat belirtilen iki yıl arasında kesilen hayvan sayısında yaklaşık % 73'lük bir azalış gerçekleşmiştir. Bu da et veriminin değil de kesilen hayvan sayısının azalmasına bağlı olarak et üretiminin düştüğünü göstermektedir. 2001'den sonra görülen bu ani azalış eğilimi 2006 yılına kadar devam etmiştir ve 2005 yılında 600 tonu geçen et üretimi 2007 yılında bin tonun üzerine çıkmıştır. 2007 yılında 2 bin tonu geçen et üretimi, 2009 yılında tekrar 1500 tonun altına düşmüştür (Şekil 33).

Büyükbaş hayvandan elde edilen et üretiminin en fazla olduğu yıl ise küçükbaştan farklı olarak 1999'dur. 1999 yılında üretilen et miktarı, belirtilen yıllar arasında günümüze en yakın olan 2009 yılına göre 6 bin ton daha fazla

gerçekleşmiştir. 1991 yılında 60 binin üzerinde büyükbaş hayvan kesilmiş ve 6569 ton et üretimi gerçekleşmiştir. Fakat bir yıl sonra kesilen hayvan sayısında % 75, et üretiminde ise % 59'luk bir düşüş gerçekleşmiştir. Küçükbaş hayvandan üretilen et miktarında 1990'lı yılların ilk yarısında büyükbaşta ise 1990'lı yılların ikinci yarısında bir durağanlaşma yaşanmıştır. 1995 yılında 2533 ton olarak gerçekleşen et üretimi, üretimin en fazla olduğu 2009 yılında 7886 tona ulaşarak % 200'ün üstünde bir artış görülmüştür. Bunun yanında her ne kadar et üretiminin en fazla olduğu yıl 1999 olsa da kesilen hayvan sayısının en fazla olduğu yılın 1991 olduğu görülmektedir. 7886 ton et üretiminin sağlandığı 1999 yılında kesilen hayvan sayısı 45 bin civarında iken 1991 yılında yaklaşık 62 bin büyükbaş hayvan kesilmiş ve 6569 ton et üretimi gerçekleştirilmiştir (Şekil 34). Bu da 1999 yılında hayvan başına düşen et veriminin daha fazla olduğunu göstermektedir.

Şekil 34. Van'da Kesilen Büyükbaş Hayvan Sayısı ve Et Üretiminin Yıllara Göre Dağılışı (1991-2017)

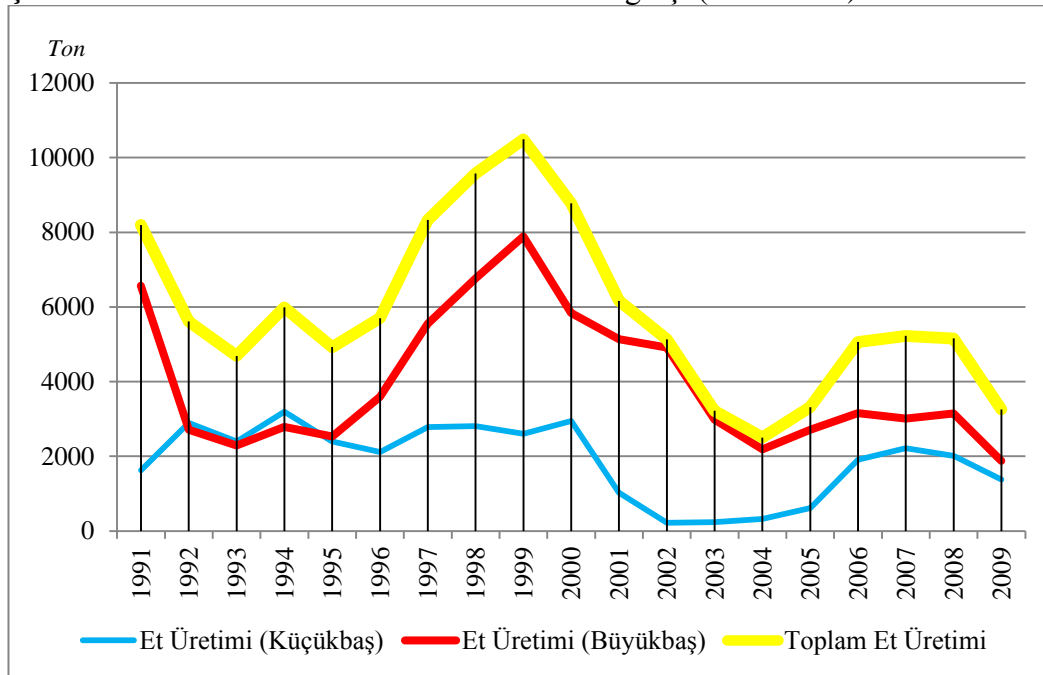
Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.Erişim Tarihi 08.07. 2018

1999 yılında sonra kesilen hayvan sayısında zamansal artışlar görülse de üretilen et miktarında 2004 yılına kadar sürekli düşüşün olduğu görülmektedir. 2009 yılından sonra et üretiminin en az olduğu yılı 2004'tür. 2004 yılından sonra artış eğilimine giren et üretimi, 2008 yılından sonra tekrar azalmaya başlamıştır. Belirtilen

yıllar arasında et üretiminin en az olduğu 2009 yılında bu değer 1877 tona kadar düşmüştür. Et üretiminin en fazla olduğu 1999 yılı ile et üretiminin en az olduğu 2009 yılı arasındaki on yıllık periyotta söz konusu değerlerde % 320'lik bir azalmanın görüldüğü söylenebilmektedir (Şekil 34).

Toplam et üretiminin belirleyici grubunu elbette ki büyükbaş hayvan grubu oluşturmaktadır. 1990'lı yılların ilk çeyreğindeki küçük yer değiştirmelerin dışında belirtilen bütün yıllarda büyükbaş hayvandan elde edilen et miktarı küçükbaş hayvandan elde edilen et miktarından fazla olmuştur. Et üretim miktarı bakımından belirgin farklılıklar olmasına rağmen üretim ile ilgili artış ve azalış eğilimleri arasında çok önemli farklılıkların olmadığı söylenebilir. Özellikle 2000 yılından sonra meydana gelen toplam et üretimi değişimi ile hayvan grupları değişimlerinin genel olarak birbirine paralel olduğu görülmektedir (Şekil 35).

Şekil 35. Van'da Et Üretiminin Yıllara Göre Dağılışı (1991-2009)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.Erişim Tarihi 08.07. 2018

1999 yılında tahmini Van nüfusunun 726.202 olduğu varsayılarak ve et üretiminin de en fazla olduğu (10.491 kg) yıl göz önüne alınarak kişi başına düşen kırmızı et miktarının 69 kg olduğu söylenebilir. Bu durum daha önce sözü edilen dengeli ve sağlıklı beslenme gerekliliklerine uymaktadır. Bu şekilde Avrupa Birliği ortalama et üretimine yaklaşmaktadır. Fakat et üretiminin en az olduğu 2004 yılında toplam üretilen etin 2504 ton olduğu ve Van nüfusunun da 942.771 olduğu göz önüne alınarak kişi başına düşen et ortalamasının 375 gram olduğu söylenebilir.

Van, et üretim tesisleri ve potansiyeli fazla olmasına rağmen profesyonel üretim nispeten azdır. Vanet, Et ve Süt Kurumu, Gevaş, Çaldıran ve Gürpınar ilçelerine kurulan mezbahanalar başlıca et üretim tesislerini oluşturmaktadır. Vanet ile Et ve Süt Kurumu eski ve köklü olmalarına rağmen il hayvancılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir. Özellikle Vanet Entegre Et Tesislerinin sadece büyükbaş hayvan kesimini gerçekleştirmesi bunu desteklemektedir. TÜİK resmi verilerine göre 2009 yılında kesilen büyükbaş hayvan sayısı binin üzerindedir. Bu da Vanet tesislerinde kesilen büyükbaş hayvan sayısının toplam kesilen büyükbaş hayvan sayısının yaklaşık % 0,4'üne denk geldiğini göstermektedir.

Vanet 1977 yılında Dünya Bankası kredisi kullanılarak devlet tarafından kurulmuş ve 1988 yılında üretim yapmaya başlamıştır. 563 dönüm üzerine kurulan Van-et 1990'lı yılların sonlarına kadar devlet ve askeri ihaleleri alan, Et ve Süt kurumunun dahi kesimlerini üstlenen bir kuruluş olmuştur. 2008 yılında özelleştirilen Van-et, bu yıldan önce 300 kişiye istihdam imkânı sağlıyorken günümüzde sadece 60 personel istihdam edilmektedir. Tesis, üretim fiyatların yüksek olması ve alım gücünün düşük olmasına bağlı olarak sadece % 20 oranında faaliyet göstermektedir. 2000 yılı öncesinde bütün Türkiye'ye ürün gönderen Van-et günümüzde sadece belirli yerlerdeki bayiliklere ürün satmaktadır. Reklam yetersizliği ve güçlü rakiplerin olmasına bağlı olarak pasif durumda olan Van-et ayda en fazla 40 büyükbaş hayvan kesimi gerçekleştirmektedir. Nitekim bu sayı bayiliklerin sipariş durumuna göre değişiklik gösterse de genelde artmamaktadır.

Tesiste küçükbaş hayvan kullanılmamaktadır. Daha çok ileri işlem ürünleri (Sucuk, pastırma, kavurma vb.) üreten tesiste küçükbaş hayvanın kullanılmamasının nedeni ise küçükbaş hayvan etinin bu işlem için uygun olmamasıdır. Kesilen büyükbaş hayvanların ise sadece bir kaçı çevredeki çiftçilerden satın alınmaktadır. Çiftçi, tesisin genelde vadeli (2-3 ay) çalışmasına veya peşin olması durumunda ise fiyatın düşük olmasına bağlı olarak hayvanını satmamaktadır. Van-et bünyesinde faaliyet gösteren beyaz hindi çiftliğinin 2013 yılında yanması sonucunda tesis beyaz eti dışardan alarak mamul madde üretmektedir (14.05.2019 tarihinde Murat Zikguş ile yapılan görüşme).

Sonuç itibari ile Van-et, il hayvancılığı üzerinde etkili değildir. Van, Türkiye hayvancılığında önemli bir yer olmasına rağmen tesis zayıf bir halkadan oluşmaktadır. Tesis 1500 ton karkas et ve mamul madde depolama kapasitesine sahip olmasına rağmen depoların hiçbiri kullanılmamaktadır. Öte yandan tesiste; sığır ve koyun kesim salonları, parçalama, şarküteri, rendering üniteleri, laboratuvar, arıtma tesisi, lojman, konuk evi, yatakhane ve idare binası gibi iş ve yaşam alanları bulunmaktadır.

Bölgenin bir diğer et üretim tesisini Van Et Kombinası oluşturmaktadır. 1980 yılında kurulan Van Et Kombinası, 1952 yılında kurulan Et ve Balık Kurumuna bağlı olarak üretim faaliyetleri yürütmektedir. Et ve Balık Kurumu, 2013 yılında Et ve Süt Kurumu olarak değiştirilmiş ve kurulduktan sonra 42 iş yeri ile faaliyet göstermiştir. Bu şirketlerin 21'inin özelleştirme, 5'inin devredilme ve 3'ünün ise kapatılması sonucunda günümüzde sadece 13'ü faal durumdadır. Bölgeden alınan büyükbaş ve küçükbaş hayvanları keserek karkas ve kemiksiz olarak veya et ürünleri şeklinde değerlendiren kombina 320 adet büyükbaş ve 2000 adet küçükbaş hayvan kesim kapasitesine sahiptir²². “Et ve Süt Kurumu, bölge hayvancılığının gelişmesi ve mal sahipleri için hazır bir pazarın olması açısından nemlidir. Hayvan kesim, parçalama

²² ESK, URL: <https://www.esk.gov.tr/tr/10238/Van-Et-Kombinası>, Erişim Tarihi: 16.05.2019

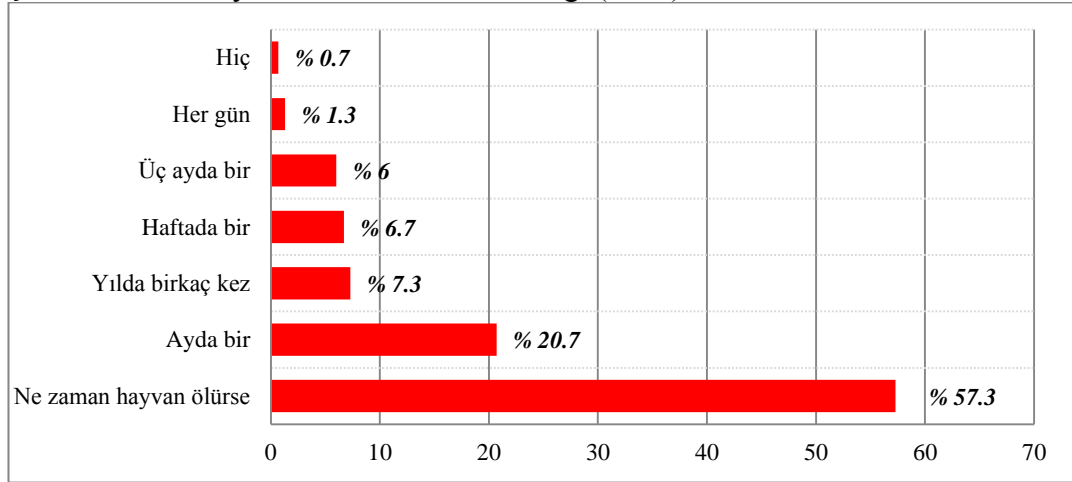
ve dondurma işlemlerinin yanında ileri işlem faaliyetlerinde de önemli bir kaynaktır. ESK, aynı zamanda, bölgesel ve ulusal ölçekte sorun haline gelen süte de müdahale etmektedir. ESK, et ve süt ürünleri fiyatlarının dengede kalmasını ve üreticinin de zarar etmesini engelleyen bir dizi çalışmalar üstlenir. 2011 Van depremi nedeniyle zarar gören tesis günümüzde tekrar inşa edilmektedir. Dolayısıyla deprem öncesi ve sonrasında et üretim miktarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. 2003 yılında üretilen et miktarı 3.525 ton iken bu sayı 2007 yılında 1.402 tona ve 2013 yılında 620 tona kadar gerilemiştir. (13.05.2015 tarihinde Nesim Baykara ile yapılan görüşme).”

Van’daki et üretimi ile et tüketimi arasında paralel bir tablodan bahsedilemez. Bilhassa kırsal yerleşme sakinlerinin et üretimindeki katkılarına rağmen et tüketim safhasında ön planda yer almamaktadırlar. Van Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği (DSYB) Başkanlığına göre 2018 yılı Haziran ayında toptan et satışlarının 28 TL/kg (5,9 \$) olduğu ve perakende satışta bu fiyatın 50 TL/kg (10,7 \$) civarında seyrettiği belirtilmektedir. Dolar artışına bağlı olarak yem ve yakıt fiyatlarının artması et fiyatlarının da artmasına sebep olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla et üretimi ve satışı azalış göstermesine rağmen arz ve talebin artış yönünde olduğu düşünülmektedir. Üç yıl önce çoğunlukla kilogram olarak alışverişi yapılan et günümüzde gram olarak yapılmaktadır. Bu nüfusun da artmasına bağlı olarak ete olan arz ve talebin oransal olarak arttığını fakat hane bazlı et tüketiminin azaldığını göstermektedir. DSYB’ye göre yeterli ve nitelikli et üretim tesislerinin olmamasından dolayı canlı hayvanın Gaziantep’e götürülerek karkas et olarak tekrar Van’a getirilmesinden dolayı Türkiye’deki en pahalı etin Van’da olduğu ve bu nedenle et tüketiminin yeterli seviyede olmamasına neden olmaktadır. Aynı şekilde canlı hayvanın Kayseri’ye götürülerek işlenmiş et (salam, sucuk, pastırma vb) olarak tekrar geri getirilmesi kâr paydaşlarının ve maliyetlerin artmasına neden olmaktadır. Özellikle kırsal nüfusun tek geçim kaynağının hayvancılık olması ve hayvancılıktan yeterli miktar kâr sağlayamaması beslenme şekline de yansımaktadır. Dolayısıyla hayvansal ürünlerden sadece süt ve süt ürünlerini kullanabilmesine neden olmaktadır. Gürpınar ilçesinin Çakınlı Köyünden Hasan beyin “*Şu an ki durumda*

hayvancılığın bana zerre kadar getirisi yok. Biz hiç kırmızı et yiyemiyoruz. Hep tavuk eti yiyoruz (G-53)” şeklindeki ifadesi et tüketimi ile ilgili soruna açıklık getirmektedir.

1990’lı yıllarda hayvan sayısının fazla olması ve ucuza satılıyor olması et tüketiminin de fazla olduğu gözlemler arasında yer almaktadır. Fakat günümüzde hayvan değerinin fazla olmasına bağlı olarak sadece tüketim için hayvanın kesilmesi pek rastlanan bir durum değildir. Gelir kaynağı olması, yaşam garantisi olarak görülmesi gibi nedenlerden dolayı elde edilecek süt, peynir ve satılacak olan kuzu et yemeye tercih edilmektedir. Yapılan anket çalışmasında “Et tüketme sıklığınız nedir?” sorusu sorularak kırsal nüfusun et tüketme durumu / sıklığı tespit edilmiştir. Verilen cevaplar arasında en büyük oran “Ne zaman hayvan ölürse (NZHÖ)” cevabına aittir. % 57,3 gibi ciddi bir kitlenin et yemesi hayvanın hastalanma, yaralanma gibi nedenlerden dolayı ölmesine bağlıdır. Üstelik sarılık gibi tehlikeli hastalıklarda ise hayvan etinin sararması, tadının kötüleşmesi ve zehirlenme ihtimalinin olduğu göz önüne alınarak hayvan eti tüketilmemektedir. Hayvanın hastalanmadığı ya da ölmediği düşünülmesi durumunda % 58 civarında bir kitlenin hiç et yemediği düşünülebilir (Şekil 36).

Şekil 36. Van Köylerinde Et Tüketme Sıklığı (2017)

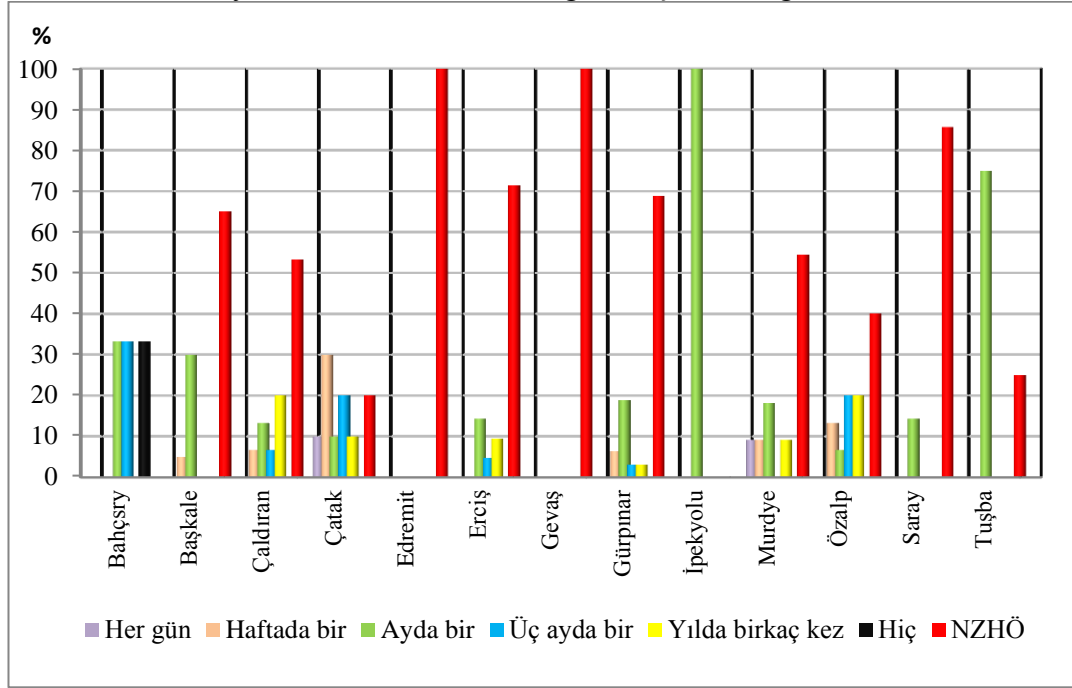

Bahçesaray, İpekyolu ve Tuşba ilçelerinin dışında geriye kalan bütün ilçelerde bu seçenek birinci sırada yer almaktadır. Hatta Edremit ve Gevaş ilçelerinde NZHÖ cevabının tek cevap olduğu görülmektedir. Özalp ve Tuşba ilçelerinin dışında bütün ilçelerde et tüketimi sıklığı % 50'nin üzerinde bir oranla hayvan ölümüne bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bahçesaray ilçesinde ise bu seçenek yer almamaktadır (Şekil 37).

20,7'lik bir oran ile ikinci yoğunlukta “Ayda bir” yanıtı yer almaktadır. Özellikle İpekyolu ve Tuşba gibi merkezi ilçelerde bu seçenek ilk sırada yer almaktadır hatta İpekyolu ilçesinde bu tek seçenek durumundadır. Edremit ve Gevaş ilçelerinde ise bir aylık et tüketim periyodu cevabı bulunmamaktadır. Yoğunluk bakımından üçüncü sırada yer alan cevap ise “Yılda birkaç kez” şeklindedir. % 7,3'lük bir orana sahip olan bu seçenek Özalp, Muradiye, Çatak ve Çaldıran ilçelerinde yoğunluk göstermektedir (Şekil 37). Et tüketme sıklığının pek belli olmadığı bu seçenek çoğunlukla; kalabalık misafir ve düğün-taziye gibi törenlerde hayvanın kesilmesiyle gerçekleştiği gözlemler arasında yer almaktadır. Başkale ilçesinin Tahıl Köyünden Ahmet beyin “Ben et yemek için koyunumu kesmem ama eğer mecbur kalırsam keserim. Geçen ay oğlumun düğünü vardı mecbur iki koyun kestim ve istediğim kadar et yedim, şimdi de gördüğün gibi taziye var komşular et pişirmiş, başka nasıl et yiyebiliriz ki?(G-12)” şeklindeki ifadesi buna örnek sayılabilir.

Et tüketme sıklığının haftada bir olduğu grup ile üç ayda bir olan grubun dağılışı birbirine yakınlık göstermektedir. Et tüketme sıklığına “Haftada bir” cevabını veren grup % 6,7 ile dördüncü derecede yoğunluk göstermektedir ve Çatak ilçesi başta olmak üzere Özalp ile Muradiye ilçelerinde yoğunluk göstermektedir. Et tüketme sıklığına “Üç ayda bir” cevabını veren grup ise % 6'lık bir oran göstermektedir. Bu cevabın en fazla olduğu ilçe ise Başkale'dir. Bunun dışında Çatak ve Özalp ilçelerinde de yoğunluk görülebilmektedir.

Şekil 37. Van Köylerinde Et Tüketme Sıklığının İlçelere Dağılımı (2017)

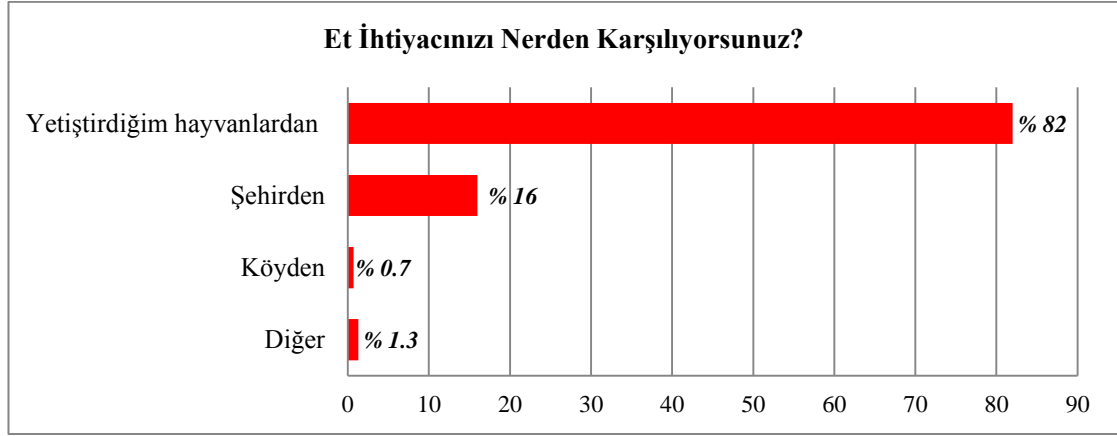

Et tüketiminin genel olarak az olduğu fakat bunun ilçelere bağlı olarak değişiklik gösterdiği söylenebilir. Fakat günlük et tüketiminin neredeyse hiç olmadığı görülmektedir. Toplamda 1,3 gibi düşük bir orana sahip olan bu grup çoğunlukla Çatak ve Muradiye ilçelerinde görülmektedir. Çatak, Muradiye ve Özalp ilçeleri bütün cevapların dağılım gösterdiği ve cevap çeşitliliğinin olduğu ilçeleri oluşturmaktadır. Bunun yanında et tüketiminin hiç olmadığı grup ise sadece % 0,7 gibi düşük bir orana sahiptir (Şekil 36). Bir yıl içerisinde farklı sıklıklara sahip olsa da et tüketimi gerçekleşiyor. Fakat et tüketme sıklığının yanında tüketim miktarı da burada önem kazanmaktadır.

Anket ve mülakat çalışmalarının yapıldığı köylerin il veya ilçe merkezlerine olan mesafeleri farklılık göstermektedir. Bu farklılık yerleşme sakinlerinin günlük ihtiyaçlarını karşılama şeklini belirlemede önemli rol oynamaktadır. Kent merkezine yakın olan yerleşmelerin günlük ihtiyaçlarını kentte karşılama olasılıkları uzak olana göre daha yüksek olabilir. Fakat çalışmanın yapıldığı yerleşmelerin kent merkezine

uzaklıkları farklı olmasına rağmen et ihtiyacını karşılama şeklinin çoğunlukla kendi yetiştirdiği hayvandan olduğu görülmektedir (Şekil 38).

Şekil 38. Van Köylerinde Et İhtiyacını Karşılama Şekli (2017)

Yerleşme sakinlerinin kendi yetiştirdiği hayvanlardan et ihtiyacını karşılama şekli % 82 gibi büyük bir orana sahiptir. Bu durum yerleşme sakinlerinin et alışverişi için il veya ilçe merkezlerini pek tercih etmediklerini göstermektedir. Aslında sadece şehirden değil de genel olarak etin satın alınmasına yanaşmamaktadırlar. Et tüketme sıklığının belli olmaksızın sadece hayvanın ölme noktasına bağlı olması ile et ihtiyacının karşılama şekli birbiriyle örtüşmektedir. Sadece % 16 gibi bir oran et ihtiyacını şehirden karşılamaktadır. Bunların da çoğunun hayvan sayısının çok az olduğu gözlemler arasında yer almaktadır. Hayvanı ölmek üzere olan ve kesen birçok köylü kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra fazlasını akraba ve komşularına dağıtmakta veya satmaktadır. Bazen de diğer köylüler hayvanı ölen kişiye destek olma amacıyla etini satın almaktadırlar. Bu şekilde et ihtiyacını köyden karşılayan kişiler ise sadece % 0,7 gibi düşük bir orana sahiptirler. 1,3'lük bir orana sahip olan "diğer" grubu ise çoğunlukla et ihtiyacını çerçi yoluyla karşılamaktadır (Şekil 38). Kırsal yerleşmelere giden çerçilerin mevsim şartlarına göre kimi zaman sebze–meyve kimi zaman da et götürerek peynir gibi ürünlerle takas ettiği gözlemlenmiştir. Bu takas yoğunlukla sebze ve meyve odaklıdır. Kilosunun ortalama 20 liradan satıldığı Van Peynirinin bir kilosu ile bir kilo domates satın alınmaktadır. Bu durum çiftçinin peynirciler, halciler

ve hayvan pazarlamacıları dışında çerçiler tarafından da emek istismarına uğradıklarını göstermektedir. Buna sadece Başkale ilçesinde rastlanılmıştır ve Sallıdere Köyünden Altan beyin: *“Biz hayvansal ürünleri genelde satmıyoruz, çok az peynir satıyoruz ama genelde peyniri sebze ile takas ediyoruz. Zaten bu şekilde herkesin ancak kendisine yetiyor (G-6)”* ifadesi bunu desteklemektedir. Aynı şekilde Barış Köyünden Atilla beyin: *“Çerçiler var bilirsiniz, bu çerçiler ve sebzeçiler köye gelir, kadınlar da peynir ile sebze ve lazım olan eşyaları satın alırlar (G-11)”* şeklindeki ifadesi bu grubun oranını oluşturmaktadır.

3.7.2. Van’da Süt ve Süt Ürünleri Üretimi ve Tüketimi

Hayvancılık ekonomisi bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu ekonomik faaliyette canlı hayvan kadar belirleyici olan bir diğer unsur kesinlikle hayvansal ürünlerdir. Hayvansal ürünlerin başında da et ve süt ürünleri gelmektedir. Et üretimi ve tüketiminde de değinildiği gibi insan beslenmesinde hayvansal ürünlerin katkısı küçümsenemeyecek bir düzeydedir. Süt ve süt ürünleri de dünya genelinde hem üretim hem tüketiminin sürekli olarak artış gösterdiği ürünler arasındadır.

Dünya süt tüketimi nüfus artışına paralel olarak artış göstermektedir. Son 24 yılda dünya toplam süt üretimi % 24 oranında artış gösterdi fakat kişi başına düşen süt oranı ise % 9 azalmıştır (Knips, 2014: 6). Bu da üretilen toplam süt ile dünya nüfus artışının paralel olmadığını göstermektedir. FAOSTAT (2014) verilerine göre 2000 yılında 580 milyon ton civarında olan dünya toplam süt üretimi 2012 yılında 750 milyon tonu aşmıştır. Avrupa Birliği ülkeleri dünya üretiminin yaklaşık % 20’sini karşılıyorken Hindistan % 16 ve ABD de % 12’lik bir üretim oranında sahiptir. Türkiye’nin dünya içerisindeki durumu ise % 2,3 gibi oran ve yaklaşık 17 milyon ton süt ile dünya sıralamasında 9 uncu sırada yer almaktadır (FAOSTAT, 2014, Terin, 2104).

TÜİK verilerine göre Türkiye’de 2017 yılında toplamda yaklaşık 20,7 milyon ton süt üretimi gerçekleştirilmiştir. Bunun % 90’ı Sığır, % 6,5’i koyun, %

2,5'i keçi ve % 0,4'ü de manda türüne aittir. 2002 yılında üretilen süt 8 milyon ton civarında olup 2017 yılına kadar sürekli artış eğiliminde olmuştur. 2002 yılı ile 2017 yılları arasında % 146'lık bir artış sağlanmıştır.

1995 yılından 2017 yılına kadar üretilen süt miktarına baktığımızda bütün yıllarda büyükbaş hayvandan elde edilen sütün küçükbaş hayvandan elde edilen süte göre daha fazla olduğunu görmekteyiz. Fakat büyükbaş hayvan sayısı küçükbaş hayvan sayısına göre son derece azdır. Sayısal olarak büyükbaş daha az olsa da birim hayvandan elde edilen ürün miktarının büyükbaşta daha fazla olması sonucu belirlemektedir. Büyükbaş hayvan grubu içerisinde ise inek sütü % 98'lik bir paya sahiptir. Manda sayısının azlığına bağlı olarak elde edilen süt miktarı da son derece azdır. 1995'ten günümüze kadar en fazla manda sütünün üretildiği yıl ise 380 ton ile 2013'tür (Çizelge 31).

Çizelge 31. Van'da Üretilen Süt Miktarının Yıllara Göre Değişim (1995-2017), (ton)

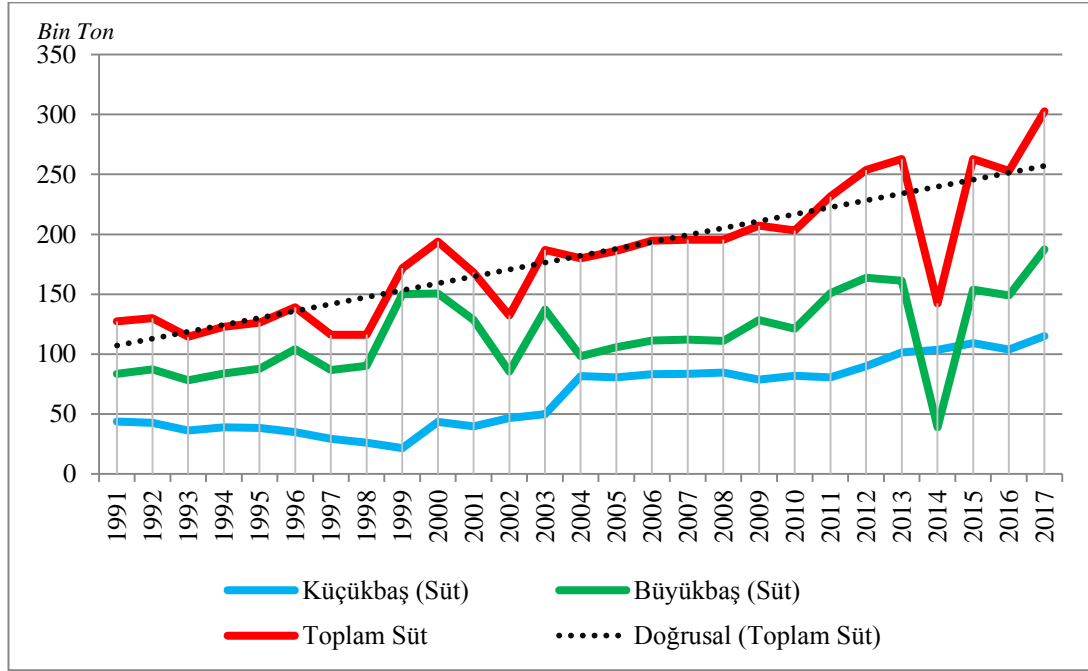
YIL	İnek Sütü	Manda Sütü	Büyükbaş Süt	Koyun Sütü	Keçi Sütü	Küçükbaş Süt	Toplam Süt
1995	87.606	295	87.901	36.065	2.416	38.481	126.382
1996	103.844	353	104.197	31.203	3.811	35.014	139.211
1997	86.482	287	86.769	27.406	1.900	29.306	116.075
1998	89.832	281	90.113	24.475	1.572	26.047	116.160
1999	149.996	177	150.173	19.964	1.572	21.536	171.709
2000	150.414	114	150.528	40.393	3.039	43.432	193.960
2001	128.225	191	128.416	37.045	2.614	39.659	168.075
2002	85.236	199	85.435	43.775	3.025	46.800	132.235
2003	136.903	233	137.136	42.887	6.999	49.886	187.022
2004	98.307	63	98.370	76.350	5.323	81.673	180.043
2005	105.636	63	105.699	75.315	5.230	80.545	186.244
2006	111.180	70	111.250	77.599	5.785	83.384	194.634
2007	111.996	75	112.071	77.648	5.798	83.446	195.517
2008	110.859	92	110.951	78.881	5.773	84.654	195.605
2009	128.470	82	128.552	73.368	5.283	78.651	207.203
2010	121.132	110	121.242	78.231	3.692	81.923	203.165
2011	150.740	123	150.863	73.952	6.608	80.560	231.423
2012	163.489	290	163.779	82.077	7.758	89.835	253.614
2013	160.811	380	161.191	91.803	9.711	101.514	262.705
2014	140.720	114	140.834	92.666	10.866	103.532	244.366
2015	153.544	142	153.686	97.771	11.429	109.200	262.886
2016	148.940	136	149.076	93.411	10.534	103.945	253.021
2017	187.412	177	187.589	104.048	10.926	114.974	302.563

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Son Erişim Tarihi 15.07. 2018

2,5 milyonun üzerinde küçükbaş hayvan varlığına sahip olunmasına rağmen üretilen toplam süt miktarında büyükbaş hayvandan elde edilen süt miktarının % 50'sine ulaşamamaktadır. 2017 yılında üretilen toplam 302,5 bin ton sütün % 38'i küçükbaş hayvandan % 62'si ise büyükbaş hayvandan elde edilmiştir. Küçükbaş hayvandan elde edilen sütte ise koyun açık ara fark ile ilk sırada yer almaktadır. Bu durum belirtilen bütün yıllar için geçerliliğini korumaktadır. Toplam hayvan sayısı her yıl değişse de keçilerden elde edilen süt miktarı hiçbir zaman 12 bin tona ulaşmamıştır. Koyunlardan elde edilen en düşük süt miktarı ise yaklaşık 20 bin ton olmuştur (Çizelge 31). Bu da birim hayvandan elde edilen süt miktarından çok hayvan sayısı ile ilişkili bir durumdur.

Van'daki süt üretimi ise Türkiye toplam süt üretimi gibi istikrarlı olmasa da genel olarak artış eğilimindedir. Canlı hayvan varlığının aksine et üretimindeki gibi süt üretiminde de belirleyici olan hayvancılık türü büyükbaş hayvancılıktır. 1991 yılında üretilen toplam süt miktarı 127 bin ton civarında olmuştur. 1991 ile 2017 yılları arasında belirli zamanlardaki düşüşler haricinde genel olarak artış gösteren süt üretimi 2000 yılında 194 bin ton olarak on yılın en üst seviyesine ulaşmıştır. 1991 ile 2000 yılı arasında % 53 oranında artış gösteren süt üretimi 2002 yılında % 32'lik düşüş oranıyla 132 bin tona gerilemiştir. 2002 yılından sonra artış göstermeye başlayan süt üretimi 2013 yılında 262 bin tonu geçmiştir (Şekil 39).

Şekil 39. Van’da Süt Üretiminin Yıllara Göre Değişimi (1991-2017)

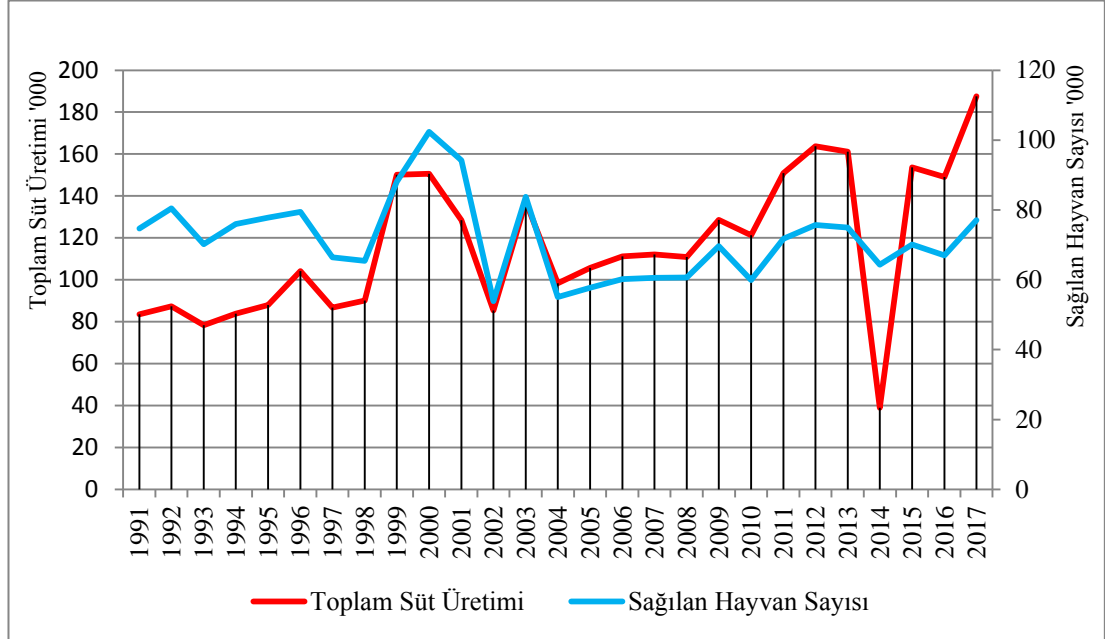

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.Erişim Tarihi 08.07. 2018

2014 yılında toplam süt miktarı 143 bin tona kadar gerilemiştir. 2013 ile 2014 yılları arasında % 46 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir. 2015 yılında ise süt üretimi 2013 seviyesine ulaşarak yine 262 bin ton olmuştur. 2017 yılında ise üretilen toplam süt miktarı belirtilen yıllar içerisinde ilk defa 300 bini aşmıştır. 302 bin ton olarak gerçekleşen süt üretimi Türkiye süt üretiminin % 1,5'ine denk gelmektedir (Şekil 39). 2017 yılında üretilen süt miktarınının 187 bin tonu (% 62) büyükbaş ve 115 bin tonu (% 38) ise küçükbaş hayvana aittir.

Sağılan toplam büyükbaş hayvan sayısına bakıldığı zaman ise değişim eğrisinin 2014 yılı haricinde süt üretimi ile paralel olduğu görülmektedir. Genel olarak sağılan hayvan sayısınının 60 bin ile 80 bin arasında değiştiği büyükbaş hayvan süt üretiminde 2014 yılı haricinde bütün yıllarda toplam üretim 75 bin tonun üstünde olmuştur (Şekil 40).

Şekil 40. Van'da Sağılan Büyükbaş Hayvan Sayısı ve Toplam Süt Üretiminin Yıllara Göre Değişimi (1991-2017)

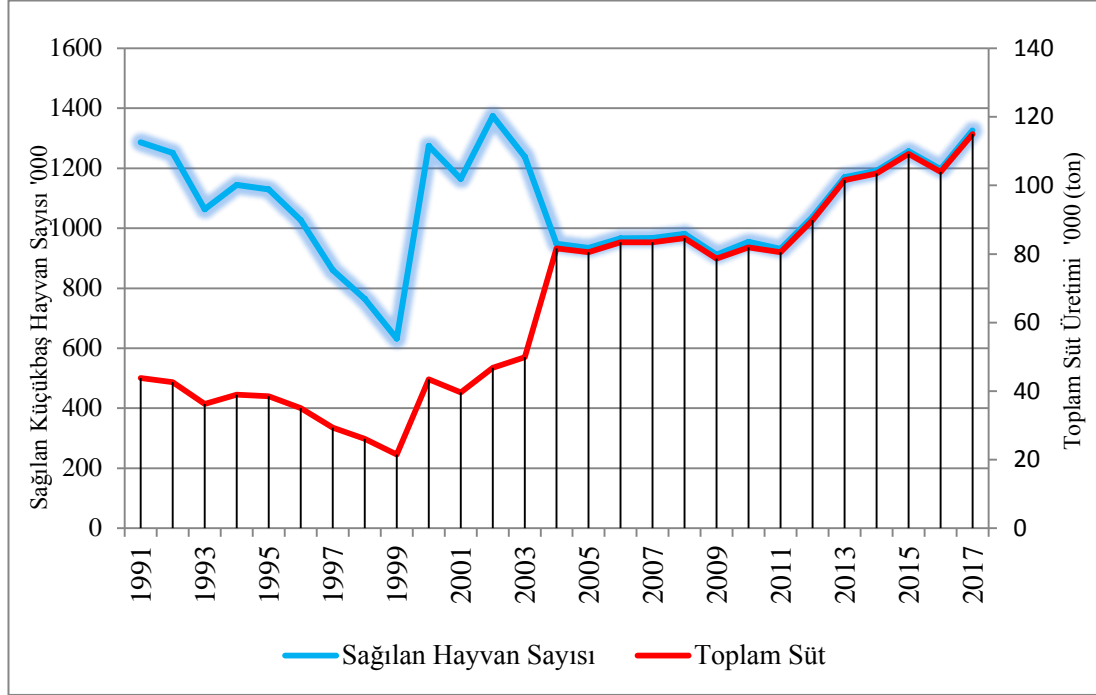

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 15.07. 2018

2014 yılında sağılan büyükbaş hayvan sayısı önceki dönemlerle çok ciddi fark göstermemesine rağmen süt üretiminde azalma meydana gelmiştir. 2004 yılındaki belirgin açık özellikle 1990'lı yılların ilk yarısında görülebilmektedir. Örneğin 1991 yılında sağılan toplam büyükbaş hayvan sayısı 74.707 baş olup elde edilen süt miktarı 83.500 tondur. 2017 yılında ise sağılan toplam büyükbaş hayvan sayısı 77.049 olup elde edilen süt miktarı 187.589 ton olarak gerçekleşmiştir (Şekil 41).

Sağılan küçükbaş hayvan sayısına bakıldığı zaman ise 1991 ile 2004 yılları arasında önemli artış ve azalışlar görülmekle birlikte süt veriminin düşük olduğu görülmektedir. 2004 yılında sağılan hayvan sayısı 1997, 1998 ve 1999 yıllarından az olmasına rağmen üretilen süt miktarı söz konusu yıllardan daha fazla olmuştur.

Şekil 41. Van’da Sağılan Küçükbaş Hayvan Sayısı ve Toplam Süt Üretiminin Yıllara Göre Değişimi (1991-2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Son Erişim Tarihi 17.07. 2018

1991 yılında sağılan hayvan sayısının 2002 yılı haricinde en yüksek yıl olduğu görülmektedir. Bu yılda sağılan hayvan sayısı 1,3 milyon civarında olmasına rağmen üretilen süt miktarı 40 bin ton civarında olmuştur. 2017 yılında ise toplamda yine 1,3 milyon hayvan sağılmış fakat üretilen süt miktarı 115 bin ton civarında olmuştur. Bu da belirtilen iki yıl arasındaki süt üretiminin % 187'lik bir oranla arttığı anlamına gelmektedir. Sağılan hayvan sayısı ile süt üretiminin en az olduğu yıl ise 1999'dur. 1999 ile 2000 arasında hayvan sayısında % 100'ün üzerinde bir artış gerçekleşmiştir. Süt üretimindeki en büyük artış oranı ise 2003 ile 2004 yılları arasında % 64'lük bir oranla gerçekleşmiştir. 2004 yılından sonra sağılan hayvan sayısı ile üretilen süt miktarının artış ve azalış eğrileri birbirine paralellik göstermektedir (Şekil 41).

Van'da hayvancılık yapan işletmeler veya aileler için süt ve süt ürünleri en temel kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Kırsal yerleşme sakinlerinin birçoğu canlı hayvanlarını geriye kalan hayvanların yem ihtiyacını gidermek için satıyorken süt

ürünlerini de evin geçimini sağlamak üzere satışa çıkartmaktadırlar. Örneğin Çatak ilçesinin Sözveren Köyünden Dilaver beyin: *“Hayvan sayım arttı, yüzü geçti hiç farklılık olmuyor. Olan kuzuların hepsini satıp tüm parayı yeme veriyoruz. Hayvandan kalan sadece peynir parasıdır (G-20)”* şeklindeki ifadesi peynirin kırsal ekonomideki önemine vurgu yapmaktadır. Van’daki çiftçiler için süt ürünü denildiğinde ilk akla gelen ve en çok getiri sağlayan ürün kesinlikle peynirdir. Van yerel ekonomisinin önemli bir unsuru ve simgesi olan Van otlı peyniri kırsal yerleşme sakinlerinin birçoğunun temel geçim kaynağı haline gelmiştir. Zaten üretilen süt ve süt ürünlerine bakıldığı zaman ticari bir unsur olarak kullanılan ürünün genelde peynir olduğu rahatlıkla söylenebilir (Şekil 67). Kırsal yerleşmelerde yapılan saha çalışmasında çiftçiye “Süt ve süt ürünlerinin üretim durumu” sorulmuş ve süt ürünlerinin çok az satın alındığı görülmüştür. Satılan süt ürünleri arasında ise en yüksek payın tereyağına ait olduğu görülmektedir. Alınan bu tereyağının ise yine kendi köyünden ya da komşu köyden aldığı gözlemler arasında yer almaktadır. Süt ürünleri içerisinde üretimin en az olduğu ürün tereyağıdır. Üretiminin hayvansal ürün olarak daha maliyetli olması, hayvan süt veriminin yeterli düzeyde olmaması, yaylaların yasak olmasına bağlı olarak süt kalitesinin ve sütün yağ oranının düşük olması tereyağı üretiminin sınırlı olmasına neden olmuştur. Aynı şekilde kırsal yerleşme sakini olarak ilgilenilmeyen ürünün yine tereyağı olduğu görülmektedir (Şekil 67). Başkale ilçesinin Erek Köyünden Abbas beyin: *“100 koyunum var ama evimde tereyağı yok daha bu sene yemedim. Önceden vardı ama şimdi yok. Çünkü su yok, otlak yok, iyi çoban yok, şimdi sadece üç beş çocuk var her şey onların elinde (G-3)”* şeklindeki ifadesi tereyağı üretiminin sınırlı miktarda olmasının sebeplerine ışık tutmaktadır. Yine Başkale ilçesinin Kavurgalı Köyünden Fahrettin beyin *“hayvansal ürün sadece peynirdir, kendim için bidonlara koyar toprağın altına gömerim seneye bu vakitlere kadar yerim. Tereyağı evimizde bile hiç yok. Yirmi yıl önce yaylaya çıktığımız zamanlarda peynir dışında 10 teneke tereyağı ile dönerdik. Sadece o tereyağı geçimimize yetiyordu (G-8)”* şeklindeki ifadesi hem tereyağı

üretimini sınırlı olduğunu hem süt ürünü olarak peynirin en önemli rolü oynadığını göstermektedir.

Peynir, çiftçinin bir yıl boyunca tüketeceği en önemli gıda maddesini oluştururken aynı zamanda en önemli finansal garantisini de oluşturmaktadır. Bununla da sınırlı olmayıp akraba ve hasta ziyaretlerine götürülmek üzere kullanılan önemli bir hediyelik eşya özelliği de taşımaktadır. Birçok aile için de peynir bir geçim kaynağından çok sadece temel ve vazgeçilmez bir besin maddesi olup hayvancılıkla uğraşma amacı da bu ürünü elde etmektir. Örneğin Başkale ilçesinin Tahıl Köyünden Ahmet beyin *“İşimiz hayvansal ürünü veya hayvanı satmak değil. İşimiz temel besinimiz olan sütü ve peyniri kışa hazırlamaktır (G-12)”* şeklindeki ifadesi bunu güçlendirmektedir. Aynı şekilde Erciş ilçesinin Hocaali Köyünden Tahsin beyin *“Hayvancılığın tek geliri günlük ihtiyaçlarımı karşılamaktır. Ev için kışlık peynir üretiyoruz. Başka da bir geliri yok. Eğer başka bir iş olsaydı kimse gelirini düşünmez hemen bırakırdı, kışlık peynirini de satın alırdı (G-29)”* şeklindeki ifadesinde hayvancılığın bırakılması halinde bile peynirin önemine vurgu yapmaktadır. Köyde hayvan barındırmayan ailelerin olması kaçınılmazdır ve bu gibi yerleşme sakinlerinin yine köy içerisinde satın aldıkları peynir miktarı ortalama 100 kilonun üzerindedir. Hayvanı olmayan birçok yerleşme sakini kışlık peynir ihtiyacını gidermek için hayvanı olan yerleşme sakinine belirli hayvancılık işlerinde yardım etmekte ve yevmiye usulü çalışmaktadır. Bu durum peynirin kırsal yerleşme sakinleri için zaruri bir ürün olduğunu ve her evde olması gerektiği fikrini güçlendirmektedir.

3.7.3. Van’da Bal Ürünleri Üretimi ve Tüketimi

TÜİK’in 2017 yılı verilerine göre Türkiye’de yaklaşık 115 bin ton bal üretimi yapılmıştır. Bu üretimde % 15 ile Ordu ili birinci sırada yer almaktadır. Ordu’yu % 14 ile Muğla ve yaklaşık % 10 ile Adana takip etmektedir. Van ili ise bal üretiminde % 1,7’lik bir oran ile onuncu sırada yer almaktadır. 2017 yılı verilerine göre Türkiye’de üretilen toplam 4.488 tonluk Bal mumu üretiminde ise Van ili 149 tonla dördüncü sırada yer almaktadır. Bal mumu üretiminde % 23 ile Muğla ilk sırada yer

almaktadır. Muğla'yı yaklaşık % 9 ile Adana ve yaklaşık % 8 ile Sivas takip etmektedir. Van'ın Türkiye balmumu üretimi içindeki payı ise yaklaşık % 3,4 civarındadır.

Arıcılık bölümünde de değinildiği gibi arıcılık faaliyeti, arıcılık işletme sayısı veya kovan sayısı bakımından ilçeler arasında çok önemli farklılıklar bulunmaktadır. Mekânsal fark arıcılığın üretim kısmında da belirgindir. 2017 yılı verilerine toplam kovan sayısının % 29'u İpekyolu ilçesinde bulunmaktadır. Bunu % 20 ile Tuşba, % 15'er pay ile Bahçesaray ve Çatak ilçeleri takip etmektedir. Bal ve balmumu üretimi bakımından da sıralamada değişiklik görülmemektedir. Bal üretiminin en fazla olduğu ilçe 656 ton ile İpekyolu'dur. Toplam bal üretiminin % 34'üne denk gelen İpekyolu ilçesini 475 ton ve % 25'lik oran ile Tuşba ilçesi takip etmektedir. Çatak ilçesi Bahçesaray ilçesine göre daha az kovan sayısına sahip olmasına rağmen bal üretiminde Bahçesaray ilçesini geçmektedir (Çizelge 32).

Çizelge 32. Van'da İlçelere Göre Kovan Sayısı, Bal ve Bal Mumu Üretimi (2017)

İlçe Adı	Toplam Kovan		Bal üretimi		Balmumu üretimi	
	Sayı	Oran (%)	Ton	Oran (%)	Ton	Oran (%)
Bahçesaray	21.500	15	172	8,9	20	14
Başkale	955	0,7	13	0,6	2	1,3
Çaldıran	0	0	0	0	0	0
Çatak	21.419	15	206	10,7	4	2,7
Edremit	10.525	7,5	126	6,5	12	8
Erciş	5.210	3,7	86	4,5	8	5,4
Gevaş	10.305	7,3	173	9	16	11
Gürpınar	900	0,6	10	0,5	0,1	0,07
Muradiye	600	0,5	12	0,6	0,7	0,5
İpekyolu	40.990	29	656	34	45	30
Özalp	0	0	0	0	0	0
Saray	0	0	0	0	0	0
Tuşba	28.150	20	475	25	41	27
Toplam	140.554	100.00	1.929	100.00	149	100.00

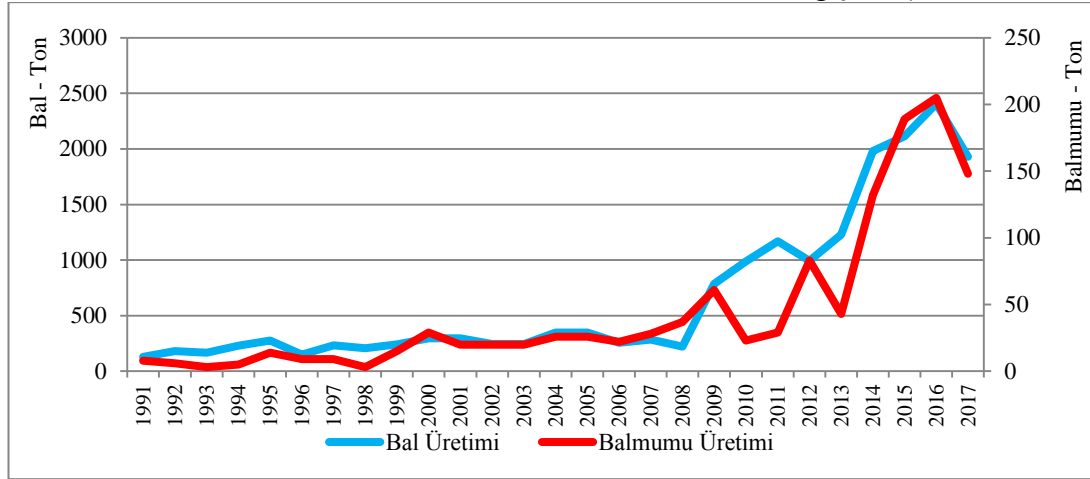
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 15.07. 2018

Çatak ilçesinde 21.419 kovan sayısı olup 206 ton bal ve 2,7 ton balmumu üretimi gerçekleştirilmiştir. Bahçesaray ilçesinde ise 21.500 kovan olmasına rağmen 172 ton bal fakat 20 ton balmumu üretimi gerçekleşmiştir. İlin doğu ve kuzeydoğusuna denk gelen Saray, Özalp ve Çaldıran ilçelerinde arıcılık faaliyeti hiç

yapılmamaktadır. İl merkezini oluşturan üç merkezi ilçenin kovan sayısı toplam kovan sayısının % 57'sine, toplam bal üretiminin de % 65'ine denk gelmektedir. Bu üç merkezi ilçelerden sonra ikinci bir grup oluşturulacak olursa Çatak, Bahçesaray ve Gevaş ilçeleri (Çizelge 32).

Van arıcılığının zamansal dağılışına bakıldığı zaman ise 2016 yılına kadar genel olarak artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bal ve balmumu üretimi 2000'li yılların sonlarına kadar durağan bir yapı göstermektedir. 2008 yılına kadar bal üretiminin 500 ton ve balmumu üretiminin de 50 tonu geçmediği görülmektedir (Şekil 42). Dokuzuncu Kalkınma Planının (2007-2013) Hayvancılık Sektörü raporuna göre Türkiye'de kovan sayısı sürekli olarak artış göstermektedir fakat elde edilen verim kovan sayısı ile paralel değildir. Kovan başına bal veriminin düşüklüğü yanında hassas bir ürün olarak bala olan güven tesis edilememiştir. Bu doğrultuda kovan sayısında olduğu gibi arı yetiştiriciliğinde ve bal üretiminde verimin artmasına yönelik ıslahat çalışmaları yapılmıştır. Dolayısıyla yapılan yenilikler bal ve balmumu üretiminin söz konusu plan döneminde artmaya başladığı görülmektedir.

Şekil 42. Van'da Bal ve Balmumu Üretiminin Yıllara Göre Değişimi (1991-2017)

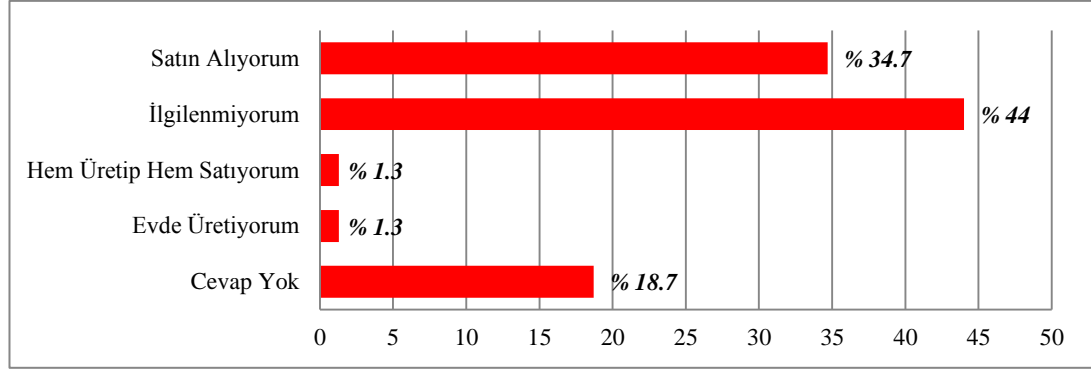

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.Erişim Tarihi 17.07. 2018

2009 yılında 500 tonu geçen bal üretimi 2011 yılında da 1000 tonu geçmiş bulunmaktadır. Bu yıldan sonra meydana gelen küçük bir düşüştür sonra bal üretimi

sürekli olarak artış göstermiştir. 2016 yılında 2500 tona yaklaşan bal üretimi 2017 yılında tekrar düşüşe geçerek 2000 tonun altına düşmüştür (Şekil 42). Van, her ne kadar bal üretiminde Türkiye’de ilk on il arasında yer alsa bu üretim kırsal tüketime yansımamaktadır. Sahtesinin yapılabilir olması ve hassaslığının yanında pahalı bir ürün olması sebebiyle kırsal yerleşme sakinlerinin bal tüketimi sınırlı orandadır. Yapılan anket çalışmasında sorulan sorulardan bir tanesi bal tüketim durumudur. 150 kişiyle yapılan nicel çalışmada (anket) kırsal nüfusun büyük çoğunluğu bal ürünü ile ilgilenmemektedir. Yaklaşık yarısının (% 44) balla ilgilenmediği, tüketmediği görülmüş aynı zamanda yaklaşık % 35’inin de balı satın aldığı tespit edilmiştir (Şekil 43).

Şekil 43. Van Köylerinde Bal Üretim / Tüketim Durumu (2017)

Geçim kaynaklarının sınırlı olduğu söz konusu kırsal yerleşmelerde çiftçinin kendisi arı yetiştiriciliği yapmıyorsa bal tüketiminin bir lüks olduğu ve genelde tüketilmediği gözlemlenmiştir. Çalışmanın yapıldığı kırsal yerleşmelerde görüşülen kişilerin sadece % 1,3’ü arıcılık faaliyetinde bulunup pazarlama eylemini gerçekleştirmektedir. % 1,3’ü de sadece kendi ihtiyacı için bal üretimi yapmaktadır (Şekil 43).

3.7.4. Van’da Yapağı ve Kıl Üretimi

Türkiye yaklaşık 70 bin ton ile dünya halı tipi yapağı üretiminde önemli bir durumda olmasına rağmen, hayvansal ürünlerde koyundan elde edilen gelir içinde yapağının payı çok düşük bir seviyededir (Kılınç vd., 2011: 115-118). 2017 yılı

itibari ile Türkiye’de bulunan 44,3 milyon koyunun yaklaşık % 99’u kırkılmış olup yaklaşık 70 bin ton yün, kıl veya tiftik elde edilmiştir. Elde edilen bu ürünlerin % 80’den fazlası yerli koyunlara ait iken, % 10,6’sı Merinos türü koyunlara, % 8,3’ü kıl keçisine ve % 0,6’sı da Tiftik keçisine aittir (Çizelge 33).

Çizelge 33. Türkiye ve Van’ın Yün, Kıl ve Tiftik Üretimi (2017)

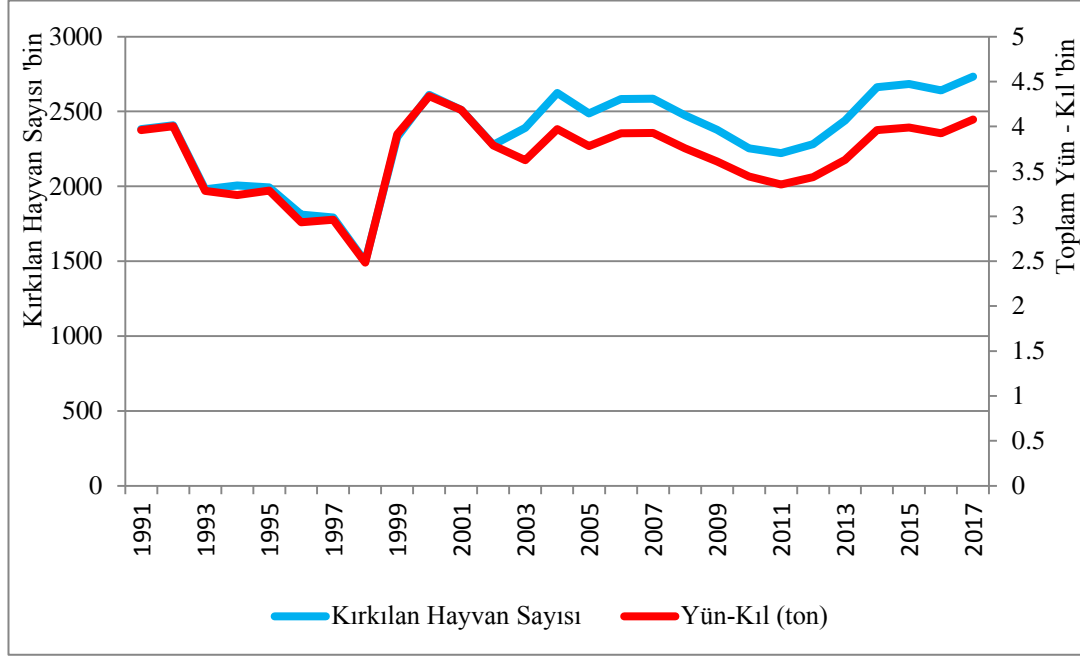
Hayvan Türü	Türkiye			Van			Van’ın Türkiye Üretimi içindeki oranı (%)
	Kırkılan Hayvan Sayısı	Yün-Kıl-Tiftik		Kırkılan Hayvan Sayısı	Yün-Kıl-Tiftik		
		(ton)	%		(ton)	%	
Yerli Koyun	31.257.408	55.911	80,5	2.523.194	3.918	96,0	7,1
Merinos Koyunu	2.420.228	7.404	10,6	0	0	0	0
Kıl Keçisi	9.826.671	5.796	8,3	209.350	159	4,0	2,8
Tiftik Keçisi	201.639	356	0,6	0	0	0	0
Toplam	43.705.946	69.467	100,0	2.732.544	4.077	100,0	6,6*

*Toplam oranda Merinos Koyunu ve Tiftik Keçisi dâhil edilmemiştir. Dâhil edilmesi durumunda Van’ın Türkiye içindeki toplam oranı 6,0 civarındadır.

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. Erişim Tarihi 16.07.2018

Kırkılan hayvan sayısı bakımından Van, Türkiye’den çok farklı değildir. 2017 yılı itibari ile ilde bulunan toplam 2,7 milyon hayvanın % 99,8’i kırkılmış ve 4.077 ton yün ve kıl elde edilmiştir. Bunun da % 96’sı yerli koyunlardan % 4’ü de kıl keçisinden üretilmiştir. Van’da üretilen toplam yün ve kıl Türkiye üretiminin % 6,6’sına denk gelmektedir. Sadece yerli koyunda Van ili Türkiye kıl ve yün üretiminin % 7’sini üretmektedir (Çizelge 33 ve Şekil 44). Van’da üretilen yün ve kıl miktarının 1991 ile 2017 yılları arasındaki değişim durumuna bakıldığı zaman ise 2000’li yıllardan sonra çok önemli dalgalanmaların olmadığı görülmektedir. Birçok yılda kırkılan hayvan sayısının 2,5 milyonun üstüne çıktığı görülmektedir. Belirtilen yıllarda en fazla yün ve kılın 2017 yılında elde edildiği görülmektedir. 2017 yılında elde edilen toplam yün miktarının 4500 tonun üstüne çıktığı görülmektedir. 1991 yılından 1998 yılına kadar sürekli olarak düşüş eğilimi gösteren üretim 1998 yılında belirtilen yıllar içerisinde en düşük seviyeye ulaşmaktadır. Bu yılda 2500 ton olarak gerçekleşen üretim 2000 yılında 4 bin tonun üzerine çıkmıştır (Şekil 44).

Şekil 44. Van'da Kırkılan Hayvan Sayısı ve Toplam Yün–Kıl Miktarının Yıllara Göre Dağılışı (1991–2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur. Erişim Tarihi 13.07. 2018

Koyunun ait olduğu ırk veya genotip; koyunun yaşı, cinsiyeti, beslenme şekli, bakımının yapağı üzerinde etkili olduğu gözlemler arasında yer almaktadır. Yapağı, yıkandığında yün adını almaktadır. Yerli ırkların yapısı gereği yapağıları genel olarak kabadır ve tekstil üretiminde pek tercih edilmemektedir (06.06.2018 tarihinde Prof. Dr. Turgut Aygün ile yapılan görüşme)

TÜİK'e göre 2017 yılında tiftiğin kilosu 15,3 lira olarak belirtilmiştir. Fakat yerli koyun ırkından elde edilen yapağı veya yün için standart bir fiyat uygulaması bulunmamaktadır. Dolayısıyla Van'da elde edilen yün için de belirli bir fiyattan bahsetmek mümkün değildir. Çiftçilerin çoğuna göre yapağı veya yün genelde satılamamaktadır, bilakis çöpe atılmakta veya yakılmaktadır. Diğer çiftçiler ise genelde kilosunu 2 veya 3 liradan satmaktadır. Bu fiyat yapağının kalitesine ve temizliğine göre değişmektedir. Hayvan yetiştiricilerine göre bir küçükbaş hayvandan ortalama 3 kilo yapağı elde edilmektedir ki bu da hayvanın yaşam koşullarına göre değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla kırkılan 2,7 milyon

hayvandan yaklaşık 8,2 milyon ton yapağı elde edilmektedir. Bir kilo yapağının 3 TL (0,52 \$) olduğu varsayıldığında ise yaklaşık 24,6 milyon TL (4,3 milyon \$) civarında bir ekonomik kaybın olduğu söylenebilir. Dolayısıyla elde edilen yünün üretim tesislerinde değerlendirilmesi durumunda çiftçinin kalkınmasına fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla yapağı ve yünün bu şekilde kooperatif çatısı altında değerlendirmesiyle çiftçinin ekonomisi iyileştirilebilir.

Van kırsal kalkınmasının büyük çoğunluğunun hayvancılık kanalı ile gerçekleşebileceği söylenebilir. Çünkü Van tarımının yaklaşık % 92'sini hayvancılık oluştururken sadece % 8'ini tarımsal üretim oluşturmaktadır (15.05.2018 tarihinde Yusuf Taşkın ile yapılan görüşme). Fakat buna rağmen Van'da bulunan çiftçiler hayvansal ürünlerin ve özellikle yünün pazarlanmasında engellerle karşılaşmaktadır. Başkale ilçesinin Sallıdere Köyünden Altan beyin *“Biz önceden sadece sattığımız yün ile bütün gıda ihtiyacımızı karşıladık ama şimdi çarşıya götürdüğümüz gibi ya geri getiriyoruz ya da bedavaya veriyoruz. (G-9)”* şeklindeki ifadesi bunu doğrulamaktadır. Aynı şekilde Özalp ilçesinin Yukarımollahasan Köyünden Kazım beyin *“Önceden süt, peynir ve yün satardık şimdi ise yün para bile etmiyor(G-63)”* ifadesi yünün değerlendiremediğini ve çiftçi için artık sadece bir yük olduğunu göstermektedir. Bu durum sadece belirli ilçeler için değil bütün Van için geçerlidir. Yine Başkale ilçesi, Barış Köyünden Atilla beyin *“Yünü para etmiyor çünkü kimse satın almıyor. Şu boş eve bak içi yün doludur. Bırak satmayı bedavaya alın, yeter ki alın diyoruz ama alan kimse yok. (G-11)”* ifadesi bunu kanıtlar niteliktedir. Çaldıran ilçesinin Beydoğan Köyünden Salih beyin *“Yün zaten para etmiyor bedavaya veriyoruz yine alan yok.”* İfadesi, Erciş ilçesinin Tekler Köyünden Nusrettin beyin *“Yünü gördüğün gibi buraya toplamışım ve isteyen alsın diye ama kimse bedavaya bile almıyor biz de köyün aşağısına götürüp yakıyoruz. Koyunların kırılması için 1000 lira verdim bu yıl ama yün kendi işçiliğini bile çıkartmadı. (G-35)”* ifadeleri yün ve yapağının gelirden çok gider olarak sonuçlandığını göstermektedir.

Kentleşme ile birlikte yaşam tarzının değişmesi yünün kentte kullanılamaz olmasına neden olduğu söylenebilir. Toplumun bakış açısı da burada önem arz etmektedir ve bu bakış açısının değişmesi bazı konularda kentleşmeyi de zorunlu hale getirmektedir. Yün bakımının apartman hayatında zor olması hatta pek mümkün olmaması da bir nedendir. Bunun dışında elyaf gibi yapay yün çeşitlerinin artması ve doğal yün bakımının zahmetli olması sebebiyle yapağı ve doğal yün kullanımı son derece azalmıştır. Gürpınar ilçesinin Çavuştepe Köyünden Çetin beyin *“Yünün hepsini çöpe atıyoruz. Çarşıda, yıkanmış hazır yünün kilosu bir liradır neden gelip alsınlar ki? (G-39)”* ifadesi yapay yünlerin daha çok rağbet gördüğünü göstermektedir.

İklimsel sebepler, yayla yasakları gibi etkenler hayvansal ürünlerin başında gelen süt verimini azalttığı için çiftçinin verim aldığı ürünün sadece yapağı ile sınırlı kalmasına sebep olduğu gözlemlenmiştir. Gürpınar ilçesinin Umut Köyünden Mustafa beyin *“Hayvanın doymadığı, kuraklığın olduğu ve yaylaların yasak olduğu bir yerde hayvansal ürün olabilir mi? Eğer olursa yün olur o da gördüğümüz gibi vadi yünle dolu, hepsini çöpe atıyoruz çünkü bir değeri yok. Biri alırsa biz üstüne para vereceğiz. (G-49)”* şeklindeki ifadesi elde edilen bu ürünün ekonomilerine herhangi bir şekilde katkı sağlamadığını göstermektedir.

Yün, yapağı ve kıl gibi hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi için bölgesel üretim tesislerinin veya fabrikaların kurulması gerekmektedir. Yerel üretim tesislerinin üretim şeklinin kırsal üretimden çok farklı olmayacağı düşünülerek özellikle halıcılık sektöründe kullanımının arttırılması gerekmektedir.

4. BÖLÜM: ALAN ARAŞTIRMASI BULGULARI

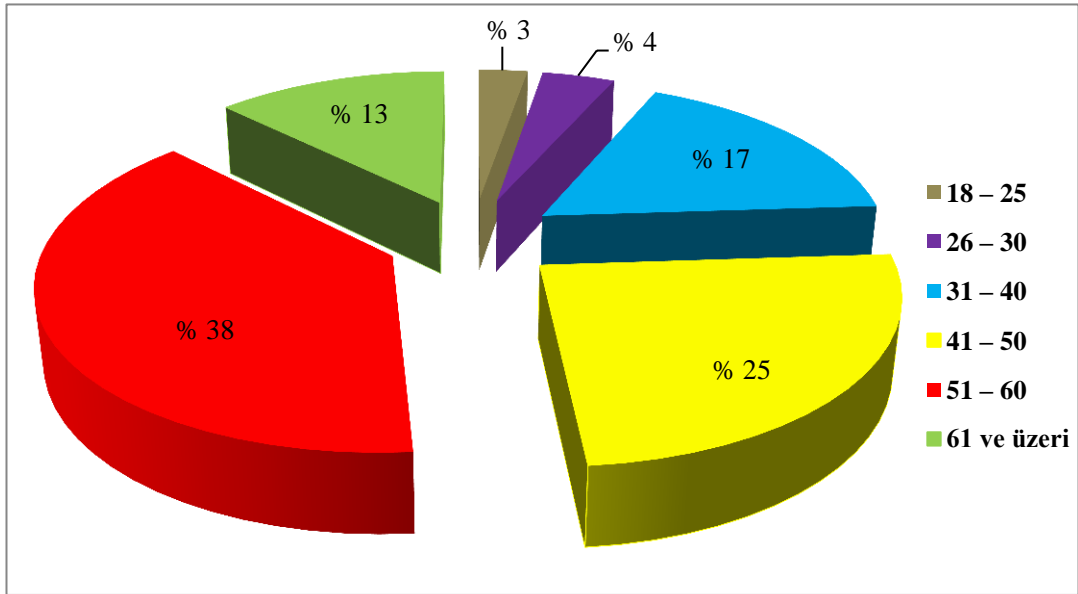
Saha çalışması 2017 yılının Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında Van ilinin 13 ilçesinde yapılmıştır. Çalışma 13 ilçenin ve toplamda 75 köyün nüfus ve hayvansal varlığı dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla hedef kitleyi hayvan üreticileri oluşturmaktadır. Çalışmanın yöntem kısmında belirtildiği gibi; 75 kişi ile sözlü mülakat yoluyla nitel, 150 kişi ile anket yoluyla nicel çalışma yapılmıştır. Saha çalışmasında edinilen bilgiler doğrultusunda yapılan analizler dört ayrı bölümde incelenmiştir. Birincisi; demografik ve mekânsal değişkenlere yönelik olup hayvancılık faaliyetiyle uğraşan çiftçinin yaşı, medeni durumu, kendisinin ve aile bireylerinin eğitim durumu, ailesindeki kişi sayısı, temel geçim kaynağı, sosyal güvencesinin olup olmadığı, ısınma ve beslenme şekli, gibi parametreler ilçe dağılımı da dikkate alınarak irdelenmiştir. İkinci kısımda ekonomik tabanlı bulgular ele alınmıştır. Bu kısımda kredi ve desteklerden faydalanma durumu, kredilerden haberdar olma durumu, verilen destekler için kullanılan araçların neler olduğu, yem ve saman talepleri, canlı hayvan veya hayvansal ürünlerin pazarlama durumu, pazarlama önündeki engellerin neler olduğu, süt ve süt ürünleri başta olmak üzere hayvansal bütün ürünlerin üretimi esnasında karşılaşılan zorluklar ve ekonomik girdiler ele alınmıştır. Üçüncü kısımda yapılan hayvancılık türü, yöntemi ve süresi, kooperatifçilik, hayvansal ve tarımsal üretim durumu, hayvan sayısı ve bunların mekânsal dağılışı dikkate alınarak incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca hayvan yetiştiricisinin hayvancılığa dair düşüncelerine yer verilmiştir. Dördüncü bölüm ise üretim ve tüketim eksenli olup hem üretici hem tüketici ile ilgili bulguları kapsamaktadır.

4.1. Demografik ve Sosyal Bulgular

Türkiye ve Van'da genç nüfus oranı diğer yaş gruplarına göre oldukça fazladır. 2017 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye'nin 0-14 yaş grubu % 16, 15-64 yaş grubu % 76 ve 65+ yaş grubu ise % 8,5 civarındadır. Bu da aktif nüfus olarak adlandırılan genç ve orta yaş grubunun büyük bir çoğunluğa sahip olduğunu

göstermektedir. Aynı şekilde Van'da 0–14 yaş grubu % 35, 15–64 yaş grubu % 61 ve 65+ yaş grubu ise toplam nüfus içinde % 4'lük paya sahiptir. Saha çalışmasının yapıldığı Van köylerinde karşılaşılan durum ise il genelinden farklı değildir. 30 yaş altı genç nüfusun çoğunlukla şehirlere göç ettiğini gözlemlenmiş ve hayvan yetiştiricilerinin büyük çoğunluğunun 40 ile 60 yaş arasında yoğunlaştığı görülmüştür (Şekil 45). Gerçekten de saha çalışmasının yapıldığı köylerde görülen veya görüşülen kişilerin neredeyse tamamının orta yaşın üzerinde veya yaşlı olduğu gözlemlenmiştir.

Şekil 45. Van'daki Hayvan Yetiştiricilerinin Ortalama Yaş Aralığı

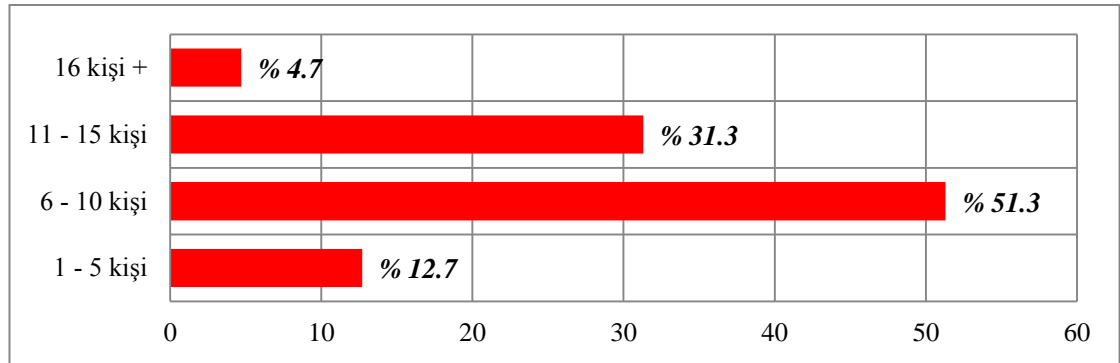

Çiftçilerin % 25'i 41 ile 50 yaş aralığında, % 38'i ise 51 ile 60 yaş aralığında olup sadece bu iki yaş gurubu hayvan yetiştiricilerinin % 63'ünü oluşturmaktadır. Hayvan yetiştiricilerinin büyük çoğunluğu çocukluğundan bu yana hayvancılık faaliyetiyle uğraştığını belirtmektedir. Şehir konforuyla tanışan genç yaş grubu hayvancılık faaliyetinin ilkel ve zor olduğunu belirterek köyde yaşamayı tercih etmemektedirler. Bu durum bir gelenek halini alan hayvancılık faaliyetinin sonraki nesiller tarafından çok fazla tercih edilmeyeceğini göstermektedir. 30 yaş altında hayvancılık faaliyetleriyle uğraşanların oranı sadece % 7 olup bunun % 3'ü 18 – 25

yaş aralığına denk gelmektedir. Gerçekten de çalışmanın yapıldığı köylerde 30 yaş altı kişilerin genel olarak çok az olduğu buna karşın çoğunluğun 45 yaş üstü olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumda hayvancılık faaliyeti ile uğraşan kişilerin yaş ortalamasının yüksek olmasına neden olmaktadır. 61 yaş veya üstünde olmasına rağmen hayvan yetiştiriciliği yapmaya devam eden çiftçilerin oranı ise küçümsenecek gibi değildir. % 13'lük bir orana sahip olan bu yaş grubu çoğunlukla; aile bireylerinin şehre göç etmesi, okul okuyor olmaları, aile reislerinin hayvancılık işini yürütmelerini istememeleri veya kendilerinin bu işi yapmak istememeleri gibi sebeplerden dolayı çiftçi yaşlı olmasına rağmen bu faaliyeti sürdürmek zorunda kalmaktadır (Şekil 45).

Hayvan yetiştiricilerinin büyük çoğunluğunun evli ve 41 yaş ve üstünde olması (% 76) hanedeki kişi sayısının da fazla olmasına kaynaklık etmektedir. Çalışmanın yapıldığı 75 köyün ortalama hane halkı sayısının çoğunlukla 6 ile 10 kişi arasında olduğu görülmüştür. % 51'in üzerinde olan bu oranı % 31'in üzerinde bir oran ile 11 ile 15 kişilik diğer grup takip etmektedir (Şekil 46).

Şekil 46. Van Köylerinde Hanedeki Mevcut Birey Sayısının Dağılımı (2017)

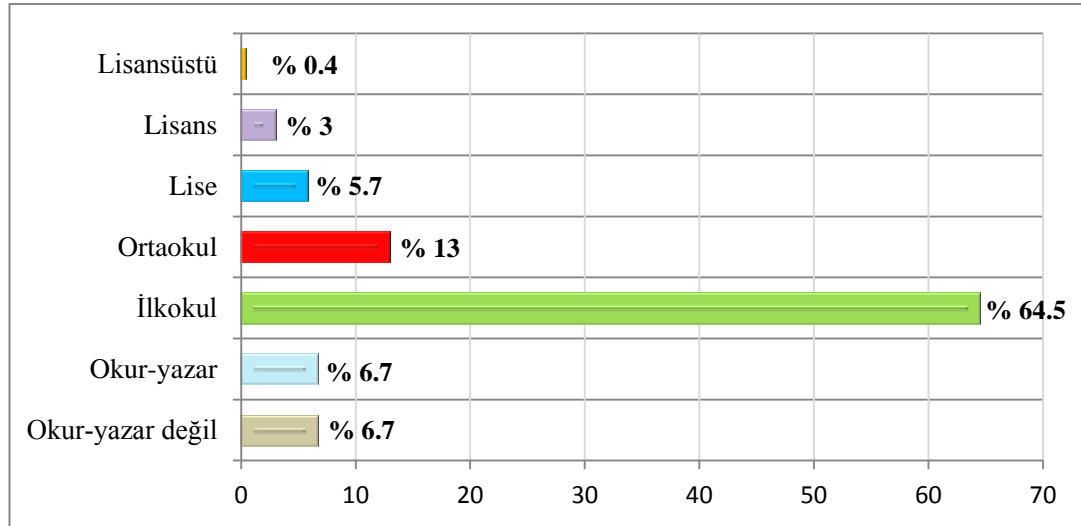

TÜİK'in 2006 yılı verilerine göre Türkiye genelinde kırsal alanlardaki ailelerin % 18'inin geniş, % 83'ünün çekirdek aile yapısında olduğu belirtilmektedir²³. Çalışmanın yapıldığı Van köylerinde ise bu durum farklılık

²³ TÜİK, <http://rapory.tuik.gov.tr/24-07-2018-16:56:36-16701897071265872670217746860.html?>, Erişim Tarihi 24.07.2018

göstermektedir. Çocuk sayısının az ve doğum aralığının da uzun olduğu çekirdek aile tipinin Van kırsal yerleşmelerinde çok olmadığı görülmektedir. Bunun yerine daha çok geleneksel ailelerin diğer bir deyişle geniş ailelerin daha fazla olduğu görülmektedir. Hane birey sayısının 1 – 5 kişi arasında değiştiği aileleri küçük aile olarak kabul edeceksek küçük ailelerin sadece % 12,7’lik bir orana sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında geriye kalan % 87,3’lük kısmın is büyük veya geleneksel aile olduğu söylenebilir. Hane halkının 16 kişi veya daha fazla olduğu büyük veya geniş aileler ise Van kırsalında % 4,7’lik bir orana sahiptir (Şekil 46). Hanedeki birey sayısı ile 2017 yılında sahip olunan küçükbaş hayvan sayısı arasındaki ilişki Pearson Korelasyon katsayısı yardımı ile incelenmiş ve % 31,4’lük pozitif yönlü doğrusal bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r=0.314$, $p=0.00$). Çalışmanın yapıldığı Van ilinin köylerinde eğitim durumunun çoğunlukla ilkokul mezunu seviyesinde olduğu görülmüştür. Hayvan yetiştiriciliği yapanların arasında lisans veya lisansüstü mezunları olmasına rağmen ilkokul seviyesine sahip kişilerin oranı % 64,5’tir (Şekil 47).

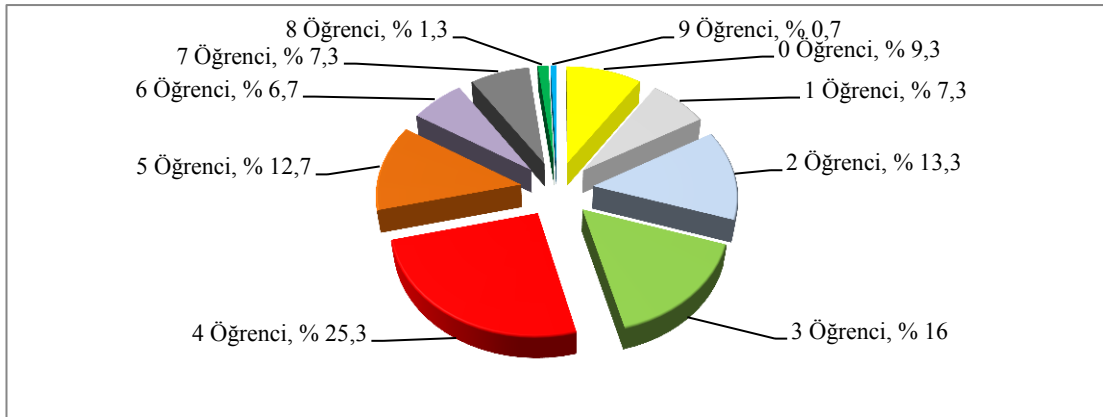
Şekil 47. Çalışma Yapılan Köylerin Eğitim Durumu (2017)

Hayvancılıkla uğraşan Van çiftçilerinin eğitim durumunda ilkokul seviyesinden sonra çoğunlukla ortaokul mezunları yer almaktadır. % 13’lük bir orana

sahip olan ortaokul mezunlarını ise okur-yazar olanlar ile okur-yazar olmayanlar (% 6,7) ve lise mezunları (% 5,7) takip etmektedir. Eğitim seviyesinin çoğunlukla düşük olduğu çalışma alanında, hane içerisindeki öğrenci sayısının da düşük olduğu görülmüştür (Şekil 47). Öğrenci sayısı sahip olunan hayvan sayısına dağılımında etkilidir. Yani öğrenci sayısının fazla olması çiftçinin hayvancılığı devam ettirme zorunluluğu doğurmaktadır. Pearson Korelasyon katsayısı ile incelenen hanedeki toplam öğrenci sayısı ile 2017 yılında sahip olunan küçükbaş hayvan sayısı arasındaki ilişkinin %19,9'luk pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır ($r=0.199, p=0.015$). Yapılan gözlemler aslında eğitimin eski zamanlara göre daha fazla önemsendiği ve hanelerdeki çocukların büyük çoğunluğunun okula gönderildiği yönündedir. Fakat bunun yanında özellikle çoban bulamama sorunundan dolayı ilkokul öğrencileri dâhil hayvan otlatmak amacıyla meraya gönderilebilmektedir. Çalışma yapılan hanelerin yaklaşık % 10'unda hiçbir öğrenci bulunmamaktadır. Bunun arkasında yatan sebepler ise; okul çağında çocuğun olmaması, çocuğun okulu terk etmesi, aile ekonomisine katkıda bulunma amacıyla büyük şehirlerde çalışıyor olması ve az da olsa velinin okula göndermemesi şeklinde sıralanabilir. Hanelerde % 25 oranında 4 öğrenci bulunmaktadır. İkinci sırada ise 3 öğrencinin yer aldığı haneler yer almaktadır. % 16 oranına sahip olan bu öğrenci sayısı gurubunu 2 öğrencili haneler (% 13,3) ve 5 öğrencili haneler (% 12,7) takip etmektedir (Şekil 48).

Şekil 48. Van Köylerinde Hane Başına Düşen Öğrenci Sayısı (2017)

Doğurganlığın fazla olması, hane halkının fazla olmasına ve buna bağlı olarak öğrenci sayısının da fazla olmasına neden olmaktadır. Sonuç itibari ile 6, 7, 8 hatta 9 öğrencili haneler de yer almaktadır. Tek öğrencinin olduğu haneler ile 7 öğrencili haneler % 7,3 oranı ile aynı grupta yer almaktadırlar. Öğrenci sayısının en fazla olduğu haneler % 0,9 oranı ile en son sırada yer almaktadır (Şekil 48). Hanelerin yaklaşık % 70'inde ilkokul öğrencisi, yaklaşık % 54'ünde ortaokul öğrencisi, % 52'sinde lise öğrencisi ve % 28,7'sinde üniversite öğrencisi bulunmaktadır. Çalışmanın yapıldığı köylerin % 68'inde sadece ilkokulun olması diğer öğrencilerin yaklaşık % 90'ının köy dışında eğitim görmesine neden olmaktadır. İlkokul ve Ortaokulun bulunduğu köyler yaklaşık % 21 oranında olup ilkokul, ortaokul ve lisenin bulunduğu köyler ise sadece % 8 gibi düşük bir orana sahiptir. Bunun yanında hiç okulun olmadığı köylerin oranı ise % 3,3 şeklindedir (Çizelge 34).

Çizelge 34. Köyde Bulunan Okulların Dağılımı ve Görülen Eğitim Şekli (2017)

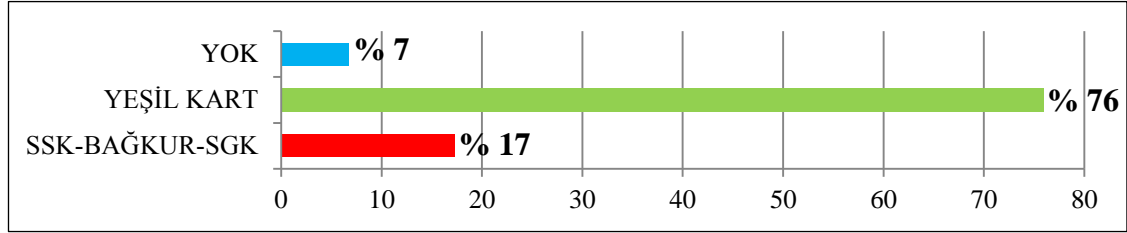
Köydeki Okulların Dağılımı		Köyde Okul Olmaması Durumunda Görülen Öğrenim Şekli	
Okul Türleri	Oran (%)	Öğrenim Görme Şekli	Oran (%)
İlkokul	68	Taşınmalı Eğitim	89.3
İlkokul + Ortaokul	20.7	Yatılı Bölge Okulu	4.4
İlk + Orta + Lise	8	Özel Yurtta Kalarak	5.3
Okul yok	3.3	Ev Kiralayarak	1

Lise ve ortaokulun bulunmadığı köylerde öğrenciler çoğunlukla taşınmalı eğitim ile ilçe merkezlerinde eğitim görmektedirler. Bunun yanında öğrencilerin bazıları yatılı bölge okullarında (% 4,4), özel yurtlarda (% 5,3) ve ev kiralayarak (% 1) eğitim sürecini tamamlamaya çalışmaktadırlar (Çizelge 34).

Hayvan yetiştiricilerinin çalışma şartlarının kötü ve imkânlarının sınırlı olması elbette sağlık güvencelerine de yansımaktadır. Çiftçilerin büyük çoğunluğunun sigortasız olduğu ve genellikle Yeşil Kart kullanımının önde olduğu görülmüştür. 1992 yılında kullanılmaya başlanan ve dar gelirli olup sosyal güvence kapsamında (SSK, BAĞ-KUR, Emekli Sandığı) çalışmayanların faydalandığı Yeşil

Kart Van çiftçilerinin en çok kullandığı sağlık güvencesini oluşturmaktadır. Van çiftçileri % 76 oranında Yeşil Kartlı olup herhangi bir Sosyal Güvenlik Kurumunun güvencesinde olanlar ise sadece % 17'lik bir paya sahiptir. Bunun yanında Yeşil Kart dâhil hiçbir güvencesi olmayan çiftçilerin oranı ise % 7 şeklindedir (Şekil 49).

Şekil 49. Van'da Çiftçilerin Sağlık Güvencesi (2017)

Yoğun ve aralıksız emek gerektiren hayvancılık faaliyeti, Van çiftçilerini ekonomik anlamda memnun etmediği gibi sağlık gibi yaşamsal olgularda da yetersiz kalmaktadır. Günü kurtarma çabasında olan Van'daki hayvan yetiştiricilerinin bazıları, sağlık güvencesi için prim ödemeyi aşırı lüks veya gereksiz görmektedir. Bunun yanında, sağlık güvencesinin önemli olduğunu ve dolayısıyla söz konusu prim ödemelerinin yatırılması gerektiğini belirten diğer çiftçiler ise hayvancılıktan elde ettikleri gelirin yaşamsal giderler dışında başka bir kaleme harcanacak kadar yeterli olmadığını belirtmektedir. Nitekim çiftçiye hayvancılık sektörünün ekonomik getirisi sorulduğunda çoğunlukla karın tokluğu veya zarar niteliğinde cevaplar verilmiştir. Getiri şekli ise sonbaharda kuzuların ve yaz mevsiminden son bahara kadar hayvansal ürünlerin satışı şeklinde gerçekleşmektedir. Aslında satılan hayvan sayısı ve hayvansal ürünlere bakıldığı zaman çiftçi gelirinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Fakat daha önce de detaylı bir şekilde ele alındığı gibi gider kalemlerinin çok güçlü olması elde edilen kazancı en aza indirmektedir. Örneğin Başkale ilçesinin Erek Köyünden Abbas beyin: *“Hayvancılık geliri sonbaharda kuzuları satmaktır. Ne kadar hayvanın varsa yarı yarıya satıyorum. Hayvan sadece kendi masrafını çıkartıyor, hatta hayvan masraf çıkartıyor ama besliyoruz işte. Önceden gideri yoktu ama şimdi gideri var. Sarı saman 600 lira, arpa 1200 lira, Yeşil saman 1000 lira, ot bağı 5 lira, Çoban aylığı 3000 lira. Yani hepsini*

hesaplasak çıkartmıyor. Ama işte yapacağımız hiçbir şey yok mecbur tutunuyoruz. Yani artmıyor bir şey sadece yerimizde duruyoruz. Yani 20 yıl önce 50 hayvanım vardı şimdi de hep 50 hayvanım var. Yani koyun sadece süt yoğurt peynir ihtiyacımız için var. Amcam derdi ki önceden bir evin 100 tane hayvanı olsaydı fakirlere süt peynir dağıtırdı, o kadar fazlaydı ama şimdi öyle bir şey yok. Yani şimdi ancak kendi idaremizi yapıyoruz.(G-3)” şeklindeki ifadesi gelir ve giderin neden dengeli olmadığını veya hayvancılığın neden sınırlı miktarda getiri sağladığına açıklık getirmektedir. Benzer şekilde diğer çiftçiler de şu ifadelerle bunu desteklemektedir.

“Hayvancılık geliri hayvansal üründür. Sütümü satarım, tezeğini yakarım, peynirini satarım. Sadece dört ineğimin tezeği tandır için yeterli oluyor. O tezek olmadığı zaman da odun satın alacaktım, kazançlıyım.(G-10) ”

“Hayvancılık geliri sadece sütü ve peyniridir. Başka da bir şey yok. İşimiz hayvansal ürünü veya hayvanı satmak değil. İşimiz temel besinimiz olan sütü ve peyniri kışa hazırlamaktır. Çünkü elde ettiğimiz ürün sadece ailemize yetiyor, hayvanı olmayan komşumuza bile bir kilo peynir veremiyoruz. Bir yılda hayvancılıktan elime yaklaşık 40 bin lira geçiyor bunun nereden baksan 25 binini yem için harcıyorum, geri kalanını da ailem için harcıyorum. (G-12)”

“İşini bilene hayvancılık bir fabrika gibidir. Kuzusu, sütü, peyniri, yoğurdu, yünü, tezeği bize kalıyor ve bunların hepsi paradır.(G-18) ”

“Hayvan sayısına bağlıdır, eğer ki hayvanın fazlaysa ve kendi arazinden yem elde edebiliyorsan çok iyi bir getirisi var. Ama hayvanın az ise veya saman ile arpayı satın alıyorsan hiç gelirin yok demektir. 50 koyunun olduğunu düşünelim, bunları beslemen için 25’ini satman gerekir, böylece elinde hayvanın kalmaz. Hayvanın az olursa sen de aç kalırsın hayvanın da aç kalır.(G-42)”

“Hayvancılık tek geliri aç kalmıyoruz. Bana kalan hiçbir şey yok hatta borçlanıyorum.(G-49)”

“Getirisi günü kurtarmaktır. Yoksa ne birikim yapabiliyoruz, ne zenginleşebiliyoruz ne de daha iyi yaşam koşullarına sahip olabiliyoruz. Dolayısıyla hayvancılığın getirisi sadece geleneği yaşatmak ve evin peynir ihtiyacını karşılamaktır. (G-54)”

“Aç kalmamak için ve günlük ihtiyaçlarımızı karşılamak için sakladığımız hazır bir şeydir işte. Oğlum para ister gider bir tane satarım, evde bir şey lazım olur gider bir tane satarım. Budur geliri.(G-68)”

TÜİK'in ADNKS verilerine göre 2007 yılında Van ilinin kırsal nüfus oranı yaklaşık % 48 iken 2017 yılında bu oran yaklaşık % 39'a kadar gerilemiştir. Bu da kırsal ekonomik kaynakların yetersiz olmaya başladığını göstermektedir. Fakat buna rağmen özellikle 50 yaş ve üstü çiftçiler şehre gitmeyi ret etmektedir. Yaş grupları ile şehre göç etme isteği arasındaki ilişki Ki-Kare testi ile test edilmiş ve değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Chi-Square=13,68, p=0.014). Kendi arazisini korumak, kırsal hayata adapte olmak veya şehir hayatını benimseyememek şehre göç etmek istememenin en büyük nedenini oluşturmaktadır. Çalışma sahasında çiftçilere yöneltilen “Şehre göç etmeyi düşünüyor musunuz?” sorusuna, çiftçilerin yaklaşık % 41'i evet ve % 58'i hayır cevabını kullanmıştır (Çizelge 35). Daha önce de belirtildiği gibi hayvan yetiştiricilerinin büyük çoğunluğu 50 ve üstü yaş grubundan oluşmaktaydı, dolayısıyla bu yaş grubunda olan çiftçilerde şehre göç etme isteğinin pek olmadığı gözlemlenmiştir.

Çizelge 35. Hayvan Yetiştiricilerinin Şehre Göç Etme İsteği (2017)

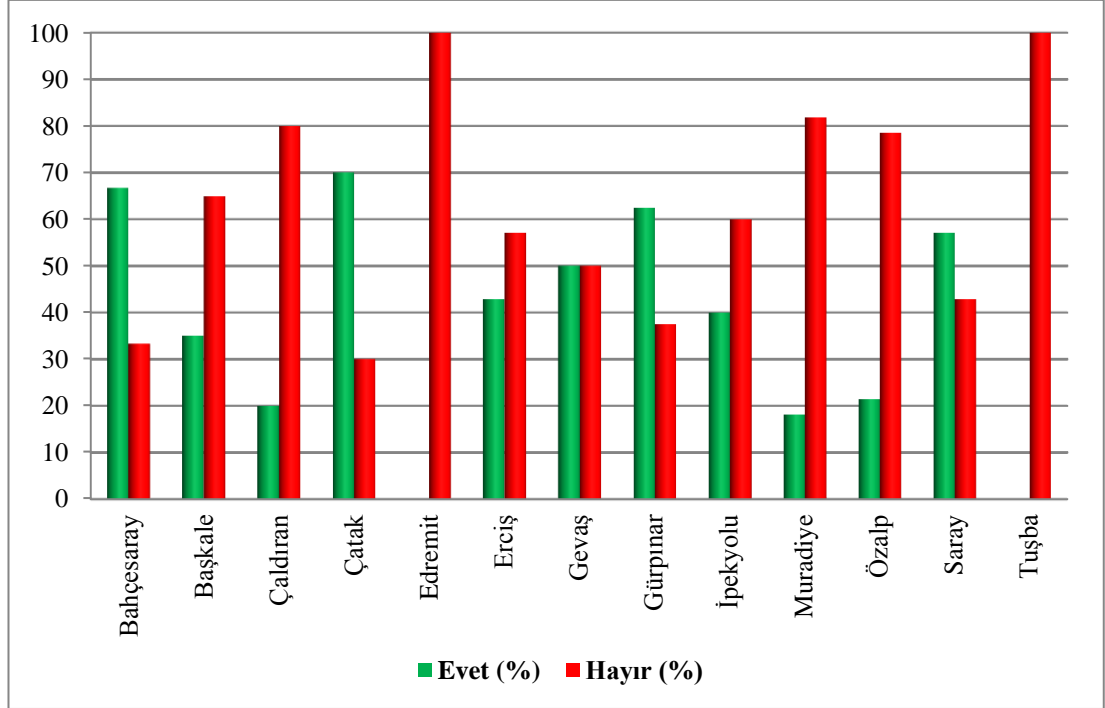
Şehre göç etmeyi düşünüyor musunuz?	<i>Oran (%)</i>
Evet	40.7
Hayır	58.0
Cevap Yok	1.3
Evet, ise nereye göç etmek isterdiniz?	<i>Oran (%)</i>
İl Merkezine	33.3
İstanbul'a	31.5
Fark etmez	12.2
İlçe Merkezine	8.8
Batıda herhangi bir yere	7.0
Bursa'ya	3.5
Bilecik'e	1.7
İzmir'e	1.7

Genç çiftçilerin büyük çoğunluğu ise yapılan hayvancılık faaliyetinin iyi bir gelecek ve konforlu bir yaşam vaat etmediğini dolayısıyla kente göç etmenin doğru olduğunu belirtmektedir. Şehre göç etmek isteyen çiftçilerin büyük çoğunluğu Van il merkezine gitmeyi istemektedir. İl merkezinden hemen sonra çiftçilerin % 31,5'i İstanbul'a ve yaklaşık % 9'u ilçe merkezine göç etmeyi istemektedir. % 12'lik bir dilim ise gidilecek yer belirli olmaksızın göç etmek istemektedir. İl merkezi, İstanbul

veya ilçe merkezinin dışında Bursa, Bilecik ve İzmir gibi illere göç etme isteği çoğunlukla akrabalara yakın olmak gibi nedenler yatmaktadır (Çizelge 35).

Van kırsalından kente göç etme isteği her ilçe için aynı orana sahip değildir. Özellikle merkezi olan ilçelerde doğal olarak kente göç etme arzusu daha azdır. İl veya ilçe merkezine yakın olan köylerin kente göç etme eğilimlerinin olmadığı fakat uzak olan köylerin göç etmek için daha istekli oldukları gözlemlenmiştir. Üç merkezi ilçeden Edremit ve Tuşba ilçelerinde ulaşım şartlarının iyi olması ve kentin yatay büyümesi sonucunda köylerin de kentleşmesi göç olgusunun azalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu iki ilçede kente göç etmek isteyen çiftçinin olmadığı görülmektedir (Şekil 50).

Şekil 50. Hayvan Yetiştiricilerinin Göç Etme İsteğinin İlçelere Dağılımı (2017)

İpekyolu ilçesi de merkezi ilçe olmasına rağmen, görüşülen çiftçilerin % 40'ı kente göç etmek istemektedir. Yapılan saha çalışmasında üç merkezi ilçeden İpekyolu ilçesinin, merkezi mahalle sınırlarından hemen sonra kırsal dokunun en hızlı başladığı ilçe olduğu gözlemlenmiştir. Bu da kente göç etme isteğinin diğer iki

merkezi ilçeye göre daha fazla olmasıyla sonuçlanmıştır. Bahçesaray ve Çatak başta olmak üzere Gürpınar ve Saray ilçelerinde kente göç etmek isteyenlerin daha fazla olduğu görülmektedir. Gevaş ilçesinde ise göç etmek isteyen çiftçiler ile istemeyen çiftçilerin eşit olduğu görülmektedir (Şekil 50).

Hayvan yetiştiricilerinin geçinememesi, yaptıkları hayvancılık faaliyetinden elde ettikleri gelirin yetersiz olması göç etme isteğinin en büyük nedenini oluşturmaktadır. İş imkânlarının sınırlı olmasından dolayı şehre göç etmek isteyen bu grup % 46'lık bir orana sahiptir. Bunun yanında benzer özellik olarak daha iyi bir yaşam amacı çiftçinin şehre göç etme isteğinin olmasına neden olmaktadır. Gelirin sınırlı olması ve yapılan işin yoğun emek istemesi çiftçinin daha asgari ve konforsuz bir yaşam sürmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla ekonomik gelirin sınırlı olması ve yaşam memnuniyetinin az olması şehre göç etmek isteğinin % 86'sını oluşturmaktadır (Çizelge 36).

Çizelge 36. Hayvan Yetiştiricilerinin Göç Etme İsteğinin Nedenleri (2017)

Göç Etme İsteğinin Nedeni	(%)
İş imkânlarının olmaması, geçinemediğim için	46
Daha iyi bir yaşam için	38
Herkesin göç etmiş olması, Köyde kimsenin kalmamış olması	6
Çocukların daha iyi bir eğitim alması için	4
Diğer	6

Köy sakinlerinin göç etmesi veya göç etmiş olması kalan çiftçilerin de göç etmesine neden olmaktadır. Çiftçilerin % 6'sı köy nüfusunun azalmasına bağlı olarak göç etmek istemektedir. Çocukların daha iyi bir eğitim almaları için şehre göç etmek isteyen çiftçilerin oranı ise % 4'tür (Çizelge 36).

Hayvan yetiştiricileri il veya ülke ekonomisinin önemli bir kolunu oluşturmaktadır. Bunun yanında gıda ve besin ihtiyacının karşılanmasında hayati rol almaktadır. Fakat sektörün doyurucu getir sağlayamaması, çiftçinin kendisini yalnız hissetmesi ve yaşam standartlarının düşük olması sebebiyle çiftçi şehre göç etmek istemektedir. On yıllık kısa bir periyotta kırsal nüfusun % 10 oranında azalması

sorunun boyutunu göstermektedir. Çiftçinin şehre göç etme isteğinin arkasında çok sayıda neden yatsa da temel sebebin ekonomik olduğu net olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hayvancılık sektörünün canlandırılması hem kırdan kente göçü durdurmak hem kırsal kalkınmayı sağlamak bakımından önem taşımaktadır.

4.2.Ekonomik Bulgular

Yapılan saha çalışmasının sosyo-ekonomik nitelikte olması sebebiyle sorulan soruların birçoğunu ekonomik niteliklidir. Bu doğrultuda çiftçinin hayvancılık kredileri, teşvikleri veya bunların kaynakları ile ilgili düşünceleri ve talepleri değerlendirilmiştir. Hayvan yetiştiricilerinin önemli gider kalemini oluşturan yem talepleri ve sorunları ekonomik bulguların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Canlı hayvanların beslenmesi veya hayvansal ürünlerin; üretim, satış ve tüketim aşamaları anket sorularının irdelenmesiyle ele alınmıştır.

4.2.1. Geçim Kaynakları ve Gelir Durumu

Yapılan anket çalışmasında hayvancılık faaliyetine yeni başlayanların oranı % 0,7 iken, aktif olarak 26 yıl ve daha fazla uğraşan çiftçilerin oranının yaklaşık % 73 olduğu görülmüştür. Dolayısıyla hayvancılık sektöründeki tecrübe referans olarak kabul edilecek olursa hayvan yetiştiricilerinin söylemleri değerli görülmektedir (Çizelge 37).

Çizelge 37. Van'daki Çiftçilerin Hayvan Yetiştiriciliğindeki Mesleki Tecrübeleri (2017)

Yıl Aralığı	Oran (%)
Yeni Başlayan (Aylar)	0.7
1 – 5 Yıl	1.3
6 - 10 Yıl	4.0
11-15 Yıl	7.3
16-20 Yıl	8.7
21-25 Yıl	5.3
26 Yıl ve üzeri	72.7

26 yıl veya daha fazla hayvancılık tecrübesi olanlardan sonra ikinci sırada 16–20 yıllık hayvancılık geçmişi olanlar gelmektedir ki bu da % 8,7'lik bir paya

sahiptir. Aslında 10 yıl öncesinde hayvancılığa başlayanların toplam oranı sadece % 6 civarındadır (Çizelge 37). Bu da son on yıl içerisinde hayvancılığa olan talebin gittikçe azaldığını göstermektedir. % 92'sinin evli, % 4,7'sinin bekâr ve % 3,3'ünün de boşanmış veya eşi ölmüş şekilde bir medeni durum profili gösteren çalışma alanında görüşülen kişilerin % 100'ünü erkekler oluşturmaktadır. Çalışma yapılan kırsal alanların dini inançları doğrultusunda muhafazakâr olmaları, dışa kapalı olmaları kadınlarla görüşmeye engel teşkil etmiştir. Ayrıca yapılan meslek türünün kadınlardan çok erkeklere hitap etmesi de önemli bir neden sayılmaktadır.

Çalışmanın yapıldığı Van köylerinin temel geçim kaynağını öncelikli olarak küçükbaş hayvancılık faaliyetleri oluşturmaktadır. Bunun yanında büyükbaş hayvancılık, koruculuk ve az da olsa bitkisel üretim faaliyetleri de köylerdeki geçim kaynaklarını oluşturmaktadır. Geleneksel hayvancılığın sürdürüldüğü Van köylerinde özellikle küçükbaş hayvancılık faaliyetlerini sürdürmenin atalara olan saygıdan geldiği düşünülmektedir. Çiftçiler, babadan kalan mirasın çoğunlukla canlı hayvanla sınırlı olması, hayvanın manevi değerinin olduğuna ve bu faaliyetin terk edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Görüşülen çiftçilerin yaklaşık % 94'ünün tek geçim kaynağını hayvancılık faaliyeti oluşturmaktadır. Aynı şekilde bu kişilerin % 96'sının babası yine hayvancılık faaliyetini sürdürmekteydi (Çizelge 38).

Çizelge 38. Çiftçi ve Babasının Temel Geçim Kaynağı (2017)

Temel Geçim Kaynağınız Nedir? (Meslek)		Babanızın Mesleği Nedir?	
Meslek Türü	<i>Oran (%)</i>	Meslek Türü	<i>Oran (%)</i>
Hayvancılık	93.3	Hayvancılık	96.0
Tarım	2.7	Emekli (Memur)	2.0
Diğer	4.0	Diğer	2.0

Çalışmanın önceki kısımlarında da belirtildiği gibi bitkisel üretim faaliyetleri son derece sınırlıdır ve bu durum hayvancılık faaliyetlerini destekler niteliktedir. Temel geçim kaynağı bitkisel üretim olan çiftçilerin oranı sadece % 2,7'dir. Tarımın dışında ise koruculuk, bakkallık ve hamallık, emeklilik gibi faaliyetler diğer temel geçim kaynaklarını göstermektedir. Bu durum hem çiftçinin kendisi hem de babası

için de geçerli sayılabilir (Çizelge 38). Çiftçiler, her ne kadar atadan kalma meslek olarak değerlendirip bu faaliyeti sürdürmek zorunda hissetseler de kendi çocuklarının bu faaliyetlerde aktif olmalarını çok fazla istememektedirler. Çiftçilerin % 63,3'ü gelecekte de hayvancılık faaliyetlerini sürdürmek istemektedir. Fakat buna karşılık çiftçilerin % 70'i ise kendi çocuklarının hayvancılık faaliyetlerini yapmalarını istememektedir. İlçelerin büyük çoğunluğunda gelecekte hayvancılık faaliyetlerine olumlu bakanların oranı daha fazladır. Küçükbaş hayvancılığın en yaygın olduğu Gürpınar ilçesinde bu durum tersinedir. İlçede çiftçilerin yaklaşık % 44'ü gelecek planlarında hayvancılığa vermemektedir. Bunun dışında Gevaş ve Tuşba ilçelerinde yarısı olumlu yarısı olumsuz yaklaşmaktadır (Çizelge 39).

Çizelge 39. Van'da Çiftçinin Gelecekte Hayvancılığı Sürdürme Eğiliminin İlçelere Göre Değişimi (2017)

İlçeler	Gelecekte Hayvancılık Yapmayı Düşünüyor Musunuz? (%)		Çocuğunuzun Mesleğini Devam Ettirmesini İster Misiniz? (%)	
	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Bahçesaray	100	-	66.7	33.3
Başkale	65	35	30	70
Çaldıran	86.7	13.3	66.7	33.3
Çatak	60	40	20	80
Edremit	100	-	66.7	33.3
Erciş	61.9	38.1	38.1	61.9
Gevaş	50	50	25	75
Gürpınar	43.8	56.3	3.1	96.9
İpekyolu	60	40	60	40
Muradiye	72.7	27.3	36.4	63.6
Özalp	73.3	26.7	26.7	73.3
Saray	57.1	42.9	14.3	85.7
Tuşba	50	50	25	75
Van (Ortalama)	63.3	36.7	30	70

Çiftçilerin % 60'tan fazlasının 41 yaş ve üstü olması gelecek ile ilgili meslek değişimine sıcak bakılmamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla çiftçilerin % 36,7'si gelecekte hayvancılık faaliyetleriyle uğraşmamayı düşünmektedir ki bunun da çoğunluğunu 40 yaş altı çiftçiler oluşturmaktadır. Çocuğunuzun hayvancılık geleneğini sürdürmesini isteyen çiftçi oranı ise % 30'dur (Çizelge 39). Büyük çoğunluğun gelecekte hayvancılık yapmayı istemesine rağmen çocuklarının veya torunlarının yapmalarını istememeleri mevcut durumdan memnun olmadıklarını fakat aynı

zamanda terk edemediklerini göstermektedir. Özellikle Gürpınar ilçesindeki çiftçiler çocuklarının hayvancılıkla uğraşmalarına katı bir şekilde karşı çıkmaktadır. İlçede görüşülen çiftçilerin neredeyse tamamı (% 96,9) çocuklarının gelecekte hayvancılık yapmalarını istememektedir. Gürpınar'dan sonra Saray (% 85,7), Çatak (% 80), Tuşba (% 75), Gevaş (% 75), Özalp (% 73) ilçelerinin çiftçileri çocuklarının gelecekte hayvancılık yapmalarını istememektedir. Bunun yanında Bahçesaray, Çaldıran, Edremit ve İpekyolu ilçelerine hayvancılık yapanlar, çocuklarının da bu faaliyeti sürdürmelerini istemektedir (Çizelge 39).

Temel geçim kaynağının ilçelere dağılımına baktığımızda ise neredeyse bütün ilçelerde hayvancılık ilk sırada yer almaktadır. Hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu Van'ın köylerinde bitkisel üretim faaliyetleri inşaatçılık ve koruculuk gibi mesleklerden sonra gelmektedir. Bitkisel üretimin temel geçim kaynağı olduğu çiftçilere sadece Başkale (% 5), Çatak (% 10) ve Erciş (% 9,5) ilçelerinde rastlanmıştır (Çizelge 40).

Çizelge 40. Van Köylerinde Temel Geçim Kaynağının İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)

İlçe	Bitkisel Üretim (%)	Hayvansal Üretim (%)	Diğer (%)
Bahçesaray	-	66.7	33,3
Başkale	5	95	-
Çaldıran	-	100	-
Çatak	10	90	-
Edremit	-	100	-
Erciş	9.5	90.5	-
Gevaş	-	100	-
Gürpınar	-	90.3	9.7
İpekyolu	-	100	-
Muradiye	-	100	-
Özalp	-	93.3	6.7
Saray	-	100	-
Tuşba	-	100	-

Bahçesaray ilçesi başta olmak üzere Gürpınar ve Özalp ilçelerinde hayvancılığa tercih edilen meslek çoğunlukla koruculuktur. Bunun dışında inşaatçılık, emeklilik, bakkalcılık, işçilik, muhtarlık gibi meslekler ya temel gelir ya da ek gelir kaynağını oluşturmaktadır. Çalışmanın yapıldığı köylerde hayvancılık

faaliyetinin geleneksel olduğu, uzun yıllar yapıldığı son 20 yılda geçim kaynağının değişmemesinden de anlaşılabilir. Görüşülen hayvan yetiştiricilerinin % 90'ı son 20 yılda temel geçim kaynağında bir değişimin olmadığını belirtmektedir (Çizelge 41). Hayvancılıkta elde edilen kâr oranının azalmasına ve işin yoğun emek istemesine rağmen geçim kaynağının değişmemesi hayvancılık dışında mesleki tercihlerin kısıtlı olduğunu göstermektedir. Fakat sezonluk işçilik, inşaatçılık ve yukarıda değinildiği gibi koruculuk gibi meslekler hayvancılığın terk edilmesine neden olmuştur.

Çizelge 41. Son 20 Yılda Temel Geçim Kaynağındaki Değişimler

Yanıt	Oran (%)
Evet	6.7
Hayır	90.0
Cevap Yok	3.3

Temel geçim kaynağının son 20 yılda değiştiğini belirten çiftçiler % 6,7 oranına sahiptir. Bunların içinde özellikle koruculuğa geçerek ve yem ürünlerini yetiştirmeye başlayarak hayvancılığı bırakanlar % 40 gibi bir oranı oluşturmaktadır. Aynı şekilde daha önce esnaf, inşaatçı ve korucu olan çok sayıda kişi hayvancılık faaliyetine başlamıştır.

“Önceden hayvancılık yapıyordum bıraktım lokantacılık yapmaya başladım onun da kârı olmayınca tekrar hayvancılığa döndüm. Köyden Erciş’e gidiyordum onun için kâr etmiyordum ama şehirde evim olsaydı o işi yapardım hayvancılıkla uğraşmazdım.(G-28)”

Van ilinde hayvancılığın çoğunlukla meraya dayalı olduğu çalışmanın önceki kısımlarında belirtilmişti. Dolayısıyla faaliyetin açık alanlarda yapılması çeşitli tehlikeler barındırmaktadır. Vahşi hayvanlara yem olma, sakatlanma veya hastalanma bunların başlıcalarını oluşturmaktadır. Kırsal nüfusun büyük çoğunluğunun bu şekilde tehlike arz eden faaliyetlerle uğraşmasına rağmen çiftçilerin büyük çoğunluğu sosyal güvence imkânlarından faydalanmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum çiftçilerin iş ve yaşam şartlarına bakıldığında şaşırılmayacak bir durum olduğu gözlenebilir. Görüşülen kişilerin hayvancılık dışında neredeyse

hiçbir alternatifin olmadığı fakat büyük çoğunluğunun devlet dairesinde memur olmak istediği gözlemlenmiştir. Hayvancılık olmasaydı çoğu çiftçinin tek alternatifi inşaat işçiliğidir ve bu da batıdaki illere göç etmeyi gerektirmektedir. İnşaat dışında alternatif olabilecek meslekler; esnafılık, koruculuk, çobanlık, marangozluk şeklindedir. Fakat bu meslek seçenekleri oldukça sınırlı olup hayvancılığın olmaması durumunda çiftçilerin çoğunluğu işsiz kalacaklarını belirtmektedirler. Çocukluk yaşlarından bu yana hayvancılık dışında neredeyse hiçbir işle uğraşmayan hayvan yetiştiricileri farklı bir meslek grubunda deneyim sahibi olamamıştır. Dolayısıyla hayvan yetiştiriciliği yapan çiftçilerin büyük çoğunluğunun 51 yaş ve üzeri olması başka bir iş seçeneğinin olmamasını normalleştirmektedir. Eğer ki Van'ın köylerinde hayvancılık faaliyetleri olmasaydı gerçekten de çok ciddi bir göç dalgası meydana gelirdi. Çünkü çiftçilerin tarım ve koruculuk dışında yapabilecekleri hiçbir işin olmaması, çiftçiyi buna mecbur kılmaktadır. Yörede tarımın sınırlı olması hatta neredeyse hiç olmaması, kaçakçılık gibi yasadışı ticaretin bitmiş olması çiftçiyi hayvancılığa mecbur kılmıştır. Aşağıda yer alan çiftçi görüşleri hayvancılığın olmaması durumunda neler yapılabileceğine açıklık getirmektedir.

“Eğer hayvancılık olmasaydı ben hırsızlık yapardım, ne yapabilirim ki? Ya açlıktan öleceğim ya da hırsız olacağım. Başka iş yoksa ne yapacağız mecbur babadan kalma işi yapacağız. Gençken koyunlarımın yanına gittiğimde ya da çobanlık yaptığımda düğüne gitmiş gibi mutlu olurum. (G-10)”

“Değil sadece burada Çaldıran'da da bir iş yapamazdım? Ne yapacağım, ya işçi olacaktım ya da evde oturacaktım. Ya da batıya gidip çalışacaktım. Bir ay sonra tam sekiz ay boyunca herkes içerde kalıyor kış şartlarından dolayı, ne iş yapılabilir ki? Herkesin bir hayali vardı benim de hayalim vardı, bir memur olmak isterdim.(G-18)”

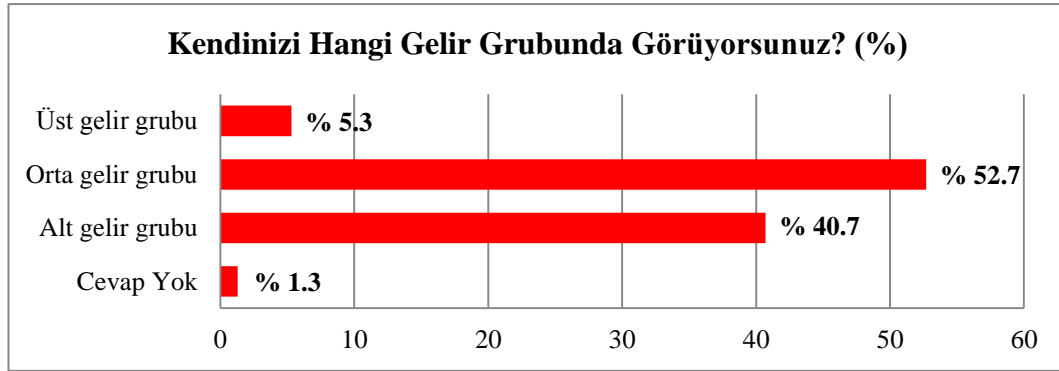
“Hayvancılık olmasaydı bu köyde hiç kimse kalmazdı. 100 hanesi olan bu köyde şimdi 20 haneye düştü çünkü herkes göç etti. İnsanlar hayvancılık yapmak istiyor fakat her şey hayvan almak değildir. Hayvan aldıktan sonra arazin olmazsa, ahırın olmazsa, paran olmazsa hayvanını tek tek satmak zorunda kalacaksın ve yine işsiz kalacaksın. Yani işsizlikten dolayı kimse köyde kalmıyor.(G-45)”

“Eğer olmasaydı yine inşaatçılık yapardım. Başkasının işçiliğini yapacağıma kendi işimin patronu olurum dedim fakat kölesi oldum.(G-48)”

“Bu işi yapmasaydım memur olmak isterdim. Masa başında çalışmak isterdim, insan gibi. Sabahtan akşama ayakkabı boyacılığı yaparım yine bu hayvancılıktan daha iyi kazanırım zaten.(G-52)”

Çiftçilerin büyük çoğunluğu Van geneli ile karşılaştırıldığı zaman kendilerini alt ve orta gelir gurubunda görmektedir. Yapılan saha çalışmasında görüşülen çiftçilerin yaklaşık % 41’i kendilerini alt gelir grubunda, yaklaşık % 53’ü ise orta gelir grubunda görmektedir. Bunun yanında hayvan yetiştiricilerinin sadece % 5,3’ü kendilerini üst gelir grubunda görmektedir (Şekil 51).

Şekil 51. Van’daki Hayvan Yetiştiricilerinin Kendilerini Ait Hissettiği Gelir Grubu (2017)

Dolayısıyla hayvan yetiştiricilerinin yaklaşık % 86’sı hayvancılıktan elde ettikleri gelirin asgari bir yaşam için yetersiz olduğunu belirtmektedir.

“Hayvandan süt, peynir ve yağ elde ediyorum ama yetmiyor. Mandıra olmadığı için sütü satamıyoruz biz de kuzu ile koyunu aynı anda olatıyoruz ki kuzu çabuk gelişsin hemen satabilelim. Ay hesabı yapsam bu hayvancılıktan kazancım ayda 1500 liranın altındadır. Ben nasıl ailemi geçindireyim?(G-15)”

“Hayvancılığın geliri sadece günlük ihtiyaçlarımı karşılamaktır. Ev için kışlık peynir üretiyoruz başka da bir geliri yok. Eğer başka bir iş olsaydı kimse gelirini düşünmez hemen bırakırdı.(G-29)”

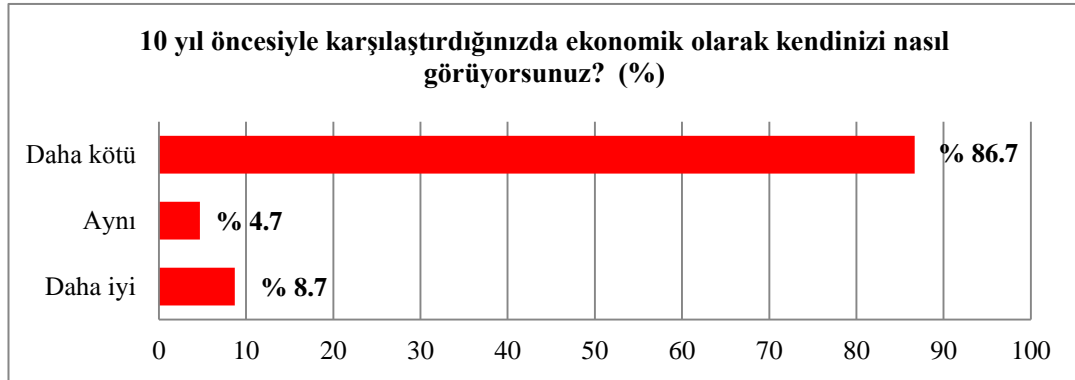
Bunun yanında görüşülen çiftçilerin % 10’u hayvancılıktan elde ettikleri gelirin yeterli olduğunu belirtirken, yaklaşık % 4 gibi bir oran da bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Çalışmanın yapıldığı yıl olan 2017 ile on yıl önceki hayvancılık geliri

karşılaştırılmasında ise çiftçinin on yıl önce ekonomik anlamda daha iyi şartlarda olduğu gözlemlenmiştir. Yapılan saha çalışmasında çiftçinin on yıl önceki ekonomik durumu ile günümüzdeki ekonomik durumunun karşılaştırılması istenmiştir. Bunun sonucunda çiftçilerin yaklaşık % 87'si on yıl öncesine göre bugün ekonomik olarak daha kötü olduklarını belirtmiştir.

“Ben şehirde bir evim ve bir dükkânım olsun isterdim, ömür geçti yaşlandım artık ama ömrümün en azından son iki yılını o şehir rahatlığıyla geçirmek isterdim. Bazen rüyamda görüyorum şehirdeki bir evde oturduğumu. Ama bu durumda şehre gitmemiz mümkün değil. Hayvancılık olmasaydı hiçbir iş yapamazdım ne yapabilirdim ki? On yıl önce durumum o kadar iyiydi ki hayatta hiçbir yere gitme isteğim yoktu ve isteyerek bu işi yapıyordum.(G-12)”

Bunun yanında çiftçilerin sadece % 8,7'si on yıl önceye göre daha iyi olduklarını, yaklaşık % 5'inde de bir değişimin olmadığı görülmüştür (Şekil 52).

Şekil 52. Van'daki Hayvan Yetiştiricilerinin Ekonomilerinin 10 Yıl Öncesiyle Karşılaştırılması (2017)

Hayvan yetiştiricilerinin, on yıllık dönemde ekonomik olarak daha kötü duruma girmeleri, hayvancılığa bakış açılarının olumsuz olmasına ve nihayetinde hayvancılığı bırakmalarına sebep olmuştur. Bunun yanında, çalışmanın yapıldığı Van'ın köylerinde tarımın sınırlı olduğu ve hayvancılık dışında seçeneğin olmadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu durum çiftçinin kente göç etmesine ve yeni iş arayışlarına girmesine neden olmuştur.

4.2.2. Kredi, Talep ve Arz Kaynakları

Türkiye’de bitkisel üretim başta olmak üzere tarım sektörü önemli ölçüde desteklense de bu politikaların amacın dışında uygulanması, desteklerin yetersiz olması ve süreklilik göstermemesi desteklerin etkin olmamasına neden olmaktadır. Bunun yanında uzun süreli yapısal politikaları uygulamak yerine kısa süreli destekleme politikalarının benimsenmesi tarım ve hayvancılıkla ilgili sorunların çözümsüz olmasına neden olmaktadır. Tarım politikalarıyla ilgili bu yanlışlıklar veya eksiklikler hayvancılık alanında daha belirgin bir haldedir. Hayvancılıkla ilgili destekleme politikaları bitkisel üretim ile karşılaştırıldığında çok yetersiz olduğu, süreklilik arz etmediği ve altyapının son derece yetersiz olduğu göze çarpmaktadır. Bunların yanında, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde hayvancılığın tarım sektörü içindeki payının artırılması planlansa bile bunun tersine 40 yılda hayvancılık sektörünün tarım içindeki payında azalmalar olmuştur (Yavuz, 1999: 39).

Ülkemizde hayvancılıkla uğraşan üreticilerin örgütlenmeleri, kooperatif, dernek ve yetiştirici birlikleri yoluyla sürdürülmektedir²⁴. Bunların yanında; özel sektörlerin veya devletin kurduğu et ve süt birlikleri de faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetleri Tarım ve Ormancılık Bakanlığı (TOB) veya il müdürlükleri ile bu bakanlığa bağlı olan Hayvancılık İşleri Genel Müdürlüğü (HAYGEM) sürdürmektedir. Bunların dışında Tarım Kredi Kooperatifi (TKK), Ziraat Bankası, Et ve Süt Kurumu (ESK) ile Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (TSEK) gibi kamu kurum ve kuruluşları da çeşitli kredilendirme veya üretim gibi faaliyetlerde bulunmaktadır.

Devletin tarım ve hayvancılık sektörüne yönelik destek veya teşvikleri oldukça yüksek düzeydedir. 2023 yılında dünyanın en büyük 5 tarım ülkesi olmayı hedefleyen Türkiye’nin teşvik paketlerinde Van ili 6. Bölgede yer almaktadır. Dolayısıyla Van ili sübvansiyonların yüksek olduğu ve bu sektörde önemli fırsatlar barındırmaktadır (DAKA, 2014;54). Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerini kapsayan

²⁴ TOB, <https://www.tarim.gov.tr/Konular/Kirsal-Kalkinma/Projeler>, Erişim Tarihi: 06.07.2018

TRB2 İstatistiki Bölgesinde kalkınma çalışmalarında faaliyet gösteren DAKA'nın Van ilinde birçok çalışması veya projesi bulunmaktadır. Bunların içinde hayvancılıkla ilgili faaliyet sürdüren 10 adet işletme yer almaktadır. 2013 yılında kurulan bu işletmelerde süt sığırcılığı yapılmaktadır. Bu destek türü çoğunlukla Simental ırkı gebe düve alımı ile hayvan barınaklarının yapımı veya iyileştirmesi şeklindedir (Çizelge 42).

Çizelge 42. DAKA tarafından % 50 Hibe İle Desteklenen Büyükbaş Hayvancılık Projeleri

İlçe	Proje Bütçesi (TL)	Proje Kapsamı	Hayvan Alım Yolu
Özalp	465.195,90	40 adet Simental ırkı damızlık gebe düve alımı 100 başlık yarı açık hayvan barınağı yapımı	Yurtiçi
Gevaş	457.279,52	39 adet Simental ırkı damızlık gebe düve alımı 80 başlık yarı açık hayvan barınağı yapımı	Yurtdışı
Özalp	450.399,40	40 adet Simental ırkı damızlık gebe düve alımı 100 başlık yarı açık hayvan barınağı yapımı	Yurtiçi
Erciş	445.694,80	40 adet Simental ırkı damızlık gebe düve alımı 80 başlık yarı açık hayvan barınağı yapımı	Yurtdışı
Gevaş	399.994,34	32 adet Simental ırkı damızlık gebe düve alımı 80 başlık yarı açık hayvan barınağı yapımı	Yurtdışı
Tuşba	378.479,00	300 başlık büyükbaş hayvan barınağı için ihtiyaç olan çiftlik ekipmanları desteği	-
İpekyolu	354.494,50	30 adet Simental ırkı damızlık gebe düve alımı 50 başlık yarı açık hayvan barınağının tadilatı	Yurtiçi
Edremit	335.532,10	35 adet Simental ırkı damızlık gebe düve alımı 60 başlık yarı açık hayvan barınağı yapımı	Yurtdışı
Erciş	304.966,77	30 adet Simental ırkı damızlık gebe düve alımı 50 başlık yarı açık hayvan barınağı yapımı	Yurtiçi
Çaldıran	221.816,20	20 adet Simental ırkı damızlık gebe düve alımı 40 başlık yarı açık hayvan barınağı yapımı	Yurtiçi
Toplam	3.813.852,53	<i>DAKA tarafından hibe edilen toplam bütçe: 1.906.926,26</i>	

Kaynak: DAKA, 2018

DAKA desteği kapsamında 300'ün üstünde gebe düve alımı gerçekleştirilmiştir. Bu düvelerin % 47'si ithalat yolu ile % 53'ü de yurt içinden alınmıştır. Desteğin büyük bir kısmı Özalp ve Gevaş ilçelerine yapılmıştır. Özalp ilçesine yaklaşık 915 bin destek ile iki adet proje, Gevaş ilçesine de 857 bin destek ile iki proje hayata geçirilmiştir (Çizelge 42).

Aynı şekilde 2400 Sayılı Van Tarım Kredi Kooperatifi Müdürlüğü tarafından 2017 yılında yaklaşık 590 bin liralık hayvancılık kredisi kullanılmıştır. 2010 yılından sonra hayvancılık kredilerini kullanılmaya başlayan Tarım Kredi Kooperatifi 2010 yılında 272 bin, 2012 yılında 1 milyon 327 bin liralık hayvancılık kredisi kullanmıştır (Van TKK, 2018).

TKDK Van il Koordinatörlüğünün IPARD I Programı kapsamında (2007–2013) sektör bazlı gerçekleştirilen 138 sözleşmenin 10’u süt, 13’ü et, 1’i balıkçılık olmak üzere toplamda 24 sözleşme doğrudan hayvancılık ile ilgili olmuştur. 101 sözleşme de çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi başlığı altında hem hayvancılık hem tarım faaliyetleri olarak gerçekleştirilmiştir. Toplam projelerin ilçelere dağılımına bakıldığı zaman ise yaklaşık yarısının Bahçesaray ve Çatak ilçelerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. En az projenin olduğu ilçeler ise Çaldıran, Muradiye ve Özalp şeklinde olmuştur (Çizelge 43).

Çizelge 43. TKDK’nın IPARD I Programı Kapsamında (2007-2013) İlçe Bazlı Proje, Yatırım, Destek ve Hibe Faaliyetleri

İlçe	Sözleşmeye Bağlanan Proje Sayısı	Toplam Yatırım Tutarı (Milyon TL)	Toplam Destek Tutarı (Milyon TL)	Toplam Hibe Tutarı (Milyon TL)
Bahçesaray	28	2.5	1.2	0.1
Başkale	5	4.7	2.8	-
Çaldıran	2	2.9	1.6	0.8
Çatak	38	3.9	1.9	0.5
Edremit	12	11.1	6.1	3.1
Erciş	4	1.3	0.7	0.7
Gevaş	14	2.7	1.2	0.9
Gürpınar	18	18.9	11.3	4.5
Merkez	13	17.2	9.0	3.8
Muradiye	2	4.2	2.4	-
Özalp	2	2.0	1.1	0.8
Toplam	138	71	39	15

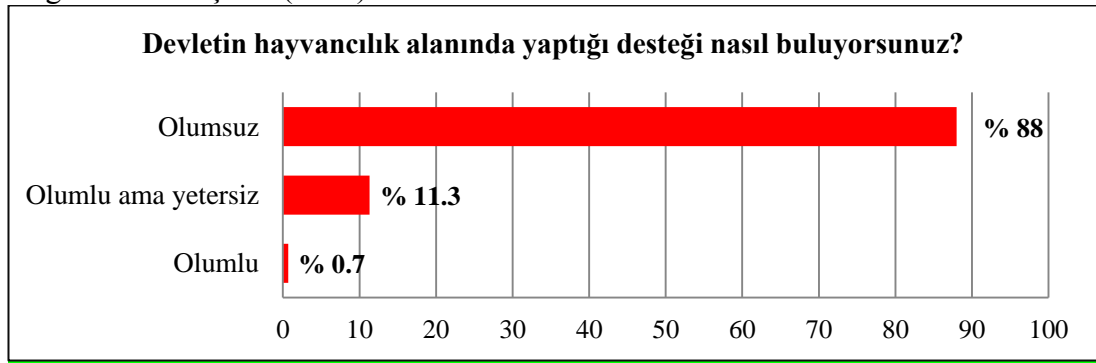
Kaynak: TKDK, Van, 2018

IPARD I Programı kapsamında gerçekleştirilen 71 milyon TL yatırımın büyük çoğunluğu hayvancılık veya hayvancılık unsurlarıyla ilgili olmuştur. Doğrudan hayvancılık ile ilgili olan 24 projeye 48,4 milyon TL, çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesine ise 9,4 milyon TL yatırım gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca 48,4 milyonluk yatırımın 11,3 milyon TL'si hibe olarak desteklenmiştir (TKDK, 2018). 71 milyon TL toplam yatırımın yaklaşık yarısı Gürpınar ve Merkez ilçede (İpekyolu ve Tuşba) gerçekleştirilmiş Gevaş ve Bahçesaray ilçeleri ise en az yatırımın gerçekleştirildiği ilçeler olmuştur. Toplam hibe faaliyetinin yaklaşık % 50'si Gürpınar ve Merkez ilçede gerçekleştirilmiş Başkale ve Muradiye ilçelerinde ise hibe desteği sağlanmamıştır (Çizelge 43).

Çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği gibi Van'da hayvancılık faaliyeti koyunculuk üzerinedir ve Van'da var olan hayvan ile kırsal nüfusun ekonomik yapısını karşılaştırdığımız zaman sorunun hayvan sayısından çok hayvan verimiyle ilgili olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla koyunculukla uğraşan Van köylerinin birçoğu hayvancılıktan elde edilen verimin düşük olması ve yoğun emeğe rağmen elde edilen gelirin düşük olması sebebiyle hayvancılığı terk etmek üzeredirler. Bu konuda devletin yapmış olduğu birçok teşvik ve desteklerin yetersiz veya olumsuz olduğu, somut bir sonuç elde etmekten uzak olduğu görülmüştür. Anket çalışmasında devletin hayvancılık alanında yaptığı desteğin nasıl olduğu sorulmuş ve % 88 gibi büyük bir oran olumsuz olarak değerlendirmiştir. Verilen desteğin olumlu fakat yetersiz olduğunu düşünen çiftçilerin oranı % 11 civarında iken olumlu karşılayanların oranı sadece 0,7 şeklindedir (Şekil 53).

Şekil 53. Hayvan Yetiştiricilerinin Devletin Hayvancılık Alanında Yaptığı Desteği Değerlendirme Şekli (2017)

Yapılan anket, mülakat ve gözlem çalışmalarında çiftçinin devlet desteklerini yeterli görmediği ve desteğin yapılması gereken kişi veya işletmelere dönük

olmadığı fikri yönündedir. Devlet desteklerinin çoğunlukla büyük işletmelere ve büyük oranda toklu besiciliği yapan işletmelere yapıldığı ve bu faaliyetin adaletli yapılmadığı düşüncesinin olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin Gürpınar ilçesinin Dolaylı Köyünden Fethi Bey'in aşağıdaki ifadesi hayvancılık desteklerinin söz konusu faaliyetlerle ilgisiz kişilere verildiğini ve gerçekten hayvancılıkla uğraşan kişinin bu nedenle mağdur olduğunu ve destek alamadığını belirtmektedir.

“Devlet her ne destek verecekse kontrol ederek vermelidir. Mesela hayvancılıkla hiç ilgisi olmayan kişiler sadece zengin oldukları için devletten hayvancılık desteği alıyor. Devletin bunu takip etmesi gerekmektedir. Adına 2000 hayvan kayıtlı olan birçok kişinin bir tek keçisi bile yok ve bunlar da hayvancılığın azalmasında etkili olan faktörlerdir.(G-54)”

Çiftçilerin devlet desteği ile ilgili fikirlerin olumsuz olmasının bir nedeni en son uygulanan Genç Çiftçi Projesidir. Tarım ve Ormanlık Bakanlığı ile Ziraat Bankasının yürüttüğü proje tarım ve hayvancılık kapsamında olup kırsal kalkınma destekleri kapsamında genç çiftçi projelerinin desteklenmesini amaçlamaktadır. Proje kapsamında çiftçilere canlı hayvan ile fide, fidan ve tohum gibi desteklerde bulunulmuştur. Çiftçinin bu proje girişimini olumsuz karşılamasının nedeni ise; şartların genelde varlıklı ve desteğe ihtiyacı olmayan kişilere uygun olduğunu, kırsalda yaşayan ve tarım ile hayvancılık dışında geliri olmayıp desteğe ihtiyaç duyan kişilerin projeden faydalanamamasıdır.

1999 yılında yapılan “Doğu Anadolu Bölgesinde Koyun Yetiştirme Sosyolojik Ekonomik ve Genetik Görünüşü” adlı çalışmada çiftçinin bugünkü düşüncelerinin bilimsel dayanağını görmekteyiz. Çalışmada geçen “Doğu Anadolu Bölgesinde hayvancılık yönünde yapılan devlet desteklerinin koyun yetiştiricilerine yansıyan pay genelde düşüktür. Bu destek daha çok Toklu besiciliğine yansımaktadır. Toklu besiciliğindeki gelişmeler veya gerilemeler kasaplık kuzuları etkilemek suretiyle üreticiye yansımaktadır (Karaca vd., 1993: 2)” ibaresi bunun önceki yıllarda da aynı olduğu yönündedir. Van köylerinde yapılan koyunculuk çoğunlukla hayvansal verim elde etmek amacıyla. Bunun da başında elbette peynir

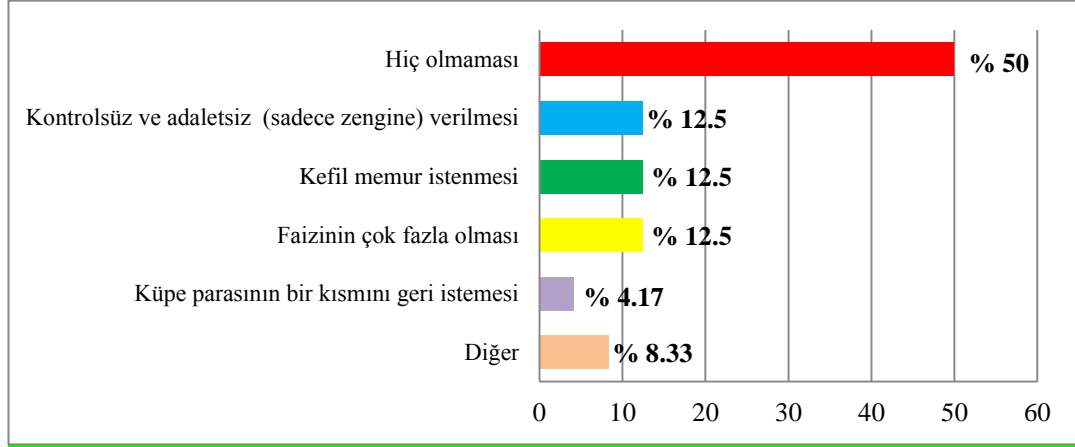
gelmektedir. Dolayısıyla kasaplık hayvan yetiştiriciliğinden çok sağimlık koyuna önem verilmektedir. Fakat verilen desteklerin yanlış değerlendirildiğini belirten çiftçi aynı zamanda çiftçinin içinde bulunduğu duruma bakılmaksızın devletin hayvancılıkla ilgili çıkarttığı kanunların çiftçiyi sıkıntıya soktuğu belirtilmektedir. Örneğin Çatak ilçesinin Yukarınarlıca Köyünden M. Ali Bey'in aşağıda yer alan ifadesi hem devlet desteğinin neredeyse hiç olmadığı hem dönemsel olarak yayınlanan kararların çiftçiyi hayvancılıktan uzaklaştırdığı görülmektedir.

“Ben 1000 - 1200 hayvan besliyorum, bizde hiç destek yok, bizim maddi durumumuz kötü, bu sene bu kadar kurak geçti, bu kadar otumuz samanımız yok, hiçbir şeyimiz yok, bu hayvan elimizde kaldı, biz ne yapalım şimdi, kimse almıyor. Bayramda da dişi hayvan satışı yasaklandı, dişi kuzu ve dişi koyun elimde kaldı. Kimse de bize borç yem vermiyor, elimizde de para da yok. Bize yardım da etmiyorlar. Elimde bir sürü hayvan var kimse gelip almıyor. Kaç senedir buradan Siirt'e gidiyorum, oralarda eziliyoruz. Yem bulamıyoruz, milletin borcunu veremiyoruz. O yüzden hayvanı satarız diyoruz ama satamıyoruz, elimizde kaldı. Mademki bakan öyle konuşuyor, bu sene kurak geçtiği için bize yem konusunda destek versin. Ya 1000 hayvan besleyen çiftçiye bir yem desteği versin. Bu adam bu hayvanı nasıl besliyor. Bir hayvanın bir insan kadar masrafı vardır. Vallahi 25 tane nüfusum var ama 25 hayvan kadar masraf etmiyorum. 7 ay boyunca hayvanı ahırda besliyorum. Bakanlık da dedi, üretim artsın, e destek ver üretim artsın, e hayvanı satamıyoruz, yem bulunsun saman bulunsun üretimi arttıralım (G-23).”

Çiftçinin devlet desteklerini olumsuz değerlendirmesinin nedenlerinin başında hiç destek verilmemesi gelmektedir. % 50'lik bir oran devletin destek vermediğini düşünmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi devlet desteğinin ilgisiz kişilere verildiği ve bunun kontrol edilmediği belirtilmektedir. % 12,5'lik bir dilim devlet desteklerinin kontrolsüz ve adaletsiz verildiğini belirtmektedir. Hayvancılık desteklerinde kefil memur istenmesi veya tapulu arazinin ipotek amaçlı istenmesi yer almaktadır. Dolayısıyla çiftçinin kefil memur bulamaması veya kayda değer arazisinin olmaması çiftçinin devlet desteğinden yoksun kalmasına ve bakışının da olumsuz olmasına neden olmaktadır. Banka kredilerinin fazla olması da verilen hayvancılık desteklerinin geri ödemelerinde sıkıntılara sebep olması yine çiftçinin uzak durmasına neden olmaktadır. % 12,5'lik bir dilim banka faizlerinin fazla

olmasından dolayı hayvancılık ile ilgili destek veya kredilerden faydalanamamaktadır (Şekil 54).

Şekil 54. Devletin Hayvancılık Alanında Yaptığı Desteklerin Olumsuz Olma Nedenlerinin Dağılımı (2017)

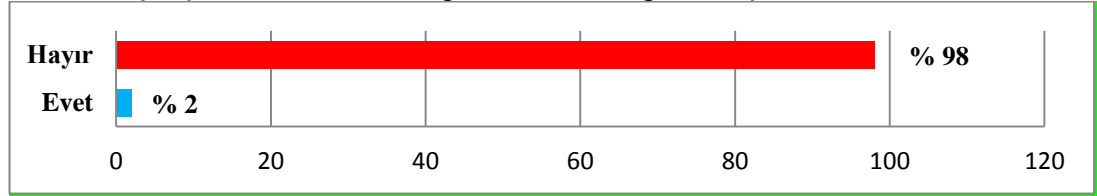

Çiftçi, devlet desteğinin sadece para veya hayvancılık unsurlarını krediyle veya hibe ile vermesini istememektedir. Aynı zamanda üretilen hayvansal ürünlerin daha sağlıklı pazarlanması için uygun ortamın olmasını istemektedir. Destek amaçlı olarak; canlı hayvan ve peynir gibi ürünlerin mümkünse devlet eliyle alınması değilse de belirli bir kontrol mekanizması ile denetim altına alması gerektiğini belirtmektedirler. Gürpınar ilçesinin Hamurkesen Köyünden Abdullah beyin “*Birkaç yeri hariç tutacak olursak hayvancılık bitme noktasındadır. Bunun sebebi devletin verdiği desteklerin yerini bulmamasıdır. Devletin bu konuda yardımcı olması gerekmektedir. Biz üretiyoruz ama ürünüümüzü kime satacağız? Peynirciler çarşısına gidiyoruz ve çok ucuz bir fiyata alıyorlar. Bütün zahmeti biz çekiyoruz ve onlar bizden daha fazla kazanıyor. Bunun devlet tarafından alınması gerekmektedir. Devlet hayvan desteği veriyor ama bu desteği ve sonucunu da kontrol etmesi gerekmektedir. (G-45)*” ifadesi devlet desteklerinin olumsuz değerlendirme nedenlerine bir örnek teşkil etmektedir. Aynı şekilde İpekyolu ilçesinin Yalınagaç Köyünden Fevzi beyin: “*Sütü Van’a götürüyoruz. Mandıra gelmiyor süt almaya, sütü alıp markete, bakkala veriyoruz ve kilosunu 1,5 liraya satıyoruz. Devlet destek verseydi şimdi köyde en az*

üç bin koyun olurdu ama devlet destek vermiyor. Devlet buzağımı kaydediyor ama kayıtlarda Gürpınar'da çıkıyor, ben sorun yaşıyorum. Sütümü, yoğurdumu ve peynirimi alsın ve o halka satsın, bakın bakalım o zaman ne kadar iyi olacağız.(G-57)”şeklindeki ifadesi çiftçinin hem üretim hem pazarlama aşamasında yalnız kaldığını göstermektedir.

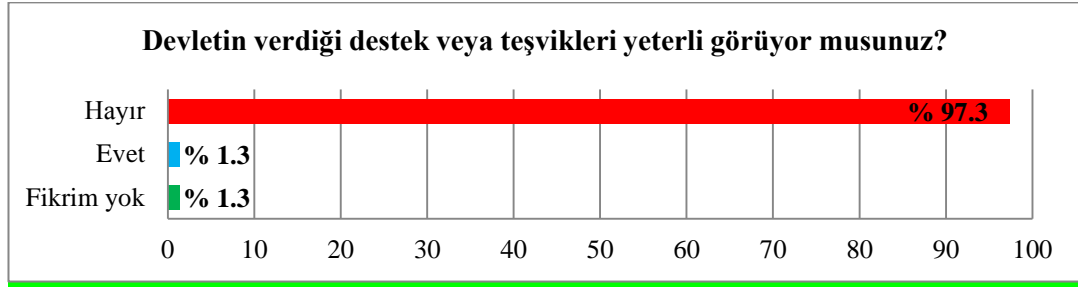
Devletin “küpe parası” adı altında çiftçiye verdiği destek 2017 yılına göre; 15 aydan büyük olan küçükbaş hayvan başına 25 TL, buzağı olan büyükbaş hayvan başına ise 550–750 TL şeklindedir. Fakat verilen bu desteğin bir kısmı küpe gideri olarak geri alınmaktadır. Çiftçiye verilen desteğin simgesel olması ve çiftçinin hayvancılık ile ilgili herhangi bir açığını kapatmaması, verilen ödeneğin harcanmasından çok sonra devletin küpe giderini geri istemesi çiftçinin devlet destekleriyle ilgili düşüncelerinin olumsuz olmasına neden olmaktadır. Örneğin Muradiye ilçesinin Çiçekli Köyünden M. Emin beyin: “Devlet biraz destek veriyor ama o destek bize çok zamansız geliyor. Şimdi mesele sonbaharda ben saman alacağım, devlet bana verdiği desteği o zaman vermiyor peynir zamanında veriyor. İyi de o zaman peynir var, kuzu var. Ama bu aylarda gelseydi daha iyi olurdu. Çünkü şu an eve erzak alma zamanıdır, çoban parasını verme zamanıdır (G-60).” Şeklindeki ifadesi verilen desteğin zamanlama konusuna da önem verilmesi gerektiği yönündedir. Bunun yanında bu küpe parası desteğinin dışında çiftçi devletten neredeyse hiç destek almamaktadır. Saha çalışmasında anket sorularının yönlendirildiği çiftçilerin % 98’i, devletten küpe parası dışında destek veya teşvik almadığını belirtmiştir (Şekil 55).

Şekil 55. Çiftçilerin Devletten Küpe Parası Desteğinin Dışında Destek Alma Durumu

Küpe parası dışında devlet desteği aldığını belirten % 2'lik dilimde ise yakıt desteği ve hayvancılık kredisi ön planda yer almaktadır. Çiftçinin devlet desteklerini bu şekilde olumsuz değerlendirmesinin temel nedeni elbette yetersiz görmeleridir. Çiftçilerin % 97 gibi büyük bir bölümü hayvancılık alanında verilen destekleri yetersiz görmeleri çiftçinin hayvancılığa bakış açısını ve hayvancılık sektörü ile ilgili planlarının değişmesine neden olmaktadır. Çiftçilerin sadece % 1,3'ünün devlet desteğini yeterli olarak değerlendirdiği görülmektedir (Şekil 56). Devlet verdiği küpe parasını yeterli gören çiftçilerin çoğunlukla az sayıda (20–25 baş) hayvan sayısına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Hayvan başına verilen küpe parasının yetersiz olduğunu belirten çiftçi bunun yanında belirli miktarın geri istenmesi çiftçinin hem devlet desteğine olumsuz bakmasına hem de hayvancılık faaliyetinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Gürpınar ilçesinin Kırkgeçit köyünde yaşayan ve 90 yaşında olup 80 yıllık hayvancılık geçmişi olan Hacı Mehmet Bey, verilen küpe parasının işlevsiz ve yetersiz olduğunu, devlet desteği olmazsa torunlarına bu işi bıraktıracağını belirtmektedir. Hacı Mehmet Bey, durumu: *“Uzun yıllardır bu işi yapıyorum. Yaylalara çıktım, köyde hayvan besledim, çobanlık yaptım. Hayvancılığı çok iyi bilirim ama artık kâr edemiyoruz. Bu yaşıma rağmen hâlâ hayvancılık yapıyorum. Devlet yanımızda değil sadece 20 liralık küpe parası desteği veriyor o da bir işe yaramıyor. Ölmeden önce bütün hayvanımı satacağım ki soyum artık bu işi yapmasın (G-40)”* şeklindeki ifade etmektedir. Aynı şekilde Özalp ilçesinin Mehmetalan Köyünden Ömer beyin : *“Devlet küpe adı altında sözde destek veriyor ama sadece gösteriştir. Benim 25 hayvanım var ve devlet bana 600 lira destek verdi daha sonra da mesaj gönderdi 130 lirasını geri istiyor. Ben de göndermedim. Tarımdan istediğimizi alamıyoruz zaten. Devlet koç katım zamanında koç desteği veriyor, batıda gördüm, ama burada öyle bir şey yok. İşleri çok zorlaştırıyorlar, destek vermek için arazimin çok fazla olması gerekiyormuş e arazim fazla olsaydı ben neden devlete ihtiyaç duyayım ki?(G-67)”* şeklindeki ifadesi başka bir örneği göstermektedir.

Şekil 56. Çiftçilerin Devletin Hayvancılık İçin Verdiği Teşviklerle İlgili Görüşleri

Hayvancılıkla ilgili verilen destek ve teşviklerin yeterli olduğunu düşünen çiftçileri ise devletten küpe parası dışında tarımsal kredi ve canlı hayvan gibi alımlar yapanları oluşturmaktadır. Örneğin Başkale ilçesinin Çaldıran Köyünden Hacı beyin: *Devletten tarım ve hayvancılık desteği aldım, devletten de desteğinden de çok memnunum (G-10)*” ifadesi ile Çaldıran ilçesinin Soğuksu Köyünden Mahmut Bey’in: *Devletten kooperatif desteği aldım, 50 tane koç aldım ve borcumu bitirmek üzereyim. Devlet beş yıl boyunca bizden para almadı, beş yıldan sonra faizsiz geri ödeme yapmaya başladık. (G-19)*” ifadesi örnek teşkil etmektedir.

Van’da hayvancılık faaliyetlerinin kırsal kalkınmada yeterli oranda etkili olamamasının birincil nedeni çiftçinin yem unsurlarını temin etmekte çektiği zorluklardır. Van’ın köylerinde yaşayan nüfusun büyük oranı hayvan sahibi olmanın yanında değişen büyüklükte araziye sahiptirler. Fakat yakıt pahalılığı, traktör kiralalarının fazla olması ve kuraklık gibi nedenlerden dolayı çiftçi arazisini değerlendirememektedir. Yem fiyatlarının sürekli artış göstermesi hayvancılıkla uğraşan çiftçilerin önemli bir gider kalemini oluşturmaktadır. Sonuç olarak çiftçinin elde ettiği kâr miktarının azalmasına ve hayvancılığa bakış açısının değişmesine neden olmaktadır. Gerçekten de görüşülen çiftçilerin büyük bir kısmında hayvancılığın azalma sebeplerinin başında yem sorununun yer aldığı görülmüştür. Bu nedenle devlet desteğinde çiftçinin talebi para veya canlı hayvandan çok yem yönündedir.

Çiftçinin “3 koyunun geliri ancak bir koyunu besleyebiliyor” görüşü tamamen yem temini ile ilgilidir. Örneğin Başkale ilçesinin Erek Köyünden Abbas Bey: “Devlet bize yem verse, arpa, saman verse sıkıntımız biter. Mesela 100 hayvanı olan biri sonbaharda 40 tanesini satıp yem almak zorunda kalıyor. Eğer devlet yem desteği verirse hayvanı sadece kendi ihtiyaçları için satar. Yani başa baş çıkıyor. Yani hayvan kendi kendini besleyemiyor.(G-3)” Şeklindeki ifadesi bunu doğrulamaktadır. Fakat yem desteğinin verilmesi durumunda veya yem sorunun başka bir şekilde çözülmesi durumunda hayvan sayısının daha hızlı artacağı ve kırsal ekonominin de canlanacağı belirtilmektedir. Saray ilçesinin Sıımlı Köyünden Dursun beyin “Devlet bana yem yardımı verse ben bir yılda hayvanımı ikiye katlarım.” şeklindeki ifadesi hayvan sayısını arttıramamanın nedeninin yem gideri ile ilgili olduğu yönündedir. Devlet tarafından verilen desteklerin gerekli yere ulaşmadığı fikri yem sorununda da baş göstermektedir. Dolayısıyla çiftçi, hayvancılık kontrolünün tamamen devlet yönetiminde olmasını ve ne tür desteğin verileceğini kendisinin belirlemesini istemektedir. Örneğin Başkale ilçesinin Ilıcak Köyünden Cebrail Bey, Çaldıran ilçesinin Hangediği Köyünden Kutbettin beyin ve Edremit ilçesinin Çiçekli Köyünden Abdülhadi beyin aşağıdaki ifadeleri verilen desteklerin ilgisiz yere ulaştığı ve devletin çiftçinin ihtiyaçlarını sahada gözeterek vermesi gerektiği yönündedir.

“Devlet gelip bir görsün beni, benim durumumu. Bana sorsun ne ihtiyacın var. Evet, yem istiyorum, arpa istiyorum, saman istiyorum. Gelsin beni görsün, bana baksın ihtiyacımı kendi belirlesin. Bir ineğin masrafı nerden baksan 5 bin lira, bunu devlet bilmiyor mu sanki bana sadece yarısını karşılarsın ki ben de idare edebileyim. Hadi bir ineğin 5 bin lirasını ben hallettim peki 50 koyunun ben nasıl halledeyim, mecbur kendimden kısacağım. Bu yıl 30 teneke buğday ekтім hepsi donup gitti ve tamamen zarar ettim, destek de almadım. Hiç devlete zarar vermedik bunun karşılığında bana yardım etmeli.(G-9)”

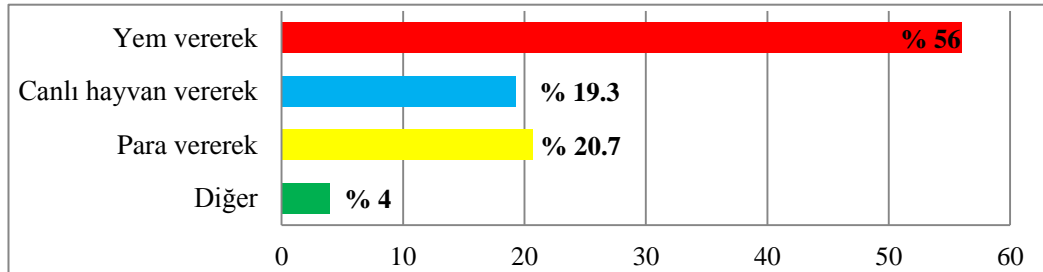
“Devlet hep zengine destek veriyor. Zengin zaten zengindir. Fakir fukaraya vermelidir. Gözetim altında kredi vermelidir. Ya para versin yem alalım ve ahır yapalım ya da ahır yapıp yem desteği vermelidir.(G-15)”

“Devlet bize % 30 % 40 gibi hibeli yardım edebilir. Ama bizim gibi küçük çiftçiler desteklerden faydalanamıyoruz. Hep zengin kesim alabiliyor, parası olanlar

alabiliyor. Bunun böyle olmaması lazım. Devlet bize yem verse sıkıntı çözülür.(G-26)”

Görüşülen çiftçilerin % 56'sı verilecek olan devlet desteğinin yem olmasını talep etmektedir. Bunun yanında canlı hayvan desteği isteyen çiftçiler ise % 19 gibi bir orana sahip olup çoğunlukla yeterli miktarda tarım arazisine sahip olup bunu işletebilenleri kapsamaktadır. Para desteği isteyen çiftçiler ise % 20'nin üstünde bir orana sahiptir(Şekil 57). Fakat para desteğini isteyen çiftçiler de verilecek parayı hayvan beslenmesine harcayacaklarını belirtmektedir. Örneğin Çaldıran ilçesinin Aşağıkuyucak Köyünden Sadrettin beyin: *“Devlet bana hayvan verirse yem almak için yine satarım. Para verirse de o parayla yem alırım. Onun için devlet bana ya yem versin ya da para versin. Kimin ne ihtiyacı varsa devlet onu versin (G-14) ”* şeklindeki ifadesi bunu doğrulamaktadır. Aynı şekilde Erciş ilçesinin Tekler Köyünden Nusrettin beyin (G-55): *Hayvan zaten çok fazladır. Ama destek verecek olursa yem ya da para vermelidir. Çünkü hayvan verirse yine yem ve saman almak için satarım (G-35)”* ifadesi, Gürpınar ilçesinin Umut Köyünden Mustafa beyin *“Devlet destek versin de hayvan dışında ne verirse versin. Ama para verirse yem alırım onun için direk bana yem verirse çok iyi olur. ”*ifadesi ile Özalp ilçesinin Yukarı Mollahasan Köyünden Kazım beyin: *“Bizim sorunumuz ne hayvandır ne de para. Sadece yemdir. Sonuçta para verse de yem alacağız (G-63)”* şeklindeki ifadeleri yem ihtiyacının boyutunu göstermektedir. Dolayısıyla para talep edenlerin verilecek parayı yine yem için harcayacağı düşünülecek olursa yaklaşık % 77'lik bir oranın yem talebinde bulunduğu söylenebilir (Şekil 57).

Şekil 57. Çiftçilerin Devlet Teşvikini (Desteğini) İsteme Şekli

Yem, canlı hayvan ve para dışında devlet desteği talep edenlerin oranı % 4 olup çoğunlukla devletin çoban, yayla yasağı ve ahır sorunlarını çözme yönünde olduğu gözlemlenmiştir. Devlet desteği olarak yem sorununa çözüm bulunmasını isteyen çiftçinin birincil gider kalemini de yine yem unsurları (% 59) oluşturmaktadır.

Çiftçinin devlet desteklerine bakış açısının olumsuz olmasının nedenlerinden bir diğeri ise çiftçinin destek veya kredi alma, isteme aşamasında karşılaştığı zorluklardır. Yukarıda da bahsedildiği gibi devletin; ipotek edilecek kadar değerli olan bir arazisinin olması, kefil olabilecek bir devlet memurunun olması, hayvanı barındıracak nitelikli ahırın olması gibi isteklerinin olması çiftçinin destek veya kredilerden faydalanamamasına neden olmaktadır. Tuşba ilçesinin Gedikbulak Köyünde ticari bir işletme olarak büyükbaş hayvancılıkla uğraşan Süleyman Bey, devlet desteklerinin veya kredilerinin alınmasının imkansız olduğunu belirtmektedir. Devlet desteklerinin dolaylı kişilerce yapılmasının birtakım usulsüzlüklere neden olduğunu belirtmektedir. Süleyman Bey'in aşağıdaki ifadesinde aynı zamanda daha önce de bahsedildiği gibi devlet desteklerinin gerekli yerlere ulaşmadığını belirtmektedir.

“Geçen sene devlet 30 inek veriyordu fakat şartlar çok zordu ve almam mümkün değildi. Tapu getireceksin dediler ama tapum yok, ahırın tam tedarikli ahır olacak ve ahırın tapusunu getireceksin dediler ama ne tedarikli ahırım var ne de ahırımın tapusu, iki memur kefil getir dediler kimse kefil olmuyor, peki ben şimdi nasıl faydalanacağım. Zaten bu imkânı olan bir kişinin devlet desteğine ihtiyacı yok ki. Tedarikli ahır yapmam için 150 bin liraya ihtiyacım olacak, iyi de 150 bin liram olsa ben neden devlete gideyim ki, gider hayvanımı alırım. Onun için devlet destek verecekse her şeyden önce şartları biraz iyileştirmesi gerekir. Çünkü devlet, desteği sadece zengine veriyor fakire vermiyor, fakir her zaman fakirdir. Zengin de zaten kendisi alabiliyor bunun üstüne devlet de veriyor, zaten ahır da var, tapusu da var, her şeyi var. Genç çiftçi projesine başvurduk ve 30 bin lira değerinde hayvan veriliyordu bize çıkmadı hatta köyümüzde fakir olan kimseye çıkmadı fakat köyün bütün zenginlerine çıktı. Yoksul destekten faydalanmayacaksa bu desteğin de bir değeri yok. Devlet bana destek verecekse de hayvan versin. Devlet dışardan hayvan ithal etti ve geçen sene gelen hayvan çok güzeldi. Fakat bu yıl verilen hayvan Doğu Anadolu'nun hayvanı. Önceden devlet kendisi ithal ediyordu ve gerçekten ithal hayvandı, iriydi, güzeldi. Bu sene ise devlet bu işi şirkete bırakmış ve şirket de

doğudan hayvanı alarak ithal hayvan diye bize veriyor. Yerli ırk hayvanı getirip Simental, Montofon diye bizi kandırdılar, kayıtlara bakıyoruz Simental ve Montofon ama hayvana bakıyoruz aynı bizim köyün ineği, cılız ve kötü. Ne kadar kötü hayvan varsa onları getirmişler. (G-74)”

Sonuç olarak hayvancılığa yönelik destek ve teşviklerin çiftçiler tarafından olumsuz karşılanmasının temel nedeni hayvansal ihtiyaçların karşılanamamasıdır. Hayvancılık gelir ve giderleri arasındaki farkın fazla olması, yem fiyatlarının sürekli olarak artması, çiftçi hayvanının veya ürününün çok ucuza alınması veya çiftçinin çok ucuza satmak zorunda kalması gibi nedenler çiftçinin devlet desteklerine olumsuz bakmasına neden olmaktadır.

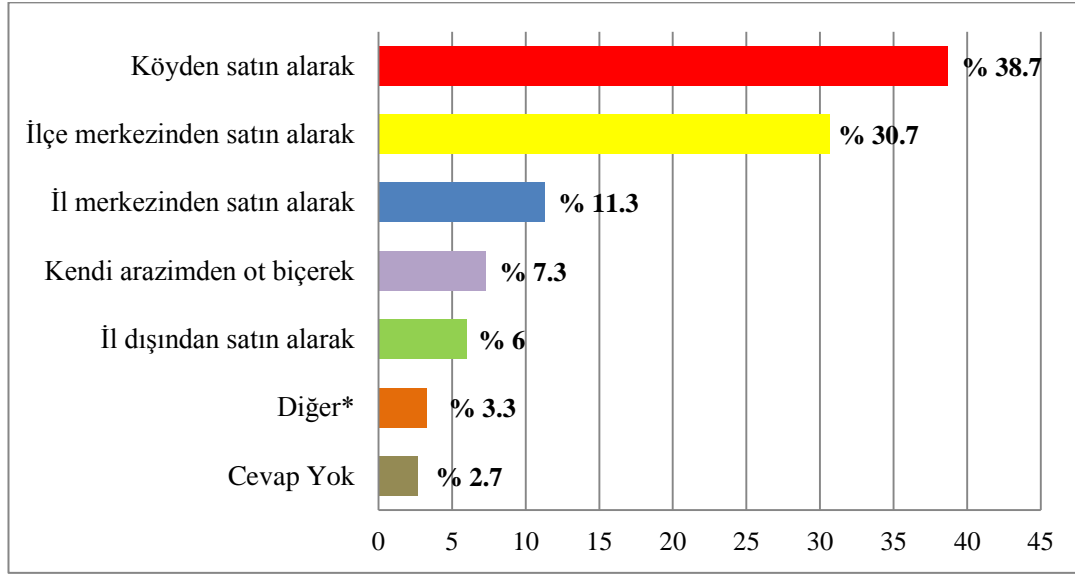
4.2.3. Yem Talepleri

Kaliteli kaba yem üretimi hayvancılık sektöründe kilit rol oynamaktadır. Yem, saman gibi beslenme kaynakları hayvan yetiştiricilerinin veya hayvancılık işletmelerinin kâr – zarar durumunu önemli oranda etkilemektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında da belirtildiği gibi Van hayvancılığının önündeki en büyük engel yem ve saman teminidir. Van’daki çiftçilerin en önemli gider kalemini oluşturan beslenme kaynakları Van hayvancılığının gerilemesine neden olmaktadır. Elde edilen hayvansal ürünlerin nitel ve nicel yönde azalması hayvancılık karlılığının azalmasına neden olmaktadır. Arpa gibi besleyici olan yem ürünlerinin kullanımının son derece azalmış ve daha çok kuru samanın tüketildiği gözlemlenmiştir. Bu durum yukarıda da değinildiği gibi hayvansal ürün kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Çiftçinin bir yılda hayvancılıktan elde ettiği hasılatın ortalama % 70’ini hayvan beslemesine harcaması, kârlılığın büyük oranda düşmesine ve nihayetinde hayvan yetiştirici sayısının azalmasına neden olmaktadır. Başkale ilçesinin Kavurgalı Köyünden Fahrettin beyin ““Önceden ot, saman, yem vardı. Hayvanı besleyebiliyorduk, millet besliyordu. Şimdi yem yok, bir koyunun yem maliyeti yılda 300 lirayı buluyor kimse besleyemiyor. Arpanın tonu 500 liraydı şimdi 1200 lira olmuş, bu yüzden kimse hayvan besleyemiyor. Önceden millet arpayı samansız bile

veriyordu hayvanına ama şimdi samanla birlikte bile veremiyor. Önceden yem almazdık, yetiyordu, şimdi ise kardeşlerle ayrıldık beş ayrı ev olduk araziyi bölüştük ve arazi hayvan beslemeye yetmiyor, mecbur satın alıyoruz. Önceden çok fazla hayvanım vardı şimdi elimde 50 hayvanım ancak kaldı. (G-8)” şeklindeki ifadesi buna bir örnek olarak verilebilir. Aynı şekilde Tahıl Köyünden Ahmet beyin “*Akliselim olduktan bu yana ben hayvancılıkla uğraşıyorum. Biz 7 ay boyunca hayvana saman veya yem veriyoruz ve sadece beş ay hayvanımız otlatabiliyor. Hayvancılık çok berbat bir iştir, ne yaşayabiliyoruz ne beslenebiliyoruz. Çünkü samanı da, arpayı da, yoncayı da satın alıyoruz. Daha geçen sene biz arpanın tonunu 900 liraya alıyorduk şimdi ise tonu 1250 lira. Aynı şekilde yeşil samanı da 1300 liraya alacağız bu yıl. Kaç hayvanın varsa yarısını satacaksın ki kışlık ihtiyacını giderebilesin (G-12)*” şeklindeki ifadesi yem ürünlerinin hayvancılık sektörünü ne derece olumsuz etkilediğine açıklık getirmektedir.

Çiftçilerin büyük çoğunluğu yem ürünlerini satın almaktadır. Çiftçinin arazi sahibi olmaması, arazinin yetersiz olması, yakıt ücretlerinin çok yüksek olması ve buna bağlı olarak traktör kiralalarının yüksek olması gibi birçok nedenden dolayı çiftçi hayvansal besin kaynaklarını satın almak durumunda kalmaktadır. Sonuç itibari ile görüşülen çiftçilerin sadece % 7’si hayvan besinlerini kendi arazisinden karşılamaktadır. Yaklaşık % 90’ı ise hayvan besin kaynaklarını farklı yerlerden satın almak yoluyla teminini sağlamaktadır (Şekil 58).

Şekil 58. Van'daki Çiftçilerin Yem İhtiyacını Karşılama Şekli (2017)

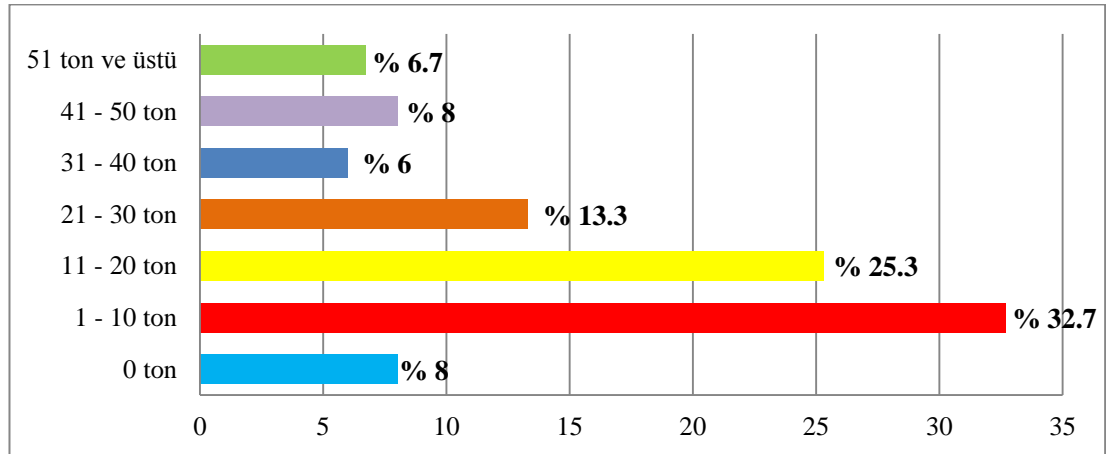

Hayvan yetiştiricilerinin yaklaşık % 39'u yem ürünlerini yaşadığı köyden satın almaktadır. Birçok çiftçi zengin arazi varlığına sahip olup hayvan yetiştiriciliği yapmamaktadır. Bu tür çiftçiler çoğunlukla yem ürünleri yetiştirip hayvan yetiştiricilerine satmaktadır. Aynı köy içinde bu imkânın olması hayvan yetiştiricisini ulaşım ve taşıma giderlerinden kurtarmaktadır. Dolayısıyla yem ürünleri köy içerisinde satın alındığı zaman maliyet daha düşük olmaktadır. Görüşülen çiftçilerin yaklaşık % 31'i ise yem ihtiyaçlarını ilçe merkezinden karşılamaktadır. Bu çiftçi grubunun ilçe merkezine yönelmesinde özellikle ilçe merkezine yakınlığın önemli rol aldığı gözlemlenmiştir. Fakat ilçe ile köy arasında uzun mesafe olmasına rağmen yine yem ürünleri için ilçe merkezini tercih eden çiftçiler de vardır. Farklı sebeplerden dolayı köy içerisinde bu ihtiyacın karşılanamaması çiftçiyi köy dışına yönlendirmektedir. Fakat kümülatif orana bakıldığında çiftçilerin % 70'ten fazlası yem ürünleri ihtiyaçlarını köy ve ilçe merkezinden karşılamaktadır. Hayvan yetiştiricilerinin % 11'i ise yem ürünleri ihtiyaçlarını il merkezinden karşılamaktadır. Satın alınan yem miktarı ile sahip olunan hayvan sayısı arasında doğru orantı vardır. Dolayısıyla hayvan sayısının fazla olduğu çiftçiler yem ürünlerini Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa gibi illerden satın almaktadır. Yem ihtiyaçlarını il dışından

karşılamanın çiftçilerin oranı % 6 civarındadır (Şekil 58). Bunların yanında; yem ihtiyaçlarını çevre köylerden de karşılayan veya satın alınan yerin ucuz olmasına bağlı olarak değiştiğini belirten çiftçiler de yer almaktadır. Aynı zamanda çiftçinin hasılat zamanı ile yem alım zamanlarının birbirinden farklı olması çiftçinin çoğu zaman hayvansal giderleri borçla karşılamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla yem ihtiyacını da borç verilme şartına bağlı olarak değiştiğini belirten çiftçilerden de bahsetmek mümkündür.

Yem ihtiyacının büyük çoğunluğu satın alınarak karşılanması hayvancılık faaliyetinden elde edilen kâr oranını önemli bir ölçüde düşürmektedir. Yıllık satın alınan yem miktarı % 33 oranla 1–10 ton arasında değişmektedir. 11–20 ton arası ise yaklaşık % 26'lık bir dilime sahiptir (Şekil 59). Yapılan saha çalışmasına göre görüşülen çiftçilerin % 82'si küçükbaş, % 6'sı büyükbaş ve % 12'si de her iki tür hayvancılık faaliyeti ile uğraşmaktadır. Aynı şekilde bu çiftçilerin % 54'ünün sahip olduğu hayvan sayısı 0–100 arasında değişmektedir.

Şekil 59. Van'daki Hayvan Yetiştiricilerinin Yıllık Satın Aldığı Yem Miktarı (2017)

Yıllık satın alınan yem miktarında en düşük oran % 6 ile 31–40 ton aralığına aittir. 51 ton ve üstü yem satın alan çiftçilerin oranı ise yaklaşık % 7'dir. Yem satın almayan çiftçilerin oranı % 8 olup bu ihtiyaçlarını kendi arazilerinde karşılayan çiftçileri göstermektedir. Yıllık satın alınan yem miktarını belirleyen tek etken

hayvan sayısı değildir. Bunun yanında hayvanın merada otlatılma süresi, satın alınan ot bağları ve hayvanı besleme alışkanlığı da etkili olmaktadır. Merada veya yaylada kalma süresi ilçeye ve köye göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla tüketilen veya satın alınan yem miktarı da ilçe ve köye göre farklılık göstermektedir. Tüketilen veya satın alınan yem miktarı her ne kadar farklılık gösterse de birinci gider kaleminin yem unsurları olması ortak noktayı oluşturmaktadır.

Çalışmanın önceki kısımlarında da değinildiği gibi çiftçilerin gider kalemlerinin yaklaşık % 59'unu yem unsurları oluşturmaktadır. Bu da Van genelinde yem unsurlarına çok önemli bir bütçenin sağlandığını göstermektedir. Çiftçinin bu gider kaleminin azaltılması durumunda hayvan yetiştiriciliği cazip ve popüler bir meslek haline alabilir. Yapılan gözlemler ve saha çalışmaları doğrultusunda çiftçinin daha önceki dönemlerde de yem satın aldığını göstermektedir. Fakat son yıllarda meydana gelen fiyat artışları çiftçilerin bu faaliyete bakış açılarını değiştirmiştir. 2010 ile 2017 yılları arasında yaklaşık % 290 oranında fiyat artışlarının olması çiftçinin gelir-gider oranlarını önemli oranda değiştirmektedir (14.09.2018 tarihinde Van Hak-San Yem Fabrikasından İsmet bey ile yapılan görüşme). Tabii bunun yanında hayvansal ürünlerin de aynı dönemdeki fiyatlarını değerlendirmek gerekmektedir. Hayvancılığın başlıca gider kalemlerinden birini oluşturan yem unsurları gibi hayvansal ürünlerin de söz konusu yıl aralığında artış göstermiştir. Örneğin 2010 yılında ortalama 25 lira olan kırmızı etin fiyatı 2017 yılında yaklaşık % 40 oranında artış göstererek 30 lirayı geçmiştir. Aynı şekilde 2010 yılında 0,70 kuruş olan süt 2017 yılında 1,15 liraya, yine 2010 yılında 15lira olan Van peynirinin kilosu 2017 yılında 30 liraya kadar çıkmıştır. Dolayısıyla 2010'dan 2017 yılına kadar sütte % 64 ve peynirde de yaklaşık % 67 oranında artış görülmüştür. 2019 yılında ise kırmızı etin kilosu ortalama 45 lira (7,9 \$) iken, Van peynirinin kilosu 35 (6,2 \$), süt ise 2,5 (0,44 \$) liraya ulaşmıştır. Bu paralel değişime rağmen hayvan yetiştiricileri alım güçlerinin düştüğünü ve öncesiyile kıyaslandığında fakirleştiklerini belirtmektedir. Başkale ilçesinin Ilıcak Köyünden Cebrail beyin; *“Önceden bir gelirimiz vardı. Hayvanım çok fazlaydı ve kolay kolay satmazdım. Her yıl en az 150*

hayvanım olurdu ve hep artardı, hiç satmazdım, yem satın almıyordum alsam da çok ucuzdu. Dolayısıyla hayvancılıktan elde ettiğim gelir de fazlaydı. On hayvanı olan bir ailenin bir gün sonraki hayvan sayısı 11 olurdu, sürekli artardı ama şimdi o sayı yavaşça değil hızlıca düşüyor ve hayvan bitiyor. (G-9)” şeklindeki ifadesi bunu doğrulamaktadır. Erciş ilçesinin Abdalmezrası Köyünden İsmail beyin “Eskinde hayat daha güzeldi, çiftçilik daha kolaydı. Biz şimdi hayvancılık yapıyoruz ama çok zorlanıyoruz. 10 koyun besleyebilmek için 6 koyun satıyoruz. Çiftçilik bu duruma geldi ama eskiden böyle değildi yıllık gelirimden 30 tane koyun alabiliyordum ama şimdi en fazla 10 koyun alabiliyorum. Bunun sebebi yem ve saman pahalılığıdır. Bir koyun kış boyunca en az yarım ton yem veya saman harcıyor, nasıl besleyeyim ki?(G-28)” şeklindeki ifadesi yem unsurlarının hayvancılığı neden bitirme noktasına getirdiğini ifade etmektedir. Bunlara ek olarak aşağıda yer alan çiftçi görüşlerine göre de Van hayvancılığını bitirme noktasına getiren temel faktörün yine yem ve saman pahalılığı olduğunu söyleyebiliriz.

“Hayvancılık babadan, deden kalma mesleğimizdir. Önceden bu işten çok kar ederdik ama şimdi hep zarar ediyoruz. İnsanlar dışarıdan baktığı zaman çok kârlı görüyor bu işi, hayvan pahalı olduğu için ama masraflarının ne kadar çok olduğunu bilmiyor. Yem, arpa ve saman çok pahalılaştığı için insanlar bu işi terk etti. Bu gidişle ben de gelecek yıl bütün hayvanlarımı satacağım. (G-29)”

“Önceden hayvancılık çok kârlıydı ama şimdi saman ve yem parasını yetiştiremediğimiz için zarar ediyoruz. Bu yıl bir ton saman 1150 liraya ulaştı ve bu fiyat iki yıl önce 500 liraydı. Sadece bizim köyde 1,5 milyonluk saman alındı bu yıl. Bu paranın sadece hayvana verildiğini düşünseniz zararın boyutunu görürsünüz. Sadece bu yıl bizim köyde hayvancılık bana göre % 30 azaldı, çoğu bu yıl sattı bu pahalılıklardan dolayı. Sadece bu yıl on hane hayvanını sattı.(G-33)”

Sonuç olarak; yayla yasakları, arazi yoksunluğu veya arazinin kullanılamaması, yakıt pahalılığı ve kuraklık gibi nedenlerden dolayı hayvan yetiştiricisi kazancının büyük bir kısmını hayvan beslenmesine ayırmak zorunda kalmaktadır. Elde edilen kazancın yem unsurlarına yetmemesi sebebiyle gereğinden fazla hayvanın satılmasıyla sonuçlanmaktadır. Van’ın kırsal köylerinde yapılan hayvancılık faaliyeti geleneksel ve atadan kalma bir meslektir. Dolayısıyla hayvan

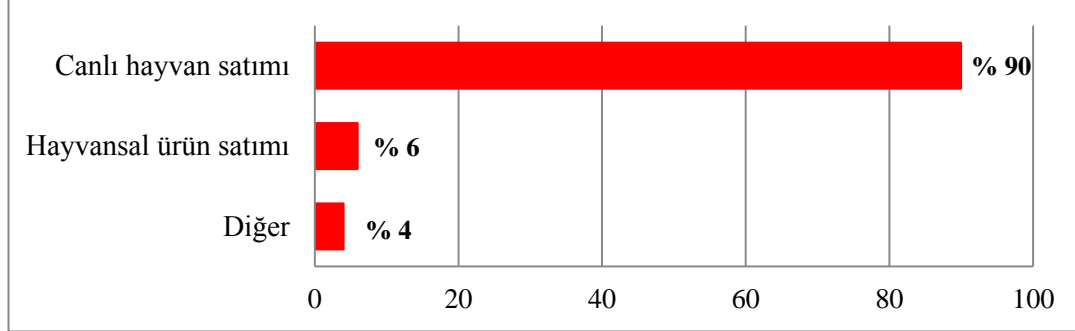
yetiştiricileri önceki yıllarda da yem ve hayvan besleme unsurlarını bugünkü kadar olmasa da satın almaktaydı. Fakat daha önce sözü geçen fiyat artışları ve çiftçinin bu konuda yalnız bırakılmış olması bu faaliyeti yapılamaz hale getirmiştir. Van hayvancılığının en büyük engelini oluşturan yem sorunu çiftçilerin hayvancılıktan zarar etmesine, bu işi bırakmasına ve nihayetinde kente göç etmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla hayvancılık dinamiğinin korunması ve çiftçinin kente göçünün engellenmesi bu sorunun çözümü ile mümkün görünmektedir. Çiftçilerin birçoğunun yem ürünlerini üretebilecek araziye sahip olduğu düşünüldüğünde tarla sürümü için yakıt desteğinin sağlanması sorunun büyük bir kısmının çözülmesine yardımcı olacaktır. Bunun yanında yeterli araziye sahip olmayan çiftçilere ise belirli bir sistem dâhilinde yem ve saman desteğinin sağlanması gerekmektedir.

4.2.4. Pazarlama

Hayvan yetiştiriciliğinin en önemli kollarından biri de hayvanın veya hayvansal ürünün pazarlama aşamasıdır. Pazarlama aşaması yıl boyu gösterilen yoğun emeğin hasılatı dönüştüğü zamandır. İhtiyaç durumuna ve ürüne göre değişiklik gösterse de çoğunlukla sonbahar ayları Van'daki hayvan yetiştiricilerinin ilçe, il ve il dışındaki pazarlara açıldığı dönemi oluşturmaktadır. Görüşülen çiftçilerin büyük çoğunluğunun pazarlama aşamasında en çok canlı hayvan satımından kâr elde ettiği görülmektedir. % 90 gibi büyük bir çoğunluğa sahip olan bu faaliyetten sonra da hayvansal ürün gelmektedir ve hayvansal ürünün bu durumdaki oranı sadece % 6 civarındadır (Şekil 60). Peynirin önem derecesi fazla olsa da çiftçinin en çok kâr ettiği unsur elbette herhangi bir hayvansal ürün değil canlı hayvan satımıdır. Bu önceki yıllarla kıyaslandığında peynirin alıcıya ulaşana kadar birçok elden geçmesi, çok ucuza alınması ve başka bir seçeneğin bırakılmaması, hayvansal verimin düşmesine bağlı olarak üretilen peynirin gittikçe azalması gibi nedenlerden dolayı kârlı bir ürün olmaktan çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum sadece peynir için geçerli değil fakat hayvansal ürün olarak en aktif role sahip olan ürün peynir olarak

görülmektedir. Bütün hayvansal ürünlerden elde edilen kâr oranı canlı hayvandan elde edilen kâr oranı kadar değildir.

Şekil 60. Van'daki Hayvan Yetiştiricilerinin Hayvancılıktan Kar Etme Şekli (2017)

Tuşba ilçesinin Gedikbulak Köyünden Süleyman Bey'in aşağıdaki ifadesi buna örnek olarak verilebilir.

“Çok fazla hayvansal ürün elde etmiyoruz, elde ettiğimizi de köyde satıyoruz. Dışarıya götürmüyoruz. Dostlara ve arkadaşlara satıyoruz, asıl işimiz hayvansal ürün değil hayvanın kendisini yetiştirip satmaktır.(G-74)”

Van genelinde ve çalışmanın yapıldığı köylerde çoğunlukla küçükbaş hayvancılığın (% 82) uygulandığı göz önüne alındığında pazarlama aşamasında da küçükbaş hayvancılığın sayısal olarak üstün olduğunu söyleyebiliriz. Çizelge 44'te görüldüğü gibi yıllık satılan hayvan sayısında büyükbaş hayvan grubunun önemli rol oynamadığı görülmektedir. Fakat bunun nicel yönde olduğu unutulmamalıdır. Çiftçilerin sahip olduğu hayvan sayısı aralığı ile satılan hayvan sayısı aralığı karşılaştırıldığında yoğunluğun aynı aralıkta olduğu görülmektedir. 1–100 arasında hayvan sayısına sahip olan grubun yıllık sattığı hayvan oranı % 58,7 civarındadır. 1–300 arasında hayvana sahip olan çiftçilerin yıllık sattığı hayvan sayısı oranı % 92 olup en yüksek seviyeyi oluşturmaktadır (Çizelge 44). Dolayısıyla hayvan pazarlamasında kilit rol oynayan çiftçi türünün genelde az sayıda hayvana sahip olanlar olduğunu görmekteyiz. Çiftçilerin yaklaşık % 52'si 1 ile 50 arasında küçükbaş hayvan satmaktadır. Aynı şekilde 51 ile 100 arasında hayvan satanların oranı ise ikinci çoğunluğu oluşturup % 35,3 gibi bir orana sahiptir. 101 ile 500

arasında küçükbaş hayvan satan çiftçilerin oranı % 11,3 iken bir yılda 500'ün üzerinde hayvan satanların oranı sadece % 1,5 şeklindedir. (Çizelge 44).

Tablo 44. Van Çiftçilerin Sahip Olduğu Toplam Hayvan Sayısı ve Satılan Toplam Hayvan Sayısının Dağılışı (2017)

Sahip Olunan Canlı Hayvan Sayısı Dağılışı (2017)			
Küçükbaş Hayvan		Büyükbaş Hayvan	
Hayvan Sayısı Aralığı	Oran (%)	Hayvan Sayısı Aralığı	Oran (%)
1 - 100	58.7	1 - 20	89.1
101 - 300	33.3	21 - 40	6.5
301 ve üzeri	8.0	41 ve üzeri	4.4
Yıllık Satılan Canlı Hayvan Sayısı Dağılışı (2017)			
Küçükbaş Hayvan		Büyükbaş Hayvan	
Hayvan Sayısı Aralığı	Oran (%)	Hayvan Sayısı Aralığı	Oran (%)
1 - 50	51.9	1 - 10	74.0
51 - 100	35.3	11 - 20	17.3
101 - 500	11.3	21 ve üzeri	8.7
501 ve üzeri	1.5		

Karkas et ağırlığı ve ekonomik değeri karşılaştırıldığında bir büyükbaş hayvan çok sayıda küçükbaş hayvana denk gelmektedir. Dolayısıyla yıllık satılan toplam küçükbaş hayvan sayısı büyükbaşa göre daha fazla olsa da elde edilen ekonomik gelir farklılık gösterebilir. Bir yılda 500'ün üzerinde küçükbaş hayvan satan çiftçi olabilir fakat büyükbaş hayvan satışında sayı oldukça azdır. 21–30 arası ile 31 ve üstü büyükbaş hayvan satan çiftçi oranı toplamda % 26'dır. En büyük oran ise hem sahip olunan hem de satılan hayvan sayısı bakımından 1–10 arası hayvan aralığına sahiptir. Bu aralıkta hayvan sayısına sahip olan çiftçilerin oranı % 89 civarındadır. Aynı şekilde bu hayvan aralığına sahip olan çiftçi grubunun yıllık sattığı hayvan sayısı oranı % 74 dolaylarında seyretmektedir (Çizelge 44).

Van köylerinde bütün süt ürünleri üretilmektedir fakat peynirin daha uzun ömürlü olması ve önemli bir kahvaltılık ürün olması sebebiyle ticari değeri daha fazladır. Turistik bir değer kazanan Van Otlı Peyniri kırsal ekonominin önemli bir kolunu oluşturmaktadır. Canlı hayvan satışından elde edilen kâr kadar olmasa da hayvan yetiştiricileri için önemli bir gelir kaynağıdır. Üretilen peynirin değerlendirilmesi çiftçiye ve hanedeki kişi sayısına göre değişiklik göstermektedir.

Hanedeki kişi sayısının fazla olması veya akraba gibi yakınların sayıca fazla olması peynirin satılmasını engellemektedir. Bunu belirleyen birinci etken ise üretilen peynir miktarının az olmasıdır. Sadece evin peynir ihtiyacını karşılamak üzere üretim yapanların oranı yaklaşık olarak % 15 iken hem üretilen hem satılanların oranı % 75 civarında bir paya sahiptir. Şekil 67’de de görüldüğü gibi çiftçilerin yaklaşık % 11’i sadece kendi kişlik gıda ihtiyaçlarını karşılamak üzere peynir üretimi yapmaktadırlar.

“Ne satması? Hiçbir şey satamıyorum, evimde 20 kişi var ben neyi satacağım, ancak ama ancak biz beslenebiliyoruz. Önceden bırak peyniri sadece yün parası ihtiyaçlarımızı giderirdi geri kalan da bana kalırdı. (G-9)”

“Çok fazla bir şey kalmıyor, genelde ihtiyacımızı ancak karşılıyor ama bazen fazla geliyor onu da ya Erciş’e ya da Van’a götürüp satarız. Önceden çok satardık, arabaları doldurup götürürdük ama şimdi verim azaldı.(G-15)”

“Elde ettiğim hayvansal ürün süt ve yündür. Yüne kimse bir lira bile vermiyor. Sütü de peynir yapıyorum ve ancak eve yetiyor. Onun için hayvansal üründen elde ettiğim bir kâr yok. Satmıyorum.(G-63)”

Önceki yıllarla karşılaştırıldığı zaman üretilen ve satılan peynir miktarının veya diğer hayvansal ürün miktarının daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Birçok hayvan yetiştiricisine göre aynı hayvan sayısından daha fazla hayvansal ürün elde edilebiliyordu. Birim hayvan başına düşen ürün miktarının azalmasının temel nedenleri ise; yaylaların yasaklanması, hayvanın iyi beslenememesi, kuraklık, verimin düşmesi ve çobanların vasıfsız çocuklardan oluşmasıdır. Aşağıda yer alan çiftçi söylemleri bu duruma açıklık getirmektedir.

“Önceden küp küp peyniri Van’a götürür satardım evimin bir yıllık bütün ihtiyaçlarını alırdım. Şimdi satmıyorum çünkü ancak aileme yetiyor. Önceden verim fazlaydı, ucuzluk vardı, rahatlık vardı ve peynirim bana yetiyordu. (G-16)”

“Hayvansal ürün gelirim fazla yok mesela bu yıl sadece 500 liralık peynir satabildim başka da yok. Önceden daha fazla satardım ve sadece peynirden kazandığım parayla evimi geçindirirdim (G-59)”

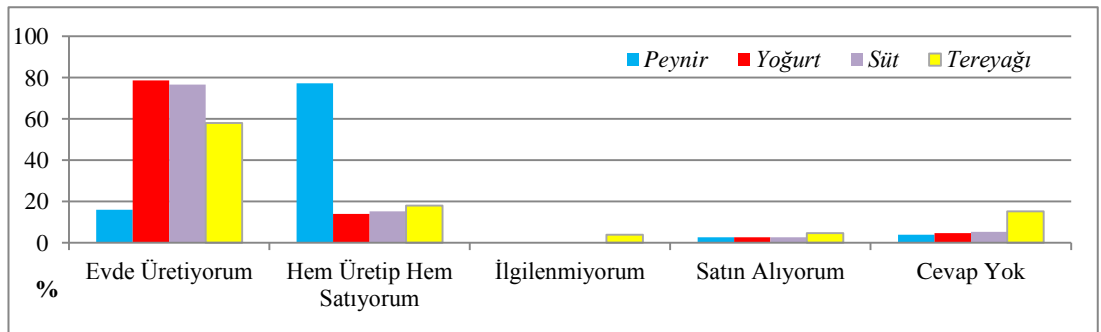
“Önceden 250 hayvanım vardı ve 4 nüfusum vardı, hayvansal verim de çok fazlaydı, tonlarca peynir satardım. Ama şimdi hayvanım 80’e düştü, nüfusum 20’ye yükseldi

ve hem hayvanım azaldı hem de verimim azaldı. Onun için çok az peynir satabiliyorum ancak eve yetiyor. (G-40)”

“Genelde kendimiz için ayırıyoruz sonra fazla kalanı da Çatak’a götürüp satıyoruz. Artık ne kalırsa o parayla da yem alıyoruz. Geçmişte her şey çok farklıydı, kar da farklıydı sorunlar da farklıydı. Önceden aldığımız verim, kazancımız çok fazlaydı, gittikçe her şey azalıyor. Hayvanlarım daha fazla öncesine göre ama peynirim azalıyor. (G-22)”

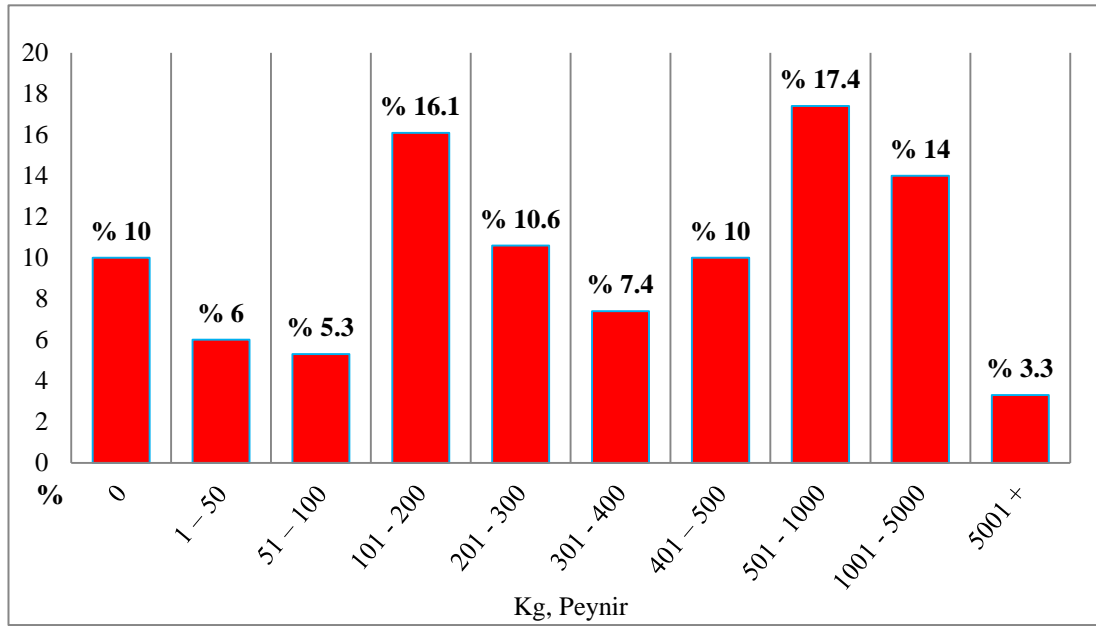
Yoğurt çoğunlukla evde tüketmek, hayvanı olmayan komşuya veya akrabaya göndermek amacıyla kullanılmaktadır. Yoğunlukla koyunculüğün yapılması sebebiyle süt ve yoğurt üretimi veya tüketimi sınırlı bir zamanda yapılmaktadır. Dolayısıyla yaz aylarında yoğurt tüketimi fazladır. Yoğurdun hem evde tüketmek hem satmak amacıyla üretimini sağlayanların oranı yaklaşık olarak % 12 olup sadece evde tüketmek için üretim yapanların oranı ise % 80’e yakındır. Bu süt için de geçerlidir ve oransal olarak yoğurt ile süt arasında çok önemli farklar bulunmamaktadır. Sütü katı ve kalıcı bir ürün haline getirmeden evde tüketmek ve satmak amacıyla üretim yapanların oranı % 13 civarında iken sadece evde tüketmek veya başka ürünler elde etmek için kullananların oranı ise % 75 dolaylarındadır. Sütün buradaki durumu ile peynirin hem üretilmesi hem satılması paylarının paralel olması dikkat çekmektedir. Tereyağı üretenlerin ise % 55 ve üstü evde tüketmek, yaklaşık % 17’si hem evde tüketmek hem de satmak amacıyla olup geri kalanı ilgilenmeyen veya satın alan kişileri oluşturmaktadır (Şekil 61).

Şekil 61. Van Köylerinde Süt ve Süt Ürünlerinin Üretim Durumu (2017)

Üretilen peynir hayvan sayısına, yaylaya çıkma durumuna ve hayvan türüne göre değişiklik göstermektedir. Bu durum peynirin ticari amaçlı ya da besin amaçlı olmasını belirleyen parametreler arasındadır. 5 bine kadar küçükbaş hayvana sahip olan yerleşmeler toplam kırsal yerleşmelerin % 72'sine denk gelmektedir. Bu yerleşmelerin sahip olduğu küçükbaş hayvan sayısı ise toplam hayvan sayısının % 35'ini kapsamaktadır. Dolayısıyla peynir üretimi de köylerin sahip olduğu hayvan sayısına bağlı olarak şekillenmektedir. Yapılan saha çalışmasında görüşülen kişilerin % 17,4'ü 500 ile 1000 kg arasında peynir üretimi yapmaktadır. Bu da çoğunlukla 200'ün üstünde hayvanı olan aileler tarafından üretilmektedir. İkinci sırada yoğunluk gösterme aralığı ise 101 kg ile 200 kg arasında üretim yapanları kapsamaktadır ve bu da % 26'lık bir orana sahiptir. 1 ton ile 1,5 ton arasında üretim yapanlar % 14 gibi bir orana sahiptir (Şekil 62).

Şekil 62. Van'da Ortalama Olarak Peynir Üretim Durumu (2017)

5 ton ve üzeri peynir üretimi yapan aileler en düşük orana sahiptir. Sadece % 3,3 gibi düşük orana sahip olan bu grup hayvan sayısının 40 bin ve üstü olduğu yerleşmeleri bulunan Erciş ve Çaldıran ilçelerine ait olmayıp Özalp ilçesinde yer

almaktadır. Ortalama beş kişilik bir ailenin bir yıl içerisinde tükettiği peynir miktarının 100 kiloya yakın olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla 1–50 kg ile 51–100 kg arasında üretim yapan ve % 11,3 gibi bir orana sahip olan bu iki grubun peyniri ticari amaçtan çok evin besin maddesini elde etmek için üretim yaptıkları düşünülebilir. Çalışma yapılan yerleşmelerde bulunan ailelerin de % 10'u peynir üretmemektedir (Şekil 62).

Ulaşım faktörü neredeyse bütün ekonomik faaliyet türlerinde olduğu gibi hayvancılık faaliyetinde de önemli bir etkiye sahiptir. Hayvancılık faaliyetinden elde edilen hayvansal ürünlerin veya canlı hayvanların pazarlanması aşamasında maliyetlerin ve çıktıların en aza indirilmesi amacıyla mümkün olan en yakın yer tercih edilmektedir.

“Hayvanlarımızı buraya cepler gelir burada satarız. Buradan ucuza alırlar, parayı asıl onlar yiyor, kasaplar yiyor, büyük lokma onlarda. Üretici, çiftçi her zaman zararda, araçlar alıyor, biz mi alıyoruz. Şimdi ben burada bir hayvanı Van'a götürdüğümde adam bana der ki çifti 1100 lira, burada da bana der ki 1200 lira, oradaki adam da çalışıyor ve 1200, 1300 demese o adam da zarar eder. Onun için bu bize daha mantıklı daha karlı geliyor. (G-24)”

Van ilinde çoğunlukla ilçeler il merkezine uzak mesafelerde yer almaktadırlar. Tuşba, İpekyolu ve Edremit ilçeleri ilin merkezini oluşturmaktadır. Bunun dışında Gevaş ve Gürpınar ilçeleri ise en yakın ilçeleri oluşturmaktadır. Geriye kalan bütün ilçeler il merkezine 50 kilometreden daha fazla uzaklığa sahiptir. İl merkezine en uzak olan ilçe ise sırasıyla Çaldıran (84 km), Başkale (73 km), Saray (69 km) ve Bahçesaray (66 km) şeklindedir. İlçelerin il merkezine bu şekilde uzak olması hayvansal ticaretin yapılış yerini belirlemede etkin rol oynamaktadır. Hayvancılıkla uğraşan çiftçilerin büyük çoğunluğu hayvansal ürünlerini köylere gelen belirli ve sürekli müşterilere, tüccarlara, çerçilere pazarlamaktadır.

“Hayvansal ürün olarak peynir var, peynir de seyyar satıcılar veya sebzeçiler geliyor onlara satıyoruz. Onlar da kadınları görüyor domatesin kilosunu 4 liraya verip peynirin kilosunu 8 liraya onlardan alıyorlar. Yani peynirimizi salatalık, domates marula veriyoruz. Seyyar satıcılar gelip köylüye borç eşya veriyor. Mesela birini 50 – 60 lira borçlandırıp kendi müşterisi yapıp sonbahara kadar bağlı hale getiriyor (G-3)”

Bu durum hayvansal ürünlerin yaklaşık % 45'inin köyde satılmasına olanak sağlamaktadır. Canlı hayvanını köyde satanların oranı ise % 42 civarındadır (Şekil 63). Hayvan ve hayvansal ürünün satışında köyün tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden biri ulaşım giderlerinden kurtulmaktır. Bu kimi zaman bir olanak olarak değerlendirilebilir fakat çoğunlukla çiftçinin ürününü veya hayvanını çok ucuza satmasına ve zarar etmesine neden olmaktadır. Bu durum canlı hayvan satımı için de geçerlidir. Canlı hayvan pazarındaki kartelleşme birçok çiftçinin kendi rızası dışında ve farklı baskılarla hayvanını ucuza satması görülmeyen bir diğer sorunu veya nedeni oluşturmaktadır. Çiftçinin çoğunlukla eğitimsiz olması, kendi hakkını isteyememesi ve hayvan pazarlarında bulunan tüccarlara (simsarlara) karşı şanslarının az olmasına bağlı olarak da hayvan ve hayvansal ürün alışverişinin devlet desteğiyle yapılması gerektiği düşünülmektedir.

“Hayvan ve hayvansal ürünü pazarlama durumumuz çok sıkıntılı bir konudur. Biz en çok bundan dolayı zarar ediyoruz ve hayvancılıktan uzaklaşıyoruz. Eğer hayvanla ilgili alışverişler devlet kontrolüyle yapılırsa hayvancılıkta da düzelme olur. Çünkü fırsatçılar bazen çiftçileri kullanıyor. İl merkezine götürmemiz sıkıntılıdır. Hayvan pazarına gittiğimiz zaman daha pazara girmeden ve hayvanı arabadan indirmeden iki kişi arasında pazarlık başlar. Kimin hayvanını kime satıyorsun diye sorduğumda da ‘fazla konuşma, sen karışma senin payını vereceğim’ diye cevap veriyor. Satmak istemediğim zaman da sorun çıkıyor ve köye geri döndüğümde aynı kişilerin benden önce köye geldiğini görüyorum. Nihayetinde aynı hayvanı aynı kişilere köyde satmak zorunda kalıyorum. Bu nedenlerden dolayı biz hayvanı köye gelen tüccara satıyoruz. Köye gelen tüccar da her şeyin farkında olduğu için değerinin en az % 40 daha azına hayvanı satın alıyor”(G-43)

“Biz hayvan pazarına gidemiyoruz. Oraya gidersem ya hayvanımı başkaları alıp satacak susacaksın ya da darp edilip başına bela alacaksın. Bu nedenle hayvanımızı pazarlarda satamıyoruz mecbur köyde satıyoruz. Köye gelen cambazlar da pazardaki alıcılarla ilişkilidir. Daha önceden anlaşarak benim hayvanıma bir fiyat biçiyor ve diğer gelip cüzi bir miktar arttırıp hayvanı alıyor. Bizim de yapabileceğimiz hiçbir şey kalmıyor ve satıyoruz. Ama eğer devlet kontrolüyle satılsaydı biz zarar etmezdik ve en azından hayvancılığı devam ettirme isteğimiz kalırdı.”(G-45)

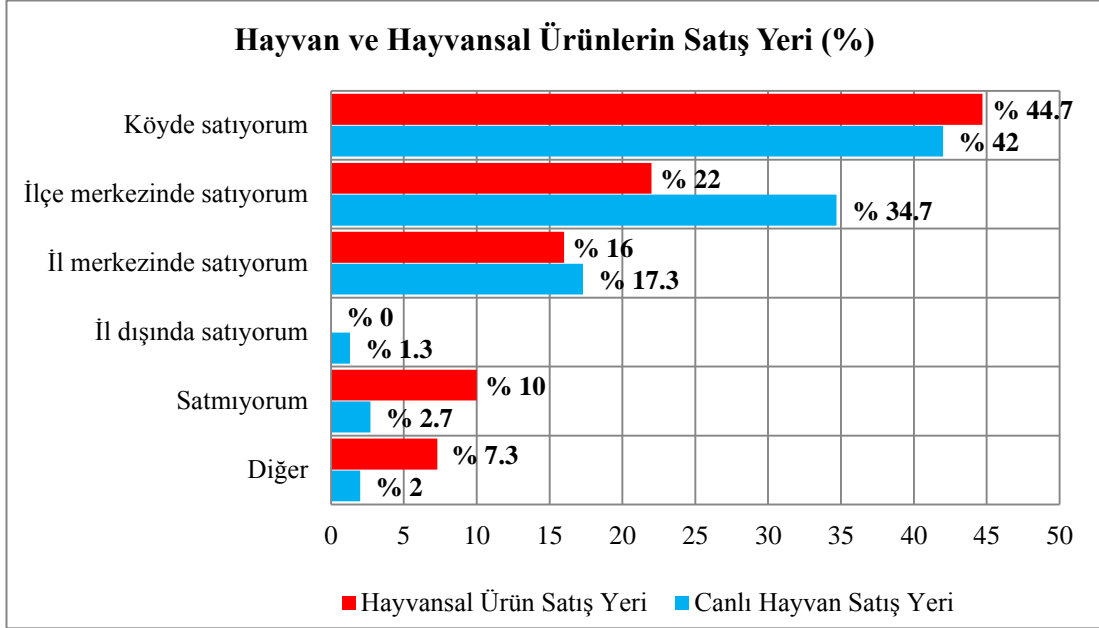
“Biz genelde köyde satarız, hayvan pazarına mecbur kalmadıkça gitmeyiz çünkü hayvan pazarında çete var. Bir koyunun fiyatı atıyorum 800 lira ise, o pazarda adamlar bizi öyle bir hale getiriyorlar ki 100 liraya versek hala adamların içi rahat

etmiyor. Hayvanı da peşin paraya satamıyoruz, en az iki üç ay sonra ödeme yapıyorlar. (G-52)”

“Hayvanı Özalp ve Van’da satıyoruz. Özalp’ta sattığımız zaman sıkıntı yaşamıyoruz ama Van’da sattığımız zaman Ertuşi aşiretinden çok sıkıntı çekiyoruz. Baskı yapıyorlar, malımızın fiyatını onlar belirliyor ve dediklerinin üstünde satarsak o parayı bizden istiyorlar. (G-65)”

Hayvansal ürüne göre canlı hayvan satışında ilçe merkezi daha çok tercih edilmektedir. Hayvansal ürün satışında ilçe merkezini tercih eden çiftçilerin oranı % 22 iken canlı hayvan satımında bu oran yaklaşık % 35’tir. Canlı hayvan veya hayvansal ürün satımında il merkezi yaklaşık olarak aynı oranda tercih edilmektedir. Çiftçilerin % 1’den fazlası canlı hayvan satımı için il dışını tercih etmektedir (Şekil 63).

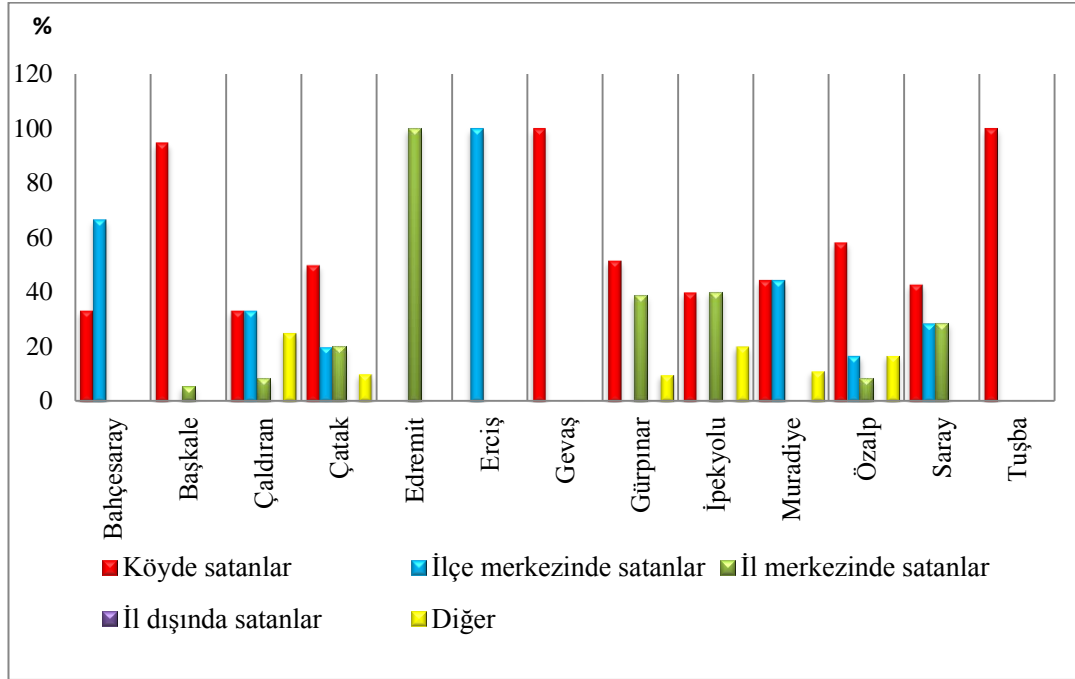
Şekil 63. Van Köylerinde Hayvan ve Hayvansal Ürünlerin Satış Yeri (2017)

Çoğunlukla peynirciler çarşısındaki birçok esnafın köylere giderek peyniri çok daha ucuza alması çiftçinin genelde zarar etmesine neden olmaktadır. Hayvansal ürününü köyde satanların birçoğunun da müşterisinin sürekli olması, tandık olması veya aynı köyde yaşayıp hayvanı olmayan komşuna satması sebebiyle istediği fiyata satamaması zarar etmesine neden olan bir diğer etkeni oluşturmaktadır. Hayvansal ürünlerini köyde satanların yoğunlaştığı ilçeler ise Tuşba, Gevaş ve Başkale’dir.

Aslında Edremit ve Erciş ilçeleri dışında bütün ilçelerde hayvansal ürününü köyde satanlar ilk veya ikinci sırada yer almaktadır (Şekil 64).

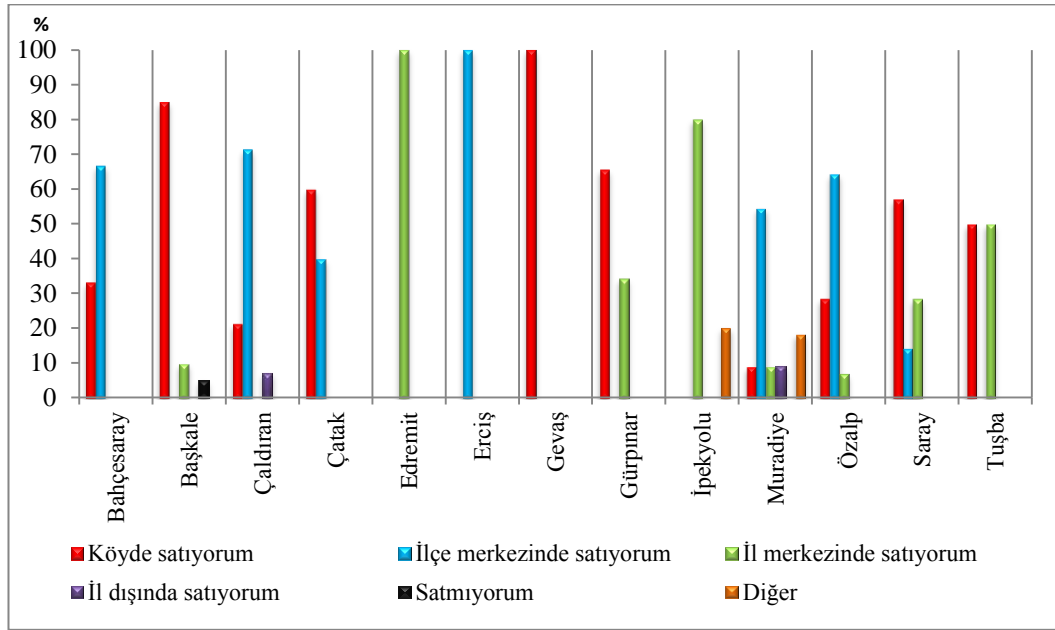
Şekil 64. Hayvansal Ürünlerin Satış Yerlerinin İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)

Belirli merkezi ilçeler haricinde aynı durum canlı hayvan satımı için de geçerli sayılabilir. Başkale ve Gevaş ilçeleri başta olmak üzere Çatak, Gürpınar ve Saray ilçelerindeki çiftçiler hayvanlarını çoğunlukla buldukları yerde satmaktadır. Tuşba ilçesinde ise görüşülen çiftçilerin yarısı buldukları yerde yarısı da il merkezinde satmaktadır (Şekil 65).

Yoğunlukla köyde satılan hayvansal ürünler ikinci sırada ilçe merkezlerinde satılmaktadır. Özellikle Erciş ilçesinin merkezi ve büyük bir ilçe olması sebebiyle diğer ilçelerden daha fazla imkâna sahip olması Ercişliler için il merkezinin ikinci planda kalmasına neden olmaktadır.

Şekil 65. Canlı Hayvanların Satış Yerlerinin İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)

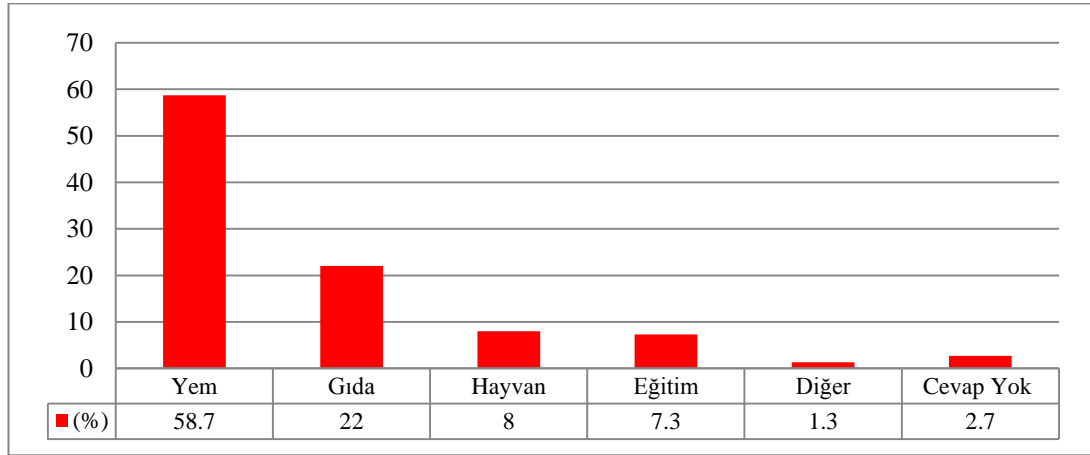

Muradiye ilçesinin de batıda kalan köylerin birçoğu hayvanını ve hayvansal ürününü satmak gibi çok sayıda günlük işlerini Erciş ilçesinde görmektedirler. Sonuç olarak Erciş ilçesinin diğer ilçelere göre nispeten daha sade bir yapıya sahip olması köy ile ilçe arasında ulaşımın kolay olmasına ve çiftçinin pazarlama için çoğunlukla ilçe merkezini kullandıkları söylenebilir. Bahçesaray, Çaldıran, Muradiye ve Özalp gibi çoğunlukla il merkezine uzak olan ilçelerdeki köyler ürünlerini genelde ilçe merkezinde pazarlamaktadır. Hayvansal ürünlerin il merkezinde satılma oranı % 16 canlı hayvanların ise % 17,3'tür. Bu grupta olanların çoğunluğunu; kendi aracı olanlar, il merkezinde iş sahibi olanlar, köyde veya ilçede ürününü veya hayvanını istediği fiyata satamayanlar yer almaktadır. İl merkezinde de hayvansal ürünler çoğunlukla peynirciler çarşısına ya da süpermarketlere götürülmek durumunda kalmaktadır. Edremit başta olmak üzere İpekyolu, Tuşba ve Gürpınar gibi merkezi veya yakın ilçeler hayvan veya hayvansal ürün pazarlaması için il merkezini tercih etmektedirler. Hayvansal ürünlerini satmayanlar ise görüşülen kişilerin % 10'unu, canlı hayvanlarını satmayanlar ise % 2,7'sini oluşturmaktadır (Şekil 64 ve Şekil 65).

4.2.5. Üretim Giderleri

Hayvancılık gelirlerinin toplam giderleri karşılayamaması çiftçinin hayvancılık sektöründen kopmasının en temel nedenini oluşturmaktadır. Bu durum birçok çiftçinin ya hayvancılığı bırakmasına ya da hayvancılık dışında başka bir gelir kaynağı aramasına neden olmaktadır. Çok sayıda çiftçi hayvancılıkla geçinememesine rağmen bu sektörü bırakmamaktadır. Bu gibi çiftçiler aile bireylerinden ekonomik destek alarak hayvan giderlerini karşılamaktadır. Bu giderler ise elbette ilk etapta yem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çiftçilerin yaklaşık % 59'unun birincil gider kalemini hayvanın beslenmesi oluşturuyorken % 22'lik bir kısmının birincil gider kalemi kendi beslenmeleri oluşturmaktadır (Şekil 66).

Şekil 66. Van Köylerindeki Çiftçilerin En Önemli Gider Kalemlerinin Oransal Dağılışı (2017)

Hayvancılıkla uğraşan çiftçilere göre; hayvancılığın giderek azalmasının ve insanların yavaş yavaş köyü terk etmesinin en temel sebebi hayvancılık gelirlerinin giderleri karşılayamamasıdır. Çaldıran ilçesinin Sellik Köyünde yaşayan ve 50 yıldan fazla hayvancılık ile uğraşan Mahmut Bey kendi arazisini işletip hayvanın kışlık ihtiyaçlarını yine kendi arazisinden karşılamaktadır. Dolayısıyla yem giderinin olmaması veya dolaylı masraflarının daha az olması hayvan sayısının daha fazla olmasına ve ekonomik yapısının diğer köy sakinlerine göre daha iyi olduğunu belirtmektedir. Mahmut beyin; *“Kendim için söylemiyorum ama devlet eğer ot, arpa*

saman verirse herkes bu işi yapar hayvancılık gelişir. Yem olmazsa hayvancılık nasıl yapılabilir ki. Benim öyle bir sorunum yok ve bu nedenle durumum iyidir. (G-18)” şeklindeki ifadesi yem sorunun olmaması durumunda çiftçinin hayvancılık ile kırsal kalkınmaya katkısının ne derece olacağını göstermektedir. Erciş ilçesinin Yukarıışıklı Köyünden Halis beyin “*Devlet destek verecekse köye gelsin hepimizi köy meydanına toplansın ve desin ki ‘devlet size yem desteği verirse hayvancılık yapar mısınız?’ köyün yarısı evet der (G-33)*” şeklindeki ifadesi çiftçinin hayvancılıktan uzaklaşmasının en temel nedeninin yem olduğunu göstermektedir. Yem giderleri çiftçinin en önemli gider kalemini oluşturduğu gibi kredi taleplerinde de önde gelmektedir. Hayvanı olmayan bir çiftçi bile yem olması durumunda hayvancılığa adım atacağını belirtmektedir. Bu da yem giderlerinin veya probleminin hayvancılığı neden bitirdiğini göstermektedir. Birçok çiftçi farklı ifadelerle yem giderlerinin gün geçtikçe artması sebebiyle hayvancılık faaliyetlerinin neredeyse tamamen bittiğini belirtmektedir.

“Yıllardır ben hayvancılık yapıyorum. Eskiden biz hayvanı beslerdik hayvan da bizi, fakat şimdi hayvan kendisini bile besleyemiyor, yani kendisine bile yetmiyor. Önceden yaylalara giderdik hayvan et ve süt olarak çok verimliydi ama şimdi yasak olduğu için üç yıldır eziyet çekiyoruz. Kendi arazimiz olmadığı için yem ve saman almak zorunda kalıyoruz fakat çok pahalı olduğu için alamıyoruz. Arpanın tonu bin lirayı geçti. Eskiden daha iyiydi ama üç yıldır sadece zarar ediyoruz. Hayvanın yemi için inşaatlarda çalışıyorum, yoksa hayvandan kazandığım para yetmiyor.(G-50)”

“Yem fiyatları çok arttı. Bizim köyde 8 bin hayvan çıkardı şimdi ise 2 bin hayvan kaldı. 2010’dan beri sürekli olarak hayvan sayısı azalıyor, bunun nedeni de yem pahalılığıdır. Gelirimiz yemden dolayı giderlerimizi karşılamıyor(G-39)”

“Ekim ayı itibari ile hayvanı içeri alıyoruz, kış şartları çok zordur, özellikle Başkale’de kış geldi mi gitmek bilmez. Bu nedenle 7 ay boyunca hayvanı ahırlarda tutup yemle samanla arpayla besliyoruz. Ekim ayından Nisan ayının sonuna kadar böyledir. Bu süre boyunca satın aldığımız yem ürünleriyle beslediğimiz için elimizde bir şey kalmıyor, yem giderlerinden dolayı zarar ediyoruz. (G-12)”

“Genel olarak hayvancılık kötü durumdadır. Hiç kimse memnun değil. Sebebi ise yemin çok pahalı olmasıdır. Bir ton arpa 1200 lira, bir ton saman 600 lira, bir bağ ot alıyorsun 5 lira. Yüz koyun yılda ortalama 3000 bağ ot yiyor. Bunu hesaplasam 15 bin lira para yapıyor. 100 hayvanın bütün gelirini kuzusunu peynirini satsan 15 bin

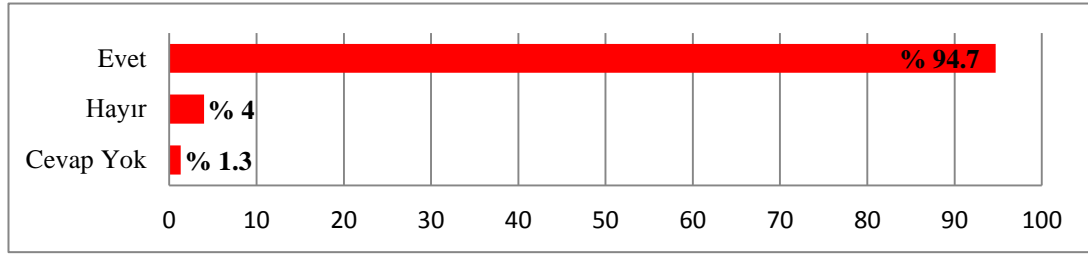
lira etmez. Yani bizim buralarda hayvancılıkla uğraşan bir kişi mecbur olmadıkça bu işle uğraşmaz. (G-7)”

“Genel olarak hayvanın değeri iyi ama hayvancılık azalıyor çünkü yem çok pahalı fiyatlar çok arttı ve herkes satmak zorunda kalıyor, besleyemiyor. Bu yıl çok kişi satacak bu durumda. Mesela ben bu kışın yemi için hayvanlarımın tam yarısını satacağım. (G-10)”

Birincil gider kalemi hayvan olan çiftçilerin oranı % 8 olup çoğunlukla hayvanla ilgili olan; ilaç, veteriner, aşı, çoban parası gibi giderleri kapsamaktadır. Hayvansal gider olarak yem faktörüne eklendiği zaman bu oran yaklaşık % 67 civarında olacaktır. Dolayısıyla küçükbaş hayvancılıkla uğraşan çiftçilerin kendi ekonomilerinde veya ülke ekonomisinde yenilik yapmaları için özellikle yem sorununun ne derece önemli olduğu göz önüne alınmalıdır. Sonuç itibari ile Van’da kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi için hayvancılık desteklerinin yem yoğunluğunda olması gerekliliğinden kolayca bahsedilebilir.

Van’da kırsal kalkınmanın gerçekleşmesi için hayvancılık ön sırada yer almasına rağmen, çiftçiler, hayvancılıkla ilgili sorunlarının çözüme kavuşturulmadığını belirtmektedirler. Yukarıda değinildiği gibi hayvancılığın daha nitelikli ve daha verimli olmasını engelleyen temel unsur çiftçilerin hayvancılık temelli giderlerinin yine hayvancılık gelirlerinden çok daha fazla olmasıdır. Bu da yapılan hayvancılık türünün geçim türü hayvancılık olduğunu göstermektedir. Temel gider yem unsurları olsa da çiftçi ekonomisini sarsan başka kalemler yer almaktadır. Bunların başında çoban parası gelmektedir. Çoban aylıklarının fazla olmasına rağmen çobanın bulunamaması, çocukların ve yabancı uyruklu kişilerin çoban olarak kullanılması hayvanın doğru bir şekilde otlatılmasını engellemekte ve bu da verimin düşmesine neden olmaktadır. Hayvan sürülerinin çoğunlukla az olması bütün köy sakinlerinin hayvanlarını birleştirip ortak çoban tutmasına neden olmaktadır. Bunun karşılığında yere göre değişiklik göstererek, çobana para ve hayvan verilmektedir. Çalışma yapılan köylerde çiftçilerin yaklaşık % 95’i yazın hayvan beslerken çoban tutmaktadır ve sadece % 4’ü çoban tutmayıp kendisi veya çocuğu meraya gitmektedir (Şekil 67).

Şekil 67. Çiftçilerin Yaz Döneminde Hayvan Beslemede Çoban Tutma Durumu (2017)

Çoban giderleri ilçeden ilçeye hatta köyden köye farklılık göstermektedir. Genel olarak 4 bin lira ve üstü ödenmektedir. Başka bir ödeme şekli ise 50 veya 100 hayvan başına belirli sayıda kuzu vermektir. Bu da bir çobanın yılda yaklaşık olarak 35–40 bin lira kazanmasını sağlamaktadır. Örneğin Çatak ilçesinin Sözveren Köyünden Dilaver Bey “Çoban fiyatları hayvan sahiplerini etkiliyor. Yani günümüzde bir çobanın aylığı neredeyse 4 buçuğa geliyor. Adamın mesela koyunu çok oluyor mecbur 4 5 tane çoban tutmak zorunda kalıyor. Mesela bu yıl, bizim köyde 36 37 milyar çoban parasına verdiler. Yayla arabası tuttular 15 milyar verdiler mesela. Artık gerisini siz düşünün yani hayvancılıktan ne kalabilir ki? (G-20)” şeklindeki ifadesi çobanın önemli bir gider kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu durumda çiftçi devletten ya sigortalı çoban tutulmasını veya çoban parasının bir kısmının devlet tarafından verilmesini istemektedir. Gevaş ilçesinin İkizler Köyünden Yusuf beyin “Bizim en büyük sıkıntımız çoban bulamamak, bulduğumuzda da fazla para vermektir. Çoban da bulunmuyor, ben bu yıl Cizre’den çoban getirmişim buraya aylığı da 3500 lira üstelik biz de onunla beraber gidiyoruz. Bir koyunun parasını biz veriyorsak bir koyunun parasını da devlet versin. % 50 biz verelim çoban parasının % 50 de devlet versin.(G-38)” şeklindeki ifadesi buna örnek teşkil etmektedir. Buna benzer şekilde birçok çiftçi çoban gider kaleminin önemini vurgulamaktadır.

“Kışlık ihtiyaçlarını karşılamak için hayvanların yarısını satman gerekiyor. Çünkü yem dışında işin bir de çoban kısmı var, her on hayvan için bir tane koyunu çobana veriyoruz. Yani gideri gelirinden çok daha fazladır. (G-12)”

“Çoban külfeti çok fazla, iki tane çoban tutuyoruz ve her bir çobana 4 bin liranın üstünde maaş veriyoruz. 6 ay boyunca 48 bin çoban maaşı veriyoruz şahsi masrafları hariç. Ortalama aylık koyun başı 50 lira veriyoruz çobana.(G-26)”

“Bizim en büyük sıkıntımız devletin bizi yalnız bırakmasıdır. Desteksiz olduğumuz için bu işte zorlanıyoruz. Eskiden çoban sıkıntımız yoktu ama şimdi çoban bulamıyoruz. Okuyan çocuklarımızı okuldan alıp çobanlığa gönderiyoruz. Çocuğum okula giderse ve çobanlığa gitmezse ben yaşayamam, kendimi idare edemem.(G-43)”

“Çoban bulmak çok zor bulsak da genel de çocuk yaşlarda oluyor üstelik hayvana iyi bakamıyor, hayvanı iyi otlatmıyor. Üstelik çok fazla para istiyorlar, aylık en az 4 bin lira istiyorlar. Son yıllarda saman, yem ve ot çok pahalılaştı artık alamıyoruz. Önceden bir hayvan hem kendini hem bizi besleyebiliyordu ama şimdi üç hayvan ancak bir hayvanı besleyebiliyor. Düşünü; yaylalar serbest, saman ve yem ucuz, çoban bulmak kolay ve çoban aylığı az, ne kadar kârlı bir iş olur değil mi? İşte eskiden böyleydi. Şimdi hayvan değerlendirildi evet ama giderleri de o doğrultuda arttı onun için hayvan fiyatının iyi olması bir şeyi değiştirmiyor.(G-49)”

“Hayvancılık gittikçe kötüye gidiyor, genel olarak hayvan sayısı azalıyor, hayvancılık bitiyor. Nedeni ise çoban aylığının, çoban masraflarının çok fazla olmasıdır. Aylık 3.500 TL veriyorum. İşte çobanım burada, Siirtlidir, buyurun kendisine sorun. Çoban parası artmasın diye hayvan sayımı arttırmıyorum, çünkü masrafım da artıyor.(G-22)”

Hayvancılık faaliyeti çoğunlukla doğada yapıldığı için gider çeşitlerinin birçok sektöre göre daha az olduğu düşünülebilir. Fakat diğer bütün faaliyetler gibi hayvancılığında görünmeyen çok sayıda gider kaleminden bahsedilebilir. Yem unsurları ve çoban giderleri hariç tutulduğunda veteriner hizmetleri, ilaç ihtiyaçları, mera kiralari, barınak yapımı veya bakımı gibi kalemler buna örnek olarak gösterilebilir. Öte yandan hayvan yetiştiricinin sarf ettiği yoğun emek, işçilik ve çiftçinin yıpranma durumu aslında en önemli giderleri oluşturmaktadır. Hayvan yetiştiricilerinin yayla ve meralara Berivanları götürmek (genelde traktör), hayvan hastalandığında veterinerine veya veterinerlik fakültesine götürmek, hayvansal ürünleri pazara götürmek için araç kiralaması görünmeyen diğer gider kalemlerini oluşturmaktadır. Yani her türlü ulaşım gideri çiftçilerin ekonomilerini biçimlendiren veya önemli oranda etkileyen bir faktördür.

“Hayvanlarımı köye gelen tüccarlara satıyorum. Köyden ilçe merkezine bir araba 200 lira istiyor onun için köyde sattığımızda daha kârlı oluyoruz. (G-34)”

“Bizim yaylamız çok uzaktadır. Adı İriçvank ve buraya 4 km uzaklıkta. Kimse yaylada kalmıyor, 30 yıldır kimse kalmıyor, sadece sabah kadınlar gider akşam dönerler ama hayvanlar ve çoban orada kalır. Eğer traktörün yoksa zaten yaylaya çıkamazsın. Traktör kadınları yaylaya götürür koyun sağmak için ve geri getirir. Kişi başı 120 lira para istiyor günlük, eğer oradan alacağı süt 120 liranın altında olursa neden yaylaya gitsin ki? (G-38)”

“Hayvancılık masraflar çok fazladır. İlaç örneğini vereyim geçen yıllarda 500 liraya aldığım ilacı bu yıl 1000 liraya alamadım. Yem desen ikiye katlanmış. Biz üretiyoruz ama hep zarardayız. Süt ve peynirimizi bizden alan perakendeci kâr ediyor ama biz zarar ediyoruz.(G-29)”

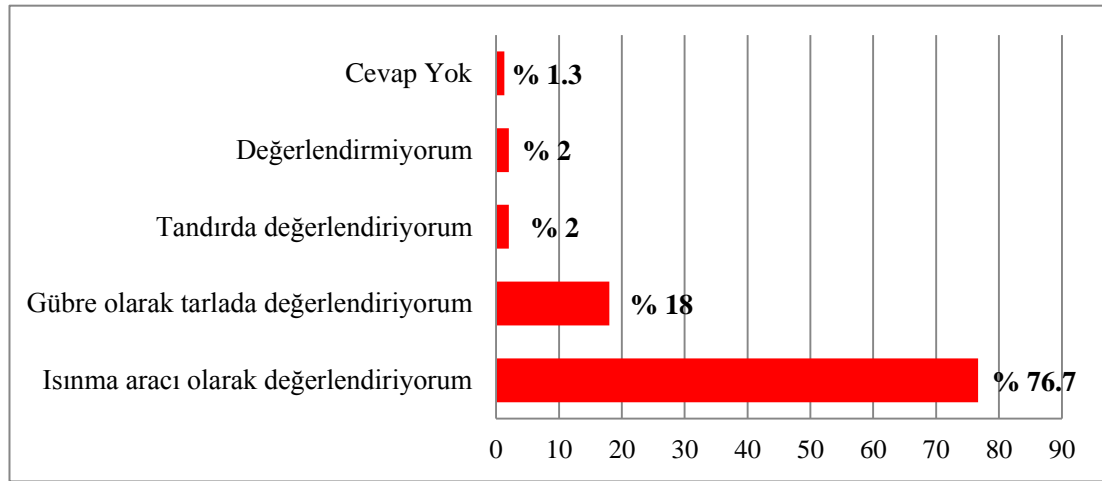
Önceki yıllarda gider kaleminden çok önemli bir gelir kaynağı olan koyun kırkma ve yün üretme şimdiki hayvancılıkta tamamen bir gider kalemi haline gelmiştir. Önceki yıllarda koyun 100 koyun kırkmanın işçiliği karşılığında iki koyunun ham yünü (yapağı) verilirdi ve bunu kabul eden kişi sayısı da çok fazlaydı. Fakat günümüzde koyun kırkılan bütün koyunların yünü verilse bile kabul eden işçi bulunamamaktadır. Koyun kırkma esnasında koyun sahibine; işçilik parası ve yünü imha etmesi gibi iki gider kalemi ve iş külfeti oluşmaktadır. Saray ilçesinin Değirmigöl Köyünden Turgut beyin: *“Önceleri hiçbir şey hayvan yünü kadar değerli değildi ve koyunları otlatırken düşen yünleri tek tek toplardık, ziyan olmasın diye. Birine; ‘Gel 100 koyunumu kırp sana iki tanesinin yününü vereceğim’ deseydin koşa koşa gelirdi. Şimdi ise gel hayvanlarımı kırp bütün yün senin olsun desen hiç kimse gelmez, aksine az para versek de kabul eden yok.(G-71)”* şeklindeki ifadesi gelir kalemi olan bir unsurun artık gider haline geldiğini göstermektedir.

4.3.Mekânsal Bulgular

Küçükbaş hayvancılığın büyükbaş hayvancılıktan farklı elde edilen hayvansal ürün çeşitliliği bakımından daha avantajlı olmasıdır. Hayvansal ürünlerin başında elbette et ve süt gelmektedir. Fakat koyunculukta bunun yanında yün ve tezek (gübre) gibi ürünler de yer almaktadır. Çalışmanın bu kısmında hayvansal

gübrenin kullanım şekline değinilecektir. Van'ın köylerinde hayvansal gübre neredeyse diğer hayvansal ürünler kadar önem taşımaktadır. Kullanım alanlarının fazla olması ve önemli bir gider kalemini karşılması çoğu zaman çiftçinin bu hayvancılığı yapma sebebini oluşturmaktadır. Isınma aracı olarak kullanılması, tarlada gübre olarak kullanılması, tandırda ekmek pişirmek için yakacak olarak kullanılması temel kullanım alanlarını oluşturmaktadır. Görüşülen çiftçilerin ise büyük bir kısmı hayvansal gübreyi ısınma aracı olarak kullanmaktadır. Yaklaşık % 77 oranında ısınma aracı olarak değerlendirilen hayvansal gübre ikinci sırada % 18 oranla tarlada değerlendirilmektedir (Şekil 68).

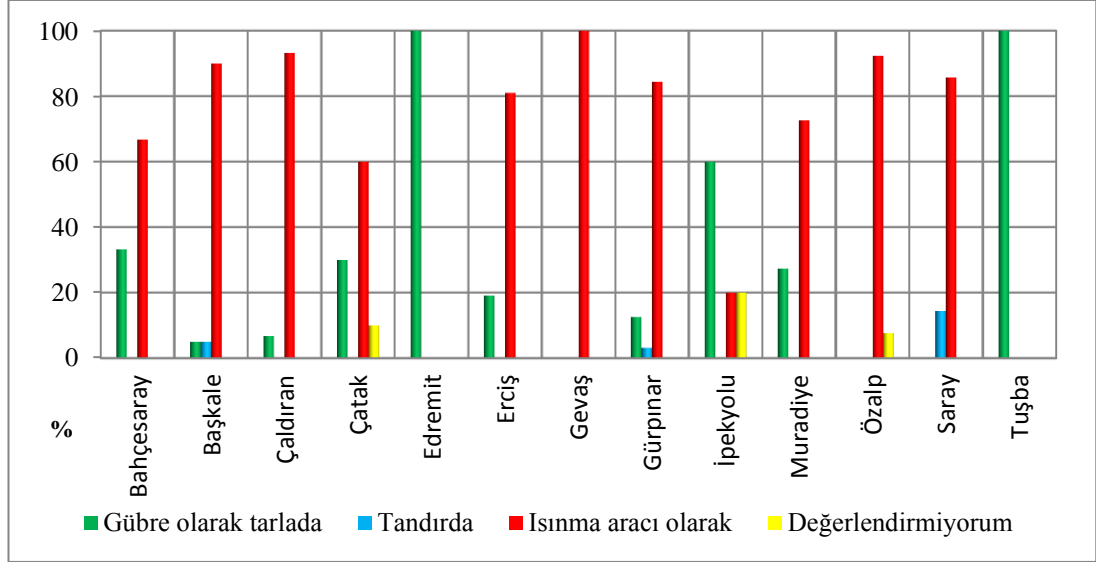
Şekil 68. Van Köylerinde Hayvansal Gübrenin Değerlendirilme Şekli (2017)

Koyunculüğün en önemli yönlerinden biri olarak değerlendirilen hayvan gübresinin kullanım şekli elbette bütün ilçeler için aynı değildir. Fakat neredeyse ilçelerin büyük kısmında temelde ısınma aracı olarak kullanılmaktadır. Edremit, Tuşba ve İpekyolu ilçelerinde çoğunlukla gübre aracı olarak kullanılıyorken diğer ilçelerde çoğunlukla ısınma aracı olarak kullanılmaktadır. Bu aynı zamanda söz konusu üç ilçede büyükbaş hayvancılığın yoğunlukla yapılmasına da bağlanabilir. Zaten Şekil 58'de de görüldüğü gibi bu ilçelerde temel yakıtın kömür olduğu görülmektedir. Koyunculüğün en yoğun olduğu Başkale, Saray ve Gürpınar gibi ilçelerde hayvansal gübrenin tandırda ekmek pişirmek için yakacak olarak da

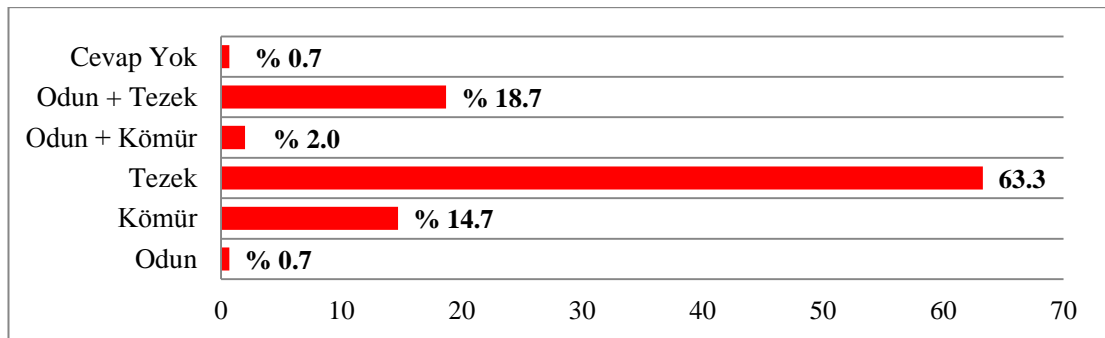
kullanıldığı görülmektedir. Çatak, İpekyolu ve Özalp ilçelerinde hayvansal gübrenin değerlendirilmediği seçeneği de yer almaktadır (Şekil 69).

Şekil 69. Van Köylerinde Hayvan Gübresinin Değerlendirilme Şeklinin İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)

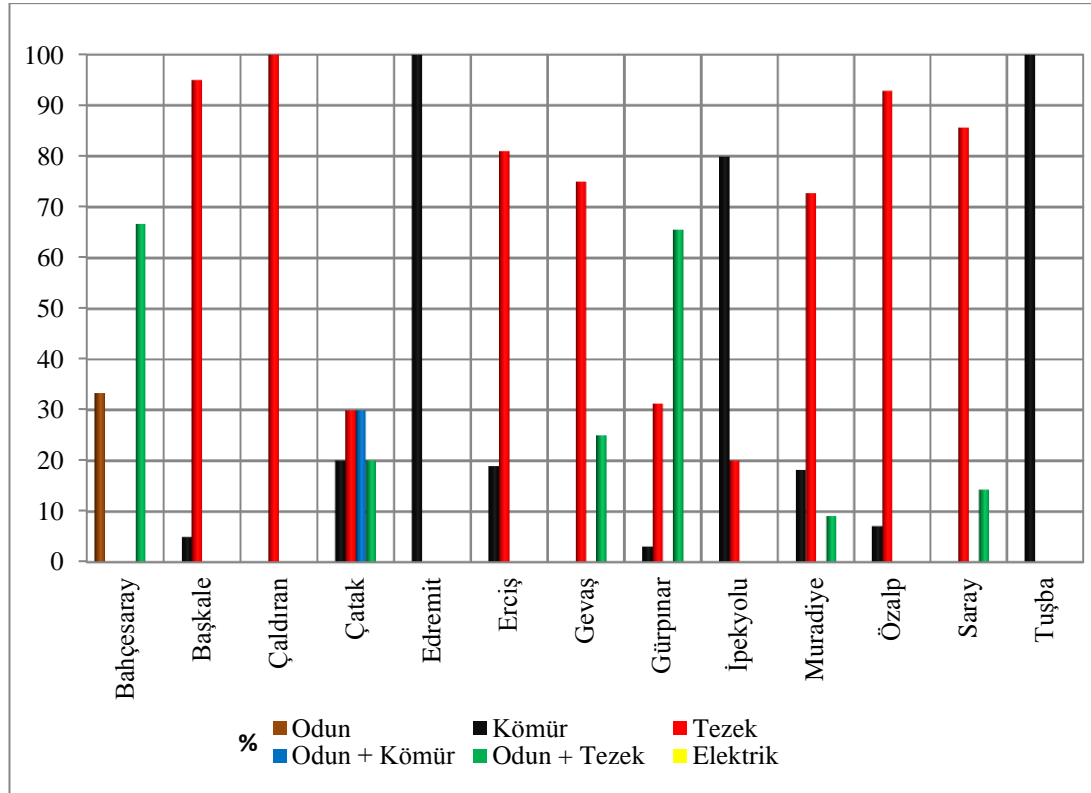
Hayvancılığa olumlu bakışın en önemli sebeplerinden birini gübre kullanımı oluşturmaktadır. Gübre kullanımının en önemli şekli ise kışlık yakıt olarak kullanılmasıdır. Isınma şekli önemli bir sosyoekonomik göstergedir ve çalışmanın yapıldığı köylerde çiftçilerin % 63'ten fazlası ısınma aracı olarak tezek kullanmaktadır (Şekil 70).

Şekil 70. Van Köylerinde Hanelerin Isınma Şekli (2017)

Tezek ile birlikte en çok kullanılan yakacak türü ise odun olup kömür kullanımının son derece sınırlı olduğu görülmektedir. % 16 civarında seyreden kömür kullanımının genelde merkezi ilçelerle sınırlı olduğu görülmektedir. Tuşba ve Edremit ilçelerinde kömür dışında yakıtın kullanılmadığı fakat İpekyolu ilçesinde % 20 tezek ve % 80 kömürün kullanıldığı görülmektedir. Bahçesaray ilçesinde orman varlığının diğer ilçelere göre daha fazla olması ısınma şekline de yansımaktadır. Çoğunlukla odun ve tezeğin aynı anda kullanıldığı Bahçesaray ilçesi dışında odun kullanımına fazla rastlanmamaktadır. Başkale, Çaldıran, Özalp ve Saray ilçelerinde % 90 veya daha fazla bir oranla tezek kullanılmaktadır (Şekil 71).

Şekil 71. Van Köylerinde Hanelerin Isınma Şeklinin İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)

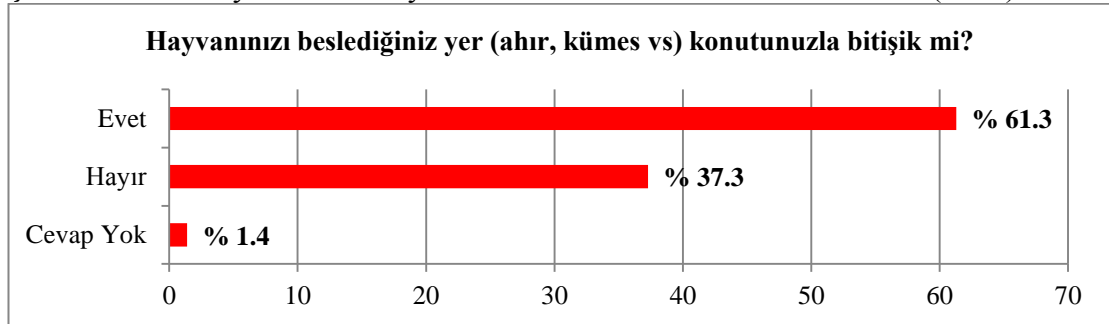

Çatak, kullanılan yakıt türü çeşitliliğinin en fazla olduğu ilçe olarak görülmektedir. İlçede kömür, tezek ve odun kullanılmaktadır. Gevaş ve Gürpınar

ilçeleri de Bahçesaray ilçesiyle benzer özellik göstererek tezeğin yanında odun da ısınma aracı olarak kullanılmaktadır. Merkezi ilçe gibi olan Erciş ise Muradiye ilçesine benzer olarak çoğunlukla tezek ve ikinci sırada da kömür kullanılmaktadır. Çalışmanın yapıldığı köylerde hiçbir çiftçi ısınma aracı olarak elektrik kullanmamaktadır (Şekil 71).

Modern hayvancılık tesislerinin çoğunlukla yerleşim alanların uzağında yer alması gerekmektedir.. Van'da 2018 yılında faaliyete geçirilen Organize hayvancılık (VOTAŞ) biriminin oluşturulmasının en temel nedenlerinden biri hayvancılık işletmelerini yerleşim alanlarından uzaklaştırmaktır. Fakat çalışmanın yapıldığı Van'ın köylerinde hayvan barınaklarının çoğunluğunun konutlarla bitişik olduğu görülmüştür. Görüşülen çiftçilerin % 61'i konutlarının hayvan barınaklarıyla bitişik olduğunu belirtmiştir (Şekil 72). Bunun dışında konutla bitişik olmasa da aradaki mesafenin çok az olduğunu (ortalama 20 metre) varsayacak olursak neredeyse tamamının konutla bitişik olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 72. Van Köylerindeki Hayvan Barınakları ile Konutların Durumu (2017)

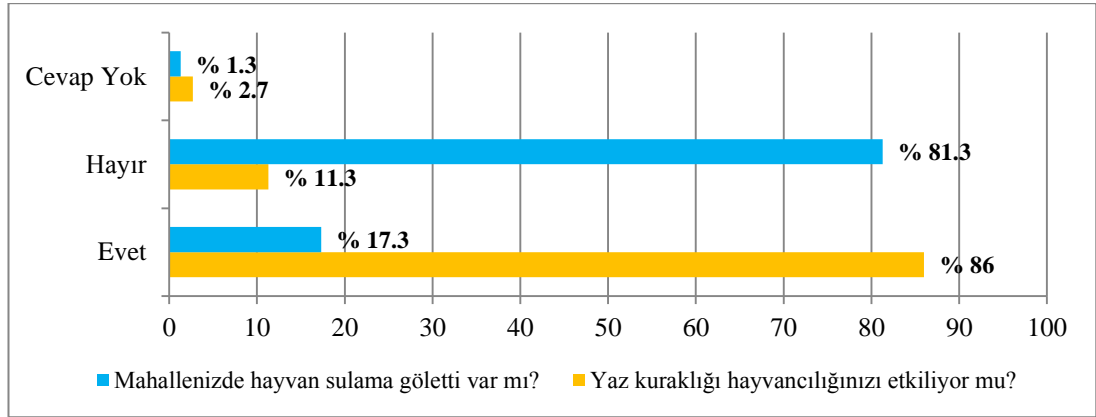
Çiftçi görüşlerine göre konutun hayvan barınağıyla bitişik olması hayati derecede önemlidir. Yaban hayvan saldırıları, hırsızlıklar ve kontrol kolaylığı gibi nedenlerden dolayı hayvan barınağı konut ile bitişik olmasa da aynı avluyu paylaşmalıdır. Konut ile hayvan barınağının bitişik olmadığını belirten yaklaşık % 37'lik çiftçi grubunun çoğunluğunun da hayvan barınaklarının konuta son derece yakın olduğu gözlemlenmiştir. Elbette bu durum Van'ın her ilçesi için standart bir

yapıda değildir. Konut ile ahır bitişikliği ilçeden ilçeye farklılık gösterse de çoğunlukla ikisinin bitişik olduğunu söylemek mümkündür.

Bütün ilçeler arasında konut ve hayvan barınağı bitişikliği için “Hayır” cevabını kullanan çiftçilerin daha çok olduğu ilçeler Bahçesaray, Çaldıran ve Muradiye olmuştur. İpekyolu ilçesi merkezi ilçe olmasına, Gevaş ise il merkezine yakın olmasına rağmen konut ve hayvan barınağının bitişik olduğu gözlemlenmiştir. Başkale ve Saray ilçeleri ise konut ve hayvan barınağının en fazla bitişik olduğu ikinci ilçe grubunu oluşturmaktadır. İl merkezini oluşturan üç ilçeden biri olan Tuşba ilçesinde konut ve hayvan barınağı durumu eşit oranlarda görülmektedir. Diğer merkezi ilçeyi oluşturan Edremit’te ise yaklaşık % 64 oranında konut ile hayvan barınağının bitişik olduğu görülebilmektedir.

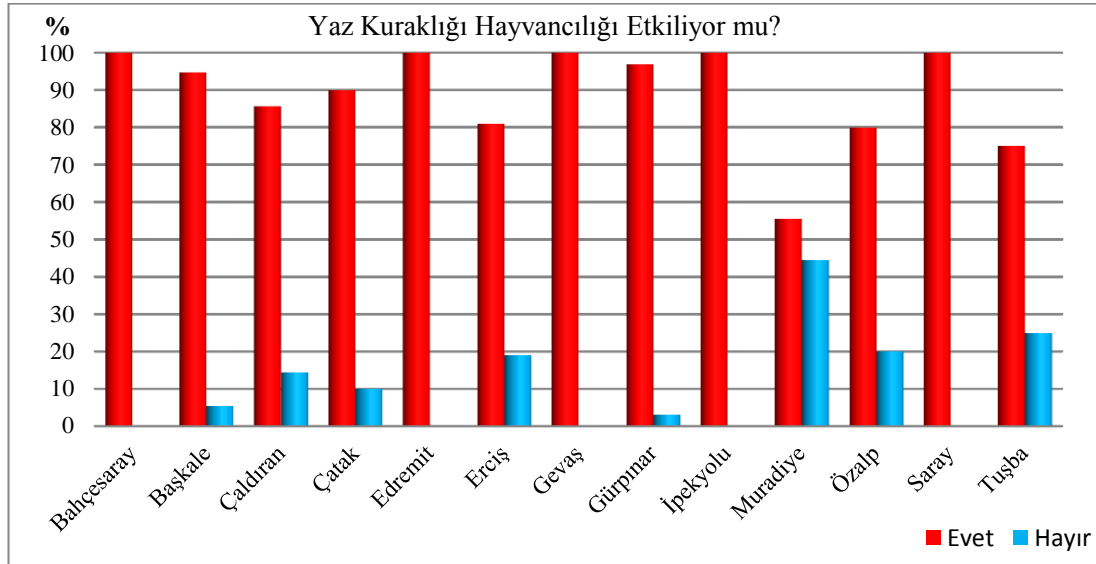
Çalışmanın önceki kısımlarında da belirtildiği gibi Van hayvancılığının önündeki büyük engellerden biri de kuraklıktır. Morfolojik engellerin yanında yıl içerisinde kurak geçen dönemin uzun sürmesi Van çiftçisine bitkisel tarım imkânı sağlamamış ve çiftçiyi hayvancılığa mecbur bırakmıştır. Fakat kuraklık sadece bitkisel tarımı değil hayvancılığı da doğrudan etkilemektedir. Çiftçinin ihtiyacı doğrultusunda ekim yapamaması, kaba yem ürünü yetiştirememesi, meraların kısa sürede kuruyup sararması ve hayvanların uzun süre otlatılamaması kuraklığın hayvancılığı etkileme şekline örnek olarak gösterilebilir. Bu sorunun çözümü doğrultusunda birçok köyde sulama göleti oluşturulmuş olsa da genel olarak su sorunu çoğu köyde sorun listesinin başında yer almaktadır. Köyde sulama göletinin olması birçok yerde sulama sorununa çözüm getirdiği gözlemlenmiştir. Fakat çoğunlukla hayvan sulama amacıyla kullanılıyor olması gölet hizmetinin sınırlı olduğunu da göstermektedir. Görüşülen çiftçilerin % 85’ten fazlası yaz kuraklığının hayvancılığı etkilediğini belirtmektedir. Aynı şekilde köyde sulama göletinin olmadığını belirten çiftçiler % 80’den daha fazla bir orana sahiptir (Şekil 73). Bu durum Van hayvancılığında kuraklığın ve su sıkıntısının ne derece önemli bir boyutta olduğunu göstermektedir.

Şekil 73. Van'daki Köylerde Sulama Göleti Varlığı ile Hayvancılığın Yaz Kuraklığından Etkilenme Durumu (2017)

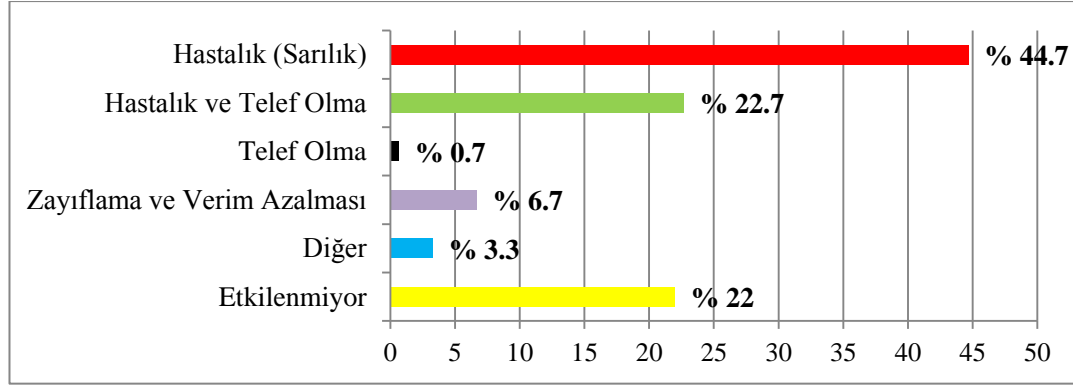
Hayvancılıkla ilgili diğer bütün parametrelerde olduğu gibi kuraklık da bütün ilçelerde aynı etkiye sahip değildir. Kuraklık etkisi her ne kadar bütün ilçelerde aynı orana sahip olmasa da neredeyse bütün ilçelerde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Kuraklığın en az hissedildiği ilk üç ilçe sırasıyla Muradiye, Tuşba ve Özalp şeklindedir (Şekil 74).

Şekil 74. Van'daki Köylerde Sulama Göleti Varlığı ile Hayvancılığın Yaz Kuraklığından Etkilenme Durumunun İlçelere Göre Oransal Dağılışı (2017)

Erciş, Çatak ve Çaldıran ilçeleri ise kuraklık etkisinin daha az hissedildiği diğer ilçe grubunu oluşturmaktadır. Kuraklık etkisinin maksimum derecede hissedildiği ilçeler ise Bahçesaray, Edremit, Gevaş, Gürpınar, İpekyolu ve Saray şeklindedir (Şekil 74). Saha çalışmasının Ağustos ve Eylül aylarında yapıldığı göz önüne alınarak söz konusu kuraklığın etkisi saha da gözlemlenmiş ve gerçekten de hayvan yetiştiricilerini son derece zorlayıcı etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle yaylaların yasak olmasıyla birlikte hayvan hastalıklarının başladığını belirten çiftçi, hayvanın çoğunlukla sarılık (xûnmiz) hastalığından etkilendiğini belirtmektedir. İdrarda kan belirtisi ile başlayan bu hastalıkla hayvan zayıflayıp telef olabilmektedir. % 45'e yakın bir orana sahip olan sarılık hastalığından sonra en büyük oran yaklaşık % 23 ile hastalıklar ve telef olmaya aittir (Şekil 75).

Şekil 75. Van Köylerinde Hayvancılığın Yaz Kuraklığından Etkilenme Şekli (2017)

Çiftçilerin veteriner çağırma alışkanlıklarının olması hayvan kayıplarının önüne geçtiği düşünülebilir. Dolayısıyla hayvan telefleri en düşük orana sahiptir. Hayvanın sarılık hastalığına yakalanması sonucunda zayıf ve verimsiz olmasının yanında et tadının değişmesine bağlı olarak satılması da güç olmaktadır. Sonuç itibari ile hayvanın kuraklık gibi iklimsel bir olaydan en az derecede etkilenmesi için yazın sıcak aylarında hayvanın yüksek yaylalarda otlatılması gerekmektedir. Yayla yasaklarının olması kuraklığın hayvancılık üzerindeki etkisini daha da şiddetlendirmektedir. Yayla ve meraların kullanıma kapalı olması hayvanın yıl boyunca barınakta veya köy çevresinde olmasına, dolayısıyla yaz sıcaklarında bile

alçak yerlerde kalmasına neden olmaktadır. Bu da hayvan sağlığı ve verimi için olumsuz etkiye sahip olması sebebiyle Van hayvancılığında önemli bir etkindir.

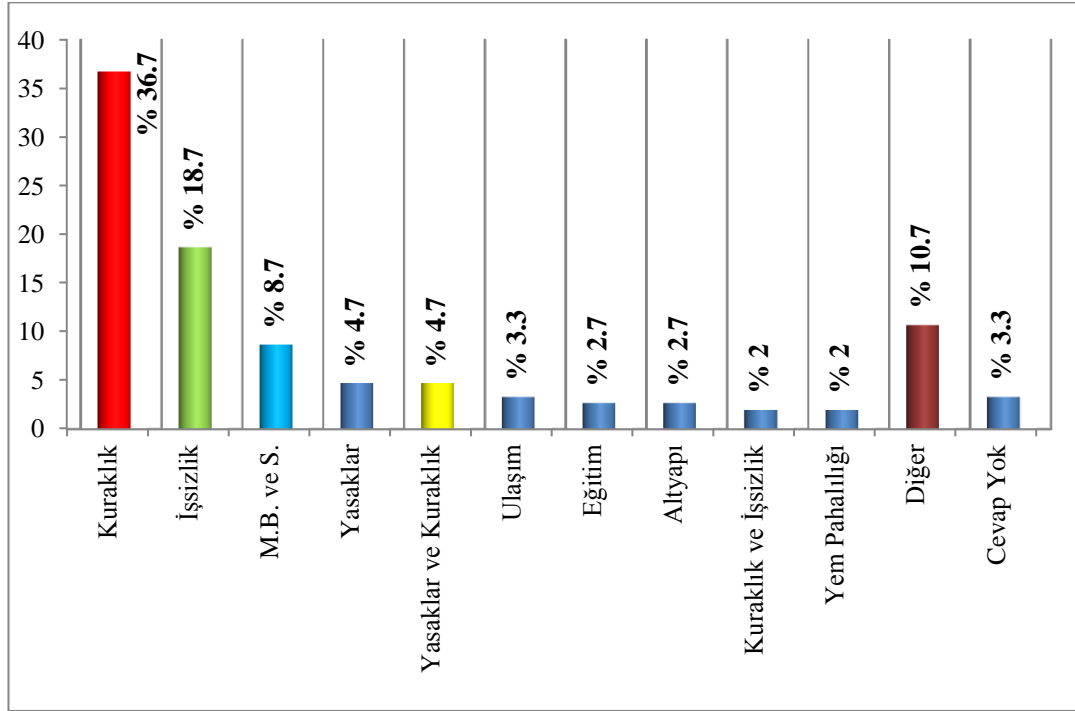
“Temel geçim kaynağımız hayvancılıktır ve hayvancılığın da temeli yaylacılıktır. Fakat biz yaylalara çıkmadığımız için işimizi yapamıyoruz. Bu yasaklardan dolayı hayvanlarımız her gün 15 kilometrelik yol yürüyor. Dolayısıyla hayvandan verim alamıyoruz. Hayvanın et ve süt verimi düştü. Bu yasaklardan dolayı hayvanlar sarılık hastalığına yakalanıyor ve telef oluyor.(G-41)”

“Bu yaylalar yasaklandıktan hemen sonra, bizim hayatımız değişti, suyumuz bile oradan geliyordu. Bütün hayvanımız hastalandı, sarılık hastalık oldu nk sıcak su içmeye başladı. Bu işi bitirdi resmen. Hayvanımız hasta olduğu için sürekli ilaç almaya başladık. Biz cahil olduğumuz için her zaman Van’a gidip ilaç araştıramıyoruz ve hayvanımız da telef oluyor. (G-12)”

“Tabi, hayvan yazı köyde geçirirse, sıcak su içerse; hastalanır, zayıflar, verimsizleşir, düşük yapar ve ölür. Bizim çoğu hayvanımız bu nedenden dolayı öldü. nk sıcaklık hayvan için iyi değil, tek zm de yaylaya çıkmasıdır.(G-46)”

Saha çalışmasının yapıldığı 13 ilçenin 75 köyünde kuraklık köyün en büyük sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. 10’dan fazla sorunun seçenek olarak değerlendirildiği uygulamada yaklaşık % 37 oranında kuraklık sorunu belirtilmiştir (şekil 76). Neredeyse bütün ilçelerde hayvancılık üzerinde etkili olan kuraklık aslında evre coğrafyasının özelliğini yansıtmaktadır. Köylerde görülen ikinci diğer sorun ise işsizliktir. Hayvancılığın gittikçe azalıyor olması, hayvan bakımının zor ve masraflı olması, köylerde bitkisel tarım seçeneğinin çok az olması kişilerin işsiz kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle işsizlik sorunu yaklaşık % 18 ile ikinci en büyük sorunu oluşturmaktadır.

Şekil 76. Çiftçilere Göre Van Köylerinin En Önemli Sorunu (2017)

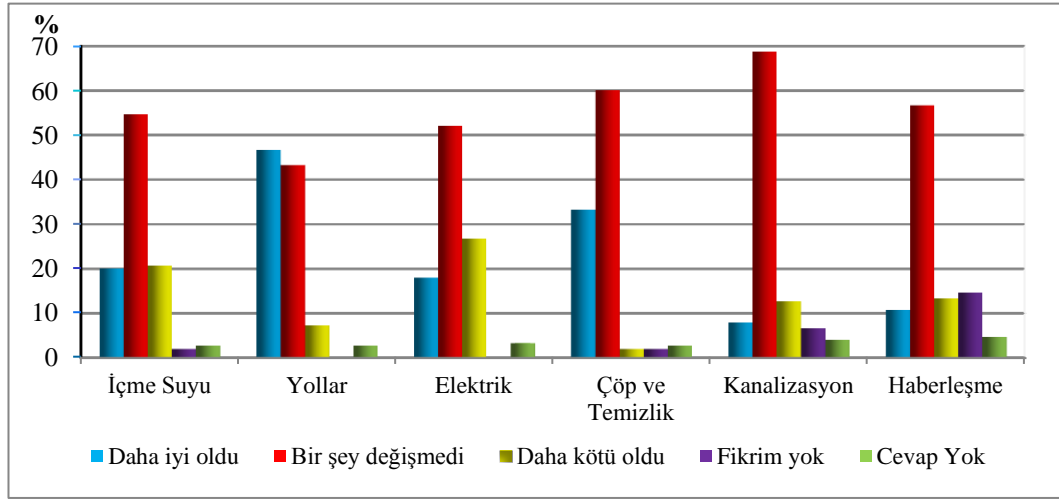

İşsizlikten sonra da özellikle Özalp, Muradiye ve Erciş ilçelerinde yoğunluk gösteren mera bölünmesi ve sahiplenmesi gelmektedir. Kuraklık birlikte yasakları da ele alanların çiftçilerin oranı % 5 civarında olmuştur. Bunun dışında ulaşım, eğitim, altyapı gibi sorunlar da köyün en büyük sorunlarını oluşturmaktadır (Şekil 76).

Türkiye genelinde köy yerleşim üniteleri arasındaki mesafenin fazla olması, bu birimlerin sayıca çok fazla olması kırsalla ilgili çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sorunlar; idari, ekonomik, sosyal ve altyapı sorunları şeklinde sıralanabilir (Okuroğlu vd., 1994: 40). Van'daki kırsal alanlarda da bu sorunların büyük çoğunluğu fiili olarak yaşanmaktadır. Özellikle ekonomik, sosyal ve altyapı sorunları kırsal kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını engellemektedir. Kırsal kaynağın en büyüğünü oluşturan hayvancılık faaliyetleri de bu sorunlardan önemli ölçüde etkilenmektedir. Şekil 76'da de görüldüğü gibi köyün en önemli sorunu kuraklık ve işsizlik olarak belirtilmiş olsa da aslında bu sorunun hem ekonomik, hem sosyal ve hem altyapı ile ilgili olduğunu düşünmek güç değildir. 2012 yılında

çıkartılan 6360 sayılı kanun ile büyükşehir haline getirilen Van ilinde bu değişim köylere yansımamıştır. Çoğunlukla büyükşehir öncesinde ve sonrasında çok fazla şeyin değişmediğini belirten çiftçilere göre en köklü değişim yollarda yapılmıştır (Şekil 77). Gerçekten de yapılan gözlemler neticesinde yolların büyük çoğunluğunun asfalt olduğu görülmüştür.

Şekil 77. Van, Büyük Şehir Olduktan Sonra Köylerde Meydana Gelen Değişiklikler (2017)

Yolların dışında bütün parametrelerde çok fazla değişikliğin olmadığı sonucuna varılmıştır. Büyükşehir yasasından sonra yollarda % 47, çöp ve temizlikte % 33, içme suyunda % 20 ve elektrikte % 18'lik bir oran ile iyileşmelerin olduğu belirtilmektedir. Öte yandan yollar dışında diğer bütün unsurlarda % 50'den fazla bir pay ile bir şeyin değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda çiftçilerin % 20'den fazlası içme suyu ve elektrik hizmetlerinin önceki dönemlere göre daha da kötüleştiğini belirtmektedir (Şekil 77).

Kavramsal çerçevede de belirtildiği gibi kırsal kalkınma bütüncül yaklaşımı gerektirmektedir. Dolayısıyla ekonomik faktörlerin yanında sosyal ve altyapı ile ilgili sorunların ele alınması önemli bir zorunluluktur. Sonuç itibari ile hayvansal

kaynakların doğru ve nitelikli kullanılmadığı gibi altyapı ile ilgili sorunların da çözümünde aktif bir yol izlenmemiştir.

4.4. Halkın Hayvancılığa Bakışı İle İlgili Bulgular

Saha çalışmasında görüşülen hayvan yetiştiricilerinin büyük çoğunluğunun 51 yaş üstü olması ve hayvancılık tecrübelerinin genellikle 25 yıldan fazla olması verilen bilgilerin doğruluk derecesini arttırmaktadır. Çalışmanın önceki kısımlarında bahsedilen Van'daki hayvancılık sorunları, çiftçilerin hayvancılık faaliyetinden memnun olmamalarına neden olmaktadır. Hayvan yetiştiricileri, çok yoğun emek göstermelerine rağmen geçinemediklerini ve çok kötü şartlarda yaşamlarını sürdürdüklerini belirtmektedir. Özellikle görüşmelerin yapıldığı yılda (2017) hayvan ve et fiyatlarının iyi olması, sektörün az da olsa canlanmasını sağlamıştı. Fakat bu fiyat artışları çiftçinin ekonomisini olumlu yönde etkilememiştir. Hayvan ve hayvansal üründen elde edilen kazancın büyük bir kısmının yine hayvana harcanması, kırsal ekonominin büyümesi önünde engel teşkil etmektedir. Bu durum çiftçinin gözünde hayvancılığın hem mevcut durumunun hem de geleceğinin kötü yorumlanmasına, çiftçinin sektörle ilgili umutsuz olmasına neden olmaktadır. Yayla yasakları, pahalılık, hayvan hastalıkları, kuraklık, çoban yokluğu ve göç gibi engelleyici faktörler, çiftçilerin sektörden kopmalarına neden olmaktadır. Bu engelleyici faktörlerden özellikle yayla yasakları çiftçinin hayvanını uzun süre ahırda beslemesine ve kaliteli besleyememesine neden olmaktadır. Dolayısıyla besleme maliyetleri de çiftçiyi olumsuz etkilemektedir.

“Önceden hayvan verimi çok yüksekti, mesela yaylaya giderdik ama şimdi otlak sayısı azaldı. Herkes mecbur yem satın alıyor, artık yetmiyor. Şimdi bir de hayvanlarda çok fazla hastalık çıkıyor, eskiden hastalık yoktu hiç veteriner çağırmazdık ve hayvanın verimi çok iyiydi. Yayla olmayınca hayvanın yediği ot da güçsüz oluyor. 500 hayvanım vardı benim yakın zamana kadar ama şimdi 100'e düştü. (G-15)”

“Eskiden hayvancılığa dair her şey iyiydi, verim iyiydi, şimdi verim alamıyoruz. Eskiden hayvanda hastalık yoktu, ilaç nedir bilmezdik ve kullanmazdık, şimdi ise nasıl bir çocuğu düzenli olarak aşıya götürüyorsak koyunu da aynı şekilde aşıyoruz

buna rağmen hastalıklarla baş edemiyoruz çünkü çok fazla hastalık var. Eskiden dağdaki otu biçer ot bağı yapardık ve kışın hayvanı salardık üstüne. Şimdi dağa gidemiyoruz. Şimdi köyün biraz yükseğine (arkasına) çıkıyoruz askeriye hemen uyarıyor. İyi de ben köylüyüm ben çiftçiyim burası benim iş yerim. Devletin çıkardığı engellerden dolayı bu haldeyiz. Öyle değil mi? Önceden çoban sorunu yoktu ama şimdi çobanı bulmak sorun bulduktan sonra memnun etmek ayrı bir sorun. Çobanı 50 koyun karşılığında tuttuk ama bir gün sigarası gelmezse, bastonu çatlar da yenisini almazsak ya da ayakkabısının bir ipi çıksa yenisini almazsak bastonu bize fırlatır daha da gitmez. Sadece bu yıl 12 tane çoban tuttuk her biri bir hafta on gün durup bir bahane buluyor ve gidiyor. Aynı zamanda ne kadar çoban tutsak da biz de ailece onunla çobanlık yapıyoruz. Sen Van'da oturuyorsun, bir gün sizin üniversiteye gelelim ve bizimle aynı yaşta olan iki kişi getir benimle karşılaştırsın, o zaman bana dersin neden bu kadar yıpranmışsın ya da yaşlanmışsın? O derece yorulduk ve bıktık.(G-11)”

Hayvancılığı engelleyici faktörler her ne kadar çeşitli olsa da aslında hepsinin birbiriyle bağlantılı olduğunu düşünebiliriz. Yaylaların ve meraların yasak olması nasıl ki hayvanın daha zayıf ve verimsiz olmasına neden oluyorsa aynı zamanda çiftçinin ayrıyeten kışlık besi malzemesi (ot, saman, yem vb) almasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü çiftçinin yaylalardan yaz boyunca hayvanını otlatmasının yanında ot biçerek hayvanın kışlık giderinin büyük bir kısmını karşılamaktaydı. Yaylanın yasak olmaması durumunda yem ve saman almak amacıyla yapılan hayvan satışının en aza inmesi, hayvan hastalıklarının bitme noktasına gelmesi gibi olumlu sonuçlar doğmaktadır. Bu engelleyici faktörün olması hayvan satışlarının fazla olmasına neden olmaktadır. Çünkü hayvanı beslemek için çiftçinin tek seçeneği yine var olan hayvanı satmaktır.

“Eskiden hayvancılık çok iyiydi şimdi ise her şey çok pahalı. Şimdi iki koyunu beslemek istiyorsan bir koyunu satmak zorundasın. Yani eskiye göre hayvancılık pahalılıktan dolayı çok kötüdür. Samanın tonu 1150 liraya ulaştı daha ne olsun. (G-34)”

“Eskiden hayvan sayısı çok fazlaydı ve verim fazlaydı şimdi ise hem hayvan sayısı azaldı hem verim azaldı. Aldığım saman hayvanlarımın yarısına mal oluyor. Bunun ilacını veterinerini ve işçiliğini düşündüğün zaman zarar ediyorum. Boşa kürek çekiyoruz ve bu nedenle bu işten soğuduk. Yapmak istemiyoruz.(G-45)”

Hayvan yetiştiricisinin kaba ve kaliteli yem kaynakları olan yayla ve meralardan maksimum derecede faydalanamaması ekonomik anlamda olduğu gibi kalmasına veya küçülmesine neden olmaktadır. Çiftçinin hayvanını beslemek için yine hayvanını satması, sayısal olarak bir artış sağlamasını engellemektedir. Bu durumda iki farklı sorun ortaya çıkmaktadır. Birincisi çiftçinin hayvan sayısını arttıramamasıdır. Hayvan yetiştiricisinin alternatif bir kaynağa sahip olmaması hayvanı satmak zorunda bırakmaktadır. Diğer sorun ise, satılan hayvanın kuzu olmasıdır. Bu da bir sonraki yıl üreme yapacak olan hayvanın satılması yoluyla genel hayvan sayısının azalmasına neden olmaktadır.

“Çocukluğumdan beri ben bu işin içindeyim. Eskiden 250’nin üstünde hayvanımız vardı ama çok azaldı. En büyük sorunumuz yemin, samanın çok pahalı olmasıdır. Samanın tonu 1200 liraya ulaştı. Arazimiz önceden bir aileye aitti ama aile bölününce arazi de bölündü ve yetmemeye başladı. Eskiden iki bin bağ ot alırdık araziden ama şimdi iki yüz bağ bile alamıyoruz. Bu durumlardan dolayı hayvancılık çok geriledi. Saman lazım oluyor koyun satıyorum, misafir geliyor koyun satıyorum, evin bir ihtiyacı oluyor koyun satıyorum, düğün olur bayram olur koyun satıyorum. Nereye kadar? Ofis, arpayı şahıslara 600 liradan veriyor ama o şahıslar bize 1200 liraya satıyor. Bizim Çiftçi Belgemiz olmadığı için biz direk ofisten alamıyoruz. Pahalılığın bir sebebi de budur. Çiftçi belgesini almak için de öncelikle bir arazi tapusunun olması gerekmektedir, arazim olsa zaten arpa almam kendim ekerim. Bu nedenlerden dolayı gelişme olmuyor gerileme oluyor. Mesela ben yedi yaşındayken komşumun 120 hayvanı vardı aradan yıllar geçti şimdi de 120 koyunu var, hiç değişim olmadı, çünkü üstüne ekleme yapamıyor, her yeni doğanı diğerlerinin ihtiyacı için satmak zorunda kalıyor.(G-52)”

“Şimdi her şey kötü yapılıyor, hayvancılığın azalmasının en önemli nedenlerinden biri de bir yaşını doldurmamış kuzuların kesime götürülmesidir. Bir hayvanın doğurması, üretmesi engelleniyor bu da hayvan sayısının azalmasına neden oluyor. (G-27)”

Van ilinde hayvancılığın önündeki en büyük engellerin başında pahalılığın geldiği daha önce de belirtilmişti. Pahalılık, çiftçilerin hayvancılıkla ilgili fikirlerin olumsuz olmasına neden olan en büyük etkidir. Hayvancılığın terk edilmesinin arkasında yatan en büyük etken olarak görülmektedir. Hayvancılık sektörünün birçok ihtiyacı standart olsa da dönemsel olarak değişiklik gösteren parametreler yer

almaktadır. Bunlardan bir tanesi çoban yokluğu veya pahalılığıdır. Çalışmanın önceki kısımlarında da değinildiği gibi hayvan yetiştiricilerinin yaklaşık % 95'i yazlık çoban tutmaktadır. Fakat neredeyse bütün köylerin ortak sorunu haline gelen çoban yokluğu, hayvancılığı etkileyen yeni bir sorun olarak görülmektedir. Bu sorun çiftçinin önemli bir gider kalemini de oluşturmaktadır. Gider kaynağı olmasına rağmen nitelikli çobanın bulunamaması, hayvanın yeterince ve gereğince otlanamamasına ve sonuç olarak verim bazlı bir düşüşün olmasına neden olmaktadır.

“Önceden ot çok fazlaydı, çoban bulmak kolaydı, 10 15 koyunun olsaydı çoban kapına gelirdi. Şimdi ise ot çok pahalı ve 150 koyunum olmasına rağmen çoban bulamıyorum. Ot ve saman da çok pahalı olduğu için alamıyorum. Yem zaten almış başını gidiyor. Bu nedenle hayvancılık yapamıyoruz artık. En büyük sorunumuz da çobandır. İki tane oğlum var ve bir tanesi üniversite mezunu olmasına rağmen çobanlık yaptırıyorum. Ama bu yıl son ve ben de seneye bütün hayvanımı satıp bu işi bırakmayı düşünüyorum.(G-35)”

“Hayvancılık bitti artık. Hem biz bittik hem hayvancılık bitti. Herkes hayvanını sattı, kimse hayvan besleyemiyor artık. Bir çobanın aylığı en az 3 bin lira olmuş, 350 koyunuma bakması için 50 koyun verdim. Hayvanımı ya çoban bitiriyor ya da yem parası bitiriyor. Norduz yaylasında bile hayvan kalmadı bizde nasıl kalsın. Hayvancılık çok asil bir iştir ama insanlar sata sata hayvan bırakmadı. (G-46)”

Görüşülen çiftçilerin hayvancılık faaliyetinden memnuniyet durumu ile ilgili sorulan soruda % 94,7 oranında hayvancılığın eskiye göre çok değiştiği, günümüzde hayvancılık şartlarının çok kötü olduğu ve çiftçinin hayvancılıktan memnun olmadığı sonucu doğmaktadır (Çizelge 45).

Çizelge 45. Van Köylerinde Çiftçilerin Hayvancılıktan Memnuniyet Durumu

Van Çiftçilerinin Hayvancılıktan Memnuniyet Durumu	Oran %
Hayvancılık çok iyi, hayvancılıktan memnunum	5.3
Eskiden hayvancılık iyiydi, şimdi çok kötü, hayvancılıktan memnun değilim	94.7

Önceki dönemlerde hayvancılık giderlerini ve yayla yasakları, pahalılık gibi engelleyici faktörlerin daha az olması, hayvancılığın da daha kazançlı olmasını sağlamıştır. Fakat günümüzde bu engelleyici faktörlerin hepsinin bir arada etkili olması hayvan yetiştiricilerinin elde ettikleri kazancın en aza inmesine neden

olmuştur. Görüşülen çiftçilerin sadece % 5,3'ü hayvancılığın iyi ve kârlı olduğunu, dolayısıyla memnun olduğunu belirtmiştir (Çizelge 45). Hayvancılıktan memnun olan çiftçilerin birçoğu ise bunu hayvan fiyatlarının artmasına bağlamaktadır. Hayvan yetiştirme ve bu faaliyeti sürdürme konusunda memnun olmasalar da hayvan fiyatlarının yüksek olması çiftçinin memnun olmasını sağlamıştır. Aşağıda yer alan çiftçi görüşlerine göre birtakım engeller olsa da hayvan fiyatların doyurucu olması faaliyetin canlı kalmasını sağlamıştır.

“Çok eskidendi, çocuğum çok hastalandı ve doktora götürmek için bütün hayvanımı satılığa çıkarttım. Fakat bir lira veren olmadı. Hastane para vermeden hastamı vermedi. Ben en son 50’li bir paraya, hatırlamıyorum şimdi, 5 koyunumu sattım da çıkabildim. Çok az bir paraydı bugünle kıyaslanamaz asla. Ama şimdi bir inek tek 7–8 bin liraya, bir koyun bin liraya gidiyor. Hazine bile böyle değil. Şu günlerde piyasa biraz durgun olmuş tüccarlar gelip hayvan almıyor ama öbür şekilde hayvan olduğu yerde altın gibi olmuş.(G-10)”

“Şimdi hayvancılığın durumu kötü ama hayvanın değeri iyidir. Önceden dört hayvan satsaydım hiç para etmezdi ama şimdi dört hayvan satsam 500 bağ ot alabilirim.(G-19)”

“Yıllardır bu işi yapıyorum ve hayvancılık çok değişti. Hayvancılık bir iki yıldır prim yapmaya başladı yoksa önceden bir hayvan kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar verim sağlamıyordu. Önceden bir hayvanı satıyorduk ki bir hayvanı besleyebilelim. Şimdi ise hayvan çok pahalıya gidiyor. (G-39)”

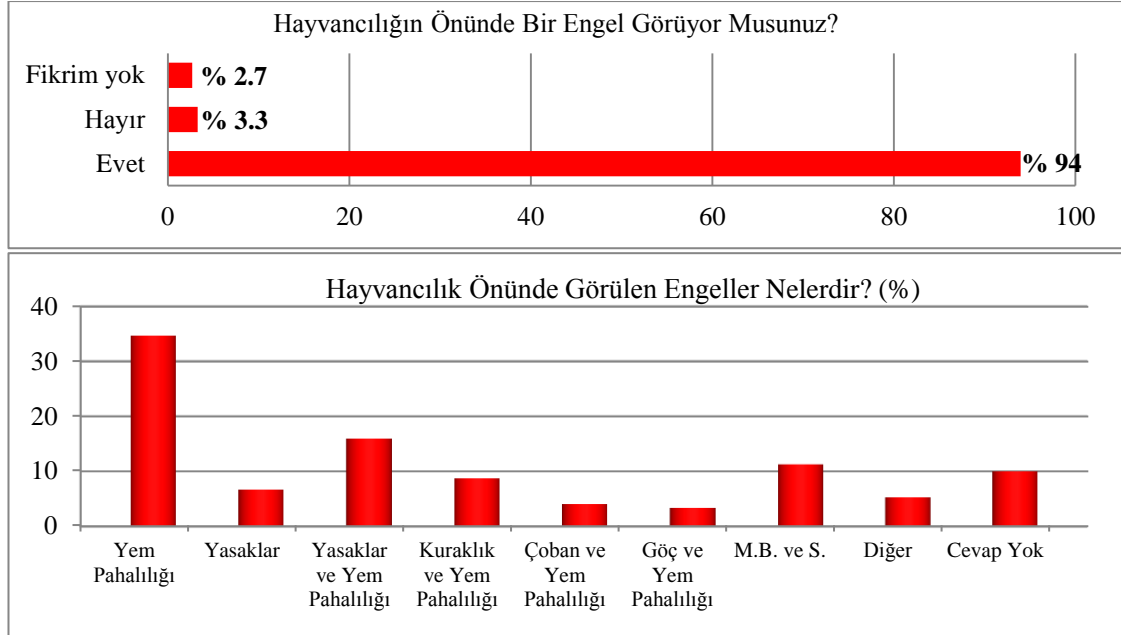
“Şimdiye kadar hayvan hiç bu kadar değerli değildi, et bu kadar iyiye gitmiyordu, bu iyi ama hayvancılığın kendisi kötü durumdadır. Çünkü hem yaylalar yasaklandı hem yem çok pahalılaştı hem çoban bulunamıyor. Devlet hayvancılığın gelişimini engelledi. Tarım olmazsa hayvancılık olmaz, hayvancılık olmazsa tarım olmaz, biz ise ikisini de yapamıyoruz. Çünkü mazot da çok pahalıdır. Bu nedenlerden dolayı insanlar gittikçe hayvanını satıyor. Herkes şehirlere göç ediyor, gün boyu hamallık yapsak hem bu kadar rezil olmayız hem de daha fazla kazanırız.(G-53)”

“20 yıldır ben bu işi yapıyorum ve eskiden hayvancılık çok iyiydi, kuzularımızı satarlık durumumuz çok iyiydi. Çobanlara kuzu verirdik hemen gelirlerdi. Bu çobanlar kuzu yerine nakit para istemeye başladıktan sonra hayvancılık durmaya başladı, çünkü çiftçi para vermek istemiyordu, çoban da hayvan kabul etmiyordu. 3 bin liradan aşağısını kabul etmiyor çobanlar. En düşüğü 3 bin lira, genel de 4 bin liraya çobanlık yapıyorlar. Şu gördüğün on küçük kuzuyu satsam 4 bin lira etmezdi. Ben peynir satıyorum ve ancak çobanın masrafını çıkartabiliyorum. Ama iki yıldır hayvan fiyatı arttığı için iyidir, kurtarıyor. Çünkü koyun iyi para ediyor, 1.400

liranın altında koyun çifti yok. Hatırlıyorum 5 yıl önce benim 100 koyunum vardı ve çiftini 400 liraya satmak için Gevaş'a götürüyordum ama kimse almıyordu, elimizde kalıyordu. Nefret ediyordum hayvandan, hem ot alıyordum hem elimde kalıyordu. (G-37)”

Görüşülen çiftçilerin % 94'ü hayvancılığın sürdürülebilir olmasının veya gelişmesinin önünde birtakım engellerin olduğunu belirtmektedir (Şekil 78). Mevcut hayvancılık şartlarından memnun olan çiftçiler bile belirli şartların sağlanması dâhilinde hayvancılığın iyi olabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla köye ve ilçeye göre farklılık gösteren engelleyici faktörlerin olması çiftçilerin hayvancılık faaliyetine bakışının olumsuz olmasına neden olmaktadır.

Şekil 78. Van Köylerindeki Çiftçilere Göre Hayvancılığın Önünde Görülen Engeller (2017)

Çalışmanın önceki kısımlarında da değinildiği gibi Van hayvancılığını bitirme noktasına getiren en önemli faktör yem unsurlarının pahalı olmasıdır. Çiftçi giderlerinin birinci ve en büyük kalemini oluşturan yem unsurları, neredeyse bütün ilçe ve köylerin ortak sorununu oluşturmaktadır. Şekil 78'de de görüldüğü gibi yem pahalılığı tek başına yaklaşık olarak % 35'lik bir dilime sahiptir. Bunun yanında yem

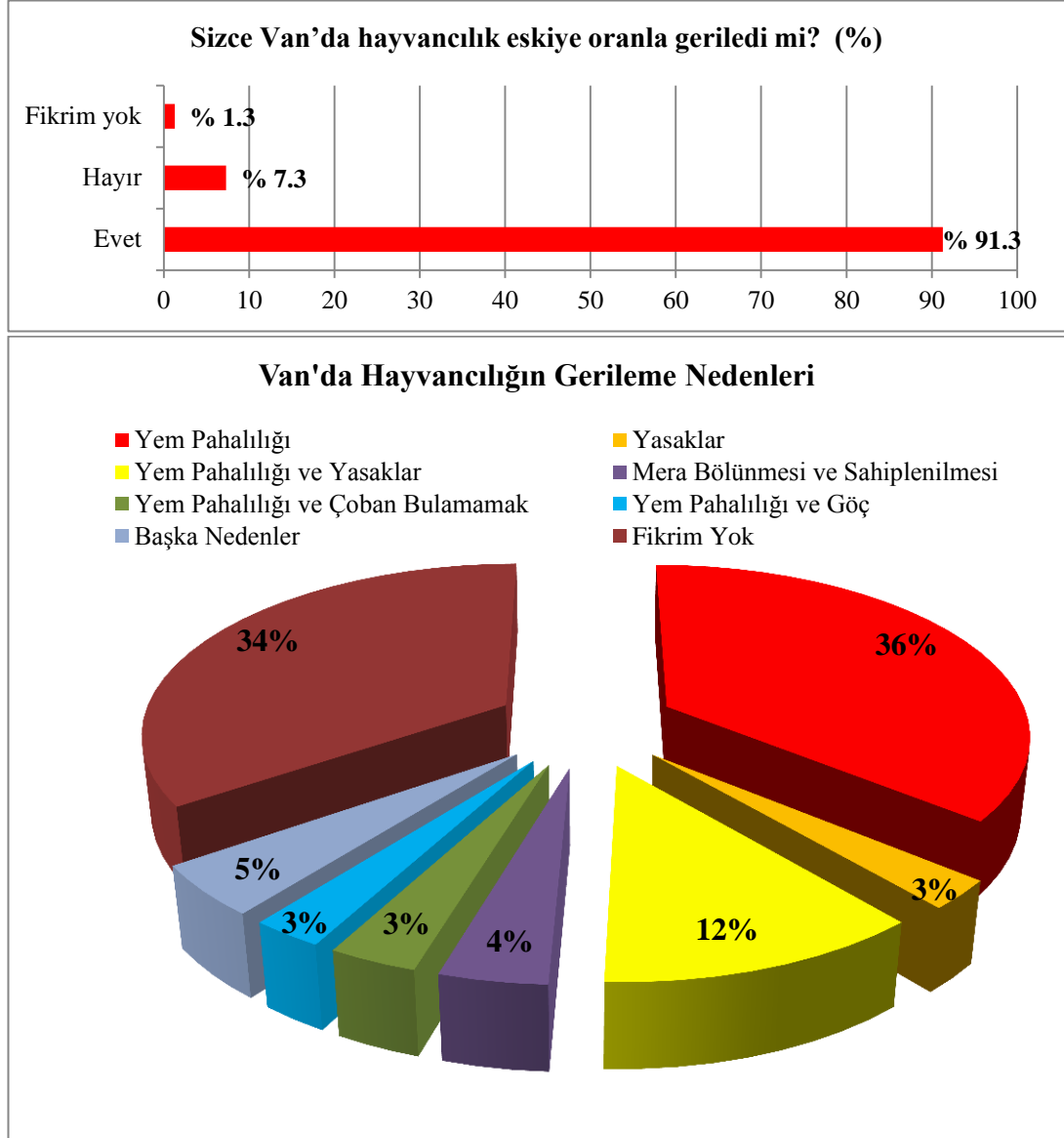
pahalılığı neredeyse diğer bütün parametrelerle birlikte değerlendirilme gereği duyulmuştur. Bunun nedeni ise ilçe veya köye göre engelleyici faktör değişiklik gösterse de yem pahalılığının yukarıda da değinildiği gibi ortak paydayı oluşturmasıdır. Yasaklar, çoban, kuraklık ve göç gibi diğer faktörler etkili olsa bile birinci sırada yine yem pahalılığı yer almıştır. Yem pahalılığından sonra ikinci derecede etkili olan engelleyici faktör ise yayla ve mera yasaklarıdır. Yayla ve mera yasakları çalışmanın en önemli parametrelerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle ilin güneyinde bulunan ilçelerde çok etkili olan yasaklar % 7 etkili olsa da pahalılıkla birlikte ele alındığında % 16'lık bir paya sahiptir (Şekil 78). Söz konusu iki engelleyici faktör toplamda % 50'nin üzerinde bir orana sahiptir. Yayla yasakları aynı zamanda yem pahalılığı engelinin boyutunu ve etkisini arttıran bir faktördür.

“Köyümüz ve meramız çok kuraktır, susuzdur. Dolayısıyla hayvan gün içinde bir defa su içmek için kanala getiriliyor. Yasaklardan dolayı yaylalara gidemiyoruz.(G-40)”

“Bizim köyde hayvancılık bitti gibi. Kuraklık ve pahalılıktan dolayı herkes hayvanını sattı. (G-67)”

Yaklaşık olarak % 12 gibi bir orana sahip olan mera bölünmesi ve sahiplenmesi (M.B. ve S.) özellikle Muradiye, Erciş ve Özalp ilçelerinde hayvancılığı önemli oranda etkilemektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında detaylı bir şekilde ele alınan bu sorun köy içerisinde toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Birçok köy en büyük sorununu oluşturan mera bölünmesi çok sayıda çiftçinin hayvanlarını satmaya zorlamıştır. Hayvancılığın önünde engel teşkil eden diğer faktörler ise sırasıyla kuraklık ve yem pahalılığı (% 8,7), çoban - yem pahalılığı (% 4) ve göç - yem pahalılığı (% 3,3) şeklindedir. Sonuç olarak önceki yıllarda yapılan hayvancılık ile günümüzde yapılan hayvancılık karşılaştırıldığı zaman önceden bu engellerin az olduğu veya günümüz kadar etkili olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çiftçilerin yaklaşık % 92'si hayvancılığın eskiye oranla gerilediğini belirtmektedir. Çiftçilerin yaklaşık % 8'i ise hayvancılığın eskiye göre iyi olduğunu ve gerilemediğini belirtmektedir (Şekil 79).

Şekil 79. Van Çiftçilerine Göre Hayvancılığın Eskiye Oranla Gerileme Nedenleri (2017)

Hayvancılığın eskiye oranla gerileme nedenlerinin ise günümüzde hayvancılığın önündeki engellerle aynı olduğu dikkat çekmektedir. Hayvancılığın eskiye oranla gerilemesinin en büyük nedenini yine yem pahalılığı oluşturmaktadır. % 36'lık bir paya sahip olan pahalılıktan sonra yine yasaklar gelmektedir. Dolayısıyla hayvancılığın gerilemesinin birçok nedeni olsa da % 50'den fazlası yem pahalılığı ve yayla yasaklarına dayanmaktadır. Çiftçilerin büyük bir kısmı ise

hayvancılığın eskiye oranla gerilediğini belirtse de sebebi ile ilgili fikir sahibi olmamıştır. Hayvancılığın önündeki engellerde olduğu gibi çok sayıda neden olmasına rağmen yem pahalılığı bu nedenlerle birlikte anılmaktadır (Şekil 79). Hayvancılığın önündeki engeller ile hayvancılığının gerilemesinin nedenlerinin neredeyse ortak olması, Van hayvancılığının gelişmemesinin temel sebeplerine ve çözüm yollarının nasıl olması gerektiğine ışık tutmaktadır. Bu sadece sorunun tespitine yöneliktir. Dolayısıyla hayvancılığın eski performansı yakalaması ve çiftçinin hayvancılık geleceğine daha umutla bakması için bu sorunlar doğrultusunda çözüm arayışlarının bulunması gerekmektedir. Çünkü yoğun emek isteyen bir faaliyet olmasına rağmen çiftçinin elde ettiği kazancın evini geçindirmeye yetmemesi çiftçinin hayvancılığı bırakmasını haklı kılmaktadır. Görüşülen çiftçilerin % 86'sı (Çizelge 46) hayvancılıktan elde ettiği kazancın evi geçindirmeye yetmediğini ve yoğun işe rağmen ek kaynak arayışlarına başvurduğunu belirtmektedir. Bu şartlarda olan birçok çiftçi hayvan giderlerinin karşılanması için aile bireylerinden birini veya birkaçını İstanbul gibi iş imkânlarının fazla olduğu yerlere çalışmak üzere göndermektedir.

Çizelge 46. Hayvancılıktan Elde Edilen Kazancın Evi Geçindirmeye Yetme Durumu (2017)

Hayvancılığın Elde Ettiğiniz Kazanç Evinizi Geçindirmeye Yetiyor mu?	Oran %
Evet	10.7
Hayır	86.0
Cevap Yok	3.3

Hayvancılıktan elde edilen kazancın yetersiz olması ve iş imkânlarının da sınırlı olması birçok çiftçiyi koruculuğa başvurmaya zorlamıştır. Can güvenliği riski olmasına rağmen bu işin tercih edilmesi, çiftçinin içerisinde bulunduğu ekonomik duruma ışık tutmaktadır. Görüşülen çiftçilerin sadece % 10,7'si hayvancılık gelirinin yeterli olduğunu belirtmektedir (Çizelge 46). Bu durum; hane halkı sayısı, hanedeki öğrenci sayısı, hayvan sayısı gibi faktörlere bağlı olarak da değişiklik göstermektedir.

Van'daki hayvan yetiştiricilerine göre hayvancılığın gerilemesi çoğunlukla 2006–2010 yıllarına denk gelmektedir. Hayvancılığın çoğunlukla bu yıllar arasında gerilediğini belirten çiftçiler 1990'lı yılların son çeyreğine kadar hayvancılığın çoğunlukla gerilemediği ve aksine geliştiğini belirtmektedirler. Van köylerindeki çiftçilere göre hayvancılığın en parlak dönemini 1996–2000 yılları oluşturmaktadır. Günümüzde ise hayvancılığın genelde kötüye gittiği düşünülmektedir. Görüşülen hayvan yetiştiricilerinin % 92'sinin bu sektörün birtakım sebeplerden dolayı gerilediğini düşündükleri gibi % 96'sı da hayvancılığın aynı zamanda gelecek de vaat etmediğini düşünmektedir (Çizelge 47).

Çizelge 47. Van Köylerindeki Çiftçilerin Hayvancılığın Geleceği İle İlgili Düşünceleri (2017)

Hayvancılığın Geleceğini Nasıl Görüyorsunuz?	Oran (%)
Hayvancılık İyiyeye Gidiyor	4
Hayvancılık Kötüye Gidiyor	96

Hayvancılığın gelişim seyri, hayvancılıkla ilgili yürütülen politikalar, sürekli artan fiyat artışları hayvancılığın kötüye gitmesine ve çiftçi nazarında sektörün bitmesiyle sonuçlanmaktadır. Görüşülen çiftçilerin % 96'sı hayvancılığın kötüye gittiğini ve biteceğini belirtiyorken sadece % 4'ü hayvancılığın iyi gittiğini düşünmektedir (Çizelge 47). Bu durum çiftçinin alternatif kaynaklar aramasına veya getirisinin az ol ve yetersiz olacağını düşünerek hayvancılığı bırakmasına neden olmaktadır.

“Hayvan gittikçe azalıyor, hayvancılık zaten bitti. Koruculuk olmasaydı kimse burada kalmazdı herkes kaçardı. Mesela ben korucu olmasaydım ben burada kalmazdım giderdim İstanbul'a veya Bursa'ya. Çünkü burada geçimimiz iyi değil, geçinemiyoruz doğrusu. Mecbur gideceğiz çalışmaya, çocuklarımız mesleksiz kalıyor, işsiz kalıyor. Ama 100 tane koyunum olsaydı bir ahırım olsaydı içinde hayvan besleseydim buradan gitmezdim.(G-1)”

Hayvan yetiştiricilerinin mevcut durumdan memnun olmadıkları gibi gelecek konusunda da haklı bir tedirginlik içinde oldukları gözlemlenmiştir. Bu durum çiftçileri alternatif iş arayışlarına mecbur kıldığı gibi kente göç etmeye de zorlamaktadır. Gerçekten de çalışmanın yapıldığı köylerde gençlerin neredeyse hiç

kalmadığı gibi yavaş yavaş ailelerini de yanlarına almaya başladıkları gözlemlenmiştir. Hayvan yetiştiriciliği ustalık ve kabiliyet isteyen bir faaliyettir. Dolayısıyla iş hayatına şehirde başlayan bu gençler hayvan yetiştiriciliği konusunda yetersiz olmaktadır. Bu sebeple, şehirde çalışan gençler köye geri dönüş sağlasa da hayvancılığı yapamayacağı veya başaramayacağı düşünülmektedir.

“Eğer hayvancılık sorunları devlet eliyle çözülmezse kısa zaman içinde hayvancılığın % 90’ı yok olacak. İnsanlar market tüketimine çok alışmış ve göçten dolayı gençlerimizin büyük çoğunluğu bu işi bilmiyor, nasıl hayvan yetiştireceklerini bilmiyor, onlara kalırsa biz de bu işi hemen bırakmalıyız.(G-28)”

“Hayvancılığın geleceği diye bir şey artık yoktur. Şimdiki hali vardır ve bitmek üzeredir. Hayvancılık yapan kişi sayısı hızla düşüyor. Bunu geleneksel hayvancılık yapanlar için söylüyorum. Hayvancılık hiç parlak değil. Köyümüzde zaten hiç genç kalmadı, hepsi batıya göç edip oralarda iş kuruyor sonra da ailesini yanına alıyor. Bu insanlar mecbur olmasa oralara gider mi?(G-54)”

Hayvancılığın bitme noktasına gelmesine bağlı olarak kente göç eden sadece genç grup değildir. Nitekim birçok çiftçi hane sayısının hızla düştüğünü ve gittikçe göç eden aile sayısının da arttığını düşünmektedir. Buna ek olarak hayvanını satan çok sayıda hane göç etmese de il veya ilçe merkezinde çalışarak yine köyde yaşamına devam etmektedir. Yani hayvancılık faaliyetini bitiren her çiftçinin kente göç ettiği belirtmek doğru değildir. Fakat temelde bütün çiftçilerin ortak kaygısını gelecek korkusu oluşturmaktadır.

“Ben çocuklarımı düşünüyorum acaba ben öldükten sonra çocuklarım ne yapacak. Üç oğlum var şu an boşta. İş yok, hayvan yok, hayvancılık yok. Hayvancılık bitecek, on yıl sonra bu köye gel bir tane bile hayvan bulamazsın. Bu köyde 50 haneyiz ve sadece 11 hanenin hayvanı kaldı, bitti. Ama eğer devlet teşvik verseydi, yardım etseydi bu köyde herkesin hayvanı olurdu.(G-57)”

“Herkes yokluktan kıvranıyor, neyle geçineceğiz, ne yapacağız bilmiyorum. İnsanımız perişan durumdadır. Televizyonlarda görüyoruz, duyuyoruz, Türkiye güllük güllüştür diyor. Hayır, öyle değil, gelin köyümüze bakın bize bakın, bakın biz ne durumdayız. Ne kadar mağdur ve perişan olduğumuz gelin görün. (G-12)”

Gün geçtikçe daha da artan çiftçi göçü aslında istekle yapılan bir olay değildir, aksine mevcut durumun bunu gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla

kırsal yaşama adapte olan ve aile geleneğini sürdürmek isteyen birçok çiftçi kent yaşamını benimsememesine rağmen göç etmek zorunda kalmaktadır.

“Bu gidişle hayvancılık bitecek. Biz besleyemiyoruz artık. Her şeyden önce köylünün can güvenliği sağlanmalı, rahat rahat yaylalara çıkabilmeliler. Bizim bu köyde yakın zamana kadar 30 haneydik şimdi 7 hane kalmışız. Korkudan ve yoksulluktan dolayı sürekli göç halindeyiz. Van’da Ankara’da, İstanbul’da evlerimiz var. Böyle giderse iki yıl sonra ben de giderim. Ama eğer hayvan geliri fazla olsaydı hiç birimiz gitmez milletin işçisi olmazdık. (G-11)”

“Görünüşe göre kötüye gidiyor, kalmayacak bu iş. Böyle giderse kalmaz. Şimdi 30 – 35 ev var seneye gel bak 20 haneye düşer. Hayvancılık çıkartmıyor, işsizlikten dolayı herkes gidecek. Bütün gençlerimiz, erkeklerimiz boş boş geziyor. Böyle olunca mecbur şehirlere gidiyor herkes. Adam çoban olup koyun güdüyor ve bir yazın karşılığında 40 koyun alıyor, 20 tanesini satıp yine samana veriyor.(G-3)”

Hayvancılığın eskiye oranla gerilediğini ve geleceğinin çok parlak olmadığını belirten hayvan yetiştiricileri bunu farklı sebeplere dayandırmaktadır. Aslında hayvancılığın önünde görülen engelleri teşkil eden bu sebepler aynı zamanda gerilemenin de kaynağını oluşturmaktadır. Çiftçinin hayvancılığa bakış açısını belirleyen temel etkenin yaşadığı sorunlar olması hayvancılık ile ilgili fikirlerin mekânsal değişkenlik göstermesine neden olmaktadır. Bunların içerisinde yem unsurlarının pahalı olması ve yayla yasaklarının olmasından dolayı hayvancılığın bittiğini ve gelecek vaat etmediğini belirten çiftçilerin sayısal olarak daha fazla olduğu görülmektedir. Aşağıda yer alan çiftçi görüşleri; pahalılık, yayla yasakları gibi etkenlerin çiftçilerin hayvancılık ile ilgili düşüncelerinin neden olumsuz olduğuna açıklık getirmektedir.

“Böyle giderse hayvancılık biter. Artık geçinemiyoruz. İki koyun ancak üç koyunu besleyebiliyor. İki koyunu satacaksın ki üç koyunun beslensin. Bu pahalılıkta bu iş artık yapılamaz.(G-33)”

“Durum bu şekilde devam ederse sadece Van’da veya Gürpınar’da değil bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da hayvancılık biter, tek hayvan kalmaz. Buradaki insanlar işsiz kalacak, mağdur kalacaklar. Hayvancılık durumu hiç parlak değildir. Bunun en önemli nedenleri ise; yaylaların yasaklanmış olması, saman ve yem pahalılığı bir de çoban bulamamaktır.(G-43)”

“Devlet yaylaları serbest eder, yem fiyatlarını da biraz düşürse veya biraz destek verse hayvancılık yapılabilir. Eğer yapılmazsa en fazla 10 yıl sonra buralarda tek hayvan kalmaz. Eskiden (bundan 25 yıl önce) bir köyde en az 4000 hayvan çıkıyordu. Şimdi gidin bakın 5000 hayvanın olduğu bir köyde en çok 1000 hayvan bulabilirsiniz. Bunun hepsinin en temel nedeni yayla yasaklarıdır. Mesela diyelim köyün arka tarafı yayladır, yaylaya çıkamıyorsun, ne yapacaksın? (G-7)”

“Eğer yasaklar devam ederse iyi olmaz. Mesela 100 koyunu olan bir kişi yaylaya çıkamadığı için, ot biçemediği için, en az 30 koyununu satmalıdır ki yem parasını çıkartsın. Ama eğer yayla yasak olmasaydı kimse hayvanını yem için satmazdı. Kar yere düşmeden devletin bu yasağı kaldırması gerekiyor ki biz o otlara yetişelim yoksa zararımız çok fazla olacak. (G-19)”

“Böyle giderse tek hayvan bulamazsın buralarda. Gittikçe azalacak ve bitecek. Üç yıl önce 300 hayvanım vardı ve hayvanları beslemek için her yıl 50 – 60 tane satmak zorunda kaldım yayla yasaklarından dolayı. Şimdi 100 hayvanım var ve yem – saman almam için 50 tane satmak zorundayım. Elimde sadece 50 hayvan kaldığında da uğraşmaya değmez onları da satarım en azından eziyet çekmem. Zaten her şekilde parasızım, bir şey fark etmeyecek. Bu durum her yerde aynıdır. (G-50)”

Çiftçilerin hayvancılığın geleceği ile ilgili karamsar olmalarına yol açan etkenlerin çeşitlilik gösterdiği belirtilmişti. Yem pahalılığı, yayla yasakları gibi etkenler yoğunlukta olsa da bunların dışında çiftçinin hayvancılığı bırakmasına ya da hayvancılıkla ilgili olumsuz düşünmesine neden olan diğer faktörlerden de bahsetmek gerekmektedir. Bunların arasında hem bir neden hem bir sonuç olarak değerlendirilen göç olgusu, ithal hayvan ve hayvansal ürün politikaları, mera sahiplenmeleri ve devlet desteğinin alınmaması gibi sebepler yer almaktadır.

“Bizim bir geleceğimiz yok. Hiçbir garantimiz yok. Bu iş zaten bitti, göçler arttı, köyler boşaldı, herkes şehirlere taşınıyor. Şehir hayatına alıştı herkes ve şehir hayatına alışmış birini hayvancılığa geri döndürmek istiyorsan onu ikna edecek fırsatlar ve imkânlar sunmalısın. Yoksa köyü bırakan bir kişi bir daha kolay kolay köye dönmez. Bunların hepsi de hayvancılığın artık son demlerini yaşadığını gösteriyor. Şu an çiftçilik yapanların hayvanlarını satmaması için devletin her türlü destek olması gerekir. (G-45)”

“İşin özü şudur; bu gidişle bu memlekette hayvancılık ölecek ve insanlar şehirlere göç edecek. Bütün doğuda en fazla on yıl sonra hayvan bulamayacaksınız. Ben hayvancılıktan umudumu tam kesmişim, devlet de kessin. (G-52)”

“İnsanlar gittikçe batıya göç ediyor, tarımı ve hayvancılığı bırakıyor. İnsanların ürünlerini verebileceği bir kombine yok, yeterli alanımız varken artık samanı yemi ithal etmeye başladık. İthal hayvan diye bir şey çıktı ortaya ve meraların paylaşılmasını da eklersek bu iş artık bitmiştir. 1990’lı yıllardan sonra hayvancılık azalmaya başladı, yaylacılık çok önemliydi ama yasaklardan sonra bu iş azalmaya başladı. Aynı yıllarda inşaat sektörü parlamaya başladı insanlar bu işi bırakmaya başladı.(G-27)”

“Eğer ithal hayvan gelmezse çok iyi gidiyor ama ithal hayvan veya et gelirse ve bu pahalılık devam ederse bu iş biter. İthal hayvan gelirse hayvanımızın fiyatı düşer, fiyatı düştüğünde kendi masrafını çıkartmaz ve biz de zarar ederiz onun için mecbur hayvanı satarız ve bu işi bırakırız.(G-30)”

Hayvancılık faaliyetinin iyiye doğru gittiğini düşünen % 4’lük çiftçi grubu ise bunu yukarıda da değinildiği gibi hayvan ücretlerinin yüksek olmasına bağlamaktadır. Hayvan ve hayvan ürünleri fiyatlarının önceki yıllara göre artmış olması bu çiftçilerin hayvancılıkla ilgili fikirlerin olumlu olmasını sağlamıştır. Öte yandan her ne kadar hayvancılığın iyiye doğru gittiği düşünülse de farklı beklentilerin olduğu da görülmektedir. Bu beklentiler veya sorunlar memnuniyetin aslında kalıcı ve köklü olmadığını da düşündürebilir. Örneğin aşağıda yer alan çiftçi görüşlerinde hayvancılığın iyiye doğru gittiğini fakat mera sahiplenmesi ve yayla yasakları gibi sorunların çözülmesi durumunda daha iyi olabileceği belirtilmektedir.

“Ben hiçbir zaman hayvanın bu kadar değerli olduğu bir dönem görmedim, böyle giderse çok iyi olur. Bu sene verim aldım, hayvan pahalı, memnunum. Koyunun çifti 1500 lira oldu, daha ne olsun?(G-37)”

“Böyle giderse hayvancılığın sonu iyidir. Ama eğer mera sorunu çözülürse hayvancılık çok iyi olur. Mera sorunu çözülürse Beydağı köyündeki her hane koyun besler.(G-61)”

“Hayvancılık iyiye gidiyor. Hayvanın değeri arttı. Yaylalar serbest olursa daha da iyiye gider.(G-41)”

Hayvan yetiştiricilerinin büyük çoğunluğu hayvancılık faaliyetini mecbur olduğu için veya başka bir seçeneği olmadığı için yapmaktadır. Çiftçilerin % 90’ı hayvancılığı mecbur olduğu için yapıyorken % 10’u ise severek yapmaktadır (Çizelge 48).

Çizelge 48. Van Köylerindeki Çiftçilerin Hayvancılık Faaliyetini Yapma Nedeni (2017)

Neden	Oran (%)
Mecbur Olduğum İçin Yapıyorum	90
Severek Ve İsteyerek Yapıyorum	10

Hayvancılığın gidişatından memnun ve umutlu olmayan çiftçiler doğal olarak bu faaliyeti isteksizce sürdürmektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında da belirtildiği gibi dededen ve babadan kalma meslek olması sebebiyle manevi değer içermesi birçok çiftçinin hayvancılığı bırakamamasının temel nedenini oluşturmaktadır. Geleneksel faaliyet olmasının yanında kişilerin alışkanlıkları ve başka bir seçeneğin olmaması bu faaliyetin isteksiz de olsa sürdürülmesine neden olmaktadır.

“Mecbur olduğum için yapıyorum, bu işi sevmiyorum artık ama nasıl bırakabilirim ki? Şimdi bıraksam bütün ailem açlıktan ölür. Ne yapacağız. Çocuklarım gidip İstanbul’da işçilik yapıyorlar, millete çobanlık yapıyorlar. Ben bu durumda değildim.(G-9)”

“İşin doğrusu biz bunu atalardan beri bir miras olarak görüyoruz. Oysaki çok zorluk olmasına rağmen, sarf ettiğimiz emeğin karşılığını almamakla beraber yine yapıyoruz, bırakamıyoruz. Burada kalıp da uğraşacak başka bir iş de yok, olmadığından dolayı mecburuz başka bir şey yok.(G-24)”

“Mecbur olduğum için yapıyorum eğer hayvancılık olmasaydı yaşayamazdık. Yoksa ben de isterdim bu yaştan sonra bir şehirde, kaloriferli bir dairede emekli olup oturayım.(G-40)”

“Mecbur yapıyorum. Maaşım veya başka bir gelirim yok. Ben hayvanı beslemiyorum aslında, hayvan beni besliyor. Hayvan olmazsa yaşam olmaz, yapamayız biz.(G-42)”

“Mecbur olduğum için bu işi yapıyorum, sadece ben değil bütün köylü için konuşuyorum. Geçimimizi sağlayacağımız bir iş olsun, ne olursa olsun yaparız yeter ki artık bu işi yapmayalım. Şehre gitmeyi çok düşünüyoruz ve gideceğiz de. Başka ne iş yapılabilir ki? Eğer hayvancılık olmazsa bu köyde hiçbir iş yapamayız. Biz de batıdaki insanlar gibi ailemizi bir geziye götürmek isteriz, denize girmesek de olur ama en azından bir tatil yapalım, bir şehir görelim. İki hafta önce Adana’ya gittim, oradaki insanların yaşamıyla kendi yaşamımızı karşılaştırdım ve düşünmeye başladım. Biz neden buradayız, neden bu rezilliği çekiyoruz.(G-52)”

Çiftçinin bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısının (hanedeki kişi sayısı) fazla olması ve bunların çoğunun öğrencilerden oluşması çiftçiyi hayvancılığa mecbur bırakmaktadır. Hayvancılığın bu şekilde sadece kışlık gıda ihtiyacını karşılamak, uğraşıp zaman geçirecek bir iş olarak düşünmek ve bırakıp bırakmama arasında kalmak yapılan faaliyetin sadece geçim türü olduğunu göstermektedir. Öte yandan hayvancılıktan elde edilen kazanç tatmin edici olmasa da üretilen hayvansal ürünler kışlık gıda ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılaması bu faaliyeti sürdürmenin bir diğer nedenini oluşturmaktadır.

“Biz bu dağda ne yapacağız başka. Ben de isterdim şehirde bir evim olsaydı, güzel bir yaşamım olsaydı. Hayır, bu iş benim isteğim değil, mecbur olduğum için yapıyorum ama ne yapayım, 12 kişiye bakıyorum. Hiçbir maaşım da yok ve ben aileme bakmaya mecburum, elimde tek bir şeyim var o da hayvanım. Beslenmemiz süt, yoğurt ve peynirdir. Bir de eğer bir hayvan ölürse etinden faydalanıyoruz. Bizim yaşamımız iki şeye bakar. Birincisi hayvandan aldığımız süt ikincisi köyün çevresinde toplayıp kurduğumuz pancarlardır. Yani desen ki canımız çekti bir hayvan kesip yiyelim, bu mümkün değil. Bunun neresinde istek olabilir ki? Ama önceden böyle değildi, hayvancılığa bağlı ticaret vardı, sınır kapıları açıktı ticaret yapardık, çok iyiydik. (G-12)”

“Mecbur olduğum için yapıyorum yoksa bu işten nefret ediyorum. On çocuğum var ve bunların beşi engellidir sevmemem bir şey ifade etmez, yapmak zorundayım. Devlet bana bir iş verse ben bu işi yapmam.(G-49)”

“Mecbur olduğumuz için. Öğrencim var dershaneye gidiyor, mesela bu okusa üniversiteyi bitirse bile bir işe girebilecek mi? Hayır. O zaman hayvancılık bizim için kurtuluştur. Yoksa oğlumun da hayvancılıkla uğraşmasını istemiyorum.(G-68)”

“Mecbur olduğum için bu işi yapıyorum. Bana kalsa ben bütün hayvanı satarım da babam bırakmıyor. Şimdi hayvanı satsam ne ile uğraşacağım, ne iş yapacağım? Tezeği ile ısınıyorum, peynirini yiyorum. Eğer hayvan olmasaydı ne olduğu belli olmayan peynire para verecektim.(G-67)”

Çiftçilerin % 10'u hayvancılık faaliyetini çeşitli nedenlerle severek veya isteyerek yapmaktadır. Bu nedenler; hayvan ücretlerinin yüksek olması, miras türünde bir faaliyet olması ve hayvan sevgisi şeklinde sıralanabilir.

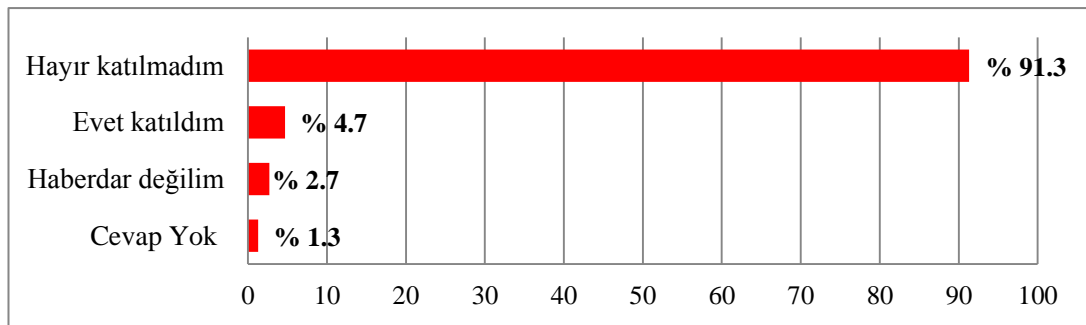
“Karlı olduğu için severek ve isteyerek yapıyorum, beş yüz hayvanımın olmasını isterdim. Hastanede hastam olduğu zaman 150 koyunum vardı, milletin ayağını öpüyordum hayvanımı satın alsınlar diye, ucuz veriyordum bir lira veren olmuyordu, hayvanın o kadar değersiz olduğu o günlerden bu günlere geldik nasıl sevmem. Şimdi bir koyun sat Ankara ’ya git gel, bütün masraflarını çıkartır. (G-10)”

“Ben bu işi isteyerek yapıyorum. Koyunları gördüğümde içim sızlıyor, isteyerek ve severek yapıyorum. Bütün hayatım hayvancılık içinde geçti.(G-57)”

“Babamdan dedemden kalma bir iştir. Başka bir iş görmedim onun için bu işi çok seviyorum. Şimdi bir koyunu bir şeyhe vermem. (G-30)”

Hayvan yetiştiricilerinin büyük çoğunluğunun eğitimsiz olması, hayvancılık faaliyetleriyle ilgili eğitsel faaliyetlere yansımakta ve yapılan faaliyetin profesyonellikten uzak olmasına neden olmaktadır. Görüşülen çiftçilerin % 64,5’inin ilkokul, % 6,7’sinin okur-yazar ve % 6,7’sinin de okur-yazar olmaması hayvancılık ile ilgili eğitim faaliyetlerine olan ilgi ve duyarlılığa etki etmektedir. Çiftçilerin birçoğu hayvancılık ile ilgili eğitim hizmetlerinden haberdar olmalarına rağmen herhangi bir eğitim programına katılmayı reddetmiştir. Bunun sebebi ise verilen eğitimin gereksiz olduğu, atalarından almış oldukları eğitimin yeterli ve fazla olduğunu düşünmeleridir. Görüşülen çiftçilerin % 91’i herhangi bir eğitim veya bilgilendirme faaliyetine katılmadığını belirtmiştir. Çiftçilerin % 3’ü verilen eğitim veya bilgilendirme faaliyetlerinden haberdar değilken bu eğitim faaliyetlerine katılan çiftçi oranı ise sadece % 5 olarak kalmıştır (Şekil 80).

Şekil 80. Van Köylerindeki Çiftçilerin Hayvancılıkla İlgili Eğitim veya Bilgilendirme Faaliyetlerine Katılma Durumu (2017)

Çiftçilerin hayvancılıkla ilgili verilen eğitim faaliyetlerine sıcak bakmamalarının nedeni kesinlikle kendilerini bu konuda yeterli ve nitelikli olarak görmeleridir. Dededen ve babadan öğrendikleri geleneksel yöntemlerle hayvancılık faaliyetini sürdüren çiftçiler hayvancılık eğitiminin gereksiz olduğunu düşünmektedir. Çiftçi mesleki tecrübesine dayanarak hayvancılıkla ilgili bilinmesi gereken her türlü bilgiye pratik olarak sahip olduğunu belirtmektedir. Uygulanan yöntemin yanlışlıklar içerebileceğini reddeden çiftçilere yöneltilen hayvancılık eğitimi sorusuna olan yaklaşımlarının gergin olması dikkat çekmiş ve bu durum verdikleri cevaplara da yansımıştır.

“Babam ne öğrettiyse o şekilde yapıyorum hayvancılığımı. Yazın yaylada çoban bakar kışın da ahırda bakıyoruz. Eğitime gerek yok hayvanı doyuruyoruz işte.(G-22)”

“Doğduğumdan beridir hayvancılığın içindeyim, bütün eğitimi babamdan aldım, bir hoca kadar biliyorum hastalığından tut her şeyini biliyorum. Nasıl iğne kullanacağımı ne kullanacağımı biliyorum. Çoğu zaman hayvanım hastalanıyor kesmiyor, ondan bir şey öğrenmeye çalışıyorum ve çoğu zaman da telef oluyor ama üzülmiyorum çünkü denek olarak kullanıyorum.(G-25)”

“Hayır, hiçbir eğitim almadım ama babadan ve deden öğrendim ne öğrendiysem. Ama yeni nesil eğitim almış olmasına rağmen benim kadar bu işi bilmiyorum. Her türlü ilacı uygulayabiliyorum. (G-27)”

“Hayır, hayvancılıkla ilgili bir eğitim almadım ama bir veteriner kadar biliyorum çünkü aynı zamanda çobanlık yapıyorum.(G-47)”

“Hayvancılıkla ilgili bir eğitim almadık ama küçüklikten beri bu işin içindeyiz. Hayvancılık eğitimi alan biri ile kendimi karşılaştırdığım zaman ben daha iyiyim. Ne eğitimi?(G-74)”

“Hiçbir eğitim almadım. Çocuklarımın okumasını istiyorum elbette ama hayvancılıkla da uğraşmalarını istiyorum. Ama eğitilmiş olarak, işin bilincine vararak yapmalarını isterim. Siz, tarım bakanı, hocalar, veterinerler işin teorisini

biliyorsunuz ben ise yaşamın içindeyim. Siz gelin bana işin teorisini öğretin ben de size pratiğini öğreteyim. (G-11)”

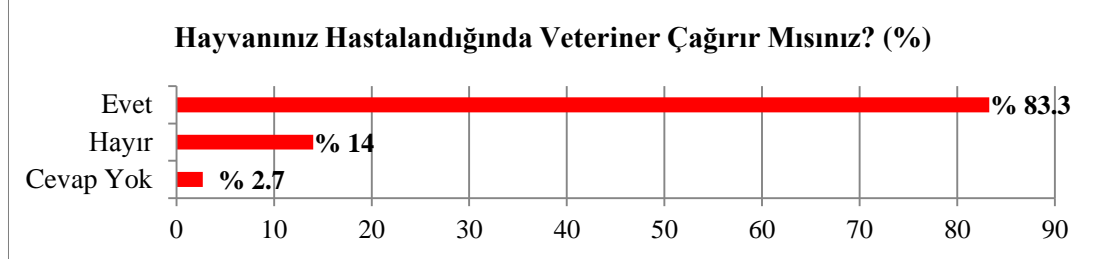
Çiftçinin bu şekilde hayvancılık eğitimine karşı olması yapılan faaliyetin ilkel olarak kalmasına ve bazı sorunların sürekli olarak çözümsüz kalmasına neden olmaktadır. Hayvanı beslemenin veya yetiştirmenin en önemli eylemlerinden bir tanesi sağlık sorunlarıdır. Fakat çiftçi sağlık sorunlarına dahi kendi yöntemleriyle çözüm bulmaya çalışmaktadır. Hayvan sağlığı yönünden tehlike barındıran ilaç uygulamalarını veteriner eşliğinde yapmak yerine kendilerinin yapması sorunun en önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. İlgili veterinerlerin hayvana kullanılması amacıyla çiftçinin talebi doğrultusunda iğne (ilaç) vermesi herhangi bir kontrol mekanizmasının veya cezai uygulamanın olmadığını da göstermektedir.

“Hayvancılıkla ilgili eğitim almadım ve bütün köy iğnesini kendisi yapar. Veterinere giderim iğne isterim o da bana verir gelir yaparım.(G-73)”

Çiftçilerin eğitim düzeyi ve eğitimle ilgili bu yaklaşımları olumsuz olsa da veterinerlik hizmetlerine karşı duyarlılıkları bulunmaktadır. Eskiyle karşılaştırıldığı zaman bir hayvanın son derece önemli ve değerli olduğu düşünülerek günlük olarak veteriner çağırıldığı gözlemlenmiştir. Gürpınar ilçesinin Savacık Köyünden Ramazan beyin: *“Eskiden bir hayvan hastalandı mı ölmesini beklerdik fakat şimdi bir hastalandı mı veterinere ya da üniversiteye götürüyoruz. Bu da hayvanın artık çok önemli olduğunu gösteriyor.(G-43)”* şeklindeki ifadesi veteriner hizmetlerine verilen önemi göstermektedir. Görüşülen çiftçilerin yaklaşık % 84’ü hayvanı hastalandığında veteriner çağırılmaktadır (Şekil 81). Veterinerin köye gelip ilaç uygulaması yapması durumunda yol giderlerinin karşılanma zorunluluğundan dolayı çoğu zaman çiftçiler hasta hayvanı şehre götürmeyi tercih etmektedir. Bu durum aynı zamanda çiftçiye veterinerlik hizmetlerinden uzaklaştırmaktadır. Başkale ilçesinin Kavurgalı Köyünden Fahrettin beyin *“Hayvanımın çoğu hasta, şimdi git buzdolabıma bak komple hayvan ilacıyla dolu. Bütün ilaçları kendim uyguluyorum. Veteriner çağırırsam 100 lira yol parası ve ayrıyeten koyun başına el emeği istiyor, ben nasıl*

vereceğim?(G-8)” şeklindeki ifadesi veterinerlik hizmetlerinin yetersiz görülmesinin nedenlerinden bir tanesini oluşturmaktadır.

Şekil 81. Van Köylerindeki Çiftçilerin Hayvan Hastalıklarında Veteriner Çağırma Durumu (2017)

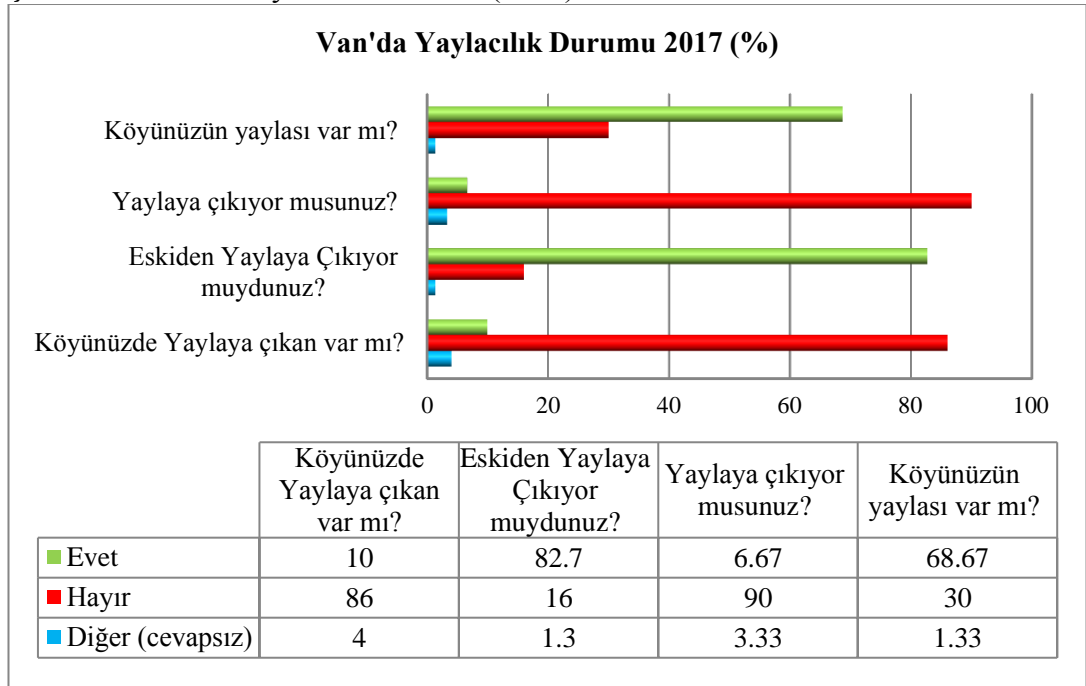
Çiftçilerin % 14’ü ise hayvanı hastalandığında veteriner çağırılmamaktadır. Veteriner çağırılmayan çiftçiler kendi yöntemleriyle hayvana ilaç uygulaması yapmaktadır. Veteriner hizmet ücretlerinin çiftçi ekonomisini sarması çiftçinin veterineri tercih etmemesine neden olmaktadır. Kasap ve tüccarların köyde hayvan satın alırken veteriner hizmeti alınmış hayvanı tercih etmeleri birçok çiftçiyi veterinerlere mecbur kılmıştır.

4.5. Yaylacılık ve Yayla Yasakları İle İlgili Bulgular

Hayvancılıktan elde edilen kazancın yetersiz olmasının çeşitli sebepleri olmasına rağmen genellikle birkaçının çok etkili olduğu çalışmanın önceki kısımlarında belirtilmişti. Bunlar ise yem pahalılığı ve yayla yasaklarıydı. Yem pahalılığının bu derece etkili olmasının temel sebebi ise çiftçinin kendi imkânlarıyla kaba yem elde etmekten çok neredeyse tamamını satın almasıdır. Çiftçiyi yem unsurlarını satın almaya zorlayan sebepler ise yakıt ücretlerinin yüksek olması, arazi yoksunluğu veya araziyi kullanamamak ve en önemlisi yayalara çıkışların yasak olmasıdır. Çalışmanın bu kısmında da yayla yasaklarının Van hayvancılığı üzerindeki etkisine değinilecektir. Van genelinde yayla ile mera sayısı veya alanı fazla olmasına rağmen yaylanın hiç olmadığı köyler de bulunmaktadır. Yapılan saha çalışmasında köylerin yaklaşık % 30’unda yaylanın olmadığını ve yaklaşık % 70’inin

de yaylasının olduğu görülmüştür. Fakat buna rağmen yaylalardan faydalanan çiftçi sayısı son derece azdır. 2017 yılında yaylaların yasaklı bölge olmasından dolayı yaylaya çıkanların oranı sadece % 6,6 civarındadır ve yaylaya çıkamayanların/çıkamayanların oranı % 90 civarındadır. Aynı şekilde “Köyünüzde yaylaya çıkan var mı?” sorusuna % 86’lık bir dilim hayır yanıtını vermiştir (Şekil 82).

Şekil 82. Van’da Yaylacılık Durumu (2017)

Şekil 82’ye bakılıp aşağıda yer alan çiftçi görüşleri dikkate alındığında bugünkü hayvan yetiştiricilerinin çoğunun babası veya dedesi aktif olarak yaylaları kullanmaktaydı. Fakat günümüzde; yasaklar ve hayvan sayısının azalması başta olmak üzere birçok nedenden dolayı yaylalar kullanılamamaktadır.

“Şimdi bir aylığına giden var ama genelde gitmiyoruz. Önceden yaylaları kiralardık, minnetsizdik. Aylarca yaylada kalır dönmezdik. Ama şimdi gidemiyoruz. Yaylalar hem yasak hem de kiralari çok pahalı.(G-6)”

“Hayır, gidemiyoruz, keşke gidebilseydik. Taziye evinin yanına ağıl yapmışız yazın oraya koyuyoruz, çok kötü oluyor. Yaylayı geçtik köyün etrafındaki meralara götürüyoruz. Yaylayı yasakladınız meralara veya köyün çevresini neden

yasaklıyorsunuz? Bizim meralarımız nerden baksan 20 km uzundur ve yayla da o meranın bitiminden sonra başlıyor ama kullanamıyoruz, meranın da hepsini kullanamıyoruz. (G-11)”

“Yaylalarımız var ve eskiden çok giderdik ama iki yıldır kesinlikle yanına bile yaklaşamıyoruz, gidemiyoruz. Şu gördüğün yaylaya gidersen eğer şimdi dizine kadar ot görürsün ve istersen biçebilersen de ama sağ dönemezsin. (G-12)”

“İhtiyar şahap yaylalarına giderdik ama şimdi fazla uzağa gidemiyoruz, en çok 9 km uzaklıkta olan yaylalara gidebiliyoruz. Önceden yol yoktu ama güvenlik sorunu da yoktu gidip aylarca kalıyorduk şimdi ise sadece çoban kalıyor, kadınlar sabah erken gidip koyun sağmaya ‘berivana’ gidiyorlar ama akşam da dönüyorlar. İşte bu vadilerden çıkıyoruz bu tepelere, çok da uzak değil. Yayla olmasa biz perişan oluruz, hayvanımız da biz de açlıktan ölürüz. (G-22)”

“Hayır, yaylaya gitmiyoruz zaten köyümüzün de yaylası yok ama dedelerimiz giderdi eskiden. Şimdi yaylaya gitsek 500 dönüm için 10 bin lira kira istiyor. Babalarımız Kırgızların yerine (Ulupamir) giderdi ama onlar geldikten sonra bizi oradan kovdular. (G-28)”

Van’ın birçok köyünde yayla gibi imkânlar olmasa bile komşu köyün hatta farklı ilçede bir köyün yaylası kiralanmaktadır. Bazen çok uzak olmasına rağmen yaylanın veya meranın kiralanması bu faaliyetin Van hayvancılığındaki önemini vurgulamaktadır. Bu ve bunun gibi yerleşmelerin olduğu yerlerde yaylanın veya arazinin yasaklı bölge olmasına rağmen çoğu çiftçi yayla alanlarını kiralayarak çoban eşliğinde hayvanını yaylaya göndermektedir. H. Mehmet Bey (90) kendi köylerinde yayla imkânının olmamasına bağlı olarak Başkale taraflarında yayla kiralayarak hayvancılıklarını sürdürmektedir.

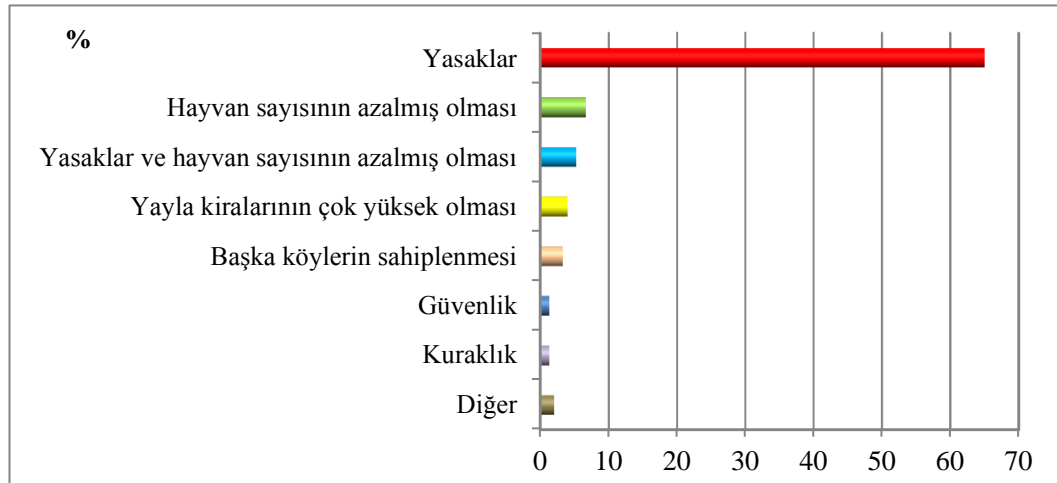
“Önceleri yaylaya gider aylarca kalır dönmezdik. Şimdi ise Başkale taraflarında yayla kiralıyoruz ama kendimiz gidemiyoruz sadece çoban gidiyor. O da risklidir, canını tehlikeye atarak gidiyor. Önceleri hayvanla birlikte biz de gider aylarca orada kalırdık ve hiç sorun olmazdı ama bu yasaklar, özel güvenlik bölgeleri bizi yaylalarımızdan kopardı. Keşiş Gölü yaylasına gidiyoruz şimdi ama yine sadece çoban gidiyor. (G-40)”

Söz konusu yasaklamalardan önce yaylalara çıkan çiftçilerin oranı yaklaşık % 83 çıkmayanların veya çıkamayanların oranı ise sadece % 16 şeklindedir (Şekil 76). Dolayısıyla mevcut durumun analiz edilip belirtmenin yanında yaylaların bu şekilde

pasifleştirilmesinin arkasında yatan sebeplerin detaylı bir şekilde irdelenmesi gerekmektedir. Van'ın jeopolitik konumu, yer şekilleri, kapladığı alan ve diğer coğrafi özellikleri dikkate alındığında yaylacılık veya hayvancılıkla ilgili sorunların çeşitli ve farklı olabileceği düşünülebilir. Örneğin dağlık ve engebeli olan ilin güneyinde çoğunlukla terör olaylarının fazla olmasına bağlı olarak güvenlik temelli sorunlar baş gösterirken kuzeyinde daha çok yayla ve mera sahiplenmesi veya yayla kiralarının çok olduğu görülmektedir. Fakat yaylacılığın önündeki engeller bunlarla sınırlı değildir.

Yaylaya çıkamamanın birçok nedeni olsa da en önde olan sebebin yasaklar olduğu göze çarpmaktadır. Türkiye'nin terör ve güvenlik politikalarına bağlı olarak yayla yasakları dönemsel olarak değişiklik göstermektedir. Örneğin 2012 ile 2015 yıllarında serbest olan yaylaların 2015 bitiminde tekrar yasaklanması ve 2018'in mart ayı itibari ile çok sayıda yaylanın tekrar kullanıma açılması yayla ve meralar ile ilgili istikrarlı bir düzenlemenin olmadığını göstermektedir. Bu durum çiftçilerde güvensizlik ve tereddüt gibi olumsuz duyguların olmasına neden olmaktadır. Yapılan saha çalışmasında yaylalara çıkamamanın veya çıkamamanın önündeki en büyük engel olan yasaklar % 65 oranına sahiptir (Şekil 83).

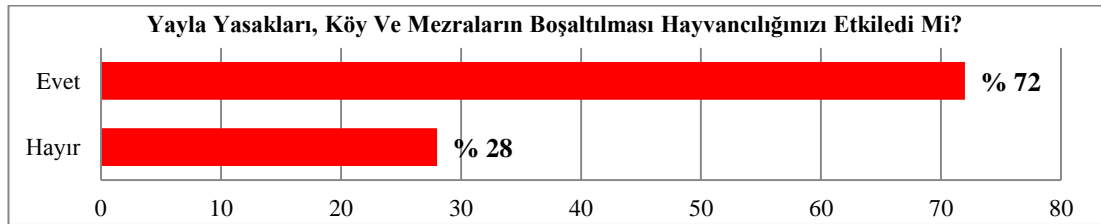
Şekil 83. Van'da Hayvan Yetiştiricilerinin Yaylaya Çıkamama Nedenleri (2017)

Çiftçinin yaylaya çıkışını engelleyen çok sayıda neden olsa da yasaklar birinci sırada yer almaktadır. Bu yasaklar yayla alanlarıyla sınırlı olmayıp köyün çevresindeki mera alanlarını kapsadığı için etkilenme boyutu da daha fazla artmaktadır.

Çoğunlukla 40 yılı aşkın süredir hayvancılık faaliyetleriyle uğraşan çoğu sayıda çiftçiye göre hayvancılığı hem nicel hem nitel anlamda bitirme noktasına getiren asıl sebep yaylaların kullanıma kapalı olmasıdır. Yoğun emek isteyen bir faaliyet olmasına rağmen az kâr sağlamasının en büyük nedeninin yine yasaklar olduğu söylenebilir. Yapılan saha çalışmasında görüşülen kişilerin % 72'si yayla yasaklarının, köy ve mezra boşaltmalarının hayvancılığı etkilediği hatta bitirme noktasına getirdiğini belirtmektedirler (Şekil 84). Örneğin Başkale ilçesinin Yukarıdikmen Köyünden Altan beyin “*Evet etkiledi. Önümüz kesilmiş, meramız yok. Eğer yaylaya çıkmazsam ben hayvan besleyemem. Yani biz özgürce hayvanımızı çayıra gönderemiyoruz. Hayvancılığı azalttı bu yasaklar, en büyük sebep budur. Ben 200 hayvanımı iki yıl önce sattım, yaylalar da 2 yıl önce yasaklandı (G-4)*” şeklindeki ifadesi ile Çaldıran Köyünden Hacı beyin “*Eskiyle karşılaştırdığımız zaman evet, etkiledi. Yaylamızın olduğu yerde mezralar vardı ve o yasaklar başladıktan sonra hepsi terk edip göç ettiler, dolayısıyla hayvanlarını sattılar. Tabi şimdi bu yasaklar kalkarsa daha canlı olur (G-10)*” şeklindeki ifadesi yaylacılığın hayvancılık üzerindeki etkisinin ne derece önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Şekil 84. Van Köylerinde Yayla Yasakları İle Köy ve Mezraların Boşaltılmasının Hayvancılığı Etkileme Durumu (2017)

Yayla yasaklarının hayvancılık üzerindeki etkisi sadece otlama veya besi ile ilgili değildir. Özellikle yaz aylarında kuraklığın şiddetinin artmasına bağlı olarak su sıkıntılarının yaşanması ve aşırı sıcaklardan dolayı hayvanların hastalanmasına ve telef olmasına neden olmaktadır. Bu durumda yaylalar hayvanlar için besi kaynağı olduğu kadar hastalıktan da koruyan alanlardır. Dolayısıyla yaylaların yasak olması hem hayvan sayısının azalmasına hem elde edilen hayvansal ürünlerin miktar ve kalite olarak düşmesine neden olmaktadır. Başkale ilçesinin İran sınırında yer alan Mahmutabat Köyünden Reşit Bey'in aşağıdaki ifadesi yayla yasaklarının hayvancılığın bütün boyutlarını etkilediğini ve sektörü bitirme noktasına getirdiğini belirtmektedir.

“Etkiledi nasıl etkilemedi. Zaten yayla yasağından dolayı hayvancılık öldü bitti. Şimdi yaylada su var yayla serindir, yaylada hayvanların otlanaacağı yerler çok, yayla sıcak olmadığı için hayvanlar hastalanmıyor, ölmüyor. Ama şimdi hayvan ovada kalıyor, yazın 100 koyunu olan birinin en az 15 koyunu sıcaklıktan, hastalıktan ölüyor. Bunların hepsi yaylaların olmamasından kaynaklanıyor. Şimdi dört ay yaylada kalsak, dört aydan sonra köye döndüğümüzde köydeki otlaklar olduğu gibi kalmış olacak ve hayvan daha fazla beslenebilecek. Mesela bir hayvanın değeri eğer 5 liraysa, yaylaya çıkıp döndüğü zaman 7 liraya çıkıyor. Hayvan sıcaktan etkileniyor, ölümler ve bazı hastalıklar oluyor ama yaylada böyle şeyler olmuyor. Yaylada su boldur, hava serindir. Hava ısındığında, özellikle temmuz ayında hayvanlar ölmeye başlıyor, bu yıl en az 30 hayvanım telef oldu ama eğer yaylada olsaydım bir tane bile gitmezdi. Bu nedenle millet hayvancılıktan kaçıyor, çünkü artık hayvancılık para kazandırıyor.(G-7)”

Gürpınar ilçesinin Kırkgeçit Köyünden H. Mehmet Bey yasakların hem doğrudan hem dolaylı yollarla hayvancılığı ne şekilde bitirdiğini şu sözlerle ifade etmektedir: *“Hayvancılığımızı asıl bitiren yayla yasaklarıdır. Yem pahalılığı gibi birçok sorun aşılabilirdi ama yasakların olması bu işi bitiren en temel etkidir. Yem pahalı olsa bile eğer yaylalar serbest olsaydı ben zaten yılın altı ayı boyunca hayvanımı orada otlatır, çok verim alır ve iyi hasılat çıkartabilirdim. Üstelik yem veya saman almama gerek kalmazdı çünkü ben o yaylaları aynı zamanda biçer kışlık hazırlığımı da yapardım. Bunların hepsinin aynı anda gittiğini ve üstüne almak zorunda kaldığım yemin çok pahalılaştığını düşündüğünüzde bu yasakların ne kadar etkilediğini açıkça görebilirsiniz. Herkes bu nedenle hayvanlarını sattı. Binlerce*

hayvan vardı bu köyde ama yasaklardan sonra yavaş yavaş azaldı ve bitti.(G-40)”
Aşağıda yer alan çiftçi ifadeleri ise benzer hedef göstermektedir.

“Hayvancılığın % 80’i diyebilirim ki bu yasaklardan dolayı bitti. Küçükbaş hayvancılığın olmazsa olmazı yaylacılıktır. Yaylalar da yasak olunca siz en temel kaynağı kesmiş oluyorsunuz. Yaylaların yasaklanması bindiği dalı kesmek gibidir. Küçükbaş hayvanın en geç haziran ayında yaylaya çıkması gerekmektedir, yoksa hayvan verim sağlayamaz. Dağ köyleri ise bu sıkıntıyı yaşamıyor çünkü dağ köyleri zaten yayla durumundadır. Hayvan yaylaya çıkamadığı zaman hem sıcaktan hem de açlıktan telef olup gidiyor, gözünün önünde eriyor. Bu olaylar, çatışmalar, savaş şartları köyleri zorunlu göçe itti. Göçerler de artık gelmemeye başladı ve bu göçerler küçükbaş hayvancılığın omurgasıdır, onlar hayvancılığı bırakırsa ülke kaybeder ki yavaş yavaş onlar da bu işi bırakıyor. Düşünün bir köyün ortalama 1500 koyunu olabilir ama bir göçerin tek başına 1500 koyunu var ve bir kişinin bile bu işten vazgeçmesi büyük bir meseledir. (G-54)”

“Yayla yasakları hayvancılığı bitirdi. Bak şimdi sen Van’da yaşıyorsun, normal şartlar altında Van merkez nüfusunun 300 – 400 bin civarında olması gerekiyordu ama nerden baksan bir milyona yaklaşıyor. Neden? Çünkü köylerde bir iş, bir yaşam kalmadı. Hepsi açlıktan terk etti buraları. Van’a gideyim belki bir iş bulurum, çöpçü olurum, bir şey olurum da kurtarırım kendimi. Yayla yasağının dışında bu OHAL döneminden dolayı birçok köylü ölme veya öldürülme korkusuyla hayvanını toplu olarak satıp burayı terk etti gitti. Burada evin önünde oturmuşuz seninle ama hiçbir can güvenliğimiz yok şu an. Sen şimdi kaymakama gidip bu çalışmanı anlatsan seni buraya göndermezler, güvenlik yok derler. Hatta sen şimdi buraya geldin git kaymakama söyle ben oraya gittim diye, nasıl gittin can güvenliğinin yoktu, nasıl gittin de sağ döndün diye söyler. Önceden ben 20 bin ot bağı biçerdim ve ot o kadar fazla kalırdı ki köylüye dağıtırdım kimse almazdı, çürürdü orada. Çünkü zaten herkes 6 7 ayını yaylada geçiriyordu.(G-11)”

“Evet, yasaklar etkiledi. Sen bizim köye veya Çaldıran’a gelmişsin, açsın ama yemek yiyecek yer yok, ne yapacaksın? İşte bizi de böyle etkiledi. Hayvanın besleneceği yer kalmadı. Yayla olmazsa hayvan da olmaz. Gittiğimiz yayla da bize ait değil kiraliyorduk.(G-16)”

“Biz yayla yasaklarını hakaret olarak algılıyoruz. Bu kadar hayvan varken yaylanın yasak olması mantıklı değildir. Karakollara söylediğimiz zaman güvenliğimiz için böyle olduğunu söylüyorlar. Bıraksınlar biz gidelim de güvenliğimizi sağlamasınlar. İlerde Norduz yaylası var, bütün Doğunun hayvan deposuydu ama şimdi hayvan bulamıyorsun. Herkes hayvanlarını satıp şehre yerleşti. İnsanlar zorla göç ettirildi. Yasaklar hayvancılığı etkilemedi, hayvancılığın kökünü kazıdı. Yayla yasaklarıyla ülke ekonomisini bitirdiler de farkında değiller.(G-42)”

Yayla yasaklarının etkisi sadece yem unsurları veya verimsizlik ekseninde değildir. Buna ek olarak hayvan ölümlerine veya hayvanların doğum esnasında düşük yapmalarına da neden olmaktadır. Her ne kadar dolaylı bir etki olsa da yasaklar, hayvanı yıl boyunca etkisi altına almaktadır. Yayla yasakları hayvanın köy etrafındaki yakın çevre ile köy merkezi arasında mekik dokumasına ve gereğinden fazla enerji sarf etmesine neden olmaktadır. Hayvanın bu şekilde sürekli hareketli olması hayvanın sakatlanmasına, zayıflamasına, verimsizleşmesine ve telef olmasına neden olmaktadır. Gürpınar ilçesinin Umut Köyünden Mustafa beyin: *“Yayla yasaklarıyla birlikte Hayvanımız sarılık hastalığına yakalanmaya başladı ve onlarca hayvanımız düşük yaptı, öldü. Sadece bu iki yıl içinde yaklaşık 20 hayvanım telef oldu. Hastalıktan olmazsa da çoban dikkatsizliğinden telef olup gitti. Yaylaya gidiyorken her şey mükemmeldi, sadece ürettiğim peynir bütün ihtiyaçlarımı karşılayacak kadar çoktu şimdi ise ancak eve yetiyor. Yayla yasakları bütün köylüyü perişan etti, herkes hayvanını sattı. Eğer yayla serbest olsaydı şimdi benim hayvanım 150 değil 300 olurdu. (G-49)”* şeklindeki ifadesi yasakların hem doğrudan hem dolaylı şekilde hayvancılığı bitirdiğini belirtmektedir. Buna ek olarak aynı ifadelerde bulunan diğer birçok çiftçiye göre de yayla yasakları hayvancılığı farklı şekillerde bitirmektedir.

“Yasaklar hayvancılığı resmen öldürdü. Hatta biz köylüleri de resmen öldürdü. Tek geçim kaynağımız yaylalardı. Üç yıldır hayvan çoban eşliğinde her gün şu dağa tırmanıp iniyor ve hayvanda ne enerji kaldı ne et. Hayvan verimsizleşti, zayıfladı. Sıcaktan dolayı hayvan sarılık hastalığına yakalandı ve onlarca hayvanımız telef oldu.(G-50)”

“Hayvancılığımızı yayla yasakları bitirdi. Hayvan yazın yeterli miktarda yemediği zaman kışın hayvan düşük yapmaya başlar ve her yönden zarar vermeye başlar.(G-45)”

“Hayvan yazı köyde geçirirse, sıcak su içerse; hastalanır, zayıflar, verimsizleşir, düşük yapar ve ölür. Bizim çoğu hayvanımız bu nedenden dolayı öldü. Çünkü sıcaklık hayvan için iyi değil, tek çözüm de yaylaya çıkmasıdır.(G-46)”

İkinci derecede yoğunluk gösteren en büyük sebep ise % 6,7 oran ile hayvan sayısının azalmış olmasıdır. Aslında hayvan sayısına bağlı olarak yaylaya

çıkamamanın arkasında yatan nedenin yine yayla yasakları olduğu söylenebilir. Bunun sebebi ise yasaklarla birlikte çiftçilerin hayvanlarını satmaya başlaması sonucunda yaylaya çıkmanın artık mümkün olmamasıdır. Çünkü çiftçinin yaylaya çıkabilmesi için yeterli hayvan sayısına sahip olması gerekmektedir. Birçok yerde bu iki sebebin aynı anda etkili olduğu belirtilmektedir. Daha önce sözü edilen nedenlere bağlı olarak hayvan sayısının azalmış olması ve yayla yasaklarını eşit ölçüde engelleyici sebepler olarak gören kişilerin oranının yaklaşık % 5 civarında olduğu görülmektedir (Şekil 77).

“Bizim köy sınırda olduğu için yasak bölge oldu bir ara ondan sonra artık yaylaya gidemedik. Hatta köyümüz boşaltılacaktı ama olmadı. 20 – 25 yıldır yasaklardan dolayı yaylalara çıkamadık. Şimdi aslında yasak yok ama güvenli değil ve o gelenek de bitti. Yasaklar bu geleneği bitirdi. Bir diğer neden de hayvan sayısının azalması oldu. Köyümüzün sınırda olması sebebiyle bazen İran bazen de Türkiye askeriyeye sıkıntı yaşıyorduk, zaman zaman saldırılar bile oluyordu. Bu nedenlerden dolayı köyde yaylaya çıkan hiç yok. Şöyle bir şey anlatayım; 1990 yılında, devletin belirlediği bir sınır vardı, devlet bizi uyarıyordu, eğer o sınırı geçip yaylalara yaklaşıydık asker hemen müdahale ederdi ve çobanla birlikte koyunları gözaltına alırdı. Başka bir köyde karakol vardı koyunlarımızı o karakola götürür bir iki gece gözaltında bekletilirdi. Ondan sonra köylüler birilerini araya sokarak gidip hayvanını geri alırdı. Çobanlarımızı çok döverlerdi o dönemlerde. Kaçakçılık vardı o zamanlar ama kaçakçıları gözaltına almıyorlardı koyunları gözaltına alıyorlardı.(G-13)”

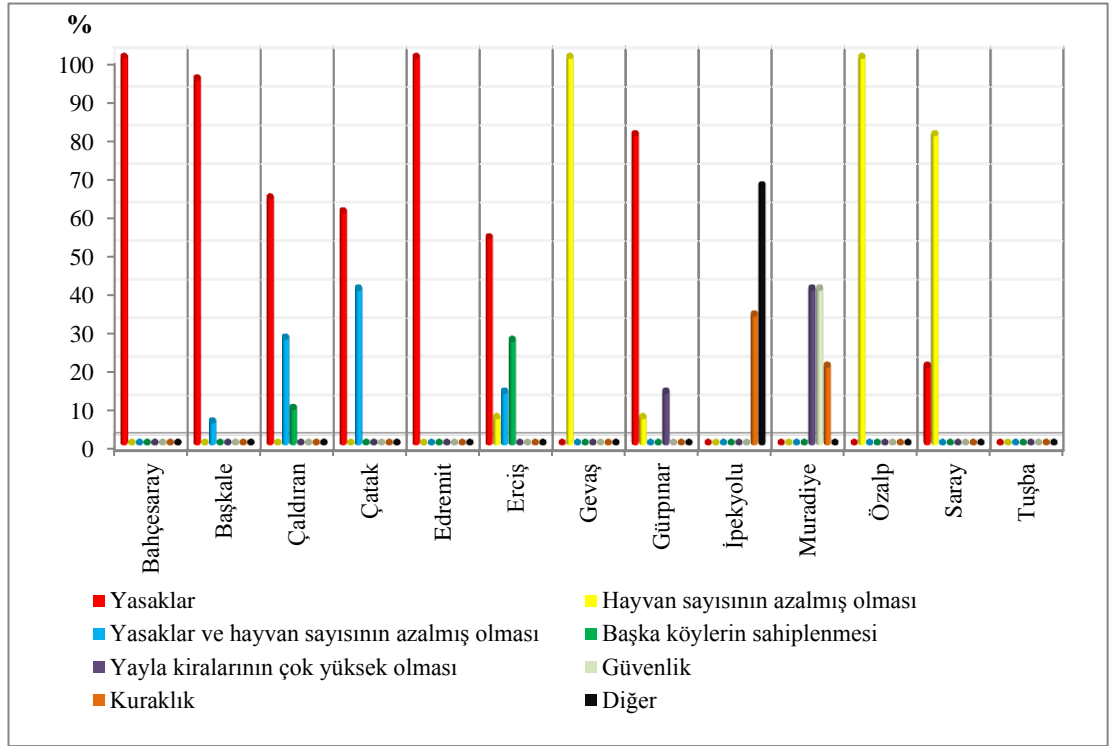
“Yaylamı var ama gitmiyoruz. Eskinden bütün köy yaylaya giderdik, herkesin yeri belliydi ama artık gitmiyoruz. İki üç ay boyunca orada kalırdık. Şimdi ise kimse gitmiyor çünkü artık hayvan sayısı azaldı, gitmeye değmiyor.(G-27)”

Mera alanlarında görülen sahiplenme sorunu yaylalarda da görülmektedir. Özellikle hayvan sahibi olmayan birçok kişi yaylaları sahiplenerek hayvan sahibi çiftçilere yıllık olarak kiralamaktadır. Yaylanın dönümüne göre değişiklik gösteren yayla kiralaları ortalama 10 binden başlayarak 50 bin liraya kadar çıkmaktadır. Yayla kiralalarının bu şekilde yüksek meblağlar olması birçok çiftçinin yaylaya çıkamamasına ve nihayetinde hayvanını satmasına neden olmaktadır. Çiftçilere göre yılın belirli bir döneminde yeşil kalabilen ve hemen sonrasında kuruyan yaylalar

artık gittikçe daha kısa sürede çoraklaşmaktadır. Bu da yaylaya çıkmanın önünde önemli bir engel olarak durmaktadır.

Yasaklar yaylacılığın önündeki en büyük engeli teşkil etse de bu durum her ilçe için geçerli değildir. Daha önce de belirtildiği gibi yaylacılığın önündeki engeller mevcut şartlara doğrultusunda ilçelere göre farklılık göstermektedir. Van yaylacılığının önündeki en büyük engel olan yasakların özellikle Bahçesaray, Başkale ve Gürpınar gibi ilçelerde çok yoğun olduğu görülmektedir. Bahçesaray, Başkale ve Edremit ilçelerinde yasaklar; yaylacılık önündeki tek engel olarak görülmektedir. Başkale ilçesinde yasakların yanında küçük bir oran ile hayvan sayısının azalmış olması da yaylacılık önünde engel olarak görülmektedir. Çaldıran ilçesinde de yasaklar % 65 oran ile yaylacılık önünde engel teşkil etmektedir. Yasaklarla birlikte hayvan sayısının azalmış olması da yaklaşık % 35'lik bir dilime sahiptir. Bunun yanında Çaldıran ilçesinde başka köylerin yaylaları sahiplenmesi ve başkalarının kullanmasına izin vermemesi % 10'luk bir dilim ile yaylacılığa engel olmaktadır. Çatak ilçesinde yaylacılığın önündeki başlıca iki engel yasaklar ve hayvan sayısının azalmış olmasıdır. İlçede yaylacılık önündeki en temel neden yasaklar olarak yaklaşık % 65 gibi bir orana sahiptir. Bunun yanında yasaklar ve hayvan sayısının azalmış olmasını birlikte engel olarak görenlerin oranı ise yaklaşık % 35 civarındadır. Erciş; yaylacılığın önündeki engellerin en çeşitli ve farklı olduğu ilçe olarak göze çarpmaktadır. Yaylacılığın önündeki engellerde % 55'in üzerinde bir orana sahip olan yasaklardan sonra yaylacılık önündeki en büyük ikinci engelin yaklaşık % 30 ile yayla sahiplenmesi olduğu görülmektedir. % 15'lik bir dilim ise yasakları ve hayvan sayısının azalmış olmasını aynı oranda değerlendirip yaylacılığın önünde engel olarak görmektedir. Gevaş ilçesinin güney kısımlarında yasaklar veya köy boşaltmaları yaşanmış olsa da yaylacılığın önündeki en büyük engelin temelde yasaklara bağlı olarak gelişen hayvan sayısının azalmış olmasıdır (Şekil 85). Yapılan gözlemlerde hayvan sayısının azalmış olmasının nedeninin ise önceki tarihlerde yaylaların yasaklanmış olmasıdır.

Şekil 85. Van'daki Köylerde Yaylalara Çıkamamanın Nedenlerinin İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)

Küçükbaş hayvan sayısı bakımından hem Van'da hem Türkiye'de lider ilçe olan Gürpınar'da ise yaylacılığın önündeki en büyük engel kesinlikle yasaklardır. Yayla kiralarının yüksek olması veya hayvan sayısının azalmış olması gibi sebepler de olsa bile yasakların oranı bu ilçede yaklaşık % 85'tir. Üç merkezi ilçeden birini oluşturan İpekyolu'nda ise yaylacılığın önündeki en büyük engel "diğer" başlığı altında yerleşme sayısının artması, şehirleşme olarak gözlemlenmiştir. Aynı zamanda yaylacılığın önünde engel olarak görülen kuraklık yaklaşık % 35 gibi bir orana sahiptir. Muradiye ilçesinde ise yasaklı bölgeler pek fazla olmamasına rağmen güvenlik tabanlı tedirginliklerin ve korkuların olması ile yayla kiralarının çok yüksek olması neredeyse aynı oranda engel teşkil etmektedir. Her biri % 40'ın üzerinde orana sahip olup bunların yanında kuraklığın da yaylacılık önünde engel olduğu belirtilmektedir. Özalp ve Saray ilçelerinde ise Gevaş'ta olduğu gibi yaylacılığın önündeki en büyük engelin hayvan sayısının azalmış olmasıdır. Bu sebep Saray

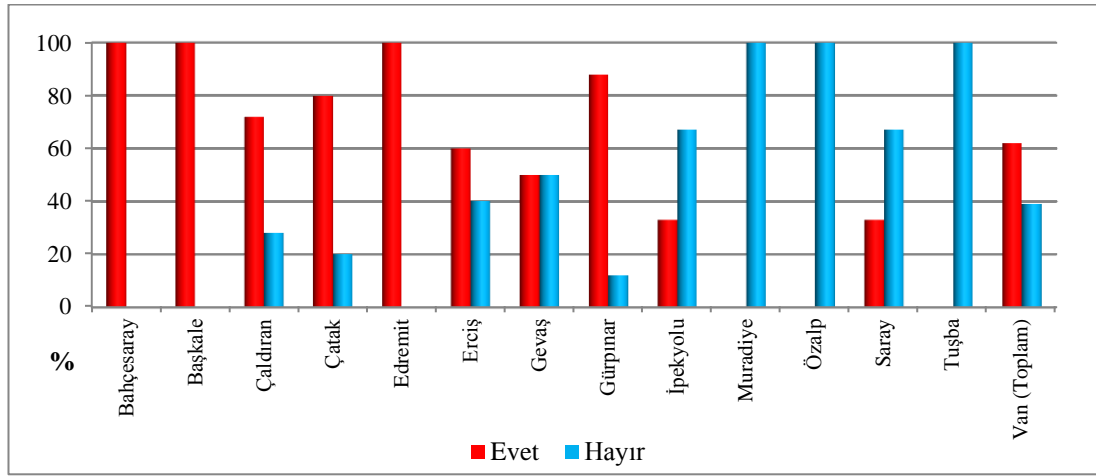
ilçesinde % 80'in üzerinde bir orana sahip iken Özalp ilçesinde bu oran % 100'dür. Bunun yanında Saray ilçesinde % 20 civarında yasaklar da yaylacılık önünde engel teşkil etmektedir. Diğer merkezi ilçeyi ve en sade yapıdaki ilçeyi oluşturan Tuşba ilçesinde ise yaylacılık faaliyetin nerdeyse hiç yapılmamasına bağlı olarak bu doğrultuda bir engel söz konusu değildir (Şekil 85).

“Bizim burada öyle yasaklamaları ben duymadım. O tür şeyler bizim burayı pek etkilemedi. Daha önceleri gidip orda kalınıyordu ama yol yapıldıktan sonra artık geliş gidiş yapıyoruz.(G-20)”

Herhangi bir ekonomik faaliyette maksimum kazancın sağlanabilmesi için gider kalemlerinin en aza indirilmesi gerekmektedir. Hayvancılık faaliyetinde de en büyük gider kalemi saman ve yemdir. Besi unsurlarını yani saman ve yemi dışardan satın almayı bir ailenin sürekli dışarda yemek yemesine benzeten birçok çiftçi bu şekilde dinamik bir ekonominin sağlanmasının mümkün olmadığını belirtmektedirler. Besi unsurlarının satın alınmasını zorunlu kılan temel sebep ise yine yaylaların yasak olmasıdır. Yasakların olamaması durumunda çiftçinin yaylalardan biçtiği otu kışlık besi olarak kullanması saman ve yem almak için hayvanını satmaktan kurtarmaktadır. Örneğin Çaldıran ilçesinin Beydoğan Köyünden M. Salih beyin *“Yayla yasakları bizi kesinlikle etkiledi. Biz besi hayvanı beslemiyoruz. Biz yaz aylarında köyün çevresindeki meralarda, otlaklarda yaylalarda ot biçer ve o otu kışlık yem olarak saklarız. Ama şimdi oralara gidemediğimiz için kışlık yem bulamıyoruz ve mecbur hayvanı satıp yem satın almak zorunda kalıyoruz. Hayvanı sattıktan sonra tekrar alma gücü de olmadığı için gittikçe sayı azalıyor. Yasaklar kısmen kalktı ama hayvan sayısı az ve tekrar alma gücümüz de olmadığı için artık gidemiyoruz. (G-13)”* şeklindeki ifadesi ile Soğuksu Köyünden Mahmut beyin *“Bizim yaylada biçeceğimiz tam 7 bin bağ ot var, biz biçmediğimiz zaman hepsi çürüyüp gidiyor ve onun yerine de biz gidip aynı otu satın almak için hayvan satıyoruz (G-19)”* yasakların neden yem ve samanı satın almaya zorunlu kıldığına açıklık getirmektedir.

Yayla yasakları gibi hayvancılığın önünde büyük bir engel olan güvenlik sorunları her ilçede aynı oranda görülmemektedir. Hatta birçok ilçede neredeyse hiç görülmemektedir. Bunda arazi yapısı etkili olduğu kadar yaylacılık kültürünün nispeten daha az olmasıyla da ilgisi vardır. Van'ın güneyinde yer alan; dağlık, yüksek ve engebeli ilçeleri oluşturan Bahçesaray, Başkale, Çatak ve Gürpınar gibi ilçelerde yasaklardan etkilenme oranı % 100'e yakındır (Şekil 86).

Şekil 86. Van Köylerinde Yayla Yasakları İle Köy Ve Mezraların Boşaltılmasının Hayvancılığı Etkileme Durumunun İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)

İlin güney kısmını oluşturan bu ilçeler toplam küçükbaş hayvan varlığının büyük bir kısmına sahip olduğu için önem taşımaktadır. Hayvan varlığının burada yoğunluk göstermesi ilin genel hayvancılık durumunu önemli oranda etkilemektedir. Erciş ve Çaldıran ilçeleri genelde ovalık ve düzlük alanlardan oluşmasına rağmen Tendürek ve Esruk dağlarında yaşanan güvenlik sorunlarından dolayı yasaklı bölgeler olarak belirlenmiştir. Bunun yanında İran sınırında olan Çaldıran ilçesinin sınır kısmı dağlık ve engebeli bir hattan oluşmaktadır. Bu hat üzerindeki yerleşmeler de güvenlik sorunlarından dolayı hayvancılığın azaldığını belirtmektedirler. Gevaş ilçesinde etkilenme oranı % 50 olup özellikle ilçenin güneyini oluşturan Çatak ve Bahçesaray sınırındaki yaylalar yasaklı bölgeler arasında yer almaktadır.

“Hayır, bizim burada öyle şeyler olmadı. Hiçbir yer de yasaklanmadı ve etkilenmedik. Yaylayı da hayvan sayısı azaldığı için bıraktık.(G-37)”

“Tabi çok olumsuz etkiledi. Buraya bak bakalım koyun beslenebilir mi? Ot yok, kıraç yerdir. Bizim yaylamız eski köyümüzdür, eğer orada yaşayabilseydik ve yasaklı olmasaydı en az üç bin koyunumuz olurdu. O eski köyümüz çok yüksektir ve burası gibi değil hepsi ottur. Bu nedenle kimse hayvan beslemiyor. Çünkü hayvan yaylaya çıkmadığı için sarılık denen bir hastalıktan dolayı hepsi ölüyor. Hem sıcaktan hastalanıyor hem de soğuk su içemediği için hastalanıp ölüyor. Sadece geçen sene bu şartlardan dolayı bizim 15 tane koyunumuz öldü. Bir defa da 33 tane kuzu ahırda telef oldu. Bizim komşunun 70 tane koyunu düşük yaptı, çünkü hayvan hep hastadır. Veteriner çağırıyoruz bize koyunun zehirlendiğini söylüyor, değişik bir şey diyor. (G-38)”

Muradiye, Özalp ve Tuşba ilçeleri ise yayla yasaklarından, köy ve mezra boşaltmalarından etkilenmediklerini belirtmektedir. Tuşba ilçesi, merkezi ilçe olmasının dışında hem yayla sayısının hem yaylacılık faaliyetinin az olması ve çoğunlukla besi hayvancılığının yapıyor olması bu tür sorunlardan etkilenmemesini sağlamıştır.

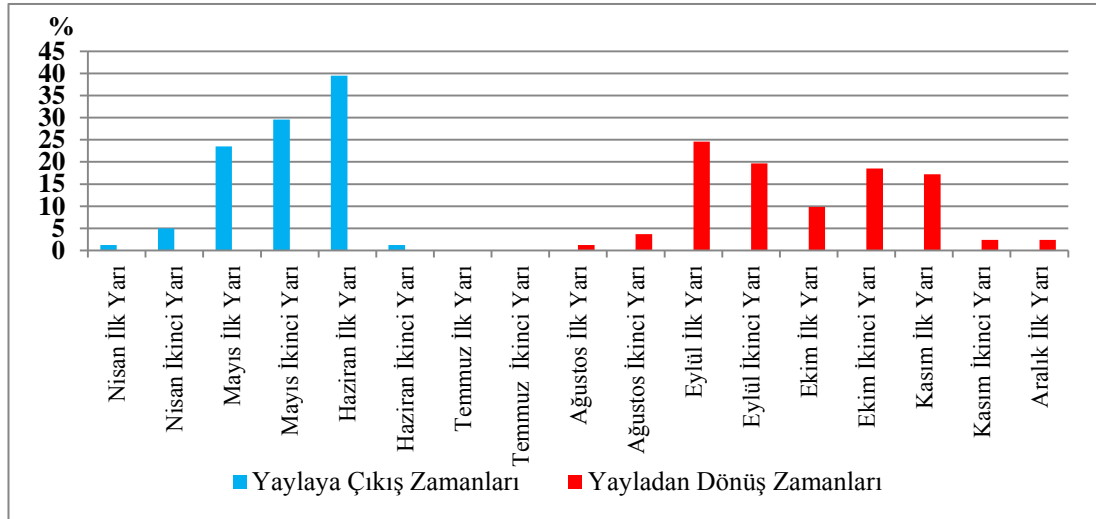
“Bizim köyde hiç öyle sıkıntılar yaşanmadı. Ama Çaldıran’ın köyleri bu sıkıntıyı yaşıyordu. Adamların çayırı merası vardı yasak olduğu için kullanamıyorlardı. Ama biz de öyle bir durum yok. (G-60)”

Güvenlik sorunlarından dolayı yaylaların yasaklı bölge haline getirilmesinin yanında çok sayıda köy veya mezranın boşaltılması, çiftçilerin yaşam alanlarını terk etmeye mecbur bırakılması kırsal nüfusun hayvancılığı bırakmasına neden olmuştur. Kırsal nüfusun bu yasaklardan dolayı azaldığını veya kentlere göç ettiğini belirtilmektedir. Zorunlu veya istekli bir şekilde yaşam alanının terk edilmesi hayvancılığın azalmasına neden olmuştur. Aslında hayvancılığın azalması hem bir sebep hem bir sonuç durumundadır. İnsanların şehre göç etme eğilimi hayvanların satılmasını gerektirdiği gibi, hayvan besleme şartlarının ağırlaşması da göç etmeyi gerektirmiştir.

“Köydeki gençlerin en % 90’ı İstanbul’da çalışıyor. Hayvancılığımızı azaltan önemli bir etken de göçtür. Aslında hayvancılık azaldığı için bu insanlar gitti buradan. Hayvancılığın azalması göçü tetikledi. Şu an köyümüzde hayvancılıkla uğraşan bir genç yok hepsi ya yaşlı ya da orta yaşlarda. Depremden sonra çok kişi Van veya Erciş’e göçtü ama hepsi geri geldi. Eğer şimdi olsaydı o deprem hiç biri geri gelmezdi çünkü o zaman hala yapacak bir şeyler vardı. (G-13)”

Van'daki yaylacılık faaliyeti çoğunlukla beş veya altı ay sürmektedir. Bu süre ilçeden ilçeye farklılık göstermektedir. Van genelinde yaylaya çıkış ve yayladan dönüş zamanları karşılaştırıldığında yaylaya çıkışın daha kısa bir vadede gerçekleştiği görülmektedir. Yaylaya çıkışlar Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında gerçekleşiyorken yayladan dönüşlerin Ağustostan başlayarak Kasım ayına kadar sürdüğü görülmektedir (Şekil 87). Yaylaya çıkış ve dönüş zamanları belirlenirken yasakların olmadığı dönemler dikkate alınmıştır. Dolayısıyla çıkış ve dönüşler tamamen iklim ve mevsim şartlarına bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Yükseltinin genelde fazla olduğu yaylalarda karın erimesinin çoğunlukla Mayıs ve Haziran aylarına denk gelmesi yayla çıkışlarının bu aylarda olmasına neden olmuştur. Yaylaya çıkışların % 70'i Mayıs ayının ikinci yarısı ile Haziran ayının birinci yarısını oluşturan bir aylık sürede gerçekleştirilmektedir. Nisan ayının her iki yarısı ve Haziran ayının ikinci yarısı toplamda yaklaşık % 7'lik bir orana sahiptir. Geri kalan çıkışlar ise % 23 oran ile Mayıs ayının birinci yarısında gerçekleştirilmektedir (Şekil 87).

Şekil 87. Van Köylerinde Yaylalara Çıkış ve Yaylalardan Dönüş Zamanları (2017)

Yayla dönüşleri ise beş aylık süre içerisinde gerçekleşmektedir. Birçok yerde yayladan dönüş karın yağmasına bağlı olarak belirlenmektedir. Dolayısıyla yayladan

dönüşler, yaylaya çıkışlara göre daha belirsiz bir durumdadır. Yapılan saha çalışmasında yaylaya çıkanların % 25'i Eylül ayının ilk yarısı, yaklaşık % 20'si de ikinci yarısı olmak üzere % 45'i Eylül ayında yayladan dönmektedir. Bunun dışında diğer çoğunluk ise Ekim ayının ikinci yarısı ile Kasım ayının ilk yarısında yer almaktadır. Yayladan dönüşlerin yaklaşık % 18'i Ekimin ikinci yarısında oluyorken yaklaşık % 17'si de Kasımın ilk yarısında olmaktadır. Bunun dışında yayla dönüşlerin % 10'u Ekimin ilk yarısında, % 4'ü Ağustos ayında, % 2'si Kasımın ikinci yarısında ve % 2'si de Aralık'ın ilk yarısında yapılmaktadır (Şekil 87).

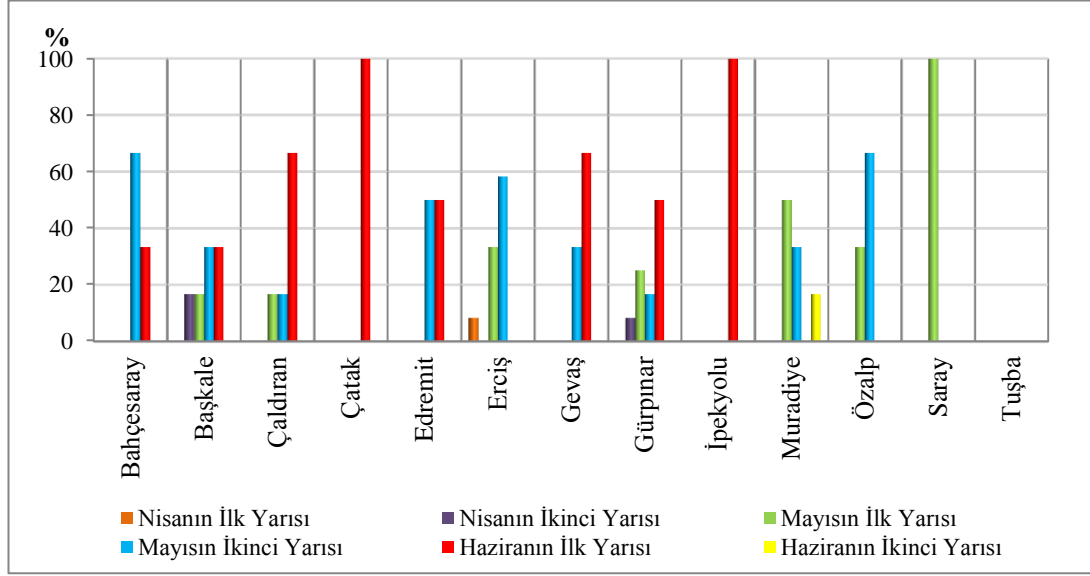
İl genelinde ve ilçeler arasında değişiklik gösteren yaylaya çıkış ve yayladan dönüş zamanları aynı ilçeye bağlı olan köyler arasında da değişiklik göstermektedir. Fakat aynı zamanda çok sayıda ilçede de bu genelde belirgin ve ortak bir tarih aralığında gerçekleşmektedir. İlçede bulunan köy sayısının fazla olması, ilçe alanının geniş yer kaplaması dolayısıyla yer şekilleri çeşitliliğinin olması ve hayvan sayısının fazla olması bu çeşitlilikte etkili olmaktadır. Örneğin Başkale ve Gürpınar gibi ilçeler hem yer şekillerinin çeşitlilik gösterdiği hem hayvan sayısının fazla olduğu ilçelere örnek verilebilir. Dolayısıyla bu gibi ilçelerde yaylaya çıkış ve yayladan dönüş zamanları da çeşitlilik göstermektedir.

Bahçesaray ilçesindeki çiftçiler çoğunlukla mayısın ikinci yarısı ve haziranın birinci yarısında yaylaya çıkmaktadır. Bahçesaray'da ortalama 100-120 gün yaylada kalan çiftçiler Eylül ayının ilk yarısında yayladan dönmektedirler. Başkale ilçesinde hem yaylaya çıkış hem yayladan dönüş zamanları fazlasıyla çeşitlilik göstermektedir. Fakat diğer birçok ilçe gibi mayısın ikinci yarısı ile haziranın birinci yarısında yaylaya çıkışlar gerçekleşmektedir. Dönüşlerin çoğu eylülün ikinci yarısında gerçekleşse de kasım ayının bitimine kadar da yaylada kalan çiftçiler vardır. İlin kuzeyinde kalan Çaldıran ilçesi ise çoğunlukla haziranın ilk yarısında yaylaya çıkmaktadır. Ortalama 150 gün yaylada kalan çiftçiler genelde ekim ayında köye dönüş sağlamaktadırlar. Çatak ilçesi ise haziranın ilk yarısında yaylaya çıksa da yayladan dönüş Bahçesaray ilçesi gibi eylülün ilk yarısında gerçekleşmektedir.

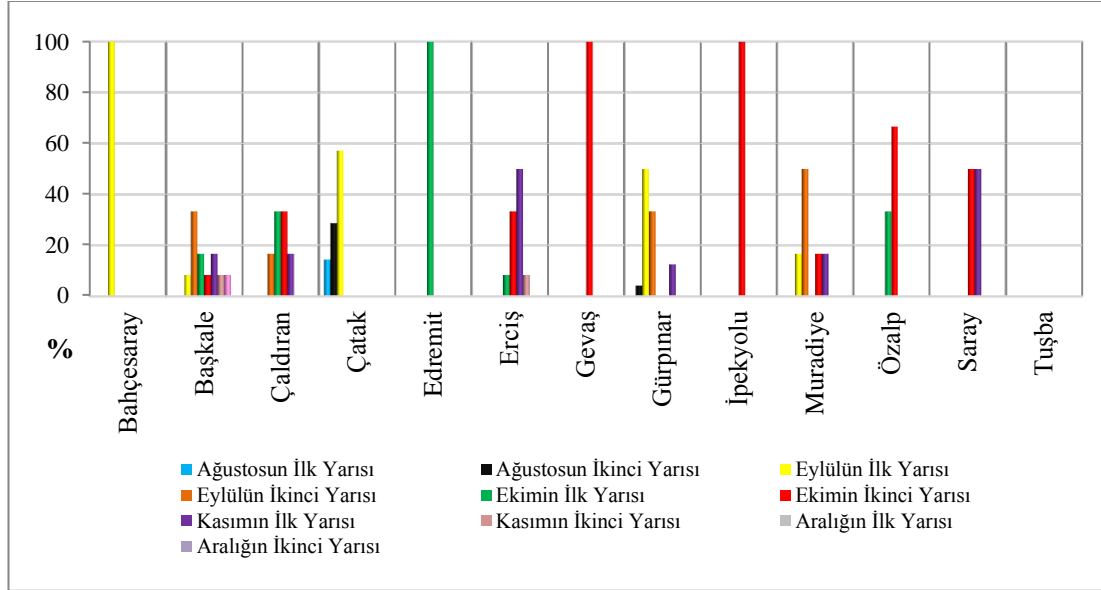
Ortalama 100 gün yaylada kalan atak ilçesi çiftçilerinin büyük oğunluğ ağıustos ayının ilk yarısından itibaren yayladan dönmeye başlamaktadırlar. Edremit ilçesinde de mayısın ikinci yarısı ile haziranın birinci yarısında yaylaya çıkılmaktadır ve genelde ekimin ilk yarısında yayladan dönülmektedir.

Edremit ilçesinde yaylada kalma süresinin ortalama 150 gün olup Bahçesaray ve atak ilçelerine göre daha fazla olduğ görülmektedir. % 85'in üzerinde mayıs ayında yaylaya çıkılan Erciş ilçesinde ise ekimin ikinci yarısı ile kasımın birinci yarısında dönüşler gerçekleşmektedir. Ortalama 180 gün yaylada kalınan Erciş ilçesi birçok ilçeye göre yayladan daha fazla faydalanmaktadır. Edremit ilçesine benzer olan Gevaş ilçesinde yine mayısın ikinci yarısı ile haziranın birinci yarısında çıkılan yayladan ekimin ikinci yarısında dönülmektedir. Grnar ilçesinin yaylaya çıkış zamanları Başkale ilçesine benzerlik göstermektedir. % 50'ye yakını haziranın ilk yarısında yaylaya ıkırsa da nisan ve mayıs aylarında da yaylaya çıkanlar bulunmaktadır. Bunun yanında yaklaşık % 85'i eylül ayında yayladan dönmektedir. İpekyolu ilçesinde ise haziranın ilk yarısında yaylaya çıkan çiftçiler ekimin ikinci yarısında yayladan dönmektedirler. Muradiye ilçesinde ise çiftçilerin yaklaşık % 80'i mayıs ayında yaylaya çıkmaktadır (şekil 88 ve şekil 89).

Şekil 88. Van Köylerinde Yaylaya Çıkış Zamanlarının İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)

Şekil 89. Van Köylerinde Yayladan Dönüş Zamanlarının İlçelere Göre Oransal Dağılımı (2017)

Çoğunluk eylülün ikinci yarısında yayladan dönse de kasım ayına kadar yaylada kalan çiftçiler de yer almaktadır. Özalp ilçesinde genel olarak mayısın ilk ve ikinci yarısında yaylaya çıkılmaktadır. Aynı şekilde de dönüşler de ekim ayının ilk

ve ikinci yarısında gerçekleşmektedir. Mayısın ilk yarısında yaylaya çıkan Saray ilçesi çiftçileri ekimin ikinci yarısı ile kasımın birinci yarısında yayladan dönmektedirler (Şekil 88 ve Şekil 89).Görüldüğü gibi yayla yasakları Van hayvancılığının önündeki engellerin büyüğünü oluşturmaktadır. Bu engel elbette yapılan hayvancılığın yöntemini de belirlemektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında çiftçilerin yaklaşık % 95'inin (Çizelge 24) yılın yarısında hayvanı merada otlatma diğer yarısında da ahır tutma yöntemi ile hayvancılığını yaptığı belirtilmişti. Mera alanlarının sınırlı olması, çoğunlukla köy merkezine yakın olması sebebiyle hem fazla kullanılması hem de çabuk kuruması gibi nedenlerden dolayı yayla eksikliği hissedilmektedir. Sadece besicilik yapan çiftçilerin yıl boyunca hayvanını ahırda tuttuğu göz önüne alındığında aslında bütün çiftçilerin bu yöntemi yapma zorunluluğunun olduğunu düşünebiliriz. Aşağıda yer alan çiftçi görüşlerine göre söz konusu hayvancılık yönteminin neredeyse tek kaynağı yaylaların yasaklanmasıdır.

“Yazın hayvan dağa, meraya çıkıyor ama köyün etrafında. Hayvanın çıktığı yere yayla demeyelim şimdi. Genelde çobanlar köye gelmiyorlar, şimdi hayvan azalınca köyün etrafında otlanabiliyorlar akşam da köye geliyorlar. E tabi güvenlik sıkıntısından dolayı güzel olmayan durumlar da var. 600 metre sınırına yaklaşan her hayvanı devlet vuruyor, el koyuyor. Bunu muhtarlara çiftçilere tebliğ ediyorlar.(G-5)”

“Biraz arsam var, oradan aldığım otları besliyorum. Bunun yanında çocuklarım İstanbul'a gidip çalışıyor ve kazandıkları parayı getirip saman alıyorlar o samanla besliyoruz. Yılın dört beş ayı ahırda kalıyor bu yemi tüketiyor. Geri kalan zamanda da köyün çevresinde otluyor. Yaylamız yok ve daha önceden gittiğimiz diğer köylerin yaylalarını kiralayamıyoruz, gücümüz yok buna. (G-9)”

“Yılda yaklaşık beş ay ahırda kalıyor ve yem veriyoruz. Bir hayvanın başına o beş ayda yaklaşık 250 lira masraf gidiyor. Yazın da köyün çevresindeki merada otlatıyoruz. Bizim köyümüzün merası ortaktır, bütün köylü ortaktır. (G-15)”

“Şimdi ilkbaharda yaylaya gidiyoruz. Katırla gidip geliyor bizim bayanlar. Terör falan olmadığı zaman yaylaya çıkıyoruz, terör olduğu zaman da katırla gidip geliyoruz. Sabah gidip akşam dönüyoruz. Yazın ot biçiyoruz kışın da o otlarla hayvanları geçindiriyoruz ama yetmiyor yem satın alıyoruz. (G-21)”

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada teorik olarak 19 yüzyılın başından bu yana tartışılan fakat son yıllarda önemli oranda değişikliklere sahne olan kırsal kalkınma kavramı Türkiye'nin de öncelikli politikaları arasında olmasına rağmen kırsal alanlar ile ilgili kalıcı çözümler sağlanamamıştır. Kesin çözüm sunacak bir kırsal kalkınmanın sağlanması için yerel düzeyde ön çalışmaların olması gerekmektedir. Kırsal kalkınma için yapılacak eylemlerde mekânın ihtiyaçları gözetilmelidir. Bitkisel üretimin yoğun olduğu bir alanda hayvancılık ile ilgili reformlar yapılarak tarımsal artış beklenmemelidir. Van kırsalında da kalkınmanın sağlanması amacıyla yapılacak her türlü eylemde ön planda olması gereken ilk unsurun hayvancılık olması gerekmektedir. Yerel ön çalışmaların yapılması kalkınma için alınacak karar ve tedbirlerin doğru olmasını sağlayacaktır. Örneğin küçükbaş hayvan varlığının yoğunlukta olduğu Gürpınar gibi bir ilçede büyükbaş hayvan varlığına hitap eden çalışmaların yoğunlukta olması doğru olmayacaktır. Dolayısıyla Van ile ilgili kırsal kalkınma politikalarında ilçe ve köy bazlı çalışma planları düzenlenmelidir. Örneğin Tuşba, Çaldıran, Erciş ve İpekyolu gibi ilçelerde büyükbaş hayvan varlığının göz önüne alınması ve yapılacak hayvancılık reformlarında bunun dikkate alınması gerekmektedir.

Van, sahip olduğu konum, yılın çoğunun kurak geçtiği iklim şartları, ortalama yükseltinin fazla olduğu yer şekilleri gibi engelleyici faktörler nedeniyle bitkisel üretimin sınırlı olduğu bir ildir. Bu engelleyici faktörler Van kırsalını bitkisel üretim yerine hayvansal üretime mecbur kılmaktadır. Bu sebeple, kültürel ve tarihsel bir özellik taşıyan Van hayvancılığı kırsal nüfusun en önemli ve neredeyse tek geçim kaynağını oluşturmaktadır. TÜİK'in resmi verilerine göre Van'da 2017 yılı itibari ile 2.738.054 küçükbaş ve 186.099 büyükbaş olmak üzere toplamda 2.924.153 hayvan yer almaktadır. Bu hayvansal varlık ile Van ili küçükbaş hayvancılıkta Türkiye'de birinci sırada, toplam hayvancılıkta ise ikinci sırada yer almaktadır. Hayvancılık politikalarında her çiftçi hanesinin bir işletme olarak sayılması gerekir. Fakat

hanelerin sahip olduğu hayvan sayısı ve türü dikkate alınmadan, aynı nitelikte yatırım ve çalışmaların yapılması doğru olmayacaktır.

Hayvancılıktaki değer hem nicel hem nitel yönden önemlidir. Dolayısıyla hayvan sayının yanında hayvan ırkları da son derece önemlidir. Yöredeki hayvan ırklarının büyük çoğunluğunu et ve süt verimi bakımından düşük olan yerli ırklar oluşturmaktadır. Bu hayvansal üretimin sınırlı ve yetersiz olmasına, dolayısıyla çiftçinin yoğun emeğine rağmen yeterli miktarda kazancın sağlanamamasına neden olmuştur. Üniversite gibi kuruluşların doğu kullanılarak seleksiyon ve melezleme yöntemleriyle hayvan ırklarının ıslah edilmesi önemli bir gerekliliği oluşturmaktadır. Verimi yüksek olan hayvan ırklarının arttırılması çiftçinin kâr oranını önemli oranda etkileyecektir.

Van'da hayvan yetiştiricilerinin % 82'si küçükbaş ve % 6'sı büyükbaş ve % 12'si de her ikisiyle de uğraşmaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda hane başına düşen hayvan sayısı farklılık gösterse de Van kırsalında hayvancılık yapmayan çiftçi sayısı neredeyse yok denecek kadar azdır.

Saha çalışmasının yapıldığı köylerde nüfusun çoğunlukla yaşlı olduğu ve genç nüfusun kırsalda çok kalmadığı tespit edilmiştir. Görüşülen çiftçilerin % 77'si 41 ve üstü yaş grubunda yer alıp toplam kişilerin % 65'inin ilkokul mezunu olduğu sonucuna varılmıştır. Hayvan yetiştiricilerinin büyük çoğunluğunun olgun veya yaşlı kategoride olması, genç yaştaki nüfusun bu sektörü çok tercih etmediğini göstermektedir. Bu durum başlı başına bir sorunu teşkil etmektedir. Dolayısıyla kırsal alanlarda yaşayan genç nüfusun şehirlere göç etmesini önleyerek hayvancılığa yönlendirilmesi için cazip tekliflerin sunulması ve kırsal yaşamın da daha cazip hale getirilmesi gerekmektedir. Kırsal kalkınmanın asıl amacı da kırsal alanların sadece ekonomik yönden değil eğitim, ulaşım ve sosyal yönlerden de gelişmelerini sağlayarak kırsal nüfusun kentlere göçünü önlemek olmalıdır. İnsan merkezli olması gereken kırsal kalkınma eyleminin, yerleşmenin fiziki görünümünde ve alt yapıda bir takım değişiklikler yapılarak sonuç beklemesi doğru olmayacaktır. Sosyo-ekonomik

yapının değişmesi ve gelişmesi için iş ve yaşam standartlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Kırsal kalkınma, kırsal yerleşmelerde yaşayan nüfusun kente olan ihtiyaının en aza indirilmesi amacını gütmelidir.

Van çiftçilerinin temel geçim kaynağını yaklaşık % 94 oranında hayvancılık oluşturmaktadır. Aynı şekilde % 96'sının baba mesleğini de yine hayvancılık oluşturmaktadır. Çiftçilerin % 90'ının son 20 yılda temel geçim kaynağında bir değişim olmamıştır. Nitekim çiftçilerin % 72'den fazlasının hayvancılık geçmişi 26 yıldan daha uzun bir süreye tekabül etmektedir. Yaklaşık % 77'sinin hayvancılık dışında başka bir gelirinin olmadığı Van çiftçileri ekonomik durumlarının on yıl öncekine göre daha kötü olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla hayvancılıktan elde edilen gelir, çiftçilerin % 86'sının evini geçindirmesine yetmemektedir. Bunun en temel sebebi; birincil gider kalemini (% 59) oluşturan yem unsurlarıdır. Yayla yasakları, kuraklık, arazi yoksunluğu ve yakıt ücretlerinin yüksekliği yemin satın alınmasını gerektirmektedir. Bu alınan yem miktarının fazla olmasından çok yem ücretlerinin çok yüksek olmasıyla ilgilidir. Çiftçinin elde ettiği kazancın yarısından fazlasını yem unsurlarına harcaması; çiftçinin ekonomik yönden büyümesine, sosyal yönden gelişmesine veya bir bütün olarak kalkınmasına engel oluşturmaktadır. Yem unsurlarından özellikle arpa, hayvansal verimi arttırıcı bir özelliğe sahiptir. Fakat arpa ücretlerinin yüksek olması çiftçinin hayvanı sadece samanla beslemesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bu da hayvan veriminin çok ciddi oranda düşmesine neden olmuştur. Sonuç itibari ile kırsal kalkınmada hayvancılığın dinamizmini koruması için çiftçilerin özellikle yem giderlerinin azalması veya azaltılması gerekmektedir.

Hanedeki kişi sayısının çoğunlukla fazla olması elde edilen kazancın yetersiz olmasına sebep olan bir diğer faktördür. Öte yandan çiftçilerin yaklaşık % 95'i yazın çoban tutmaktadır. Dolayısıyla hayvan ve para gibi farklı ödeme şekilleri olan çoban hizmeti gider kalemlerinde önemli bir yere sahiptir. Çoban bir gider kalemi olmanın yanında aynı zamanda; can güvenliği, yüksek ücret ve sigorta talepleri gibi

nedenlerden dolayı temin edilme güçlülüğü olan bir problem haline gelmiştir. Hane başına düşen birey sayısı göz önüne alınarak çiftçinin kendi hayvanlarına çobanlık yapmaya teşvik edilmesi sorunun çözümüne ilişkin önemlidir.

Çiftçinin hayvanını veya hayvansal ürününü pazarlaması önemli ulaşım giderlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Köyün il veya ilçe merkezine uzak olması, çiftçinin ulaşım giderleri için harcadığı paranın fazla olmasına neden olmaktadır. Bunların dışında hayvan sağlığı kapsamında ilaç ve veteriner hizmetleri harcamaları da çiftçinin kazancını sarsmaktadır. Ulaşım masraflarının en aza indirilmesi çiftçinin hayvanını veya hayvansal ürününü daha kârlı bir şekilde satmasını sağlayacaktır.

Çiftçilerin yaklaşık % 39'u, yemi kendi köyünden, diğerleri ise ilçe veya il merkezinden hatta il dışından temin etmektedir. Hayvan yetiştiricilerinin büyük bir kısmının yem unsurlarını birinci dağıtım merkezinden çok ikinci hatta üçüncü elden alması, yem ücretinin de artmasıyla sonuçlanmıştır. Çiftçinin yem ihtiyacını birinci elden devlet kontrolüyle veya direkt devletten satın alması yem giderlerini bir nebze de olsa azaltacaktır. Van'daki yem fabrikalarına göre; yem çiftçiye ulaşana kadar ortalama % 40-50'lik bir artış gerçekleşmektedir. Bu durumda meydana gelen bu fiyat artışından ulaşım giderlerinin ve aracı kârlarının düşürülmesi halinde çiftçinin ödemek zorunda olacağı ücretin de düşmesi gerçekleşecektir.

Yayla yasakları Van hayvancılığının önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. Yaylalar yaz aylarında hayvan otlatıp yüksek oranda verim elde etmenin yanında kışlık yem ihtiyacını karşılamak için ot biçilmektedir. Dolayısıyla bütün yıl boyunca hayvancılığa hizmet eden zengin ve kaliteli yem deposu görevini üstlenmektedir. Yaylacılık; hayvan sağlığı ve verimi için hayati öneme sahip olmasına rağmen Van'da yaylaların yasak olması hayvancılığın sekteye uğramasına neden olmuştur. Çalışma yapılan köylerin yaklaşık % 69'unun köyünde yayla olmasına rağmen günümüzde yaylaya çıkanların oranı sadece % 10 dolaylarındadır. Nitekim aynı kişilerin eskiden yaylaya çıkma oranı yaklaşık % 83'tür. Bunun temel

nedeni güvenlik gerekçesiyle yasakların olması ve yaylaya çıkmak için yeterli hayvan sayısının olmamasıdır. Yılın en sıcak aylarında (Haziran-Ekim arası) yaylada olması gereken hayvanın köy yakınında, ahırda veya ağılda beslenilmesi hayvanın hastalanmasına, düşük yapmasına ve telef olmasına neden olmaktadır. Hayvanın bu dönemde yaylada olması durumunda hem hayvan sayısının hem hayvansal ürün üretiminin artması gerçekleşecektir. Çiftçilere göre; bindiği dalı kesmek veya iş yerlerinin gasp edilmesi olarak değerlendirilen yayla yasakları küçükbaş hayvancılığı her şeyden daha çok etkilemiştir. Dolayısıyla belirli bir süre verilerek yayla yasaklarının kademeli bir şekilde kaldırılması gerekmektedir. Çiftçinin ortalama 5 ayını geçirdiği yaylaların yasak olması çiftçiyi kendi işinden ve uyum sağladığı kırsal yaşamdan koparmıştır. Sonuç itibari ile kırsal kalkınma için atılacak en önemli adımın ne olacağına bakılacak olursa yasakların kaldırılması ilk sıralarda yer alacaktır.

Küçükbaş hayvancılığın en temel kriteri hayvanın mera ve yaylalarda otlatılmasıdır. Van'ın kırsal yerleşmelerinin de yaklaşık % 75'inde yeterli mera alanı mevcuttur. Fakat bu zengin mera varlığına rağmen meraların kullanım oranı düşük seviyededir. Bunun sebepleri mekânsal ve zamansal olarak değişiklik göstermektedir. Birincisi yaylalarda olduğu gibi çoğu meranın da güvenlik gerekçesiyle kullanıma kapalı olmasıdır. İkinci sebep ise özellikle ilin kuzey ve kuzeydoğu ilçelerinde (Özalp, Muradiye, Erciş ve Çaldıran) görülen mera ve yayla sahiplenmesidir. Birçok köy sakinin ekonomik gücünü veya farklı nüfuzlarını kullanarak meraları sahiplendiği ortaya çıkmıştır. Meraları sahiplenen bu çiftçiler yüksek ücretlerle kiralamaktadır. Meraların yasal bir mevzuat ve karar olmasına karşılık bu şekilde paylaşılmış, bölünmüş ve sahiplenilmiş olması, çok sayıda hayvan yetiştiricisinin meralardan faydalanmasını engellemiştir. Bu durum çiftçilerin hayvanlarını satmasına, sektörden tamamen uzaklaşmasına, köy içinde ikili ilişkilerin zayıflamasına ve toplumsal huzurun bozulmasına neden olmuştur. Bununla ilgili çok sayıda devlet erkânına başvuru yapılmış olmasına rağmen her hangi bir yanıt alınmaksızın sorunun devam etmesine göz yumulmuştur. Dolayısıyla hayvancılığın

önünde ciddi bir engel teşkil eden bu sorunun devlet tarafından çözülmesi gerekmektedir.

Hayvancılık desteği Van'daki kırsal alanların kalkınması için önem bakımından ilk sıralarda yer almaktadır. Fakat verilen desteğin öncesi ve sonrasının kontrol altında olması gerekmektedir. Hayvancılıkla ilgili olmayan bireylerin devlet desteği alarak hayvancılığa başlamalarının kırsal kalkınmada önemli bir rolü olmayacaktır. Bu durumun tespiti için uzman bir ekiple ön saha çalışmasının yapılması ve destek verilecek çiftçinin tanınması gerekmektedir. Küpe parası desteğinde çok sayıda yolsuzluğun yapıldığı söylenmiş ve hayali hayvan öne sürülerek haksız yere devlet desteğinin alındığı belirtilmiştir. Devlet desteği; çiftçinin ihtiyacına göre şekil almalıdır. Hayvan, yem, nakit para, çoban, veterinerlik hizmetleri, ilaç, ulaşım, pazarlama, eğitim, liderlik (yol gösterici) gibi konularda destek taleplerinin olması, çiftçi ihtiyaçlarının aynı olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla devlet destek vermeden önce çiftçi ihtiyacından emin olmalıdır.

Hayvan yetiştiricilerinin yaklaşık % 65'inin ilkokul seviyesinde olması hayvancılık eğitime bakış açılarını da etkilemiştir. Çiftçilerin % 91'den fazlası hayvancılık eğitime katılmamış ve bu eğitimi gereksiz olarak değerlendirmektedir. Bunun sebebi ise babadan veya dededen alınan tecrübe kaynaklı eğitimin yeterli olduğunu ve verilecek teorik eğitimin niteliksiz olacağını düşünmeleridir. Bu durum; çiftçinin geleneksel hayvancılık yöntemine ısrarla devam etmesine ve hayvansal verimi azaltan birtakım faktörlerin varlığını korumasına neden olmaktadır. Hayvancılık eğitimi hayvan verimini arttıran bir diğer önemli faktördür. Yapılan gözlemler sonucunda birçok çiftçi verilen eğitimin çok akademik ve anlaşılmaz olması sebebiyle bu eğitimi reddettikleri yönündedir. Dolayısıyla hayvancılık eğitimi verilirken bir takım özel şartların göz önüne alınması gerekmektedir. Bunların başında çiftçinin temel eğitim seviyesi ve Türkçe bilmediği göz önüne alınarak Kürtçe eğitimin verilmesidir. Çiftçinin modern ve verimli bir hayvancılık modelini benimsemesi için zorunlu eğitime tabi tutulması faydalı olacaktır.

Ekonomik ve sosyal yaşam standartları ‘kötü’ olarak değerlendirilebilecek olan çiftçinin sağlık hizmetlerinden faydalanma şekli de sınırlıdır. SGK hizmetlerinden faydalanan çiftçi sayısı oranı sadece % 17 şeklindedir. Bunun yanında çiftçi ailelerin büyük çoğunluğu hayvan barınaklarıyla iç içe yaşamaktadır. Bu durum sağlık sorunlarının da fazla olmasına neden olmaktadır.

Çiftçinin gider kaleminde olduğu gibi gelir kalemi de çeşitlilik arz etmektedir. Bunlar yapılan hayvancılık türüne, hayvan sayısına, mekâna ve zamana göre değişiklik göstermektedir. Fakat hepsinin ortak özelliği kâr oranının azalmış olması, pazarda güçlüklerin yaşanması ve alıcılar karşısında çok fazla şansa sahip olmamalarıdır. Çiftçilerin % 90’ı sektörde en çok canlı hayvan satımından % 6’sı ise hayvansal ürün (genelde peynir) satımından kâr elde etmektedir. Satılan hayvansal ürünün çoğunlukla peynir ile sınırlı kalması aslında çiftçinin çaresizliğini göstermektedir. Oysa belirli noktalarda süt mandıralarının olması veya mandıraların köylerden süt ve yoğurt toplamaları çiftçinin hayvancılığa bakış açısını değiştirecektir. Önceki dönemlerde önemli bir gelir kaynağı olan yün günümüzde çiftçiye gelir sağlamasının aksine koyun kırılması ve elde edilen yapağının imha edilmesi yönünden bir gider kalemi oluşturmaktadır. Bu değişikliğin detaylı bir şekilde araştırılması gerekmektedir ve tekrar gelir kaynağı haline getirilmesinin yolları aranmalıdır. İl merkezinde yüncülük işletmelerinin kurulması, insanların elyaftan çok daha sağlıklı olan doğal yünü kullanmaya teşvik edilmesi yün sorunun çözülmesine yardımcı olacaktır.

Hayvan yetiştiricileri hem hayvan hem de hayvansal ürün pazarlaması esnasında sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlar çiftçinin hayvanını ve hayvansal ürününü düşük bir fiyata köye gelen tüccara satmasına sebep olmuştur. Hayvan pazarında ve peynirciler çarşısında kartelleşmenin olması, hayvan ve hayvansal ürün alımlarının bir tekel altında olması çiftçiye pazarlardan uzaklaştırmaktadır. Çiftçinin belirlemiş olduğu fiyatın çok altında hayvanı satmaya zorlayan hayvan pazarlamacıları çiftçinin pazardan eli boş dönmesine ve alışverişi köye gelen

tüccarlarla yapmasına neden olmaktadır. Bu durum takas usulü ile peynir karşılığında sebze ve meyve verilmesi suretiyle köylülerin kandırılmasına neden olmaktadır. İlin veya ilçelerin belirli yerlerinde devlet kontrolü altında hayvan ve hayvansal ürün alım pazarlarının kurulması sektördeki kartelleşmenin (tüccarlar ve kasaplar) ve haksız kazancın önüne geçecektir. İkincil bir çözüm yolu ise ilgili kurumların adı geçen pazarları sürekli olarak kontrol altında tutması gerekliliğidir.

Hayvansal ürünlerin hepsinin ekonomik değerinin olmadığı unutulmamalıdır ki bunların başında yün ve tezek gelmektedir. Çiftçinin elde ettiği hayvansal ürünler elbette ki çiftçilerin beslenme şeklinin de belirleyicisidir. Fakat bu et ürünleri için geçerli değildir. Çiftçinin hayvansal ürün tüketiminde et en son sırada yer almaktadır. Çiftçilerin % 57,3'ünün et tüketimi hayvanın ölmesine bağlıdır ki keyfi olarak hayvan kesimi neredeyse yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla hayvanı yetiştirip insanların et ve süt ihtiyacını karşılayan çiftçilerin kendi yetiştirdikleri ürünü tüketememeleri yaşam standartlarının ne derece kötü olduğuna ayna tutmaktadır.

Ekonomik değeri olmayan fakat kullanım alanı daha geniş olan bir diğer hayvansal ürün ise hayvan gübresidir. Hayvan gübresi önceki yıllarda şehirlerden tandırda yakmak üzere köylere gelip iyi bir ücretle alınan bir üründü. Fakat günümüzde pazarda yer edinememiştir. Bunun yanında çiftçinin gider kalemini azaltabilecek bir kullanım alanının (ısınma ve gübre) olması gübreyi birçok hayvansal üründen değerli kılmaktadır.

Sanayi faaliyetinde olduğu gibi ticarete de önemli bir role sahip olan hayvancılık; canlı hayvan alım satımı, başta Van otlu peyniri olmak üzere süt ve süt ürünleri, kır ve kent arasındaki önemli alışveriş unsurlarını oluşturmaktadır. Hayvancılığın sanayi ve ticaret ile buluşturulması yapılan işin profesyonelliğini göstermektedir. İl merkezinde veya belirli ilçelerde hayvancılığa dayalı fabrikaların kurulması hem istihdam alanı yaratacak hem kırsal nüfusun daha nitelikli bir yaşama sahip olmasını sağlayacaktır. Ayakkabı, yün, deri, iplik gibi fabrikalar hayvancılığın

sanayi veya ticaretteki yönü olarak kırsal ve kentsel alanın ekonomisini canlandıracaktır.

Hayvancılık faaliyeti Van çiftçileri için bitmeye yüz tutmuş ve gelecek vaat etmeyen bir sektör haline gelmiştir. Hayvancılık önündeki engeller, gelirin temel giderleri ve hayvancılık giderlerini karşılayamaması, zorluğa ve yoğun emeğe rağmen konforlu bir yaşama sahip olamamaları çiftçinin hayvancılık ile ilgili düşüncelerini şekillendirmektedir. Sürdürülmekte olan hayvancılık mesleği atalarından kalmış bir meslek olmasına rağmen çiftçilerin % 70'i çocuklarının artık bu işi yapmalarını istememektedir. Çocuklarının daha rahat bir yaşama sahip olmaları, iyi bir geleceğe sahip olmaları ve kendileri gibi kötü yaşam şartlarına sahip olmamaları için okumaları gerektiğini düşünerek hayvancılık yapmalarını istememektedir. Nitekim çiftçilerin büyük çoğunluğu hayvancılığın eskiye nazaran kötüye gittiğini ve mecbur oldukları için bu işi sürdürdüklerini belirtmektedir. Elde edilen kazancın sınırlı olması, yaşam şartlarını iyileştirmede yetersiz olması ve şehir hayatı gibi cazip faktörlerin olmaması yeni ve gelecek nesillerin hayvancılıktan hızlıca uzaklaşmasına neden olmuştur. Bunda; şehir görmek, eğitim, internet gibi kavramlarında etkisi azımsanmayacak kadar fazladır. Fakat bunlara rağmen genç nüfusu köyde tutacak herhangi bir faktörün olmaması hayvancılıkla ilgili hiçbir bağlantının kalmamasına neden olmuştur.

Çiftçinin hayvancılıktan memnun olmamalarının sebebi ise faaliyetin önünde çok sayıda engelin olmasıdır. Çiftçilerin % 94'ü hayvancılığın önünde önemli engellerin olduğunu belirtmesi sektörün onarılmaz zararlar gördüğünü göstermektedir. Yem pahalılığı, yayla yasakları, kuraklık, çoban temini, meraların bölünmesi, göç olgusu bu engellerin başlıcalarını oluşturmaktadır. Hayvancılığın önündeki bu engeller aynı zamanda hayvancılığın eskiye oranla kötüleşmesinin de nedenlerini oluşturmaktadır. Bütün bu sektörel olumsuzluklar çiftçinin hayvancılık dışında çeşitli arayışlara girmesine sebep olmuştur. Bu arayışlar öncelikle göç olgusunu doğurmuş ve birçok çiftçinin hayvancılığı bırakarak göç etmesine veya göç

eylemi için hazırlanmasına neden olmuştur. Göç olgusu hayvancılık için kimi zaman bir sebep kimi zaman bir sonuç olmuştur. Birçok yerleşmede yaylaların yasak olması, hayvancılığın çiftçiyi zarara uğratması ve nihayetinde hayvancılığın bitme noktasına gelmesi kırdan kente göçün hızlı bir şekilde gerçekleşmesine neden olmuştur. Öte yandan çoğu yerleşmede de çok sayıda kişi göç ettiği için veya göç etmek istediği için elindeki bütün hayvanını satmıştır. Hayvancılık önündeki bütün engellerin aşılması durumunda bile göçün önlenmemesi hayvancılığın eski kıvamına ulaşmasını engelleyecektir. Dolayısıyla özellikle genç nüfusun kırsal alanda kalması sağlanmalıdır. Kırsal alanların daha cazibeli hale getirilmesi, sosyal donatı alanlarının artırılması, iş imkân ve seçeneklerinin artırılması kırdan kente göçü önleyecektir.

Sonuç itibari ile Van'da hayvancılığa bağlı olarak kırsal kalkınmanın gerçekleşmesi için elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki adımların takip edilmesi gerekmektedir.

1. Kırsal kalkınma, entegre çalışmayı gerektirmektedir. Uzman ekip, yerel düzeyde yönetici ve kırsal nüfusun kombine çalışma yapması ve hangi yerleşmede hangi çalışmanın yapılması gerektiği konusunda ortak karara varılması gerekmektedir. Bu durumda ilgili kurumlar tarafından gerçek ve doğru analizler yapılarak köy ve hane bazlı hayvan sayısının tespit edilmesi ve yöresel sorunların belirlenmesi birinci adımı oluşturacaktır.
2. Kırsal kalkınma faaliyetlerinin sürdürüleceği alanda yetiştirilen hayvan sayısının, türünün ve ırkının tespit edilmesi gerekmektedir.
3. Sorunların tanımlanması ve bu doğrultuda çözüm önerilerinin sunulması gerekmektedir.

Sorunun tanımı: Yem Sorunu, Yayla Yasakları, Kuraklık

Sorunun Çözümü:

- a. Küpe parası olarak verilen desteğin kısmen artırılıp çiftçiye yem olarak vermesi,

- b. Yem distribütörlerinin devlet kanalıyla yönetilmesi, satış ve depolamanın devlet kontrolüyle idare edilmesi,
 - c. Çiftçinin tarlasını sürmesi için uzun vadeli kredi ile yakıt desteğinin verilmesi
 - d. Hayvansal ürünlerin devlet kanalıyla alınması veya satılması,
 - e. Hayvan pazarlarının kartelleşmeye karşı sürekli kontrol edilmesi
 - f. Hayvancılıkla ilgili bütün hibe programlarının en az üç yıl sadece yem eksenli olarak değiştirilmesi?
 - g. Yayla yasaklarının kaldırılması ve yaylaların tamamen kullanıma açılması,
 - h. Her yerleşmede sulama göletinin kurulması ve hayvanın kuraklıktan etkilenme oranının en aza indirilmesi
4. Yaylaya çıkmaya bağlı olarak hayvan hastalıklarının azalması, buna bağlı olan hayvan ölümlerinin azalması
 5. Hayvan giderlerini karşılamak üzere gereksiz ve yersiz hayvan satışlarının durması,
 6. Bu şekilde doğal yolla hayvan sayısında artışların meydana gelmesi, yaylaya çıkabilmek için yeterli hayvan sayısına ulaşılmış olması
 7. Hayvansal verimde artışların görülmesi
 8. Hayvan ve hayvansal ürün pazarlarının kurulması ve devlet eliyle yönetilmesi
 9. Gürpınar ilçesinde yün ve mandıra, Tuşba, Erciş ilçelerinde deri ürünleri ve mandıra, İpekyolu, Başkale, Gevaş ve Muradiye ilçelerinde modern hayvan pazarlarının kurulması,
 10. Yeni istihdam alanlarının oluşması sonucu, çiftçi ekonomisinin canlanması, kırsal nüfusun kentlere veya başka yerlere göçünün önlenmesi ve bunun sonucunda kırsalın kalkınması.

KAYNAKÇA

- Abay, C. ve Çıkin A. (1994). Kırsal Kalkınmaya İlişkin Çeşitli Yaklaşımlar İçinde Rehovot Yaklaşımı Ve Başarı Koşulları. 2019-05-10. URL:<http://www.tarimarsiv.com/wp-content/uploads/2017/03/430-434.pdf>. Accessed: 2019-05-10. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/78H94KYhy>)
- Acar, A. (2009, 09-13 Haziran). *İslam Coğrafyalarına Göre Van Gölü Ve Çevresi*. V. Uluslararası Van Gölü Sempozyumu Bildirileri. Oktay, B. (Ed.). İstanbul: Van Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 147-159.
- Acar, M. ve Bulut E. (2010).Avrupa Bütünleşmesi ve Türkiye, *Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası*, 145-187, Muhsin K. (Ed.). Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Acar, O. Kırsal Kalkınma Projeleri. 2019-03-23. URL:Http://Www.Onuracar.Com/WpContent/Uploads/2014/02/Kırsal_Kalkınma_Projeleri.Pdf. Accessed: 2018-06-03. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/776NV0R7J>)
- Agyeman, J. ve Neal, S. (2009). Identity and Otherness, Rural. *International Encyclopedia Of Human Geography*. (Eds: Rob Kitchen and Nigel Thrift). 5(278). United Kingdom: Elsevier.
- Akan, H., Fırat, M., Ekici, M., (2008). Astragalus bahcesarayensis (Leguminosae Papilionoideae), a New Species of Section *Alopecuroidei* DC. from Turkey. *Botanical Journal of the Linnean Society*, Vol. 156, 439-444.
- Akdemir, İ.O. (1994). *Gölbasi İlçesinin (Adıyaman) Beşeri Ve İktisadi Coğrafyası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Akiş, E. (2011). Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımındaki Gelişmeler ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. 2019-05-10. URL:<https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/140014/makaleler/44/arastirmax-kuresellesme-surecinde-bolgesel-kalkinma-yaklasimindaki-gelismeler-bolgesel-kalkinma-ajanslari.pdf>. Accessed: 2019-05-10. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/78H9JV427>)
- Akman, N. (1983). Cumhuriyet Döneminde Sığırcılık. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 9, 2430-2432. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksoy, A.R. (2003). Hayvan Islahı Ders Notları. 2019-05-10. URL:<http://www.istanbulmanda.org/wp-content/uploads/2015/06/ISLAH->

MAKALE-KAFKAS.pdf. Accessed: 2019-05-10. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/78H9WVPqb>)

- Aktan, T. (1970). *Türkiye’de Mahalli İdareler Ve Planlı Kalkınma*. (Birinci Basım) Ankara: Eroğlu Matbaası.
- Amer, P.R., Simm, G., Keane, M.G., Diskin, M.G., Wickham, B.W. (2001). “Breeding Objectives For Beef Cattle In Ireland”, *Livestock Production Science, Elsevier*. Volume 62, 223–239.
- Arınç, K. (2009). *Doğal, İktisadi, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye’nin İç Bölgeleri*. (Birinci Baskı). Coğrafya Dizisi. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- Armağan, G., *Türkiye’de Uygulanan Kırsal Kalkınma Politikaları*. 2019-03-24. URL:<http://gokselarmagan.com/tr/kirsal/kk09.pdf>. Accessed: 2019-03- 24. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/777hIERPQ>)
- Aşkın, Y. (1983). Cumhuriyet Döneminde Koyunculuk. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 9, 2437-2439. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atalay, İ. (1992). *Türkiye Coğrafyası*. (Birinci Basım). İzmir: Ege Üniversitesi Basım Evi.
- Bakırcı, M. (2003). “Kırsal Türkiye; Tarihsel Gelişim, Sorunlar Ve Kırsal Kalkınma Yaklaşımları”. *Coğrafya Dergisi*. Sayı 11, 75-96.
- Bakırcı, M. (2007). *Türkiye’de Kırsal Kalkınma, Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar*. (Birinci Basım) İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Bakırcı, M. (2016). “Kırsal Kalkınma, Belediyelerin Kırsal Kalkınma Stratejileri”. *Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi*, Sayı 821-822, 4-9.
- Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü. (1937). *1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat’i Ve Mufassal Neticeler*. Ankara: Mehmet İhsan Basım Evi.
- Başbüyük A. (2004). “Coğrafi Açıdan Türkiye’de Kırsal Kalkınma Sorunu”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9(12), 43-66.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK). (1936). *Hayvanlar İstatistiği 1929-1935*. Ankara: Mehmet İhsan Matbaası.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK). (1938). *Hayvanlar İstatistiği 1929-1937*. Ankara: Mehmet İhsan Matbaası.

- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK). (1946). *Hayvanlar İstatistiği 1929-1944*. Ankara: Pulhan Matbaası.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK). (1952). *Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği 1945-1950*. Ankara: Ankara Basım ve Cilt Evi.
- Berger, G. (1992). **Social Structure and Rural Development In The World**. (First Published), USA-New York: Cambridge University Press.
- Bingöl, M. (1999). *Norduz Koyunlarının Döl Ve Süt Verimi İle Büyüme – Gelişme Ve Dışyapı Özellikleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Birleşmiş Milletler. (2017). *World Population Prospects, Key Findings & Advance Tables*, New York: United Nations.
- Birleşmiş Milletler (2017). *Orta Asya Alt Bölge Ofisi*. 2019-03-23. URL:<http://Http://Www.Un.Org.Tr/Bmankaraweb.Pdf>. Accessed: 2018-10-04. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/776NzA52H>)
- Brant, J. ve Glascott, A.G. (1838). “Notes Of A Journey Through A Part Of Kurdistan In The Summer Of 1838”. *Journal Of The Royal Geographic Society, Volume 10*, 341-433.
- Braudel, F. (1993). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*. Ankara: İmge Kitap Evi Yayınları.
- Bulut, İ. (2006). *Genel Tarım Bilgileri ve Tarımın Coğrafi Esasları (Ziraat Coğrafyası)*. (Birinci Basım). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Burney, C.A. (1966). “A First Season Of Excavations At The Urartian Citadel Of Kayalidere”. *Anatolian Studies*. Volume 16, 55-111.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak. E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (Yirmi birinci Basım). Ankara: Pegem Yayınları.
- Can, M. (2007). “*Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: Sapard Ve Ipard Örneği*”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.

- Can, M. ve Esengün, K. (2007). “Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: Sapard Ve İpard Örneği”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*. 24(2), 43-56
- Candan, T. (2011). Avrupa Birliğinde Bölgesel Politikalar. *Avrupa Birliği Politikaları*. 33-64. Çağrı E. ve Deniz S. (Ed.). Ankara: İmaj Yayınevi
- Çağlar, S. (1972). *Toplum Kalkınmasında Başarı Yolları*. (İkinci Basım). Ankara: Güven Matbaası.
- Çağlar, Y. (1986). *Köy, Köylülük ve Türkiye’de Köy Kalkınması Sorunu*. (Birinci Basım). Ankara: TZD Yayınları.
- Çelik, Z. (2005). “Planlı Dönemde Türkiye’deki Kırsal Kalkınma Politika Ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Planlama Dergisi*, Sayı 2, 61-68.
- Çilingiroğlu A. (1998). *Urartu Krallığı Tarihi Ve Sanatı*. İzmir: Yaşam Eğitim Ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Çolak M. ve Javorka, L. (2017). *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’de Hayvancılık Politikası Ve Bir Macar Uzman; Oszkar Wellmann*. (Birinci Basım). Konya: Çizgi Yayınları.
- Darkot, B. (1968). *Türkiye İktisadi Coğrafyası*. (Baskı Sayısı). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1307, Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 51.
- Deniz, O. (2002). *Edremit Kasabasının Coğrafi Etüdü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Deniz, O. ve Doğu A. F. (2008). “Türkiye-İran Sınırı: Sınırın Coğrafi Durumu ve Sınır Köylerimizin Sosyo-ekonomik Yapıları”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13 (19), 49-72.
- Denker, B.T. (1977). *Yerleşme Coğrafyası: Kır Yerleşmeleri*. (Birinci Basım). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968–1972)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973–1977)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979–1983)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985–1989)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1990). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990–1994)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996–2000)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2003). *Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2007). *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007–2013)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2007). *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı Hayvancılık Özel İhtisas Komisyon Raporu (2007–2013)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2007). *Dokuzuncu Kalkınma Planı Balıkçılık Özel İhtisas Komisyon Raporu (2007-2013)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2011). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001–2005)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2014). *Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014–2018)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA). (2014). *Van İli Tarım Sektörü Yatırım Kılavuzu*. Van: Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı.
- Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA). (2018). *Van İl Koordinatörlüğü, Proje Raporları*. Van: Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı

- Düzgüneş, O. (1973). *Hayvancılık*. (Üçüncü Basım). Ankara: Türkiye Zirai Donatım Kurumu Kültür Yayınları, Yeni gün Matbaası.
- Elands, B.H.M. and Wiersum, K.F. (2001). "Forestry And Rural Development İn Europe: An Exploration Of Socio-Political Discourses". *Elsevier; Forest Policy and Economics*. Volume 3, 5-16.
- Emiroğlu, M. (1977). *Bolu'da Yaylalar Ve Yaylacılık*. (Birinci Basım). Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil Ve Tarih -Coğrafya Fakültesi Yayınları
- Erinç, S. (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*. (İkinci Basım). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Enstitü Yayınları.
- Erzen, A. (1984). *Doğu Anadolu Ve Urartular*. (Birinci Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Et ve Süt Kurumu. (2019). Et ve Süt Kurumu, Van Et Kombinasi. 2019-05-21. URL:<https://www.esk.gov.tr/tr/10238/Van-Et-Kombinasi>. Accessed: 2019-05-21. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/78Y4XR5uA>)
- European Commission.(2004). Proposal for a Council Regulation on on support to Rural Development by the European Agricultural Fund for Rural Development. 2019-05-10. URL:<http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/?fuseaction=list&coteId=10102&version=ALL>. Accessed: 2019-05-10. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/78HD5dYt8>)
- European Commission. (2011). Common Agricultural Policy Towards 2020. 2019-0510.URL:https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_6_raporlar/1_3_diger/agriculture_and_fisheries/impact_assessment_cap_towards2020.pdf. Accessed: 2019-05-10. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/78HBpAYLr>)
- Fırat, M., (2002). *Bahçesaray (Van) ve Çevresi Florası Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Fıratlı, Ç. (1983). Türkiye'de Arıcılık. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 9, 2452. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Food and Agriculture Organization Of The United Nations, (FAOSTAT). (2018). 2019-03-23.URL:Http://Www.Fao.Org/Faostat/En/#Data/Qa. Accessed: 2018-20-03. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/776NaC0uw>)

- Geray, C. (1964) . Toplum Kalkınması Ve Köy Araştırmaları. 2019-03-23. URL:http://blog.aku.edu.tr/ometin/files/2012/02/toplumkalk%C4%B1nmasi_ve_koy_arastirmalari.pdf. Accessed: 2018-07-06. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/776NFXis9>)
- Geray, C. (1981). *Kırsal Türkiye’de Toplum Kalkınması Ve Kooperatifçilik, Örnek Olaylar*. (Birinci Basım), Ankara: Aydın Matbaacılık.
- Gül Başağaç, R.T. (2004). “Türkiye’de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri Ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*. Sayı: 15, 227-255.
- Gülçubuk B., Yıldırak, N., Kızılaslan, N., Özer, D., Kan, M. Ve Kepoğlu, A., (2010) . Kırsal Kalkınma Yaklaşımları Ve Politika Değişimleri, 2019-05-10. URL:http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/e443d6819ae22b2_ek.pdf. Accessed: 2019-05-10. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/78HDQWMzi>)
- Güner, A., Aslan, S., Ekim, T., Vural, M., Babaç, M.T., (Ed.) (2012). *Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler)*. İstanbul: Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi ve Flora Araştırmaları Derneği Yayını.
- Güneydoğu Anadolu Projesi. (2018). Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. 2019-03-23. URL:Http://Www.Gap.Gov.Tr/Gap-Bolgesi-Hayvanciligini-Gelistirme-Projesi-Sayfa-70.Html. Accessed: 2018-09-03. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/776O1RhZc>)
- Gündüz, A.Y. (2013). “Türkiye’de Az gelişmiş Bölgelerin Kalkındırılmasında Bölgesel Kalkınma Ajansları ve TRB1 Bölgesi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*. 27 (2), 63-78.
- Gürbüz, O. (1994). *Van Gölü Çevresinin Coğrafyası (Beşeri Ve İktisadi Coğrafya Açısından)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürlük, S. (2001). “Dünyada Ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma”. *Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*. 19(4), 3-8.
- Güven, İ. (2010). *Uygurluk Tarihi*. (Altıncı Basım). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

- Hacıhasanoğlu, T. (2015). *Hayvancılık Sektöründe Maliyet–Hacim–Kâr Analizi, Büyükbaş Hayvancılık Alanında Farklı Yatırım Alternatiflerinin Karşılaştırılması*, (Birinci Basım), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Halfacree, K.H. (2009). Rurality and Post-Rurality. *International Encyclopedia Of Human Geography*. (Eds: Rob Kitchen and Nigel Thrift). Volume 9. 449456. United Kingdom: Elsevier
- Hayvancılık Genel Müdürlüğü (HAYGEM). (2015). *Güneydoğu ve Doğu Anadolu Projesi Kapsamındaki İllerde Kurulacak Damızlık Sığır İşletmesi Yatırımlarının Desteklenmesine İlişkin Proje Uygulama Rehberi*, Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Herren, R.V. (2010). *The Art And Science Of Livestock Evaluation*.USA–NewYork: Delmar, Cengage Learning.
- International Fund for Agricultural Development (IFAD). (2009). *Enabling Poor Rural People To Overcome Poverty*, Annual Report.
- International Federation Of Organic Agriculture Movements (IFOAM), (2008). *The World Of Organic Agriculture Movements, Statistics & Emerging Trends*, As Approved By The Ifoam General Assembly İn Vignola,
- Işık, N. ve Baysal, D. (2011). “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları: Genel Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*. 12(1), 165-186
- Kafalı, M.A. (1998). *Uygun Yatırım Alanları Araştırması, Van*. (Birinci Basım) Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Araştırma Müdürlüğü Matbaası.
- Kalelioğlu, E. (1980). *Şehir Coğrafyası Bakımından Van*. (Doçentlik Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2018). *DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, DAP Faaliyet Raporu*, Erzurum: DAP İzleme Ve Değerlendirme Koordinatörlüğü.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). *DOKAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Eylem Planı (2014–2018)*. Giresun.
- Kara, A. ve Kızıloğlu, S. (2013). “Meraya Dayalı Hayvancılık Yapan İşletmelerde Optimum Ürün Bileşiminin Belirlenmesi: Erzurum İli Örneği”. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*. 44(I), 63-73.

- Karabulut, M. (2016). "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal Ve Kültürel Durum". *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(2), 49-65.
- Karabulut, K. ve Akyol, H. (2017). "Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları Ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950)". *Küresel İktisat Ve İşletme Çalışmaları Dergisi*. 6(11), 70-84.
- Karaca O., Vanlı, Y., Kaymakçı, M., Altın, T., Kaygısız, A. (1993). *Doğu Anadolu Bölgesinde Koyun Yetiştirme Sösyolojik Ekonomik Ve Genetik Görünüşü*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ofset Matbaacılık.
- Karakuş, F. (2000). *70 Gün Süre İle Entansif Besiye Alınan Norduz Kuzularında Besi Gücü Ve Karkas Özellikleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Karapınar, Ş. (1965). "Van Gölünde Balık ve Balıkçılık". *Et ve Balık Kuruu Genel Müdürlüğü, Balık ve Balıkçılık*, 8(1), 6-9.
- Kavakoğlu, H. ve Okur, Y. (2014). "Kırmızı Et Üretim Ve Tüketimi Üzerine Sektör Analizi". *Ankara Ticaret Borsası Raporu*. No: 3, 2-18.
- Kaya, M.A. (2015). *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*. (Birinci Basım), Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Kazgan, G. (2004). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. (Altıncı Basım). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keleş, R. (2013). *Kentleşme Politikası*. (On üçüncü Basım). Ankara: İmge Yayınları.
- Keyder, Ç. (1983). Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu Ve Bugünkü Yapısı. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt, 1254–1259. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (1993). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*. (Birinci Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Keyder Ç. ve Yanel, Z. (2014). *Bildiğimiz Tarımın Sonu, Küresel İktidar Ve Köylülük*. (Üçüncü Basım). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Khazanov, A.M. (1994). *Nomads And The Outside World*. USA: The University Of Wisconsin Press.

- Kılıç, O. (1997). *XVI ve XVII Yüzyıllarda (1548 - 1648) Van*. (Birinci Basım), Van: Van Belediyesi, Kültür Ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.
- Kılınç, Ü., Çerçi, H., Erişir, Z., Gürdoğan, F. (2011). “Yoncanın (Taze, Silaj ve Kuru) Akkaraman Kuzularında Bazı Yapağı Kalite Özellikleri Üzerine Etkisi”. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Veteriner Dergisi*. 25(3), 115-118.
- Knips, V. (2014). *Developing Countries And The Global Dairy Sector, Part I: Global Overview*. Rome: FAO Press.
- Koday S. (2005). *Doğu Anadolu Bölgesinde Hayvancılık*. (Birinci Basım). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Yayınları
- Korf, B. (2009). Development II. *International Encyclopedia Of Human Geography*. (Eds: Rob Kitchen and Nigel Thrift). Volume 3, 117-122. United Kingdom: Elsevier
- Köksal, M.H. (2001). Sectoral Analysis Of The Turkish Economy, Debbie, L., (Ed.), *Turkey Since 1970 Politics, Economics and Society*. NewYork: Palgrave Press, 41-75.
- Lange, O. (1963). *Kalkınma Yöntemleri*. (Çev. Mehmet Sellik, Ergin Günşe). Ankara: Sosyal Adalet Yayınları. (Eserin orijinali 1961’de yayınlanmıştır.)
- Moselej, J.M. (2003). *Rural Development: Principle And Practice*. London: Sage Publications.
- Oakley, P. ve Garforth, C. (1985). *Guide To Extension Training*. Rome: FAO Training Series.
- Oksay, S. (2005). *Kalkınmanın Finansmanı*. (Birinci Basım). İstanbul: İstanbul Matbaası Okumuş Adam Yayınları.
- Oktay E. ve Çukur, T. (2004, 16-18 Eylül). *AB’ne Aday Ülkelerin Tarım Sektörünün Birliğe Uyumunda Uygulanan Sapard Projesi Ve Konunun Türkiye Açısından Genel Bir Değerlendirilmesi*. Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, İzmir.
- Orman Ve Su İşleri Bakanlığı (2004). *Dış Kaynaklı Projeler*, Ankara: Dış İlişkiler Eğitim Ve Araştırma Dairesi Başkanlığı.
- Okuroğlu, M., Yağanoğlu, ve V., Örüng, İ. (1994). *Kırsal Yerleşim Tekniği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Ders Kitapları, Yayın No: 165.

- Owusu, F. (2009). Livelihoods. *International Encyclopedia Of Human Geography*. (Eds: Rob Kitchen and Nigel Thrift). Volume 6, 219-224. United Kingdom: Elsevier.
- Öz, E. (2014). *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım Ve Hayvancılık*. (Birinci Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özer, Y.E. (2008). "Küresel Rekabet-Bölgesel Kalkınma Ajansları Ve Türkiye". *Review Of Social, Economic & Business Studies*. 9(10), 389-408.
- Öztuna T.Y. (1963). *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi 1*. (Birinci Basım), İstanbul: Hayat Yayınları.
- Pala, C. (1996). "Osmanlı İmparatorluğunda Tarımsal Örgütlenme, Ekonomik Yaklaşım". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7(21), 39-69.
- Pamuk, Ş. (2017). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. (Yedinci Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ruhela A. and Sinha M. (2010). *Livestock Economics*. India-Delhi: Oxford Book Company.
- Russel, H.F. (1984). "Shalmaneser's Campaign To Urartu İn 856 B.C. and The Historical Geography Of Eastern Anatolia According To The Assyrian Sources". *Anatolian Studies*. Volume 34, 171-192.
- Sağlamtimur, H. (2017). "Urartu Krallığında Hayvancılığın Sosyoekonomik Açıdan Önemi". *Anadolu Araştırmaları Dergisi*. Sayı 20, 2-7.
- Saltık, A. ve Gülçubuk, B. (2008). *Dünyada Ve Türkiye'de Kırsal Kalkınmanın Gelişen Dinamiği: Gönüllü Kuruluşlar, Kırsal Kalkınma Önderlerinden Dr. Ahmet Saltık'a Armağan*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- Saraçoğlu, H. (1956). *Doğu Anadolu*. (Birinci Basım). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Saran, N. (1984). *Köylerimiz*. (Birinci Basım). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sındır, R. (1996). *Van Ovası ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

- Şahin, H. (2002). *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi–Bugünkü Durumu*. (Birinci Basım). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şahinöz, A. (2001). *Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz*. (Birinci Basım). Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayıncılık.
- Talas, C. (1997). *Toplumsal Ekonomi, Çalışma Ekonomisi*. (Yedinci Basım). Ankara: İmge Kitabevi.
- Talay, A. (1988). *Bizim Eller Van*. (Birinci Basım). İstanbul: İhlas Matbaacılık.
- Tanoğlu, A. (1968). *Ziraat Hayatı, Ziraat Tarihine Bir Bakış Ve Orta İklim Memleketlerinde Ziraat*. (İkinci Basım). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları. İstanbul Matbaası.
- Tartıcı, N.B. (2010). Kırsal Kalkınma Politikaları Ve Avrupa Birliği'ne Uyum, Hürriyet, G. Ö. (Ed.). *Kırsal Planlama Üzerine Tartışmalar (1999-2009)*. 226-233, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları.
- Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü. (2010). *Hayvancılık Sektör Raporu*. Ankara: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü. (2013). *Hayvancılık Sektör Raporu*. Ankara: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (1965). *Hayvancılık Bilgileri*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları.
- Tarımsal Araştırmalar Ve Politikalar Genel Müdürlüğü. (2005). *Halk Elinde Hayvan Islahı Ülkesel Projesi*. Ankara: Tarımsal Araştırmalar Ve Politikalar Genel Müdürlüğü
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2007). *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS)*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı
- Tarımsal Araştırmalar Ve Politikalar Genel Müdürlüğü. (2009). *Türkiye Evcil Hayvan Genetik Kaynakları Tanıtım Kataloğu*. Ankara: Tarımsal Araştırmalar Ve Politikalar Genel.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2010). *Kırsal Kalkınma Planı (2010-2013)*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2012). *2013 Yılı Bütçe Sunuş Konuşması*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.

- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2012). *Tunceli Tarım Master Planı*. Tunceli: Strateji Geliştirme Başkanlığı Tunceli Tarım ve Orman İl Müdürlüğü.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2014). *Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı. Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) 2014–2020*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2014). *GAP Uluslararası Tarımsal Araştırma Ve Eğitim Merkezi, Tarımsal Ekonomi Ve Politika Araştırmaları Bölüm Başkanlığı, Hayvancılık Raporu*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2015). *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS) 2014–2020*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2015). *Kırsal Kalkınma Eylem Planı (2015–2018)*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2016). *2016 Yılı Faaliyetleri Ve 2017 Yılı Planlamaları* Van: İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Balıkçılık Ve Su Ürünleri Şube Müdürlüğü.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2018). *2018-2022 Stratejik Plan*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Tarımsal ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu. (2015). *Kırsal Kalkınma Çalıştayı, D8 Ülkeleri*. Ankara: Tarımsal ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu.
- Tarımsal ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu. (2018). *Ulusal Kırsal Ağ Lansman Toplantısı*. Ankara: Tarımsal ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu.
- Taştan H., Azaltun, M., Mert, H. (2013). “Büyükbaş Canlı Varlık İşletmelerinde TMS-41 Tarımsal Faaliyetler Standardının Uygulanmasına Eğitsel Bakış”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 25(2), 117-130.
- Temel, M. (2010). “Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı 24, 201-234.
- Terin, M. (2014). “Dünya Süt Ve Süt Ürünleri Üretim, Tüketim, Fiyat Ve Ticaretindeki Gelişmeler”. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 53-63.

- Tolunay, A. ve Akyol, A. (2006). “Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar Ve Tanımlar”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*. A(2), 116-127.
- Tuncel, S. ve Yalçın C. (2011). “Doğu Anadolu Bölgesi’nde Uygulanmakta Olan Kırsal Kalkınma Programlarının Bölge Hayvancılığı Açısından Değerlendirilmesi”. *Veteriner Hekim Dergisi*. 82(2), 33-38.
- Tunçel, H. (1992). “Türkiye’de (1966-1986 Yılları Arasında) Arıcılığa Genel Bir Bakış”. *Türkiye Coğrafyası Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*. Sayı 1, 97-126.
- Turan, N. ve Altuner, F. (2014). “Van İlinde Kaba Yem Üretim Potansiyeli, Sorunlar Ve Çözüm Önerileri”. *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 91-97.
- Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, (2018). 2019-03-24. URL:<http://www.mfa.gov.tr>. Accessed: 2019-03-24. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/777h0NWcJ>)
- Türkiye Cumhuriyeti, Tarım ve Orman Bakanlığı (2018). 2019-03-24. URL:<http://www.webcitation.org/archive.php>. Accessed: 2019-03-24. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/777hVWOBm>)
- Türkiye İstatistiksel Bölge Birimleri (TİBB). URL:<http://www.planlama.org/index.php/tuerkiyede-boelgesel-kalknma-ajanslar/tuerkiyedeki-statistiksel-boelge-birimleri-bb>. Accessed: 2018-09-03. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/777XAYTvL>)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018). *Merkezi Dağıtım Sistemi (MEDAS) Hayvancılık İstatistikleri*. 2019-03-24. URL:<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>. Accessed: 2018-03-24. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/777WdbIWa>)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018). *Dış Ticaret İstatistikleri*. 2019-03-24. URL:<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=21¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5802>. Accessed: 2019-03-24. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/777XIO7el>)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2018). *Bölgesel İstatistikler*. 2019-03-24. URL:<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/anaSayfa.do>. Accessed: 2018-03-24. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/777WshE38>)

- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2016). *Beşeri Coğrafya, İnsan-Kültür-Mekân*. (On altıncı Basım). İstanbul: Çantay Yayınları.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2016). *Ekonomik Coğrafya, Küreselleşme Ve Kalkınma*. (On beşinci Basım). İstanbul: Çantay Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1977). *Toplum Kalkınması*. (İkinci Basım). Erzurum: Dede Korkut Yayınları.
- Türkoğlu, M. (1983). Cumhuriyet Döneminde Tavukçuluk. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 9, 2446. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Utkulu, U. (2001). The Turkish Economy: Past And Present, *Turkey Since 1970 Politics, Economics and Society*. Debbie, L. (Ed.), NewYork: Palgrave Press, 1-40.
- Ülger, İ.K. (2008). *Avrupa Birliği Rehberi*.(Birinci Basım). Kocaeli: Umuttepe Yayınları
- Van Ticaret ve Sanayi Odası. (2015). *Turizm Raporu*. Van: Van Ticaret ve Sanayi Odası.
- Van Kültür Turizm İl Müdürlüğü (2018). *İnci Kefali*. 2019-03-24. URL:<http://www.vankulturturizm.gov.tr/TR-88262/inci-kefali.html>. Accessed: 2018-29-05. (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/777XrD4IG>)
- Van Tarım Kredi Kooperatifi Müdürlüğü. (2018). *Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri*. Van: Van Tarım Kredi Kooperatifi Müdürlüğü.
- Van Valiliği, İl Çevre ve Orman Müdürlüğü. (2008). *Van İli Çevre Durum Raporu*. Van: İl Çevre ve Orman Müdürlüğü.
- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. (1992). *Van Kütüğü*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Önder Ofset Matbaacılık.
- Vural, H. ve Fidan, H. (2007). “Türkiye’de Hayvansal Üretim Ve Hayvancılık İşletmelerinin Özellikleri”. *Tarım Ekonomisi Dergisi*. 13(2), 49–59.
- Willis, K.D. and Kumar, M.S. (2009). Development I. *International Encyclopedia Of Human Geography*. (Eds: Rob Kitchen and Nigel Thrift). Volume 3, 111-116. United Kingdom: Elsevier

- Worldbank (2003). *Reaching The Rural Poor: A Renewed Strategy For Rural Development*, Washington: Worldbank.
- Yakar, J. (2013). The Ethnoarchaology Of The Socioeconomic Structure Of East Anatolia İn The Urartian Period, Kemalettin, K. ve Erkan K. (Editörler), *Urartu: Doğu'da Değişim*. İstanbul: Yapı kredi Yayınları.
- Yavuz, F. (1969). *Memleketimizde Toplum Kalkınması (Köy Kalkınması)*. (İkinci Basım). Ankara: Türkiye Ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Sevinç Matbaası.
- Yavuz, F. (1968). "Birinci Ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Köy Ve Köylü Sorunu". *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. 23(2), 1-12.
- Yavuz, F. (1999, 2-3 Aralık). *Türkiye Besi Ve Süt Hayvancılığı Politikalarının Analizi*. Türkiye I. Besi ve Süt Hayvancılığı Sempozyumu Bildirileri. Ankara.
- Yavuzer, Ü. ve Bengisu, G. (2015). *Organik Hayvancılık*. (Birinci Basım). İstanbul: Nobel Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2001). "19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11(2), 313-326.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Birinci Basım). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız, M.Z. (2002). *Erciş'te Kentsel Fonksiyonlar ve Kentsel Arazi Kullanımı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yıldız, M.Z. (2009). *Van'da Sanayi Faaliyetleri Ve Geliştirme Olanakları*. (Birinci Basım). İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Yıldız, M.Z. (2016). XIX Yüzyılda Van'ın Demografyası, *Van Kent Araştırmaları*. 110-127, S. Parin (Ed.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Yılmaz, M. (2012). "50 Yılda (1960-2010) Van İlinde Kır-Şehir Nüfus Değişimi" *Doğu Coğrafya Dergisi*. 17(28), 33-56.
- Yılmaz, M. (2016). *Erçek Gölü Havzasının Coğrafyası*. (Birinci Basım). Deutschland: Lambert Academic Publishing.

Yılmaz, M. (2016). “Çaybağı Havzasında (Saray/Van) Coğrafi Çevre Koşulları, Kırsal Yerleşmeler ve Ekonomik Faaliyetler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *The Journal of Academic Social Science Studies*. No 45, 337-359.

06.06.2018 tarihinde Prof. Dr. Turgut Aygün ile yapılan görüşme, Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, Van.

14.03.2019 tarihinde Prof. Dr. Suphi Deniz ile yapılan görüşme, Veterinerlik Fakültesi, Hayvan Besleme ve Beslenme Hastalıkları Anabilim Dalı. Van

15.05.2018 tarihinde Yusuf Taşkın ile yapılan görüşme, Van il Tarım ve Ormancılık Müdürlüğü. Van.

14.09.2018 tarihinde İsmet Bey ile yapılan görüşme, Haksan Yem Fabrikası. Van.

13.05.2019 tarihinde Nesim Baykara ile yapılan görüşme, Et ve Süt Kurumu, Van Et Kombinasyonu Müdürlüğü, Van.

14.05.2019 tarihinde Murat Zikguş ile yapılan görüşme, Vanet Entegre Et Tesisleri Müdürlüğü, Gürpınar, Van.

16.05.2019 tarihinde Prof. Dr. Suphi Deniz ile yapılan görüşme, Veterinerlik Fakültesi, Hayvan Besleme ve Beslenme Hastalıkları Anabilim Dalı. Van

EKLER

Ek 1. Van İli Köylerinde Hayvancılık Ve Kırsal Kalkınma İle İlgili Anket Çalışması Soruları

VAN İLİ KÖYLERİNDE HAYVANCILIK VE KIRSAL KALKINMA İLE İLGİLİ ANKET ÇALIŞMASI (Anket No:.....)

Bu araştırmanın amacı Van ili ve ilçelerine bağlı olan köylerde yapılan hayvancılık faaliyetinin kırsal kalkınma üzerindeki etkisini, ülke ve bölge ekonomisindeki yerini tespit etmektir. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü tarafından bilimsel çalışma amaçlı yapılmaktadır. Ankete vereceğiniz cevaplar araştırmanın amacına ulaşması açısından önem arz etmektedir. Samimi ve içten cevaplarınız için teşekkür ederiz.

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

Anketin yapıldığı yer: İlçe:.....Mah:.....

1. Cinsiyeti?..... [1] Kadın [2] Erkek
2. Yaş?..... [1] 18 – 25 [2] 26 – 30 [3] 31 – 40
[4] 41 – 50 [5] 51 - 60 [5] 61 ve üzeri
3. Medeni Durum?
[1] Evli [2] Bekâr [3]Boşanmış
[4]Eşi ölmüş [5] Hiç evlenmedi tek yaşıyor
4. Eğitim Durumu?
[1] Okur-yazar değil [2] Okur-yazar [3] İlkokul
[4]Ortaokul [5] Lise [6] Lisans [7]Lisansüstü
5. Hanede mevcut birey sayısı kaçtır?(.....kişi)
6. Ailede okuyan kişi sayısı kaçtır?
[a] İlkokul..... kişi [b] Ortaokul kişi [c] Lise kişi
[d] Üniversite kişi [e] Toplam kişi
7. Köyünüzde bulunan okullar hangileridir?
[1] İlkokul [2] İlk + Ortaokul [3] İlk + Orta + Lise [4] Okul yok
8. Köyünüzde okul yoksa öğrenim çağındakiler nasıl öğrenim görüyor?
[1] Taşınmalı eğitim [2] Yatılı bölge okulu [3] Özel yurttan kalarak
[4] Ev kiralarak [4] Diğer.....
9. Temel geçim kaynağınız nedir? [1] Tarım [2] Hayvancılık [3] Diğer.....
10. Son 20 yılda Temel geçim kaynağınızda bir değişim oldu mu?
[1] Evet [2] Hayır -Evet ise daha önce neydi? (.....)
11. Şehre göç etmeyi düşünüyor musunuz? [1] Evet [2] Hayır
Evet ise Nereye?.....
Neden?.....
12. Kaç yıldır bu işi yapıyorsunuz?(.....)
[1] 1 – 5 yıl [2] 6 – 10 yıl [3] 11 – 15 yıl [4] 16 – 20 yıl [5] 21 – 25 yıl [6] 26 yıl +

13. Babanızın mesleği nedir? (.....)
14. Gelecekte hayvancılık yapmayı düşünüyor musunuz? [1] Evet [2] Hayır
Hayır ise neden (.....)
15. Çocuğunuzun mesleğini devam ettirmesini ister misiniz? [1] Evet [2] Hayır
Hayır ise neden (.....)
16. Van'daki insanların ortalama gelir grubu düşünüldüğünde siz kendinizi hangi grupta görüyorsunuz?
[1] Alt gelir grubu [2] Orta gelir gurubu [3] Üst gelir
17. Hayvancılıkta elde ettiğiniz yıllık ortalama toplam gelir hangi gruptadır?
[1] 0- 1.500 [2] 1.501 -3.000 TL [3] 3.001-5.000 TL
[4] 5.001-7.500 TL [5] 7.501 – 10.000 TL [6] 10.001 – 15.000 TL
[7] 15.001-20.000 TL [8] 20.001 TL ve üzeri
18. Tarım ve hayvancılıktan elde ettiğiniz kazanç evinizi geçindirmeye yetiyor mu?
[1] Evet [2] Hayır
19. 10 yıl öncesiyle karşılaştığımızda ekonomik olarak kendinizi nasıl görüyorsunuz?
[1] Daha iyi [2] Aynı [3] Daha kötü [4] Fikrim yok
20. Ailenizin sağlık güvencesi nedir?
[1] SSK-BAĞKUR-SGK [2] Yeşil Kart [3] Emekli Sandığı [4] Yok
21. Köyde giderinizin en önemlisi hangisidir? (.....)
[1] Gıda [2] Ulaşım [3] Eğitim [4] Sağlık [5] Faturalar [6] Hayvan [7] Yem [8] Diğer
22. Uyguladığımız hayvancılık türü nedir?
[1] Büyükbaş Hayvancılık [2] Küçükbaş Hayvancılık [3] Her ikisi
[4]Diğer.....
23. Sahip olduğunuz hayvan sayısının yıllara göre değişim durumu nedir?
Hayvan Türü	2005	2010	Şimdi (2017)
Büyükbaş Hayvan Sayısı			
Küçükbaş Hayvan Sayısı			
Kümes Hayvan Sayısı			
24. Yem İhtiyacınızı nasıl karşılıyorsunuz?
[1] Köyden satın alarak [5] Devlet desteğiyle
[2] İlçe merkezinden satın alarak [6] Kendi arazimden ot biçerek
[3] İl merkezinden satın alarak [7] Diğer.....
[4] İl dışından satın alarak
25. Yıllık satın aldığımız ortalama yem miktarı ne kadardır? (.....ton)
[1] 1 – 10 Ton [3] 21 – 30 Ton [5] 41 – 50 Ton
[2] 11 – 20 Ton [4] 31 – 40 Ton [6] 51 Ton ve üstü
26. Hayvanlarınızı nerede satıyorsunuz?
[1] Köyde satıyorum [3] İl merkezinde satıyorum [5] Satmıyorum
[2] İlçe merkezinde satıyorum [4] İl dışında satıyorum [6] Diğer.....
27. Hayvansal ürünlerinizi nerede satıyorsunuz?

- [1] Köyde satıyorum [3] İl merkezinde satıyorum [5] Satmıyorum
[2] İlçe merkezinde satıyorum [4] İl dışında satıyorum [6] Diğer.....

28. Yıllık sattığınız canlı hayvan sayısı kaçtır?
[1] Büyükbaş Hayvan Sayısı (.....) [2] Küçükbaş Hayvan Sayısı (.....)

29. Hayvanlarınızın beslenme türü nedir?
[1] Mera [2] Ahır [3] Mera + Ahır [4] Diğer.....

30. Hayvancılıkta en çok neyden kar ediyorsunuz?
[1] Canlı Hayvan Satımı [2] Hayvansal Ürün Satımı

31. Yıllık ürettiğiniz ortalama hayvansal ürün miktarı ne kadardır?

Ürün	Kg	Bilmiyor / Cevap Vermedi
Peynir		
Süt		
Yoğurt		
Tereyağı		
Diğer (.....)		

32. Hayvanınız hastalandığında veteriner çağırır mısınız? [1] Evet [2] Hayır

33. Daha önce besleyip vazgeçtiğiniz hayvan türü var mıydı? [1] Evet [2] Hayır
Evet ise Neden ve türü neydi? (.....)

34. Sizce Van'da hayvancılık eskiye oranla geriledi mi?

[1] Evet [2] Hayır [3] Fikrim Yok

Evet, ise sizce neden gerilemiştir? (.....)

- [1] Yem Pahalılığı [2] Yasaklar
[3] Yem Pahalılığı ve Yasaklar [4] Yem Pahalılığı ve Çoban Bulamamak
[5] Mera Bölünmesi ve Sahiplenilmesi [6] Yem Pahalılığı ve Göç
[6] Diğer.....

35. Hayvancılık azaldıysa sizce hangi yıllarda azalmaya başladı?(.....)

- [1] 1980 - 1985 [3] 1991 - 1995 [5] 2001 - 2005 [7] 2011 - 2015
[2] 1986 - 1990 [4] 1996 - 2000 [6] 2006 - 2010 [8] 2016 +

36. Hayvancılığın en fazla geliştiği yıllar ne zamandı?(.....)

- [1] 1980 - 1985 [3] 1991 - 1995 [5] 2001 - 2005 [7] 2011 - 2015
[2] 1986 - 1990 [4] 1996 - 2000 [6] 2006 - 2010 [8] 2016 +

37. Hayvancılık dışında geliriniz var mı? [1] Evet [2] Hayır -Evet ise Nedir? (.....)

38. Aşağıdaki tüketim maddeleri üretim, tüketim ve satış durumunuz nedir?

Tüketim maddesi	1. Evde Üretiyorum	2.Hem Üretip Hem Satıyorum	3.İlgilenmiyorum	4.Satın Alıyorum
a)Peynir				
b)Yoğurt				
c)Süt				
d)Et				
e)Tereyağı				
f) Bal				
g)Yumurta				
h)Diğer.....				

39. Küpe parası dışında devletten hayvancılık desteği aldınız mı? [1] Evet [2] Hayır
Evet ise ne tür destek aldınız?.....

40. Devletin hayvancılık alanında yaptığı desteği nasıl buluyorsunuz?

- [1] Olumlu [2] Olumlu ama yetersiz [3] Olumsuz (Nedeni.....)

41. Hayvancılık için devletin verdiği teşvikleri yeterli görüyor musunuz?
[1] Evet [2] Hayır [3] Fikrim yok
42. Sizce devlet teşviki (desteği) nasıl verilmelidir?
[1] Para vererek [2] Canlı hayvan vererek
[3] Yem vererek [4] Diğer(.....)
43. Hayvancılıkla ilgili eğitim veya bilgilendirme faaliyetlerine hiç katıldınız mı?
[1] Evet katıldım [2] Hayır katılmadım [3] Haberdar değilim
44. Sizce köyünüzün en önemli sorunu nedir? (.....)
[1] Kuraklık [2] İşsizlik
[3] Kuraklık ve İşsizlik [4] Yasaklar
[5] Yasaklar ve Kuraklık [6] Ulaşım
[7] Yem Pahalılığı [8] Eğitim
[9] Altyapı [10] Mera bölünmesi ve sahiplenilmesi
[11] Diğer (.....)
45. Hayvancılığın önünde her hangi bir engel görüyor musunuz?
[1] Evet [2] Hayır [3] Fikrim yok -Evet ise nedir?.....
[1] Yem Pahalılığı [2] Yasaklar
[3] Yasaklar ve Yem Pahalılığı [4] Kuraklık ve Yem Pahalılığı
[5] Çoban ve Yem Pahalılığı [6] Göç ve Yem Pahalılığı
[7] Mera Bölünmesi ve Sahiplenilmesi [8] Diğer (.....)
46. Et tüketme sıklığınız nedir?
[1] Her gün [2] Haftada bir [3] Ayda bir
[4] 3 Ayda bir [5] Yılda birkaç kez [6] Hiç [7] Ne zaman hayvan ölürse
47. Et ihtiyacınızı daha çok nereden karşılıyorsunuz?
[1] Yetiştirdiğim hayvanlardan [2] Köyden
[3] Şehirden [4] Diğer.....
48. Sebze ve meyve ihtiyacınızı nereden karşılıyorsunuz?
[1] Kendi ürettiğimden [2] Köyden [3] Şehirden [4] Diğer.....
49. Hangi tarım ürünlerini ekiyorsunuz?
[1] Buğday [2] Arpa [3] Yonca [4] Korunga
[5] Mısır [6] Şekerpancarı [7] Diğer.....
50. Herhangi bir hayvancılık kooperatifine üye misiniz? [1] Evet [2] Hayır
Evet ise hangisi? (.....)
51. Köyünüzün yaylası var mı? [1] Evet [2] Hayır (Yok)
52. Yaylaya çıkıyor musunuz? [1] Evet (Hangisine.....) [2] Hayır (Yok)
53. Köyünüzde yaylaya çıkan var mı? [1] Evet [2] Hayır (Yok)
(Evet ise Hangisine.....)
54. Yaylaya gidiyorsanız genel olarak yaylaya çıkış ve yayladan dönüş zamanları hangileridir?
54.a. Yaylaya Çıkış Zamanları(.....)
[1] Nisanın İlk Yarısı [3] Mayısın İlk Yarısı [5] Haziranın İlk Yarısı
[2] Nisanın İkinci Yarısı [4] Mayısın İkinci Yarısı [6] Haziranın İkinci Yarısı

- 54.b. Yayladan Dönüş Zamanları (.....)
- [1] Ağustosun İlk Yarısı [5] Ekimin İlk Yarısı [9] Aralıkın İlk Yarısı
[2] Ağustosun İkinci Yarısı [6] Ekimin İkinci Yarısı [10] Aralıkın İkinci Yarısı
[3] Eylülün İlk Yarısı [7] Kasımın İlk Yarısı
[4] Eylülün İkinci Yarısı [8] Kasımın İkinci Yarısı

55. Eskiden yaylaya çıkıyor muydunuz? [1] Evet [2] Hayır
56. Şimdi yaylaya çıkmıyorsunuz / çıkamıyorsunuz nedeni nedir?(.....)
57. Yazın hayvan beslerken çoban tutuyor musunuz? [1] Evet [2] Hayır
58. Köyünüzde yeterli mera alanı var mı? [1] Evet [2] Hayır
59. Hayvan gübresini nasıl değerlendiriyorsunuz?
[1] Gübre olarak tarlada değerlendiriyorum [3] Isınma aracı olarak değerlendiriyorum
[2] Tandırda değerlendiriyorum [4] Değerlendirmiyorum
60. Yaz kuraklığı hayvancılığı etkiliyor mu, [1] Evet [2] Hayır
Evet ise nasıl?(.....)
- [1] Hastalık (Sarılık) [3] Hastalık ve Telef Olma [5] Diğer.....
[2] Telef Olma [4] Zayıflama ve Verimsizlik
61. Köyünüzde hayvan sulama göleti var mı ? [1] Evet [2] Hayır
62. Hayvanınızı beslediğiniz yer (ahır, kümes vs) konutunuzla bitişik mi?
[1] Evet [2] Hayır
63. Evinizi kış aylarında ne ile ısıtıyorsunuz?
[1] Odun [3] Tezek [5] Odun – Tezek [7] Gaz yağı
[2] Kömür [4] Odun – Kömür [6] Elektrik [8] Diğer.....
64. Aile kökeninizin dayandığı aşiretin adı nedir? (.....)
65. Köyünüz herhangi bir ağaya bağlı mı? Bağlı ise kimlerdir? [1] Evet [2] Hayır
(Evet ise Kimler.....)
66. Van büyükşehir olduktan sonra köyünüzde aşağıdakiler ne ölçüde değişti?

	Daha İyi Oldu	Bir Şey Değişmedi	Daha Kötü Oldu	Fikrim Yok
a) İçme suyu				
b) Yollar				
c) Elektrik				
d) Çöp-Temizlik				
e) Kanalizasyon				
f) Haberleşme				
g) Diğer(.....)				

Ek 2. Van İli Köylerinde Hayvancılık Ve Kırsal Kalkınma İle İlgili Mülakat Soruları

Mülakat Soruları

<i>Mülakat No</i>		<i>Yaş - Cinsiyet</i>	
<i>Adı Soyadı</i>		<i>Eğitim Durumu</i>	
<i>İlçe</i>		<i>Mahalle (Köy)</i>	

Sorular

1. Biraz kendinizden bahseder misiniz? Hayvancılık geçmiştiniz, köyünüzün hayvancılık geçmişi ile ilgili ne söyleyebilirsiniz?
2. Neden bu işi yapıyorsunuz? Severe mi yapıyorsunuz yoksa mecbur olduğunuz için mi?
3. Hayvancılığınızdan biraz bahseder misiniz? Nasıl yapıyorsunuz? Hayvancılığınızın geleceğini nasıl görüyorsunuz?
4. Sizce genel olarak Van'da hayvancılığın durumu nedir, Hayvancılık nereye doğru gidiyor? Önceden nasıldı Şimdi nasıl? Hayvancılığı köy, ilçe ve Van ili genelinde nasıl değerlendiriyorsunuz?
5. Hayvancılık sektörünün size ekonomik getirisi konusunda ne söyleyebilirsiniz? Daha fazla kar için sizce ne yapılmalı?
6. Hayvansal ürünleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Geçmişle günümüzü karşılaştırabilir misiniz?
7. Hayvan pazarlama durumunuz nedir? Nasıl pazarlıyorsunuz, nerelere pazarlıyorsunuz?
8. Eğer hayvancılıkla uğraşmasaydınız ne işle uğraşmak isterdiniz? Veya hayvancılığı bıraksanız ne iş yapmayı düşünürdünüz?
9. Hayvancılıkla ilgili verilen eğitimler, krediler ve diğer desteklemelerle ilgili ne düşünüyorsunuz? Hiç hayvancılıkla ilgili eğitim veya destek aldınız mı?
10. Hayvancılıkla ilgili devletin verdiği destekler sizce nasıl olmalı? Bu konuda bir öneriniz var mı?
11. Yaylaya çıkıyor musunuz ya da geçmişte çıkıyor muydunuz? Yaylaya çıkıyorsanız nerelere gidiyordunuz, hangi güzergâhı kullanıyordunuz? Yaylaya gidiş-dönüş güzergâhı, ayları ne zamandı?
12. Yayla yasakları, köy ve mezraların boşaltılması hayvancılığı ve sizi etkiledi mi? Etkilediyse nasıl etkiledi?
13. Hayvancılığın geleceği v e (bu konuda) sizin geleceğinizle ilgili fikirleriniz nedir?

Ek 3. Fotoğraflar

Fotoğraf 1. Norduz Yaylalarına Gitmekte Olan Koçer (Göçer) Bir Aile, Bahçesaray, Kartal

Fotoğraf 2. Sağım İçin Bekletilen Koyun Sürüsü, Bahçesaray

Fotoğraf 3. Konut İle Bitişik Olan Bir Hayvan Barınağı, Bahçesaray, Altındere

Fotoğraf 4. Hayvan Ağılı, Başkale, Yukarıdikmen

Fotoğraf 5. Bir Hayvan Barınağı, Başkale, Mahmutabat

Fotoğraf 6. Hayvan Barınağı, Başkale, Çaldıran

Fotoğraf 7. Kışlık Yakıt Tüketimi İçin Hazırlanmış Tezek Yığını, Başkale, Öncüler

Fotoğraf 8. Tezek Ve Ot Yığını, Başkale, Öncüler

Fotoğraf 9. Muradiye -Çaldıran Yolu Üzeri

Fotoğraf 10. Mera Sınırı, Ot Yığını Ve Hayvan Ağılı, Çaldıran

Fotoğraf 11. Bir Çoban İle Mülakat, Çatak Görentaş

Fotoğraf 12. Çatak – Bahçesaray Yolu, Hayvan Sürüsü

Fotoğraf 13. Bir Hayvan Sürüsü, Çatak İlçesi

Fotoğraf 14. Kışlık Yem Hazırlığı, Erciş

Fotoğraf 15. Konut İle Bitişik Olan Bir Hayvan Barınağı, Erciş

Fotoğraf 16. Konut İle Bitişik Olan Bir Hayvan Barınağı, Erciş

Fotoğraf 17. Tezek Saklama Alanı, Erciş

Fotoğraf 18. Hayvan Tuzlama Alanı, Erciş

Fotoğraf 19. Tezek Yığınları, Çavuştepe, Gürpınar

Fotoğraf 20. Konutla Bitişik Olan Hayvan Barınağı Ve Tezek Yığını, Gürpınar, Çavuştepe

Fotoğraf 21. Hamurkesen Köyü, Gürpınar

Fotoğraf 22. Sarılık Hastalığına Yakalanmış Bir Koyun, Bozyiğit, Gürpınar

Fotoğraf 23. Bozyiğit Köyü, Gürpınar

Fotoğraf 24. Bir Hayvan Barınağı ve Ot Yığını, Gürpınar

Fotoğraf 25. Çöpe Atılmış Yün, Gürpınar

Fotoğraf 26. Bir Hayvan Barınağı, Gürpınar

Fotoğraf 27. Norduz Yaylası, Koyun Sağımı, Gürpınar (Yayla yasaklarından önce)

Fotoğraf: Mehmet Fırat

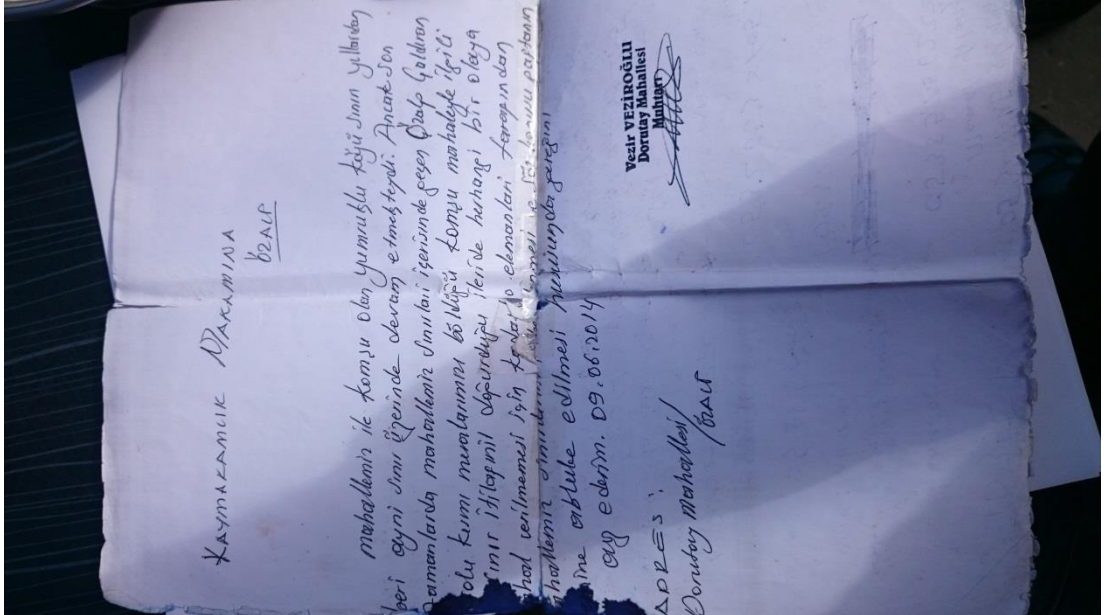
Fotoğraf 28. Ağzıkara Köy Meydanı, İpekyolu

Fotoğraf 29. Hayvan Ağılı Ve Hayvan Tuzlama Alanı, Muradiye, Ünseli

Fotoğraf 30. Mera Bölünmesi Sorununa Çözüm Bulmak Amacıyla Hazırlanmış Dilekçe, Dorutay, Özalp

Fotoğraf 31. Mollatopuz Köyü, Özalp

Fotoğraf 32. Mollatopuz Köyü, Özalp

Fotoğraf 33. Sıımlı Köyü, Saray

Fotoğraf 34. Norduz Yaylası, Gürpınar (Yasaklardan  nce)

Fotoğraf: Mehmet Fırat

Fotoğraf 35. Saray İlçe Yolu Üzeri

Fotoğraf 36. Tuşba İlçesinde Bir Hayvan Barınağı

Fotoğraf 37. Otoyoldan Geçiş Yapan Büyükbaş Hayvan Sürüsü, Tuşba

Fotoğraf 38. Erciş ilçesinin Tekler Köyü Sınırında Sahiplenilmiş ve gelişigüzel örülmüş duvarlarla belirlenen sınırları

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı :ERTAŞ, Numan
Uyruğu :T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri :01.01.1986 – Şemdinli/Hakkâri
E-mail : nemanertas@gmail.com
numanertas@yyu.edu.tr

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet
Doktora	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi – Beşeri Coğrafya	2019
Yüksek Lisans	Sakarya Üniversitesi – Beşeri Coğrafya	2012
Lisans	Sakarya Üniversitesi – Coğrafya	2009

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2016	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Van)	-Araştırma Görevlisi
2014	Rasel Eğitim Kurumları (Van)	- Coğrafya Öğretmeni
2011	Rasel Eğitim Kurumları (Batman)	- Coğrafya Öğretmeni
2010	Başarsoft Bilg. Tek. A.Ş. (Altunizade - İst)	- Haritacı (CBS)
2009	80. Yıl N.Ç. Lisesi (Pendik – İst.)	- Coğrafya Öğretmeni

Yabancı Dil

İyi seviyede İngilizce (YÖKDİL – YDS:63,75)

Yayımlar

Ertaş N., Erdoğan R., "Van Kentinde Çocuk İş Gücünün Mekansal Analizi", Asos Journal, The Journal Of Academic Social Science, pp.219-246, 2017
Ertaş N., Yılmaz M., "Türkiye’de Aile Yapısının Son Dönemdeki Değişimi", Al Farabi 1st International Cogress on Social Sciences, Gaziantep, 11-14 Mayıs 2017, pp.596-602
Ertaş N., Deniz O., "1991 Sonrasında Van’da Küçükbaş Hayvancılığın Gelişim Seyri ve Sorunları", Tücaum 30.Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Ankara, 3-6 Ekim 2018, pp.914-931
Ertaş N., "Yayla Yasaklarının Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi: Van Örneği", Uluslararası Sosyo-Ekonomik Araştırmalar Ve Kalkınma Kongresi, Bitlis, 27-28 Eylül 2018, pp.0-0
Ertaş N., Esendemiz N., "Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Okuma Metinlerinde Göç Olgusunun İşlenişi Ve Göç Olgusuna Dair Unsurlar", EJER (Eurasian Journal of Educational Research), Denizli, Türkiye, 11-14 Mayıs 2017, pp.1838-1839
Ertaş N., Yılmaz M., ""Türkiye’de Boşanma Oranının Son Yıllardaki Değişimi"", Al Farabi 1st International Cogress on Social Sciences, GAZİANTEP, 11-14 Mayıs 2017, pp.603-608
Ertaş N. Düzey 2 Sınıflandırmasına Göre Mevcut Hayvancılık Durum Analizi, Mekânsal Ve Zamansal Dağılışı: Trb2 Örneği, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

03.05.2019

Tez Başlığı / Konusu

Kırsal Kalkınmanın Aracı Olarak Van'da
Hayvancılık Faaliyetleri

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 344 sayfalık kısmına ilişkin, 28.03.2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından turnitin...intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 (dört) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

03.05.2019
Numan ERTAŞ
Adı, Soyadı, İmza

Adı Soyadı : Numan ERTAŞ
Öğrenci No : 139201101
Anabilim Dalı : Coğrafya
Programı : Coğrafya
Statüsü : Y. Lisans Doktora

DANIŞMAN
Prof. Dr. Orhan DENİZ
03.05.2019

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR
03.05.2019

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
B. Enstitü Müdürü